

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tomaž Pušnik

**Deliberacija v Evropski uniji: vzpostavljanje in delovanje oblasti
prek (strukturiranega) dialoga**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2020

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Tomaž Pušnik

Mentor: doc. dr. Marinko Banjac

**Deliberacija v Evropski uniji: vzpostavljanje in delovanje oblasti
prek (strukturiranega) dialoga**

Doktorska disertacija

Ljubljana, 2020

Zahvala

... vsem, ki so s svojim doprinosom in pripravljenostjo na pogovor sodelovali pri raziskavi in s tem soustvarjali pričujočo disertacijo.

... mentorju, dr. Marinku Banjacu, za katerega sem ob drugi priložnosti zapisal: »Mentorstvo še zdaleč ne opiše razsežnosti najinega sodelovanja – prijateljstvo je bolj primerno«. To je v času pisanja doktorske disertacije postalo še bolj očitno. Hvala tudi za uvid kaj pomeni biti mentor v pravem pomenu besede.

... dr. Žigi Vodovniku za podporo v času, ko je bilo to najbolj potrebno.

... dr. Damjanu Mandelcu za vse iskrive debate, ki sem jih v zadnjem obdobju pisanja kar malo pogrešal.

... Blažu za podporo v skupnem boju na raziskovalnem področju.

... Luki in Marinku za prijateljstvo.

... Primožu in Tini za debate, smeh, solze ter odklop ob naših druženjih.

... mami Magdi in očetu Stanku, ker me še vedno poskušata razumeti in me podpirata.

Za

... Darjo, ker je bil čas pisanja disertacije eno najbolj napornih, a zaradi tebe, najlepše obdobje. Hvala, ker z ljubeznijo gradiš najin skupen mehurček!

IZJAVA O AVTORSTVU

Deliberacija v Evropski uniji: vzpostavljanje in delovanje oblasti prek (strukturiranega) dialoga

Povzetek

Doktorska disertacija naslavlja političen fenomen dialogov z državljani, ki jih obravnava kot pomembne mehanizme sodobnega delovanja oblasti v EU. Začeni s prepoznanjem, da so dialogi z državljani opredeljeni kot ena ključnih alternativ aktualne krize EU in širše krize demokracije v disertaciji ugotavljam, da je enaka podoba dialogov prisotna v teorijah deliberativne demokracije. Za razliko od prevladujočih pogledov, da delovanje EU *še ni* deliberativno ter da je potrebno *pravo* deliberacijo šele vpeljati, v disertaciji argumentiram tezo, da se v EU vlada (tudi) prek idej deliberativne demokracije in praks deliberacije oziroma dialogov. Diskurz o pomenu dialogov, financiranje različnih projektov vzpostavljanja dialoga, izvedba najrazličnejših dialogov z državljani EU ter vpeljava novih deliberativnih mehanizmov v procese oblikovanja politik namreč predstavljajo del vsakodnevnega delovanja EU. Dialogi z državljani, ki najbolj eksplicitno odražajo vpeljavo idej deliberativne demokracije v prakso, tako predstavljajo sodobne politične fenomene v EU.

V prvem teoretičnem delu prepoznavam, da teoretske predpostavke deliberativne demokracije temeljijo na problematičnem dojemanju moči. Moč namreč dojemajo kot izključno prisilo in dominacijo ter kot nekaj kar lahko posedujemo in odstranimo iz političnih razmerij. Posledično izpeljejo, da jo je potrebno odstraniti iz deliberacije ter da je edina moč, ki mora delovati v dialogih, moč boljšega argumenta. S prepoznanjem, da je moč inherentna političnemu, da je vseprisotna in da deluje tudi kot sila, ki ne zgolj zamejuje in disciplinira temveč tudi omogoča in vzpostavlja sem v teoretskem delu zgradil lasten analitičen aparat za preučevanje dialogov kot deliberativnih praks. Pri tem sem za razliko od kritikov, ki zaradi teoretske problematike zavračajo ideje deliberativne demokracije in utemeljujejo drugačno razumevanje ter delovanje političnega in demokracije, prepoznaval premisleke deliberativnih demokratov ter predvsem prakse deliberacije in dialogov kot sodobne politične fenomene, ki pomembno determinirajo politično oziroma naša delovanja. Na podlagi analitike oblasti, ki temelji na Foucaultovem razumevanju moči, sem tako osvetlil, da je potrebno deliberativne prakse dialogov misliti kot oblastne tehnologije.

Hkrati pa je razumevanje dialogov kot oblastnih tehnologij terjalo, da jih mislimo v realnih družbenopolitičnih kontekstih. Pri tem me je vodilo spoznanje, da določene prakse dialogov postanejo oblastne tehnologije, ko se vpejejo v specifično racionalnost oziroma logiko delovanja oblasti. S to usmeritvijo sem se osredotočil na pojavnost ideje vključevanja državljanov v procese oblikovanja politik prek dialogov tekom evropskih integracijskih procesov. Prvi sklop empiričnega preučevanja je tako predstavljala genealogija dialogov tekom evropskih integracijskih procesov. Kot sem identificiral je v Evropski skupnosti prišlo do vzpona participacije in dialogov v okvirih vladovanja. Koncept vladovanja pa se je vsebinsko izoblikoval v specifičnih kontekstih razvojnih politik pri Svetovni banki, pri čemer je na ravni vednosti podlago predstavljala nova institucionalna ekonomija. V teh okvirih je bila participacija zamišljena in vpeljana kot del institucij, ki so primarno namenjene zagotavljanju učinkovitosti.

Takšna, ekonomska racionalnost pa je predstavljala tudi okvir vzpostavitve prvih dialogov z državljani v evropskih integracijskih procesih in za proliferacijo dialogov do katere je prišlo z institucionalizacijo vladovanja v EU. Pri tem sem ugotavljal, da so v okvirih ekonomske racionalnosti participacije jasno postavljene meje, kjer so participativne prakse, med njimi tudi

deliberacija in dialogi z državljani, namenjeni predvsem vzpostavljanju občutka vključenosti državljanov v oblikovanje političnih odločitev ter legitimiranju politik, ki zasledujejo vnaprej predpostavljene cilje gospodarske rasti. Skrajna meja participacije je tako postavljena z učinkovitostjo, saj dialogi niso cilj sami po sebi, temveč so dojeti kot sredstvo doseganja učinkovitosti procesov oblikovanja političnih odločitev. Z genealogijo dialogov sem tako odgovoril na postavljeni vprašanji, v kakšnih družbenopolitičnih kontekstih se je v Evropski skupnosti pojavila ideja vključevanja državljanov v dialog ter kaj je bila ključna racionalnost dialoga z državljani. Hkrati sem naslovil tudi, kako se je ideja dialoga transformirala in na kakšen način je vključevala ideje deliberacije in deliberativne demokracije.

Ob prepoznanju, da se v EU poseben poudarek namenja dialogu z mladimi, še posebej mehanizmu Strukturiranega dialoga, ki je dojet in obravnavan tudi kot deliberativna praksa, sem pred etnografsko študijo izvedel še genealogijo dialogov z mladimi. Pri tem sem prek empiričnega raziskovanja v arhivih EU institucij ter izvedbe intervjujev s ključnimi akterji, ki so sodelovali pri institucionalizaciji dialogov z mladimi, prepoznaval, da je do oblikovanja mehanizma Strukturiranega dialoga prišlo na podlagi političnih bojev tekom evropskih integracijskih procesov. Enega ključnih družbenopolitičnih kontekstov, ki je prispeval k institucionalizaciji participacije z mladimi sem prepoznaval v protestih študentov in delavcev leta 1968. Protesti so pomembno prispevali k dojetju mladih kot problema, hkrati pa se je pri političnih predstavnikih vzpostavilo zavedanje, da mora EU odgovoriti na prepoznano problematiko. V sedemdesetih letih je Evropska komisija tako vzpostavila Evropski mladinski forum, s katerim je poskušala institucionalizirati participacijo, saj je bil Forum zamišljen kot kanal, prek katerega naj bi EU institucije komunicirale z mladimi in obratno. Z vzpostavitvijo Foruma pa je pomembno vlogo namenila mladinskim organizacijam, ki so bile članice Foruma.

Ti družbenopolitični konteksti so imeli ključno vlogo pri institucionalizaciji dialogov z mladimi, do katere je prišlo v okvirih vladovanja z okrepljenim sodelovanjem na področju mladinskih politik. V idejah institucionalizacije dialogov z mladimi so si Komisija in države članice prizadevale za vzpostavitev dialogov neposredno z mladimi, medtem ko so mladinske organizacije zbrane okoli Foruma, zagovarjale *strukturiran* dialog. Ta je predstavljal idejo, da dialoge z mladimi organizirajo mladinskega organizacije in da gredo rezultati prek njih do političnih predstavnikov. Ideja o strukturiranih dialogih je zaradi pragmatične izvedbe in pritiska mladinskih organizacij prevladala. S tem sem v disertaciji naslovil, kako se je na ravni politik v evropskih integracijskih procesih dojemalo mlade, kako se je pojavila ideja dialogov z mladimi in kako se je transformirala v institucionalizaciji specifičnega mehanizma Strukturiranega dialoga.

Genealogija (strukturiranega) dialoga z mladimi je predstavljala dobro podlago za etnografsko študijo Strukturiranega dialoga. Pri tem sem na podlagi teoretsko usmerjene etnografije, ki jo utemljuje tako imenovana razširjena študija primera, preučeval, kako se v procesu izvajanja Strukturiranega dialoga odražajo razmerja moči oziroma kako deluje Strukturiran dialog kot oblastna tehnologija. Ob spremljanju procesa izvedbe Strukturiranega dialoga na lokalni, nacionalni in EU ravni je bila temeljna ugotovitev, da lahko delovanja razmerij moči prepoznamo v številnih mikropraksah izvajanja. Razmerja moči so bila najbolj razvidna v procesu uokvirjanja glasu na ravni izvedbe Strukturiranega dialoga v katerem so imele ključno vlogo mladinske organizacije.

To prepoznanje pa sem ob razkrivanju Strukturiranega dialoga kot oblastne tehnologije kontekstualiziral s prevladujočo ekonomsko racionalnostjo in mejami participacije v katere je vpet Strukturiran dialog. Ta je namreč institucionaliziran kot mehanizem konzultacij in ne kot proces soodločanja. Posledično so rezultati Strukturiranega dialoga vedno uokvirjeni in

oblikovani kot priporočila. Na ta način sem prepoznal, da Strukturiran dialog deluje kot oblastna tehnologija discipliniranja, ki *zamejuje*. Delovanja v smeri discipliniranja se je najbolj eksplicitno kazalo v tem, da so ključni akterji, mladinske organizacije in sodelujoči politični predstavniki pristali na sodelovanje v procesu, ki je namenjen oblikovanju priporočil. Na drugi ravni pa je bil proces discipliniranja razviden iz percepcij mladih, ki so sodelovali v šestem ciklu, kjer je bilo kljub kritikam o implementaciji razvidno, da pristajajo na sodelovanje pri oblikovanju (njihovega) neobvezujočega glasu. Strukturiran dialog, kot sem prikazal, ravno prek dopuščanja možnosti, da bi bila njihova mnenja *dejansko* upoštevana, uspešno deluje kot oblastna tehnologija discipliniranja.

Prek dopuščanja možnosti pa je postalo razvidno, da Strukturirani dialog deluje tudi kot oblastna tehnologija, ki ne zgolj *zamejuje*, temveč tudi *omogoča* in *vzpostavlja*. Tako sem prepoznal, da Strukturiran dialog deluje tudi kot oblastna tehnologija, ki vzpostavljanja občutek sodelovanja pri mladih. Hkrati pa predstavlja sredstvo legitimiranja političnih odločitev in mladinskim organizacijam omogoča legitimiranje njihovega delovanja. Slednji, pozitiven aspekt delovanja moči, pa je postal najbolj razviden prek procesa oblikovanja subjektivitet mladih, ki so sodelovali v procesu Strukturiranega dialoga. Na podlagi intervjujev z mladimi sem tako prepoznal, da Strukturiran dialog deluje kot tehnologija sebstva. Prek Strukturiranega dialoga se namreč (so)oblikujejo subjektivitete mladih kot odgovornih, aktivnih, kalkulirajočih subjektov in kot subjektov, ki vzpostavljajo zavedanje o svoji EU identiteti in državljanstvu.

Razumevanje dialogov kot sodobnih političnih fenomenov sem v pričujoči doktorski disertaciji pričel na teoretski ravni in zaključil z etnografsko študijo konkretne prakse mehanizma Strukturiranega dialoga, s katero sem pokazal dvoje. Prvič, da so dialogu inherentna razmerja moči, in drugič, da prek dialogov deluje tudi tako imenovani pozitiven vidik moči. Strukturiran dialog namreč predstavlja proces, ki omogoča in vzpostavlja delovanja akterjev ter premislek mladih, ki sodelujejo v dialogih, o tem kako razumejo sebe in svoja delovanja v družbi. S tem pa sem osvetlil nenaslovljen vidik pozitivnega delovanja razmerij moči v dialogih kot institucionaliziranih deliberativnih praksah, ki zaradi teoretskih predpostavk, na katerih temelji deliberativna demokracija, ostaja sicer nenaslovljen. Dialogi so, in kot je razvidno iz prevladujočega diskurza bodo tudi v prihodnje, pomembni mehanizmi oblikovanja odločitev tako v EU, kot tudi onkraj. Vprašanje, kakšna bo vsebina in kakšni bodo rezultati teh dialogov, je pomembno tudi v okvirih prepoznane dezintegracije EU, pri čemer je, kot sem s to disertacijo opozoril, pomembno prepoznavati in nadalje preučevati razmerja moči, ki so prisotna v dialogih in ki se (na novo) oblikujejo prek dialogov.

Ključne besede: deliberativna demokracija, dialog, analitika oblasti, Strukturiran dialog, governmentálnost, evropski integracijski procesi, mladina, governmentalizacija Evrope, nova institucionalna ekonomija, genealogija.

Deliberation in the European Union: Governing through (structured) dialogue

Abstract

The doctoral thesis addresses the political phenomenon of dialogues with citizens as important mechanisms through which governing is achieved at the EU level. Starting with the observation that the EU identifies dialogues with citizens as one of the key solutions to the current EU crisis, I note that the same image of dialogues is present in deliberative democracy theories. Contrary to the prevailing view that the EU is *not yet* deliberative and that *real deliberation* still needs to be introduced, I argue that the EU is already governed (also) through the ideas of deliberative democracy and the practices of deliberation or dialogue. The discourse on the importance of dialogues, the financing of various dialogue projects, the implementation of various dialogues with EU citizens and the introduction of deliberative mechanisms into policy-making processes are all part of the day-to-day functioning of the EU. Ideas of deliberative democracy are most clearly visible in practice in dialogues with citizens and are as such contemporary political phenomena in the EU.

In the first, theoretical part, I note that prevailing theories of deliberative democracy are based on the problematic understanding of power. Namely, within these theories, power is perceived exclusively as coercion and domination and as something that can be possessed and removed from political relations. Consequently, these theories hold that power needs to be removed from deliberation processes, and that the only form of power that should be present in the dialogues is the power of better argument. By recognizing that power is omnipresent and inherent in the political and that it does not only limit but also enables and creates, I develop analytical approach for the analysis of dialogues as deliberative practice. Unlike some critics of deliberative democracy, who due to its theoretical conundrum, reject the ideas of deliberative democracy and argue for a different understanding and functioning of the political and democracy, the thesis recognizes the ideas of deliberative democrats and especially ideas on which the practices of deliberation and dialogues are based as ideas that deeply determine our conduct and what we perceive as political. Based on the analytics of government approach that draws on Michel Foucault's ideas and understanding of power, the thesis argues for rethinking deliberative practices of dialogues as governmental technologies.

To approach dialogues as governmental technologies compels us to analyse them in concrete socio-political contexts. In this context, one of the key analytical guidelines was that certain dialogue practices become governmental technologies when they are embedded within a specific governmental rationality or power logic. Based on this, the thesis focuses on the emergence of the idea of engaging citizens in policy-making process through dialogues at the European level. Consequently, the genealogy of dialogues during European integration processes represents the first analytical part of the thesis. The thesis argues that at the level of the European Community, participation and dialogues emerged within the governance framework. The concept of governance, however, obtained its meaning within World Bank development policies interwoven with the new institutional economic (NIE) as a key theoretical underpinning. Within this NIE framework, the participation was viewed and implemented as an integral part of institutions, primarily established to ensure (economic) efficiency.

I recognized that such economic rationality also formed the framework for establishing the first dialogues with citizens in the European integration processes and presented the framework for the proliferation of dialogues that occurred with the institutionalization of governance in the EU. I assessed that within the framework of the economic rationality of participation, there are

clear boundaries. Within these boundaries, participatory practices, including deliberation and dialogues with citizens, are intended primarily to establish a sense of citizen involvement in political decision-making and legitimize policies pursuing preconceived economic goals. Therefore, dialogues are not an end in themselves but institutionalized as a means of achieving the effectiveness of political decision-making processes. With the genealogy of dialogues, I thus addressed the research questions in what socio-political contexts the idea of involving citizens in dialogues emerged in the European Community and what is the key rationality of dialogue with citizens. Moreover, I also illuminate transformations of institutionalization of dialogues in the European integration processes and how they included the ideas of deliberative democracy and deliberative practices.

Recognizing that EU perceives dialogues with young people in the EU and especially the mechanism of the Structured Dialogue mechanism, which is also perceived and considered as a deliberative practice, as particularly important, I conduct, before ethnographic study, also the genealogy of dialogues with young people in the European integration processes. Through empirical research in the archives of the EU institutions and conducting interviews with key actors involved in the institutionalization of dialogues with young people, I recognized that the formation of the Structured Dialogue mechanism derived from political struggles. I identified one of the key socio-political contexts that contributed to the institutionalization of youth participation in the student and workers' protests of 1968. The protests made an important contribution to the perception of young people as a problem. As a direct response to the 'youth as a problem', the European Commission set up the Youth forum of the European Communities in the 1970s. The main aim was to institutionalize participation and Forum serves as a channel for communication of the European Commission with youth and vice versa. With the Forum youth organizations that were members of the Forum gained an important role.

These socio-political contexts have played a key role in the institutionalization of dialogues with young people, which has taken place within the framework of governance at the beginnings of 2000s when Commission decided to enhance cooperation in the field of youth. The ideas how to institutionalize dialogues with young people differentiated between the Commission and the Member states which sought to also establish dialogues directly with young people while youth organizations gathered around the Forum advocated a *structured* dialogue. Structured dialogue represented the idea that dialogues with young people should be organized by youth organizations and that they communicate the results of the dialogues to political institutions and representative. The idea of structured dialogues prevailed due to pragmatic reasons of implementation and pressures from youth organizations. By illuminating this process, I addressed how young people were perceived in the European integration processes, how the idea of dialogues with young people emerged and how it was transformed into the institutionalization of a specific mechanism of Structured Dialogue.

The genealogy of (structured) dialogue with young people provided a good basis for the ethnographic study of Structured Dialogue. Based on theoretically oriented ethnography, called extended case method, I studied where power relations were visible in the process of implementation of the Structured dialogue and how it works as a governmental technology. Observing the process of implementing the Structured Dialogue at local, national and EU levels, the core finding was that we can identify functioning of power relations in a number of micro practices. This was most evident in the process of framing the voice at the level of the implementation of the Structured Dialogue, in which youth organizations played a key role.

To illuminate the Structured dialogue as a governmental technology, I had to contextualize it with the prevailing economic rationality and the boundaries of participation in which the

Structured dialogue is embedded. Namely, Structured dialogue is institutionalized as a consultation mechanism and not as a co-decision process. Therefore, the results of the Structured Dialogue are always framed and formulated as recommendations. In this way, I recognized that Structured Dialogue acts as a governmental technology of disciplining which *delimits* specific activities. Disciplinary action was most explicitly reflected by the implicit agreement of youth organizations and participating political representative that they participate in the process of making recommendations and not decisions. At another level, the process of disciplining was evident from the perceptions of young people who participated in the dialogues, where, despite criticisms of implementation, it was clear that they agreed to participate in shaping (their) non-binding voice. Structured dialogue, as I have shown, precisely by allowing the possibility that their views could *potentially be taken into account*, works successfully as a governmental technology of disciplining.

By allowing the possibility, however, it has become apparent that Structured Dialogue also acts as a power technology that not only limits but also *enables* and *establishes*. Thus, I recognized that Structured Dialogue also acts as a governmental technology that establishes a sense of participation among young people. At the same time, it represents a means of legitimizing political decisions and enables youth organizations to legitimize their actions. This positive aspect of the operation of power became most evident through the process of shaping the subjectivities of the young people who participated in the Structured Dialogue process. Based on interviews with young people, I thus recognized that Structured Dialogue works as a technology of the self. Namely, through the Structured Dialogue, young people were (co) formed as responsible, active, calculating subjects and as subjects that establish awareness of their EU identity and citizenship.

In the dissertation, I began my understanding of dialogues as contemporary political phenomena on a theoretical level and concluded with an ethnographic study of the concrete practice of the Structured Dialogue, with which I addressed two aspects. Firstly, that power relations are inherent in dialogue, and secondly, that the so-called positive aspect of power also works through dialogues. Namely, structured dialogue is a process that enables and establishes the conducts of actors and the reflection of young people who participate in dialogues on how they understand themselves and their actions in society. In doing so, however, I shed light on the unaddressed aspect of the positive functioning of power relations in dialogues as institutionalized deliberative practices, which, due to the theoretical underpinnings on which deliberative democracy is based, remains otherwise unaddressed. Dialogues are, and as the prevailing discourse shows, will continue to be important decision-making mechanisms both in the EU and beyond. The question of what the content and results of these dialogues will be is also important in the context of the recognized disintegration of the EU, and, as I pointed out in this dissertation, it is important to identify and further study power relations which are present in the dialogues and which are (newly) formed through dialogues.

Key words: deliberative democracy, dialogue, analytics of government, Structured dialogue, governmentality, European integration processes, youth, governmentalization of Europe, new institutional economics, genealogy.

KAZALO

1	UVOD.....	14
1.1	Teoretska izhodišča in opredelitev raziskovalnih vprašanj.....	21
1.2	Teoretsko-metodološki okvir ter opredelitev raziskovalnih metod.....	26
2	VZPON NORMATIVNIH PREMISLEKOV O DIALOGU V OKVIRIH TEORIJ DELIBERATIVNE DEMOKRACIJE	30
2.1	Vzpon idej(e) deliberativne demokracije	31
2.2	Prevladujoče normativne predpostavke deliberativne demokracije.....	36
2.2.1	Prva generacija deliberativne demokracije: teoretske predpostavke in normativni temelji	38
2.2.2	Druga generacija deliberativne demokracije: premisleki o implementaciji deliberacije	43
2.2.3	Tretja generacija deliberativne demokracije: empirično preučevanje in premisleki o institucionalizaciji deliberacije	46
2.2.4	Četrta generacija deliberativne demokracije: premisleki o vpeljavi deliberacije na raven političnega sistema	49
2.3	Deliberativni obrat: poskusi institucionalizacije dialoga	51
2.4	Dialog v okvirih teorij deliberativne demokracije	53
2.5	Omejitve prevladujočih premislekov deliberacije.....	57
3	ANALITIKA OBLASTI KOT PRISTOP K OBRAVNAVI DELIBERATIVNE DEMOKRACIJE V EVROPSKI UNIJI.....	69
3.1	Deliberativna demokracija in Foucaultovo razumevanje moči in oblasti	73
3.1.1	Vednost.....	79
3.1.2	Resnica	83
3.1.3	Subjekt.....	90
3.1.4	Oblast – governmentalnost.....	96
3.1.5	Governmentalnost kot analitični okvir	98
3.2	Analitika oblasti: ključni elementi pristopa	101
3.2.1	Genealogija.....	103

3.2.2	Governmentalizacija Evrope	107
3.2.3	Metodološki pristopi analiziranja delovanja oblasti prek (strukturiranega) dialoga v EU: razširjena študija primera, raziskovanje z udeležbo in genealogija.....	111
4	GENEALOGIJA (STRUKTURIRANEGA) DIALOGA V EVROPSKIH INTEGRACIJSKIH PROCESIH.....	120
4.1	Kontekst dialogov z državljani onkraj EU: vladovanje na ravni Svetovne banke	127
4.1.1	Svetovna banka: kontekst in teoretski prelomi, ki so pripeljali do vladovanja	128
4.1.2	Nova institucionalna ekonomija: pogoj možnosti ter vednostni okvir vladovanja in politične participacije.....	134
4.1.3	Nova institucionalna ekonomija: ekonomska racionalnost politične participacije	142
4.2	Drugačna zgodovina: ekonomska racionalnost prvih institucionalizacij dialogov v evropskih integracijskih procesih	150
4.2.1	Utišana zgodovina: ekonomska racionalnost prvih institucionalizacij dialogov v evropskih integracijskih procesih	156
4.2.2	Pot do vladovanja v EU: Vloga možganskega trusta »Forward studies unit« .	166
4.2.3	Bela knjiga o vladovanju: institucionalizacija participacije kot okvira dialogov v EU	172
4.3	Kultura dialoga na ravni vlad(ov)anja v EU	180
4.3.1	Splošna načela in minimalni standardi dialogov kot tehnologija oblasti: priročnik izvajanja dialogov in meje participacije.....	185
4.3.2	Načrt D – demokracija, dialog, debata: implementacija kulture dialoga v EU	190
4.3.3	Dialogi z državljani: sodoben politični fenomen in oblastna praksa v EU	196
4.4	Genealogija Strukturiranega dialoga.....	202
4.4.1	Upravljanje mladine tekom evropskih integracijskih procesov	206
4.4.1.1	Konstrukcija koncepta mladine: mladi kot problem, tveganje in priložnost	207
4.4.1.2	Mladinske politike in dialog v evropskih integracijskih procesih	210
4.4.2	Drugačna zgodovina Strukturiranega dialoga	215
4.4.3	Institucionalizacija Strukturiranega dialoga.....	224

5	DELOVANJE OBLASTI PREK DIALOGA Z DRŽAVLJANI: ŠTUDIJA	
	PRIMERA STRUKTURIRANEGA DIALOGA.....	232
5.1	Metodologija študije primera Strukturiranega dialoga.....	236
5.2	Strukturiran dialog: skupen glas mladih in političnih predstavnikov?.....	239
5.2.1	Izvedba šestega cikla Strukturiranega dialoga na lokalni ravni v Sloveniji.....	240
5.2.2	Izvedba šestega cikla Strukturiranega dialoga na nacionalni ravni v Sloveniji.....	244
5.2.3	Refleksija šestega cikla na nacionalni in lokalni ravni v Sloveniji: glas mladih in političnih predstavnikov?.....	248
5.2.4	Izvedba šestega cikla Strukturiranega dialoga na EU ravni.....	253
5.2.5	EU mladinske konference v šestem ciklu Strukturiranega dialoga: glas mladih in političnih predstavnikov?.....	258
5.2.6	Uokvirjanje glasu mladih v šestem ciklu na EU mladinskih konferencah.....	263
5.2.7	Strukturiran dialog kot oblastna tehnologija.....	271
5.2.8	Strukturiran dialog kot prostor sooblikovanja subjektivitete.....	278
6	ZAKLJUČEK.....	285
7	VIRI.....	298
8	STVARNO IN IMENSKO KAZALO.....	348

Seznam uporabljenih kratic

BEPA	<i>Bureau of European Policy Advisers</i>	Možganski trust Evropske komisije BEPA
CEC	<i>Commission of the European Communities</i>	Komisija evropskih skupnosti
CJE	<i>Consejo de la Juventud de España</i>	Mladinski svet Španije
ECM	<i>Extended case method</i>	Razširjena študija primera
EUYC	<i>European Union Youth Conference</i>	EU mladinska konferenca
FSU	<i>Forward Studies Unit</i>	Možganski trust Evropske komisije FSU
IMF	<i>International Monetary Fund</i>	Mednarodni denarni sklad
IPM	<i>Inter-active policy-making</i>	Inter-aktivno oblikovanje politik
LSE	<i>London School of Economics</i>	
MDDSZ	Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti	
MIZŠ	Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport	
MSS	Mladinski svet Slovenije	
URSM	Urad Republike Slovenije za mladino	
WB	<i>World Bank</i>	Svetovna banka

1 UVOD

Aktualne družbenopolitične razmere v Evropski uniji (EU) je podpredsednik Evropske komisije Frans Timmermans (v European Commission, 2015d) opisal sledeče: »Družba je kompleksna, naši problemi so kompleksni, naši odgovori bodo kompleksni, a lahko jih najdemo samo skupaj s 500 milijoni Evropejcev«. Ta izjava odraža na eni strani prepoznavanje težavnosti politične situacije, prevladujoče poimenovane kot »splošna kriza EU« (Majone, 2014, str. 211),¹ na drugi pa poudarjanje, da je rešitev mogoča samo z dialogom oziroma sodelovanjem z državljani EU. Krizo EU se naslavlja tako v akademskih premislekih (glej Fossum in Menéndez, 2014; Demetriou, 2015), kot tudi izjavah politični predstavnikov (glej Navracsics, 2015; Tusk, 2017). Poudarja se namreč, da »Evropska unija doživlja največjo krizo od svojega nastanka« (Preiss in Brunner, 2013, str. 74), oziroma z besedami Donalda Tuska (2017), predsednika Evropskega sveta: »Izzivi, s katerimi se trenutno sooča Evropska unija, so bolj nevarni kot kdaj koli poprej«. Kljub temu, da refleksije o krizi EU niso nedaven političen fenomen, pa naj bi aktualna finančna, politična in socialna kriza »povečala že obstoječe slabosti« (Demetriou, 2015, str. V) ter spodbudila iskanje političnih rešitev (Puetter, 2012, str. 162).²

Enega ključnih mehanizmov za izhod iz krize EU ter širše, krize predstavniške demokracije, se tako na akademski kot politični ravni išče v dialogu med državljani in političnimi odločevalci. Retoriko, ki poudarja pomen dialoga z državljani kot edino rešitev ter poskuse institucionalizacije idej deliberativne demokracije v obliki dialogov z državljani, označuje širši trend, poimenovan tudi kot »deliberativni obrat« (glej Dryzek, 2000; Pellizzoni, 2015). Ta označuje preplet idej na ravni normativnih teorij³ deliberativne demokracije in tudi »bolj ali manj eksplicitne poskuse demokratiziranja politik« oziroma institucionalizacije novih, tako

¹ Krizo EU opredeljujejo procesi evroskepticizma, demokratični deficit ter pomanjkanja legitimnosti političnih odločitev (Bellamy in Castiglione, 2002). Prav tako pa tudi vzpon nacionalizmov, skrajnodesničarskih strank ter težnje po dezintegraciji, ki se je še povečala po odločitvi državljanov Velike Britanije za izstop iz EU (Patomäki, 2017).

² Konkretnije, Evropska komisija (2014a, str. 9) poudarja, da je »kriza okrepila padec zaupanja v vladanje in politične predstavnike na nacionalni in evropski ravni«. Raziskave Eurobarometra (European Commission, 2013, str. 5–7), ki jih navaja, namreč kažejo, da je leta 2007 EU zaupalo skoraj dve tretjini državljanov, leta 2013 pa je bil delež takšnih manj kot tretjina. Hkrati kar dve tretjini državljanov leta 2013 ni imelo občutka, da njihov glas v EU šteje.

³ Normativne teorije opredeljuje raziskovalni pogled oziroma epistemološka pozicija, ki se usmerja na premisleke, kako naj bi bilo oziroma kako bi morali razumevati in udejanjati politično. Kot pokažem v nadaljevanju, na ravni teorij deliberativne demokracije to pomeni, da definirajo kriterije *dobrega* komuniciranja in *pravega* dialoga z namenom izboljšanja demokratičnih procesov (glej Mendelberg, 2002; Chambers, 2003; Steiner, 2018).

imenovanih 'mehkejših' načinov vladovanja.⁴ Ključna lastnost slednjih naj bi bila manj hierarhično in bolj vključujoče ter na dialogu utemeljeno vladovanje oziroma vključevanje državljanov v oblikovanje politik (Bäckstrand, Khan, Kronsell in Lövbrand, 2010, str. 4). Pellizzoni (2015, str. 215) pa poudarja, da je »deliberativni obrat največji politični fenomen zadnjih desetletij«, v okviru katerega se je »deliberativna demokracija ne glede na razlike v politični in administrativni tradiciji hitro razširila«. Deliberativni obrat tako označuje vzpon teoretskih izhodišč deliberativne demokracije ter poskuse institucionalizacije deliberacije v prakso, ki se kaže v obliki proliferacije dialogov z državljani kot sodobnih političnih fenomenov.

Ravno v normativnih teorijah deliberativne demokracije, ki so se vzpostavile kot odgovor na krizo predstavniške demokracije, se dialogu namenja osrednje mesto. Dialog z državljani je namreč zamišljen kot osrednji proces in mehanizem delovanja demokracije (Elstub in McLaverty, 2014). Deliberativni model demokracije, ki se je postopno začel uveljavljati v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, se namreč zamišlja kot nadgradnja oziroma »demokratizacija demokracije«, saj je v »osrčju deliberativnega ideala ideja« vključevanja državljanov v procese oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev (Bäckstrand in drugi, 2010, str. 4). V idejah deliberativne demokracije teorijo, »ki je osredotočena na volitve, zamenjuje v pogovor usmerjena demokratična teorija« (Chambers, 2003, str. 308). To pomeni, da se »deliberativna demokracija usmerja na komunikacijske procese oblikovanja mnenj in volje, ki predhodijo volitvam« (prav tam). Komunikacijske procese pa v okvirih deliberativne demokracije označuje dialog, saj kot pravi Pettit (2003, str. 139), »deliberativni demokrati kažejo veliko mero strinjanja, kako naj bo demokracija organizirana«. Strinjanje pa pomeni, »da mora vsak demokratičen način delovanja biti vključujoč, kritičen in dialoški v svojem značaju« (prav tam). Posledično se deliberativna demokracija udejanja v dialogu in prek njega, saj je »dialog definiran kot idealen način deliberacije« (Phillips, 2011, str. 4). Z drugimi besedami, »[d]ialog« je na ravni prevladujočih premislekov deliberativne demokracije in v institucionalizacijah deliberacije »dojet kot življenjska sila demokracije« (Dahlstedt in Fejes, 2015, str. 55).

⁴ Koncept *governance*, za katerega so značilni brisanje meja med civilno družbo in državo ter procesi oblikovanja, sprejemanja in implementacije politik, prevajam kot vladovanje (glej Bačlija, Červ in Turnšek Hančič, 2013). V razmerju med konceptoma vladanja in vladovanja Rosenau (1992, str. 4) izpostavlja, da je »vladovanje bolj vseobsegajoč fenomen kot vladanje«, saj poleg formalnih političnih institucij zaobsega še nevladne akterje in neformalne mehanizme sprejemanja odločitev.

Na praktični oziroma politični ravni v EU lahko pomen dialoga in vključevanja državljanov v procese oblikovanja političnih odločitev, ki odražajo tako imenovan deliberativni obrat, prepoznavamo v številnih dokumentih in izjavah političnih predstavnikov (glej Boucher, 2009; Kohler-Koch in Quittkat, 2013). Tako je Evropska komisija (2001b, str. 11) v Beli knjigi o vladovanju že leta 2001 poudarila, »da demokracija temelji na ljudeh, ki sodelujejo v javni razpravi«. Enaka usmeritev in diskurz pa sta prisotna še danes. Nekdanji komisar za kmetijstvo in razvoj podeželja Dacian Cioloș (v European Commission, 2014b) je tako zatrdil: »Evropa mora bolj poslušati svoje državljane z namenom zagotavljanja, da politike, oblikovane v Bruslju, upoštevajo raznolikost Unije, njenih 28 držav članic in prek 500 milijonov državljanov«. Leta 2018 pa je tedanji predsednik Evropske komisije Jean-Claude Juncker (2018, str. 3) poudaril: »Evropa je v prvi vrsti Unija državljanov. Ti so srce, duša in gonilna sila našega projekta. /.../ Ko sem zasedel funkcijo sem se zaobljubil, da bodo ljudje na prvem mestu. Da poskrbim, da šteje vsak glas, da je vsako mnenje slišano. Razprava in dialog sta od prvega dneva del prizadevanj Komisije«. V tej smeri Evropska komisija (2018a, str. 5) poudarja, da so dialogi z državljani neizogibna prihodnost in potrebna orientacija EU: »Prihodnost Evrope je v rokah vseh Evropejcev. Ne more biti vsiljena s strani voditeljev ali institucij. Čeprav je jasno, da različne politične strani lahko dojemajo razvoj naše Unije na raznolike načine, pa je ena stvar gotova: Evropa mora poslušati svoje državljane in delovati v skladu s tem«. Vključevanje državljanov prek dialogov naj bi tako bilo konstanta prihodnosti ne glede na politično usmeritev oziroma ideološka prepričanja. Na ta način se dialog z državljani EU dojema kot ključen element in bistvo demokracije, hkrati pa se vzpostavlja podoba dialoga kot rešitve ter najpomembnejšega mehanizma za nadaljnje delovanje EU.

V skladu z idejami »in klici po večji participaciji državljanov v politiki« (Perloff, 2014, str. 14), ki prevladujoče izhajajo iz predpostavk normativnih teorij deliberativne demokracije, vzpostavlja EU nove institucionalne oblike za dialog ter vključevanje državljanov (glej Swyngedouw, 2005). Kot prepoznavata Eriksen in Fossum (2012, str. 333), je EU namreč vzpostavila »številne institucije in procese, da bi zagotovila institucionalizacijo deliberacije« ter posledično omogočala državljanom EU sodelovanje prek dialoga.⁵ EU tako »ponuja široko polje za eksperimentiranje z novimi načini participacije civilne družbe« (Skelcher in Torfing,

⁵ Ti procesi in institucije so dojeti kot deliberativne prakse, pri čemer se najpogosteje poudarja in evalvira institucionalizirane mehanizme odprte metode koordinacije (De la Porte in Nanz, 2004), evropske državljanske pobude (Smith, 2013) in občasne neinstitucionalizirane deliberativne forume (Boucher, 2009).

2010, str. 78). Med drugim je Evropska komisija leta 2012 vpeljala mehanizem *Dialogi z državljani* (*Citizens' Dialogues*), ki so utemeljeni neposredno na deliberativni praksi tako imenovanih 'srečanj v mestni hiši' (*Town-hall meetings*) (glej Fung, 2003; Gastil in Levine, 2005; European Commission, 2018a). Na *Dialogih z državljani* EU komisarji, poslanci Evropskega parlamenta in nacionalni ter lokalni politični odločevalci razpravljajo z državljani EU o njihovih pogledih na prihodnost Unije. Od Evropskega leta državljanov 2013 pa do leta 2018 je Evropska komisija tako organizirala prek 1200 dialogov v vseh državah EU (European Commission, 2018a). Med najbolj izpostavljenimi institucionaliziranimi praksami participacije državljanov EU pa je tudi mehanizem Strukturiranega dialoga,⁶ ki je opredeljen kot »edinstven participativni proces, ki mladim iz celotne Evrope omogoča, da izrazijo svoje poglede na številne problematike v neposrednem dialogu z oblikovalci politik« (Council of the European Union, 2015b, str. 6). V okviru mehanizma Strukturiranega dialoga so bili organizirani številni dialogi med mladimi in političnimi odločevalci.⁷ Evropski komisar za izobraževanje, kulturo, mladino in šport Tibor Navracsics (v European Commission, 2016b) je tako poudaril, da je njegov cilj, da s procesom Strukturiranega dialoga »med svojim mandatom dosežem milijon mladih«.

Poudarjanje pomena dialogov z mladimi v EU je mogoče zaslediti v številnih dokumentih in izjavah mladih ter političnih predstavnikov. Komisar Navracsics (prav tam) je tako izpostavil: »Evropa potrebuje doprinos mlade generacije, da razreši velike izzive, s katerimi se sooča. Zato želim vsem mladim v Evropi dati priložnost, da se sliši njihov glas«. To priložnost pa vidi v mehanizmu Strukturiranega dialoga, ki ga dojema kot ključnega, da »skupaj zgradimo odprto, raznoliko in močno Evropo« (prav tam). Strukturiran dialog je tako predstavljen kot »vpliven instrument za vključevanje mladih v sprejemanje odločitev« (Council of the European Union, 2012a, str. 10) in kot »proces, ki mlade opolnomoči ter jim ponudi priložnost, da so aktivni državljani in del demokratičnega življenja« (Council of the European Union, 2012b, str. 2). Pomen Strukturiranega dialoga pa izpostavljajo tudi mladi oziroma mladinske organizacije, saj ga dojemajo kot pomemben in uporaben mehanizem, ki »povečuje vključevanje mladih v demokratični proces na lokalni, regionalni in Evropski ravni« (European Youth Forum, 2013, str. 3). Pri tem pa je pomembno poudariti, da je Strukturiran dialog na ravni preučevanj

⁶ Strukturiran dialog predstavlja institucionaliziran mehanizem EU, ki naj bi mladim omogočal neposredno sooblikovanje politik v dialogu s političnimi predstavniki tako na lokalni in nacionalni ravni kot tudi na ravni EU.

⁷ Od leta 2019 in sprejetja nove EU strategije za mladino 2019-2027 se je mehanizem Strukturiranega dialoga preimenoval v mladinski dialog EU (*EU youth dialogue*).

mladinskih politik EU pogosto dojet kot »oblika deliberativne demokracije« (Cammaerts, Bruter, Banaji, Harrison in Anstead, 2016, str. 27–28) oziroma deliberativen mehanizem (glej LSE, 2013; Kiilakoski in Gretschel, 2014), ki prispeva k proliferaciji dialogov kot sodobnih političnih fenomenov v EU.

V okvirih prepoznanj, da se tako v akademskih premislekih kot tudi na politično-praktični ravni izpostavlja potreba po dialogu, je treba nasloviti, na kakšnih predpostavkah temeljijo teoretizacije dialoga v okvirih deliberativne demokracije, ki »razvijajo idejo o dialogu kot bistvu demokracije« (Fejes in Dahlstedt, 2013, str. 37). Poleg tega pa je treba nasloviti tudi zamišljanja in dojetanja dialoga na politično-praktični ravni v EU. Teoretizacije deliberativne demokracije temeljijo na normativnem pogledu, ki se osredotoča na vprašanje, »kako bi moralo biti« (Perloff, 2014, str. 10). Pri tem pa ključno referenčno točko zamišljanj, kako naj bi izgledala demokracija oziroma kakšna naj bi bila, predstavlja deliberativni ideal. Ta na eni strani opredeljuje procese deliberacije oziroma dialogov, na drugi strani pa postavlja mejo razlikovanja deliberacije od drugih mehanizmov sprejemanja političnih odločitev (glej Lomax Cook, Delli Carpini in Jacobs, 2007; Mansbridge in drugi, 2010).

Deliberativni ideal je koncipiran na Habermasovem (1990, str. 88–89) normativnem idealu tako imenovane idealne govorne situacije, v okviru katere je komunikacija usmerjena v doseganje konsenza oziroma sporazuma. Pri tem morajo biti izpolnjeni pogoji, da ima vsak posameznik možnost in pravico sodelovati v pogovoru ter postavljati izrečene trditve pod vprašaj, oziroma da ima možnost spraševanja in kritike. Poleg tega je pogoj tudi, da nihče od udeležencev ne uporabi moči prisile, kar pomeni, da mora razprava potekati brez dominacije in manipulacije ter da posledično med udeleženci ne sme biti razlik v moči. V takšni komunikaciji pa mora pretehtati »moč boljšega argumenta« (prav tam). Kot ugotavlja Curtin (2006, str. 134), je »'idealna govorna situacija' v središču teorij deliberativne demokracije«, na kateri temelji deliberativni ideal.

Deliberativni ideal predstavlja ključno referenčno točko, ki na eni strani opredeljuje predpogoje ter procese deliberacije, na drugi strani pa določa, kako se deliberacija razlikuje od drugih mehanizmov sprejemanja političnih odločitev. Teoretiki deliberativne demokracije (Mansbridge in drugi, 2010, str. 65) poudarjajo, da v akademskih razpravah »obstaja precejšnje soglasje o regulativnih idealih deliberativne demokracije«, ki determinirajo razumevanje in udejanjanje dialoga v praksi. Deliberacija tako predstavlja diskusijo oziroma dialog, ki ga opredeljujejo specifični pogoji, opredeljeni v deliberativnem idealu (Chambers, 2003, str. 309).

V okvirih ideala morajo biti v procese deliberacije vključeni vsi udeleženci, na katere bo vplivala specifična politična odločitev, ter imeti enake možnosti, da vplivajo na proces. Hkrati morajo biti v procesih dialoga vzpostavljeni pogoji za enakopravno sodelovanje udeležencev, ki morajo drug drugega pozorno poslušati, se obravnavati spoštljivo, argumentirati lastno pozicijo ter govoriti odkrito (Mansbridge in drugi, 2010, str. 64–65). Kriterij, »ki najbolj jasno razlikuje deliberativne od nedeliberativnih mehanizmov pri sprejemu demokratičnih odločitev, pa je odsotnost moči prisile« (prav tam, str. 65). Fejes in Dahlstedt (2013, str. 40) tako ugotavljata, da je temeljna usmeritev normativnega pogleda teoretikov deliberativne demokracije, da želijo definirati »na eni strani idealnega deliberativnega subjekta – z določenimi lastnostmi, vrednotami in zmožnostmi – in na drugi pogoje za idealno deliberativno situacijo, v kateri deliberacija poteka onkraj hierarhij in razmerij moči«.

Ob usmeritvi na operacionalizacijo deliberativnega ideala pa je za sodobne premisleke deliberativne demokracije značilen praktično-empirični obrat (Dryzek, 2000; Elstub, 2010),⁸ ki označuje poskuse institucionalizacije oziroma vpeljave deliberacije v prakso. Ključna lastnost premika od ideala k praksi je, da dopušča nedeliberativne mehanizme (npr. izražanje in zagovarjanje lastnih interesov, pogajanja in volitev), s čimer poudarjajo komplementarnost in kompatibilnost deliberativne demokracije s predstavniško, vendar morajo biti ti nedeliberativni mehanizmi »upravičeni deliberativno« (Mansbridge in drugi, 2010, str. 64). To pomeni, da je ideal deliberacije primaren ter dojet kot najprimernejši mehanizem oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev. Pri tem pa Elstub (2010, str. 291) opozarja, da je »praktična verzija deliberativne demokracije dobrodošla, vendar se moramo hkrati braniti opuščanja normativnih idealov v tem procesu«. To odraža, da so sodobni premisleki na polju deliberativne demokracije, ki želijo prečiti razkorak med deliberativnim idealom in praksami, »do neke mere determinirani ravno z idealom« (Blakeley, 2014, str. 18). Z drugimi besedami, »primat ideala deliberacije«, ki določa, da mora deliberacija potekati brez moči prisile oziroma onkraj razmerij moči, v argumentacijah praks oziroma poskusih institucionalizacije deliberacije ostaja (prav tam).

⁸ V teoretskih premislekih je izpostavljeno, da deliberativnega ideala »ne moremo uresničiti v popolnosti«, lahko pa iz normativne perspektive »ocenjujemo, kako se prakse temu idealu bolj ali manj približajo« (Mansbridge in drugi, 2010, str. 65). Izhajajoč iz različnih operacionalizacij deliberativnega ideala številni avtorji (Delli Carpini, Cook in Jacobs, 2004, str. 317) prepoznajajo, da obstajajo zelo različna definiranja in kriteriji, kaj predstavlja in kdaj lahko govorimo o deliberativni demokraciji. Pri pregledu empiričnih eksperimentov in teoretizacij deliberativne demokracije pa ugotavljajo, da »ne obstaja jasnega konsenza« o definiciji deliberacije ter pogojih, kaj predstavlja pravo deliberacijo, »še posebej, ko se premaknemo iz teorije k praksi« (prav tam).

Prisotnost ideala dialoga brez hierarhizacije in udejanjanja onkraj razmerij moči pa je impliciten tudi v pozivih k dialogu ter v razumevanjih dialoga na EU ravni: »Preden Evropa izvede velike reforme, bodo morali nacionalni in evropski politiki imeti široko razpravo z državljani o tem, kako naj bi naša *skupna* Evropa izgledala. To mora biti resnično evropska debata z *državljani v središču*« (European Commission, 2014a, str. 4, poudarek dodan). V takšnih opredelitvah se vzpostavlja podoba, da so državljani EU ključen in enakovreden partner v dialogu ter da soodločajo o prihodnosti EU. Ideja enakovrednega sodelovanja pa je prisotna tudi v institucionaliziranih praksah. Na področju mladinskih politik EU je mehanizem Strukturiranega dialoga opredeljen kot proces »participacije mladih v razpravi z oblikovalci politik, v katerem imata oba deležnika *enako* priložnost prispevati k doseganju skupnih ciljev (European Youth Forum, 2012, str. 6, poudarek dodan), oziroma kot mehanizem, »ki *združuje* mlade in oblikovalce politik v EU, da *skupaj* razpravljajo, oblikujejo in pripravijo predloge za razvoj mladinskih politik na nacionalni in EU ravni« (European Youth Forum, 2015). Dialog je tako vedno predstavljen kot mehanizem enakovrednih partnerjev, hkrati pa dojet kot rešitev prihodnjih problemov, s katerimi se sooča EU. Na vprašanje, kako lahko naredimo EU bolj transparentno, je podpredsednik Evropske komisije Frans Timmermans (v European Commission, 2015d) namreč odgovoril: »Potrebujemo več stikov, potrebujemo pogovor, potrebujemo poslušanje, mi moramo poslušati vaše skrbi in na podlagi teh skrbi spremeniti sistem«.

Ravno v teoretskih predpostavkah deliberativne demokracije, da je treba iz deliberacije oziroma dialogov odstraniti razmerja moči, ter praksah in institucionaliziranih mehanizmih dialogov v EU, ki vzpostavljajo podobo, da v dialogih razmerja moči niso prisotna, prepoznavam temeljni problem. Iz teoretskih premislekov o moči (glej Foucault, 1980e; Dean, 2010; Lemke, 2019) je namreč razvidno, da je moč prisotna v vseh razmerjih. Razmerja moči so tako ontološko absolutna in kot pravi Foucault (1980e, str. 189), tista, prek katerih se vzpostavlja politično: »[P]olitično ni nekaj, kar določajo /.../ razmerja, ki so osnovna in po naravi 'nevtralna'. Vsako razmerje sil predstavlja v vsakem trenutku razmerja moči (ki predstavljajo trenutni izraz) in vsako razmerje moči predstavlja učinek ter tudi pogoje možnosti delovanja, kar vzpostavlja in določa politično«. Na podlagi uvidov, da je »moč (tudi) v dialogih vseprisotna«, kar pomeni, da »moč ne obstaja brez dialoga, prav tako kot dialog nujno vsebuje moč« (Hammond, Anderson in Cissna, 2003, str. 150), je treba teoretske predpostavke deliberativne demokracije in podobo dialogov v EU kot političnih procesov, v katerih so razmerja moči enakovredna, kritično nasloviti.

1.1 Teoretska izhodišča in opredelitev raziskovalnih vprašanj

Praktična raven z retoričnimi pozivi političnih predstavnikov k dialogu in institucionalizaciji dialogov z državljani EU na eni strani ter prevladujoči normativni premisleki na ravni teorij deliberativne demokracije na drugi, sta prepleteni (glej Hobson, 2009; Bäckstrand in drugi, 2010). Kot ugotavljajo Bäckstrand, Khan, Kronsell in Lövbrand (2010, str. 10), se je namreč »retorična obljuba novih oblik vladovanja /.../ pojavila v tesni spregi med akademiki in oblikovalci politik v normativni razpravi o dobrem vladovanju«. V prepletu teh dveh osi, praktične in teoretične, je ključen problem dojemanja dialoga kot mehanizma, ki deluje onkraj razmerij moči in v katerem se hierarhija med udeleženci zabrisuje. V tej smeri je dialog na obeh oseh dojet kot inherentno pozitiven ter ključen mehanizem razreševanja krize predstavniške demokracije, v konkretnem primeru krize EU.

Jordan (2008, str. 24–25) tako ugotavlja, da na ravni preučevanja vladovanja prevladujejo empirični in normativni pogledi oziroma kombinacija obojega, ki se zdijo najbolj relevantni za oblikovalce politik. Vendar slednji »reproducirajo predpostavko, da bodo mehkejše in bolj decentralizirane oblike upravljanja okrepile kvaliteto demokracije in odločitev v primerjavi s starimi oblikami hierarhičnega vladovanja« (Bäckstrand in drugi, 2010, str. 4). Takšen pogled onemogoča prepoznanje, da ti novi mehanizmi in poskusi institucionalizacije deliberacije tudi prek dialoga z državljani vzpostavljajo novo realnost oziroma nove mehanizme delovanja oblasti. V zadnjem času se namreč krepijo pogledi, da kljub »slavljenju participativnih in deliberativnih oblik vladovanja med raziskovalci in oblikovalci politik /.../, obljub novih oblik vladovanja v namen bolj učinkovitih in legitimnih politik ter krepitvi eksperimentov deliberativne demokracije ne smemo dojemati nekritično« (prav tam, str. 16).

Deliberativni obrat, ki je na ravni EU viden tudi prek proliferacije in institucionalizacije deliberativnih mehanizmov ter vzpostavitvi dialogov kot novih političnih fenomenov, je posledično treba kritično nasloviti. Z namenom razreševanja ključne problematike dojemanja in delovanja razmerij moči v dialogih, se je treba odmakniti od prevladujočega normativnega pogleda teoretikov deliberativne demokracije ter vprašanj, kakšne naj bi bile nove oblike vključevanja državljanov v dialog in ocenjevanja, v kolikšni meri se obstoječe prakse dialoga približujejo deliberativnemu idealu ter obrniti epistemološki pogled in spremeniti raziskovalna vprašanja. Iz normativnega pogleda, kako naj bo oziroma kako naj bi bilo, se je treba osredotočiti na vprašanje, kako je. To pomeni, da je treba osvetljevati, kako dialogi delujejo, kako se udejanjajo v praksi in kako vplivajo na posameznike.

Enega najbolj relevantnih pristopov, s katerim lahko odgovarjamo na omenjena vprašanja, predstavlja governmentálnost oziroma teoretsko-metodološki aparat analitike oblasti (glej Barry, Osborne in Rose, 1996; Walters in Haahr, 2005; Foucault, 2008; Dean, 2010), ki je opredeljen tudi kot kritičen pristop k vladovanju (*critical governance*) (Bäckstrand in drugi, 2010, str. 11–12). Ta se osredotoča na historične transformacije delovanja oblasti in »ne preizprašuje, kdo ima oblast in avtoriteto na ravni vladovanja /.../, temveč so v središču prakse in načini zamišljanja, ki primarno omogočajo vladanje« (prav tam). Prek analitike oblasti se lahko soočim tudi z enim od ključnih vprašanj na polju deliberativne demokracije, in sicer delovanjem razmerij moči (glej Mansbridge in drugi, 2010; Blakeley, 2014; Lukšič, 2015) oziroma temeljnim problemom dojetanja moči kot izključno negativne oziroma represivne. Analitika oblasti namreč, temelječ na Foucaultovem (glej 1988, 2008) dojetanju, osvetljuje in prepozna tudi produktivno in inventivno dimenzijo moči. Kot pravi Foucault (1988, str. 12), »moči ne bi smeli razumeti kot sistema zatiranja, ki deluje na posameznika od zgoraj navzdol in mu prepoveduje to ali ono«, temveč kot »razmerja, v katerem posameznik usmerja obnašanja drugih«. Zato, kot nadaljuje, »ni razloga, zakaj takšen vpliv na obnašanje drugih ne bi dejansko rezultiral v nekaj pozitivnega, vrednega, zanimivega« (prav tam).

Na podlagi takšnega razumevanja je Foucault (2007b, str. 389) vzpostavil alternativno razumevanje delovanja oblasti, ki jo je v najširšem kontekstu opredelil kot »upravljanje delovanj«. To pomeni, da oblast predstavljajo vsa družbena razmerja oziroma aktivnosti, ki imajo vpliv oziroma upravljajo, vodijo in usmerjajo delovanja, obnašanja ter izbire posameznikov in družbenih skupin. Hkrati oblast zaobjema tudi razmerja posameznika do samega sebe oziroma načine, kako posamezniki razumejo sami sebe in vplivajo na ter oblikujejo lastna ravnanja (Gordon, 1991, str. 2–3).⁹ Oblasti namreč ne moremo razumeti unitarno, izhajajoč iz enega centra, niti (izključno) kot sile dominacije, podrejanja oziroma prisile, temveč tudi kot aktivnosti, v katerih posamezniki relativno avtonomno urejajo in določajo lastna ravnanja (Dean, 2010, str. 18–20).

⁹ Takšno razumevanje oblasti je opredeljeno kot »prelom z mnogimi predpostavkami teorij države« (Dean, 2010, str. 16) oziroma prevladujočimi raziskovalnimi pristopi, kjer je oblast dojeta kot oblika dominacije, ki jo izvaja npr. država ali razred. Ti pristopi se usmerjajo na vprašanja suverenosti in legitimnosti oblasti ter poskušajo oceniti, kdo poseduje in izvaja oblast ter identificirati, kakšna naj bi bila 'prava' oblast. Vendar Foucault (1984d, str. 63–65) takšno raziskovalno usmeritev prepozna kot neprimerno za soočanje s ključnimi političnimi problemi v sedanjosti ter poudarja, da je treba preučevanja usmeriti v to kako se oblast vzpostavlja in deluje prek raznolikih praks.

Osrednje vprašanje analitike oblasti kot kritičnega orodja, ki temelji na Foucaultovem dojemanju oblasti ter odstira mojo raziskovalno pozicijo oziroma intenco po razumevanju dialoga v EU, je vprašanje, kako se vzpostavlja in deluje oblast v svojih partikularnih oblikah oziroma prek institucionaliziranih praks dialoga. V tem okviru moramo dialog dojemati kot oblastno tehnologijo (Karlsen in Villadsen, 2008), ki na eni strani zamejuje in onemogoča določena ravnanja in na drugi strani spodbuja ter omogoča določene aktivnosti posameznikov in drugih akterjev, ki so vpeti v dialog. Slednji, pozitiven vidik moči, postane najbolj razviden na ravni delovanj posameznikov v dialogih. Kot prepoznavata Karlsen in Villadsen (prav tam, str. 395), dialog namreč »zahteva, vzpostavlja in deluje prek samoanalize ali samorefleksije, katere namen je vzpostavitev specifičnega načina vpogleda v samega sebe (*selfinsight*) in samozavedanja«. To pomeni, da je dialogu inherentno, da posameznik premisli svoje probleme, želje in pričakovanja, oziroma da preišča lastno pozicijo v družbi in svoja (prihodnja) delovanja. V tem kontekstu je pomembno analizirati, v kolikšni meri posamezniki prevzamejo določen način ravnanj, ki je zamišljen in spodbujen v dialogu kot oblastni praksi ter kako sodelujoči razumejo sebe in lastna delovanja.

Na podlagi teoretsko metodološkega aparata analitike oblasti tako zgolj prepoznanje, da se dialogu na politični in teoretski ravni namenja osrednje mesto ter da dialogi z državljani v EU predstavljajo konstitutiven element delovanja oblasti, ni dovolj. Treba je narediti korak dlje ter na teoretski ravni soočiti normativne predpostavke teorij deliberativne demokracije z governmentálnostjo oziroma analitiko oblasti kot relevantnim kritičnim pristopom preučevanja deliberativnih praks oziroma proliferacije dialoga (Hobson, 2009; Bäckstrand in drugi, 2010). Izhajajoč iz tega v prvem, teoretskem delu odgovarjam na raziskovalno vprašanje, kako razumeti institucionalizirane deliberativne prakse skozi prizmo sodobnega delovanja oblasti. S tem odpiram prostor pogosto spregledani refleksiji, da novi mehanizmi vključevanja državljanov prek dialogov predstavljajo nove načine delovanja oblasti. Posledično vzpostavljam lasten analitični okvir za preučevanje institucionaliziranih praks dialoga oziroma deliberativnih praks.

V drugem delu naslavljam historične kontekste vzpostavljanja dialoga z državljani tekom evropskih integracijskih procesov, kar v okvirih analitike oblasti predstavlja genealoški pristop, ki je usmerjen na razkrivanje preteklih opredelitev konceptov, treba pa ga je razumeti kot nedokončno kritično branje zgodovine sedanosti (Foucault, 1980f, 1984a; Dean, 2010; Scott, 2014). Dialog je tako na politični ravni, v pozivih političnih predstavnikov k dialogu z

državljeni in v okvirih prevladujočih normativnih premislekov na ravni teorij deliberativne demokracije dojet kot inherentno pozitiven ter ključen mehanizem razreševanja krize predstavniške demokracije. Pri tem številni avtorji (Hobson, 2009; Bäckstrand in drugi, 2010) osvetljujejo, da so normativni premisleki teorij deliberativne demokracije v tesni spregi z idejami in poskusi institucionalizacije deliberacije oziroma dialoga z državljani. Genealoški pristop, ki se osredotoča na razkrivanje prepleta vednosti in oblasti, pa omogoča prek osvetljevanja historičnih momentov, ki so botrovali institucionalizaciji idej, denaturalizirati koncepte in prakse, ki so danes dojete kot inherentno pozitivne.

Ta preplet in razmerje preverjam na ravni evropskih integracijskih procesov, pri čemer se odpirajo naslednja raziskovalna vprašanja. V kakšnih družbenopolitičnih kontekstih se je v uradnih dokumentih Evropske skupnosti pojavila ideja vključevanja državljanov v procese oblikovanja politik? Kako je v teh okvirih zamišljen dialog z državljani ter odgovor na kaj je predstavljala njegova pojavnost? Kakšna je racionalnost dialoga z državljani, kako se je ideja dialoga transformirala tekom evropskih integracijskih procesov ter kako je pogojena s prevladujočimi normativnimi opredelitvami deliberativne demokracije?

V nadaljevanju raziskovanje usmerjam v osvetljevanje specifične prakse v EU, poimenovane kot Strukturiran dialog na področju mladine. Za razumevanje sodobnih načinov delovanja oblasti je sprva potrebno narediti zgodovinsko kontekstualizacijo vzpostavljanja mehanizma dialogov z mladimi oziroma genealogijo Strukturiranega dialoga. V tem delu se usmerjam na osvetljevanje naslednjih vprašanj: kako so (bili) v evropskih integracijskih procesih mladi razumljeni kot specifičen del populacije, ki ga je treba urejati, kako se je pojavila ideja dialogov z mladimi in kako se je transformirala v institucionalizacijo specifičnega mehanizma Strukturiranega dialoga.

Tretji del pa predstavlja analizo raziskovanja na terenu oziroma etnografskega preučevanja konkretne institucionalizirane prakse Strukturiranega dialoga. Empirična raziskava konkretne prakse dialoga prek teoretskega aparata analitike oblasti je pomembna, ker prakse nikoli ne predstavljajo popolne preslikave racionalnosti oziroma namenov ter idej, kako naj bi dialog potekal (Lemke, 2002).¹⁰ V skladu z analitiko oblasti se osredotočam na 'tehnični vidik'

¹⁰ Oblastna racionalnost predstavlja relativno ekspliciten način zamišljanja, skupek premislekov ter idej oziroma logiko delovanja oblasti in je eden ključnih vidikov analiziranja delovanja oblasti. Lemke (2001, str. 191) vzpostavljanje oblastne racionalnosti med drugim prepoznava v »vladnih agencijah, procedurah, institucijah,

delovanja oblasti, oziroma kako Strukturiran dialog deluje kot oblastna praksa ter kako vpliva na oblikovanje identitet oziroma subjektivitete državljanov EU. V skladu s tem je krovno raziskovalno vprašanje, ki ga naslavljam, kako se Strukturiran dialog udejanja kot način vladovanja v EU. V okviru slednjega me zanima, kako se prek specifičnih tehnik in praks izvajanj dialogov odražajo razmerja moči in kako deluje mehanizem Strukturiranega dialoga kot oblastna tehnologija, ki vpliva na delovanja posameznikov in drugih družbenih akterjev ter predstavlja prostor oblikovanja subjektivitete. V tej smeri se odpirajo relevantna podvprašanja. Kako se izvajajo procesi Strukturiranega dialoga? Kako se na konkretnih dogodkih Strukturiranega dialoga odražajo razmerja moči? Kako mladi na dogodkih Strukturiranega dialoga dojemajo dialog ter kako v tem procesu razumejo sami sebe in svojo vlogo?

Doktorska disertacija je tako sestavljena iz treh prepletajočih se delov, ki se medsebojno nadgrajujejo. S prvim, teoretičnim delom, zgradim lasten teoretski okvir za preučevanje institucionaliziranih praks deliberacije. Natančneje, s foucaultovskim aparatom analitike oblasti presegam normativne omejitve oziroma problematike dojemanja moči ter s tem omogočim premišljanje in analiziranje razmerij moči v deliberativnih praksah. Drugi del je namenjen genealogiji dialogov v EU oziroma identifikaciji pojavnosti idej in praks dialogov z državljani v specifičnih zgodovinskih in političnih kontekstih tekom evropskih integracijskih procesov, ki so pripeljale do vzpostavitve dialogov kot sodobnih političnih fenomenov. Posebno pozornost namenjam prepletu vednosti in oblasti, prek česar razkrivam prevladujoča zamišljanja oziroma racionalnost dialoga z državljani v EU. Hkrati se v drugem delu osredotočim tudi na genealogijo dialogov z mladimi v evropskih integracijskih procesih, ki predstavlja podlago za razumevanje delovanja mehanizma Strukturiranega dialoga. Tretji del je namreč namenjen aplikaciji teoretskega aparata, ki omogoča analiziranje specifičnih institucionaliziranih deliberativnih praks oziroma praks dialoga. V tem delu se osredotočam na študijo primera Strukturiranega dialoga in prek metode opazovanja z udeležbo osvetlujem, kako se v procesu izvajanja Strukturiranega dialoga odražajo razmerja moči. Strukturiran dialog tako opredeljujem kot oblastno tehnologijo in prikažem, kako se prek Strukturiranega dialoga vzpostavlja in deluje oblast v EU.

pravnih oblikah ipd., ki naj bi omogočale urejanje delovanja objektov in subjektov v skladu s politično racionalnostjo».

1.2 Teoretsko-metodološki okvir ter opredelitev raziskovalnih metod

Na podlagi zgoraj zastavljenih raziskovalnih vprašanj nameravam v doktorski disertaciji pokazati, kako lahko mislimo institucionalizirane prakse dialogov, kako se v EU udejanja vladanje prek specifičnih praks dialoga in kako dialog predstavlja prostor konstituiranja posameznikov. Ideje in institucionalizirane prakse dialoga moramo venomer preiščevati v konkretnih družbenopolitičnih kontekstih in prostorih, v mojem primeru v EU, pri čemer Walters in Haahr (2005) prepoznavata, da lahko na ravni EU govorimo o specifičnem načinu vzpostavljanja in delovanja oblasti, ki sta ga poimenovala *governmentalizacija* Evrope. Na eni strani lahko *governmentalizacijo* Evrope razumemo kot način delovanja oblasti, ki ne predstavlja enovitega procesa, temveč številne »prakse, tehnologije in tehnike, ki omogočajo v določenem časovnem obdobju organiziranje vladanja najpomembnejšim vidikom družbenega in ekonomskega življenja v imenu Evrope« (Tietäväinen, Pyykkönen in Kaisto, 2008, str. 66–67). Na drugi strani pa lahko razumemo *governmentalizacijo* Evrope kot način preučevanja, ki je usmerjen na naslavljanje raznolikih praks in tehnologij, ki imajo konkretne učinke na delovanja in obnašanja ljudi.¹¹ Delovanje oblasti v EU tako ni zamejeno samo na politične institucije ali države članice, temveč predstavlja bolj ali manj strukturirane in institucionalizirane programe, tehnike ter mikro-prakse, ki v sokonstituiranje delovanja oblasti vključuje tudi delovanja drugih akterjev, npr. nevladnih organizacij in posameznikov – državljanov EU. Dialog z državljani EU moramo tako dojemati kot *governmentalizacijo* Evrope oziroma tehnologijo, ki predpostavlja sodelovanje državljanov EU ter z in prek dialoga vpliva na njihova delovanja in obnašanja (Olsson, Petersson in Krejsler, 2015, str. 98).

Posledično dialog z državljani EU (empirično) preučujem kot način vzpostavljanja in delovanja oblasti na dveh ravneh. V sklopu prve identificiram historično pojavnost koncepta dialoga z državljani v specifičnih zgodovinskih kontekstih evropskih integracijskih procesov in osvetlujem transformacije koncepta ter prevladujočo racionalnost ideje dialogov z državljani. Na drugi ravni pa analiziram specifično prakso Strukturiranega dialoga kot način delovanja oblasti. Delovanje dialoga tako reflektiram kot oblastno tehnologijo, ki je vpeta v specifično

¹¹ EU je prevladujoče opredeljena s konceptom večnivojskega vladovanja, ki označuje prenos določenih suverenosti s strani nacionalnih držav na nadnacionalne institucije. Takšen pogled implicira, da moč posedujejo posamezne institucije, fokus preučevanja pa je usmerjen na analizo politik in preučevanje institucij. Perspektiva *governmentalizacije* Evrope pa »razume moč kot razpršeno in večplastno, vladanje pa kot vključevanje tako formaliziranih, institucionaliziranih ter hkrati tudi neformalnih procesov usklajevanja ter oblikovanje obnašanj posameznikov« (Haahr, 2004, str. 211).

zamišljanje delovanja oblasti oziroma politično racionalnost prek katere se posledično vzpostavlja in upravlja delovanje različnih družbenih akterjev ter državljanov EU, ki so vpeti v dialoge.

Postopkovno je empirični potek raziskave sestavljen iz dveh delov. V prvem osvetljujem kdaj se je v uradnih dokumentih Evropske skupnosti pojavila ideja dialoga z državljani, odgovor na kaj je predstavljal dialog ter kakšna je racionalnost dialoga z državljani in kako se je ideja dialoga transformirala tekom evropskih integracijskih procesov. V nadaljevanju pa naslavljam, kako so bili tekom evropskih integracijskih procesov razumljeni mladi in kdaj se je pojavila ter kako se je transformirala ideja dialogov z mladimi. V tem kontekstu proučujem pojavnost dialoga z (mladimi) državljani tekom evropskih integracijskih procesov v EU dokumentih (zakonodaji, Belih knjigah, govorih, zaključkih Sveta EU itd.). V kvalitativni analizi dokumentov se osredotočam na opredelitve oziroma definiranja dialoga z (mladimi) državljani in na kontekste, v katerih se pojavlja ideja dialoga. Prav tako se osredotočam na refleksijo družbeno-politični problematik, na katere je odgovarjal dialog, in ali (ter kako) se transformira koncept dialoga z (mladimi) državljani tekom evropskih integracijskih procesov.¹² Raziskovanje še posebej usmerjam na preplet vednosti in oblasti, oziroma kako se zamišljanja dialoga z državljani na ravni teoretskih premislekov prepletajo s konceptualizacijami dialoga v političnih dokumentih in praksah. Pri tem izhajam iz predpostavke, da so prevladujoča normativna zamišljanja v okvirih deliberativne demokracije vplivala na zamišljanje vključevanja državljanov prek dialoga (Hobson, 2009; Bäckstrand in drugi, 2010). V skladu z genealoškim pristopom se v analizi primarnih virov oziroma dokumentov političnih akterjev osredotočam na kvalitativno uporabo besedil, ki je namenjena poustvarjanju zgodovinskih dogodkov in ne kvantitativni analizi vsebine, ki je namenjena odkrivanju vzorcev ter tendira k posploševanju (Vromen, 2010, str. 262).

Na tej podlagi se v drugem delu osredotočam na osvetljevanje, kako se Strukturiran dialog udejanja kot specifičen način vladovanja mladih v EU. Ključne aktivnosti Strukturiranega dialoga predstavljajo posvetovanja oziroma dialogi med mladimi in političnimi odločevalci na lokalni, nacionalni in EU ravni (glej MSS, 2016, str. 2).¹³ Pristop »opazovanja ljudi medtem,

¹² V tem okviru gre za analizo primarnih virov, ki predstavljajo originalne dokumente političnih akterjev ter posledično odražajo njihovo pozicijo (Vromen, 2010, str. 261–262). V kontekstu pojavnosti dialoga tekom evropskih integracijskih procesov, torej pozicijo Evropske skupnosti.

¹³ Potek Strukturiranega dialoga je razdeljen na 18 mesečne cikle, ki obravnavajo določeno tematiko, relevantno za mlade v EU. Za podrobnejši opis mehanizma Strukturiranega dialoga glej četrto in peto poglavje.

ko deliberirajo, v prepletu s poglobljenimi intervjuji z udeleženci« (Delli Carpini in drugi, 2004, str. 328) lahko ponudi poglobljeno razumevanje dialogov z državljani. Na vprašanja, kako se izvajajo procesi Strukturiranega dialoga kot oblastne prakse, tako odgovarjam prek etnografskega raziskovanja. Natančneje, preučevanje Strukturiranega dialoga predstavlja tako imenovano razširjeno študijo primera (Burawoy, 1998, 2009),¹⁴ ki obravnava teorijo in raziskovanje kot neločljivo povezana procesa.¹⁵ V tem okviru prek opazovanja z udeležbo (Lofland, 2009; DeWalt, 2015) in polstrukturiranih intervjujev (Aull Davies, 2002, str. 94–116; Bernard, 2006, str. 210–250) razkrivam, kako se na konkretnih dogodkih Strukturiranega dialoga odražajo razmerja moči oziroma kako Strukturiran dialog deluje kot oblastna praksa.

Postopkovno sem sprva spremljal izvajanje Strukturiranega dialoga na lokalni, nacionalni ter EU ravni.¹⁶ V izogib vplivu na vsebino dialogov ter zaradi možnosti raziskovanja (opazovanja, zapisovanja), je bila moja raziskovalna vloga tako imenovana 'zmerna udeležba'. Slednjo definira aktivna prisotnost na dogodku dialoga, vendar ne aktivna udeležba v samem dialogu med mladimi in politiki (glej DeWalt, 2015, str. 262). To mi je omogočilo spremljanje, opazovanje in zapisovanje poteka procesa Strukturiranega dialoga ter praks, prek katerih se implementira dialog in v katerih se kažejo razmerja moči. Zapiski s terena, ki predstavljajo enega ključnih elementov opazovanja z udeležbo (glej Neuman, 2006, str. 385–389; Lofland, 2009, str. 33–53), predstavljajo pomemben korpus podatkov za analizo. Tako sem za vsak dogodek opravil neposredne zapiske o videnem in slišnem na terenu (*direct observation notes*), takoj po dialogih pa še sklepanja oziroma raziskovalni dnevnik (*personal notes*) (glej Bernard, 2006, str. 387–398). Dodaten vir podatkov predstavljajo polstrukturirani intervjuji s ključnimi akterji, ki so vpeti v organiziranje in izvajanje Strukturiranega dialoga. Hkrati pa sem

¹⁴ *Extended case method* (ECM), ki jo prevajam kot razširjeno študijo primera, predstavlja »teoretsko usmerjeno etnografijo /.../, v okviru katere je cilj raziskovalnih aktivnosti spreminjanje, ponazarjanje in razvijanje obstoječih teorij« (Tavory in Timmermans, 2009, str. 244). Razširjena študija primera tako reflektira in poudarja predhodni teoretski okvir, iz katerega izhajajo raziskovalna vprašanja, izbira metode pridobivanja in analiziranje podatkov ter poročanje.

¹⁵ Hix (1998) poudarja, da je preučevanje delovanja oblasti prek študija primera na ravni EU relevantno, ker lahko v EU prepoznavamo nove in inovativne oblike ter prakse delovanja oblasti, ki vključujejo številne nove akterje in spreminjajo načine delovanja oblasti. V tem kontekstu preučevanje dialoga v EU predstavlja relevantno študijo primera, ki prinaša pomemben uvid, kako deluje oblast v EU (glej tudi Walters in Haahr, 2005).

¹⁶ Eden najpomembnejših elementov opazovanja z udeležbo je vstop v polje preučevanja (Neuman, 2006, str. 385–389; Lofland, 2009, str. 33–53). V primeru Strukturiranega dialoga sem si zagotovil možnost preučevanja prek sestankov ter preliminarne intervjujev s predstavniki Mladinskega sveta Slovenije (MSS), ki je nacionalni koordinator Strukturiranega dialoga v Sloveniji in organizira dialoge na lokalni ter nacionalni ravni in izvaja izobraževanja za facilitatorje. MSS kot član Evropskega mladinskega foruma je predstavljal tudi vstopno točko preučevanja Strukturiranega dialoga na EU ravni.

izvedel tudi polstrukturirane intervjuje z mladimi udeleženci dialogov,¹⁷ v okviru katerih sem odgovarjal na raziskovalni vprašanji, kako mladi dojemajo dialog in kako so v procesu razumevali sami sebe in svojo vlogo. S tem sem osvetlil, kako Strukturiran dialog deluje kot oblastna tehnologija, prek katere mladi izgrajujejo lastne identitete.

Metodološki koraki so zaradi jasnosti bolj podrobno opredeljeni v posameznih empiričnih sklopih, genealogiji (strukturiranega) dialoga in etnografski študiji Strukturiranega dialoga. V skladu z Deanovim (2010, str. 2) razumevanjem, da analitika oblasti ne želi »postati zgolj še ena družboslovna metodologija«, temveč da analiziranje delovanja oblasti venomer terja teoretsko pojasnitev, kako delujejo razmerja moči ter kako se vzpostavlja in udejanja oblast, je treba poudariti, da analitika oblasti ne ločuje teorije in metodologije, temveč ju misli v prepletu kot teoretsko metodološki aparat, saj teoretski uvidi v delovanje oblasti pogojujejo metodološke korake preučevanja udejanjanja oblasti. S tem napotilom v nadaljevanju sprva osvetlujem normativne predpostavke teorij deliberativne demokracije, ki jih nato soočim s teoretskimi uvidi delovanja razmerij moči.

¹⁷ Vse intervjuje sem po predhodnem obvestilu o anonimizaciji ter privolitvi s strani udeležencev posnel na zapisovalec zvoka ter naknadno naredil transkripte.

2 VZPON NORMATIVNIH PREMISLEKOV O DIALOGU V OKVIRIH TEORIJE DELIBERATIVNE DEMOKRACIJE

Deliberativna demokracija je termin, ki onkraj akademske skupnosti, ali še ožje, onkraj družboslovja in politične znanosti, ni širše uveljavljen in prepoznan. Prav tako se zanj zdi, da ni neposredno povezan z našimi vsakodnevnimi aktivnostmi ter aktualnimi družbenopolitičnimi dogodki. Vendar kot prepoznava raziskovalci in zagovorniki deliberativne demokracije (glej Mendelberg, 2002; Lomax in drugi, 2007; Rosenberg, 2007), se okoli nas vrstijo dogodki dialogov, na katerih sprejemamo ali vplivamo na politične odločitve. »Meteorni vzpon popularnosti deliberativne demokracije«, kot te procese in dogodke poimenujeta Elstub in McLaverty (2014, str. 2), številni avtorji prepoznava v najrazličnejših praksah. Rosenberg (2007, str. 2) tako poudarja, da so ideje deliberativne demokracije inspiracija za različne (deliberativne) politične prakse, »ki so postale realnost političnega življenja«.¹⁸ Na ravni EU lahko vpliv deliberacije prepoznavamo v raznolikih projektih in praksah dialogov med političnimi predstavniki in državljani EU. V Sloveniji pa se ta odraža med drugim tudi v praksah participativnega proračuna,¹⁹ procesu priprave vladne Strategije razvoja Slovenije 2030 (Vlada Republike Slovenije, 2018) in vpeljavi spletnih portalov, kjer lahko državljani predlagajo, argumentirajo in razpravljajo o specifičnih pobudah za ureditev življenja v skupnosti.²⁰

Hkrati se na dnevni ravni srečujemo s pozivi k povečevanju participacije državljanov, iniciativami organizacij in posameznikov pri vzpostavljanju (novih) prostorov za politično vključevanjem ter premisleki in pobudami za demokratizacijo ter večjo legitimnosti političnih odločitev. Deliberativna demokracija tako v najširšem smislu zajema vrsto aktivnosti, s katerimi se srečujemo v družbi ali pa se jih udeležujemo in aktivno sokonstituiramo. Pri tem pa Fung (2007, str. 181) prepoznava, da je deliberativna demokracija v najširšem smislu dojeta »kot sprejemanje odločitev prek podajanja in sprejemanja argumentov (*reasons*)«, v splošni

¹⁸ Poleg deliberacij po mestih, šolah in lokalnih skupnostih v ZDA, naj bi se »duh javne deliberacije« (Lomax Cook in drugi, 2007, str. 27) prelival v zasnovo predsedniških debat in bil prisoten v številnih vsakodnevnih dogodkih in procesih.

¹⁹ Med najbolj izpostavljenimi sta bila v zadnjih letih participativni proračun v Mariboru (Mestna občina Maribor, 2018) in Moja pobuda participativnega proračuna v Ajdovščini (Občina Ajdovščina, 2018).

²⁰ Primera takšnih portalov sta Predlagam vladi (Vlada Republike Slovenije, 2009) in Pobude meščanov (Mestna občina Ljubljana, 2015). Deliberacijo lahko vidimo tudi v številnih dialogih, kjer se razpravlja, oblikuje in sprejema odločitve, med drugim na osnovnih šolah v šolskih skupnostih (glej na primer OŠ Zbora odposlancev, 2018) in svetih staršev v vrtcih.

javnosti razumljena kot »zelo abstraktna«. Lee (2015, str. 57–58) pa osvetljuje, da se v praksi »termini vključevanja javnosti, participacije državljanov in deliberacije običajno uporabljajo izmenjaje«.

Z namenom osvetlitve koncepta bom v poglavju sprva naslovil vzpon idej(e) deliberativne demokracije in pomen, ki se pripisuje deliberaciji za sodobno delovanje demokracij. V nadaljevanju bom prek uveljavljene delitve na štiri generacije predstavil transformacijo idej deliberativne demokracije. V tretjem delu bom naslovil vzpon deliberacije ter njeno prelivanje na raven političnega v okvirih vladovanja, ki je poimenovana kot deliberativni obrat. Četrty del bo namenjen osvetlitvi dialoga kot najprimernejše oblike komunikacije v okvirih deliberacije. V petem delu pa bom naslovil prevladujoče teoretske predpostavke deliberativne demokracije in kritike teh predpostavk, pri čemer slednje predstavlja podlago za izgradnjo analitičnega aparata, usmerjenega v preučevanje konkretnih deliberativnih praks oziroma dialogov.

2.1 Vzpon idej(e) deliberativne demokracije

Ob prepoznanju, da deliberativna demokracija zajema aktivnosti, ki so velikokrat poimenovane tudi drugače, pa Elstub in McLaverty (2014, str. 1) izpostavljata, da se termin deliberativne demokracije uveljavlja do te mere, da »ne dominira samo v teoretskih razpravah o demokraciji, temveč pridobiva tudi širšo pozornost v praktičnih diskusijah«. Tako je nekdanji predsednik ZDA Barack Obama (2008, str. 92–93) kot predsedniški kandidat ugotavljal, da deliberativna demokracija predstavlja pravo usmeritev: »Kar okvir naše ustave lahko naredi je, da organizira način, kako bomo razpravljali o prihodnosti. Njena natančno razdelana mehanika /.../ služi za to, da nas sili v pogovor, v 'deliberativno demokracijo',²¹ v kateri so vsi državljani poklicani k sodelovanju v postopku preverjanja svojih idej v stvarnosti, k prepričevanju drugih o lastnem stališču in ustvarjanju gibljevih zaveznih s somišljeniki«. V kontekstu tovrstnih pozivov Bohman (1998) tako prepozna, da je nastopilo obdobje deliberativne demokracije.

²¹ Pokazatelj, da termin deliberativne demokracije tudi v Sloveniji izven akademske skupnosti še ni (povsem) uveljavljen, predstavlja tudi prevod zgornjega citata, kjer Obama uporabi termin *deliberative democracy*, ki je v slovenščino preveden kot »posvetovalna demokracija«.

Deliberacija²² je bila še pred dvajsetimi leti dojeta kot »eksotična tematika, ki so jo promovirali utopični filozofi ter romantični sanjači o demokraciji« (Bächtiger in Wegmann, 2014, str. 118), danes pa »smo obkroženi z diskurzom o demokraciji« (Pateman, 2012, str. 15), pri čemer se je vpliv deliberativne demokracije »razširil daleč izven univerz« (prav tam, str. 7). Zagovorniki deliberativne demokracije tako izpostavljajo, da je »deliberacija resnično aktivnost za celotno populacijo« ter jo razumejo kot »potrben in primeren način življenja« (Dryzek in Niemeyer, 2010, str. 24). Četudi, kot poudarjajo zagovorniki deliberativne demokracije, vse diskusije, ki jih kot posamezniki na vsakodnevni ravni opravljamo, niso nujno deliberativne in namenjene sprejemanju kolektivnih odločitev, morajo biti »vse ključne lastnosti življenja na neki točki podvržene analizi in utemeljitvi prek deliberacije« (prav tam, str. 206). Prepredenost deliberativne demokracije z vsemi ključnimi momenti naših življenj naj bi »posameznikom omogočila priložnost, da živijo in izkusijo *bistven* pomen demokracije: svobodni in enakopravni državljani z enakimi priložnostmi sodelovanja v skupnem javnem življenju in oblikovanju odločitev, ki vplivajo na njihova življenja. Bolj deliberativna politika prinaša bolj demokratičen način življenja« (Button in Ryfe, 2005, str. 30, poudarek dodan).

S takšnim pogledom in izjavami se ustvarja podoba, da je deliberativna demokracija vse okoli nas, da je najboljša oblika politične skupnosti ter da bi jo morali prepoznavati in spodbujati z namenom bolj *polnega* življenja posameznikov in bolj demokratičnega delovanja skupnosti. Podporniki deliberativne demokracije tako prepoznavajo, da se vzpostavlja »kultura deliberativne demokracije« (Warren, 2007, str. 275) oziroma »novo družbeno gibanje deliberativne demokracije«, ki združuje teoretike in praktike. Združuje jih v prizadevanju, da bi »vzpostavili deliberacijo kot osrednjo lastnost naše politične kulture« (Gastil in Keith, 2005, str. 9). Dryzek (2007, str. 237) tako ugotavlja, da »obstaja širok interes oblikovanja konkretne politike bolj deliberativno, naj bo prek vzpostavljanja novih oblik institucij, izboljšanja obstoječih institucij ali izboljšanja kakovosti javnih razprav«.

²² Deliberativno demokracijo opredeljuje tudi termin (demokratične ali javne) deliberacije, pri čemer se koncepta deliberacije in deliberativne demokracije prevladujoče uporabljata izmenjaje za opis enakih družbenih fenomenov. Temeljna konceptualna razlika med deliberacijo in deliberativno demokracijo, ki jo prepoznavajo nekateri teoretiki deliberativne demokracije, se nanaša na razmerje, saj deliberacija predstavlja »družben proces, ki se razlikuje od drugih oblik komuniciranja« (Dryzek, 2000, str. 1). Spodbuja namreč kolektivno in dialoško komuniciranje in izmenjavo argumentov med udeleženci ter tehtanje med mnenji, predlogi in sugestijami, deliberativna demokracija pa širšo spremembo politične ureditve, ki temelji na deliberaciji (Besson in Martí, 2006, str. XV–XVII).

Diskurz o pomenu in pomembnosti deliberativne demokracije se je razširil iz teoretskih premislekov na univerzah, predvsem v okviru politične teorije.²³ Deliberativna demokracija naj bi tako predstavljala »duh časa ne samo demokratične teorije, temveč celotne politične teorije« (Elstub in McLaverty, 2014, str. 1). V tej smeri Gutmann in Thompson (2004, str. VII) ugotavljata, da »v politični teoriji v zadnjih dveh desetletjih ni bilo tematike, ki bi bila bolj obravnavana kot deliberativna demokracija«. Dryzek (2007, str. 237) pa pravi, da je »deliberativna demokracija najbolj aktivno področje v celotni politični teoriji«. Vzpon in popularizacija idej deliberativne demokracije se je v demokratični teoriji začela v 1990-ih, od takrat pa je bilo »na stotine knjig namenjenih ideji demokratične deliberacije«, zaradi česar je »deliberativna demokracija postala eden najbolj modnih idealov v sodobni zahodni politični teoriji« (Besson in Martí, 2006, str. XIII). Chambers (2003, str. 307) podobno poudarja, da se je »vzpostavila majhna industrija preglednih članov in zbornikov, ki želijo povzeti njen pomen in vsebino« ter da je »število znanstvenikov, ki delajo z modelom deliberativne demokracije ali pišejo o tem modelu, enormno«.

Ravno v akademskih razpravah o demokraciji je mogoče prepoznati mitoloških diskurz o pomenu in vplivu, ki ga imata deliberacija in deliberativna demokracija na naša vsakdanja življenja in ustroj političnega. Dryzek in Niemeyer (2010, str. V) tako govorita o »deliberativni eri«. Hkrati pa se vzpostavlja diskurz, da je »deliberativna demokracija *edina legitimna oblika demokracije*« (Mansbridge, 2007, str. 251, poudarek dodan) ter da deliberativni model demokracije predstavlja »ultimativno sredstvo *poglabljanja* ali '*demokratizacije*' demokracije« (Bäckstrand in drugi, 2010, str. 5, poudarek dodan). V tej smeri Dryzek (2000, str. 175, poudarek dodan) ugotavlja, da »deliberativni obrat v demokratični teoriji obljublja ponoven fokus na *avtentičnost demokracije*« in da je za sodobne teoretike »demokracija prevladujoče stvar deliberacije« (Dryzek, 2005, str. 218). Vzpostavlja se torej pogled, da je deliberativna demokracija edina prava oblika demokracije ter najboljša pot k demokratizaciji naših vsakdanjih življenj ter političnega v sedanjosti in prihodnosti. Z besedami Chappell (2012, str.

²³ Pomembno je prepoznati, da so raziskovalci in teoretiki deliberativne demokracije velikokrat aktivni tudi v nevladnih organizacijah, ki promovirajo ideje deliberacije in deliberativne demokracije, ali pa izvajajo dogodke deliberacije na aktualne družbenopolitične tematike. Med številni nevladnimi organizacijami in raziskovalnimi centri, ki promovirajo ideje deliberativne demokracije, so med drugim *Deliberative Democracy Consortium* (DDC), *The National Coalition for Dialogue in Deliberation* (NCDD), *Kettering Foundation*, *Bern Interdisciplinary Center for Deliberative Studies*, *Centre for Deliberative Democracy and Global Governance*, *Center for Deliberative Democracy* (CDD). V teh organizacijah so ali še vedno aktivno delujejo avtorji, ki so pomembno vplivali na razvoj deliberativne demokracije na ravni akademskih razprav in raziskovanja, med drugim John S. Dryzek, James S. Fishkin, André Bächtiger, Marco R. Steenbergen, Jürg Steiner, Arcon Fung, Peter Levine in John Gastil.

2): »Najpomembnejši trend v demokratični misli je izboljšati demokratično politiko na način, da jo naredimo bolj deliberativno«. V politični teoriji tako obstaja skoraj enotno mnenje, saj »se večina avtorjev in javnih intelektualcev strinja, da je deliberacija bistvena za demokracijo« (Lomax Cook in drugi, 2007, str. 27), oziroma da je »dejansko nadrejena ostalim metodam in načelom razreševanja konfliktov« (Bohman, 1998, str. 408).

Iz podobe, ki se je in se oblikuje v akademskih razpravah o demokraciji, je mogoče prepoznati, da so se ideje deliberativne demokracije, ki je postala »glavni politični fenomen zadnjih desetletij« (Pellizzoni, 2015, str. 215), vzpostavile kot odgovor na obstoječo in permanentno krizo demokracije (glej Besson in Martí, 2006; Held, 2009). Pri tem je pomembno izpostaviti, da je vseobsegajoč termin krize demokracije pogosto konceptualno izpraznjen in nejasen, saj ga lahko napolnimo s katerokoli politično problematiko. Vendar pa služi kot argumentacija za premisleke o deliberativni demokraciji in vpeljavo deliberativnih praks, saj Bohman (1996, str. 1) s politično metaforiko ugotavlja, da »iz vseh teh diagnoz prihaja enako zdravilo: javna deliberacija«. ²⁴

Številni temeljni znanstveni prispevki na področju deliberativne demokracije (glej Bohman, 1996, 1998; Dryzek, 2000; Chambers, 2003; Besson in Martí, 2006; Dryzek in Niemeyer, 2010; Mansbridge in drugi, 2010; Elstub in McLaverty, 2014) tako v začetkih svojih del izpostavljajo različne družbenopolitične fenomene oziroma problematike, na katere odgovarja deliberativna demokracija, s čimer argumentirajo potrebo po deliberaciji. Med drugim izpostavljajo, da deliberativna demokracija odgovarja na problematike (krize) liberalne in predstavniške demokracije (Bohman, 1998; Elstub in McLaverty, 2014), globalizacije (Pellizzoni, 2015), družbene kompleksnosti (Bohman, 1996; Fung in Wright, 2003), erozije družbenih norm ter dezintegracije (Rosenberg, 2007), slabe informiranosti, pomanjkanja interesa in odtujenosti od političnih procesov (Fishkin, 1991; Chappell, 2012), dominiranja političnih elit (Lomax Cook in drugi, 2007), prevladovanja zasebnih interesov (kapitala) (Bohman, 1996; Held, 2009) ter

²⁴ Številni avtorji (Bohman in Reh, 1998; Held, 2009; Dryzek in Niemeyer, 2010; Elstub in McLaverty, 2014) prepoznavajo *rojstvo* deliberativne demokracije pri Bessettu, ki je leta 1980 pozval h kritiki elitističnih dojemanj ustave in k vlogi ter spodbujanju deliberacije v ZDA. Pogosto pa se korenine deliberativne demokracije povratno išče že v antiki, pri Rousseauju, Kantu, Johnu Stuartu Millu idr. (Gutmann in Thompson, 2004; Steiner, Bächtiger, Spörndli in Steenbergen, 2004; Dryzek in Niemeyer, 2010). Večina avtorjev pripisuje vzpon idej in praks deliberativne demokracije na podlagi teoretskih premislekov Habermasa in Rawlsa v 1990-ih (Dryzek, 2000; Gutmann in Thompson, 2004). Vendar je treba prepoznati, da so nekatere prakse, ki so danes opredeljene kot primeri dobrih praks deliberacije, bile vzpostavljene že prej, npr. *Consensus Conferences*, *Planning Cells* in *Citizens Juries* (Crosby in Nethercut, 2005; Hendriks, 2005).

demokratičnega deficita in pomanjkanja legitimnosti političnih odločitev (Dryzek in Niemeyer, 2010).

Najbolj izpostavljena pa je, kot pravijo, problematika prevladujočega razumevanja demokracije, ki naj bi ji bili inherentni konflikti in tekmovanje, na lastne interese usmerjena delovanja posameznikov ter volitve kot primarna oblika politične participacije (glej Bohman, 1998; Mansbridge in drugi, 2010). »Prevladujoči (*mainstream*) znanstveni premisleki tako gledajo na deliberativno demokracijo iz izhodišča, da je sodobna politična ureditev v zatonu, zaradi česar potrebuje stalen doprinos demokratične živahnosti« (Pellizzoni, 2015, str. 220). Ravno ideje deliberacije in deliberativne demokracije pa naj bi prinesle *drugačen, reformističen* in *radikalen* pogled (glej Bohman, 1998, str. 400), saj je deliberativna demokracija »čedalje bolj dojeta kot rešitev« (Elstub in McLaverty, 2014, str. 1).

Vendar, kot prepoznavajo podporniki idej deliberativne demokracije,²⁵ obstaja ključen problem, kako definirati deliberacijo in deliberativno demokracijo, kaj je in kaj ni deliberacija (glej Elster, 1998; Mendelberg, 2002; Delli Carpini in drugi, 2004; Kuhar, 2015a). Mutz (2008, str. 525) tako ugotavlja, da »bi morali iskreno povedati, da obstaja toliko definicij deliberacije kot je teoretikov«. Pri tem Elster (1998, str. 8) že na ravni teoretskih razprav ugotavlja, da raznoliki avtorji »podajajo eksplicitne ali implicitne definicije deliberativne demokracije, ki se močno razlikujejo ena od druge«. Karpowitz in Mendelberg (2011, str. 258) pa prepoznavata, da na ravni empiričnih preučevanj deliberacije in deliberativne demokracije »prihaja do neizogibnega odstopanja med teorijo in prakso, ki vodi v to, da je vsak empirični test v nekem smislu 'nepopoln'«.

Med zagovorniki deliberativne demokracije tako obstaja »pomembno nestrinjanje o vrednosti, statusu, ciljnih in dometu deliberacije« (Schlyter in Stjernquist, 2010, str. 180). Ravno zaradi normativne pozicije, na kateri sta izgrajeni ideji deliberativne demokracije in ideala deliberacije, »je daleč od jasnega ali dogovorjenega, kako daleč bo nekdo pripeljal pojem 'nepopolnosti', preden določena aktivnost ni več dojeta kot deliberacija« (Lomax Cook in

²⁵ Kot ugotavljata Gastil in Keith (2005, str. 5), so »teoretiki in tisti, ki udeležujejo (*practitioners*) deliberativno demokracijo, tesno povezani, tako da bi lahko rekli, da nastaja gibanje za vzpostavitev deliberacije kot osrednjega elementa naše politične kulture in morda naših institucij«. Posledično so teoretiki tudi podporniki deliberativne demokracije. Kies in Nanz (2016, str. 12) v tej smeri ugotavljata, da »številne primere (deliberacije, op. a.) ocenjujejo raziskovalci, ki so neposredno vpeti v implementacijo, in/ali so ti (raziskovalci, op. a.) tisti, ki v drugih kontekstih promovirajo širšo implementacijo deliberativnih procesov«. V nadaljevanju prepoznavam, da tesen preplet zmanjšuje možnost (samo)kritike ter širše kritike deliberativne demokracije.

drugi, 2007, str. 29). Po mnenju Chappell (2012, str. 19) je deliberativna demokracija tako dejansko »postala vseobsegajoča fraza (*catch-all phrase*)«, koncept deliberacije pa »tako širok, da je lahko uporabljen v kateremkoli političnem sistemu« (Steiner in drugi, 2004, str. 4). Posledično se je izoblikovalo zavedanje o problematiki in nevarnosti, da »v kolikor je deliberativna demokracija vse, potem morda ni nič« (Dryzek in Niemeyer, 2010, str. 207). Z namenom razumevanja, kako se opredeljuje deliberacijo in izvora problematike definiranja, je treba osvetliti, na kakšnih normativnih predpostavkah temelji deliberativna demokracija in kako se je vzpostavila ter razvijala.

2.2 Prevladujoče normativne predpostavke deliberativne demokracije

Raziskovalci deliberacije v začetkih svojih del prevladujoče opredeljujejo deliberativno demokracijo bodisi posplošeno v iskanju najmanjšega skupnega imenovalca bodisi izpostavljajo določene vidike in kriterije, kaj predstavljata deliberacija in deliberativna demokracija. Druge kritične vidike in kriterije, ki so problematični za njihovo preučevanje določenega deliberativnega mehanizma, pa (ne)namerno izpuščajo oziroma privzamejo in perpetuirajo prevladujoča definiranja (najbolj) priznanih avtorjev na polju deliberacije in deliberativne demokracije (glej Burkhalter, Gastil in Kelshaw, 2002; Rosenberg, 2007; Kuhar 2015a; Kies in Nanz, 2016).

Kljub prepoznavanju raznolikih definiranj deliberativne demokracije McLaverty (2014, str. 34) pravi, »da verjetno lahko govorimo o velikem strinjanju med pisci, da deliberativna demokracija predstavlja situacijo, v kateri na udeležence vplivajo razlogi, argumenti in utemeljitve drugih, udeleženci pa lahko podajo razloge, argumente in utemeljive v podporo njihovi poziciji na vzajemen način«. V tej smeri najbolj uveljavljeni (sodobni) teoretiki deliberativne demokracije (Mansbridge in drugi, 2010, str. 2–3), ki postavljajo normo, kako se opredeljuje deliberacija, prepoznavajo:

[M]ed teoretiki obstaja precejšnje soje o regulativnih idealih deliberativne demokracije. Deliberacija bi morala biti idealno odprta za vse tiste, na katere vplivajo odločitve. Udeleženci bi morali imeti enake priložnosti, da vplivajo na proces /.../ 'podajanja argumentov' (*reason-giving*), (ki) je potreben in osrednji. V tem procesu pa bi morali udeleženci obravnavati eden drugega enako in z medsebojnih spoštovanjem. Morali bi poslušati eden drugega in podajati takšne argumente drugim, da jih ti lahko razumejo in sprejmejo. Morali bi se zavzemati za iskanje poštenih pogojev sodelovanja med svobodnimi in enakopravnimi osebami. Morali bi govoriti odkrito. Kriterij, ki najbolj jasno razloči deliberativne od nedeliberativnih mehanizmov v sprejemanju demokratičnih odločitev pa je, da mora biti v regulativnem deliberativnem idealu

moč odsotna. Udeleženci ne bi smeli poskušati spreminjati obnašanja drugih prek grožnje sankcij ali uporabe sile.

Deliberacija tako predstavlja »proces, prek katerega se vzpostavi deliberativna demokracija« (Delli Carpini in drugi, 2004, str. 317), pri tem pa Setälä (2014, str. 149) poudarja, da jo lahko v »najširšem smislu razumemo kot komunikacijo, ki vključuje refleksijo o različnih možnostih, vrednotah in interesih brez moči prisile«.

Kljub splošnim načelom pa različna definiranja deliberacije izhajajo iz različnih gledišč oziroma osredotočenosti bodisi na udeležence deliberacije bodisi na proces in usmerjenost deliberacije. Gastil (2008, str. 8) tako izpostavlja, da »medtem ko ljudje deliberirajo, preudarno preučijo problem in pridejo do dobro premišljene rešitve na podlagi vključujočega in spoštljivega premisleka različnih vidikov«. Chambers (2009, str. 309) pa v osredotočenosti na proces izpostavlja, da je deliberacija »debata in diskusija, ki si prizadeva za razumna in na informacijah utemeljena mnenja, v okviru katerih so udeleženci pripravljene spreminiti pozicijo na podlagi diskusije, novih informacij in trditev drugih udeležencev«. Dryzek (2010, str. 125) pa v širšem pogledu izpostavlja norme, kdaj lahko govorimo, da je komunikacija deliberativna, in sicer »če je, prvič, sposobna sprožiti refleksijo; drugič, če je ne prisilna (*noncoercive*); in tretjič, če je sposobna povezati specifično pozicijo ali izkušnjo (kot je osebna zgodba) z bolj splošnimi načeli«. Številna definiranja deliberacije se tako razlikujejo po tem, »kakšna vrsta komunikacije šteje kot deliberativna, kje naj deliberacija poteka, kdo naj bi deliberiral in kako ter kaj naj bi bil predviden rezultat deliberacije« (Elstub, Ercan in Mendonça, 2016, str. 141).

Premisleki in teoretizacije deliberacije tako vzpostavljajo raznolike norme in kriterije, ki definirajo ideal deliberacije ter odražajo normativno pozicijo deliberativne demokracije (glej Dryzek, 2000; Perloff, 2014; Friedrich, 2016; Steiner, 2018). Ta se z epistemološkim pogledom in predpostavko usmerja na premisleke, kako naj bi oziroma kako bi morali razumevati in udeležati politično, kakšna naj bi bile *prave* in *dobre* politične ureditve in institucije ter »kako *bi morali* in *bi lahko* državljani delovali politično v demokraciji« (Mendelberg, 2002, str. 152, poudarek dodan). Posledično deliberativna demokracija v svoji normativni poziciji usmerja raziskovalni pogled v prihodnosti in osvetljuje vprašanje, kako naj bi bilo, in »ni namenjena osvetlitvi, kako dejansko je« (Besson in Martí, 2006, str. XVI).

Kako so se vzpostavila tako raznolika definiranja in kako so se oblikovale ter transformirale ideje in ideal deliberativne demokracije in deliberacije v smer, da predstavljata ključno polje premislekov na področju politične teorije in ključno orientacijo za delovanje demokracije v

prihodnosti (glej Dryzek, 2000; Cohen, 2007; Chappell, 2012; Friedrich, 2016), pa je moč prepoznati v kanonski opredelitvi razvoja in vzpona ideje deliberativne demokracije, ki je razdeljena na štiri generacije (glej Elstub, 2010; Steiner, 2014; Elstub in drugi, 2016).

Po tej delitvi naj bi prva generacija vzpostavila teoretske in normativne temelje deliberativne demokracije, druga generacija razširila definiranje deliberacije in ga z zaobjetjem družbene kompleksnosti ter kulturne raznolikosti približala in naredila bolj realistično. V tretji generaciji so potekali premisleki o institucionalizaciji deliberacije, četrta generacija pa se osredotoča na promocijo ter institucionalizacijo deliberativne demokracije na sistemski ravni in oblikovanje deliberativnega (političnega) sistema (Elstub in drugi, 2016).

2.2.1 Prva generacija deliberativne demokracije: teoretske predpostavke in normativni temelji

Kljub iskanju korenin deliberativne demokracije že v antiki ter poudarjanju *rojstva* deliberativne demokracije z uporabo termina pri Josephu M. Bessettu leta 1980, pa se normativne temelje in podlago za vzpon teorij deliberativne demokracije prepozna v delih Jürgena Habermasa in Johna Rawlsa. Tako Habermas kot Rawls sta utemeljila premisleke deliberativne demokracije na podlagi Kantovega transcendentnega načela, vendar pa se njune izpeljave razlikujejo in vodijo v različne interpretacije deliberacije. Rawls dojema transcendentno načelo prek hipotetičnega testa pravičnosti v okviru katerega velja, da morajo dobri zakoni ali politike dobiti podporo javnosti. Za Habermasa pa velja, da morajo zakoni in politike biti dejansko vzpostavljeni in kritično ovrednoteni prek racionalnega javnega dialoga, ker drugače ne moremo vedeti, da ti odražajo voljo javnosti (Elstub, 2010, str. 293). Temeljna razlika je tako v tem, da pri Rawlsu ni splošna javnost tista, ki prek javnega razuma v dialogu generira vsebino in vzpostavlja politične odločitve, temveč obratno, da se v sistemu formalnih političnih akterjev in političnega sistema oblikujejo odločitve v skladu z javnim razumom, ki se prelivajo pod pogojem, da so v delovanju državljanov pravične (Pinter, 2004).

Predvsem Habermas je »pogosto dojet kot temeljni teoretik deliberativne demokracije« (Dryzek, 2007, str. 238), na katerega se zaradi svoje analitične naravnosti in tipologizacije komunikacije in komunikacijskih dejanj referira večina konceptualizacij deliberativne demokracije (glej Burkhalter in drugi, 2002; Steiner in drugi, 2004; Gastil in Black, 2008). Vendar kot ugotavljajo teoretiki, ki utemeljujejo deliberativno demokracijo na podlagi

Habermasovih idej, so se njegovi premisleki razvijali in spreminjali. Začetke prepoznavajo že v Habermasovi knjigi *Strukturne spremembe javnosti* (1989), ki je izšla leta 1962. V njej med drugim prepozna, da je »buržoazno javno sfero« osemnajstega stoletja zaznamovala »javna uporaba razuma ljudi« v »racionalni-kritični razpravi« (prav tam, str. 27). Ta proces pa je po njegovem prepričanju nasprotoval kakršnikoli »obliki zahteve po vladanju« in tako nasprotoval »dominaciji« (prav tam, str. 28). Temeljlil pa je na »standardih razuma« in »avtoriteti boljšega argumenta« o »skupnih zadevah« (prav tam, str. 37). S to zgodovinsko referenco je pogledom je vzpostavil podlago za izgradnjo deliberativne demokracije.

Nadgradnjo normativnih predpostavk deliberativne demokracije je predstavljala Habermasova teorija komunikacijskega dejanja, v okviru katere je razvil komunikacijsko racionalnost.²⁶ Slednja predstavlja »osrednjo izkušnjo neprisilne, k poenotenju in konsenzu usmerjene sile argumentiranega govora, v katerem različni udeleženci premoščajo subjektivne poglede in si zaradi vzajemnosti racionalne motiviranosti prizadevajo za poenotenje objektivnega in svojega osebnega sveta« (Habermas, 1984, str. 10). Na osnovi takšnega razumevanja je Habermas koncipiral normativni ideal tako imenovane idealne govorne situacije, ki je usmerjena v doseganje sporazuma oziroma konsenza. Idealna govorna situacija mora izhajati iz pogojev, da ima vsak posameznik možnost in pravico sodelovati v pogovoru, možnost postavljati izrečene trditve pod vprašaj oziroma možnost spraševanja in kritike ter tretjič, da nihče od udeležencev ne sme uporabiti moči prisile oziroma, da mora razprava potekati brez dominacije in manipulacije. Posledično med udeleženci ne sme biti razlik v moči, saj mora pretehtati »moč boljšega argumenta« (Habermas, 1990, str. 88–89).

V poznejšem obdobju Habermasovih premislekov na polju deliberativne demokracije, ki ga zaznamuje delo *Between Facts and Norms* (Habermas, 1996a), pa se je »osredotočil na to, kako komunikacijski procesi civilne družbe vplivajo na zakonodajne procese in procese oblikovanja politik« (Dryzek, 2000, str. 25). Pri tem se komunikacijska moč,²⁷ ki izhaja iz ljudstva v okvirih medosebne komunikacije o aktualnih vprašanjih ter tehtanja racionalnih argumentov, na

²⁶ Komunikacijsko racionalnost Habermas (1984) postavi na analitičnem temelju razlikovanja med instrumentalnim, strateškim in komunikacijskim dejanjem. Ta dejanja deli glede na situacijo na družbena in nedružbena, glede na usmerjenost oziroma cilj pa na dejanja, usmerjena na uspeh ali na doseganje sporazuma. Instrumentalna dejanja, usmerjena na uspeh, dojema kot parazitska, strateška pa k doseganju lastnega cilja in vplivanju na druge s silo oziroma manipuliranjem.

²⁷ Habermas je predpostavljal, da komunikacijska moč izhaja iz ljudstva, ki skozi komunikacijo, na podlagi dobre informiranosti in racionalnih argumentov preišča aktualna vprašanja. Prek soočanja argumentov pa prihaja do oblikovanja skupnega mnenja (*will-formation*).

podlagi kateri prihaja do oblikovanja volje ljudstva, prevaja v administrativno moč države (Habermas, 1996a, str. 170–173). Suverenost ljudstva je tako pri Habermasu v »brez-subjektivnih (*subjectless*) oblikah komunikacije ki regulirajo tok diskurzivnega oblikovanja mnenj in volje«. Pri tem se mora komunikacijska moč, »ki izhaja iz avtonomnih javnih sfer, odražati v odločitvah demokratičnih institucij« (prav tam, str. 486). Komunikacijska moč, izoblikovana v javni sferi, tako pritiska in »vpliva na presojanje in sprejemanj odločitev v političnem sistemu brez namena, da bi zasedla sam sistem« (prav tam, str. 487).

Kot ugotavlja Dryzek (2000, str. 25), Habermas poveže in »sprejme ključne vidike sistema, zlasti volitve, vzpostavljanje zakonodaje in zakonito administrativno udejanjanje politik« in naredi »te vidike osrednje v svoji demokratični teoriji«. Pri tem je za Habermasa (1996b, str. 28) ključno oblikovanje volje prek deliberacije v javni sferi, oziroma z njegovimi besedami: »[N]eformalno javno oblikovanje mnenj ustvarja 'vpliv', vpliv se transformira v 'komunikacijsko moč' prek kanalov volitev; in komunikacijska moč je ponovno transformirana v 'administrativno moč' prek volitev. Tako kot v liberalnem modelu so meje med 'državo' in 'družbo' spoštovane; vendar v tem primeru predstavlja civilna družba družbeno podlago avtonomne javne sfere, ki ostaja ločena tako od ekonomskega sistema, kot od administracije«. Vendar pa hkrati ohranja pozicijo, da se »lahko samo tisti zakoni, ki dosežejo privolitev vseh državljanov v diskurzivnem procesu oblikovanja zakonodaje /.../, dojemajo kot legitimni« (prav tam). Habermas je tako argumentiral in koncipiral idejo, kako lahko javno mnenje prek deliberacije vpliva na politične prakse oziroma sprejemanje odločitev.

Dryzek (2000, str. 22) tako poudarja, da »bi morale biti podobnosti med komunikacijsko racionalnostjo in pogoji učinkovite deliberacije očitne«. Pri tem pa nadaljuje, da je »komunikacijska racionalnost lahko uporabljena kot zagotovilo deliberativne zasnove demokracije«, saj lahko »zlahka apliciramo dele komunikacijske racionalnosti kot zbir kriterijev za deliberativno demokratično avtentičnost« (prav tam). Habermasove teoretske predpostavke in normativne utemeljitve tako predstavljajo ključen analitičen okvir za preučevanje deliberacije in deliberativne demokracije (glej Steiner in drugi, 2004; Steiner, 2012; Kuhar, 2015b). V zamišljanjih deliberativne demokracije se namreč odražajo Habermasovi premisleki »k dogovoru usmerjenih odločitev, ki bi temeljile na: svobodni in enakopravni deliberaciji med udeleženci, komunikaciji, ki bazira na podajanju razlogov, ki jih lahko vsi sprejeli, /.../ in pripravljenosti udeležencev, da na njih vpliva samo sila boljšega argumenta v prizadevanjih doseganja javnega interesa« (Elstub in McLaverty, 2014, str. 4).

Za razliko od Habermasovega pogleda, kjer je poudarjena javna deliberacija kot ključen element razreševanja konfliktov, odkrivanja resnice, oblikovanja javnega razuma in sprejemanja političnih odločitev ter posledično doseganja legitimnosti, pa je za Rawlsa javna deliberacija *zgolj* »moralna zahteva politične legitimnosti in pravičnosti« (Freeman, 2000, str. 379). Pri tem Rawls pravi, kot ugotavlja Freeman (prav tam), da morajo politične institucije, če želijo biti pravične, »delovati za dobro vseh, da pa so legitimne, morajo biti upravičene za vse na podlagi razlogov, ki jih lahko demokratični državljani sprejmejo«. Ali drugače, Rawls se ne osredotoča na vzpostavljanje javnega razuma prek deliberacije med državljani, ki vpliva na oblikovanje političnih odločitev, temveč, poudarja, da morajo zakoni in politike, če so pravični, pridobiti hipotetično strinjanje javnosti (Rawls, 1996, str. 273).

Rawls (2005) izpeljuje svojo podporo in argumentacijo deliberativne demokracije na podlagi svojega zgodnjega obdobja, predvsem dela *A theory of justice*, ki je izšlo leta 1971. V njem izpostavlja predpogoj teorije pravičnosti, tako imenovani izhodiščni položaj oziroma hipotetično začetno pozicijo posameznika za tančico nevednosti. Ideja hipotetične izhodiščne pozicije je »vzpostavitev pravičnih pogojev, da bodo vsa dogovorjena načela pravična« (prav tam, str. 136). Pri tem Rawls (1996, str. 23) predpostavlja, da morajo posamezniki odmisлити svojo kulturno in družbeno vpetost.

Razlog, zaradi katerega se mora izhodiščna pozicija izvzeti in ne biti pod vplivom kontingentnosti družbenega sveta, je namreč ta, da morajo pogoji za pošten dogovor o načelih politične pravičnosti med svobodnimi in enakopravnimi osebami odpraviti pogajalske prednosti, ki se neizogibno vzpostavijo v ozadju institucij katerekoli družbe iz družbenih, zgodovinskih in naravnih teženj. Te kontingentne prednosti in naključni vplivi iz preteklosti namreč ne bi smeli vplivati na dogovor o načelih, ki bodo urejale institucije /.../ v prihodnosti.

Na osnovi Rawlsovih teoretizacij politične pravičnosti zagovorniki deliberativne demokracije afirmirajo liberalno koncepcijo posameznika in na tej podlagi utemeljujejo racionalnost posameznikov. Za deliberacijo je pomembno, da imajo posamezniki logično oziroma kognitivno zmožnost argumentacije prek razuma. To pomeni, da so sposobni razumevanja argumentov drugih, refleksije lastnih predpostavk, premisleka in opredelitve svojih preferenc in vrednot glede na širše dobro ter da se v skladu z razumskostjo lahko vživijo v pozicijo drugega oziroma premislijo situacijo, potrebe in zahteve drugih oseb (Rosenberg, 2007, str. 6). Kot osvetli Elstub (2010, str. 293), Rawls vzpostavi »postopkovni pristop k javnemu razumu in namesto zahtev po utemeljevanju zasebnih interesov v javnosti uporabi izhodiščni položaj kot pogoj, da bi državljani deliberirali in dosegli konsenz s pomočjo tančice nevednosti«.

Posledično so »zasebni interesi praktično izkoreninjeni iz procesa, prav tako pogajanja, kar omogoča ljudem, da se obnašajo racionalno in razumno« (prav tam).²⁸

»Ideal javnega razuma tako zajema obliko javne politične deliberacije« (Rawls, 1996, str. LIX), pri čemer Bohman (1998, str. 402) ugotavlja, da Rawlsova »ideja javnega razuma obsega tako smernice poizvedovanja (vključujoč primerno uporabo presojanja, sklepanja in dokazov) ter vrlino razumnosti in nepristranskosti (vključujoč vljudnost in ostale vrline), ki prihajajo iz sprejemanja bremena presojanja«. Pravičnost je pri Rawlsu, za razliko od Habermasa, pomembnejša kot legitimnost, pri čemer izpelje, da je pravičnost dosežena, »ko ljudje enotno in prostovoljno soglašajo, da se bodo v poštenih okoliščinah zavezali udejanjanju nekaterih načel politične ureditve, ki so vezane na ustavo« (Elstub, 2010, str. 293).

V tem kontekstu Dryzek in Niemeyer (2010, str. 25) ugotavljata, da je pri Rawlsu »deliberativna demokracija zamejena na majhno število priložnosti, ko je deliberacija potrebna«, saj je primerna »samo za zadeve, ki se nanašajo na ustavo in zakonodajo, v kolikor so obravnavane 'osnove pravičnosti' (enakopravnost priložnost in porazdelitev dobrin)«. Rawls (1997, str. 772) tako razume ustavno demokracijo kot deliberativno demokracijo, »ki označuje umevanje (*reasoning*) državljanov o bistvenih ustavnih in zadevah osnovnih pravic«. Deliberacija je posledično zamejena predvsem na formalne politične institucije, pri posameznikih pa na njihovo samorefleksijo o ključnih političnih problematikah na podlagi njihove predpostavljene racionalnosti, logičnega umevanja in razumskosti. Kot ugotavlja, je namreč eden od ključnih elementov deliberativne demokracije »vednost in želja na strani državljanov, da v splošnem sledijo javnemu razumu in da udejanjajo ta ideal v svojih politični delovanjih« (Rawls, 1997, str. 772). Poleg sporadičnosti, navezave na formalne institucije in nepogojenosti na dejanske dialoge med državljani (glej Dryzek, 2007; Rosenberg, 2007), pa druge kritike na polju deliberativne demokracije izpostavljajo tudi problematiko abstraktnosti in hipotetičnosti, ki izhaja iz Rawlsove utemeljitve izhodiščnega položaja, s čimer se izogne temeljnim dilemam, kako (naj) se udejanja deliberacija v praksi in kaj se dogaja v procesih deliberacije (glej Fishkin in Laslett, 2003).

²⁸ Javni razum je za Rawlsa (1996, str. 214) »razum enakih državljanov« in ideal, kako razrešiti probleme družbene organiziranosti ter sobivanja. S tem predstavlja presežek egoističnih in partikularnih pogledov ter delovanj posameznikov in omogoča pravično soglasje o temeljnih vprašanjih urejanja skupnosti, ker se javni razum razlikuje od partikularnih interesov posameznikov.

2.2.2 Druga generacija deliberativne demokracije: premisleki o implementaciji deliberacije

Ravno na podlagi kritik ključnih predpostavk Habermasa in Rawlsa se je vzpostavila druga generacija teoretikov in zagovornikov deliberativne demokracije. Kljub številnim razlikam o dojemanjih, pomenu in vlogi deliberacije med njima pa sta skoraj soglasno dojeta kot utemeljitelja oziroma »deliberativna demokrata prve generacije, kronološko in zato, ker sta se osredotočala na normativne elemente demokratične deliberacije ter idealnih pogojev, povezanih z njimi, in ne z realnostjo kompleksnih modernih družb, ki je daleč od teh pogojev« (Elstub, 2010, str. 293). Ravno kompleksnost sodobnih družb, predvsem raznolikost in družbenoekonomska neenakost naj bi motivirali in določali drugo generacijo premislekov na polju deliberativne demokracije, ki so se v določenih elementih poskušali odmakniti, v drugih pa združiti teoretske premisleke Habermasa in Rawlsa (prav tam).

Druga generacija na polju deliberativne demokracije se je tako vzpostavila predvsem kot odgovor na kritike teoretskih predpostavk in premislekov o njihovi aplikaciji. Kritike so se osredotočale na vlogo in dojetanje racionalnosti, konsenza in družbene neenakosti. Ena najbolj prepoznanih kritik je pripisana Young (2001, str. 671), v kateri izpostavlja, da je treba pri udejanjanju deliberativne demokracije upoštevati »družbene neenakosti, ki vplivajo na procese in rezultate, saj so demokratični procesi, ki se želijo prilagoditi normam deliberacije, običajno pristranski v prid močnejših akterjev«. Hkrati osvetljuje, da opredelitve deliberativne demokracije poudarjajo partikularno obliko komunikacije, in sicer racionalno, argumentirano in razumno razpravo. Ne prepoznavajo pa historične in kulturne pogojenosti, »kjer so institucionalne oblike, pravila in retorični ter kulturni stili definirali pomen razuma samega in deliberacije« (Young, 1996, str. 123). Norme deliberacije tako preferirajo formalne, artikulirane, racionalne, neemocionalne oblike govora, ki so povezane z ostalimi družbenimi privilegiji in pozicijami in najbolj odražajo ter izhajajo iz privilegirane družbene pozicije. Spregledajo in onemogočajo pa ostale načine govora in posledično zatirane družbene skupine (ženske, manjšine idr.) (prav tam, str. 123–125).²⁹

²⁹ Kot poudarja Young (1996, str. 124), norme racionalne komunikacije v okvirih deliberativne demokracije običajno predpostavljajo »nasprotovanje med umom in telesom, razumom in emocijami. Zmotno opredeljujejo objektivnost kot mirno izražanje brez emocij. Zato izražanje jeze, bolečine in strasti zmanjšuje pomen zahtev in utemeljitev, ki so z njimi povezane«.

Young hkrati prepoznava nezmožnost in nevarnost konsenza, ki ga poudarja Habermas, ter enotnega javnega razuma, ki ga utemeljuje Rawls, saj lahko takšna usmeritev prispeva k ohranjanju *statusa quo*. Z njenimi besedami: »Problem te predstave o poenotenju v demokratični diskusiji je ta, da lahko predstavlja še en mehanizem izključevanja. /.../ [V] diskusiji, v kateri so udeleženci iz različnih kulturnih skupin in družbenih položajev in v kateri imajo nekatere skupine večje simbolne ali materialne privilegije, bodo pozivi k 'skupnemu dobremu' verjetno perpetuirali takšne privilegije« (prav tam, str. 126). Zato predlaga, da se v premisleke in implementacijo deliberacije oziroma (političnega) dialoga vključi elemente spoznavanja, ki bi omogočili razumevanje perspektive drugih, retoriko, ki bi poudarila pomen emocij ter pripovedovanje zgodb, ki omogoča opis družbenega konteksta ter poudarjanje vrednot onkraj formalnih in rigidnih načinov argumentacije (prav tam, str. 129–133). Hkrati pa izpostavlja, da mora demokratična komunikacija zaobjemati tudi druge oblike političnega delovanja, kot so demonstracije in ostale oblike aktivizma, ki jih ne moremo opredeliti kot deliberacijo (Young, 2001).

V enaki meri Sanders (1997, str. 348) v eni bolj izpostavljenih kritik na polju deliberativne demokracije, ki preizprašuje teoretske predpostavke deliberacije, prepoznava, da ima lahko pozicija »zagovarjanja deliberacije ali njeno sprejemanje kot samoumevnega demokratičnega standarda, destruktivne posledice«. V predpostavkah razuma in racionalne komunikacije vidi problem, ker so lahko »nekateri državljani boljši v artikulaciji svojih argumentov v racionalnih, razumnih okvirih« (prav tam). Največjo omejitev deliberacije pa identificira v predpostavki, da bi morali vsi udeleženci biti enakopravni ter imeti enake možnosti in priložnosti, pri čemer pa doseganje stanja enakopravnosti ni naslovljeno oziroma ostaja zunaj teoretskih premislekov deliberativne demokracije. Tako ugotavlja, da se premisleki na polju deliberacije »ne osredotočajo na oceno verjetnosti njihove izpolnitve. V pomanjkanju takšne ocene pa pozivi k deliberaciji ne naredijo ničesar, da bi spremenili neželen *status quo*« (prav tam). Izpostavlja tudi odtujenost teoretskih predpostavk od realnih kontekstov, pri čemer ugotavlja, da »je abstraktnost nujno potrebna za zagovornike deliberativne demokracije, ker bi prepoznavanje najtežjih problemov, kot je sistematično preziranje skupin, na primer žensk in temnopoltih, kršilo deliberativna načela upoštevanja moči najboljšega argumenta namesto interesov specifične skupine« (prav tam, str. 353). Posledično namesto racionalne in nesebične komunikacije, ki izključuje emotivne ter radikalne glasove specifičnih (zatiranih) skupin, predlaga prepoznavanje in spodbujanje bolj inkluzivne komunikacije, ki jo poimenuje kot pričevanje (*testimony*). Ta zajema predstavitev različnih perspektiv ter lastnega konteksta in

interesov. Hkrati pa sklene, da bi se morali v današnjih kontekstih oddaljiti od ideje deliberacije in premišljevat ter delovati v prid doseganja večje enakopravnosti (prav tam, str. 370–373).

Kot ugotavljajo Elstub, Ercan in Mendonça (2016, str. 141), so teoretiki druge generacije deliberativne demokracije na podlagi kritik »razširili definicijo deliberacije, da bi jo naredili bolj dovezetno za vedno večjo pluralnost in kompleksnost sodobnih demokracij«. Te teoretizacije so se osredotočale predvsem na problematike neenakosti v procesih deliberacije in prepoznavanje strateške uporabe deliberacije s strani močnejših akterjev. Na ravni teoretskih premislekov so tako ponudili »drugačno razlago javnega razuma, spremembe preference, konsenza in drugih oblik komunikacije v deliberativni demokraciji« (Elstub, 2010, str. 305).

Za razliko od Habermasa in Rawlsa, ki na podlagi svoje hipotetične in analitične teorije dojemata razum in skupno dobro kot unitarni ter univerzalni, posledično pa možnost in potrebo po poenotenju preferenc posameznikov v deliberaciji, so teoretiki druge generacije skeptični do obstoja ter možnosti poenotenja razuma (glej Bohman, 1996, str. 80–85; Elstub, 2010, str. 294–295). Bohman (1996, str. 81) tako ugotavlja, da »v kolikor je družba raznolika in razdeljena, ne obstaja ena 'javna sfera' in vsekakor ni ene javnosti, temveč pluralnost njih: javnosti različnih podskupin, kultur in ekspertov«. Iz tega izpeljejo, da je na podlagi pluralnosti razuma tudi moč najboljšega argumenta, kot ga definira Habermas, vedno relativna (Manin, 1987, str. 353). Posledično je sprememba mnenj in preferenc posameznikov v deliberaciji vedno zamejena, saj ni enotnega ter univerzalnega razuma in enovitega skupnega dobrega, ki bi obstajal onkraj komunikacije posameznikov ter njihovih predhodnih predpostavk. Na podlagi kritik prevzamejo tudi idejo, da na razumu utemeljen oziroma racionalen dialog ni edina mogoča oblika komunikacije, temveč da je treba prepoznavati tudi druge oblike komunikacije, na primer pripovedovanje zgodb, retoriko ipd. Vendar pa Elstub (2010, str. 297) ugotavlja, da »druga generacija deliberativne demokracije, izhajajoč iz prve generacije, razuma ne opušča popolnoma, saj je ta še vedno dojet kot najpomembnejši element komunikacije«.

Drugo generacijo deliberativne demokracije zaznamuje tudi relativizacija konsenza, ki ga je po njihovem mnenju »verjetno nemogoče doseči« (Elstub in McLaverty, 2014, str. 6). V svojih premislekih tako izpostavljajo, da je deliberacija uspešna, če so državljani »pripravljeni sprejeti večinsko odločitev, ali če so te odločitve vsaj zadovoljivo sprejemljive, da državljani še naprej sodelujejo v deliberaciji« (Elstub, 2010, str. 294). Bohman (1996, str. 89) to pozicijo poimenuje kot dogovor o pluralnosti (*plural agreement*), ki določa »zgolj nadaljevanje sodelovanja v javni deliberaciji kljub obstoječimi nesoglasjem. Ne gre za to, da enoten dogovor ne more biti nikoli

dosežen prek javnega utemeljevanja v pluralnih družbah, ampak da poenotenje samo ni pogoj javnega razuma ali argumentacije kot take, temveč ideal demokratičnega državljanstva«. Gutmann in Thompson (1997, str. 95) pa sta nezmožnost doseganja konsenza opredelila kot »deliberativno nestrinjanje (*deliberative disagreement*). Gre za situacijo, v kateri se državljani še naprej ne strinjajo o temeljnih moralnih načelih kljub temu, da iščejo rešitve, ki bi bile medsebojno dorečene«. Teoretiki druge generacije tako predpostavljajo, da ljudje izhajajo tudi iz lastnih interesov in da se »ti interesi lahko začasno uskladijo prek javne deliberacije, vendar nikoli ne morejo biti popolnoma odpravljeni« (Elstub, 2010, str. 294).

Kljub kritikam ter prilagoditvi normativnih predpostavk na podlagi prepoznanih družbenopolitičnih problematik pa se zagovorniki deliberativne demokracije druge generacije niso osredotočili na institucionalizacijo deliberacije, temveč »so se vzdržali razpravljanja o dejanskih in specifičnih institucijah« (prav tam, str. 298). Zato je tretja generacija zagovornikov deliberativne demokracije poskušala premisleke druge generacije pretvoriti v prakso ter prek vpeljave deliberativnih eksperimentov in analiziranja njihovega delovanja institucionalizirati ideal deliberacije (Elstub in McLaverty, 2014, str. 6–7).

2.2.3 Tretja generacija deliberativne demokracije: empirično preučevanje in premisleki o institucionalizaciji deliberacije

Tretjo generacijo premislekov in delovanj na polju deliberativne demokracije ob koncu devetdesetih opredeljuje tako imenovan deliberativni oziroma empirični obrat, ki ga je vpeljal Dryzek (2000). Ta je primarno označeval pretvarjanje deliberativnih idej v prakso, naknadno pa mu je bilo pripisano tudi empirično preučevanje deliberacije oziroma vzpon različnih deliberativnih eksperimentov (glej Dryzek in Niemeyer, 2010). Tretjo generacijo deliberativne demokracije tako opredeljuje tudi »posvojitev ‘empiričnega obrata’« (Elstub in McLaverty, 2014, str. 6), ki je začrtal prevladujoč način preučevanja deliberativnih praks.

Empirično preučevanje deliberacije temelji predvsem na deliberativnih eksperimentih in približevanju vzpostavitve idealnih pogojev deliberacije onkraj obstoječih političnih struktur z namenom njihovega testiranja. V refleksiji takšne usmeritve je Rosenberg (2007, str. 15) ugotavljal, da različnim teoretskim premislekom in normativnim usmeritvam deliberacije umanjka »sistematično empirično preučevanje«, zato je »rezultat veliko predpostavk ter domnev in zelo malo relevantnih dokazov«. Izhodišče empiričnih preučevanj deliberacije,

izhajajoč iz teoretskih predpostavk deliberativne demokracije je, da bodo »odločitve, sprejete na podlagi deliberacije, najverjetneje bolj legitimne, razumne, informirane, učinkovite in politično primernejše« (Warren, 2007, str. 272). Deliberacija naj bi tako prinesla številne pozitivne vplive na demokracijo, med drugim bolj vključene in aktivne državljane, povečanje tolerance med nasprotujočimi pogledi, izboljšanje razumevanja lastne pozicije in vrednot, boljše argumentiranje, zmanjšanje konfliktov, večjo odprtost in senzibilnost do drugih, nasprotujočih si situacij in mnenj, večjo empatijo, povečanje zaupanja v demokratične procese, bolj tehtne in racionalne politične odločitve ter večjo legitimnost (Mendelberg, 2002, str. 153).

Pri tem Mendelberg (prav tam), osvetljuje, da so rezultati deliberacije odvisni od pogojev in izvedbe, ne preizprašujejo pa teoretskih predpostavk: »Če je deliberacija primerno empatična, enakopravna, odprta in razumsko usmerjena, potem se pričakuje, da bo prinesla pozitivne demokratične rezultate«. Takšni pogledi in preučevanja najpogosteje izhajajo iz dojemanja, da je deliberacija *mogoča* in *pozitivna*, le *pravilno* mora biti udejanjena. Kot pravi Chambers (2003, str. 318), je »osrednje načelo deliberativne teorije, da lahko deliberacija spremeni mišljenje in mnenja ljudi. /.../ [Š]tevilni verjamejo da bo deliberacijo pod pravimi pogoji predstavljala usmeritev k razširitvi perspektiv, spodbuditi tolerance in razumevanja med skupinami in na splošno spodbujala obnašanje v javno dobro«.

Empirična preučevanja v okvirih tretje generacije deliberativne demokracije se tako usmerjajo v implementacijo deliberacije in njeno evalvacijo. Med drugim se osredotočajo na vprašanje, kdo je oziroma kdo naj bi bil udeleženec v deliberativnih praksah, kakšen je selekcijski postopek in ali odraža širšo javnost. Prav tako se osredotočajo na vprašanja, kakšen je dialog, kako udeleženci izražajo lastna prepričanja, kako jih argumentirajo, kakšna so obnašanja med udeleženci, kakšen je vpliv facilitatorja ipd. (glej Fishkin in Laslett, 2003; Steenbergen, Bächtiger, Spörndli in Steiner, 2003; Ryfe, 2005; Rosenberg, 2007; Stromer-Galley in Muhlberger, 2009). Deliberativni eksperimenti se tako prevladujoče osredotočajo na merjenje učinkovitosti različnih dimenzij deliberativnega procesa pri udeležencih, med drugim razlik v mnenjih udeležencev med kontrolnimi skupinami, ki ne deliberirajo, in tistimi, ki deliberirajo (glej Setälä in Herne, 2014). Merijo tudi spremembo mnenj udeležencev pred in po deliberativnih eksperimentih (glej Fishkin in Laslett, 2003) in kakovost diskurza med deliberacijo. Slednje pomeni, da evalvirajo enakopravnost govorcev, stopnjo utemeljevanja, spoštljivost, interaktivnost, usmerjenost k skupnem dobrem, konstruktivnost, zavedanje o argumentih drugih udeležencev, percepcijo legitimnosti, pripravljenost na kompromis, dvig

zaupanja ter poglobljanje razumevanja lastne pozicije (glej Steenbergen in drugi, 2003; Mutz, 2008; Steiner, 2012; Kuhar in Petrovčič, 2015).

Ryfe (2005, str. 49) pri pregledu raziskav prepoznava, da »empirična literatura temelji na strasti in viziji deliberativnih teoretikov. Kljub temu pa ne moremo prezreti dejstva, da so empirični rezultati mešani«. V isti smeri Rosenberg (2007, str. 15) izpostavlja, da deliberativni procesi temeljijo »na številnih predvidevanjih in hipotezah in zelo malo relevantnih dokazih«. Eno od ključnih prepoznanj je, da različne empirične raziskave zelo raznoliko definirajo deliberacijo in poudarijo elemente deliberacije, ki jim najbolj ustrezajo, druge vidike pa spregledajo (Mutz, 2008). Z vzponom empiričnega preučevanja oziroma empiričnega obrata tako prihaja do nejasnosti, kaj vse predstavlja deliberacijo, saj jo različne raziskave zelo različno definirajo in dojemajo. Posledično prihaja do problematike »raztezanja koncepta« (Bächtiger, Niemeyer, Neblo, Steenbergen in Steiner, 2010, str. 33).

Thompson (2008, str. 498) izpostavi še eno lastnost empiričnih raziskav deliberativne demokracije, in sicer da raziskovalci »vzamejo v številnih teoretizacijah poenostavljeno izjavo o enem ali več prednostih deliberativne demokracije, jo združijo v preverljivo hipotezo, najdejo ali (bolj pogosto) umetno ustvarijo prostor, v katerem ljudje govorijo o politiki«, ter zaključijo o prednostih ali slabostih deliberacije. Empirično preučevanje v okviru tretje generacije se je tako osredotočilo predvsem na mikrokontekste, ki niso institucionalizirani in vpeti v širši družbenopolitični kontekst, v katerem delujejo, temveč gre prevladujoče za enkratne dogodke ali eksperimente (glej Chambers, 2012; Grönlund, Bächtiger in Setälä, 2014).

V okviru tretje generacije deliberativne demokracije se je tako vzpostavilo razlikovanje med mikrodeliberativnimi praksami, ki so prevladujoče poimenovane kot mini javnosti, ter premisleki o delovanju deliberacije na makro ravni.³⁰ Raziskovanje mini javnosti se osredotoča na poskus implementacije idealnih deliberativnih pogojev v eksperimentih. Ti so prevladujoče zastavljeni na način, da udeleženci kot predstavniki različnih skupin populacije deliberirajo na relevantno družbeno problematiko na enkratnem dogodku oziroma dialogu. Na drugi strani pa

³⁰ Koncept mini javnosti (*mini publics*) je vpeljal Fung (2003) na podlagi Dahlovega koncepta *minipopulus*. Kot pravi, je mini javnost »bolj inkluzivna in povezana tako s civilno družbo kot državo«, saj so ti eksperimenti »prej 'reformistično obarvani' kot pa 'revolucionarno reformni'« (prav tam, str. 339). Deliberativne mini javnosti so tako dojete kot »demokratske inovacije, ki naj bi povečale in izboljšale kakovost participacije državljanov v procesih oblikovanja politik« (prav tam). Najbolj znani primeri mini javnosti, so tako imenovane državljanske porote (*Citizens' juries*), deliberativno merjenje javnega mnenja (*Deliberative polls*), konsenzualne konference (*Consensus conferences*) idr. (glej Elstub in McLaverty, 2014; Grönlund in drugi, 2014).

se makro premisleki o deliberativni demokraciji osredotočajo in preferirajo neformalno in nestrukturirano obliko deliberacije v civilni družbi, kot oblikovanju javnega mnenja, ki poteka onkraj institucij države (glej Hendriks, 2006).³¹ Elstub (2010, str. 299–302) poleg že naslovljenih problemov enkratnih eksperimentov deliberacije prepoznava, da so mikrodelaiberativne prakse preveč elitistične, saj izključujejo veliko število državljanov, medtem ko za makrodelaiberacije poudarja, da lahko hitro prevladajo neenakosti ter zasebni interesi in da je komunikacija oziroma delabaeracija lahko hitro izkrivljena. Posledično tako mikro kot makro prakse prevladujoče onemogočajo opolnomočenje državljanov, ker niso povezane z oblikovanjem in sprejemanjem političnih odločitev.

2.2.4 Četrta generacija delabaerativne demokracije: premisleki o vpeljavi delabaeracije na raven političnega sistema

Ravno v kontekstu odmaknjenosti delabaeracije od vpliva na politične odločitve in ločevanja med mikro in makrostrategijami delabaeracije so se vzpostavili premisleki o delabaerativnem sistemu, ki je značilen za četrto generacijo delabaerativne demokracije (glej Elstub in McLaverty, 2014; Elstub in drugi, 2016). Dojemanje delabaerativne demokracije prek mikro in makrodimenzije je po mnenju Hendriks (2006, str. 486) »ne samo nerealno, temveč tudi potencialno izključujoče«. Zato si zagovorniki delabaerativne demokracije prizadevajo »integrirati vse vrste delabaeracij«, saj je delabaeracija najbolje opredeljena »kot aktivnost, ki se dogaja v različnih diskurzivnih sferah in vključuje raznolike akterje civilne družbe« (prav tam). Kot prepoznavajo teoretiki delabaerativne demokracije, je v sistemskem pristopu treba ne samo prepoznavati različen soobstoj delabaerativnih mehanizmov in praks, temveč tudi »razmerje med delabaerativnimi in nedelabaerativnimi praksami v političnem sistemu kot celoti« (Thompson, 2008, str. 500).³² Delabaerativni sistem tako zaobjema in predstavlja aktivnosti delabaeracije v

³¹ Predlogi in premisleki o makrodelaiberativnih strategijah segajo od idej decentralizacije države in avtonomnih lokalnih institucij, zamisli o tako imenovani zbornici diskurzov, ki bi zajemala delabaeracijo v civilni družbi na posamezno problematiko in vključevala različne diskurze, do izboljšanja delabaeracije v obstoječih (glej Steiner in drugi, 2004; Fung 2006; Dryzek in Niemeyer, 2010).

³² Idejo sistemaškega pristopa v premislekih o delabaerativni demokraciji je vpeljala Mansbridge (1999), ki je poudarila pomen vsakdanjega (po)govora med ljudmi. Ta po njenem predstavlja pomemben del delabaerativnega sistema, četudi ne zadostuje kriterijem, kaj predstavlja *prava* delabaeracija. Ljudje namreč po mnenju Mansbridge prek tega bolje razumejo, kaj želijo in potrebujejo kot posamezniki in skupnost. Delabaerativni sistem tako razume kot različne oblike diskurzov v javni (na primer med političnimi predstavniki, s strani aktivistov, v medijih) in zasebni sferi (v vsakodnevnih pogovorih) o javnih zadevah. Idejo delabaerativnega sistema je mogoče prepoznavati

različnih prostorih in situacijah, ki se velikokrat prekrivajo, hkrati pa je poudarek na medsebojnem povezovanju teh aktivnosti. Razumevanje deliberacije tako ni zamejeno zgolj na eksperimente, ki se želijo čim bolj približati normativnemu deliberativnemu idealu, kar je bila ključna usmeritev tretje generacije po deliberativnem obratu (Dryzek, 2000).

Zagovorniki deliberativne demokracije se v zadnjih letih tako usmerjajo v razumevanje in delovanje deliberativnega sistema (glej Dryzek, 2010; Parkinson in Mansbridge, 2012; Owen in Smith, 2015). Pri tem izpostavljajo »tri medsebojno povezane ideje, ki se skupaj razlikujejo od predhodnih prevladujočih dojemanj deliberacije« (Elstub in drugi, 2016, str. 139). Prva zajema spodbujanje zavedanja o deliberaciji na širši, sistemski ravni. Kot poudarja Chambers (2012, str. 54), »namesto osredotočanja na enkratne primere, institucije ali celo sfere, ta pristop spodbuja pogled na povezovanje primerov in institucij«. S tem želi preseči demokratični deficit izoliranih deliberativnih praks mini javnosti. Druga predstavlja premislek, da ni potrebno, da so vse aktivnosti v družbi deliberativne, temveč da mora širši sistem odražati deliberacijo. To pomeni, da različni dogodki, institucije in delovanja predstavljajo raznolike prispevke k deliberaciji, pri čemer dojemajo in raziskujejo vpliv deliberacije v širšem časovnem obdobju. Dryzek (2009, str. 1388) tako prepozna, da lahko obstoječe institucije delujejo v okviru deliberativnega sistema, saj »lahko domnevno nizko kakovost deliberacije na enem prostoru (recimo v državnih institucijah) nadomesti ali celo spodbudi višjo kakovost deliberacije v drugem prostoru (recimo v dobro delujoči javni sferi)«. Tretji vidik, ki je »ključen ter morda najbolj povezan z vzpostavitvijo systemskega pristopa, pa je omehčanje /.../ pogleda, kaj predstavljata 'deliberacija' in specifično 'demokratična deliberacija' v še večji meri kot je bilo očitno v tretji generaciji« (Elstub in drugi, 2016, str. 145).

V okviru četrte generacije deliberativnih premislekov tako prihaja do nadaljnjega širjenja koncepta deliberacije ter posledično do nejasnosti, kaj je deliberacija. Mansbridge (1999, str. 213) tako prepozna, da obstaja širok spekter deliberativnih prostorov, od predstavniških institucij, javne sfere do vsakodnevnih pogovorov, pri čemer bi morali vse te prostore in procese še vedno presojeti po deliberativnih kriterijih, na primer javnega razuma, odgovornosti in javnosti, vendar ne z enakimi kriteriji. Hkrati s tem pa naj bi sistemski pristop še vedno temeljil in združeval uvide ter usmeritve treh predhodnih generacij. To pomeni, da bi moral delovati na normativnih temeljih in teoretskih predpostavkah deliberativne demokracije, si prizadevati za

tudi v Habermasovem dvotirnem modelu deliberacije, kjer se pozicije in pritiski oblikujejo v javni sferi ter se prek moči komunikacije prevajajo v administracijo in zakone (Habermas, 2005; glej tudi Elstub in drugi, 2016).

institucionalizacijo deliberacije ter slediti empiričnemu raziskovanju (Elstub in drugi, 2016, str. 143–146).

2.3 Deliberativni obrat: poskusi institucionalizacije dialoga

Teoretizacije in preučevanja deliberativne demokracije, predvsem o poskusih njene institucionalizacije, ki opredeljuje tretjo generacijo ter še posebej sistemski vidik v okvirih četrte generacije deliberativne demokracije, pomembno vplivajo na premisleke o delovanju in na samo delovanje političnih sistemov. Vzpon vpeljave idej deliberativne demokracije in praks deliberacije, poimenovan kot deliberativni obrat, je po besedah Pellizzonija (2015, str. 215) »največji politični fenomen zadnjih desetletij«. V njegovem okviru se je »deliberativna demokracija ne glede na razlike v politični in administrativni tradiciji hitro razširila«. V razvoju deliberativne demokracije se je tako zgodil prehod od teorije k praksi in od osredotočenosti na deliberativne eksperimente k institucionalizaciji deliberacije, ki se je »implicitno ali eksplicitno nanašal na vzpon novih načinov vladovanja« (prav tam). Deliberativni obrat se je tako prelil tudi na polje (novih) institucionaliziranih oblik vladovanja, pri čemer koncept vladovanja predstavlja predvsem vzpon novih institucij ter mehanizmov oblikovanja in sprejemanja odločitev, posledično pa drugačen način zamišljanja in delovanja političnega (glej Walters, 2004a; Friedrich, 2016).

Sprego med deliberacijo in vladovanjem prepoznavao številni avtorji (Fung in Wright, 2001; Hajer in Wagenaar, 2003; Hobson, 2009; Heinelt, 2018). V tej smeri Elstub in McLaverty (2014, str. VII) ugotavljata, da »[d]eliberativna demokracija vedno bolj prevladuje v razpravah o demokraciji in vladovanju«. Na eni strani gre za premisleke na polju deliberativne demokracije, ki se osredotočajo na zamišljanje njenega delovanja v raznolikih političnih sistemih, ter hkrati vpeljavo različnih institucionalnih oblik deliberacije (Fung in Wright, 2003; Bäckstrand in drugi, 2010; Dryzek in Niemeyer, 2010). Na drugi strani pa gre za analize in premisleke, kako novi mehanizmi vladovanja črpajo iz in odražajo ideje ter prakse deliberacije oziroma kako deliberativne prakse predstavljajo sodoben način delovanja oblasti (Hobson, 2009; Pellizzoni, 2015).

V preučevanjih vladovanja Walters (2004a, str. 29–31) prepoznava štiri pomembne dimenzije, ki opredeljujejo vladovanje. Prvič, premik fokusa od institucij k procesom vladanja, kar vzpostavlja pogled, da je vladovanje širši pojem kot vladanje in da vladovanje ni nekaj

statičnega, temveč dinamičen, kompleksen proces oblikovanja in sprejemanja odločitev. V tej smeri se vzpostavlja razlikovanje med *starim* vladanjem prek osrednje avtoritete države od zgoraj navzdol in novim načinom vladovanja kot upravljanjem od spodaj navzgor prek številnih nedržavnih, nevladnih, privatnih in drugih skupin in organizacij. Druga dimenzija poudarja samovladanje v okvirih raznolikih mehanizmov in omrežij, ki so med seboj prepleteni in povezani. Vladovanje tako predstavlja usmerjanje in upravljanje teh sicer avtonomnih omrežij. Tretji vidik, ki definira vladovanje, je specifičen pogled na družbene spremembe, ki naj bi bile vse bolj kompleksne ter hitre. Četrta lastnost pa se kaže v dojemanju zmanjševanja in upada vloge ter avtoritete nacionalne države in njene suverenosti. V tem pogledu se poudarja, da je treba v procese oblikovanja politik vključevati raznolike mednarodne, nadsocijalne in privatne akterje ter civilno družbo.

Vladovanje naj bi se vzpostavilo oziroma predstavljal odgovor na neuspehe državnih in tržnih pristopov vladanja. V teh okvirih pa Pellizzoni (2015, str. 217) prepoznava, da je »za številne ravno deliberativna demokracija dejansko ključen izraz teh sprememb«. Preplet deliberativne demokracije in vladovanja se namreč kaže na več ravneh. Med drugim je pri obeh mogoče prepoznati identificiranje enakih problematik, na katere odgovarjata. Te problematike so povezane predvsem s krizo sodobnih načinov političnega delovanja, ki se jo največkrat označuje z demokratičnim deficitom in pomanjkanjem legitimnosti političnih odločitev. Friedrich (2016, str. 39) tako ugotavlja, da se »vladovanje in deliberativna demokracija srečata /.../ v soočanju z neizogibno kompleksnostjo in heterogenostjo sodobnih družb, politik in znanosti. Raziskovalci na polju vladovanja so začeli prepoznavati, da morajo biti zavezujoče odločitve, ki vplivajo na ljudi (v različnih državah), če je to mogoče, demokratično legitimne; in na tej točki se zdi, da so pristopi deliberativne demokracije naravni zavezniki«. Hkrati se spreaga kaže tudi v dojemanju države kot ne(z)možne dobrega vladanja ter prepoznanju potrebe po vzponu novih, decentraliziranih mehanizmov in procesov, ki bi omogočali bolj učinkovito upravljanje. Vzpostavljanje je tako mogoče potegniti tudi v zavzemanju za vzpostavljanje novih institucij in mehanizmov vključevanja deležnikov, na primer državljanov in drugih nedržavnih akterjev.

Vladovanje in deliberacija sta tako »našla skupne temelje, ki se kažejo številnim raziskovalcem kot obetaven način premisleka o demokratičnem vladanju, inovacijah, ki zmanjšujejo, če ne že

razrešujejo demokratične pomanjkljivosti politike onkraj nacionalne države« (prav tam).³³ Preplet idej vladovanja in deliberacije se prevladujoče kaže v vzponu novih institucij in mehanizmov delovanja političnega oziroma oblasti, ki se najbolj izrazito odraža v »vpeljevanju dialoga« (Innes in Booher, 2003, str. 56). Številni avtorji (glej Finke, 2007; Hodgson, 2011; Phillips, 2011) tako prepoznavajo dialog kot presečišče med deliberacijo in vladovanjem oziroma kot skupno točko in izraz sprege teh dveh konceptov na ravni političnih praks. Takšna sprega temelji na predpostavki, da »imajo lahko omrežja vladovanja večji potencial za spodbujanje dialoga v primerjavi z bolj hierarhičnimi alternativami, ker morajo akterji z namenom vplivanja prepričati druge v omrežju« (Dryzek in Niemeyer, 2010, str. 125). Posledično pa je treba »vpeljati komunikacijska načela, ki so jih razvili deliberativni demokrati, v vsebino komunikacije v omrežjih« (prav tam). Pomembno je torej prepoznati, da je do proliferacije koncepta in številnih praks dialogov prišlo v okvirih vladovanja, saj zaradi premika »k oblikam ‘participativnega’, ‘interaktivnega’ ali ‘deliberativnega’ vladovanja raznolike oblastne institucije vzpostavljajo prostore za dialog« (Phillips, 2011, str. 4). S tem pa dialog na ravni političnih institucij ter sodelovanje v dialogu na ravni posameznikov predstavlja mehanizem vladovanja.

2.4 Dialog v okvirih teorij deliberativne demokracije

Kljub temu, da se v razvoju teorij, idej in praks, opredeljenih prek štirih generacij deliberativne demokracije poudarja različne oblike komunikacije, najpogosteje argumentirano razpravljanje, pripovedovanje zgodb in retoriko, pa se kot najpomembnejšo in najbolj primerno obliko komunikacije v okvirih deliberacije prepoznavajo dialog. Dryzek in Niemeyer (2010, str. 3) tako osvetlujeta, da je do krepitev deliberativne demokracije prišlo od deliberativnega obrata v demokratični teoriji okoli leta 1990, ki »je postavil komunikacijo in refleksijo v središče demokracije«. Osrednje mesto v demokraciji pa je na podlagi teh premislekov namenjeno »procesom presojanja in oblikovanja ter spreminjanja preferenc v odprtem, spoštljivem in primernem dialogu« (prav tam). Dialog je tako dojet kot ključen mehanizem udejanjanja

³³ Povezavo med deliberacijo in vladovanjem tako na ravni preučevanja kot tudi oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev prepoznavata tudi Hajer in Wagenaar (2003, str. 1), saj je, kot pravita, »eden najbolj izrazitih pokazateljev na polju preučevanja politik kot tudi oblikovanja politik premik v besednjaku, ki se je zgodil v zadnjih desetih letih. Izrazi, kot so ‘vladovanje’, ‘institucionalna zmogljivost’, ‘omrežja’, ‘kompleksnost’, ‘zaupanje’, ‘deliberacija’ in ‘medsebojna povezanost’ prevladujejo v razpravah«.

deliberativne demokracije, pri čemer »deliberativni demokrati kažejo veliko mero strinjanja, kako naj bo demokracija organizirana. Strinjajo se, da mora vsak demokratičen način delovanja biti vključujoč, kritičen in dialoški v svojem značaju. /.../ [Č]lani skupnosti tako izvajajo deliberacijo v odprtem in enakopravnem dialogu drug z drugim« (Pettit, 2003, str. 139).

Dialog in deliberacija sta v sodobnih interpretacijah tako tesno prepletena, da v številnih premislekih o deliberativni demokraciji prihaja pri poimenovanju do zamenjevanja oziroma »konceptualnega prekrivanja« (Levine, Fung in Gastil, 2005, str. 8). Na eni strani se v preučevanjih in razumevanjih deliberacije poudarja, da je »dialoški vidik tako središčen, da lahko termina enostavno uporabljamo kot sinonima« (Steiner in drugi, 2004, str. 17), oziroma da se termina »deliberacije in dialoga uporabljata izmenjaje ali skupaj« (Walsh, 2007, str. 46). Na drugi strani pa se želi vzpostaviti razlikovanje med njima. V tej smeri se dialog dojema kot predpogoj, sredstvo, oziroma mehanizem deliberacije, zato je »mogoče narediti jasno in uporabno razlikovanje med njima« (Levine in drugi, 2005, str. 8). »[D]eliberacijo lahko definiramo kot obliko diskurza, ki vključuje analizo problema, vzpostavljanje kriterijev presojanja in identifikacijo ter tehtanje alternativnih rešitev«. Dialog pa predstavlja predpogoj za deliberacijo, saj se mora zato, »da skupina deliberira, nujno najprej vzpostaviti dialog« (prav tam, str. 8–9). Dialog je v tem pogledu dojet kot najprimernejša oblika komunikacije, ki mora biti vpeljan, da je deliberacija uspešna. Hkrati pa v nekaterih interpretacijah dialog v deliberativnih praksah, predstavlja razširitev ozkega dožemanja deliberacije, saj zaobjema tudi druge vrste komunikacij, med drugim neformalne pogovore, predstavitev osebnih izkušenj ter pripovedovanja zgodb in ne zgolj najbolj izpostavljenega elementa racionalne oziroma argumentirane komunikacije (Young, 2000; Black, 2008). V tem amalgamu razumevanj, povezav ali razlikovanj med deliberacijo in dialogom Phillips (2011, str. 4) zaključuje, da je »dialog definiran kot idealen način deliberacije«.³⁴

V zadnjih letih so se vzpostavile številne konceptualizacije dialoga v deliberaciji (glej Burkhalter in drugi, 2002; McCoy in Scully, 2002; Walsh, 2007), ki se kažejo v različnih poimenovanjih. Med drugim raziskovalci tako govorijo o deliberativnem dialogu (Bohman,

³⁴ Pomembno je izpostaviti, da se koncept dialoga v teoretskih predpostavkah prve in druge generacije deliberativne demokracije ni uporabljal in premišljeval, temveč je bila komunikacija v deliberaciji prevladujoče poimenovana kot javno razpravljanje (*public discussion*) (glej na primer Habermas, 1990, 1996a; Rawls, 1996; Gutmann in Thompson, 1997; Bohman in Rehg, 1998; Elster, 1998; Chambers, 2003). Šele v zadnjih dveh desetletjih, po vzponu tako imenovanega dialoškega obrata v komunikacijski teoriji (glej Phillips, 2011), pa je prišlo do sprege med dialogom in deliberacijo.

1996; McCoy in Scully, 2002), javnem dialogu (Hammond in drugi, 2003; Perloff, 2014), političnem dialogu (Dryzek, 2000) ter sodelovalnem ali avtentičnem dialogu (Hajer in Wagenaar, 2003). Raznolikim poimenovanjem pa je skupno, da dialog dojemajo kot »proces komunikacije, ki poteka v ‘deliberaciji’ in je opredeljen s postopki, ki temeljijo na načelih deliberativne demokracije« (Phillips, 2011, str. 90). Deliberaciji so tako »predpisana specifična pravila procesa dialoga z namenom zagotavljanja nujnih pogojev za deliberacijo« (prav tam, str. 85).

Deliberativni dialog naj bi tako odražal teoretska izhodišča deliberativne demokracije, temeljni element pa naj bi predstavljala medosebna komunikacija med državljani o skupnih družbenih problematikah. McCoy in Scully (2002, str. 120–128) prepoznavata deset načel, ki naj bi jih pri vključevanju državljanov in javnosti v procesih oblikovanja političnih odločitev zasledoval deliberativni dialog. Prvo načelo poudarja potrebo po vključevanju in spodbujanju različnih oblik komunikacije z namenom zagotavljanja enakih možnosti ter enakopravnega glasu različnih družbenih skupin in posameznikov. Drugo načelo poudarja zavedanje o poslušanju, ki predstavlja enako pomemben element kot govor. Tretje načelo izpostavlja potrebo po navezavi osebnih izkušenj, ki jih posamezniki podajajo v dialogih, s širšimi družbenimi problematikami. Hkrati pa se mora v dialogu vzpostaviti in zagotoviti zaupanje, ki bo vodilo v ustrezna dejanja ter spremembe, kar predstavlja četrto načelo. Prepoznavanje različnih pogledov na določeno problematiko in spodbujanje analize ter racionalno argumentiranje predstavljata naslednji, peto in šesto načelo. V okviru sedmega načela se izpostavlja potrebo po usmerjanju ljudi, da presodijo in pridejo do skupne odločitve za delovanje. Iskanje načinov, da ljudje v dialogu prevzamejo zavedanje, da jih določen družben problem zadeva in da so njihova delovanja del rešitve predstavlja osmo lastnost. Obenem pa naj bi bil deliberativni dialog nenehen in stalen proces oblikovanja in sprejemanja odločitev (in ne enkratni dogodek) ter hkrati proces, ki bi dejansko vplival na politične odločitve oziroma (samo)vladanje državljanov, kar predstavlja zadnji načeli *pravega* in *uspešnega* deliberativnega dialoga.

Proliferacijo dialoga na polju deliberativne demokracije, ki se odraža tudi v definiranjih deliberativnega dialoga, je treba razumevati v kontekstu širšega vzpona dialoga oziroma tako imenovanega dialoškega obrata v okvirih komunikacijskih teorij (Phillips, 2011). V teh okvirih je dialog je postal »popularen izraz, ki je samoumevno dojet kot pozitiven« (prav tam, str. 1). Prevladujoče teoretizacije tako opredeljujejo specifično pozitivno dojetje in pogled na dialog, ki jih prevzemajo tudi avtorji na polju deliberativne demokracije. V tej smeri

prevzemajo predvsem predpostavke, da prek dialoga manj znano postane bolj poznano, da dialog pomaga opolnomočiti marginalizirane skupine, da bi si politiki morali prizadevati za bolj dialoški način delovanja družbe, da dialog razrešuje konflikte ter da *pravi* dialog zagotavlja pravičnost in enakopravnost udeležencev (Hammond in drugi, 2003, str. 127–128). Prevladujoči pogledi na dialog tako predpostavljajo »normativno obljubo po spodbujanju sobivanja ljudi« ter »zmožnosti dialoga, da vzpostavlja povezave med razlikami« (Phillips, 2011, str. 1).

Hammond, Anderson in Cissna (2003) tako v pregledu in analizi prevladujočih teoretizacij dialoga prepoznavajo dva pogleda na dialog. Prvi je usmerjen na oblikovanje skupnega pomena in združevanja razlik (tako imenovan *convergent dialogue*). Drugi pa dopušča ali celo spodbuja razlike ter konflikt idej, dokler se na vzpostavi nekaj novega (tako imenovan *emergent dialogue*). Teoretizacije in delovanja na ravni deliberativne demokracije prepoznavajo kot tipičen primer konvergentnega dialoga, ki stremi k poenotenju. V teh okvirih se predpostavlja, »da ljudje idealno vstopajo v dialoške situacije pripravljeni, da slišijo argumente drugih in pretehtajo svoje ter nasprotujoče argumente z enakimi kriteriji racionalnosti in jasnosti. Ta oblika dialoga si prizadeva izenačiti razmerja moči, zgraditi skupno dojemanje in povečati možnosti za konsenz, kar so ključni cilji konvergentnega dialoga« (prav tam, str. 142). V tej smeri Phillips (2011, str. 162–163) ugotavlja, da »dialog deluje kot označevalec s samoumevno pozitivno vrednostjo«, pri čemer prepoznava, da so razumevanja dialoga v teorijah deliberacije »vgradila mehanizme za poenotenje, /.../ vključujoč tehnike pozornega poslušanja in enakopravnega sodelovanja«. Ključno pričakovanje in rezultat dialoga v okviru deliberacije je tako, »da se v primeru, če so udeleženci odprti in imajo dovolj časa, lahko razvije skupno razumevanje. Dialog je tako dojet kot dejanje komunikacije, v katerem udeleženci aktivno vzpostavljajo povezave drug z drugim« (Walsh, 2007, str. 46).

V okvirih teoretskih predpostavk deliberativne demokracije je dialog tako dojet »kot univerzalno sredstvo za premagovanje družbenih konfliktov v modernih družbah« (Karlsen in Villadsen, 2008, str. 359). Retorično je »pogosto predstavljen kot pozitiven fenomen, ki je prevladujoče uporabljen za razreševanje problemov z navidezno demokratično vključenostjo akterjev in predpostavko, da so zatirani glasovi v procesih razreševanja problemov v različnih sistemih in družbi enakovredni« (Bager, Mølbjerg Jørgensen in Raudaskoski, 2016, str. 212). Takšen pogled je na podlagi »nekaterih družboslovnih pristopov postal hegemonski« (prav tam), pri čemer številni avtorji (Hammond in drugi, 2003; Karlsen in Villadsen, 2008; Hobson,

2009) prepoznavajo, da takšno dojemanje in udejanjanje dialoga izhaja ravno iz normativnih teoretizacij deliberativne demokracije. Raznoliki retorični pozivi k dialogu ter vzpon številnih praks dialogov v okviru sodobnih oblik in mehanizmov vladovanja tako nekritično prevzamejo prevladujoče predpostavke deliberativne demokracije in pozitiven pogled o delovanju in učinkovanju dialogov.

2.5 Omejitve prevladujočih premislekov deliberacije

Vpeljevanje in poudarjanje pomena dialoga v okvirih političnih procesov ter formiranju političnih odločitev, ki poteka v skladu s prevladujočim pogledom deliberativne demokracije, terja širši premislek o tem, kakšen pogled in kakšno dojemanje političnega vzpostavlja. Prek štirih generacij deliberativne demokracije so razvidne transformacije, ki poskušajo utrditi deliberativno demokracijo tako na področju politične teorije, kot tudi političnih praks. V okvirih teh transformacij Kohn (2000, str. 408) prepozna, da vse »delijo predpostavko, da bi moral racionalni dogovor prek diskusije služiti kot normativno vodilo demokratične politike«.

Tako na eni strani zagovorniki deliberativne demokracije prepoznavajo pomen Habermasove komunikacijske teorije kot temelja za njen razvoj (glej na primer Bohman, 1996; Dryzek, 2007; Mansbridge, 2007). Pri tem pa jo v določenih vidik z namenom približevanja dejanskim političnim kontekstom in institucionalizaciji deliberacije kritično naslavljajo in spreminjajo.³⁵ Na drugi strani pa kritiki deliberativne demokracije (glej Ashenden in Owen, 1999a; Kohn, 2000; Haahr, 2004; Mouffe, 2015) izpostavljajo, da so Habermasove teoretizacije determinirale ontološko in epistemološko pozicijo deliberativne demokracije, in kritično naslavljajo ravno njene temeljne predpostavke. V tej smeri prepoznavajo, da so sodobne »politične teorije deliberativne demokracije nekoherentne«, ker »ne preizprašujejo nujnih temeljnih filozofskih predpostavk« (Kohn, 2000, str. 409). Preučevanja deliberacije tako implicitno ali eksplicitno prevzemajo pogled na deliberativno demokracijo kot *najboljše* in *najbolj legitimne* oblike demokracije.³⁶

³⁵ Spremembe se kažejo med drugim v opuščanju konsenza kot končnega rezultata deliberacije (glej Mansbridge in drugi, 2010), zavračanju ozkega definiranja racionalne komunikacije (glej Young, 1996) ter vključevanju različnih, med seboj tekmujočih in nasprotujočih diskurzov (glej Dryzek in Niemeyer, 2010).

³⁶ Kot ugotavlja Mouffe (2000, str. 45–46) je »cilj teoretikov, ki zagovarjajo deliberativno demokracijo, zagotovo dobronameren«, vendar pa je ključna problematika teoretski predpostavki deliberativne demokracije po njenem mnenju v napačnem razumevanju političnega.

Za prepoznavanje dojetanja političnega ter kritično razumevanje teoretskih in filozofskih predpostavk deliberativne demokracije je potreben širši pogled in kontekstualizacija vzpostavljanja idej deliberativne demokracije. Kot ugotavlja Haahr (2004, str. 212), je »v klasični liberalni politični teoriji javno razumevanje omogočilo zamenjavo vladavine ‘volje’, arbitrarne vladavine absolutnih monarhov, z vladavino ‘razuma’. To dojetanje predpostavlja obstoj univerzalne racionalnosti, ki jo lahko identificiramo, in njenega nasprotovanja moči«. ³⁷ Tovrstno razumevanje in pogled prepozna »v celotni literaturi o deliberativni demokraciji«, ki predpostavlja »obstoj ali možnost dokončne racionalnosti z nekaterimi univerzalnimi ali kvazi-univerzalnimi temelji« (prav tam). V tej smeri Mouffe (2015, str. 24) poudari, da je eno od glavnih načel liberalizma, ki ga perpetuirajo deliberativni teoretiki, »racionalistično verjetje v dostopnost splošnega konsenza, utemeljenega na razumu«. S tem se vzpostavlja pogled, »da obstajajo številne perspektive in vrednote, vendar zaradi empiričnih omejitev nikoli ne bomo mogli sprejeti vseh; toda, če bi vse perspektive in vrednote sestavili, bi lahko oblikovale harmonično in nekonfliktno celoto« (prav tam).

Ultimativna pozicija in pogled, da obstaja možnost ideala harmonične družbe ali harmoničnih družb, ki je razvidna tudi v poziciji k poenotenju usmerjenega dialoga, se odraža tudi v utemeljitvah problematik udejanjanj deliberacije v praksi. Problema nepopolnega udejanjanja deliberativne demokracije in (še) nedoseganja ciljev *boljše* in *bolj popolne* demokracije oziroma »omejenega vpliva na dejanske odločitve, sta prevladujoče dojeta kot problema zasnove in institucionalizacije, ki ju je mogoče postopoma odpraviti« (Pellizzoni, 2015, str. 217). Ta pozicija odraža verjetje v univerzalnost ter poudarja primarnost in večvrednost deliberacije pred drugačnimi premisleki o političnem in demokraciji.

Temeljne normativne predpostavke in ontološka pozicija deliberativne demokracije izhajajo iz Habermasove rekonstrukcije jezika, poimenovanega kot univerzalni pragmatizem. Slednji zasleduje nalogo »identificirati in rekonstruirati univerzalne pogoje možnosti dogovora« (Ashenden in Owen, 1999b, str. 3). Kot ugotavlja Warnke (1995, str. 120), želi Habermas pokazati, »kako ima jezik zmožnost urejati dejanja na konsenzualen ali kooperativen, ne pa na prisilni in manipulativni način«. Pri tem je pozicija ter bistvo univerzalnega pragmatizma, »da komunikacija sama vsebuje možnost racionalnega dogovora /.../, zato ker je razumevanje cilj (*telos*), ki je inherenten samemu govoru«. (Kohn, 2000, str. 409). Z besedami Habermasa (1998,

³⁷ Deliberativno demokracijo se uvršča v liberalno politično teorijo (glej Haahr, 2004), pri čemer Gutmann in Thompson (2009) ugotavljata, da deliberativna demokracija nadgrajuje in dopolnjuje premisleke liberalizma.

str. 21): »Naloga univerzalnega pragmatizma je identificirati in rekonstruirati univerzalne pogoje možnosti doseganja medsebojnega razumevanja. V drugih kontekstih bi lahko govorili o 'splošnih predpogojih komunikacije', vendar jaz raje govorim o splošnih predpogojih komunikacijskega dejanja, ker dojemam dejanje, ki se zavzema za razumevanje, kot temeljno.«³⁸

Habermas (1984) rekonstruira jezik prek normativne veljavnosti oziroma normativnih veljavnostnih zahtev: zahteve po resnici, zahteve po normativni pravičnosti in zahteve po resnicoljubnosti. Te zahteve pojasnjujejo koncept komunikacijske racionalnosti, oziroma kot prepozna Kohn (2000, str. 408), je »Habermas poskušal utemeljiti racionalnost v sami strukturi diskurza«. Za Habermasa (1991, str. 196) so normativne zahteve veljavnosti že del našega vsakodnevnega diskurza, in ravno zaradi »že obstoječega operativnega potenciala za racionalnost, ki je v naših vsakodnevnih praksah komunikacije«, je po Habermasu mogoče v sami komunikaciji prepoznati možnost dogovora oziroma konsenza. Njegov cilj je »pojasniti predpostavke o racionalnosti procesa doseganja dogovora, za katere lahko domnevamo, da so univerzalne, ker so neizogibne« (prav tam). V takšni utemeljitvi in rekonstrukciji komunikacije pa Kohn (2000, str. 409) prepozna »neprepričljive predpostavke o transparentnosti jezika in nevtralnosti komunikacije«.

Habermasovo izpeljavo, da je dogovor »inherenten samemu govoru« (prav tam, str. 410), implicitno ali eksplicitno prevzamejo zagovorniki deliberativne demokracije s preferiranjem deliberacije pred drugimi oblikami sprejemanja odločitev (glej Bohman, 1998; Dryzek in Niemeyer, 2010). V tej smeri pa tudi pogledom, da dialog v okvirih deliberativne demokracije vodi v dogovor (glej Hammond in drugi, 2003; Phillips, 2011) ter utemeljevanjem, da je deliberativna demokracija najboljša in najprimernejša oblika demokracije (glej Bohman, 1998; Dryzek, 2005; Mansbridge, 2007).³⁹

³⁸ Kontekste izgradnje univerzalnosti pri Habermasu osvetljuje Todd May (1994) s prepoznanjem, da jo je vpeljal zaradi zagat, v katere je zašla kritična teorija. Adorno in Horkheimer sta namreč naslavljala popolno kooptacijo družbe s strani kapitalizma, pri čemer je Habermas prepoznaval, da »posledično ni prostora, na katerem bi se lahko vzpostavila kritika« (prav tam, str. 82). Na podlagi rekonstrukcije etičnih načel, ki naj bi bila inherentna komunikaciji in posledično univerzalna, zaradi česar naj ne bi mogla biti »kooptirana z nobeno zatirajočo ali izkrivljeno politično intervencijo« (prav tam, str. 83), je izgradil prostor (tudi za) kritiko kapitalizma. May kritično naslavlja univerzalnost ravno prek post-strukturalistične pozicije razumevanja delovanja moči in vednosti, ki jo bom prek Foucaultovega razumevanja naslovlil v nadaljevanju.

³⁹ Druga generacija teoretikov deliberativne demokracije s kritikami Habermasovih in Rawlsovih predpostavk o racionalnosti komunikacije ter relativizacijo možnosti doseganja konsenza ali dogovora in hkrati s perpetuiranjem zagovarjanja deliberacije prihaja v teoretsko zagato. Namreč, »v kolikor ni ničesar intrinzično racionalnega v sami

Kritiko Habermasovega univerzalizma je mogoče izpeljati iz drugačnih pogledov in teoretizacij jezika ter komunikacije. Wittgenstein (1986, str. 8) tako predstavi, da moramo jezik misliti kot »obliko življenja«, kot zbir pravil in pomenov, ki so vpeti v navade in prakse. Zato posledično jezika ne moremo razumeti kot strukture, ki predhodi komunikacijskemu kontekstu.⁴⁰ Kot poudari Kohn, Wittgensteinovo razumevanje jezika vzpostavlja kritiko Habermasove argumentacije racionalnosti v komunikaciji sami, saj v komunikacijskem dejanju »izpostavljanja in preizpraševanja veljavnostnih zahtev govorec v dialogu neizogibno prevzame za samoumevne celo vrsto predpogojev. /.../ Zato je jasno, da jezik sam odraža predhodne hierarhije in razlike med govorcami in družbenimi skupinami« (Kohn, 2000, str. 411).

Ravno tako nam Bakhtinovo (v Kohn, 2000, str. 412) razlikovanje med besedo in povedjo na eni strani in izjavo ter govornimi žanri na drugi strani predstavlja argumentacijo, zakaj jezika nikoli ne moremo razumeti kot nevtralnega načina komunikacije. V primerjavi z izjavami namreč besedam in stavkom »manjka kvaliteta, da bi bili usmerjeni ali da bi naslavljali nekoga« (prav tam). Za Bakhtina so tako besede že vedno specifične izjave posameznikov, za katere je značilno, da bolj ali manj jasno odražajo posameznikov namen, ki je »determiniran z neponovljivim kontekstom posameznikove izjave« (prav tam). Komunikacija tako vedno vključuje razumevanje, izbiro in uporabo primernih žanrov govora, ki so družbeno pogojeni in vplivajo na učinkovitost ter vsebino komunikacije. Hkrati je komunikacija v obliki izjave po Bakhtinu vedno že usmerjena na nekoga, pri čemer »sta sestava in način izjave vedno odvisna od predvidenega občinstva. Torej so družbena pozicija, položaj in moč vedno nenehno izraženi in reproducirani v govoru« (prav tam).

Tako Kohn (2000, str. 413) ugotavlja, da je za Wittgensteina in Bakhtina »narava jezika samega tista, ki onemogoča popolnoma transparentno komunikacijo /.../. Ključna razlika med Habermasovim univerzalnim pragmatizmom in Wittgensteinovo ter Bakhtinovo pozicijo pa je,

naravi javne deliberacije« (Kohn, 2000, str. 421) oziroma komunikaciji sami, potem ni jasno zakaj je deliberacija superiorna drugim načinom sprejemanja političnih odločitev. Oziroma drugače, »z zavračanjem Habermasovega univerzalnega pragmatizma se teoretiki /.../ odpovedujejo kakršnikoli normativni prednosti procesa deliberacije. Ker ne morejo empirično potrditi, da deliberacija vzpostavlja bolj pravične in učinkovite rezultate, ni jasno, zakaj bi morala deliberacija imeti osrednjo vlogo v demokratični teoriji in praksi« (prav tam).

⁴⁰ Takšno razumevanje Wittgenstein utemeljuje (1986) na primeru kazanja s prstom, kjer je reakcija osebe, ki se ji pokaže, da usmeri pogled v daljavo, kamor kaže prst. To pa odraža, da kazanje s prstom učinkuje na podlagi predhodne vednosti, kako deluje ta znak. Z drugimi besedami, jezikovni označevalec komunicira pomen samo, če upoštevamo celoten sistem predhodnih pogojev. Wittgenstein tako zanika, da lahko jezik preučujemo iz statične perspektive kot zaprt sistem z notranje konsistentnimi, formaliziranimi načeli. Znak se ne nanaša samo na druge znake, temveč na celotno zgodovino preteklih uporab. Za Wittgensteina so pravila prakse, ki povezujejo različne uporabe enakega znaka, kar predstavlja prostor za jezikovno inovacijo.

da slednja razumeta nestabilnost jezika kot konstitutiven in ne pogojen moment«. Medtem ko Habermas zgradi svoje razumevanje na predpostavki, da je jezik lahko nevtralen, je za Bakhktina in Wittgensteina vedno prežet z močjo.

Nezmožnost popolnoma transparente komunikacije in racionalnosti pa je razvidna tudi v Derridajevih premislekih o naravi komunikacije. Derrida (1982, str. 321–330) izpelje razumevanje predhodne nestabilnosti jezika kot odraz družbenih kontekstov prek kritike Austinove teorije govornih dejanj oziroma razumevanja performativnega izjavljanja, na podlagi katerih je Habermas izgrajeval svojo pozicijo univerzalnega pragmatizma in razumevanja jezika. Za Austina koncept performativnega izjavljanja pokaže, da komunikacija ni izraz že predhodno konstituiranega pomena, temveč produkt dejanja komunikacije »originalnega gibanja, operacije in proizvajanja učinka« (Derrida, 1982, str. 321). V svojem razumevanju komunikacijskega dejanja pa Austin, kot razume Derrida, ni uspel nasloviti predhodne nestabilnosti jezika samega. Za Derridaja sta jezik in konstrukcija pomena vzpostavljena z razliko med tem, kaj mislimo in kaj rečemo, oziroma drugače, med posameznikovo uporabo jezika in usedlinami vseh predhodnih uporab, ki so pripeti na znak.⁴¹ Za Derridaja pa Austinovo dojemanje performativnega izjavljanja temelji na idealu, da govorec vedno misli tisto, kar reče, in je njegov namen vedno jasno preveden v komunikacijo. Pri Derridaju (prav tam, str. 325–330) pa je povezava med namenom in govorom vedno nepopolna.

Kot prepozna Kohn (2000, str. 415), se Austinov ideal, ki predpostavlja, da je cilj komunikacije vedno popolna povezava med namenom govorca in njegovo formulacijo v govoru »enak normativnemu idealu, ki definira Habermasov univerzalni pragmatizem in teorije deliberativne demokracije, ki jih je navdihnil«. Vendar pa predhodna nestabilnost jezika in predhodni konteksti, ki vplivajo na razumevanje komunikacije, zavračajo možnost predhodne racionalnosti in inherentnosti doseganja dogovora v jeziku oziroma komunikaciji sami.⁴²

⁴¹ Za Derridaja iterabilnost, ki predstavlja ponovitev nekega znaka v različnih kontekstih, predstavlja temeljno lastnost in definira jezik. Kot ugotavlja Zima (1995, str. 70), ima iterabilnost za posledico razpad pomenke identitete znaka, zaradi različnosti komunikacijskih razmerij in zaradi spreminjanja pomena v različnih kontekstih. Posledično jezik venomer opredeljuje temeljna oziroma ontološka nestabilnost. Vendar to ne pomeni, da je pomen nemogoč, saj za Derridaja ravno nedoločljivost ligvistične strukture omogoča vzpostavljanje pomena, saj je razlika (*differance*) intrizična jeziku in tista, ki odpira prostor za različne pomenke ter vzpostavljanje pomenov pred reinterpreteracijami in spremembami (glej Kohn, 2000, str. 414–415).

⁴² Teoretizacije Wittgensteina, Bakhktina in Derridaja, ki osvetljujejo, da je narava jezika in komunikacije vedno vpeta ter določena v družbenopolitičnih razmerjih in posledično nikoli naravna ter nevtralna, niso neposredno naslavljal teoretskih predpostavk deliberativne demokracije. Še več, deliberativna demokracija in proliferacije

Habermasovo razumevanje jezika tako predpostavlja racionalnost komunikacije v sami strukturi jezika. Ravno racionalnost oziroma razumna argumentacija pa predstavljata v sodobnih interpretacijah deliberativne demokracije osrednji moment deliberacije. Kot poudarja Cohen (2007, str. 220), »demokracija, ne glede na to, kako pravična in kako participativna, ni deliberativna, če razumsko utemeljevanje (*reasoning*) ni osrednje v procesih kolektivnega sprejemanja odločitev. Ravno tako je za Gutmann in Thompsona (2004, str. 3) osnovni predpogoj deliberativne demokracije ter »najpomembnejša lastnost razumna izmenjava (*reason-giving*)«. Tako je v premislekih in implementacijah zakoreninjen pogled, da »deliberacija zahteva razumnost (*reasonableness*) udeležencev« (Elstub in McLaverty, 2014, str. 8) in da morajo »druge oblike komunikacije prevzeti racionalne standarde argumentacije« (Cohen, 2007, str. 222).

Habermas je racionalnost utemeljeval na razlikovanju med komunikacijsko in instrumentalno racionalnostjo. Komunikacijsko racionalnost postavlja v tako imenovani življenjski svet (*lifeworld*), instrumentalno pa v tako imenovani sistem (*system*). To razlikovanje predstavlja temelj oziroma »njegovo celotno teoretsko strukturo« (Dryzek, 2000, str. 22). Hkrati je to razlikovanje tudi utemeljitveni moment, ki postavlja razum in racionalnost na pedestal v premislekih deliberativne demokracije. Sistem na eni strani predstavljajo ključne institucije, ki upravljajo družbo, zlasti so to država, administrativni aparat ter trg. Življenjski svet pa na drugi strani predstavljajo jezik, kulture, tradicije ter posameznikova zgodovina, prepričanja in izkušnje ter vednost v družbi in interpretacije predhodnih generacij. Posledično se življenjski svet nahaja predvsem v (civilni) družbi (Habermas, 1984, str. 70–74; glej tudi Dryzek, 2000, str. 21–27).

Instrumentalna racionalnost, ki se po Habermasovi ločnici odraža v sistemu, predstavlja strateško delovanje, ki je usmerjeno v izbire in doseganje ciljev tudi na podlagi manipuliranja oziroma prisile (Gould, 1996, str. 173; Ashenden in Owen, 1999b, str. 3). Življenjski svet pa predstavlja »prostor potencialne avtonomije in komunikacijske racionalnosti, ki je zmožna razkriti ideal neizkrivljene intersubjektivnosti« (Ashenden, 1999, str. 158–159). Z drugi besedami, komunikacijska racionalnosti se nahaja v življenjskem svetu, v medosebni komunikaciji, in je »osvobodjena prisile, prevare, strateškosti in manipulacije« (Dryzek, 2000, str. 22). Komunikacijsko delovanje je tako usmerjeno v razumevanje in poenotenje med

različnih deliberativnih praks so se vzpostavile kljub pogledu in argumentacijam, ki jezika ter komunikacije ne dojemajo deterministično in esencialistično.

posamezniki in ne k uspehu ter doseganju vnaprej zastavljenih ciljev posameznikov in akterjev. Ashenden in Owen (1999b, str. 3), Habermasovo teoretizacijo komunikacije in utemeljevanje komunikacijske racionalnosti razumeta kot »poskus dokazovanja primarnosti komunikacijske uporabe jezika, namenjenega vzpostavljanju dogovora pred strateško rabo, ki teži k prisili«. S tem želi Habermas pokazati razmerje med jezikom v njegovi 'izvirni' različici in idejo razuma.

Habermas (1984) je argumentiral primarnost komunikacijske pred instrumentalno racionalnostjo na podlagi njegovega predpostavke, da je razumevanje cilj (*telos*) medosebne komunikacije. Posledično je zanj instrumentalna racionalnost, ki z močjo prisile in manipulacije zahteva dogovor, parazitska in podrejena, saj ne vsebuje in upošteva univerzalnih veljavnostnih zahtev, zahteve po resnici, normativni pravičnosti in resnicoljubnosti (Ashenden in Owen, 1999b, str. 3–4). Kot pravi Habermas (1984, str. 15):

V kontekstu komunikacijskega dejanja rečemo nekomu, da je racionalen, ne samo, če je zmožen izpostaviti trditev, prejeti kritiko in predstaviti utemeljitve za trditev z izpostavitvijo primernih dokazov, temveč tudi, če sledi ustaljenim normam in je zmožen, kadar prejme kritike, utemeljiti njegova dejanja z izpostavitvijo legitimnih pričakovanj. Nekoga označimo kot racionalnega, če predstavi svoje želje ali namene In je potem zmožen pomiriti kritike na način prikaza praktičnih primerov na podlagi izkušenj.

S tem izpostavlja primarnost racionalne argumentacije v komunikaciji, ki vodi v dogovor, oziroma v idealnih pogojih komunikacije v konsenz. Iz tega ideala lahko prepoznamo univerzalnost, enotnost ter objektivnost, oziroma izpeljavo, da obstaja dokončna racionalnost v medosebni komunikaciji (glej Ashenden in Owen, 1999b; Haahr, 2004; Elstub, 2010).

Ontološko absolutno pozicijo racionalnosti, ki je inherentna oziroma biva v medosebni komunikaciji, opredeljuje tudi predpostavka, da obstaja ter deluje onkraj razmerij moči. Ali kot pravi Dryzek (2000, str. 172): »s Habermasovo terminologijo je v komunikacijski racionalnosti edina moč, ki je udejanjena, brezprisilna moč boljšega argumenta« (glej tudi Habermas, 1990, str. 88–89). Možnost dokončne, univerzalne in objektivne racionalnosti Habermas (1995, str. 117, poudarek dodan) opredeli sledeče: »V okvirih pragmatičnih predpostavk inkluzivnega in neprisilnega racionalnega diskurza med svobodnimi in enakopravnimi udeleženci mora vsak zavzeti perspektivo drugega in tako projicirati samega sebe v razumevanje sebe in sveta vseh drugih; iz te povezave perspektiv se vzpostavi idealna perspektiva *nas*«.

Ravno ontološko pozicioniranje racionalnosti in razuma kot univerzalnih in enotnih je vzpostavilo kritike pri teoretikih in zagovornikih deliberativne demokracije. Ti kritiki so poskušali deliberativno demokracijo misliti onkraj hipotetičnega ideala ter jo operacionalizirati

za delovanje v sodobnih družbah. Tako reformulacije Habermasove komunikacijske racionalnosti v teorijah deliberativne demokracije izpostavljajo skeptičnost do obstoja možnosti poenotenja razuma in obstoja enotnega skupnega dobra (*common good*) ter zagovarjajo pluralnost razuma in možnost drugih oblik komunikacije (glej Bohman, 1996; Young, 1996; Mansbridge in drugi, 2010). Vendar tudi v dopuščanju drugih oblik komunikacije še vedno obstaja nadrejenost razuma oziroma racionalne komunikacije. Z besedami Dryzka (2000, str. 172), »če odpremo deliberacijo oblikam komunikacije, ki se razlikujejo od argumenta, potem mora še vedno biti edina moč 'brezprisilna sila' boljše komunikacije«. S tem perpetuirajo dojetje racionalnosti v sami strukturi jezika ter ohranjajo univerzalno možnost dogovora, ki naj bi bila inherentna komunikaciji, ker naj jezik ne bi bil družbeno konstruiran na podlagi razmerij moči. Haahr (2004, str. 212) tako prepozna »moderne reformulacije razumevanja« racionalnosti in moči »v celotni literaturi deliberativne demokracije, ki nadaljuje reproduciranje nasprotovanja med močjo in racionalnostjo ter predpostavlja obstoj ali možnost dokončne racionalnosti z nekaterimi univerzalnimi ali kvazi-univerzalnimi temelji«.

Vendar pa ključni sodobni teoretiki deliberativne demokracije poudarjajo (Mansbridge in drugi, 2010, str. 2), da lahko deliberacija vodi v »deliberativno nestrinjanje«. V tej situaciji se udeleženci ne morejo poenotiti o rešitvi, niti o razlogih, ki povzročajo konflikt, kar nakazuje na pluralnost razuma. Hkrati pa ohranjajo »kriterij, ki najbolj jasno loči deliberativne od nedeliberativnih mehanizmov sprejemanja demokratičnih odločitev«, in sicer da mora biti v deliberaciji »moč odsotna« (prav tam, str. 3). S tem pridejo v teoretsko zagato. Če racionalnost ni inherentna komunikaciji, saj deliberacija ne vodi nujno v dogovor, in hkrati v komunikaciji naj ne bi bila prisotna razmerja moči, potem ni jasno, kako naj pride do odločitev.

Ravno možnost odsotnosti razmerij moči v procesih deliberacije ter poudarjanje, da lahko v deliberaciji na podlagi strukturiranega procesa odstranimo razmerja moči, je vseprisotna. Po mnenju teoretikov deliberativne demokracije (Mansbridge in drugi, 2010) je namreč ravno odsotnost moči tista, ki loči deliberacijo od drugih oblik komunikacije in deliberativno od drugih oblik demokracije. Pri tem je pomembno poudariti, da argumentacije na polju deliberativne demokracije ohranjajo zakoreninjeno liberalno razumevanje moči kot prisile ter dominacije (glej Ashenden in Owen, 1999b; Hammond in drugi, 2003; Haahr, 2004). V enem najaktualnejših premislekov o vlogi moči v deliberaciji in deliberativni demokraciji je tako poudarjeno (Mansbridge in drugi, 2010, str. 17):

V vseh deliberativnih oblikah oblikovanja in sprejemanja odločitev je moč – v smislu prisilne moči – idealno odsotna. Ker je, kot je poudaril Foucault, vsak človek konstituiran z razmerji moči, vključujoč razmerja moči prisile, in istočasno izvaja prisilo nad drugimi, je odsotnost moči prisile regulativni ideal, ki ga je nemogoče doseči, vendar pogosto služi kot norma, na podlagi katere ocenjujemo prakse.

Kljub poudarku, da gre v normativnih okvirih deliberativne demokracije za ideal, ki ga ni mogoče v popolnosti doseči, pa Kohn (2000, str. 413) izpostavlja, da je »ravno ta ideal tisti, ki je problematičen«. Temelji namreč na pogledu, da je moč izključno oblika prisile in da deluje negativno v smeri onemogočanja. Vendar lahko ravno na podlagi Foucaultovega (1980a, 1987, 1995) razumevanja moči prepoznavamo, da moč ni izključno represivna, temveč deluje tudi pozitivno, saj razmerja moči omogočajo določena delovanja, med drugim vzpostavljajo želje, motivacijo, oblikovanje lastne subjektivitete in skrb zase ter za druge (Foucault, 2007b, str. 115–116).⁴³

Hkrati Foucault (1987, str. 122) prepozna, da je moč vseprisotna, oziroma z njegovimi besedami: »V vsakem človeškem razmerju /.../ je moč vedno prisotna: Mislim razmerje, v katerem nekdo želi usmerjati obnašanje drugega«. Razmerja moči so za Foucaulta tako ontološko absolutna in tista, ki determinirajo politično. Politično se v najširšem kontekstu namreč vzpostavlja prek delovanja razmerij moči: »[P]olitično ni nekaj, kar določajo /.../ razmerja, ki so osnovna in po naravi 'nevtralna'. Vsako razmerje sil predstavlja v vsakem trenutku razmerja moči (ki predstavljajo trenutni izraz) in vsako razmerje moči predstavlja učinek ter tudi pogoje možnosti delovanja, kar vzpostavlja in določa politično.« (Foucault, 1980a, str. 189).

Na takšnem razumevanju je Foucault (1995, str. 27–28) utemeljil kritiko dojemanja komunikacijske racionalnosti in ideala komunikacije onkraj razmerij moči s sledečo argumentacijo:

[M]orali bi zavrnilo celotno tradicijo, ki nam omogoča, da si zamišljamo, da lahko vednost obstaja samo tam, kjer so razmerja moči izključena in da se lahko vednost razvije samo zunaj lastnih odrejanj, zahtev in interesov ... Morali bi raje priznati, da moč vzpostavlja vednost, /.../ da ne obstajajo razmerja moči, ki ne bi vzpostavljala polja vednosti, niti vednost, ki ne predpostavlja in hkrati konstituira razmerja moči. Ravno ta razmerja 'moči-vednosti' moramo analizirati, torej ne na podlagi subjekta vednosti, ki je ali ni svoboden v razmerju do sistema moči, temveč, nasprotno, subjekt, ki ve stvari o katerih vemo, in modalnosti vednosti morajo

⁴³ Pomembno je poudariti, da Mansbridge in ostali (2010, str. 17) z referiranjem na Foucaulta prepoznavajo pomen njegovega premisleka o delovanju moči. Hkrati pa so vzeli zgolj en vidik Foucaultovega razumevanja moči, in sicer moči kot prisile, ki jim najbolj ustreza in ne podira njihove utemeljitve argumentacije deliberativne demokracije. Kot pravi Mansbridge (prav tam), obstaja »mistika Foucaultovih analiz, ki izhaja iz združevanja moči kot onemogočanja in moči kot prisile. Ta analiza se osredotoča zgolj na moč kot prisilo«.

biti obravnavane kot mnogi učinki teh temeljnih implikacij moči-vednosti in njihovih zgodovinskih transformacij.

V skladu s tem pogledom Foucault zavrača kakršenkoli univerzalizem, bodisi obstoj izključne moči prisile bodisi možnost njene popolne zavrnitve, kar je predpostavka v dojemanih deliberativnih demokratov. Pri tem izpostavlja, da bi se morali osredotočiti ravno na analiziranje vpliva teh zakoreninjenih predpostavk, ki so na ravni deliberativne demokracije nepreizpraševana. Enaka kritika pa velja v foucaultovskem pogledu tudi za (komunikacijsko) racionalnost. Saj kot pravi Haahr (2004, str. 212), »če odstranimo predpostavko da obstaja dokončna racionalnost ali zbir racionalnosti z nekimi univerzalnimi temelji, odpremo možnost analiz preučevanja dejanskih racionalnosti, ki potekajo v določenem prostoru, njihovih temeljev in tehnik, na katerih temeljijo«. S tem pokaže, da razmerja moči in racionalnost niso v nasprotju, ampak da je treba racionalnost vedno misliti in analizirati v prepletu z razmerji. Tako Foucault (1988b, str. 37) poudari, da ne obstaja »ena oblika racionalnosti«, ter da je treba s historično analizo vzpostavljanja racionalnosti osvetljevati, kako so »stvari, ki se nam zdijo najbolj očitne«, nepreizpraševane in naravne, vedno formirane in rezultat specifičnih oblik vednosti in razmerij moči.

Najbolj izpostavljena kritika deliberativne demokracije s strani Mouffe (2000, 2015) izhaja iz Foucaultovega dojetanja moči in razumevanja političnega, saj prepozna »da je moč konstitutivna vsem družbenim razmerjem« (Mouffe, 2000, str. 98). Natančneje, da je »sleherna ureditev /.../ vselej izraz razmerij moči«, kar »na področju politike pomeni, da je treba opustiti iskanje konsenza brez izključevanja ter upanje na popolnoma usklajeno in harmonično družbo« (Mouffe, 2015, str. 15). Ravno v idejah deliberativne demokracije prepozna verjetje v konsenz, utemeljen na razumu, in problematiko ontološke pozicije esencializma, ki »objektivnost razume kot inherentno samim stvarjem« (prav tam, str. 25). To pomeni, da se v predpostavki deliberativne demokracije odraža, da je komunikaciji inherentna možnost dogovora oziroma konsenza in da je mogoče moč (prisile) odstraniti.

Temeljna kritika deliberativne demokracije s strani Mouffe je tako v ontološki poziciji, ki jo sama utemeljuje na podlagi konstituiranja identitet.⁴⁴ Kot pravi, lahko identiteta obstaja samo, če je konstituirana kot razlika in se sleherna družbena objektivnost vzpostavlja z dejanji moči«

⁴⁴ Mouffe (2015, str. 25–29) ontološko pozicijo preišča in utemeljuje na podlagi Derridajevih kritik objektivnosti. Predvsem prek koncepta razlike, pri čemer te premisleke vpelje na polje politike in oblikovanja političnih identitet.

(prav tam).⁴⁵ Zato se politično vedno izgrajuje na podlagi razmerij moči. Zanja temeljna problematika političnega ne pomeni, »kako med tekmujočimi interesi doseči kompromis, in tudi ne, kako doseči 'racionalen', popolnoma vključevalen konsenz, konsenz brez izključevanja« (Mouffe, 2015, str. 29), kar je usmeritev deliberativne demokracije. Kot pravi Mouffe (2000, str. 46), teoretiki in zagovorniki deliberativne demokracije z »vpeljevanjem razuma in racionalne argumentacije namesto interesov in agregacije preferenc kot osrednjega moment politike, enostavno nadomestijo ekonomski model z moralnim, ki – četudi na drugačen način – tudi zgreši specifičnost političnega«. Teoretska pozicija deliberativne demokracije, ki dominira v sodobnih premislekih politične teorije, tako po Mouffe temelji na napačnem dojemanju političnega.

V okviru naslovljenih kritik teoretskih predpostavk deliberativne demokracije tako prepoznavam dve posledici. Na eni strani kritike postavljajo premisleke teoretikov in podpornikov deliberativne demokracije v teoretsko zagato, saj pokažejo nezmožnost predpostavljene univerzalne racionalnosti komunikacije, ki naj bi vodila v konsenz in dojetanja, da lahko komunikacija poteka onkraj razmerij moči. Hkrati pa so sodobni teoretiki deliberativne demokracije z opuščanjem univerzalne racionalnosti, a vztrajanjem, da mora biti moč kot prisila odstranjena iz komunikacije, ujeti v teoretsko zanko. Če namreč racionalnost ni inherentna komunikaciji, saj deliberacija ne vodi nujno v dogovor, hkrati pa v komunikaciji naj ne bi bila prisotna razmerja moči, potem ni jasno, kako naj prihaja do vzpostavljanja odločitev in zakaj bi bila deliberacija najboljši način oblikovanja političnih odločitev. Na drugi strani pa kritike deliberativne demokracije pri tem, ko jo zavračajo, ne prepoznavajo oziroma ne namenjajo pozornosti dejanskim učinkom teoretizacij deliberacije in deliberativnih praks, ki pomembno determinirajo družbenopolitične procese in (so)konstituirajo sodobno delovanje politike. Posledično obstoječe kritike ne omogočajo naslavljanja in analiziranja proliferacije dialogov, ki izhajajo iz teoretskih premislekov teorij deliberativne demokracije in imajo dejanske učinke v raznolikih političnih kontekstih.

Takšno usmerjenost kritik deliberativne demokracije dobro povzame Sanders (1997, str. 350), ki pravi: »Zaključujem /.../ s sugestijo, da bi morali zaenkrat pozabiti na deliberacijo in si

⁴⁵ To pomeni, da je vsak objekt »nekaj, kar ni on sam in tako je vse vzpostavljeno kot *razlika*«, zato ne »more biti dojet kot čista 'prezenca' ali 'objektivnost'« (Mouffe, 2000, str. 21). Ravno vzpostavljanje sebe oziroma identitet na podlagi drugega dojema kot temeljni in definirajoči moment političnega, kjer subjekt ne more obstajati brez tekmeča, drugega.

zamisliti model demokratične politike, ki bolj verjetno spodbuja medsebojno spoštovanje – nekaj, kar zagovorniki deliberacije nenazadnje dejansko želijo«. Najbolj neposredno je takšno pozicijo zavzela Mouffe (2015), ki na podlagi zavračanja teoretskih predpostavk deliberativne demokracije misli in razvija drugačen model demokracije, agonistično demokracijo. S tem pa ne prepozna, da teorije deliberativne demokracije in deliberativne prakse v obliki (ne)institucionaliziranih dialogov že konstituirajo politično.

Z uvidom v zamejenost kritik deliberativne demokracije bosta moja pozicija in pogled na deliberativno demokracijo utemeljena v dveh smereh. Prva bo na podlagi problematičnih prevladujočih predpostavk normativnih teorij deliberativne demokracije in dialoga terjala izgradnjo analitičnega aparata za razumevanje teoretskih zagat deliberativne demokracije. Druga smer pa se bo osredotočala na dejanske materializacije deliberacije ter naslavljanje konkretnih deliberativnih praks oziroma dialogov, ki že pomembno določajo in vplivajo na naša politična delovanja. Ti smeri sta v tesnem prepletu in terjata vzpostavitev aparata analitike oblasti, prek katerega bom mislil proliferacijo deliberacije in dialogov ter njihovo delovanje oziroma učinke, ki so tako na ravni politične teorije, kot tudi praks, dojeti kot alternative, sam pa jih obravnavam kot sodobne politične fenomene.

3 ANALITIKA OBLASTI KOT PRISTOP K OBRAVNAVI DELIBERATIVNE DEMOKRACIJE V EVROPSKI UNIJI

Če teoretizacije o deliberaciji, ki so se na polju politične teorije vzpostavile kot ključna rešitev sodobnih političnih problemov, primerjamo s kritikami teoretskih predpostavk deliberativne demokracije, lahko prepoznamo temeljno razliko v razumevanjih oziroma ontološki poziciji političnega.⁴⁶ Medtem ko kritike onkraj polja deliberativne demokracije dojemajo politično ontološko absolutno, kar pomeni, da politično vedno biva v razmerjih moči (glej Kelly, 1994; Ashenden in Owen, 1999b; Mouffe, 1999; Kohn, 2000), pa za prevladujoče teoretske predpostavke in praktične izpeljave deliberacije velja, da predpostavljajo, da lahko v sami deliberaciji suspendiramo razmerja moči zaradi narave komunikacije same (glej Elster, 1998; Dryzek, 2000; Habermas, 2005; Mansbridge in drugi, 2010). S tem implicitno izražajo, da so mogoča apolitična razmerja, oziroma da razmerja moči niso vseprisotna in ontološko absolutna. Tako kot Mouffe (2000, str. 11) posledično prepoznavam, da teoretizacije deliberacije »ostajajo slepe za politično« oziroma ne morejo pojasniti koncepta političnega zaradi njihovega dojetanja moči.

Vendar pa to ne pomeni, da ne tematizirajo in preizprašujejo razmerij moči, oziroma da vprašanje razmerij moči ni ena od osrednjih tematik na polju deliberativne demokracije (glej Dryzek, 2000; Blakeley, 2010; Mansbridge in drugi, 2010). Dryzek (2000, str. VI) tako prepozna pomen razmerij moči v svoji interpretaciji deliberativne demokracije, saj zanj deliberacija predstavlja »tekmovanje med diskurzi v javni sferi«. Razumevanje delovanja razmerij moči postavi na eni strani v okvir Foucaultovega dojetanja razmerij moči, v kateri Dryzek (prav tam) prepozna, da je »diskurz dojet kot zapor, saj pogojuje načine, kako ljudje razmišljamo«. Na drugi strani pa premisleke postavi v okvir, ki sledi Habermasovemu dojetanju, kjer »diskurz pomeni popolnoma nasprotno: popolno svobodo v možnostih izpostaviti in zavrniti argumente« (prav tam). Pri tem nadaljuje, da razmerja moči in »diskurzi v foucaultovskem smislu obstajajo, zato jih diskurzi v habermasovskem smislu ne morejo izničiti« (prav tam). Ob tem poudarja, da so »reflektirane izbire med diskurzi dejansko mogoče,

⁴⁶ Razmerja moči in dojetanje političnega predstavlja tesno konceptualno prepletенost že od Machiavellijevih premislekov o delovanju političnega v Firencah v 16. stoletju. Analiza razmerij moči oziroma »odkrivati tisto, kar je dejansko res, ne pa tisto, kar si glede tega kdo izmislil« (Machiavelli, 1966, str. 41), je predstavljala premik v dojetanjih političnega (glej tudi Lukšič, 2013, str. 24–29).

vendar niso enostavne« (Dryzek in Niemeyer, 2010, str. 32). V Dryzkovih premislekih deliberativne demokracije prepoznavam, da poskuša misliti ontološko pozicijo političnega kot razmerja moči, pri tem pa uporabi zgolj Foucaultovo argumentacijo o disciplinirajoči naravi moči oziroma dojetje moči kot dominacije.⁴⁷ S prepoznanjem, da v deliberaciji seveda obstajajo neenaka razmerja in tekmovanje med diskurzi, a da lahko to moč prisile v komunikaciji nadomesti komunikacijska moč, moč brez prisile, tako ohrani razumevanje, da politično oziroma razmerja moči niso imanentna deliberaciji.

Ravno tako ključni sodobni teoretiki deliberativne demokracije (Mansbridge in drugi, 2010, str. 17) v enem od najaktualnejših premislekov o vlogi in delovanju moči v deliberaciji prepoznavajo Foucaultovo dojetje moči kot ključno. To pa zato, »[k]er je, kot je izpostavil Foucault, vsak človek vzpostavljen prek razmerij moči, vključujoč razmerja moči prisile, in istočasno vpliva na druge z močjo prisile« (prav tam). S tem implicitno prepoznavajo ontološko razsežnost političnega kot razmerij moči, vendar ponovno prek dojetja moči kot prisile oziroma dominacije. V tej smeri nadaljujejo, da »je odsotnost moči prisile regulativni ideal, ki ga ni mogoče doseči, vendar nam služi v številnih okoliščinah kot standard, na podlagi katerega ocenjujemo prakse« (prav tam). Kot pravijo, želijo »reformulirati regulativni deliberativni ideal« tako, »da bi vključeval odsotnost moči prisile v procesu odločanja, vendar ne v implementaciji« (prav tam). Na ta način tako kot Dryzek iščejo srednjo pot med afirmacijo Foucaultovih uvidov, da razmerja moči vzpostavljajo politično in konstituirajo subjekta ter posledično predstavljajo inherenten del političnih procesov, hkrati pa deliberacijo mislijo apolitično, kot proces, kjer so razmerja moči prisotna, vendar jih je mogoče odstraniti.

Kot poudarjajo ključni teoretiki deliberativne demokracije, premisleki o moči temeljijo na njihovi interpretaciji Foucaultovega dojetja moči zgolj »kot prisile«, medtem ko je preplet pozitivnega aspekta moči kot tiste, ki spodbuja, omogoča in vzpostavlja želje in potrebe na eni strani ter zamejuje oziroma disciplinira na drugi, za njih »mistika« (prav tam). Iz razumevanj

⁴⁷ Dryzkovo izključno negativno dojetje moči, ki ga pripisuje Foucaultu in nadaljnjim premislekom, ki temeljijo na njegovih uvidih je mogoče prepoznati v njegovem nepopolnem oziroma napačnem razumevanju diskurza. Poudarja namreč, da »podporniki Michela Foucaulta pogosto obravnavajo diskurz kot tvorbo moči/vednosti, ki pogojuje – z zamejevanjem (*imprisoning*) – človeške subjekte« (Dryzek in Niemeyer, 2010, str. 32). Kot ugotavlja Lemke (2019, str. 108–109), je bila negativna koncepcija moči prisotna v Foucaultovih zgodnjih delih, vendar je kasneje svoje dojetje moči in ontološko pozicijo političnega utemeljil na podlagi premislekov o subjektivaciji, ki omogočajo misliti moč kot vzpostavljajočo oziroma pozitivno te posledično politično kot ontološko absolutno. Dryzkovo razumevanje razmerij moči lahko tako označimo za nepopolno, oziroma namensko prevzame zgolj Foucaultove premisleke o negativni moči, saj bi drugače moral prepoznati vseprisotnost razmerij moči in posledično ovreči, da obstaja možnost odsotnosti moči v deliberaciji.

moči pri ključnih teoretikih deliberativne demokracije tako vidimo teoretsko zagato. Na eni strani jo lahko vidimo zaradi argumentacije o pomenu deliberacije, kjer dojemajo moč kot izključno negativno, saj bi s prepoznavanjem, da je za razumevanje in analiziranje političnih fenomenov, kot je deliberacija, treba misliti razmerja moči tako pozitivno kot negativno, morali prepoznati vseprisotnost razmerij moči. Posledično bi morali ovreči ključen argument, da obstaja možnost odsotnosti moči v deliberaciji. Na drugi strani pa teoretsko zagato vidimo tudi, ker jim taka pozicija onemogoča razumevanje političnega oziroma jih napeljuje, da mislijo deliberacijo apolitično.

Ravno predpostavka, da lahko razmerja moči odstranimo iz procesov deliberacije, predstavlja njen temeljni in definirajoči element in hkrati temeljni moment kritike, na katerem Mouffe (2015, str. 15) argumentira, da pozicija deliberativne demokracije ne more pojasniti političnega. Mouffe tako postavlja kritiko deliberativne demokracije na ravni njihovih teoretskih predpostavk, da je mogoče moč odstraniti iz procesov deliberacije. Kljub temu, da prepozna vseprisotnost razmerij moči, ki konstituirajo politično, pa je pomembno poudariti, da v njenih premislekih o dojetanju političnega in delovanju demokracije osrednje mesto zaseda negativno dojetanje moči.

Mouffe (prav tam, str. 27) namreč premišlja in zagovarja agonistično demokracijo, ki mora zagotavljati, »da konflikt ne dobi oblike ‘antagonizma’ (spopadanja sovražnikov), ampak obliko ‘agonizma’ (spopadanja tekmecev)«. Ob njenem referiranju na Foucaultovo prepoznavanje vseprisotnosti razmerij moči pa je treba izpostaviti, da se Foucaultovo razumevanje agonizma razlikuje od Mouffe. Foucault (1983, str. 222, poudarek dodan) misli agonizem kot »razmerje, ki je istočasno medsebojno *spodbujanje* in boj; manj neposredna konfrontacija, ki paralizira obe strani, kot pa nenehna provokacija«. S tem poudari, da je razmerja moči treba razumeti tako v obliki konflikta oziroma boja, kot tudi spodbujanja oziroma omogočanja. Mouffe pa za razliko od Foucaulta poudarja zgolj negativen aspekt agonizma, saj v njenih premislekih osrednje mesto zaseda konflikt. Kot pravi, »konflikt ne more in ne sme biti izbrisan, kajti posebnost pluralne demokracije je natanko v prepoznavanju in legitimiranju konflikta« (Mouffe, 2015, str. 27). Na ta način zapostavlja pozitiven aspekt moči in perpetuiraa, čeprav v diametralno nasprotni poziciji, z afirmacijo, ne pa njenim nasprotovanjem negativno koncepcijo moči. Paradoksalno, kljub njenemu prepoznavanju vseprisotnosti razmerij moči, ki določajo ontološko pozicijo političnega, je mogoče videti, da enako kot teoretiki deliberativne demokracije dojemajo moč kot konflikt oziroma izključno negativno.

Pomembno je izpostaviti, da je premislekom o moči tako v okvirih teorij deliberativne demokracije, kot tudi v najbolj prepoznani in uveljavljeni kritiki deliberativne demokracije skupno, da se v svojih premislekih referirajo na Foucaultovo dojetje moči. Prvi zato, da bi poskušali odgovoriti na kritike in približati deliberacijo obstoječim političnim mehanizmom, drugi pa z namenom kritike deliberativne demokracije, saj želijo pokazati njihovo neustrezno razumevanje političnega. Obema pogledoma pa umanjka celovito razumevanje delovanja moči in posledično dojetje delovanja oblasti.

Z namenom razreševanja teh problematik in omejitev je treba sprva na teoretski ravni osvetliti Foucaultovo razumevanje moči. V tej nameri bom najprej opredelil Foucaultovo temeljno kritiko dojetja moči kot izključno dominacije in prisile. Takšno dojetje, ki jo Foucault povezuje z juridično močjo, še vedno predstavlja najbolj razširjeno ter najbolj utrjeno predstavo o moči v politični teoriji in znotraj nje v teorijah deliberativne demokracije. Na osnovi refleksije Foucaultove razprave o juridični moči bom v nadaljevanju vpeljal Foucaultovo razumevanje koncepta oblasti, ki predstavlja ključen konceptualni in teoretični obrat, prek katerega lahko mislimo in analiziramo drugačno, pozitivno podobo in delovanje moči. Ker je Foucaultovo dojetje oblasti tesno prepleteno s premisleki o vlogi vednosti, resnice in dojetjem ter delovanjem subjekta, bom predhodno naslovil te ključne koncepte, ki omogočajo misliti prakse deliberativne demokracije.

Sočasno bom te ključne koncepte primerjal z njihovim dojetjem v teorijah deliberativne demokracije, pokazal razlikovanje in poudaril, kaj nam takšno drugačno razumevanje prinaša za razumevanje deliberativne demokracije ter praks in kakšna vprašanja nam odpira. Z združitvijo razumevanja temeljnih konceptov moči, vednosti, resnice in subjekta bom pojasnil, kako celoviteje razumeti (sodobno) delovanje oblasti. Na ta način ne bom ponudili *zgoj* še enega branja Foucaultovega razumevanja oblasti, temveč bom mislil teoretske predpostavke deliberativne demokracije in Foucaultovo dojetje razmerij moči in delovanja oblasti skupaj. S tem bom na podlagi razumevanja oblasti zgradil teoretsko-metodološki aparat analitike oblasti, ki mi bo v nadaljevanju omogočal misliti konkretno delovanje deliberativne demokracije v EU. Ob koncu pa bom osvetlil, kako lahko analiziramo delovanje deliberativne demokracije kot konkretne oblike delovanja oblasti prek metode opazovanja z udeležbo in na ta način prepletel ter nadgradil teoretsko-metodološki aparat analitike oblasti s konkretnim metodološkim pristopom za preučevanje deliberacije in deliberativnih praks na terenu.

3.1 Deliberativna demokracija in Foucaultovo razumevanje moči in oblasti

Dojemanje moči kot prisile oziroma represije, ki jo lahko vidimo v teoretskih predpostavkah deliberativne demokracije in v najbolj uveljavljeni kritiki, je v skladu s prevladujočim dojemanjem delovanja moči v politični teoriji. Foucault prepoznava dve najpogostejši dojemanji moči, in sicer kot represijo oziroma prisilo ali kot ideologijo oziroma manipulacijo.⁴⁸ Hkrati Foucault izpostavi, da je delovanje moči prevladujoče dojet kot nasprotje *popolne* svobode (glej Foucault, 1984d, 1998c). Takšno opredelitev moči je mogoče zaslediti v označevalcih oziroma enačenju z nasiljem, omejevanjem, izključevanjem, zaviranjem in prikrivanjem. Ali kot pravi Foucault (1998c, str. 86): »Moč kot popolno zamejevanje svobode je vsaj v naši družbi splošno sprejeta«. V tej smeri je za Foucaulta tudi dojemanje moči kot ideologije problematično, ker ideologija »vedno stoji v nasprotju do nečesa drugega, kar naj bi štelo kot resnica« (Foucault, 1984d, str. 60). Takšen pogled izhaja iz predpostavke, da ideologija predstavlja napačne, zavajajoče ideje, ki niso v skladu z *dejstvi* in z 'znanostjo'. Posledično koncept ideologije upodablja moč kot proces prikrivanja *prave* resnice.

Dojemanje moči kot izključno represije pa Foucault (1998c, str. 85) dojema kot izjemno omejeno, saj zaobjame zgolj del učinkov delovanja moči: »Moč, ki deluje samo z negativno silo, da prepove; ni pod nobenimi pogoji zmožna vzpostavljati, temveč zgolj postavljati omejitve /.../. [T]o bi bil paradoks njene učinkovitosti«. Takšno dojemanje moči lahko torej pojasni samo, česa ni mogoče narediti in česa se ne sme, in nikakor, kako moč dejansko deluje. Hkrati takšen pogled vzpostavlja binarnost, saj represivno dojemanje moči predpostavlja, da obstaja nekaj, kar je popolno nasprotje represije – svoboda – in *naravno* stanje brez represije. Takšno stanje dojema Foucault kot mit in napačno dojemanje delovanja moči, ker smo (bili) v vsakem (zgodovinskem) trenutku vedno že konstituirani v raznolikih razmerjih moči (glej Foucault, 2007c).

Kot ugotavlja Lemke (2019, str. 91), »Foucaultova kritična ocena ne pomeni, da želi nasprotovati realnosti ideološke manipulacije ali fizične represije. Njun obstoj dojema kot zgodovinski fakt«. Foucaultova poanta je, da v svojih teoretskih predpostavkah in pogledu ter posledično razlagi ne zaobjameta celotnega spektra delovanja razmerij moči oziroma ne moreta

⁴⁸ Ravno na točki vpeljave in razlage delovanja družbe prek ideologije vzpostavlja Foucault eno temeljnih kritik marksistične misli, v kateri ideologija predstavlja enega ključnih konceptov in načinov razlage (glej Foucault, 1984d, 1998c).

pojasniti, kako deluje moč. Vendar Foucault kritike prevladujočih dojemanj delovanja moči ne utemeljuje zgolj na ravni teoretskih premislekov, temveč osvetljuje, kako se je zgodovinsko vzpostavila ustebrena negativna koncepcija moči. Foucault to refleksijo moči zaobjame s terminom *juridična moč*, saj se je vzpostavila na podlagi »juridične politične teorije suverenosti« (Foucault, 2003, str. 34).⁴⁹

Z vzpostavljanjem prava kot legitimiranja represije se je vzpostavilo prevladujoče negativno dojetje moči kot prisile in dominacije. Foucault (1998c, str. 87) tako ugotavlja, da se »[i]zvajanje oblasti v zahodnih družbah od srednjega veka naprej vselej izraža v pravu«. Juridično dojetje moči namreč vzpostavlja razumevanje moči v pravnih okvirih, najpogosteje prek zakonov, prepovedi in cenzuriranj. Takšna reprezentacija moči na eni strani utrjuje predpostavko svobodnega posameznika⁵⁰ in idejo politične suverenosti. Moč se udejanja v okvirih družbene pogodbe, kjer posamezniki kot (pravni) subjekti predajo svojo svobodo in svoboščine na višjo raven. Moč je utemeljena na logiki Hobbesove sheme reprezentacije moči kot Leviathana (Foucault, 2003, str. 29 in 34).

Na podlagi takšne opredelitve juridične moči Foucault prepoznava, da se je vzpostavil specifičen pogled na delovanje moči, ki je prevladujoč še danes. Prvič, uveljavila se je »ideja, da je moč nekaj, kar lahko nekdo poseduje, nekaj v družbi, kar nekateri imajo, drugi pa ne« (Foucault, 2015, str. 228). V tem smislu je prevladala logika, da na primer moč poseduje določen družbeni razred, družbene skupine ali posamezniki, drugi pa so izključeni. Drugič, uveljavil se je pogled, da je moč centralizirana, oziroma da je »politična moč vedno locirana /.../, najpogosteje v državi« (prav tam, str. 229), ter da vedno poteka od zgoraj navzdol. Tretjič, obveljala je predpostavka, da je moč »podrejanje, ki je namenjen ohranjanju /.../ določenega načina delovanja« (prav tam, str. 231) ter da vedno deluje prek prepovedi, zamejevanja in izključevanja z namenom, da bi ohranila obstoječa družbena razmerja.

⁴⁹ Slednja je predstavljala utemeljitev za vzpon fevdalizma oziroma monarhične oblike oblasti v srednjem veku. Kot prepoznava Foucault, je ponovna pojavitev rimskega prava v poznem srednjem veku predstavljala predpogoj za vzpostavitev monarhičnih imperijev in njihovo administrativno in vojaško delovanje. Pravo je na eni strani predstavljalo mehanizem dominacije nad prebivalstvom, na drugi strani pa je zagotavljalo temelj legitimnosti imperijev in določen način zagotavljanja varnosti. Posledično pravo in zakoni »niso bili enostavno orožje, ki so ga spretno obvladovali monarhi; predstavljali so manifestacijo monarhičnega sistema delovanja in oblike njegove sprejemljivosti« (Foucault, 1998c, str. 87). Na ta način so se vzpostavili pogoji možnosti dojetja in izvajanja moči kot represije, kot oblike dominacije, ki je v rokah monarhov, despotov in fevdalcev, ki izvajajo oblast nad prebivalstvom.

⁵⁰ Posameznika, ki je je v svojem *naravnem* stanju pred represijo *popolnoma* svoboden.

Foucault navaja dva razloga, zakaj je takšno dojetanje delovanja moči pomanjkljivo in neustrezno. Historična perspektiva na delovanje moči predstavlja prvi razlog, pri čemer Foucault izpostavi, da je bila juridična moč vezana na delovanje fevdalnih in absolutističnih družb, kjer je moč prevladujoče udejanjena od zgoraj navzdol, s strani vladarjev in fevdalcev ter kot pravica pridobivati določene dobrine in storitve, npr. varnosti. Foucault (2003, str. 35) tako ugotavlja, da se je »razmerje suverenosti /.../ prekrivalo s celotnim družbenim redom. Način, kako se je moč udejanjala, bi lahko vsaj v njenem bistvu poimenovali kot razmerje suverena/subjekta«. V sedemnajstem in osemnajstem stoletju pa prepoznava vzpon »novih mehanizmov moči, ki so delovale z zelo specifičnimi postopki in popolnoma novimi sredstvi« ter bile »popolnoma nekompatibilne z razmerji suverenosti« (prav tam). Takšno novo obliko delovanja moči, ki namesto fizične prisile od zgoraj navzdol prek zapovedovanja in prisile deluje od spodaj navzgor prek nadziranja, poimenuje kot disciplinirajočo moč. Slednja predstavlja za Foucaulta »eno od največjih iznajdb buržoazne družbe /.../ ter eno od osnovnih sredstev za vzpostavitev industrijskega kapitalizma in temu ustrezne oblike družbe« (prav tam, str. 36).

Posledično juridično dojetanje moči ne more pojasniti, kako moč deluje, vendar ustebrena podoba delovanja moči ostaja. Z njegovimi besedami, »[v] politični teoriji in analizah kralju še vedno nismo odrezali glave« (Foucault, 1998c, str. 88–89), saj »ostajamo priklenjeni na določeno podobo moči-zakona, moči-suverenosti, ki so jo začrtali teoretiki prava in institucija monarhije« (prav tam, str. 90). Prav te podobe in tega okvira razmišljanja pa se je treba po Foucaultu otresti in ga zavrniti, če želimo razumeti, kako moč deluje. Ravno drugačen teoretsko analitičen pogled na delovanje moči predstavlja drugi razlog, zakaj je juridično pojmovanje moči neustrezno. Vprašanje moči, ki je ključno za razumevanje političnega, je namreč »ostalo zunaj področja političnih analiz« (Foucault, 1984d) in posledično ostaja(lo) podrejeno ekonomskemu in pravnemu dojetanju ter preučevanjem v okvirih ekonomske svobode in suverenosti. Z besedami Lemkeja (2019, str. 90), »moč se pojasnjuje enostavno prek moči«, kar pomeni, da se osredotoča na vzpostavljanje pogojev možnosti, kako lahko delujemo; osredotoča se na zapovedovanje, omejevanje oziroma negativno delovanje moči in ne na ontološko vprašanje, kako moč biva oziroma kako deluje.

Foucaultova (2003, str. 28) perspektiva se osredotoča na vprašanje, kako razumeti in analizirati moč onkraj juridičnega okvira, s čimer vpelje teoretski in analitični okvir dojetanja moči, ki je »ravno nasproten« negativnemu juridičnemu dojetanju moči. Po Foucaultu je juridično

dojemanje moči v teoretski zagati, saj ne more pojasniti kompleksnosti razmerij moči, in sicer zato, ker zgolj z negativnim dojemanjem moči, kot ugotavlja Lemke (2019, str. 104), »‘pozitivni’ učinki moči ostajajo zunaj dosega analize«.

Foucaultov analitični okvir dojemanja in preučevanja moči lahko zaobjamemo s sedmimi metodološkimi napotili:

- Prvič, analiza moči se mora premakniti od identificiranja, kdo poseduje moč, k razkrivanju, kako moč deluje. Oziroma kot pravi, »ne verjamem, da je lahko vprašanje ‘kdo poseduje moč?’ razrešeno, razen če ni vprašanje ‘kako se to dogaja?’ razrešeno istočasno« (Foucault, 1988c, str. 103).⁵¹ Posledično poudarja, da so razmerja moči »namerna in hkrati nesubjektivna«, kar pomeni, da »ne obstaja moč, ki je udejanjena brez vrste namer in ciljev /.../, toda to ne pomeni, da izhajajo iz odločitev nekega posameznika /.../, niti razreda, ki vlada, niti skupin, ki nadzirajo državne aparate, niti tistih, ki sprejemajo najpomembnejše ekonomske odločitve«, saj ti »ne vodijo in usmerjajo celotne mreže moči« (prav tam, str. 94–95).
- Drugič, moč ne deluje od zgoraj navzdol, temveč »prihaja od spodaj« (prav tam, str. 94). To pomeni, da ne obstaja binarnost in vseobsegajoče nasprotje med vladajočimi in vladanimi, temveč da se razmerja moči oblikujejo v raznolikih odnosih, med drugim v proizvodnih procesih, družinah in raznolikih družbenih skupinah. Z besedami Foucaulta (1980e, str. 187): »Med vsako točko družbenega telesa, med moškim in žensko, med družinskimi člani, med učiteljem in njegovimi učenci /.../ obstajajo razmerja moči, ki niso enostavno projekcije suverenove velike moči nad posamezniki«.
- Tretjič, moči ne moremo posedovati, oziroma natančneje, ni nekaj kar lahko »pridobimo, vzamemo ali delimo, nekaj, kar ohranjamo ali pustimo, da nam uide. Moč deluje vedno prek nešteti točk in vedno v odnosih neenakih in spremenljivih razmerij« (Foucault, 1998c, str. 94).
- Četrto, razmerja moči niso zunanja drugim odnosom in razmerjem, npr. ekonomskim procesom in vplivu vednosti, temveč »so jim imanentna, so neposredne posledice

⁵¹ Pri tem poudarja, da »[s]eveda moramo pokazati, kdo so tisti, ki so odgovorni /.../, vendar to ni najpomembnejše vprašanje, ker vemo, da tudi če dosežemo točko, da lahko določimo vse te ljudi, vse te, ki sprejemajo odločitve, še vedno ne vemo, zakaj in kako so bile odločitve oblikovane, kako to, da so jih vsi sprejeli« (Foucault, 1988c, str. 103–104).

delitev, neenakosti in neravnovesij, ki se dogajajo v teh razmerjih in nasprotno, so notranji pogoji za ta razlikovanja» (prav tam).

- Petič, moč ni negativna in ne deluje »preprosto kot prepoved«, temveč ima »neposredno produktivno vlogo« (prav tam). Natančneje, Foucault razlikuje med nasiljem, ki deluje kot sila neposredno na telesa, in močjo, ki deluje posredno na subjekte. Sila deluje z izključevanjem določenih delovanj in deluje v razmerju aktivnosti in pasivnosti, medtem ko moč ne deluje v statičnem razmerju med posamezniki, temveč deluje in predstavlja »dejanja, ki vplivajo na možna delovanja drugih: spodbujajo, omejujejo, zavajajo, olajšajo ali otežujejo« (Foucault, 1983, str. 220).
- Šestič, v razmerjih moči ne obstaja popolna binarnost, na eni strani popolna dominacija in na drugi popolna podrejenost. Dojemanje moči na ravni binarnosti bi namreč pomenilo »nerazumevanje relacijskega odnosa moči«, saj tam, »kjer je moč, je tudi upor /.../. [T]očke upora so prisotne v celotni mreži razmerij moči«, pri čemer »upor ni nikoli zunaj razmerij moči« (Foucault, 1998c, str. 95). To pomeni, da v vseh razmerjih med posamezniki obstajajo razmerja moči, da ni popolne podrejenosti oziroma popolne prevlade ter da ne obstaja odnos ali skupnost onkraj razmerij moči.
- Sedmič, svoboda predstavlja ključni element v razmerjih moči: »Moč se udejanja samo prek svobodnih subjektov in samo, če so svobodni« (Foucault, 1983, str. 221). To pomeni, da si moč in svoboda nista nasprotni, temveč obratno, svoboda predstavlja pogoj za delovanje razmerij moči. Oziroma drugače, svoboda predstavlja konstitutivni element v razmerjih moči. Razmerja moči brez svobode bi namreč pomenila enostransko nasilje.⁵²

Kot pravi Foucault (1998c, str. 97), je ravno »na tem polju razmerij moči treba poskusiti analizirati mehanizme delovanja moči. Na ta način je mogoče uiti iz sistema zakona in suverenosti, ki sta dolgo zapirala politično misel«.

⁵² Dojemanje razmerij moči, ki predstavljajo vpliv na dejanja in delovanja drugih, poudarja vlogo svobode v dveh smereh. Na eni strani poudarja, da imajo posamezniki ali družbene skupine zmožnost in moč vplivati na ravnanja drugih, ter na drugi strani, da vedno obstajajo različni pogoji možnosti, kako delovati, ter možnosti upora in drugačnega ravnanja. Foucault s tem postavi kritiko dojemanjem, ki svobodo postavijo v nasprotje moči. Svoboda je ključen moment razmerij moči, ker so »posamezniki ali kolektivni subjekti soočeni z različnimi možnostmi, v katerih so mogoča različna obnašanja, številne reakcije in raznolika delovanja. Kjer so delovanja determinirana v popolnosti, tam ne obstajajo razmerja moči; suženjstvo, ko je človek v verigah, ni razmerje moči« (Foucault, 1983, str. 221). V tem primeru »bi bila moč ekvivalent fizični determiniranosti. /.../ Posledično ne moremo govoriti o neposredni konfrontaciji moči in svobode, ki sta medsebojno izključujoča (svoboda izgine povsod, kjer je moč udejanjena), temveč o mnogo bolj kompliciranem medsebojnem vplivu« (prav tam).

V tem kontekstu se moramo vprašati, kaj nam Foucaultova kritika juridičnega razumevanja moči ter teorije suverenosti in njegovo napotilo, kako razumevati in analizirati delovanje moči, prinašata za premišljanje deliberativne demokracije ter deliberativnih praks in kakšna vprašanja nam odpirata za preučevanje deliberacije. Najpomembnejše spoznanje, ki na eni strani določa premisleke na polju deliberativne demokracije, hkrati pa nam odpira možnost kritike in drugačnega pogleda na delovanje deliberativnih praks je, da predpostavke deliberativne demokracije temeljijo na teorijah suverenosti oziroma juridičnem dojemanju moči, ki ne zmore pojasniti kompleksnosti delovanja razmerij moči (glej tudi Hammond in drugi, 2003).

Teorije deliberativne demokracije izhajajo iz pogleda, da je moč nekaj, kar posedujejo določeni posamezniki ali skupine, in posledično, da je moč s predpogoji, ki določajo deliberacijo, mogoče odstraniti. Z argumentacijo o ontološko absolutni poziciji političnega, kjer v vseh razmerjih med posamezniki in družbenimi skupinami že obstajajo in vedno potekajo razmerja moči, se nam odpira zakrito in spregledano vprašanje in pomemben prostor za analizo, in sicer kako se v procesih deliberacije vzpostavljajo in delujejo razmerja moči. Hkrati s spremembo fokusa od vprašanja, kdo poseduje moč, in odmika, da je moč mogoče posedovati, lahko usmerimo pozornost k vprašanju, kako akterji v deliberaciji s svojo vlogo (npr. udeleženci, facilitatorji, organizatorji), dejanji in delovanjem vplivajo na obnašanja in delovanja drugih in na rezultate deliberacije. Hkrati nam v nasprotju z avtarkičnim pogledom na deliberacijo kot prostorom oblikovanja in sprejemanja odločitev, ki ne posveča pozornosti širšim kontekstom, ki predhodno vplivajo na procese deliberacije, dojemanje moči kot nenehnega političnega razmerja širših družbeno-ekonomskih odnosov, v katerih se oblikujejo nameni in cilji, omogoča misliti historične procese vzpostavljanja in delovanja moči. Natančneje, omogoča nam odgovarjati na vprašanja, kako so se v specifičnih zgodovinskih kontekstih in razmerjih moči vzpostavljale določene problematike, ki so predmet deliberacije, kako in s kakšnim namenom so se vzpostavljali pogledi razreševanja določenih problematik, ki določajo okvire oziroma pogoje možnosti mišljenja rešitev v deliberaciji. Prav tako omogoča refleksijo, kako se vključuje določene akterje v procese deliberacije in kakšna so razmerja moči med njimi.

Prek Foucaultove argumentacije, da je treba misliti moč in svobodo hkrati, da ne obstajajo razmerja moči brez svobode in da sočasno ne obstaja svoboda brez razmerij moči, nam odpira možnost drugačnega mišljenja in analiziranja deliberacije, saj se odpirajo številna vprašanja. Kako se vzpostavljajo prakse deliberacije in dialoga prek svobode in kot prostori svobode? Natančneje, kako se vzpostavljajo deliberativnih mehanizmi dialogov kot pozitivni politični

procesu, kot rešitev obstoječih problematik demokracije? Kako delujejo deliberativne prakse dialogov kot prostori svobode, ki za svoje delovanje potrebujejo aktivne akterje oziroma subjekte? Kakšno je razmerje med svobodo in razmerji moči, ki okvirjajo delovanje posameznikov v procesih deliberacije? Kako se udeležence spodbuja in usmerja k določenim načinom delovanja in obnašanja ter kako udeleženci prek *svobodnega* delovanja vplivajo na procese deliberacije?

V kontekstu osvetljevanja pozitivnih vidikov delovanja moči pa se nam odpira tudi vprašanje, kakšna je vloga in vpliv deliberacije kot vednosti. Kako na tej vednosti utemeljene predpostavke o delovanju političnega vplivajo na vzpostavljanje specifičnega urejanja družbenih problematik in na oblikovanje določenih institucionaliziranih praks? Kako s svojimi predpostavkami vpliva na delovanje različnih akterjev in deležnikov v procesih deliberacije? Ravno refleksija deliberacije kot vednosti pogosto umanjka tako v kritikah deliberativne demokracije z apriornim zavračanjem pogleda deliberacije, kot tudi v premislekih na polju deliberativne demokracije. Ravno refleksija vloge vednosti predstavlja namreč enega od temeljnih lastnosti razumevanja moči, ki se odmika od juridičnega dojemanja moči izključno kot dominacije.

3.1.1 Vednost

Kritiko juridičnega dojemanja moči in vzpostavljanje produktivnega in pozitivnega razumevanja razmerij moči kot konstitutivnih elementov političnega je Foucault nadaljeval v premislekih o vlogi vednosti. Razmerje moči in vednosti je premišljal onkraj dveh prevladujočih pozicij, kjer je na eni strani moč nadrejena vednosti tako, da si jo oblast podreja za svoje namene, in na drugi strani, kjer sta vednost in moč popolnoma ločeni in je vednost *nevtralna* ter onkraj razmerij moči. V tem smislu Foucault (1997c, str. 17) pravi:

Razmerja moči /.../ ne igrajo enostavno vloge podpore ali omejevanja vednosti; ne le spodbujajo ali stimulirajo, izkrivljajo ali omejujejo; moč in vednost nista povezani samo prek interesov ali ideologij; zato ni problem v tem, da ugotovimo, kako moč podreja vednost in jo izkoristi za lastne cilje ali kako se postavi nad njo z vpeljavo ideološke vsebine in omejitev. Nobena vednost se ne oblikuje brez sistema komunikacije /.../, ki je sama po sebi oblika moči, povezana z obstojem in delovanjem drugih oblik moči. Po drugi strani pa se nobena vednost ne udejanja brez pridobivanja, prisvajanja, distribucije ali omejevanja vednosti. Na tej ravni ni vednost na eni strani in družba na drugi, ali znanost in država, temveč temeljna oblika 'moči-vednosti'.

S postavitvijo vednosti v razmerje do moči želi Foucault osvetliti, da vednosti ne moremo enačiti enostavno z idejami, ki se vzpostavijo neodvisno od zgodovinskih kontekstov, temveč

da vednost omogoča oziroma predstavlja pogoje možnosti, da se vzpostavijo določena razumevanja, prakse in institucije. Hkrati v razmerju moč-vednost Foucault ne predpostavlja, da se vednost v obliki teorij pojavi pred praksami, temveč misli prakse in teorije v prepletu. Vednosti v navezavi na razmerja moči ne misli kot nevtralne, niti kot vzročno posledičnih odnosov in linearne zgodovine napredka, temveč se osredotoča na premisleke vzpostavljanja humanističnih znanosti in njihovega prepleta z vplivi *neznanstvenih* družbenih in političnih praks (glej Foucault, 1998a, str. 321–333; Lemke, 2019, str. 32–40). Svojo pozicijo in razumevanje Foucault (1996b, str. 13) predstavi sledeče:

V družbi se različni oblike učenja, filozofske ideje, vsakodnevna mnenja in tudi institucije, poslovne prakse in policijske aktivnosti ter običaji – vsi referirajo na določeno implicitno vednost, ki je posebna za to družbo. Ta vednost je korenito drugačna od različnih vrst znanstvenih del, ki jih lahko najdemo v znanstvenih knjigah, filozofskih teorijah in religioznih utemeljitvah, toda to je tisto, kar v danem trenutku omogoča pojav teorije, mnenja, prakse.

Foucault (2007c, str. 60) tako poudarja, da se »vednost nanaša na vse procese in učinke razumevanj, ki so sprejemljivi v določenem trenutku in na specifičnem področju /.../, termin moči pa se nanaša na celo vrsto specifičnih procedur /.../, ki so v določenem času in v okviru določenega polja sprejemljive«. Pri tem poudarja, da ima preplet vednosti in moči »metodološko funkcijo«, saj poudarja »usmeritev na pomembne elemente za analizo« (prav tam), ne pa na vzpostavitev ahistorične in *najbolj prave* oblike vednosti. Kot poudarja Lemke (2019, str. 92), je Foucaultov namen prepleta vednosti in moči »teoretsko strateški /.../, njegov hevrističen cilj pa je, da se izogne problemu vnaprej determinirane resničnosti in legitimnosti« vednosti.⁵³ Natančneje, Foucault želi »premakniti točko poudarka in prekiniti s kritično tradicijo, ki postavlja moč in vednost v nasprotje enega z drugim« (prav tam, str. 93), oziroma drugače, ki loči moč in vednost. Vednost želi zaobjeti širše in bolj celovito ter nevtralizirati epistemološki pogled, ki se osredotoča na »razlikovanje med resnico in zmoto, racionalnim in iracionalnim /.../, znanstvenim in neznanstvenim« (Foucault, 2002, str. 210). Foucault se želi odmakniti od racionalističnega pogleda, ki postavlja človekov razum in posledično vednost v ahistorično oziroma transcendentalno pozicijo in strogo ločnico med znanstvenim in vsakodnevnim vedenjem. Takšnega dojemanja in prevladujočega pogleda na znanost oziroma

⁵³ Foucaultov izogib razlikovanja med resnico in neresnico ali legitimnostjo in nelegitimnostjo trditev, znanosti ali vednosti ne gre v smer enačenja teh ločnic, temveč premisleka o njihovi vlogi. Ne izpostavlja, da sta problema resnice ali legitimnosti napačna ali nepotrebna, temveč ugotavlja, da je povezava med vednostjo in močjo v teh premislekih bila vedno prisotna. Hkrati prepozna, da je (bila) vloga vednosti in znanosti v teh okvirih namenjena definiranju razlikovanja med normalnim, sprejemljivim, *pravim* in *resničnim* na eni strani, ter nenormalnim, nesprejemljivim, *napačnim* in *neresničnim* na drugi. S tem se je vzpostavil diskurz normaliziranja (glej Foucault, 2000b, str. 78–87).

vednost ne moremo dojemati kot samoumevnega in *naravnega*, temveč kot specifičen zgodovinski fenomen, ki je rezultat znanstvenega razvoja oziroma vzpostavljanja, razvoja in vloge humanističnih znanosti (Foucault, 2002, str. 200–210).

Foucault tako vztraja med povezavo in prepletom vednosti in moči in hkrati na razlikovanju med njima. To pomeni, da vednosti ne enačimo z močjo in obratno. S tem metodološkim manevrom je Foucault želel prečiti dve ustebreni poziciji, in sicer identičnosti vednosti in moči in strogo ločevanje med njima. Moč tako ne deluje kot omejevanje ali ovira vednosti, temveč je pozitivna, saj stimulira in vzpostavlja vednost. Hkrati vednost ne služi kot zakrivanje moči. Foucault zavrača enostransko vzročno-posledično povezavo med vednostjo in močjo in postavlja kritiko idejam, ki hierarhizirajo in postavljajo čisto podrejenost ali nadrejenost bodisi moči bodisi vednosti. S tem Foucault (1998c, str. 98) za razumevanje prepleta moči in vednosti vzpostavi »pravilo imanence«, ki se osredotoča na specifične prakse povezave med vednostjo in oblastjo oziroma »lokalna vozlišča«, kjer se moč in vednost prepletata. Izhaja torej iz pogleda, da »med tehnikami vednosti in strategijami oblasti ni nobenega zunanjega položaja, četudi imajo specifične vloge in so medsebojno povezani na podlagi njihovih razlik« (prav tam).

Razumevanje in analiziranje prepleta vednosti in moči nam odpira pogled na teoretske predpostavke deliberativne demokracije in na delovanje deliberativnih praks dialoga. V predpostavkah deliberativne demokracije lahko prepoznavamo jasno ločnico med vednostjo na eni in močjo na drugi strani. Ta se odraža predvsem v dojemanjih, da moč v procesih deliberacije ni oziroma ne sme biti prisotna, ter hkrati v postavljanjih deliberativnih pogojev in mehanizmov, ki naj bi omejevali in preprečevali vpliv moči v deliberaciji. Ravno to razlikovanje je dojeta kot ključno za definiranje oziroma identifikacijo deliberacije, saj kot pravijo glavni sodobni teoretiki deliberacije (Mansbridge in drugi, 2010, str. 17), »odsotnost moči« predstavlja »standard, na podlagi katerega ocenjujemo prakse« deliberacije. Vendar kot pravi Foucault (1980c, str. 52), je takšen pogled, »ki potegne ločnico med vednostjo in močjo, napačen. Vednost in moč sta prepleteni ena z drugo in nesmiselno je sanjati o času, ko bo vednost prenehala biti odvisna od moči; to je samo način obujanja humanizma pod pretvezo

utopije. Ni mogoče, da bi bila moč udejanjena brez vednosti in nemogoče je, da vednost ne bi vzpostavljala moči«. ⁵⁴

Na podlagi sledečega dojetanja, ki prepoznava preplet moči in vednosti, lahko osvetlimo, na kakšen način predpostavke in mehanizmi deliberativne demokracije kot vednosti vplivajo na obnašanja in delovanja akterjev v procesih deliberacije, kakšna obnašanja so spodbujena in katera zamejena. Osvetlimo lahko, kako deluje deliberativna demokracija kot oblika pozitivne moči v smislu vplivanja na delovanja posameznikov in kakšne načine delovanj v svojih okvirih onemogoča in zamejuje. Hkrati se nam odpira možnost premišljanja, kako se ideje in predpostavke deliberativne demokracije udejanjajo v specifičnih političnih procesih, kateri vidiki in elementi deliberacije so upoštevani in poudarjeni in kateri zapostavljeni ali (namerno) neupoštevani. S tem se odpira polje prepleta različnih vednosti v političnih procesih, kjer so ideje deliberativne demokracije vpete in uporabljene za specifične namene.

Izhodišča, na katerih temelji deliberativna demokracija, s poudarjanjem osrednjosti razuma, umevanja, racionalne argumentacije in resnice kot osrednjega elementa deliberacije postavljajo vednost nad moč. Na podlagi Habermasovih transcendentálnih veljavnostnih zahtev v komunikaciji deliberativna demokracija sledi tradiciji, ki si »postavlja vprašanje pogojev, v katerih je prava vednost mogoča« (Foucault, 1994, str. 147). To pomeni, kako je z zagotavljanjem *pravih* mehanizmov komunikacije mogoče doseči *pravo* resnico, s čimer se utrjuje pogled univerzalnosti. Foucault (1980a, str. 55) je reflektiral, da je takšen pogled, ki predpostavlja, da »družbeno telo konstituira univerzalnost volje«, ki obstaja onkraj razmerij moči, »velika fantazija«. Sam namreč ne predpostavlja primarnosti vednosti, temveč poudarja historično senzibilen pogled na specifična vozlišča, kjer se vednost in moč prepletata. S tem se vzpostavlja *nova* in drugačna vednost, obenem pa tudi spreminja razmerja moči.

V tej smeri se nam odpirajo drugačna vprašanja in odpira prostor za analizo vpliva vednosti deliberativne demokracije na zamišljanje specifičnih političnih odločitev in vzpostavljanje mehanizmov dialoga. Takšno vprašanje je, kako so v specifičnih zgodovinskih kontekstih ideje deliberativne demokracije uporabljene za urejanje političnih skupnosti. Hkrati nam omogoča misliti tudi obratno, in sicer kako vednost na ravni političnih institucij in procesov spodbuja ali

⁵⁴ V tej smeri kritiko deliberativne demokracije in hkrati marksizma postavi in premišlja tudi Mouffe (2015). Temeljna kritika tako Foucaulta kot Mouffe je, da marksizem in deliberativna demokracija (kot vednosti) v svojem pogledu predpostavljata družbo, ki deluje onkraj razmerij moči.

onemogoča prodor idej in praks deliberacije. Bolj specifično, odpira se vprašanje, kako partikularni politični konteksti odpirajo ali omejujejo prostor za udejanjanje idej in predpostavk deliberacije. Prav tako pa nam preplet vednosti in moči omogoča premišljati, kako deliberativne prakse dialoga vzpostavljajo specifičen način razumevanja, ki je dojet in predstavljen kot edina prava resnica ter kakšen vpliv ima na dojetje in delovanje posameznikov.

3.1.2 Resnica

Koncept resnice, ki ima »osrednji pomen za teoretični in politični status Foucaultovih premislekov« (Lemke, 2019, str. 341), nam lahko bolj natančno osvetli razumevanje, kako delujejo razmerja moči. Predvsem omogoča refleksijo, kako moč deluje produktivno kot način vzpostavljanja želja, aspiracij in posledično načinov obnašanj in delovanj posameznikov. Hkrati ima resnica osrednje mesto tudi v premislekih deliberativne demokracije in delovanjih deliberacije. Steiner (2018, str. 41) tako prepoznava, da je bila »resnica vedno v središču deliberativnega modela« ter da se »deliberativni teoretiki strinjajo, da je resnica kot regulativna ideja ključna za deliberacijo« (prav tam, str. 42).

Resnica ima v okvirih premislekov deliberativne demokracije dva pomena. Na eni strani predstavlja predpogoj za delovanje deliberacije, saj zahteva po resnici predstavlja eno od Habermasovih (1984, str. 99) normativnih zahtev veljavnosti, na katerih je utemeljena deliberativna demokracija. Resnica je namreč eden od univerzalnih pogojev za doseganje razumevanja, ki se v tem pogledu skriva v komunikaciji sami. Na tem mestu resnica izhaja iz posameznika ter njegovega iskanja *prave* in *notranje* resnice na podlagi lastnega premisleka. Torej iskanja resnice v samem sebi, kar pomeni, da gre za »izražanje lastnih želja, nagibov, čustev in volje, ki se pojavijo v zahtevi po resničnosti ali iskrenosti« (prav tam, str. 21). Na drugi strani pa je (skupna) resnica tudi cilj in rezultat deliberacije, saj naj bi se v procesih deliberacije, v komunikaciji oziroma argumentirani razpravi med sodelujočimi izoblikovala skupni dogovor in skupna resnica. V tej smeri Chappell (2012, str. 8) poudarja, da je deliberacija kot proces »dobra zato, ker prihaja do resnice oziroma najboljšega rezultata«, ter da »vrednost deliberativne demokracije temelji na vzpostavljanju nenehne razprave v iskanju resnice«. Shapiro (2003, str. 121) pa vidi doseganje resnice kot enega ključnih rezultatov deliberacije, saj je »deliberativna demokracija cenjena zaradi instrumentalnih razlogov: doseganja konsenza, odkrivanja resnice in ozaveščanja«.

Ravno dojetanje in vloga resnice sta torej tista, ki predstavljata enega od osrednjih pogojev in rezultatov, ki determinirajo deliberacijo. Obenem pa je resnica eden od osrednjih konceptov v Foucaultovih premislekih, prek katerega lahko razširimo razumevanje delovanja moči. Ravno vprašanje dojetanja resnice predstavlja eno od ključnih razlik med pogledom deliberativne demokracije in Foucaultovim teoretsko metodološkim aparatom, ki nam dodatno odpira pogled in možnosti analiziranja deliberacije.

Foucaultovo (1984d, str. 73) razumevanje resnice se tesno prepleta z njegovim dojetanjem vloge vednosti, pri čemer izpostavlja, da je v zahodnih družbah vprašanje resnice povezano s specifično obliko vednosti, in sicer znanostjo:

Resnica je v središču znanstvenega diskurza in institucij, ki jo vzpostavljajo; je subjekt nenehnih ekonomskih in političnih spodbud (zahtev po resnici tako zaradi ekonomske produktivnosti, kot tudi politične moči); je predmet raznovrstnih oblik, velike razpršenosti in uporabe (ki deluje prek različnih aparatov izobraževanja in informacij, katerih obseg je relativno razširjen v družbi ne glede na določene stroge omejitve); vzpostavlja in prenaša se prevladujoče, če ne izključno pod nadzorom manjšega števila velikih političnih in ekonomskih aparatov (univerz, vojske, pisanja, medijev); nenazadnje je predmet celotne politične debate in družbenega spopada ('ideoloških' bojev).

S poudarkom, da je resnica kreirana in vzpostavljena v obliki znanosti in znanstvenega diskurza in da je posledično pod vplivom ekonomskih in političnih razmerij, ki potrebujejo resnico za svoje delovanje, Foucault prepozna, da resnice ne moremo misliti onkraj razmerij moči. Nasprotno, izpostavlja, da je treba vlogo in dojetanje resnice misliti hkrati z delovanjem razmerij moči, saj je vzpostavljanje in produkcija resnice vezana na »politične, ekonomske in institucionalne ureditve« (prav tam, str. 74), hkrati pa se resnica vedno vzpostavlja in deluje v družbi in ne onkraj nje ter predstavlja temelj družbenih oziroma političnih bojev. V skladu s temi uvidi Foucault premišlja resnico v okvirih »politike resnice« (prav tam, str. 73).

Premisleki v okvirih politike resnice se odražajo v dveh prepletenih smereh, ki nam kažeta, kako lahko mislimo in analiziramo resnico. Prva se nanaša na vprašanje naslavljanja razmerja med močjo in resnico, druga pa poudarja pomen historične perspektive in dojetanja kontekstov, v katerih se vzpostavlja resnica. Kot izpostavlja Foucault (prav tam), preplet moči in resnice ni specifičen samo za sodobne zahodne družbe, ampak ima »[v]saka družba svoje režime resnice, svojo 'splošno politiko' resnice«. To pomeni »različne oblik diskurzov, ki so sprejeti in delujejo kot resnica, mehanizme in primere, ki omogočajo razlikovanje med resničnimi in lažnimi trditvami, sredstva, s katerimi so sankcionirane lažne trditve, tehnike in

postopke vrednotenja doseganja resnice; položaj tistih, ki so pristojni da presojujejo, kaj šteje kot resnica« (prav tam).

Foucaultovo dojetje resnice v prepletu z močjo odstopa od prevladujočih dojetanj resnice, med katere spadajo tudi teoretizacije deliberativne demokracije. Te ločijo moč in resnico ter predpostavljajo, da resnica obstaja onkraj razmerij moči. V svojih premislekih pa se posledično osredotočajo na iskanje *prave*, celovite, univerzalne, natančnejše resnice, ki je ločena od napačne resnice oziroma laži. Nasprotno pa si Foucault, kot izpostavlja Lemke (2019, str. 344), »ne prizadeva ločevati med resnico in močjo in njegov cilj ni odkriti ‘pravo resnico’ – transparentno in ‘univerzalno’ vednost. Menim namreč, da je takšna usmeritev iluzorna /.../, ker resnica ni nekaj zunanjega družbenim pogojem; ne obstaja neodvisno in potem pride v konflikt z njimi, temveč je vzpostavljena v družbenih okvirjih«.

Takšno dojetje resnice se torej ne osredotoča na vprašanje, kaj je *prava* resnica in kako razločevati *pravo* vednost od *napačne*, temveč »kako se vzpostavljajo učinki resnice v diskurzih, ki sami po sebi niso niti resnični niti lažni« (Foucault, 1984d, str. 60). V povezavi s tem so dileme tudi, kakšna resnica se vzpostavlja in kako deluje v naši družbi in kakšna je racionalnost, ki jo posamezniki ponotranjijo oziroma v kakšnih pogojih se vzpostavlja resnica, ki jo posamezniki dojemajo kot resnično (Foucault, 1988b, str. 29–30). »V okvirih takšne logike ni bistvo ‘odkriti’ resnico, temveč preučevati, kako je resnica ‘iznajdena’, torej kako se vzpostavlja in kroži v družbenih odnosih«. (Lemke, 2019, str. 344). Ne gre torej za fokus na iskanje napačne, zavajajoče vednosti in resnice v družbi, temveč osredotočenost na to, kakšna je ta resnica, ki konstituira družbena razmerja v določenem trenutku. Hkrati Foucault (1988a, str. 51) poudarja, da resnice ne dojema unitarno, in da ne obstaja ena sama dokončna in univerzalna resnica, saj kot pravi: »Preveč verjamem v resnico, da ne bi domneval, da obstajajo različne resnice in različni načini govorjenja resnice«.

V povezavi razumevanja resnice z razmerji moči Lemke (2019, str. 346)⁵⁵ prepoznava nekatera relevantna vprašanja in morebitne kritike razumevanja Foucaultovega dojetja kot relativizacije resnice:

⁵⁵ Eden od ključnih očitkov o relativistični poziciji Foucaultovega dojetja resnice in, širše, njegovega analitičnega pristopa, je Habermasov (1987, str. 266–293). Foucaultovo pozicijo je namreč označil kot neracionalno in relativistično zaradi pomanjkanja normativnih kriterijev, na katere bi se nanašala njegova kritika. Hkrati je prepoznaval Foucaultovo pomanjkanje samokritike na ravni premislekov o resnici in razumu, saj se po njegovem Foucault ne more izogniti uporabi razuma v svoji kritiki razuma. Foucaultova pozicija se od

Če se v resnici vedno nahajajo razmerja moči, kako se potem v epistemološkem smislu ena resnica razlikuje od druge? /.../ Ali 'politika resnice' ne zavrača dokončno kakršnekoli resnične trditve – in v tem zavrne sebe? Kakšen je pomen kritike, usmerjene na kriterije bolj pravične ali boljše družbe, če so bili ti pogoji vzpostavljeni v obstoječem okviru, in kot taka zavrača vse primerjave onkraj konkretnih, zgodovinskih pogojev njihovega obstoja?

Foucaultovo razreševanje teh problematik se je vzpostavilo v obliki preučevanja »zgodovine resnice« (Foucault, 1998c, str. 60). Pri tem, kot ugotavlja Lemke (2019, str. 350), namen »'zgodovine resnice' ni rekonstruirati univerzalne vzorce, niti /.../ obravnavati problem 'resničnega bistva, ki je zakrit' in ne zagovarjanje teze, da resnica ne obstaja«. Namen je vzpostaviti in udejanjati »historično ontologijo« (Foucault, 1984a, str. 351).⁵⁶ Historična ontologija predstavlja zgodovino sedanjosti in v kontekstu resnice pomeni, da si postavlja vprašanja, kako določena resnica obstaja v sedanjosti ter na kakšen način se je vzpostavila v specifičnih zgodovinskih kontekstih in razmerjih.

Foucault (1998b, str. 460) je vprašanje resnice dojemal in preučeval prek analitičnega okvira »iger resnice /.../, ne odkrivanja resničnih stvari, temveč pravil, v okviru katerih je to, kaj lahko subjekt izreče o določenih stvareh, odvisno od vprašanja resnice ali laži«. Njegova teoretsko-metodološka specifika in pomen temeljita na prelomu z epistemološkim okvirjem, ki je prevladujoč in loči subjektivacijo in objektivacijo (Lemke, 2019, str. 347). Foucault (1998b, str. 459–460) tako utemeljuje, da »[o]bjektivacija in subjektivacija nista neodvisni ena od druge«. To bolj specifično pomeni, da preučevanja ne začneta iz subjekta, oziroma subjekta ne postavljata v središče. Prav tako proučevanja ne začneta iz predpostavke, da iz subjekta izhajata *prava, objektivna in univerzalna* resnica ter razum. »Zavračanje političnega zatekanja h konstituirajočem subjektu ne pomeni pretvarjanja, da subjekt ne obstaja /.../, [n]amen zavrnitve

Habermasove razlikuje v dojemanjih razsvetljenstva in razuma. Medtem, ko Habermas dojema Kantove premisleke o razumu kot rojstvo in univerzalnost razuma, pa Foucault na podlagi historičnih uvidov prepoznava, da razsvetljenstvo ni odkrilo razuma in racionalnosti, temveč je vzpostavilo specifično obliko razuma, ki je dojeta kot univerzalna in večna (glej Lemke, 2019, str. 366–371). Hkrati se Foucault (1984c, str. 241) strinja, da z zanikanjem razuma in uvidov razsvetljenstva pridemo do neracionalnosti, prepoznava pa, da se s Habermasom razlikujeta v vprašanjih, ki si jih postavljata: »Mislim, da je osrednji problem filozofije in kritične misli od osemnajstega stoletja bilo, še vedno je in upam, da bo ostalo, vprašanje: Kaj je ta razum, ki ga uporabljamo? Kakšni so njegovi zgodovinski učinki? Kaj so njegove omejitve in nevarnosti? /.../ [N]evarno je reči, da s kakršnimkoli kritičnim preizpraševanjem te racionalnosti tvegamo potop v neracionalnost«. Za obširnejše primerjave med Foucaultovim in Habermasovim dojetjem, ki presegajo okvir pričujoče doktorske disertacije, glej Kelly (1994), Ashenden in Owen (1999a) ter Lemke (2019).

⁵⁶ Foucaultova (1998b, str. 461–462) skepsa o univerzalnem ne rezultira v relativizmu, temveč se preizprašuje, kako se je resnica vzpostavila takšna, kot jo poznamo danes: »[V]se, kar nam je v naši vednosti predloženo kot univerzalno veljavno, je treba testirati in analizirati. Zavračanje univerzalnega v pojmih 'norosti' ali 'seksualnosti' ne pomeni, da se ti termini ne nanašajo na nič /.../. Treba je preučevati pogoje, ki so omogočili ljudem, da v skladu s pravili resničnih in napačnih izjav prepoznajo subjekte kot duševno bolne, ali da subjekt prepozna najbolj temeljne dele samega sebe v načinih svojih seksualnih želja«.

je poudarjanje procesov, ki so posebni za izkušnjo, v kateri se subjekt in stvarnost 'formirata in preoblikujeta' v razmerju eden do drugega« (prav tam, str. 462).

Hkrati v okvirih historične ontologije Foucault ne začenja preučevanja niti ne postavlja v središče objekta preučevanja, temveč se osredotoča na prakse, ki konstituirajo objekt kot objekt. S Foucaultovimi besedami, osredotoča se na »objektivacijo objektivnosti«, kar pomeni analizo procesa nastajanja objekta ter objektivnosti oziroma »zgodovino 'objektivacije', tiste elemente, ki jih zgodovinarji dojemajo kot objektivno dane« (Foucault, 1991b, str. 86).⁵⁷ Historična ontologija se tako usmerja na preučevanje praks, njena »teoretično-politična funkcija« pa je denaturalizacija univerzalnosti oziroma resnice, kar pomeni, da osvetljuje in preizprašuje tista prepričanja in prakse, ki so predstavljeni kot *naravni*, *univerzalni* oziroma *resnični*. Pri tem se v analiziranju osredotoča na »odkrivanje povezav, prepletanja, podpore, zaviranja, delovanje sil, strategij in tako naprej, ki v določenem trenutku vzpostavijo kar se kasneje dojema kot samoumevno, univerzalno in nujno« (prav tam, str. 76).

V tej smeri nam Foucault (1998b, str. 461–463) poda štiri metodološka napotila, ki so pomembna za preučevanje resnice prek historične ontologije. Prvič, da je treba »zaobiti antropološke univerzalnosti (in seveda tisti humanizem, ki bi uveljavljal pravice, privilegije in naravo človeka kot brezčasno resnico subjekta) z namenom, da jih preučujemo kot zgodovinske konstrukte« (prav tam, str. 462). Drugič, da je treba obrniti pogled, ki dojema in se usmerja v subjekta kot vir celotnega vedenja in resnice, pri čemer se je treba osredotočiti »na študijo konkretnih praks, s katerimi je subjekt vzpostavljen v okvirih vednosti« (prav tam). Tretjič, da je treba prakse dojemati »kot načine delovanja in mišljenja hkrati, kar prinaša ključ razumevanja sočasnega vzpostavljanja subjekta in objekta« (prav tam). To pomeni, da se je treba osredotočiti ne na vprašanje, kako določen fenomen obstaja, temveč kako se je prek praks vzpostavil kot tak. Usmeritev, da je treba resnico razumevati in preučevati prek analiziranja razmerij moči pa predstavlja četrto napotilo. Bolj specifično to pomeni, da je analizo treba usmeriti v vprašanja, kako ljudje prek te resnice in posledično razumevanja samih sebe vladajo

⁵⁷ Lemke (2019, str. 350), takšno pozicijo ponazori s klicevanjem na Foucaultove analize: »Takšen pristop ne poskuša izpodbijati, da obstaja nekaj kot 'objekt', na katerega se 'norost' (ali 'seksualnost', 'bolezen' itd.) nanaša. Namen je vzpostaviti dvom o trditvi, da je to 'nanašanje' identično 'norosti' sami«. To pomeni, da ne izhajamo iz *naravnosti*, *danosti*, *esencialnosti* objekta preučevanja, da ga ne dojemamo kot nekaj, kar je, temveč da se preizprašujemo in analiziramo razmerja, pogoje in procese, s katerimi je postal takšen, kot je trenutno, oziroma drugače, s katerimi je postal *resničen*.

– vplivajo na delovanja in obnašanja sebe in drugih. To pa predstavlja temeljni moment politike resnice – vladanje drugim in sebi v okvirih lastnega razumevanja oziroma resnice.

Očitno je, da se Foucaultovo dojemanje in analiziranje (vloge) resnice razlikuje od dojemanja resnice v okvirih prevladujočih teoretizacij in praks deliberativne demokracije. Foucault (1994, str. 147–148) sam prepoznava razlike »med dvema kritičnima tradicijama« razsvetljenstva. Na eni strani so to prevladujoča dojemanja resnice tako imenovane »analitične filozofije resnice«, ki preizprašuje in želi rekonstruirati »pogoje, v katerih je resnično vedenje mogoče«. Sem uvrščamo teoretske premisleke deliberativne demokracije. Na drugi strani pa je tradicija historične ontologije resnice, ki jo Foucault utemeljuje in udejanja. V njenem okviru se preizprašuje, kakšno obliko razuma udejanjamo, oziroma »kakšni so sodobni pogoji možnih izkušenj« (prav tam). Teoretski pogled deliberativne demokracije tako predstavlja in se usmerja v iskanje resnice, pri čemer ločuje med *pravo* resnico na eni strani in neresnico na drugi. Hkrati na ravni teoretičnega manevra rekonstrukcije jezika na podlagi univerzalnih veljavnostnih zahtev predpostavlja, da se v komunikaciji sami *skrivata* razum in *prava* resnica. Na drugi strani pa se foucaultovski pogled historične ontologije usmerja na odkrivanje, kakšne oblike ter bolj ali manj obstojne racionalnosti lahko prepoznavamo v sedanjosti ter posledično, kakšno resnico udejanjamo. Hkrati pa se osredotoča na osvetljevanje kontekstov, v katerih so se izoblikovali takšni pogoji možnosti razumevanja, ki danes predstavljajo edino pravo, mogočo in univerzalno resnico, ter kakšni so učinki te resnice za delovanje posameznikov in politične skupnosti.

Pomembna razlika v dojemanju resnice se kaže tudi v tem, da se pogled in analiza v okvirih deliberativne demokracije usmerjata v subjekta in predpostavljata, da se *prava* resnica nahaja v subjektu in izhaja iz njegovega notranjega premisleka o prepričanjih in željah. To pomeni, da je resnica *lastna* subjektu in da se v argumentirani razpravi oziroma deliberaciji oblikuje kot skupna, *prava* resnica. Na drugi strani pa historična ontologija resnice zavrne iskanje resnice v subjektu in se usmerja na prakse, ki objektivizirajo subjekta in vzpostavijo njegovo razumevanje oziroma resnico. V tej smeri na ravni historičnih praks razkriva, kakšna racionalnost se vzpostavlja in kako determinira delovanja ter razumevanja pri posamezniku in kako subjekt ponotranja ter udejanja to resnico. S predpostavko, da je resnica lastna subjektu ter da se v procesih deliberacije ne vzpostavljajo in delujejo razmerja moči, pogled deliberativne demokracije loči moč od resnice. Na drugi strani historična ontologija resnice daje poudarek ravno na preplet moči in resnice, oziroma misli 'politiko resnice' ter se usmerja na vprašanja,

kako se v specifičnih zgodovinskih kontekstih v okvirih in na podlagi razmerij moči vzpostavlja določeno razumevanje, kaj je realno in resnično.

V skladu s prepoznavanjem pomena resnice v teoretizacijah deliberativne demokracije in v okvirih pomena naslavljanja politike resnice oziroma drugačnega pogleda na vlogo in delovanje resnice, se nam odpirajo relevantna vprašanja, ki so ravno zaradi drugačnih predpostavk in dojemanj na polju deliberacije spregledana. Prek foucaultovske analitike lahko reflektiramo delovanje resnice v deliberativni demokraciji in deliberaciji na dveh ravneh.

Prvič, na širši ravni lahko premišljamo, kako deliberativna demokracija kot oblika vednosti oziroma znanstvena teorija vzpostavlja in utrjuje specifičen pogled, dojemanja oziroma partikularno resnico. Z razkrivanjem dojemanja deliberativne demokracije in njenih teoretskih predpostavk pri raziskovalcih in teoretikih deliberacije te momente naslavljam že v predhodnem in v tem poglavju. Hkrati pa se v analizi institucionalizacij idej deliberativne demokracije tekom evropskih integracijskih procesov v naslednjih poglavjih odpira vprašanje, kako deluje deliberativna demokracija na ravni premislekov in idej kot oblika resnice. V sklopu tega pa se nam odstirajo nadaljnja podvprašanja. Kakšne problematike sodobnih demokracij se prepozna v okviru deliberativne demokracije ter katere izpušča in spregleda in kako na ta način uokvirja pogled in pogoje možnosti mišljenja vloge demokracije? Posledično so vprašanja tudi, kakšne odgovore na prepoznane problematike ponuja, kakšne načine delovanj spodbuja, kakšne politične mehanizme prepozna kot *primerne* in *prave* za razreševanje identificiranih problematik. Kako se deliberacija oziroma dialog institucionalizira kot najboljša in najprimernejša politična praksa ter politični mehanizem? Kako se ideje deliberativne demokracije udejanjajo v specifičnih zgodovinskih kontekstih, na kakšen način so pogledi in ideje deliberativne demokracije vpeljani kot politična racionalnost, kako se prepletajo z drugimi pogledi in vednostmi in posledično, kako se udejanjajo v dejanskih političnih praksah?

Na drugi ravni pa se nam v okvirih predpostavk deliberativne demokracije, da resnica izhaja iz subjektivih *notranjih* premislekov, *refleksij* in oziroma procesov iskanja resnice v samem sebi na eni strani ter razuma v komunikaciji oziroma skupne resnice v procesih deliberacije onkraj moči, odpirajo vprašanja o (mikro)praksah vzpostavljanja in *doseganja* resnice. Bolj usmerjeno vprašanje, v okvirih kakšnih praks ter s kakšnimi metodami in tehnikami se spodbuja iskanje resnice pri oziroma v posamezniku v okvirih deliberacije oziroma dialoga? Kakšna so razmerja moči med različnimi akterji tekom deliberacije oziroma deliberativnih praks dialogov? Na kakšen način so strukturirani dialogi za *doseganje* resnice? Katere prakse in tehnike se

uporablja tekom dialogov za doseganje zastavljenih ciljev v okvirih teh dialogov? Kakšno vlogo ter kakšen način delovanj in obnašanj posameznikov predpostavlja in spodbuja? Kako subjekti kot udeleženci v procesih deliberacije dojemajo lastno vlogo in lastno delovanje in v kolikšni meri ponotranjijo objektivacijo subjekta ter pridobivajo lastno identiteto oziroma na kakšen način odstopajo od objektivacije?

Izhajajoč iz zadnjega sklopa vprašanj o vlogi posameznikov v procesih deliberacije je treba za namene analize in razumevanja posameznikovih delovanj nasloviti vprašanje subjekta. Ob argumentaciji antinaturalistične in antiesencialistične pozicije do resnice, ki zavrača, da dejanska resnica *biva* oziroma se nahaja v posamezniku ter da se v komunikaciji med posamezniki nahaja *razum*, se odpira vprašanje, kako dejansko razumeti in posledično analizirati delovanje subjektov.

3.1.3 Subjekt

Foucault je dojemanje vloge in delovanja subjektov gradil na podlagi predhodnih premislekov o vednosti in resnici, ki predstavljata pomemben vidik razumevanja delovanja razmerij moči. Hkrati pa so mu ravno premisleki o subjektu pomagali razumevati pozitiven vidik delovanja moči, oziroma kot pravi Foucault (1988f, str. 253), »bistveno je bilo ponovno premisliti problem subjekta, ki sem ga v prvih študijah pustil ob strani«. Lemke (2019, str. 268) v tej smeri ugotavlja, da za Foucaulta ni bilo dovolj, da je *zgolj* prepoznaval in zavrnil negativno, juridično dojemanje moči kot dominacije nad subjekti ter negiral dojemanje, da se resnica nahaja v subjektu. Namesto tega je bilo po besedah Foucaulta (1990, str. 4) »še vedno treba preseči represivni model in pokazati pozitiven vidik, kako subjekti spoznavajo« in udejanjajo lastne želje in užitke. V tem kontekstu je bilo nujno razširiti analitični aparat z namenom preučevanja »oblik, v katerih so posameznik sposobni in dolžni, da se prepoznavajo kot subjekti« (prav tam).

Kot je razvidno že iz njegovih premislekov o resnici, Foucault (1988a, str. 50) subjekta ne dojema kot *suverenega*, kot *prvobitnega* temelja, kot esence ali substance resnice, saj kot pravi: »[V]sekakor ne verjamem da obstaja suveren, temeljni subjekt, univerzalna forma subjekta, ki bi jo lahko odkrili. Zelo sem skeptičen do takšnega pogleda in zelo nastrojen proti njemu«. V tej smeri se odmika od prevladujoče filozofije, ki je usmerjena na odkrivanje in razkrivanje subjekta in za katero je subjekt začetna točka preučevanja: »Poskušal sem izstopiti iz filozofije

subjekta« in »raziskovati v drugi smeri« (Foucault, 1997d, str. 176). Ontološkega vprašanja subjekta, torej kako subjekt biva, ni preučeval iz pozicije, kaj subjekt je, saj bi takšen način preučevanja predpostavljal, da obstaja nekaj takega kot univerzalen subjekt. Namesto tega se je usmeril na vprašanje procesa, kako se subjekt vzpostavlja. Naslovil je vprašanje »postopka, s katerim se posameznik konstituira kot subjekt, ali bolj natančno, subjektivacije, ki je seveda samo ena od možnosti oblikovanja samozavedanja« (Foucault, 1988f, str. 253). Takšen teoretsko metodološki pogled mu je hkrati omogočal, da subjekta ni več dojemal negativno, kot produkta prepleta vednosti in moči, ki determinira pogoje možnosti delovanja in mišljenja subjekta, temveč tudi pozitivno kot proces postajanja – vzpostavljanja lastne subjektivitete.

Kot ugotavlja Lemke (2019, str. 324), Foucaultov teoretsko-metodološki obrat odraža »prepoznanje, da samo zavračanje humanistične ideje suverenega subjekta ni dovolj, da bi se izognil njenemu vplivu, niti ni dovolj /.../ predstaviti, kako preplet vednosti in moči vzpostavlja tak pogled. Namesto tega je treba prepoznavati dvojno naravo procesa subjektivacije in analizirati 'interakcijo' avtonomije in dominacije /.../, kako so sočasno subjektivirani in hkrati oblikujejo sami sebe«. V tem kontekstu je Foucault analitično razlikoval med praksami podrejanja subjekta (*subjugation*) in praksami svobode subjekta (*liberation*), ki skupaj predstavljajo procese subjektivacije. V prepletu delovanja teh dveh vplivov praks prepozna možnost razumevanja in premišljanja subjekta, posledično pa so prakse tudi ključno polje preučevanja in razumevanja delovanja subjekta. S Foucaultovimi (1988a, str. 50) besedami: »[S]ubjekt je konstituiran prek praks podrejanja, ali v bolj avtonomni smeri, prek praks osvoboditve, svobode«. V tej smeri se prek koncepta subjektivitete odpira polje preučevanja ne le prek analiziranja vpliva vednosti, moči in resnice, temveč tudi v prepletu z razkrivanjem razmerja posameznika do samega sebe in posledično njegovega delovanja.

Pozitiven aspekt subjektivitete, torej kako posameznik razume samega sebe in upravlja ter usmerja svoje delovanje, je Foucault poimenoval kot etika. Zanj etika predstavlja »obliko odnosa do samega sebe, ki posamezniku omogoča, da se oblikuje v subjekt etičnega delovanja« (Foucault, 1990, str. 251). Foucault je razlikoval med moralo in etiko, pri čemer je moralo dojemal v obliki kodeksov, pravil in zakonov, ki določajo meje dovoljenega in prepovedanega, dopustnega in nedopustnega ter v obliki obnašanj posameznikov v skladu s pravili, kodeksi in zakoni, etiko pa je dojemal kot moralno razmerje do samega sebe, razumevanje sebe in usmerjanje svojih delovanj kot relativno avtonomno od moralnih pravil.

Z analitično distinkcijo med moralo in etiko je želel izpostaviti ključno problematiko sodobnega dojetanja juridične moči kot dominacije, ki enači etiko in moralo, pri čemer je v teh okvirih posameznikovo razumevanje samega sebe in lastnega delovanja razumljeno kot popolnoma podrejeno in potopljeno v moralna pravila in obnašanja. V prevladujočih dojetanjih se predpostavlja, da se »subjektivacija dogaja v kvazi-juridični obliki, kjer etični subjekt svoje delovanje usklajuje z zakoni ali zbirami pravil, ki se jim mora podrediti« (prav tam, str. 29). Kot ugotavlja Lemke (2019, str. 280) je »Foucault z analitično distinkcijo med moralo in etiko postavil novo smer preučevanja. Ločitev etike od morale pa je premaknila poudarek primarnosti od moralnih zakonov k samokonstituiranju. Ne samo, da razmerja do sebe niso rezultat kodificiranja obnašanja in zahtev po delovanju na točno določen način /.../, moralni zakoni namreč ne morejo biti enostavno vsiljeni /.../, temveč morajo biti zaželeni, sprejeti, poznani in mora se jih živeti«. Tako lahko ravno z etično dimenzijo razkrivamo in prepoznavamo, kako posamezniki razumejo in upravljajo svoje delovanje relativno avtonomno, uporno, svobodno, torej ne popolnoma določeno z vednostjo, kaj lahko mislimo in česa ne, saj posamezniki s svojimi delovanji premikajo te meje, hkrati pa tudi niso popolnoma podrejeni moralnim zakonom in moči dominacije, saj s svojim delovanjem lahko prestopajo te meje.

V okviru razumevanja in preučevanja etike Foucault odpira različne analitične dimenzije, ki bolj specifično opredeljujejo etični vidik in odpirajo možnost raziskovanja.

Prvič, odkrivanje delovanja subjekta in njegove etične pozicije ne predstavlja odmika od analiziranja delovanja moči, temveč njegovo nadgradnjo: »Če vzamemo vprašanje moči, politične moči, in jo postavimo kot bolj splošno vprašanje /.../, potem mislim, da se ne moremo izogniti, teoretično in praktično, elementom subjekta, definirane kot razmerja do samega sebe« (Foucault, 2012, str. 252). To pomeni, da je za razumevanje delovanja moči treba razkrivati, kako posamezniki razumevajo sami sebe in kako v skladu s takšnim razumevanjem delujejo. Pri tem Foucault (prav tam) prepozna:

[K]ljub temu, da se teorija politične moči prevladujoče nanaša na juridično koncepcijo subjekta v okviru pravic, se mora analiza /.../ nanašati tudi na etiko subjekta. Preprosto to pomeni, da v vrsti analize, ki sem jo poskušal vzpostaviti že nekaj časa, lahko vidimo, da razmerja moči, /.../ vladanje sebi in drugim ter razmerja do samega sebe predstavljajo verigo, nit, in mislim, da bi okoli teh pojmov morali biti sposobni povezati vprašanja politike in vprašanja etike.

Na ravni raziskovanja to pomeni, da se je treba upreti dojetanju, pogledu in načinom analize, ki izhajajo iz juridičnega dojetanja moči kot dominacije ter postavljajo ločnico med osebnim in političnim, kjer je osebno apolitično, politično delovanje pa določeno z dogovorjenimi

moralnimi pravili. Nasprotno, treba je misliti in analizirati »politiko kot etiko« (Foucault, 1984b, str. 375), saj se subjekt vzpostavlja in deluje ravno v prepletu teh dveh dimenzij, javnega in zasebnega, in osebnega, ki je hkrati politično.

Drugo analitično dimenzijo preučevanja etike predstavljajo premisleki o subjektiviteti, ki se »ne osredotočajo na samopodobo posameznika, temveč na kolektiven način življenja« (Lemke, 2019, str. 315). To pomeni, da ne gre za razkrivanje vseh raznolikih subjektivnih odzivov posameznikov na različne dogodke, temveč odkrivanje relativno obstojnih in širše veljavnih procesov ter kolektivnih praks, ki determinirajo in odražajo človekovo razumevanje samega sebe v družbi. Ali drugače, preučevanje se usmerja na vzpostavljanje subjektivitet, ki imajo pomemben in širši vpliv na delovanje političnih razmerij v družbi.

Ta usmeritev se prepleta s Foucaultovim razumevanjem, da je treba misliti etično dimenzijo skupaj s širšimi političnimi, družbenimi in ekonomskimi procesi, kar predstavlja tretjo analitično usmeritev. Vendar v tem premisleku prepleta ne smemo misliti subjektivitete kot podrejene družbeno-ekonomskim strukturam: »Gotovo mehanizmov subjektivacije ne moremo premišljati onkraj njihov razmerij do mehanizmov izkoriščanja in dominacije. Vendar ne predstavljajo zgolj 'konca' bolj temeljnih mehanizmov, temveč gojijo kompleksno in krožno razmerje z drugimi oblikami« (Foucault, 1983, str. 213). Misliti in preučevati etično razmerje posameznika do samega sebe posledično pomeni razumevanje dvojne pogojenosti. Na eni strani vpetost in vplive okolice ter kontekstov, v katerih živijo in delujejo subjekti, ter hkrati njihov vpliv na te iste kontekste oziroma širše delovanje političnih razmerij.

Ravno v mišljenju subjektivitete, ki ni ločena od drugih političnih in družbenih mehanizmov, vednosti in razmerij moči, temveč je z njimi v medsebojno konstituirajočem razmerju, omogoča misliti etiko oziroma razmerje do samega sebe ter posameznikove izkušnje onkraj popolnoma subjektivne pozicije. Takšno dožemanje je Foucaulta usmerilo, da je subjekta vedno dojemal kot proces *postajanja*, torej kot vzpostavljanje prek in v konkretnih zgodovinskih kontekstih in ne kot abstrakten, *naraven* fenomen, kar predstavlja četrto analitično dimenzijo (Foucault, 2012, str. 1–4).⁵⁸ Hkrati je s preučevanjem historičnega vzpostavljanja subjektivitete Foucault

⁵⁸ Foucault (1997f, str. 88) sam prepoznava, da je udejanjal zgodovino subjektivitete tekom vseh svojih raziskav, med drugim v preučevanjih norosti, bolezni in zapiranja kot historičnih konstruktov ter transformacij, ki so vzpostavljale delitve med normalnimi oziroma racionalnimi na eni strani in drugimi – delinkventi, norimi, bolnimi ipd. Hkrati pa je udejanjal zgodovino subjektivitete tudi prek preučevanja vloge vednosti in v vzponu družboslovnih znanstvenih disciplin, prek katerih je reflektiral objektivacijo subjektov. Ta se je prek vednosti namreč vzpostavljala prek prepoznavanj in preučevanja *problematičnih* družbenih skupin ter premislekov in praks

zavrnil ideje in poglede, ki dojemajo subjekta kot suverenega, univerzalnega, kot ahistoričnega. S tem je »demonstriral, da subjektiviteta ni univerzalna substanca, temveč historična oblika; ter na prvem mestu poudarjal mnogotere prakse v in prek katerih je subjektiviteta 'proizvedena' in 'zamišljena'« (Lemke, 2019, str. 115). Ali drugače, ne obstaja etični subjekt, ki bi bil »sam po sebi (*per se*) različen od zgodovinskih okoliščin njegove realizacije« (prav tam, str. 281), temveč je vedno rezultat praks razmerij moči, vednosti in lastne etične pozicije oziroma avtonomnega delovanja.

Fokus na preučevanje avtonomnih odločitev in delovanj posameznikov, ki so posledica refleksije in razumevanja lastne pozicije ter želja, kako delovati v družbi, terja premislek o svobodi in prepoznavanje svobode kot pomemben aspekt vzpostavljanja in delovanja subjekta. To predstavlja peto analitično dimenzijo. Foucault (1997b, str. 284) prepoznava, da je »svoboda ontološki pogoj etike. Toda etika je razumljena kot oblika svobode, ko slednjo napaja refleksija«. Pogoj svobode je tako začetna točka etike, vendar posameznik v razmerju do samega sebe oblikuje in vzpostavlja specifično obliko svobode. To pomeni, da svoboda ni stanje, temveč se vedno udejanja v refleksiji, samodefiniranju ter v praksah. Foucault (1984c, str. 245) tako prepoznava, da »svoboda ljudi ni nikoli zagotovljena prek institucij in zakonov, ki smo jih vzpostavili, da bi jo zagotavljali ... po drugi strani mislim, da ne obstaja nekaj, kar je funkcionalno – v svoji naravi – popolnoma osvobajajoče. Svoboda je *v praksah*«. V tej smeri je treba prepoznavati in analizirati svobodo posameznika v razmerju do samega sebe, oziroma kako konstituirajo lastno subjektiviteto prek praks. Treba je prepoznavati »načine, v katerih posamezniki, v svojih bojih, v svojih soočanjih in spopadih, v svojih projektih, svobodno konstituirajo sebe kot subjekte svojih praks, ali drugače, zavračajo prakse, v katerih se pričakuje, da bodo sodelovali« (Foucault, 2000a, str. 399).

Z dojetjem subjektivitete kot procesa, ki se vzpostavlja v prepletu med relativno podrejenostjo ter relativno svobodo, je Foucault poudarjal, da je treba posebno mesto v analizah delovanja moči namenjati praksam svobode, ki jih je poimenoval kot »tehnike ali tehnologije sebstva« (Foucault, 1993, str. 203). Ravno premišljevanje in analiziranje etike prek tehnologij

razreševanja teh problemov, prek česar se je vzpostavljalo specifično razumevanje *odstopajočih* posameznikov in družbenih skupin. To je vplivalo tudi na razumevanje preučevanih subjektov in njihovega razmerja do refleksij samih sebe ter posledično njihovih delovanj. Šele v zadnjih delih Zgodovine seksualnosti se je Foucault usmeril na preučevanje subjektivacije prek etike, subjektovnega razumevanja samega sebe in vzpostavljanja lastnih delovanj. S tem je osvetljeval tudi pozitiven in produktiven aspekt moči in ne *zgolj* determiniranosti z oblikami vednosti in moči discipliniranja kot v predhodnih delih.

sebstva predstavlja šesto analitično dimenzijo. Tehnologije sebstva predstavljajo »tehnike, ki dovoljujejo posameznikom, da z nekaterimi operacijami vplivajo z lastnimi sredstvi na svoja telesa, na svoje duše, na svoje premisleke, na svoje delovanje in v tej smeri tudi, da transformirajo sebe, spreminjajo sebe in dosežejo določeno stanje popolnosti, sreče« (prav tam). S tehnologijami sebstva je vprašanje etike kot razmerja posameznika do samega sebe postavil v središče analize ter se usmeril v razkrivanje specifičnih praks, prek katerih posameznik prihaja do premislekov o samem sebi in delovanj na podlagi teh premislekov.

Na podlagi preučevanj historičnih procesov vzpostavljanj subjektivitete je prepoznava, da so »med tehnikami sebstva /.../ tiste, ki so usmerjene k odkrivanju in formiranju resnice o samem sebi, izjemno pomembne« (Foucault, 1993, str. 204). S tem poveže vprašanje resnice in subjekta ter kontekstualizira pogled, da se resnica *nahaja* in *prebiva* v posamezniku. Kot pravi, je razumevanje in vloga teh tehnik ključna, »ker če se mora za vladanje v naših družbah vsakdo ne samo podrediti, temveč tudi producirati in razkriti resnico o sebi, potem sta zavest in izpovedovanje najpomembnejši med temi tehnikami« (prav tam). Foucault (2007a) s tem prepoznava, da sodobne oblike delovanja subjektov, in tudi širše, urejanja politične skupnosti, delujejo prek tehnik izpovedovanja. Na ravni posameznikov se to odraža v tako imenovani terapevtski kulturi, različnih oblikah pomoči posameznikov oziroma v številnih »praksah, prek katerih smo povabljeni, da spregovorimo o sebi in na primer izrazimo svoje sanje, želje, strahove in napake ter jih naredimo vidne nam samim in drugim« (Fejes 2015, str. 1). Na ravni političnih procesov pa se to odraža prek juridičnega dojetanja, da moč *prebiva* v ljudstvu, v *suverenih* subjektih, ki morajo predstaviti *svoje* probleme, *svoje* zahteve, *svoja* prepričanja. Politični predstavniki pa morajo prek različnih mehanizmov odgovarjati in razreševati te problematike in odražati zahteve in prepričanja ljudstva.

Na ravni sodobnih političnih fenomenov so med drugim tudi pogledi in teoretizacije deliberativne demokracije ter deliberativni dialogi kot politični mehanizmi vzpostavljeni kot prostori, v katerih se oblikuje politična subjektivacija prek procesov izpovedovanja (Karlsen in Villadsen, 2008; Fejes in Dahlstedt, 2014). V teh okvirih namreč prevladuje pogled, da se resnica oziroma razum *nahaja* v posameznikovi *notranji* refleksiji, ki mora biti v procesih deliberacije ubesedena oziroma izpovedana, da se na podlagi teh samorefleksij oblikujejo in vzpostavijo skupne politične rešitve in odločitve. Foucault tako prepoznava, da sodobne oblike delovanja oblasti ne delujejo kot načini prisile posameznikov, da delujejo na določen način, temveč prek zahtev po resnici. To pomeni, da premislijo, prepoznajo in odkrijejo, kaj je za njih

resnično, in da oblikujejo svoja delovanja in razmerje do samega sebe v skladu s to resnico. Na ta način se (samo)oblikujejo delovanja subjektov v skladu z resnico. V okviru takšnih uvidov je posledično tudi procese deliberacije potrebno dojemati kot procese in prostore oblikovanja subjektivitete.

Natančneje, z razumevanjem subjekta prek procesov postajanja oziroma subjektivacije in ne postavljanja subjekta ter njegovega delovanja kot začetne točke pojasnjevanja družbenih in političnih delovanj, kot je to v prevladujočih dojemanih deliberativne demokracije, se odpira drugačen pogled in drugačna vprašanja. Na eni strani o tem, na kakšen način objektivizirajo subjekta premisleki deliberativne demokracije oziroma kakšnega subjekta si zamišljajo. Predvsem pa, kakšen način se v konkretnih zgodovinskih kontekstih vpeljuje in institucionalizira deliberacijo v obliki dialogov z državljani in kakšnega subjekta se vzpostavlja. Kako širši družbenopolitični konteksti vplivajo na vzpostavljanje deliberacije in zamišljanje specifičnega delovanja posameznikov? Na drugi strani pa se nam odpirajo vprašanja deliberacije kot procesov in prostorov spodbujanja specifičnega razmerja posameznika do samega sebe. Na kakšen način in s katerimi nameni se posameznike spodbuja k (samo)refleksiji v procesih deliberacije? Prek katerih tehnik in metod se spodbuja posameznike, da premislijo svoje pozicije, svoje argumente in jih predstavijo oziroma ubesedijo v procesih deliberacije? Ali drugače, kako se prek praks svobode, v dialogih vzpostavlja in oblikuje posameznikovo razumevanje samega sebe in svojih delovanj. Kako posamezniki v teh konkretnih praksah razumejo sami sebe, svojo vlogo in v delovanjih (ne) odstopajo od predpostavljene vloge?

Ravno v prepletu subjektivacije oziroma praks podrejanja ter etično dimenzijo relativno avtonomnega delovanja posameznikov je Foucault prepoznava celovito razumevanje delovanja moči, ki ga je mislil in analiziral z in prek koncepta oblasti. Kot prepoznava Lemke (2019, str. 152), namreč koncept »oblasti predstavlja ključen pojem v Foucaultovih analizah moči«, saj je v premislekih o oblasti združil in nadgradil predhodne premisleke in analize o delovanju razmerij moči, vlogi vednosti, razumevanjih resnice in subjekta.

3.1.4 Oblast – governmentalnost

Foucault je premisleke o oblasti uvedel v poznejšem obdobju, v katerem je na podlagi analiz različnih zgodovinskih oblik delovanja oblasti vzpostavil drugačno razumevanje oblasti. Kot prepoznava Foucault (2007b, str. 122) v sodobnih kontekstih oblast samoumevno povezujemo

in enačimo s politično dimenzijo vladanja in jo največkrat mislimo v institucionalizirani obliki države, političnih strank ali mednarodnih institucij, ki urejajo, upravljajo in udejanjajo oblast od zgoraj navzdol prek zamejevanja, kaj je mogoče in kaj prepovedano. Na podlagi zgodovinskih artikulacij oblasti pa Foucault (prav tam, str. 120) prepozna, da se je takšna semantična povezava med oblastjo in političnim pomenom vladanja vzpostavila relativno pozno, med šestnajstim in sedemnajstim stoletjem, ter da je za razumevanje (sodobnih) oblik delovanja oblasti treba oblast misliti širše. Označevalec oblasti je predhodno »dejansko zajemal veliko število različnih pomenov« (prav tam, str. 121), med drugim moralno vodenje in usmerjanje posameznikov, družbenih skupin ter skrb za samega sebe, delovanje na ravni zagotavljanja materialne in zdravstvene podpore med posamezniki in za populacijo, usmerjanje lastnega gibanja in gibanja drugih ter urejanje družinskih odnosov in razmerij med posamezniki v družbi. Delovanja oblasti se ni razumelo zgolj na polju političnega, temveč prek filozofskih, pedagoških, medicinskih in religijskih premislekov in delovanj (prav tam, str. 120–122). Pri tem pa prepozna, da je »ena stvar, ki se jasno kaže prek vseh teh pomenov«, in sicer »da ljudje nikoli ne vladajo državi, teritoriju ali politični strukturi«, temveč da se oblast vedno udejanja kot »vladanje ljudem, posameznikom ali skupinam« (prav tam, str. 122).

Na podlagi teh uvidov Foucault vzpostavi širše dojemanje oblasti, ki jo je opredelil in mislil kot »upravljanje delovanj« (*conduct of conduct*) (Foucault, 2000c, str. 341). Razumevanje in definiranje oblasti v tej smeri zaobjema tako razmerja oziroma dejanja, ki vplivajo na obnašanja in delovanja drugih v smislu usmerjanja, reguliranja, discipliniranja, vodenja, nadziranja njihovih obnašanj in delovanj. Poleg tega zaobjema tudi etično dimenzijo upravljanja lastnih delovanj, vladanje samemu sebi, soočanje in urejanje lastnih premislekov, kako delovati v družbi. S takšnim razumevanjem je Foucault združil premisleke o moči, ki se vedno udejanja v razmerjih in je nikoli ne posedujemo, hkrati pa tudi premislek o tem, da se moč oziroma oblast vedno nahaja v prepletu discipliniranja kot vplivov na delovanja drugih in avtonomnim ter svobodnim delovanjem posameznikov.

V tej smeri izpostavi, da se »oblast razlikuje od 'podrejanja ali vladanja' in ni enaka 'ukazovanju' in 'zatiranju'« (Foucault, 2007b, str. 115), temveč se udejanja kot vplivanje na obnašanja in delovanja drugih in na upravljanje lastnih delovanj. Hkrati Dean (2010, str. 18) prepozna, da takšno definiranje oblasti prinaša uvid v normativno dimenzijo, ker osvetljuje, da oblast vedno deluje kot oblikovanje naših delovanj in obnašanj v skladu z določenimi cilji, normami, oziroma določeno racionalnostjo ter da oblast ni unitarna in centralizirana, temveč se

vedno udejanja in deluje na številnih različnih ravneh. Na podlagi Foucaultovih premislekov tako Dean (prav tam) predstavi bolj specifično opredelitev: »Oblast predstavlja bolj ali manj preišljene in racionalne aktivnosti, udejanjene prek raznolikih oblastnih organov in agencij, ki uporabljajo različne tehnike in oblike vednosti z namenom oblikovanja delovanja prek želja, aspiracij in interesov različnih akterjev z določenimi, a spremenljivimi cilji ter z raznolikimi, relativno nepredvidljivimi posledicami, učinki in rezultati«. Takšno definiranje preči »strogo politična oziroma na državo osredotočena« (Foucault, 2007b, str. 120) razumevanja oblasti ter omogoča misliti zgodovinske oblike delovanja oblasti, hkrati pa razširja sodobna pojmovanja in analiziranja oblasti.

Foucault je oblast mislil prek koncepta *governmentalnosti* (*gouvernementalité*),⁵⁹ s čimer je vzpostavil semantično povezavo med oblastjo (*gouverner – government*) in vednostjo (*mentalité – modes of thought*) (Lemke, 2002, str. 50). Na ta način ni ločeval politike in vednosti, temveč artikularil »političnost vednosti« (Foucault, 2007b, str. 471). Posledično pa je v prepoznavanju oblasti kot upravljanja delovanja dojemal politično širše od prevladujoče podobe, in sicer kot vse premisleke in delovanja med ljudmi, ki vplivajo na razmerja v družbi. Koncept *governmentalnosti* je Foucault uporabljal na dva načina. Prvič, za uvid in pojasnjevanje historičnih oblik in sprememb delovanja oblasti, in drugič, kot analitično orodje oziroma aparat za preišljanje (sodobnega) delovanja oblasti.⁶⁰

3.1.5 Governmentalnost kot analitični okvir

Foucault (1980b, str. 145) je za analizo (sodobnih) načinov udejanja oblasti dojemal *governmentalnost* kot analitičen okvir oziroma »teorijo kot orodje« analize delovanja oblasti. V tej smeri se osredotoča predvsem na razkrivanje, kako deluje oblast, kako učinkuje kot upravljanje delovanj posameznikov in družbenih skupin, oziroma drugače, kako oblast postaja praktična (Foucault, 1988c, str. 103). Onkraj prevladujočih dojemanj in analiz oblasti, ki so usmerjene predvsem na vprašanja, kje se nahaja oblast, ter pogledom, »da je oblast nekaj kar

⁵⁹ *Gouvernementalité* se v angleščino prevaja kot *governmentality*, s čimer se ohranja tako dimenzijo vladanja (*government*), kot tudi vednosti oziroma določene logike, kako naj oblast deluje ter zavedanja oziroma premisleka posameznika, kako naj deluje (*mentality*). Za namen disertacije ga slovenim kot *governmentalnost*, s čimer želim ohraniti vse oblike pomena koncepta.

⁶⁰ Z namenom vzpostavitve analitičnega aparata se v nadaljevanju osredotočam na analitičen vidik razumevanja *governmentalnosti*. Za zgodovinske transformacije delovanja oblasti glej Foucault (2007b, 2008), Dean (2010) in Pušnik (2016).

lahko posedujemo (prek razreda, države, elite ali ljudi), da je primarno represivna v svojem izvrševanju in da jo lahko prepoznamo v enovitem, centraliziranem viru kot je država ali ekonomija«, se je Foucault osredotočal na preučevanje »mikrofizike oblasti in anonimnih strategij« (Lemke, 2001, str. 51). To pomeni, da je naslavljal prakse, ki imajo vpliv na upravljanje delovanj posameznikov in družbenih skupin. S tem je želel vzpostaviti razumevanje in analitični okvir, ki omogoča vidnost delovanja oblasti (Dean, 2010).

Analitično lahko načine, kako oblast postaja praktična, razumemo in zgrabimo v dveh smereh. Prva se osredotoča na razkrivanje, kako mislimo oblast, oziroma kako je oblast zamišljena, kar odraža preplet med vednostjo (*mentalité*) in oblastjo. Osredotoča se na oblastne racionalnosti kot logike idej, kako naj se izvaja oblast. Drug analitičen vidik governmentalnosti pa se nanaša na razkrivanje konkretnih mehanizmov, praks in tehnik, v okviru katerih oblast postane vidna in prek katerih deluje na upravljanje delovanja. Governmentalnost kot kritično orodje analiziranja delovanja oblasti tako temelji na prepletu obeh smeri, torej razkrivanj oblastne racionalnosti, logike oziroma zamišljanj delovanj, kot tudi načinov, kako se oblast prek različnih praks udejanja.

Foucault je governmentalnost pogosto zamenjeval oziroma uporabljal sočasno s konceptom oblastne racionalnosti (*governmental rationality*) (Gordon, 1991), ker predstavlja pomembno lastnost in ključen aspekt razkrivanja oblasti. Oblastna racionalnost zaobsega preplet vednosti in resnice ter s tem »političnost vednosti« (Foucault, 2007b, str. 471) oziroma »politiko resnice« (prav tam, str. 3). S tem predstavlja analitičen moment osvetljevanja, kako je zamišljena oblast. Prvi način preučevanja oblasti se tako osredotoča na razumevanje in razkrivanje oblastne racionalnosti, »načinov oziroma sistemov premišljevanja o naravi delovanja oblasti (kdo lahko vlada, kaj je oblast, kaj oziroma kdo je vladan). Ta način omogoča, da te aktivnosti lahko osmislimo in izvajamo« (Gordon, 1991, str. 3). Oblastna racionalnost tako predstavlja logiko oblasti oziroma načine zamišljanja, načrte in strategije, ki se vzpostavljajo kot odgovor na prepoznane problematike v družbi in predstavljajo premisleke, kako naj bi te problematike razreševali. Velikokrat se vzpostavlja na podlagi teoretizacij oziroma družboslovnih vednosti in teorij (glej Foucault, 1988c). Obenem pa Lemke (2001, str. 61) snovanje logike delovanja oblasti prepoznava med drugim tudi v »vladnih agencijah, procedurah, institucijah, pravnih oblikah ipd., ki vzpostavljajo načine zamišljanja in cilje delovanja oblasti«, oziroma vplivajo na urejanje delovanja subjektov. V okvirih governmentalnosti moramo tako osvetljevati, katere so družbene problematike, ki postajajo predmet razreševanja oziroma delovanja oblasti, na

kakšen način je zamišljeno razreševanje teh problematik, kakšna je logika ter kakšni so cilji, na katere subjekte se osredotočajo ti premisleki in rešitve, ter na kakšen način se usmerja in ureja njihovo delovanje.⁶¹

Ravno v izvajanju oblastne racionalnosti oziroma momentih, ko oblastna racionalnost postane praktična, pa nastopi drug analitični korak preučevanja oblasti, ki se osredotoča na intervencije, dejanja, aktivnosti, prakse in učinke, kjer oblast postane vidna. Načine udejanja in delovanja oblasti Foucault (1988e) pojmuje in poimenuje kot oblastne tehnologije (*governmental technologies*), ki predstavljajo tudi ključno analitično orodje, da oblast sploh lahko mislimo ter posledično analiziramo. Kot je izpostavil Foucault (1991a, str. 103), so »tehnologije oblasti postale edino politično vprašanje, edini pravi prostor za politične boje in usklajevanja«, kar izpostavlja pomen razumevanja in razkrivanja oblastnih tehnologij. Pri tem Foucault razločuje med tehnologijami dominacije in tehnologijami sebstva.

Tehnologije dominacije predstavljajo mehanizmi, prakse in tehnike, ki so usmerjeni na urejanje delovanja in predstavljajo konkretne načine discipliniranja, nadzorovanja, reguliranja in usmerjanja delovanja posameznikov in populacije (glej Foucault, 1980f). Na drugi strani tehnologije sebstva osvetljujejo procese, prakse in dejanja, v katerih je posameznik v razmerju do samega sebe, v svojih premislekih, v katerih vzpostavlja načine svojih obnašanj in delovanj (glej Foucault, 1988e). V tej smeri prek *governmentalnosti* razkrivamo delovanja subjekta, kontekste oblikovanja njegovih premislekov ter posledice praks samoregulacije in specifičnih načinov obnašanj ter vplivov teh praks na delovanje oblasti. Ravno v prepletu analize tehnologij dominacije in tehnologij sebstva ter njihovega medsebojnega vpliva lahko osvetljujemo, kako deluje oblast, oziroma s Foucaultovimi besedami: »Stična točka, kjer na posameznike vplivajo drugi, je povezana z načinom, kako vplivajo na delovanje samega sebe, mislim, da je to tisto, kar lahko poimenujemo oblast« (Foucault, 1993, str. 203).

Governmentalnost nam tako pomaga razumeti in preiščati delovanje oblasti širše od prevladujočih dojemanj oblasti ter misliti predvsem, kako se oblast udejanja v konkretnih sodobnih kontekstih. Med drugim tudi prek praks deliberativne demokracije, ki temeljijo na juridičnem dojetju oblasti. Hkrati v ciljih deliberativne demokracije prepoznavamo idejo,

⁶¹ Podrobneje bom načine preučevanja oblastne racionalnosti ter oblastnih tehnologij, ki se je vzpostavilo kot analitično orodje na podlagi Foucaultovih premislekov in predstavlja bolj sistematične in razširjene premisleke kako preučevati oblast (glej Dean, 2010), naslovil v naslednjem sklopu analitike oblasti.

da oblast poseduje ljudstvo in da se prek deliberacije kot procesa onkraj razmerij moči lahko demokratične odločitve udejanjajo brez dominacije. Prek Foucaultovega razumevanja delovanja oblasti lahko takšno videnje prepoznavamo kot utopično, saj ne reflektira, kako delujejo razmerja moči in kako se udejanja oblast.

Hkrati nam razumevanje deliberativne demokracije prek governmentalnosti omogoča misliti deliberacijo kot način udejanjanja oblasti ter razkrivati vplive deliberativne demokracije na vzpostavljanje oblastne racionalnosti. Sočasno pa omogoča tudi analiziranje deliberacije kot oblastne tehnologije. Institucionalizirane prakse deliberacije lahko prek governmentalnosti namreč analiziramo kot tehnologije dominacije, ki regulirajo, urejajo in vplivajo na delovanja subjektov. Hkrati pa jih lahko analiziramo tudi kot tehnologije sebstva, kot prakse in prostore, v katerih subjekti preišljajo svojo pozicijo ter vzpostavljajo lastna delovanja in obnašanja.

S takšnim analitičnim pogledom se nam odpirajo relevantna vprašanja. Na kakšen način premisleki deliberativne demokracije v specifičnih historičnih in družbenopolitičnih kontekstih vplivajo na konstituiranje oblastne racionalnosti? Katere družbene problematike poudarjajo in predstavljajo kot ključne? Kako si zamišljajo razreševanje teh problematik in posledično kakšne cilje in usmeritve oblasti predpostavljajo? Poleg tega pa se v okviru analitičnega pogleda governmentalnosti odpirajo tudi vprašanja, na kakšen način se zamišljena oblastna racionalnost udejanja v praksah deliberacije, kakšne načine delovanj posameznikov vzpostavljajo deliberativne prakse dialogov, na kakšen način posamezniki sami dojemajo in udejanjajo svojo vlogo v dialogih, na kak način v in prek dialogov upravljajo svoje delovanje. Na ta vprašanja lahko najbolj celovito odgovorjamo prek teoretskega aparata analitike oblasti, ki se je na podlagi Foucaultovih premislekov o governmentalnosti ter sodobnih preučevanj delovanja oblasti vzpostavil kot sistematiziran in koherenten, vendar ne zaprt in rigiden teoretsko-metodološki aparat za razumevanje oblasti.

3.2 Analitika oblasti: ključni elementi pristopa

Analitika oblasti združuje Foucaultove razpršene premisleke o governmentalnosti v koherenten teoretsko-metodološki aparat oziroma orodje za analiziranje (sodobnih) načinov delovanja oblasti (Dean, 2010, str. 2–4). Hkrati v skladu z razumevanjem, da se oblast kot način upravljanja delovanja posameznikov in populacije udejanja na najrazličnejše načine, nadgrajuje Foucaultove uvide s premisleki ter empiričnimi analizami sodobnega udejanjanja oblasti v

raznolikih kontekstih (glej na primer Rose, 2004; Walters in Haahr, 2005; Banjac, 2014; Banjac in Pušnik, 2015; Pušnik, 2016). Analitika oblasti tako predstavlja nadgradnjo oziroma »prilagoditev Foucaultove 'kritične ontologije nas samih in naše sedanjosti'« (Dean, 2010, str. 2). To pomeni, da se osredotoča na preučevanje, kako delujemo oziroma bivamo, kakšni premisleki nam omogočajo takšno delovanje, oziroma drugače, prek kakšnih praks in obnašanj urejamo naša delovanja v političnih skupnosti. S takšnim fokusom analitika oblasti ne predstavlja in ne želi »postati zgolj še ena družboslovna metodologija«, temveč želi z razumevanjem in vzpostavljanjem novih konceptov oziroma »konceptualno lucidnostjo, metodološko razumljivostjo ter predvsem kritičnim etosom« (prav tam) vzpostaviti teoretsko-metodološki aparat, ki omogoča analiziranje različnih oblastnih praks. S tem odpira prostor kritiki in hkrati v svoji usmeritvi ne sega po želji odkrivanja (do)končne resnice (prav tam, str. 52–74). V tej smeri je analitika oblasti vedno historično senzibilna, saj pojasnjuje in osvetljuje sodobna delovanja oblasti kot procese postajanja in izgrajevanja, pri čemer uporablja Foucaultov (1980f, 1984a) genealoški pristop. Slednji je razumljen kot osvetljevanje zgodovine sedanjosti v smeri razkrivanja, kako smo skozi specifične kontekste in delovanja vzpostavili današnje razumevanje ter urejanje delovanja skupnosti.

V nadaljevanju bom sprva osvetlil ključne lastnosti genealogije kot »diagnoze sedanjosti« (Dean, 2010, str. 3), ki z analitičnim fokusom razkrivanja historičnih kontekstov vzpostavljanja ter transformacij delovanja oblasti omogoča osvetljevati, na kakšen način so se vzpostavili sodobno razumevanje oziroma logika ter mehanizmi delovanja oblasti. Genealogija tako prinaša in predstavlja historično dimenzijo analitike oblasti. Sledila bo osvetlitev, na kakšen način lahko prek analitike oblasti mislimo in analiziramo evropske integracijske procese ter sodobne načine delovanja oblasti v EU kot governmentalizacijo Evrope. Ob koncu pa bom prepletel analiziranje sodobnih oblik delovanja oblast prek analitike oblasti s študijo primera ter etnografskim pristopom opazovanja z udeležbo, ki nam omogoča empirično preučevati sodobne načine udejanjanja oblasti. Na ta način bom postopoma zgradil celovit teoretsko-metodološki aparat za premišljanje in preučevanje vzpostavljanja ter vplivov deliberativne demokracije in deliberativnih dialogov kot mehanizmov delovanja oblasti v EU.

3.2.1 Genealogija

Historično dimenzijo analitike oblasti opredeljuje Foucaultov koncept genealogije, ki predstavlja pristop preučevanja zgodovinskih kontekstov ter analiziranja transformacij, ki so v najširšem smislu vodile v sodobne načine mišljenja in razumevanja naših delovanj oziroma obnašanj.⁶² V teh okvirih se genealogija največkrat opredeljuje s sintagmo »zgodovine sedanjosti« (Foucault, 1995, str. 31). Pri tem Foucault (prav tam) genealogije ne razume kot premišljanja oziroma »pisanja zgodovine v terminih sedanjosti«, torej razumevanja zgodovinskih dogodkov iz pozicije sedanjosti kot linearnega napredka. Genealogijo razume kot »zgodovino sedanjosti« v smislu razkrivanja historičnih kontekstov, ki so vodili in vzpostavili sodobna razumevanja in delovanja. Analiza sodobnih načinov delovanj tako vedno terja refleksijo prepoznavanja zgodovinskih momentov, dogodkov in procesov konstituiranja oziroma postajanja, ter temelji na Foucaultovi (2000c, str. 327) refleksiji, da »potrebujemo zgodovinsko zavedanje naših sodobnih okoliščin«.

Posledično je genealogija imanentna analitiki oblasti, saj je za analiziranje (sodobnih) načinov delovanja oblasti venomer treba razkrivati, na kakšen način in v kakšnih kontekstih se je vzpostavilo določeno razumevanje urejanja delovanja posameznikov in populacije. Tako Dean (2010, str. 52) prepoznava, da je analitika oblasti izšla iz genealogije in je »vzpostavljena v razmerju do njene kritične etične in politične perspektive ter specifičnega načina intelektualnega dela«. Foucault namreč ni želel vzpostaviti *nove* teorije moči in razumevanja oblasti, temveč analitiko oblasti, ki venomer terja razkrivanje posameznih vidikov oziroma singularnosti delovanja oblasti (in ne njene celote), ki so se vzpostavili v specifičnih zgodovinskih okoliščinah: »Če nekdo poskusi postaviti teorijo moči, jo bo venomer primoran gledati kot vzpostavljaljočo v določenem prostoru in času in tako izpeljati, rekonstruirati njen nastanek. Če pa je moč v resnici odprt, bolj ali manj koordiniran zbir razmerij, potem je edini problem, da vzpostavimo shematično analizo, ki omogoča analizo razmerij moči« (Foucault, 1980d, str. 199).

⁶² Kot prepoznava Foucault (1988d, str. 121), je temeljno vprašanje, s katerim se ukvarja filozofija, »vprašanje kaj smo mi sami (*what we ourselves are*). Zato je sodobna filozofija v celoti politična in zgodovinska. Politika je imanentna zgodovini in zgodovina neizogibna za politiko«. Genealoške analize posledično združujejo zgodovinske in politične premisleke ter v okvirih preučevanih sodobnih političnih fenomenov odgovarjajo na filozofska vprašanja našega bivanja in delovanja. To pomeni, na kakšen način se vzpostavljajo naša razumevanja, premisleki ter naša delovanja v družbi in političnih skupnostih.

V tej smeri se genealogija in analitika prekrivata v svoji kritični poziciji in razumevanju delovanja oblasti, pri čemer ne želita ponuditi *novega, univerzalnega in transcendentalnega* pojasnjevanja delovanja oblasti, temveč sta v svoji nameri zmernejši, saj se usmerjata na specifične sodobne fenomene in aktualne načine urejanja delovanj v družbi, ki so kontroverzni in problematični, hkrati pa predstavljeni kot *normalni, edini mogoči in naravni*. Kot prepoznava Kelly (2018, str. 5), je »genealogija tista, ki definira njegovo (Foucaultovo, op. a.) politično misel«, saj odraža njegovo kritično pozicijo razumevanja sedanjosti na podlagi historičnih kontekstualizacij. Pomen genealogije v okvirih delovanja oblasti Foucault (1984a, str. 343) opiše sledeče: »Rad bi delal genealogijo problemov, problematik. Želim poudariti, da ni vse slabo, temveč da je vse nevarno /.../. Če je vse nevarno, potem lahko vedno naredimo nekaj. Tako moja pozicija ne vodi v apatijo, temveč v hiper in pesimistični aktivizem«.

V tej kritični in aktivistični drži Dean (2010, str. 3–4) prepoznava, da genealoške analize v okvirih analitike oblasti predstavljajo »kritično in učinkovito zgodovino'. Kritična je v tem, da se ukvarja z nenehnim preizpraševanjem tistega, kar je sprejeto kot dano, naravno, nujno in nevtrarno. Učinkovita pa je, ker pretresa ustebreno vednost tistih transzgodovinskih okvirov in teleologij, ki trdijo, da lahko pojasnijo resnico naše sedanjosti«. Genealoške analize se tako v svoji analitični perspektivi raje osredotočajo na vprašanje kako, »kako različne strukture, prakse in razmerja moči delujejo kot pa da bi trdile kaj je prava narava stvari« (Scott, 2014, str. 171). Posledično se v okvirih genealogije ne preizprašujemo, kakšni so dogodki in stvari v *resnici*, temveč »kako se stvari zgodijo« (Foucault, 1980c, str. 50).

Kot prepoznava Scott (2014, str. 168), je Foucaultova genealogija »protiintuitivna« (*counterintuitive*), ker si postavlja drugačna vprašanja in vzpostavlja pogled, ki se razlikuje od prevladujočega. Genealogija se namreč razlikuje od prevladujočih »modernističnih družboslovnih teorij«, v katerih lahko prepoznavamo »metazgodovinsko obljubo, tako na levi, kot tudi v liberalni tradiciji, ki zagotavlja, da kljub obstoječim odklonom tok zgodovine potrjuje ideale razsvetljenstva« (Dean, 2010, str. 54). To pomeni, da prevladujoči način preučevanja v zgodovini, ali natančneje, uvidih razsvetljenstva prepoznava, da lahko prek razuma in *prave resnice* vzpostavimo emancipatorno družbo brez dominacije. Eno ključnih sodobnih teoretskih smeri, ki vzpostavlja takšen pogled, Dean (prav tam, str. 53) prepoznava v »kritični teoriji Jürgena Habermasa«, posledično pa tudi v teoretskih predpostavkah deliberativne demokracije. Habermasova teorija »temelji na meta-historičnem prikazu emancipatorne dimenzije vseh družbenih delovanj, razumljenih v komunikacijskem dejanju« (prav tam). Argumentacija, da je

komunikacija *ahistorična* in *transcendentalna* praksa in da lahko prek *prave* komunikacija oziroma prek dialoga v predpostavkah teorij deliberativne demokracije pridemo do *pravega* razuma, izhaja iz pogleda in dojemanja, da se je v razsvetljenstvu vzpostavil univerzalen razum. Nasprotno pa genealogija izhaja iz problematik sedanjosti in jih osvetljuje »prek zgodovinskosti delovanja« ter se usmerja na preučevanje posledic teh prepričanj in univerzalnosti, ki so se vzpostavile »v konkretnih zgodovinskih situacijah in praksah zaradi razreševanja problemov v okvirih partikularnih družbenih in političnih bojov« (Dean, 2010, str. 54).

Ključni lastnosti in hkrati namena genealogije tako predstavljata na eni strani »diagnoza sedanjosti s ‘problematizacijo’ samoumevnih predpostavk«, kako je oziroma kako bi morali delovati, in na drugi strani »zavračanje branja zgodovine prek te sedanjosti« (prav tam, str. 3). V okviru slednje genealogija zavrača preučevanja zgodovine za namene sedanjosti, temveč želi na eni strani denaturalizirati pogled, da se v zgodovini kažejo univerzalnosti« (prav tam, str. 56). To pomeni, da je senzibilna za razumevanje specifičnih zgodovinskih kontekstov, ki jih želi razumevati v okvirih logike in razumevanja tistega časa ter posledično prepoznavati drugačne načine zamišljanja in delovanja posameznikov ter urejanja političnih skupnosti. Na drugi strani pa je usmeritev genealogije z analizo zgodovinskih kontekstov približati in osvetliti tisto, kar nam je neznano in tuje z namenom »pokazati, da preteklost v določenih pogledih ni toliko drugačna od sedanjosti« (prav tam, str. 57). S tem postavlja kritiko »tistim poskusom, ki želijo predstaviti sedanjost kot trenutek apokaliptičnega obdobja velikih prelomov in strahote javnih in osebnih problematik« (prav tam).

Genealogija se tako usmerja na drugačno branje in preučevanje zgodovine, hkrati pa v svojem analitičnem fokusu izhaja iz sedanjosti z diagnosticiranjem sodobnih političnih fenomenov in prepoznanih problematik ter osvetljevanjem, kako se jih zamišlja in razrešuje. Natančneje, genealoške analize v okvirih analitike oblasti preučujejo »besednjak in oblike razuma, prek katerih se zamišljajo politične skupnosti, mehanizme, prek katerih se udejanjajo politike in načine, kako razumemo sami sebe kot tiste, ki vladajo in so vladani« (prav tam, str. 56).⁶³ Genealogija tako terja poglobljeno analizo z namenom identificiranja, kaj dojemamo kot nujno

⁶³ V tej poziciji Dean (2010, str. 56) izpostavlja aktivistično usmeritev oziroma militantni etos genealogije, saj so problemi, ki jih naslavlja, podlaga za »družbena in politična gibanja in lokalizirane boje«. Pri tem nadaljuje, da genealogija ne spodbuja ali postavlja zahteve, »da vse spreobrnemo ali da ‘spodkopljemo vsa pravila’«, temveč da prepoznavamo, na kakšen način razmišljamo in delujemo ter usmerjamo naša življenja in življenja drugih. V tej smeri osvetljuje možne točke sprememb oziroma transformacij naših delovanj ter delovanj oblasti na eni strani ter procese transformacij in konsolidacij oblastnih režimov na drugi. V svoji diagnostični usmeritvi genealogija tako vzpostavlja pogoje za politične invencije oziroma drugačno urejanje naših delovanj (prav tam, str. 55–56).

ter edino pot brez alternativ v okvirih upravljanj naših političnih skupnosti, s čimer se prek diagnostike odpira produktiven pogled, »katere problematizacije takšnih delovanj so mogoče« (prav tam). Genealogija prek svojega diagnosticiranja omogoča misliti mehanizme in prostore drugačnega delovanja in odpira prostor za spremembe, upor, oziroma transformacijo delovanja oblasti.

Prek prepoznavanja (sodobnih) problematik delovanja oblasti se genealoške analize usmerjajo v preteklost, v »iskanje specifičnih prostorov, kjer bi se lahko začela smer razvoja /.../ oziroma zgostili problemi, ki so v določenih okoliščinah terjali razreševanje« (Scott, 2014, str. 166). Na ta način se prek genealogije poskuša identificirati zgodovinske kontekste nastanka določene problematike, nasloviti razloge oziroma problematike, zaradi katerih so se vzpostavile specifične politike ter mehanizmi delovanja oblasti z namenom razreševanja teh problematik. Namen genealoških analiz je osvetliti politične boje oziroma različna razmišljanja, kako naj se razrešujejo ti problemi ter prepoznati ideje, zamišljanja oziroma racionalnost, ki je prevladala ter postala norma, kako naj se dojema problem in kako naj se ga razrešuje. Pri tem je treba opozoriti, da genealogija v skladu s Foucaultovim razumevanjem ne išče ter hkrati nasprotuje dojemanju esencialnih, originalnih korenin in začetkov. Namesto tega poskuša v specifičnem zgodovinskem obdobju identificirati prelome in spremembe, ki so pomembno determinirali premišljanje in razreševanje določene problematike. Ali kot pravi Foucault (1996a, str. 142): »Kar najdemo v zgodovinskih začetkih stvari ni nedotakljiva identiteta njihovega izvora, temveč je nesoglasje do drugih stvari. To je razlika«. Genealogija za Foucaulta (1980f, str. 83) tako predstavlja »združitev poglobljenega vedenja /.../, ki nam omogoča vzpostaviti zgodovinsko poznavanje bojev in uporabiti to znanje v sedanjosti«.

Genealoške analize opredeljuje poglobljeno »natančno in vztrajno delo na raznolikih dokumentih ter institucionalnih in družbenih praksah« (Scott, 2014, str. 165) z namenom osvetljevanja, zamišljanja in logike delovanja oblasti oziroma upravljanja delovanja posameznikov in populacije. Genealogija tako temelji na empiričnem preučevanju raznolikih zgodovinskih virov ter bojev in konfliktov, v okviru katerih se oblikujejo različne oblike subjektivacije oziroma zamišljanja in delovanja subjektov ter dominacije kot načinov vplivanja na delovanja drugih. Kot prepoznava Scott (prav tam, str. 166), se subjektivacija in dominacija »vzpostavlja prek ritualov, procesov in obveznosti, ki so organizirani v okviru pravil«, ki postanejo ponotranjeni kot *naravni* in *edini mogoči*. S Foucaultovo genealogijo tako želimo razkriti tiste prakse in prepričanja, ki so dojeta kot normalna, ter razkrivati prakse, ki so

prevladujoče spregledane kot oblike in mehanizmi delovanja moči. Kot je postalo razvidno v prejšnjem poglavju, med te prakse spadajo tudi deliberativni mehanizmi, ki so prevladujoče dojeti kot pozitivni in kot napredek v demokraciji. V tej smeri genealogija osvetljuje, kako se vzpostavlja specifična vednost ter resnica, ki predstavlja pogoje možnosti našega delovanja. Genealogijo tako opredeljuje kritična pozicija ter »podrobno zgodovinsko in empirično preučevanje«, ki »ponuja diagnozo omejitev in možnosti delovanja v sedanjosti« (Dean, 2010, str. 57–58).

S prepoznanjem, da genealogija s historično dimenzijo predstavlja nujen del analitike oblasti ter da odraža kritično in aktivistično pozicijo v svojih namenih, pa analiziranje delovanja oblasti terja tudi osvetljevanje sodobnih načinov delovanja oblasti. Fokus analitike oblasti je ravno prepoznavanje in analiziranje različnih prostorov, praks in mehanizmov, prek katerih delujejo sodobne oblike oblasti. V tej smeri se prek analitike oblasti osvetljuje nove akterje in nove mehanizme delovanja oblasti. V Evropi eno od najpomembnejših političnih inovacij predstavljajo evropski integracijski procesi, ki so rezultirali v institucionalizaciji EU. Kot ugotavljata Hooghe in Marks (2001, str. 141), je (bilo) ključno vprašanje v okvirih evropskih integracijskih procesov, »kako organizirati politično življenje v Evropi«, hkrati pa je EU dojeta kot prostor številnih političnih inovacij (Sabel in Zeitlin, 2010) ter različnih praks in mehanizmov, ki so dojeti kot primeri sodobnega delovanja oblasti (glej Haahr, 2004; Banjac, 2012). Na podlagi Foucaultovih premislekov o delovanju oblasti ter v skladu s temeljno usmeritvijo in ključnim vprašanjem analitike oblasti, kako deluje oblast, sta Walters in Haahr (2005) vzpostavila nov analitičen pristop preučevanja delovanja EU, ki sta ga s parafraziranjem Foucaulta poimenovala kot »governmentalizacija Evrope« (prav tam, str. 10).

3.2.2 Governmentalizacija Evrope

Preučevanje evropskih integracijskih procesov in analiziranje delovanja institucij EU se je prevladujoče usmerjalo na vprašanja 'zakaj'. Zakaj se je vzpostavilo povezovanja evropskih držav, zakaj so bile oblikovane specifične institucije, zakaj so se pojavile določene politike, zakaj evropski integracijski procesi potekajo v določeni smeri. V zadnjih dveh desetletjih pa se je v preučevanjih EU zgodil premik, saj je vprašanje 'zakaj', zamenjalo vprašanje 'kako' (glej Hix, 1998; Kohler-Koch in Rittberger, 2006). Kako deluje EU kot politični sistem, kako vplivajo države članice na njeno delovanje in obratno, kako delujejo specifične politike EU,

presoJane prek partikularnih kriterijev, prek katerih se ocenjuje njena (ne)uspešnost. Walter in Haahr (2005, str. 2) tako prepoznavata, da »večina raziskovanja, poimenovanega kot EU študije, predpostavlja, da vemo kje in kaj Evropa je«. EU je najpogosteje opredeljena kot sistem večnivojskega vladovanja, ki zahteva prenos določene suverenosti s strani nacionalnih držav na nadnacionalne institucije. Pogosto je EU opredeljena tudi kot ekonomsko in političen projekt *sui generis* ali opredeljena in preučevana kot specifičen političen sistem, ki se korenito razlikuje od političnih ureditev nacionalnih držav (Walters, 2004b).

Poleg znanstvenega preučevanja pa so evropske integracije tudi v sodobnih političnih in poljudnih narativih najpogosteje doJete kot gospodarski, družbeni in politični procesi povezovanja in združevanja držav, politik ter državljanov EU. V takšnih doJemanjih EU in evropskih integracijskih procesov se odraža teleološki in normativen pogled, da »Evropa obstaja kot nekaj, kar ima svoje potrebe, da določene avtoritete lahko identificirajo te potrebe in oblikujejo politike, ki jih bodo naslovile« (Walters in Haahr, 2005, str. 2). S postavljanjem drugačnega vprašanja 'kako', namreč kako se vzpostavlja oblast tekom evropskih integracijskih procesov in na ravni EU, pa Walters in Haahr vpeljeta analitiko oblasti in inovativen analitičen pristop na ravni študij EU, ki ga poimenujeta kot governmentalizacija Evrope.

Pogled analitike oblasti oziroma governmentalizacije Evrope tako prevzame nenormativno pozicijo preučevanja evropskih integracijskih procesov, saj ne predpostavlja, kaj je Evropa in kako naj deluje. Osredotoča se namreč na vprašanja, kako se Evropo zamišlja, kako se je vzpostavila kot prostor različnih idej in racionalnosti, kako so se vzpostavile različne oblastne tehnologije in konkretne prakse urejanja delovanja posameznikov, EU državljanov v imenu Evrope, v kakšnih okvirih se vzpostavila kot prostor vključevanja državljanov v izvajanje oblasti prek raznolikih praks, med drugim tudi dialogov med državljani EU in političnimi odločevalci. Prav tako preučevanje Evrope prek analitike oblasti ne temelji na teleološkem doJemanju in ne predpostavlja, da EU v imenu Evrope zasleduje določen cilj, ki je *pravi* in *dober*, saj v pogledu governmentalizacije Evrope »ne obstaja neka splošna Evropska oblast ali evropske integracije. Obstajajo samo določeni režimi vednosti in praks, v okviru katerih so omogočeni določeni načini vladanja Evropi« (prav tam, str. 14). Na ta način se governmentalizacija Evrope analitično usmerja predvsem v »premiseleke o praksah, tehnologijah ali tehnikah, ki so omogočile v določenem časovnem obdobju organiziranje vladanja najpomembnejšim vidikom družbenega in ekonomskega življenja v imenu Evrope« (Tietäväinen in drugi, 2008, str. 66–67).

Hkrati governmentalizacija Evrope v skladu z epistemološko pozicijo analitike oblasti ne predstavlja vseobsežne teorije in dokončne razlage vzpostavljanja evropskih integracijskih procesov in delovanja oblasti v EU. Nasprotno, je analitično orodje, ki je odprto za razkrivanje raznolikih idej in zamišljanj, kako naj deluje oblast na različnih področjih, kjer vpliva na upravljanje delovanja državljanov EU ter hkrati osvetljevanju raznolikih, velikokrat samoumevnih mehanizmov in praks, ki niso dojeti kot mehanizmi delovanja oblasti. S tem governmentalizacija Evrope ne stremi k totalnosti pojasnjevanja delovanja oblasti v EU, temveč k nenehnemu 'delanju' governmentálnosti oziroma preučevanjih različnih oblastnih racionalnosti in konkretnih programov, konkretnih (mikro) praks, ki vplivajo na urejanje delovanja posameznikov in populacije. V tej smeri je ključna usmeritev in namen governmentalizacije »denaturalizacija Evrope« (Walters in Haahr, 2005, str. 2) v smislu dojemanja sedanjih politik, problematik in usmeritev EU kot nujnih, nevtrálnih in edinih mogočih.

Governmentalizacija Evrope tako terja analizo historičnih vidikov vzpostavljanja oblasti tekom evropskih integracijskih procesov, oziroma »zgodovinskih lastnosti sedanosti, ki so sicer videti kot brezčasne in nujne« (prav tam, str. 16). Za razumevanje delovanja oblasti v EU je tako nujno potrebna »genealogija evropskih integracijskih procesov«, ki se osredotoča na »dogodke, da bi naredila vidne singularnosti na prostorih, ki se jih poskuša predstaviti kot zgodovinsko stalnost« (prav tam, str. 17) oziroma univerzálnost. Ali drugače, genealoške analize v okviru governmentalizacije Evrope morajo odstirati vprašanje, kaj se je zgodilo v specifičnih momentih evropskih integracijskih procesov, da se oblast danes udejanja na takšen način.

Pomembno je prepoznavati, da označevalec oziroma koncept governmentalizacije Evrope zaobjema dva pomena. Na eni strani predstavlja analitično orodje preučevanja EU in evropskih integracijskih procesov kot pomembnega in specifičnega načina udejanja oblasti, na drugi pa opis specifični premislekov oziroma oblastnih racionalnosti ter konkretnih mehanizmov praks, prek katerih deluje oblast kot upravljanje delovanja državljanov EU. V okviru slednje governmentalizacija Evrope predstavlja predvsem »premislek o praksah, tehnologijah ali tehnikah, ki so omogočile v določenem časovnem obdobju organiziranje vladanja najpomembnejšim vidikom družbenega in ekonomskega življenja v imenu Evrope« (Tietäväinen in drugi, 2008, str. 66–67). Ali drugače, »[g]overnmentalizacija Evrope predstavlja proces oblikovanja Evrope kot praktične« (prav tam). To pomeni, da so se tekom evropskih integracijskih procesov vzpostavljala številna zamišljanja in politike, kako naj deluje

Evropska skupnost in da EU tudi v sodobnih kontekstih delovanja prek različnih programov in mehanizmov na raznolike načine vpliva na vsakdanja življenja njenih državljanov.

Hkrati pa je governmentalizacija Evrope vpeta tudi v širše premisleke in politične kontekste. Delovanje oblasti v EU je namreč »odvisno od širših tehnologij oblasti – aparatov, ki so pogosto izposojeni« (Walters in Haahr, 2005, str. 141). To pomeni, da so bile določene ideje ter nekateri mehanizmi delovanja oblasti že uporabljeni v drugih kontekstih in v drugem časovnem obdobju, hkrati pa so bili za namene delovanja oblasti v Evropi privzeti ter uporabljeni v specifičnem obdobju evropskih integracijskih procesov (Tietäväinen in drugi, 2008, str. 67). V teh okvirih je treba prepoznavati, da governmentalizacija Evrope ni imuna na širše družbenopolitične transformacije, temveč je EU vpeta v sodobne načine delovanja oblasti, ki pa jih udejanja na svojstvene načine in prek specifičnih mehanizmov ter praks.

V skladu s prepoznanji, da se governmentalizacija Evrope udejanja na raznolike načine ter prek številnih mehanizmov in praks ter da vpliva na vsakodnevna delovanja državljanov EU, je treba v skladu z dojemanjem Waltersa in Haahra (2005) vedno znova razkrivati zamišljanja ter mehanizme, kako se udejanja oblast v EU. Ravno odprtost analitike oblasti oziroma governmentalizacije Evrope nas napotuje, da osvetljujemo prakse in delovanja, ki niso dojeta kot načini delovanja oblasti ali pa so dojeta kot neproblematična. Na ta način ne le prepoznavamo, kako oblast postane vidna, kako deluje oziroma kakšni so njeni učinki, temveč osvetlimo, da oblast deluje prek mehanizmov, ki so dojeti kot neproblematični, ali pa niso prepoznani kot načini delovanja oblasti. S tem pa prikažemo da oblast ni nevtralna, samoumevna, naravna posledica delovanja, temveč da so prakse zgodovinsko specifične in spreminjajoče ter izražajo trenutne načine urejanja delovanja. Hkrati pa odprtost governmentalizacije Evrope kot analitičnega pristopa omogoča prek različnih raziskovalnih pristopov oziroma metod nasloviti, kako deluje in kako se udejanja oblast. V tej smeri bom v zadnjem delu poglavja zaokrožil izgradnjo lastnega teoretsko-metodološkega aparata s predstavitvijo razširjene študije primera in metode opazovanja z udeležbo, ki bosta služili kot raziskovalni orodji za pridobivanje podatkov in posledično uvidov, kako deluje oblast prek specifičnega mehanizma dialoga na ravni EU, in sicer Strukturiranega dialoga med mladimi in političnimi odločevalci.

3.2.3 Metodološki pristopi analiziranja delovanja oblasti prek (strukturiranega) dialoga v EU: razširjena študija primera, raziskovanje z udeležbo in genealogija

V skladu z Deanovim (2010, str. 2) razumevanjem, da analitika oblasti ne želi »postati zgolj še ena družboslovna metodologija«, temveč da analiziranje delovanja oblasti venomer terja teoretsko pojasnitev, kako delujejo razmerja moči ter kako se vzpostavlja in udejanja oblast, je treba poudariti, da analitika oblasti ne ločuje teorije in metodologije. Namesto tega ju misli v prepletu kot teoretsko-metodološki aparat, saj teoretski uvidi v delovanje oblasti pogojujejo metodološke korake preučevanja udejanjanja oblasti. Hkrati ne postavlja ločnice med teorijo in prakso, saj kot pravita Foucault in Deleuze (1996, str. 208), »teorija ne izraža, prevaja ali služi apliciranju praks: je namreč praksa sama«. ⁶⁴ To pomeni, da je teorija že del prakse, oziroma tista vrsta prakse, ki nam omogoča razumevanje ter odpiranje pogojev možnosti, kaj lahko mislimo in kako lahko delujemo. Analitiko oblasti tako pojmuje kot teoretsko-metodološko orodje, saj analize v okvirih analitike oblasti vedno vodi teoretsko razumevanje razmerij moči in delovanja oblasti. Konkretnije, načinov zamišljanj delovanja oblasti opredeljenih kot oblastna racionalnost ter udejanjanj oblasti prek konkretnih mehanizmov in praks, poimenovanih kot oblastne tehnologije. Pomembno je poudariti, da analitike oblasti tako ne gre dojemati »kot samostojne teorije oblasti, ki bi lahko delovala samostojno, temveč kot zbir orodij in analitičnih konceptov, ki najbolje delujejo v kombinaciji z metodami, temami in koncepti, ki izhajajo iz drugih Foucaultovih premislekov in drugih teoretskih tradicij ter interdisciplinarnih prostorov« (Walters, 2012, str. 111).

V tej smeri sem za premišljanje delovanja oblasti prek dialoga na ravni EU najprej opredelil ključne koncepte moči, vednosti, resnice ter subjekta, ki omogočajo misliti oblast, ter hkrati opredelil Foucaultovo genealogijo kot predpogoj za razumevanje konstrukcije oblasti prek historične analize vzpostavljanja oblasti. Hkrati pa bom v skladu z Waltersovim prepoznavanjem, da je analitika oblasti odprta za druge raziskovalne metode in tehnike v tem sklopu opredelil ter bral razširjeno študijo primera (glej Burawoy, 1991, 1998, 2009; Tavory in Timmermans, 2009; Golob in Giles, 2015) kot raziskovalni pristop in etnografsko raziskovanje oziroma metodo opazovanja z udeležbo kot raziskovalne metode oziroma tehnike (glej Aull Davies, 2002;

⁶⁴ V premislekih o vlogi teorije Foucault in Deleuze (1996, str. 208) nadaljujeta, da je v svojih pojasnjevanjih teorija vedno omejena, lokalna in nikoli totalna ter vseobsegajoča. Še pomembneje pa je, da dojemata teorijo kot boj proti dominaciji, »boj, katerega namen je razkrivati spodkopavati oblast, kjer je najbolj zakrita in pritajena« in kot »aktivnost, ki se udejanja hkrati s tistimi, ki se borijo za moč in ne njeno razkrivanje iz varne distance« (prav tam).

Neuman, 2006; DeWalt, 2015), ki so skladne z analitiko oblasti. Na ta način bom konkretiziral raziskovalne korake in opredelil raziskovalno pot preučevanja vplivov deliberativne demokracije ter vzpostavljanje in delovanje oblasti (prek) strukturiranega dialoga na ravni evropskih integracijskih procesov. Razmerje, ki bo bolj eksplicitno razvidno iz nadaljnjih opredelitev, postavlja analitiko oblasti kot teoretsko-metodološki okvir razumevanja in preučevanja delovanja oblasti. Razširjeno študijo primera kot raziskovalni pristop, ki zamejuje področje raziskovanja ter z metodološkimi napotili osvetljuje, kako razumevati preučevanje delovanja oblasti na konkretnem primeru dialoga v EU. Metodo opazovanja z udeležbo pa kot zbir orodij in tehnik, prek katerih bom pridobival uvide, kako se vzpostavlja in deluje oblast prek konkretnega mehanizma in raznolikih praks ter delovanj na ravni (strukturiranega) dialoga v EU.

Na polju deliberativne demokracije se namreč pojavljajo številni pozivi in prepoznavanje manka študij primerov (glej Bohman, 1998; Bächtiger in drugi, 2010; Steiner, 2014). V skladu z eno od najpomembnejših prednosti študije primera, poglobljenim preučevanjem specifičnega (političnega) fenomena, namreč v teh okvirih obstaja tendenca, da bi prek analize vpetosti posameznih deliberativnih praks v različne politične sisteme oziroma ureditve osvetlili prednosti in pomanjkljivosti ter specifične posameznih deliberativnih mehanizmov in s tem možnosti njihovega izboljšanja, institucionalizacij ter vpeljevanja v druge kontekste. Za razliko od raziskovalcev na področju deliberativne demokracije, ki izhajajo iz normativne pozicije, da je deliberacija najboljši, najbolj pravičen in najbolj demokratičen način delovanja demokracij ter da je treba analizirati, kako deliberacijo vpeljati, izboljšati in sistematizirati, pa v okvirih preučevanja študij primera deliberacije prek analitike oblasti izhajam iz nenormativne pozicije (glej Kelly, 2018), s čimer želim osvetljevati, kako se prek deliberacije vzpostavlja in deluje oblast.

Pogled in preučevanje iz takšne pozicije mi omogoča razširjena študija primera, katere glavna značilnost je, da »izhaja iz teoretičnih premislekov« (Tavory in Timmermans, 2009, str. 254), oziroma da tako kot analitika oblasti dojema »teorijo in raziskovanje kot neločljivo povezani« (Golob in Giles, 2015, str. 104). Na ravni raziskovalnih korakov to pomeni, da teorija vpliva »na oblikovanje začetnih raziskovalnih vprašanj, izbire metod zbiranja podatkov, analiziranja podatkov in poročanja o rezultatih raziskave« (prav tam). Raziskovalci v razširjeni študiji primera tako »vnaprej vedo, katero teorijo bodo uporabili« (Tavory in Timmermans, 2009, str. 254), in na podlagi izgrajene teorije opredelijo svoj epistemološki pogled ter eksplicitno

pokažejo, kako bodo analizirali obravnavano problematiko. Vloga teorije v okvirih razširjene študije primera tako pomaga osvetliti mojo začetno raziskovalno pozicijo, kjer sem na podlagi teoretskih uvidov analitike oblasti razumeval deliberativno demokracijo in njene prakse dialogov kot intervencije oziroma načine delovanja oblasti. Na podlagi takšnega dojemanja so se izoblikovala moja raziskovalna usmeritev in raziskovalna vprašanja, namenjena osvetljevanju vplivov premislekov deliberativne demokracije in praks udejanjanj deliberativnih dialogov na konkretnem primeru evropskih integracijskih procesov.

Temeljno lastnost študije primera opredeljuje usmeritev reflektivnosti (*reflexivity*), ki se nanaša na razmerje do teorije. Ne samo, da raziskovalci na podlagi teoretskih okvirov izoblikujejo raziskovalna vprašanja temveč tudi, da reflektirajo pridobljene uvide oziroma podatke, z njihovo vpetostjo v širše družbene kontekste, ki jih pojasnjujejo prek teorije (glej Burawoy, 1998, str. 14–16). Ali kot prepoznavata Golob in Giles (2015, str. 104): »Raziskovalci, ki uporabljajo razširjeno študija primera, eksplicitno dajejo poudarek na družbene strukture, da bi pojasnili družbene procese/svetove, ki jih preučujejo«. To pomeni, da teorija predstavlja širši okvir razumevanja delovanja družbe oziroma političnega, prek katerega analiziramo pridobljene podatke. Vendar kot izpostavljata Tavory in Timmermans (2009, str. 254), »to ne pomeni, da raziskovalci niso senzibilni za empirična presenečenja, s katerimi se srečujejo na terenu«, saj na podlagi teh uvidov poglobljajo ali ovržejo teorijo. Ključni namen razširjene študije primera je tako premik od preučevanja specifičnih praks delovanja posameznikov »k širši analizi in intervencijam v režime oblasti /.../ in nenazadnje v rekonstrukcijo obstoječe teorije« (prav tam, str. 247).

Razširjena študija primera se v svojem fokusu preučevanja osredotoča na vsakdanje aktivnosti in prakse delovanja ljudi, ki jih analizira na podlagi teoretskih premislekov. Ali drugače, »[r]azširjena študija primera aplicira reflektivno znanost na etnografijo z namenom pridobivanja splošnega na podlagi specifičnega, premika od 'mikro' k 'makro' povezovanja sedanosti s preteklostjo /.../, vse to z grajenjem na obstoječi teoriji« (Burawoy, 1998, str. 5). Takšna usmeritev se sklada Foucaultovim (2000c, str. 328) pogledom razumevanja delovanja razmerij moči, ki kot pravi »ni samo teoretsko vprašanje, temveč del naših izkušenj«, pri čemer se oblast »aplicira neposredno na naša vsakdanja življenja in vpliva na posameznika ter ga označuje z njegovo identiteto« (Foucault, 2000c, str. 331). Kljub temu, da »Foucault ni bil etnograf« (Walters, 2012, str. 11), saj se je usmerjal na preučevanje upravljanja delovanja posameznikov, njihovih obnašanj in delovanj v vsakdanjih življenjih z natančnim

preučevanjem teorij, priročnikov in dokumentov, lahko z razširjeno študijo primera prek teoretskih usmeritev analitike oblasti poglobimo preučevanje delovanja oblasti. Ali kot pravi Walters (prav tam), »zagotovo bi lahko uporabili etnografijo za preučevanje vladovanja« oziroma različnih prostorov in praks delovanja oblasti.

Etnografsko preučevanje tako predstavlja relevanten pristop k analiziranju delovanja oblasti, pri čemer nadgrajujem Waltersovo prepoznanje z argumentacijo, da je razširjena študija primera v okvirih etnografskega raziskovanja najbolj relevantna ravno zaradi vloge, ki jo namenja teoriji. Kot pravi Burawoy (1998, str. 21, op. a.): »Teorija je bistvena v vsaki dimenziji razširjene študije primera. Vodi namreč (raziskovalne) intervencije, vzpostavlja obstoječo vednost v (preučevane) družbene procese in postavlja te družbene procese v širše kontekste, ki vplivajo na njih«. Razširjena študija primera tako predstavlja »teoretično usmerjeno etnografijo, kar bi lahko poimenovali kot 'teorigrafija', v kateri je namen raziskovalnih aktivnosti spreminjati, ponazoriti in poglobiti obstoječe teorije« (Tavory in Timmermans, 2009, str. 244).⁶⁵

Razširjena študija primera tako predstavlja most med teorijo in etnografskim raziskovanjem oziroma omogoča misliti etnografsko raziskovanje, ki izhaja iz in je determinirano s konkretnim teoretskim okvirjem. Preden bolj podrobno opredelim etnografsko raziskovanje oziroma metodo opazovanja z udeležbo, prek katere se udejanja razširjena študija primera, bom na enem mestu povzel, kako so uvidi oziroma napotila razširjene študije primera relevantni za preučevanje deliberativne demokracije na ravni evropskih integracijskih procesov.

Prvič, razširjena študija primera utemeljuje tesen preplet teorije in etnografskega raziskovanja oziroma poudarja, da na podlagi teoretskih prepoznanj analiziramo obravnavano problematiko. To nam odpira prostor opazovanja z udeležbo konkretnih deliberativnih praks oziroma dialogov na podlagi in v okvirih analitike oblasti oziroma prek teoretskih uvidov, kako se vzpostavlja in deluje oblast.

Drugič, zamejitev in usmeritev na raziskovanje konkretnih primerov delovanj ljudi v okvirih razširjene študije primera se sklada s prepoznanji analitike oblasti, da je nemogoče pojasniti vse

⁶⁵ Tavory in Timmermans (2009) izpostavljata, da se je razširjena študija primera vzpostavila na podlagi premislekov tako imenovane britanske šole antropologije ter da se v svojih dojemanjih vloge teorije kot okvira, ki določa etnografsko raziskovanje in na podlagi raziskovanja pogloblja, ovrže ali ponazori predhodna teoretska spoznanja, razlikuje od prevladujočega ameriškega pristopa k etnografiji, kjer se na podlagi etnografskih preučevanj vzpostavlja tako imenovana utemeljena teorija (*grounded theory*).

aspekte delovanja oblasti. Namesto tega se je treba osredotočiti na razkrivanje specifičnih zamišljanj in pogosto spregledanih mehanizmov delovanja oblasti. V okviru preučevanj deliberativne demokracije to pomeni, da sem se prek analitike oblasti osredotočil na osvetljevanje, kako se vzpostavlja in deluje oblast prek zamišljanj deliberativne demokracije in še bolj specifično, kako se udejanja oblast prek konkretnega mehanizma strukturiranega dialoga na ravni mladine.

Tretjič, prepoznanje tesnega prepleta teorije in opazovanja z udeležbo v vseh sferah raziskovanja v okvirih razširjene študije primera nas napotuje, da pridobljene podatke analiziramo kot vpete v širša družbena in politična razmerja oziroma v skladu s teoretskimi spoznanji širšega delovanja družbe oziroma političnega. Na ravni opazovanja z udeležbo konkretnih dialogov, ki jih bomo analizirali to pomeni, da pridobljene podatke in uvide vedno mislimo in analiziramo na podlagi razumevanj razmerij moči in delovanja oblasti prek analitike oblasti ter tudi, da jih reflektiramo v okvirih sodobnega delovanja oblasti.

Četrtoč, razširjena študija primera nas napotuje, da na podlagi pridobljenih uvidov ovržemo ali poglobimo teorijo iz katere izhajamo. Z raziskovanjem deliberativne demokracije prek analitike oblasti bom na ta način razširil oziroma pridodal, kako se udejanja sodobna oblast oziroma osvetlil (nove) mehanizme upravljanja delovanja posameznikov in populacije. Preplet ključnih lastnosti razširjene študije primera in odprtost analitike oblasti za različne metode me je v skladu z Waltersovim (2012, str. 11) prepoznanjem, da lahko delovanje oblasti preučujemo prek etnografskega raziskovanja, usmeril v analiziranje deliberativnih praks oziroma konkretne prakse strukturiranega dialoga prek opazovanja z udeležbo.

V okvirih razširjene študije primera je opazovanje z udeležbo opredeljeno in zamejeno kot zbir tehnik pridobivanja podatkov v okviru terenskega raziskovanja (glej Burawoy, 2009, str. 23–25). Za razliko od prevladujočih etnografskih raziskav, v katerih je opazovanje z udeležbo ključna točka, na kateri se izgrajujejo raziskovalni rezultati, saj »se skoraj univerzalno dojema kot osrednja metoda, ki definira etnografsko raziskovanje« (DeWalt, 2015, str. 251), pa se v okviru razširjene študije primera osrednje mesto namenja teoriji, ki služi kot ključen interpretativen okvir za pridobljene podatke prek opazovanja z udeležbo. Slednja metoda tako predstavlja orodje pridobivanja podatkov.⁶⁶ S prepoznanjem, da preučevanja v okvirih analitike

⁶⁶ V tej smeri razširjena študija primera namenja poseben poudarek teoretskemu razumevanju družbenega in političnega konteksta primera, ki ga preučuje. Z Burawoyevimi (1998, str. 15) besedami, »širšemu polju razmerij,

oblasti temeljijo na teoretskih dojemanjih delovanja oblasti, sem opazovanje z udeležbo v okvirih terenskega raziskovanja deliberativnih praks oziroma strukturiranih dialogov dojemal kot tehnike pridobivanja podatkov. Posledično bom opazovanje z udeležbo opredelil *zgolj* procesno, z opredelitvijo ključnih lastnosti specifičnih tehnik pridobivanja podatkov, ki so mi omogočila analiziranje delovanja oblasti na ravni strukturiranega dialoga v EU prek analitike oblasti. Postopkovno pa bom z namenom ohranjanja koherentnosti ter bolj koncizne pojasnitve, kako je opazovanje z udeležbo potekalo na ravni preučevanja (strukturiranega) dialoga, specifične metodološke korake v okvirih preučevanja z udeležbo opredelil na relevantnih mestih pred posameznimi raziskovalnimi sklopi.

Opazovanje z udeležbo je največkrat dojeta in opredeljeno kot »raziskovalni proces, ki temelji na terenskem delu z uporabo raznolikih (prevladujoče kvalitativnih) raziskovalnih tehnik, vendar vključujoč udeležbo v življenjih tistih, ki so preučevani v daljšem časovnem obdobju« (Aull Davies, 2002, str. 4). V teh okvirih predstavlja »metodo, v kateri raziskovalec sodeluje v dnevni aktivnostih, ritualih, interakcijah in dogodkih skupine ljudi z namenom učenja tako eksplicitnih, kot tudi zakritih vidikov njihovih življenjskih rutin in kultur« (DeWalt, 2015, str. 251). S temi opredelitvami prepoznavam, da pričujoča raziskava predstavlja kar sta Alvesson in Deetz (2000, str. 204) opredelila kot »delno etnografijo« (*partial ethnography*). Ta je namreč časovno krajša od tipičnih etnografskih študij in prostorsko zamejena na posamezne situacije in ne na preučevanje celotne kulture oziroma delovanja skupnosti. V primeru preučevanja strukturiranih dialogov na ravni EU to pomeni, da je bilo opazovanje z udeležbo časovno in prostorsko zamejeno na etnografsko raziskovanje posameznih dogodkov strukturiranega dialoga ter različne pripravljalne sestanke.

Pomembno je prepoznavati, da ima opazovanje z udeležbo različne pomene. Opredeljuje se namreč bodisi kot raziskovalni pristop, strateška metoda ali tehnika terenskega raziskovanja. Razumevanje opazovanja z udeležbo kot raziskovalnega pristopa je prekrivajoče z etnografijo. V tej smeri namreč Schensul in LeCompte (2013, str. 83) prepoznavata, da »[o]pazovanje z udeležbo predstavlja začetno točko etnografskega raziskovanja« oziroma utemeljitveno metodo

ki ne morejo biti spregledani oziroma opuščeni« saj predstavljajo »pogoje možnosti obstoja preučevanega primera«, pri čemer prepoznavam, da s takšnim fokusom nadgrajuje prevladujoče pristope opazovanja z udeležbo v katerih so teoretski uvidi zapostavljeni. Kot prepoznavata Tavori in Timmermans (2009, str. 258) se namreč razširjena študija primera razlikuje od prevladujočih etnografskih raziskav, ki na podlagi terenskega raziskovanja utemeljujejo teorijo, medtem, ko razširjena študija primera že izhaja iz opredeljene teorije, ki jo na podlagi terenskega dela pogloblja oziroma zavrača.

za etnografsko raziskovanje« (DeWalt, 2015, str. 251), zaradi česar se oba koncepta uporabljata izmenjaje. Bernard (2006, str. 343) na drugi strani, dojema opazovanje z udeležbo drugače, saj ga opredeli kot »strateško metodo, kar pomeni, da združuje različne metode«, med drugim poglobljene intervjuje, vprašalnike in neposredno opazovanje na terenu, prek katerih lahko pridobivamo tako kvalitativne kot kvantitativne podatke. Najpogosteje pa je etnografsko raziskovanje opredeljeno kot pridobivanje kvalitativnih podatkov na podlagi poglobljenih intervjujev in zapiskov raziskovalcev na terenu (glej DeWalt, 2015). V tem primeru sta tako poglobljeni intervju kot opazovanje z udeležbo razumljeni in opredeljeni kot tehniki pridobivanja podatkov in s takšnim namenom bosta uporabljeni tudi v okvirih analiziranja konkretnih praks strukturiranega dialoga na ravni EU.

Opazovanje z udeležbo kot tehnika pridobivanja podatkov »vključuje zbirko in posnetke informacij, pridobljenih prek sodelovanja v družbenem okolju in opazovanja, kaj se dogaja v okolju« (DeWalt, 2015, str. 252). V kolikor z načeli razširjene študije primera opazovanje z udeležbo ne predstavlja začetne točke raziskovanja, saj so to teoretski uvidi, ki usmerjajo in določajo, kaj bomo preučevali z opazovanjem, pa Schensul and LeCompte (2013, str. 107) poudarjata, da je »opazovanje ključno za opravljanje dobrega etnografskega raziskovanja«. Opazovanje z udeležbo namreč predstavlja »način pridobivanja podatkov prek /.../ sodelovanja v vsakdanjih in neobičajnih aktivnosti ljudi, ki so preučevani. Ključna točka metode pa je specifičen pristop k beleženju opazovanja prek zapiskov na terenu« (DeWalt, 2015, str. 252). Pomemben element opazovanja z udeležbo tako predstavljajo zapiski raziskovalca, ki so ločeni na neposredne zapiske o videnem in slišnem na terenu (*direct observation notes*) ter osebne zapiske oziroma dnevnik (*personal notes*), ki predstavljajo samo-refleksijo dela raziskovalca na terenu in njegovega vpliva na raziskovanje (Neuman, 2006, str. 398–403). Zapiski s terena tako predstavljajo podatke, ki v okvirih razširjene študije primera postanejo uvidi, ko jih analiziramo v okvirih izgrajene teorije.⁶⁷

Drugi sklop podatkov v okvirih pričujoče študije pa predstavljajo poglobljeni intervjuji na terenu, pred in po neposrednem opazovanju z udeležbo. Kot prepoznavata Fontana in Frey (2005, str. 705), »[v]eliko kvalitativnih raziskovalcev razlikuje med poglobljenim (etnografskim) intervjuvanjem in opazovanjem z udeležbo /.../, vendar pa je treba izpostaviti, da sta neločljivo povezana, saj veliko podatkov, pridobljenih pri opazovanju z udeležbo, prihaja

⁶⁷ Konkretni korake, kako sem v okvirih preučevanj dogodkov Strukturiranega dialoga usmerili opazovanje z udeležbo na podlagi predhodnih uvidov delovanja oblasti, bom predstavil na začetku petega poglavja.

iz neformalnega intervjuvanja na terenu«. Še več, Aull Davies (2002, str. 71) ugotavlja, da v etnografskem raziskovanju opazovanje z udeležbo »zagotovo ni ključna tehnika zbiranja podatkov«, temveč predstavlja most, ki »omogoča bolj odprto in smiselno razpravo z informanti«.

Pri tem Bernard (2006, str. 210) v okvirih etnografskega raziskovanja ločuje med nestrukturiranimi intervjuji, ki predstavljajo pogovor »in se odvijajo ves čas in kjerkoli«, in »polstrukturiranim ali poglobljenim intervjuvanjem«. Slednji so vnaprej predvidena aktivnost raziskovanja na terenu, ki sledijo zastavljeni smeri preučevanja in dodatnimi vprašanji, ki se pojavijo tekom raziskovanja. Poglobljeni intervjuji so predstavljali ključno tehniko pridobivanja uvidov tudi v okvirih pričujoče raziskave, pri čemer sem uporabljal polstrukturirane intervjuje z vnaprej zastavljenimi ključnimi vprašanji, ki so v skladu z napotili razširjene študije primera izhajali iz teoretskih uvidov analitike oblasti. Hkrati sem prek intervjujev dodatno reflektiral pridobljene uvide iz opazovanja dialogov ter odpiral nova vprašanja na podlagi védenja iz predhodnih intervjujev.

Na tem mestu je treba poudariti, da sem intervjuje kot tehnike preučevanja izvajal tudi onkraj razširjene študije primera oziroma opazovanja z udeležbo za namene genealoške analize vzpostavljanja (strukturiranega) dialoga kot oblastne prakse tekom evropskih integracijskih procesov. Genealogija v tem pogledu izstopa, saj se ne uvršča v opredeljen metodološki del oziroma tehnike pridobivanja podatkov. Predstavlja pa nujen historičen del analitike oblasti, s preizpraševanjem, kako se je vzpostavilo trenutno razumevanje delovanja oblasti v specifičnih zgodovinskih kontekstih, v mojem primeru dialogov kot prepoznanih sodobnih političnih fenomenov v EU.

Dean (2010, str. 76) opredeli genealogijo kot »zgodovinsko analizo, ki preizprašuje naša zdravorazumska razumevanja konceptov s preučevanjem, kako so pomeni teh konceptov vzpostavljeni prek različnih praks«. Hkrati pa prepozna, da ne predpisuje konkretnih raziskovalnih korakov analize ter ostaja odprta za različne metode in tehnike preučevanja. Bolj specifično opredelitev ponudi Scott (2014, str. 165), ki prepozna, da genealogija predstavlja »natančno in vztrajno delo na raznolikih dokumentih ter institucionalnih in družbenih praksah«. Genealogija tako predstavlja »združitev poglobljenega védenja« (Foucault, 1980f, str. 83) o določeni logiki oziroma racionalnosti, ki je prevladovala v zgodovinskih kontekstih, ko se je

preučevan fenomen pojavil na ravni oblasti, ali kot problem oziroma način razreševanja določenega specifične problematike.⁶⁸

V okvirih genealoške analize pojavnosti in vzpostavljanja (strukturiranega) dialoga z državljani tekom evropskih integracijskih sem se tako osredotočili na preplet vednosti in oblasti. Natančneje, kako so se ideje in zamišljanja (strukturiranega) dialoga z državljani na ravni teoretskih premislekov deliberativne demokracije prepletale s konceptualizacijami dialoga v političnih dokumentih in praksah. V tej smeri sem se osredotočil na pojavnost koncepta (strukturiranega) dialoga ter opredelitve v EU dokumentih (zakonodaji, belih knjigah, govorih, zaključkih Sveta EU itd.). Tovrstna analiza je terjala arhivsko raziskovanje v spletnih arhivih Eur-lex, arhivih EU institucij ter Arhivu evropskih integracij. Sočasno sem opravili tudi analizo obstoječih raziskav oziroma knjig in člankov, ki so naslavljali vzpostavljanje (strukturiranega) dialoga z državljani tekom evropskih integracijskih procesov. Na podlagi pridobljenih uvidov sem naknadno z namenom rekonstruiranja oblastne racionalnosti v specifičnih momentih evropskih integracijskih procesov, ki so se izkazala za ključna na ravni vpeljevanja (strukturiranega) dialoga, opravil intervjuje z (nekdanjimi) političnimi predstavniki evropskih institucij, raziskovalci ter uradniki držav članic, ki so bili kot akterji vpeti v institucionalizacije (strukturiranega) dialoga. Tako kot na ravni etnografskega raziskovanja bom konkretne raziskovalne korake opredelil v naslednjem poglavju, ki je namenjen genealogiji (strukturiranega) dialoga z državljani tekom evropskih integracijskih procesov.

⁶⁸ Kot prepozna Kelly (2009, str. 47), bi lahko Foucaultove analize opredelili kot »študije primera oblasti« oziroma kot genealoške analize, ki so se osredotočale na zgodovino sedanjosti specifičnih problematik.

4 GENEALOGIJA (STRUKTURIRANEGA) DIALOGA V EVROPSKIH INTEGRACIJSKIH PROCESIH

V Evropski uniji je zakoreninjeno prepričanje, da prihodnost Evrope temelji na dialogih z državljani in njihovem sodelovanju v procesih sprejemanja političnih odločitev ter da imajo državljani EU možnost, da povedo, česar si želijo, in da je njihov glas slišan ter vključen v politične odločitve. Leta 2018 je tedanji predsednik Evropske komisije Jean-Claude Juncker (2018, str. 3) poudaril:

Evropa je v prvi vrsti Unija državljanov. Oni so srce, duša in gonilna sila našega projekta. Zato morajo biti v središču Unije prihodnosti, imeti svoj glas ter odločati o prihodnosti svoje Unije. Evropa mora postati močnejša in enotnejša, vendar je to mogoče samo, če postane bolj demokratična. Ko sem zasedel funkcijo sem se zavezal, da bodo ljudje na prvem mestu. Da poskrbim, da šteje vsak glas, da je vsako mnenje slišano. Razprava in dialog sta od prvega dne del prizadevanj Komisije.⁶⁹

V uvodu doktorskega dela sem naslovil, da je poudarjanje vključevanja državljanov, njihovih mnenj, pogledov, izkušenj in problemov ter izpostavljanje, da morajo biti politične odločitve utemeljene na dialogu z državljani, del vsakodnevnega političnega diskurza v EU. Takšen diskurz in tudi politične prakse odražajo ideje deliberativne demokracije. Evropska komisija (2012c) tako s spletnim portalom *Vaš glas v Evropi* in sloganom »povej svoje mnenje« vabi vse državljane EU, da izkoristijo možnost sodelovanja v »najrazličnejših konzultacijah in razpravah« ter »aktivno delujejo v Evropskem procesu oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev«. Hkrati Evropska komisija od leta 2012 organizira *Dialoge z državljani (Citizens' Dialogues)*, ki so utemeljeni neposredno na deliberativni praksi tako imenovanih 'srečanjih v mestni hiši' (*Town-hall meetings*) (glej tudi Fung, 2003; Gastil in Levine, 2005; European Commission, 2018a). Na *Dialogih z državljani* EU komisarji, poslanci Evropskega parlamenta in nacionalni ter lokalni politični odločevalci razpravljajo z državljani EU o njihovih pogledih

⁶⁹ V diskurzu nekdanjega predsednika Komisije je treba prepoznati kar Velikonja (2005, str. 15) poimenuje kot »'izvirni greh' novega evrocentrizma«, kjer politična skupnost Evropske unije prevzame ime celotne celine. Zamenjevanje Evrope z EU je moč prepoznati v številnih uradnih dokumentih in izjavah političnih predstavnikov EU, pri čemer prihaja do dvojnega izključevanja, na eni strani namreč tak diskurz kreira tako imenovanega Drugega, ki ne sodi v *Evropo*, na drugi strani pa aproprira in podaja Evropi svoj pomen, saj govori iz pozicije *Evrope*.

na prihodnost Unije. *Dialogi z državljani* so po mnenju Komisije (2014, str. 2) »še ena priložnost za državljane, da izrazijo svoj glas pri odločitvah, sprejetih na evropski ravni.«⁷⁰

Hkrati so dialogi z državljani predstavljeni tudi kot potrebna prihodnja usmeritev EU, saj Komisija poudarja, »da bo okrepila dialoge z državljani in spodbujala javno razpravo z namenom izboljšanja razumevanja vpliva EU na vsakodnevna življenja EU državljanov in spodbujanja izmenjave mnenj z državljani« (European Commission, 2017a, str. 20).⁷¹ Evropska komisija poudarja, da so dialogi z državljani neizogibna prihodnost in potrebna orientacija EU: »Prihodnost Evrope je v rokah vseh Evropejcev. Ne more biti vsiljena s strani voditeljev ali institucij. Čeprav je jasno, da lahko različne politične izbire dojemajo razvoj naše Unije na raznolike načine, pa je nekaj gotovo: Evropa mora poslušati svoje državljane in delovati v skladu s tem« (European Commission, 2018a, str. 5). Vključevanje državljanov prek dialogov naj bi tako bilo konstanta prihodnosti ne glede na politično usmeritev oziroma ideološka prepričanja.

Enak trend vpeljevanja in prepoznavanja pomena dialogov je prisoten tudi na področju mladine in mladinskih politik v EU. Že leta 2007 je tedanja podpredsednica Evropske komisije Margot Wallström (2007, str. 3) na dialogu z mladimi sporočila: »Želimo vas poslušati. /.../ Kaj pričakujete od Evrope? Kakšno Evropo si želite? /.../ Kakšna je vaša vizija Evrope? Resnično si želim izvedeti«. V ta namen je Evropska komisija vzpostavila mehanizem Strukturiranega dialoga, ki je predstavljen kot »edinstven participativni proces, ki mladim iz celotne Evrope omogoča, da izrazijo svoje poglede na številne problematike v neposrednem dialogu z oblikovalci politik« (Council of the European Union, 2015b, str. 6). Strukturiran dialog je predstavljen kot »ključen za participacijo mladih« oziroma kot »eden najpomembnejših ukrepov v okvirih participacije na ravni EU« (European Commission, 2016a, str. 76). Hkrati pa

⁷⁰ Dialogi z državljani potekajo pod sloganom *Za Evropo gre, zate gre! Pridruži se razpravi*. Evropska komisija (2018a, str. 3) poudarja, da je do leta 2018 na dialogih sodelovalo 160.000 državljanov na »prek 1200 razpravah v mestnih hišah, univerzah, tovarnah in drugih prostorih po vsej Uniji«. Na ta način želijo predstaviti, koliko priložnosti so imeli državljani za dialoge s političnimi predstavniki ter izpostaviti, da je na teh dialogih sodelovalo veliko število državljanov EU. Poudarjanje števila udeležencev, ki odraža tendenco po legitimiranju dialogov in ustvarjanju občutka reprezentativnosti ter legitimnosti politik EU, je ena od pomembnih značilnosti praks dialogov tudi na ravni dialogov z mladimi. Tako je komisar za izobraževanje, kulturo, mladino in šport Tibor Navracsić izpostavil: »Bolj kot kadarkoli prej sem odločen, da med svojim mandatom dosežem milijon mladih«. V tej smeri pa poudaril, da »ima Strukturiran dialog pri tem pomembno vlogo« (European Commission, 2016b).

⁷¹ S Pogodbo o Evropski uniji je bila leta 2009 vpeljana tudi Evropska državljanska pobuda, ki predstavlja mehanizem, kjer lahko milijon državljanov s podpisom določenega predloga s strani civilne družbe zagotovi, da predlog je predlog obravnavan v zakonodajnem procesu EU. Kot je poudaril svetovalec predsedniku Evropske komisije Luc Van Den Brande (European Commission, 2017b, str. 10), je bila Evropska državljanska pobuda »vzpostavljena za krepitev participativne demokracije na evropski ravni«.

je na ravni preučevanj mladinskih politik EU pogosto dojet kot »oblika deliberativne demokracije« (Cammaerts in drugi 2016, str. 27–28). Pomen Strukturiranega dialoga prepoznavajo tudi mladi oziroma mladinske organizacije, saj ga dojemajo kot pomemben in uporaben mehanizem, ki »povečuje vključevanje mladih v demokratični proces na lokalni, regionalni in Evropski ravni« (European Youth Forum, 2013, str. 3). Ali kot pravijo, »[n]aj vas ne odvrne abstrakten naslov /.../. Strukturiran dialog je nenehen cikel dialoga med mladimi iz cele Evrope in oblikovalci politik« ("European Youth Week", 2011).

Vzpostavljanje dialogov kot mehanizmov (politične) participacije in urejanje oziroma vladanje politični skupnosti prek dialogov v EU je tako treba prepoznavati kot sodoben politični fenomen. Glede vseprisotnosti diskurza dialoga in vpeljevanju mehanizmov dialoga, ki temeljijo neposredno na deliberativnih praksah, se odpirajo pomembna vprašanja. Kako to, da so dialogi v EU postali politični fenomen? Ali drugače, od kod sploh prihaja ideja vpeljave in institucionalizacije različnih mehanizmov dialogov in vključevanja državljanov v procese sprejemanja odločitev? Kakšni procesi so vodili do dojetanja dialogov kot ključnih mehanizmov za sedanje in prihodnje delovanje EU ter kako se vednostni okviri deliberacije in deliberativni mehanizmi vpenjajo v te premisleke in institucionalizacije?

Pri raziskovanju dialogov kot deliberativnih idej in mehanizmov delovanja oblasti v EU je moje raziskovanje usmerilo prepoznanje, da se koncept »deliberacije pri vpeljavanju v EU uporablja precej ohlapno« (Curtin, 2006, str. 134). To pomeni, da so vednostni okviri in prakse na ravni EU redko poimenovane z neposrednim označevalcem deliberacije in deliberativne demokracije, temveč so uporabljena bolj poznana in uveljavljena poimenovanja, kot so participacija, dialogi, konzultacije, razprave ipd.⁷² Odsotnost poimenovanja deliberacije in deliberativne demokracije je v intervjuju, ki sem ga opravil, reflektiral vodja enote za transparentnost Generalnega sekretariata Evropske komisije Martin Kröger, ki je poudaril, da je koncept deliberativne demokracije »preveč akademski /.../, mnogi od tistih, ki so bili vključeni v vpeljavo vladovanja, verjetno poznajo koncept, vendar koncept kot tak ne igra vloge v procesih oblikovanja politik«, ti procesi so »mnogo bolj prizemljeni« (Kröger, osebni intervju, 2018, 9. april).⁷³ S tem je poudaril, da so na ravni EU ideje deliberativne demokracije

⁷² Dober prikaz transformacije diskurza deliberacije v bolj poljuden jezik je nenazadnje preimenovanje deliberativne prakse *srečanj v mestni hiši v dialoge z državljani*, pri čemer v poročilih, predstavitev, promocijskih materialih, spletnih straneh koncepta deliberacija ali deliberativna demokracija nista nikoli omenjena neposredno.

⁷³ Zvočni posnetek in zapis intervjuja sta v obliki surovih podatkov na voljo v mojem osebnem arhivu. Enako velja za vse opravljene osebne intervjuje, ki jih uporabljam v analizi in navajam v nadaljevanju doktorske disertacije.

dojete kot del akademskega diskurza, ki se v političnih procesih transformira in preimenuje v bolj razumljiv in privlačen politični diskurz, kamor se danes v EU uvrščajo tudi dialogi.

Hkrati Kröger v predhodno citirani izjavi posredno odstre še eno pomembno značilnost, in sicer da so se vednostni okviri deliberacije in prakse dialoga na ravni EU vpeljevali v okvirih vladovanja. Da je do proliferacije dialogov v EU prišlo v okvirih vladovanja je prepoznano in splošno sprejeto tudi na ravni raziskovanja (glej Curtin, 2006; Kohler-Koch in Finke, 2007; Kohler-Koch, 2012; Heinelt, 2018). Eno od ključnih lastnosti vladovanja in hkrati razlik od predhodnih načinov delovanja oblasti namreč predstavlja prav vpeljava participacije, ki predstavlja širši okvir praks dialogov. Kot ugotavlja Finke (2007, str. 6), je namreč participacija tista, »ki vzpostavlja razliko med vladovanjem in vladanjem«, saj »premakne fokus od javnih uslužbencev in hierarhičnega sprejemanja političnih odločitev k medsebojnemu sodelovanju med javnimi in zasebnimi akterji v nehierarhičnih političnih strukturah«. Z vladovanjem in v njegovih okvirih naj bi tako prihajalo do vzpona participacije in proliferacije dialogov kot neposrednih praks participacije. Dojemanje razmerja, kjer dialogi predstavljajo mehanizem participacije, vladovanje pa najširši okvir delovanja političnega, v katerem se izpostavlja pomen participacije, je ključno za osvetlitev temeljnih vprašanj, ki se porajata, torej kako so se dialogi pojavili in kako so postali sodoben politični fenomen v EU.

Z vpeljavo vladovanja na ravni EU je, kot osvetlita Kohler-Koch in Rittberger (2006, str. 27), v družboslovni znanosti prišlo do tako imenovanega »obrata vladovanja« (*governance turn*), ki označuje »eksplozijo raziskovanja vladovanja v EU«. Temeljna značilnost obrata vladovanja je, da se osredotoča na preučevanje participacije kot načina demokratizacije EU. V tem okviru Kohler-Koch in Finke (2007, str. 207) prepoznavata, da je »deliberativna demokracija postala skupna referenčna točka za vse tiste, ki iščejo alternativo demokratizacije vladovanja v EU«. Predpostavke deliberativne demokracije tako predstavljajo prevladujoč pristop, na podlagi katerega se preučuje mehanizme participacije in prakse dialogov na ravni EU. Ravno v normativni usmeritvi deliberativne demokracije, kako narediti obstoječ sistem in mehanizme predstavniške demokracije bolj demokratične oziroma deliberativne (glej Mansbridge in drugi, 2010), prepoznavam problem nezmožnosti premišljanja temeljnega vprašanja, kako so se v okvirih evropskih integracijskih procesov pojavili in uveljavili dialogi kot sodobna politična praksa.

Problem preučevanja obstoječih politik in mehanizmov participacije in dialogov se odraža v pomanjkanju premislekov o zgodovinskih kontekstih, na podlagi katerih so bili ti vzpostavljeni,

in normativni usmeritvi v oblikovanje novih, drugačnih predlogov, na podlagi kriterijev deliberativnosti (Cohen in Sabel, 1997; Caporaso in Wittenbrinck, 2006; Eriksen in Fossum, 2012). Odraža se tudi v iskanju izvora vpeljave vladovanja, participacije in dialogov v enem dogodku, eni točki v zgodovini evropskih integracijskih procesov, ki naj bi predstavljala začetke večje demokratizacije ter podlago, na kateri lahko EU postane bolj deliberativna (Mak, 2000; De la Porte in Nanz, 2004; Curtin, 2006; Kohler-Koch, 2012). Takšna proučevanja iz pozicije in za namene sedanosti za nazaj interpretirajo procese vpeljave vladovanja, participacije in dialogov kot načine postopne demokratizacije, ki pa še ni dosegla stopnje deliberativnosti. S tem zasledujejo cilj, da bi na podlagi njihove kritične analize obstoječih politik vladovanja in mehanizmov participacije in dialoga, delovanje EU postalo bolj deliberativno. Obe usmeritvi v svoji intenci po spremembi vladovanja v smeri večje deliberativnosti EU tako spregledata in ne tematizirata, kako je v okvirih vladovanja zamišljeno delovanje oblasti in kakšna vloga je pripisana participaciji, deliberaciji in dialogom v okvirih vladovanja.

Razreševanje opisanih problematik ter odgovarjanje na vprašanja, kako so dialogi postali sodoben politični fenomen, od kod so se pojavili in kako so zamišljeni oziroma kakšna je njihova vloga na ravni delovanja oblasti, je mogoče z drugačnim zgodovinskim pogledom, in sicer genealogijo kot zgodovino sedanosti (glej Foucault, 1980f, 1984a, 1996a; Dean, 2010; Scott, 2014). Ta se s svojo anti-normativno pozicijo (glej Kelly, 2018) izogne iskanju rešitev, kako bi obstoječe institucije in prakse spremenili v bolj deliberativne. Hkrati razrešuje tudi problematiko iskanja izvora v enem dokumentu ali dogodku, ki naj bi tekom evropskih integracijskih procesov predstavljal začetek oziroma rojstvo dialogov. Usmerja nas namreč v razumevanje in osvetljevanje družbenopolitičnih kontekstov in okvirov vednosti, ki so omogočili vzpon vladovanja kot specifičnega načina zamišljanja oziroma politične racionalnosti, ki je predstavljala pogoj možnosti za vzpon participacije in proliferacijo dialogov v EU.

Ob spoznanju, da so dialogi na ravni EU vedno vpeti v vladovanje, sicer enega od pomembnih sodobnih okvirov delovanja oblasti, ter da predstavljajo mehanizem politične participacije, je treba genealogijo dialogov v EU tako premišljati v tem prepletu. Bolj specifično, v okvirih genealogije je treba prepoznavati in osvetljevati vladovanje kot način zamišljanja delovanja oblasti oziroma kot politično racionalnost oblasti. Participacijo, ki predstavlja okvir dialogov, pa kot mehanizem delovanja oblasti. Pri tem je vloga in razumevanje participacije pogojena s

politično racionalnostjo vladovanja. Cilj osvetlitve politične racionalnosti vladovanja terja, da stopimo korak ali dva nazaj in onkraj EU, v obdobje pojavnosti vladovanja in participacije na ravni Svetovne banke. Takšen korak je glede na obstoječe historične analize participacije in dialogov v evropskih integracijskih procesih presenetljiv, vendar nujen, saj se je ravno v okvirih družbenopolitičnih kontekstov na ravni Svetovne banke izgrajevala politična racionalnost vladovanja kot specifičnega načina razumevanja in delovanja oblasti, ki je bila naknadno vpeljana tudi v EU.

Da je treba za razumevanje dialogov kot sodobnih političnih fenomenov v EU stopiti onkraj evropskih integracijskih procesov se je pokazalo tekom genealoškega raziskovanja. Kot sem predstavil v tretjem poglavju, genealogija ne predpisuje vnaprej določenih korakov raziskovanja (Dean, 2010, str. 2), temveč prek »natančnega in pazljivega dokumentiranja« (Foucault, 1996a, str. 139) išče družbenopolitične kontekste in prostore, kjer se je vzpostavilo določeno razumevanje političnega kot dogovor na partikularne probleme v družbi. Raziskovalno usmeritev je predstavljalo Bevirjevo (2013) spoznanje o smiselnosti genealoškega raziskovanja prek arhivskega preučevanja dokumentov in *elitnih* intervjujev s političnimi predstavniki ter ključnimi akterji, ki sodelujejo pri snovanju predlogov politik.

To izhodišče me je vodilo v zastavitev šestih korakov, ki so se tekom raziskovanja med seboj prepletali oziroma dopolnjevali. Temelj raziskovanja so predstavljale teoretske podlage genealogije, ki se v okvirih Foucaultovega razumevanja delovanja oblasti osredotoča na identificiranje historičnih prelomov vednosti in razmerij moči ter družbenopolitičnih kontekstov kot pogojev možnosti zamišljanja in institucionalizacij specifične politične racionalnosti. Drugi korak je predstavljalo zbiranje in kronološka ureditev dokumentov, pridobljenih v spletnih arhivih EU institucij in arhivih Svetovne banke,⁷⁴ ki so naslavljali (strukturirane) dialoge, participacijo in vladovanje.⁷⁵ Sočasno sem prebiral obstoječe historično senzibilne študije vladovanja, participacije in dialogov, ki so mi prinesle dodaten uvid glede

⁷⁴ Dokumente sem pridobil primarno v spletnih arhivih Eur-lex (<http://eur-lex.europa.eu/homepage.html>) ter Arhivu evropskih integracij (<http://aei.pitt.edu/>), ki omogočata spletni dostop do uradnih dokumentov Evropske skupnosti ter prinašata poenostavljeno iskanje, ki močno zmanjša čas pridobivanja podatkov. Hkrati sem dokumente pridobil tudi v arhivih posameznih EU institucij s pošiljanjem prošenj za dostop do elektronske verzije specifičnih dokumentov.

⁷⁵ Za pridobivanje dokumentov in osvetljevanje specifičnih dogodkov, kontekstov in diskurza na ravni EU institucij mi je služilo tudi spletno orodje internetnega arhiva *Wayback machine* (<https://archive.org/web/>), ki omogoča dostop do vsebin, ki so bile objavljene v določenem času in danes niso več na voljo. Do katerih vsebin sem dostopal prek internetnega arhiva je razvidno iz url naslova v seznamu virov. Podlago za analizo je predstavljalo več kot 300 pridobljenih dokumentov iz obdobja med letoma 1961 in 2019.

pomembnih dokumentov ter osvetlile prevladujočo interpretacijo pojavnosti dialogov v EU, kar je predstavljalo tretji korak. V četrtem koraku sem opravil tri poglobljene intervjuje⁷⁶ z ljudmi, ki so sodelovali pri institucionalizacijah (strukturiranih) dialogov, s čimer sem pridobil uvide, ki so mi dodatno osvetlili njihove pojavnosti in transformacije tekom evropskih integracijskih procesov.⁷⁷ V petem koraku sem izhajajoč iz teoretskih okvirov kodiral pridobljene dokumente in opravljene intervjuje. Na ravni dokumentov sem se pri kodiranju usmeril na identifikacijo družbenopolitičnih kontekstov in problemov, ki jih naslavlja dokument, identificiranje cilja dokumenta oziroma na kakšen način je zamišljeno razreševanje problemov, opredelitev in zamišljanje dialogov ter opredelitev deliberacije, v kolikor je bila v dokumentu omenjena. Pri intervjujih pa sem se osredotočil na opredeljevanje družbenopolitičnih kontekstov ter razumevanje prelomov na ravni institucionalizacij (strukturiranih) dialogov tekom evropskih integracijskih procesov. Šesti in zadnji korak zajema interpretacijo pridobljenih uvidov.

Ugotovitve so predstavljene v dveh sklopih. Prvi zajema širši okvir genealogije dialogov v EU, ki je nujno potrebna za razumevanje specifične prakse dialoga na ravni mladinskih politik v EU. V skladu z genealogijo kot zgodovino sedanosti, se sprva osredotočam na osvetlitev družbenopolitičnih kontekstov ter teoretskih prelomov vpeljave vladovanja na ravni Svetovne banke, ki so postavili temeljne okvire politične racionalnosti vladovanja in posledično specifično razumevanje delovanja oblasti. V kontekstih pojavnosti vladovanja naslavljam tudi, kako se je izgrajevalo specifično zamišljanje participacije in kakšna vloga je pripisana participaciji na ravni delovanja oblasti. V nadaljevanju osvetljuje družbenopolitične kontekste, ki so na ravni evropskih integracijskih procesov vodili v izgradnjo specifične politične racionalnosti participacije ter prve prakse dialogov z državljani v EU, ki jih

⁷⁶ Prvi intervju sem opravil 9. aprila 2018 v Bruslju z Martinom Krögerjem, vodjo enote za transparentnost na Generalnem sekretariatu Evropske komisije, ki je bil od začetka devetdesetih let zadolžen za spremljanje vpeljave participacije in dialogov pri Evropski komisiji. Drugega z Janom Vanheejem, državnim uradnikom in članom belgijske delegacije za Strukturiran dialog. Z njim sem intervju opravil 20. aprila 2018 na EU mladinski konferenci v Sofiji. Vanhee je kot predstavnik belgijskega ministrstva sodeloval na konferenci v Parizu leta 2000, ki je predstavljala eno od prelomnic vpeljave dialogov z mladimi v EU. Hkrati pa je od začetkov Strukturiranega dialoga bodisi organizacijsko bodisi kot član belgijske delegacije sodeloval na mladinskih konferencah Strukturiranega dialoga na EU ravni. Tretji intervju sem opravil s Pierrom Mairessejem, ki je bil od leta 1999 do 2004 vodja enote za mladino in od leta 2004 do 2014 direktor Generalnega direktorata za izobraževanje, mladino, šport in kulturo pri Evropski komisiji. Mairesse je kot vodja enote skrbel za pripravo Bele knjige za mladino, ki je predstavljala enega od mejnikov vpeljave dialogov z mladimi, kasneje pa je bil kot direktor odgovoren za institucionalizacijo mehanizma Strukturiranega dialoga. Intervju s Pierrom Mairessejem sem opravil 2. julija 2018 v Bruslju.

⁷⁷ V ta korak lahko uvrstim tudi kontaktiranje avtorjev študij in ključnih akterjev, ki so mi, v kolikor so se odzvali, omogočili dodatne pojasnitve dogodkov in dokumentov ter me večkrat preusmerili na druge akterje oziroma osebe, ki so imele pomembno vlogo pri institucionalizaciji (strukturiranih) dialogov tekom evropskih integracijskih procesov.

prevladujoče študije participacije, deliberacije in dialogov v EU izpuščajo. Prvi del zaključim s kontekstualizacijo vpeljave vladovanja v EU, interpretacijo razumevanja participacije v okvirih Bele knjige o vladovanju, s katero je bilo na ravni EU vpeljano vladovanje, ter interpretacijo vzpostavljanja tako imenovane kulture dialoga v EU, ki je predstavljala okvir, v katerem so se participacija in dialogi vzpostavili kot pomemben mehanizem delovanja oblasti.

V drugem sklopu sprva osvetlim vzpostavljanje mladinskih politik tekom evropskih integracijskih procesov ter mladine kot specifične populacije, ki jo je treba upravljati. V nadaljevanju pa razkrivam družbenopolitične kontekste in razmerja moči, ki so leta 2001 rezultirali v vpeljavo Bele knjige: nova spodbuda za evropsko mladino. Ta dokument je dojet kot začetek mladinskih politik EU. Hkrati pa je, kot pokažem, treba kontekste vzpostavljanja Bele knjige prepoznavati tudi kot pogoje možnosti vpeljave Strukturiranega dialoga. S tem predstavim, da so bili ključni okviri delovanja Strukturiranega dialoga vzpostavljeni že pred uradno institucionalizacijo z dokumenti EU institucij, ki jo prevladujoče analize Strukturiranega dialoga postavljajo kot začetek. V nadaljevanju pa naslovim ključne transformacije, ki so določile okvire delovanja in vzpostavile dojemanje Strukturiranega dialoga kot najpomembnejšega mehanizma sodelovanja mladih pri oblikovanju (in sprejemanju) političnih odločitev v EU.

4.1 Kontekst dialogov z državljani onkraj EU: vladovanje na ravni Svetovne banke

Dojemanje dialogov kot sodobnih političnih fenomenov v EU terja, da jih razumemo v okvirih delovanja oblasti oziroma v okvirih prevladujočih dojemanj političnega. Najširša refleksija političnega nas pripelje do spoznanja, da se politično danes pogosto razume kot delovanje v okvirih vladovanja. EU ni pri tem nobena izjema, saj se jo opredeljuje kot prostor večnivojskega vladovanja (*multi-level governance*) (glej Hooghe in Marks, 2001; Bache in Flinders, 2004). To odraža, da se delovanje oblasti v EU enači z vladovanjem in obratno, da vladovanje predstavlja temeljni okvir delovanja oblasti v EU. Kot ugotavlja Frederickson (2009, str. 286), je danes »vladovanje vseprisotno«, hkrati pa je tudi vsesplošno sprejeto in neproblematizirano, saj »nihče ne zanika, da je dobro vladovanje potrebno« (Munshi, Abraham in Chaudhuri, 2009, str. VII).⁷⁸ V tej smeri Walters (2004a, str. 41) ugotavlja, da se danes v političnih procesih

⁷⁸ Da je delovanje oblasti danes potopljeno v razumevanje političnega kot vladovanja odraža tudi naslov knjige enega najbolj priznanih teoretikov vladovanja Jana Kooimana (2003): »Vladanje kot vladovanje«.

vladovanje skoraj ne omenja, saj je dojeto »kot naravno in neizogibno«. Hkrati pa prepoznava, da je »glede na prominentnost vladovanja in njegovo uporabo v političnih krogih presenetljivo malo kritične literature /.../. [O]bstaja namreč veliko neravnovesje med eksponentno rastjo literature, ki aplicira vladovanje na določene primere in področja, ter raziskovanjem, ki kritično preučuje temeljne predpostavke in politične posledice vladovanja« (Walters, 2004a, str. 27).

V prevladujočih premislekih o institucionalizaciji prepoznavam v preučevanjih vladovanja tri trende. Prvič, da se zgodovinske analize vladovanja v EU osredotočajo skoraj izključno na okvire evropskih integracijskih procesov (glej Magnette, 2003; Kohler-Koch in Quittkat, 2013), ne prepoznavajo pa, da se je koncept vladovanja izgrajeval že pred vpeljavo na EU ravni. Drugič, da teoretske študije vladovanja (glej Kooiman, 1993; Bevir, 2013) bodisi ne naslavljajo historičnih kontekstov pojavnosti, ki so privedli do institucionalizacij vladovanja, ali pa ne premišljajo, kako teoretske predpostavke vplivajo na zamišljanje političnega in delovanje oblasti. Hkrati pa študije, ki osvetlujejo družbenopolitične kontekst pojavnosti vladovanja (glej Tshuma, 1999; Harrison, 2005), ne reflektirajo okvirov vednosti oziroma teorij, ki so omogočile zamišljanje in vpeljavo vladovanja. Eden ključnih izzivov pričujoče genealogije je tako, da številna razpršena spoznanja o družbenopolitičnih kontekstih ter teoretskih okvirih, v katerih se je vzpostavilo vladovanje, mislim skupaj in tako osvetlim politično racionalnost vladovanja.

4.1.1 Svetovna banka: kontekst in teoretski prelomi, ki so pripeljali do vladovanja

Z namenom razumevanja političnega in sodobnega delovanja oblasti je tako v skladu z Waltersovim prepoznanjem treba osvetliti temeljne predpostavke vladovanja. V zgodovinsko senzibilnih analizah obstaja konsenz, da se je koncept vladovanja vzpostavljala na ravni Svetovne banke (glej Kooiman, 1999; Tshuma, 1999; Harrison, 2005; Hout, 2010; Tamanaha, 2015). Natančneje, vladovanje se je pojavilo in institucionaliziralo kot odgovor na problematiko razvojnih politik oziroma programov strukturnega prilagajanja (*structural adjustment programs*) Svetovne banke v 1980ih.⁷⁹ Za razumevanje, kako se v okvirih vladovanja zamišlja politično, zakaj je v okvirih vladovanja prišlo do vzpona participacije kot širšega okvira, v

⁷⁹ Razvojne politike Svetovne banke predstavljajo tako imenovano pomoč državam v razvoju, v obliki financiranih projektov in programov ter posojil, v okviru katerih in v zameno za katera morajo te države vpeljevati določene politike. Te politike so bile od devetdesetih let prejšnjega stoletja dalje bile poimenovane kot dobro vladovanje (*good governance*).

katerem delujejo dialogi, je tako treba sprva osvetliti prelomno obdobje razvojnih politik, v katerem se je pojavilo vladovanje. Bolj specifično, treba je nasloviti družbenopolitične kontekste ter problematike, s katerimi so se soočale razvojne politike, hkrati pa tudi teoretske prelome, ki so omogočali razreševanje problematik. Ti družbenopolitični konteksti in teoretski prelomi so namreč predstavljali pogoj možnosti vzpostavitve vladovanja.

Na ravni razvojnih politik Svetovne banke se je ob koncu osemdesetih zasidral pogled o dveh problematikah. Prvo so predstavljale slabe gospodarske razmere držav v razvoju, ki so vodile v vse večje zavedanje, da so razvojne politike neučinkovite. Helleiner (1992, str. 779) je leta 1992 tako ugotavljal, da je bila »afriška gospodarska učinkovitost v 1980ih klavrna« ter da »napoved za Afriške države v 1990ih daje malo upanja za napredek«. ⁸⁰ Na tej podlagi je sledila ugotovitev, da so »programi in projekti« na ravni razvojnih politik Svetovne banke, ki so jih »financirali, lahko bili tehnično dobro izvedeni, vendar niso prinesli pričakovanih rezultatov« (World Bank, 1992, str. 1). To je pomenilo, da so bile razvojne politike prepoznane kot neučinkovite, saj niso prinašale gospodarske rasti in zmanjševanja revščine ter neenakosti med razvitimi državami in državami v razvoju, kar naj bi bil (ključen) cilj razvojnih politik. ⁸¹

Na spoznanjih o neučinkovitosti razvojnih politik pa je temeljila druga problematika. Pri Svetovni banki ob koncu osemdesetih let namreč niso znali pojasniti razlogov za neuspeh. V raziskovalnem poročilu Svetovne banke sta de Capitani in North (1994, str. 1) tako ugotavljala:

Pregled gospodarskih trendov v državah tretjega sveta v zadnjih petdesetih letih kaže velike in še vedno v glavnem nepojasnjene razlike v uspešnosti gospodarskega razvoja /.../. Po več kot desetletju posojil v okvirih strukturnih prilagoditev še vedno ne znamo pojasniti velikih razlik v rezultatih praktično enakih politik strukturnega prilagajanja. Jasno je, da nekaj umanjka v ekonomski teoriji in ekonomskih modelih, ki jih trenutno uporabljamo.

To spoznanje je ključno, saj razkriva, da se je na ravni Svetovne banke na eni strani vzpostavilo prepričanje, da se razlogi za neuspeh nahajajo v napačnem pogledu in ekonomskih

⁸⁰ V tej smeri je tedanji generalni direktor Robert Picciotto (1992, str. 4) v poročilu Svetovne banke ugotavljal, da je »dohodek na prebivalca v državah v razvoju leta 1990 kot tudi 1991 upadel«, kar se je zgodilo »prvič od leta 1965, ko je Svetovna banka začela zbirati celovite podatke o državah v razvoju«.

⁸¹ Kritičen pogled na delovanje mednarodnih institucij Svetovne banke, Mednarodnega denarnega sklada in Svetovne trgovinske organizacije, ki so poimenovane tudi kot Bretton Woods institucije, do držav v razvoju prek razvojnih politik ponuja dokumentarni film Richarda Brouillettea (2009) *Encirclement: Neo-liberalism ensnares democracy*. Eden od ključnih poudarkov filma je, da so se prek teh institucij, v katerih predstavniki niso demokratično izvoljeni, od 1980ih let dalje s pogoji za pridobitev finančne pomoči, med drugim zmanjševanja vloge države, privatizacije državnih podjetij in javnih dobrin, deregulacije investicij in zmanjševanja plač, vpeljevale tako imenovane neoliberalne politike. Te so rezultirale v poglobljanje neenakosti med tako imenovanimi razvitimi in državami tretjega sveta.

predpostavkah, na katerih so temeljile razvojne politike, na drugi pa, da je treba rešitve iskati v novih ekonomskih premislekih in teorijah. Ta povezava, ki predstavlja temelj za vzpostavitev vladovanja, postane očitna z osvetlitvijo sprememb razvojnih politik Svetovne banke in teoretskih predpostavk, na katerih so bile utemeljene.

Razvojne politike so v osemdesetih letih temeljile na specifičnih smernicah, poimenovanih kot Washingtonski konsenz (glej Stiglitz, 1998; Hout, 2010; Tamanaha, 2015).⁸² Ta »je postal slogan razvojnih politik« (Adelman, 2000, str. 53), predstavljal pa je nabor političnih priporočil za države v razvoju oziroma vpeljavo »tržno usmerjenih reform« v državah v razvoju. Med drugim so to »politike fiskalne discipline, davčne reforme, finančna liberalizacija, liberalizacija trgovanja, privatizacija in deregulacija« (Hout, 2004, str. 592). Ali drugače, v zameno za pridobivanje kreditov Svetovne banke so morale države v razvoju implementirati reforme vpeljave trga. Takšna usmeritev je po besedah Houta (prav tam) predstavljala »pravovernost v razvoju« (*orthodoxy in development*), saj je utemeljevala vpeljavo trgov v vse pore družbe kot edino mogočo in potrebno usmeritev za države v razvoju.

Kot je večkrat poudarjeno v raziskovalnih poročili Svetovne banke (glej Picciotto, 1992; De Capitani in North, 1994; Picciotto in Wiesner, 1998), so razvojne politike Washingtonskega konsenza temeljile na predpostavkah neoklasične ekonomije. Krogstad (2007, str. 69) tako ugotavlja, da je bil Washingtonski konsenz »odraz hegemonije neoklasične teorije znotraj ekonomske misli. Temeljna predpostavka te ekonomije pa je, da prosti trg prinaša najbolj učinkovite rezultate«. Ob prepoznanjih neučinkovitosti razvojnih politik se je na ravni Svetovne banke posledično zakoreninil pogled o problematičnosti teoretskih predpostavk neoklasične ekonomije in usmeritev Washingtonskega konsenza, na katerem so temeljile razvojne politike (glej North, 1990b; Williamson, 1993; De Capitani in North, 1994; Picciotto, 1995). To pomeni, da so bile teoretske predpostavke neoklasične ekonomije dojete kot ključni problem neuspeha razvojnih politik.

⁸² Izraz, ki je odražal usmeritev razvojnih politik v osemdesetih, je prvič uporabil John Williamson leta 1989, kasneje zaposlen pri Svetovni banki, za poimenovanje dogovora med Mednarodnim denarnim skladom (IMF), Svetovno banko in Ministrstvom za finance ZDA. Na tej ravni je bil namreč sprejet dogovor o politikah, z namenom servisiranja dolga držav tako imenovanega globalnega juga zaradi dolžniške krize, ki se je pojavila v začetku osemdesetih let. Washingtonski konsenz je zajemal med drugim politike zmanjševanja državne porabe, reforme zmanjševanja davkov, finančno in trgovinsko liberalizacijo, odpravo ovir za investicije iz tujine, privatizacijo državnih podjetij in zavarovanje pravic zasebne lastnine. Vpeljava teh politik je bila pogoj za pridobivanje kreditov Svetovne banke. Termin Washingtonski konsenz je v devetdesetih in kasneje pridobil slabšalen pomen opisa neoliberalnih politik (glej Williamson, 1993; Camara Neto in Vernengo, 2004; Hout, 2004).

Prav na ravni razvojnih politik je tako treba prepoznavati teoretski boj oziroma prelom v ekonomski misli, ki je predstavljal pogoj možnosti za novo usmeritev razvojnih politik v okviru katerih se je vzpostavilo vladovanje. Temelj teoretskega preloma je predstavljalo dojetje, kaj so ključni kriteriji, ki prinašajo učinkovitost ter gospodarsko rast. Kritike neoklasične ekonomije na ravni razvojnih politik so izhajale iz novih teoretskih premislekov v ekonomiji o tem, kaj pojasnjuje in zagotavlja učinkovitost ter rast. Ti premisleki so bili poimenovani kot Nova institucionalna ekonomija (NIE). Medtem ko so usmeritve neoklasične ekonomije predpostavljale, da trgi delujejo spontano in da trg prinaša ter zagotavlja učinkovitost in rast, pa NIE poudarja ključno vlogo institucij in stroškov. V teoretskih predpostavkah NIE namreč ključ za učinkovitost predstavljajo institucije, osnovna determinanta, ki pojasnjuje učinkovitost in rast, pa so stroški (glej North, 1990b; Williamson, 1993; De Capitani in North, 1994; Picciotto, 1995).⁸³ V pogledu NIE so namreč politične in ekonomske institucije tiste, ki prispevajo k zmanjšanju stroškov in posledično zagotavljajo učinkovitost ter gospodarsko rast. Ravno v prepoznavanju pomena institucij in stroškov pa je ključna razlika med neoklasično ekonomijo in NIE. Izhajajoč iz pogleda NIE je Picciotto (1992, str. 6) v poročilu za Svetovno banko poudaril, da »za neoklasične ekonomiste institucije niso pomembne. Vendar v realnosti so«.

Teoretske predpostavke NIE, ki so nadgrajevale premisleke neoklasične ekonomije, so tako ob koncu osemdesetih in začetku devetdesetih postale ključna vednost in temeljni okvir premislekov o spremembah razvojnih politik. De Capitani in North (1994, str. 1) sta ugotavljala, da imajo »razumevanja, ki jih ponuja NIE, pomembne posledice za načine, kako konceptualiziramo razvojne procese in organiziramo delo Banke«. NIE je s premisleki o pomenu institucij za doseganje učinkovitosti in gospodarske rasti predstavljal podlago tudi za identifikacijo problematik obstoječih razvojnih politik. Nekdanji predsednik Svetovne banke Joseph Stiglitz (1998, str. 9) je na predavanju *Towards a New Paradigm for Development: Strategies, Policies and Processes* reflektiral, da so »številne države sledile diktatu

⁸³ Osnovni dejavnik, ki v okvirih NIE pojasnjuje (ne)učinkovitost so stroški, kar je tudi ena od temeljnih razlik z neoklasično ekonomijo. Slednja stroškom ne namenja pozornosti oziroma »stroške ignorira« (Picciotto, 1992, str. 17). V pogledu NIE namreč skoraj vsa dejanja povzročajo stroške. Kot stroške se tako dojema med drugim aktivnosti pridobivanja informacij in količine vloženega dela, ki sta vodili v sprejetje dogovora oziroma odločitve. Ključen cilj in usmeritev pa je zmanjševanje stroškov, kar naj bi, v pogledu NIE, izboljšalo učinkovitost in prispevalo k ekonomski rasti (glej North, 1990b; Williamson, 1993). Iz takšnega dojetja je izpeljana povezava med stroški in institucijami. »Vzpostavljanje institucij, ki zagotavljajo nizke stroške«, je namreč v pogledu NIE »ključ do ustvarjanja produktivnih gospodarstev« (North, 1990b, str. 362). To pomeni, da je »racionalnost institucij pod okriljem nove institucionalne ekonomije zmanjšanje /.../ stroškov« (Williamson, 1993, str. 5).

liberalizacije, stabilizacije in privatizacije, temeljnih premis tako imenovanega Washingtonskega konsenza, ampak še vedno niso rasle. Tehnične rešitve – recept Washingtonskega konsenza – očitno niso bile dovolj /.../. Gospodarstvo potrebuje institucionalno infrastrukturo«. S tem je osvetljeval prevlado prepričanja, da je razvojne politike treba usmeriti onkraj omejitev Washingtonskega konsenza in se osredotočiti na institucije, ki bodo zagotavljale učinkovito delovanje trgov.

NIE je s premisleki o pomenu institucij za doseganje učinkovitosti in ekonomske rasti tako na eni strani predstavljala podlago za identifikacijo problematik obstoječih razvojnih politik, na drugi pa okvir njihovih novih usmeritev. Takšno razumevanje se odraža tudi v poročilu Svetovne banke z naslovom *From crisis to sustainable growth - sub Saharan Africa: a long-term perspective study* (World Bank, 1989). V predgovoru k poročilu je tedanji predsednik Svetovne banke Barber B. Conable (1989, str. XII) poudaril, da je »poglavitni vzrok slabih gospodarskih rezultatov v preteklosti predstavljalo neučinkovito delovanje javnih institucij«. Pri tem pa je ugotavljal, da »so iniciative zasebnega sektorja in tržni mehanizmi pomembni, vendar jih mora spremljati *dobro vladovanje* – učinkovit javni sektor, zanesljiv pravosodni sistem in administracija, ki je odgovorna pred javnostjo« (prav tam, poudarek dodan). Zgodovinske analize prepoznavajo, da je poročilo pomembno, ker se je ravno v njem »koncept ‘vladovanja’ pojavil prvič« (Tshuma, 1999, str. 80). Še pomembneje pa je, da se je vladovanje kot nova usmeritev razvojnih politik pojavilo v okviru razumevanja ter na podlagi premislekov NIE. Vladovanje je v svojem bistvu namreč predstavljalo vzpostavitev institucij oziroma institucionalnega okolja, ki bo zmanjševalo stroške in s tem zagotavljalo učinkovitost ter gospodarsko rast.⁸⁴

Takšno dojemanje je razvidno tudi iz nadaljnjih opredelitev in uporabe vladovanja v okvirih razvojnih politik. V skladu z logiko NIE je bilo vladovanje uporabljeno za identificiranje dotedanjih problematik razvojnih politik Svetovne banke, kar je »vključevalo šibke institucije, pomanjkanje primernih zakonodajnih okvirov, šibke nadzorne sisteme nad financami /.../, negotove in spremenljive okvire politik ter zaprt sistem oblikovanja in sprejemanja odločitev,

⁸⁴ Logiko, kjer se vladovanje enači z vzpostavljanjem institucij, je mogoče zaslediti v mnogih poročilih Svetovne banke. V teh se med drugim izpostavlja, da »[š]tevilne institucije, ki podpirajo trge, zagotavlja država. Zmožnost države, da zagotovi te institucije – pogosto poimenovane kot vladovanje – je tako bistveno za živahne in obsežne trge« (World Bank, 2002, str. 97). Ali kot je v poročilu Svetovne banke poudaril Acemoglu (2008, str. 1): »V kontekstih gospodarske rasti in razvoja se vladovanje nanaša na ključne institucije znotraj širokega zbira teh institucij«.

ki povečuje tveganja za korupcijo ter nenamensko porabo« (World Bank, 1992, str. 4). Na podlagi tega pa je, kot strnjeno osvetli Cajvaneanu (2011, str. 109), »koncept vladovanja na ravni Svetovne banke« temeljil na »zahtevah po odgovornosti, pravni državi, transparentnosti in participaciji, ki so odraz razumevanje institucionalnih kriterijev nove institucionalne ekonomije za gospodarsko rast in pogojev za spremembe«. ⁸⁵

Vladovanje, utemeljeno na premislekih NIE, je tako predstavljalo novo usmeritev razvojnih politik. V tej smeri je Tshuma (1999, str. 79) ugotavljal, da so »programi dobrega vladovanja postali eliksir razvojnih potreb«. To pomeni, da se je vladovanje dojemalo kot rešitev razvojnih politik in najboljša usmeritev za države v razvoju. ⁸⁶ V okvirih razumevanja delovanja oblasti pa je pomembno prepoznati, da so se prek vpeljave vladovanja v razvojne politike predpostavke in smernice NIE neposredno prelivale na raven političnega in delovanja oblasti. ⁸⁷ Santiso (2001, str. 2) tako pravi, da je »Svetovna banka zaradi zaskrbljenosti glede učinkovitosti pomoči z vpeljavo 'dobrega vladovanja' kot ključnega elementa razvojne strategije znatno razširila politične okvire«. Vzpostavljane vladovanja je bilo namreč »kriterij za pridobitev posojil« (Bevir, 2013, str. 167) in ključna usmeritev financiranja programov in projektov, s čimer se je vladovanje vpeljalo na raven političnega kot način delovanja oblasti. Vendar pa vladovanje, utemeljeno na pogledu NIE, ni ostajalo zgolj na ravni institucionalizacije v okviru politik Svetovne banke. Paloni in Zanardi (2006, str. 8) sta v analizi političnih reform tako ugotavljala, da je »Svetovna banka uvedla dobro vladovanje kot ključno področje reform politik, dejansko pa je bilo dobro vladovanje sprejeto kot politični cilj skoraj povsod«.

⁸⁵ Na tem mestu velja izpostaviti, da eno od pomembnih elementov vladovanja, ki se je vzpostavil v okviru institucionalizacij vladovanja na ravni Svetovne banke, predstavlja tudi participacija (glej Picciotto 1992, Stiglitz 1998, North, Acemoglu, Fukuyama in Dani, 2008). Podrobneje bom razumevanje participacije v okvirih NIE in vladovanja osvetlil v nadaljevanju.

⁸⁶ V akademskih premislekih, ki reflektirajo vlogo teorije na ravni vladovanja, obstaja enotna ocena, da NIE predstavlja ključne teoretske podlage za vpeljavo vladovanja. Tako Hout (2004, str. 592) ugotavlja, da je »bila agenda dobrega vladovanja v 1990ih in na začetku enaindvajsetega stoletja v veliki meri navdahnjena z načinom teoretiziranja, ki so ga poimenovali kot nova institucionalna ekonomija«. Tamanaha (2015, str. 89) pa reflektira, da je bil »v premislekih o razvoju pogled NIE sprejet soglasno«. Sredi devetdesetih je Picciotto (1995, str. 17) v raziskovalnem poročilu za Svetovno banko tako poudaril, da bi moralo »do sedaj že biti jasno«, da je bila »institucionalna ekonomija povabljen, da se združi z razvojno ekonomijo«.

⁸⁷ Svetovna banka je poudarjala, da so smernice dobrega vladovanja apolitične in da ne predstavljajo vmešavanja v notranjo politiko držav v razvoju. To bi namreč pomenilo neposredno kršitev pristojnosti Svetovne banke. Vendar kot poudarja Schmitter (2002, str. 58), »to nikogar ne bi smelo preslepiti«, saj »vzpostavljane okvirov vladovanja neizogibno vključuje velike politične odločitve – s še pomembnejšimi političnimi posledicami, če so te vpeljane napačno«. Države v razvoju so podobno kot s priporočili Washingtonskega konsenza bile primorane vpeljati politike dobrega vladovanja v zameno za pomoč in kredite Svetovne banke.

Širok konsenz o pomenu vladovanja ter vpeljave in institucionalizacije vladovanja odražajo Waltersovo (2004a, str. 41) spoznanje, da nas »danes diskurz o vladovanju skoraj spodbuja, da ga dojemamo kot naravnega in neizogibnega«. Tako je v sodobnih kontekstih prisotno zavedanje, da obstaja »med oblikovalci politik in akademiki splošno soglasje, da so dobro vladovanje in močne institucije bistvo gospodarskega razvoja« (Kaufmann, Kraay in Mastruzzi, 2006, str. 52).⁸⁸ Vendar pa v študijah, ki prepoznajo pomen NIE kot ključni okvir vednosti, na podlagi katere je bilo vpeljana vladovanje (glej Hout, 2004; Tamanaha, 2015), umanjka razumevanje, kako se na ravni NIE zamišlja politično in kakšen način delovanja oblasti se vzpostavlja prek vladovanja. Pogled NIE, na katerem temelji vladovanje in kot bom predstavil v nadaljevanju tudi participacija, je tako treba reflektirati kot okvir vednosti, ki določa politično racionalnost. V skladu z usmeritvami genealoškega pristopa tako zgolj kontekstualiziranje in prepoznanje, da ideje in institucionalizacije vladovanja temeljijo na predpostavkah NIE, ni dovolj. Treba je namreč narediti korak dlje in dekonstruirati premisleke in predpostavke NIE ter osvetliti pogled in logiko oziroma politično racionalnost vladovanja, ki temelji na idejah NIE.

4.1.2 Nova institucionalna ekonomija: pogoj možnosti ter vednostni okvir vladovanja in politične participacije

Iz prepoznanj, da je vladovanje, utemeljeno na premislekih NIE, predstavljalo spremembo razvojnih politik Washingtonskega konsenza, ki so velikokrat dojete kot sinonim za neoliberalizem (glej Stiglitz, 1998; Hout, 2010), se pogosto tudi NIE dojema kot alternativo neoliberalizmu. Tamanaha (2015, str. 89) tako prepoznava, »da se je NIE pojavil kot enoten pogled v premislekih razvoja, ki je nadomestil Washingtonski konsenz«. Posledično pa se pogosto dojema tudi, da je »vladovanje prišlo kot rešitev od neoliberalnih pristopov k razvoju« (Hout, 2010, str. 1). Takšna prepoznanja izhajajo iz poenostavljanega razumevanja neoliberalizma kot ideologije.⁸⁹ V tem pogledu se predpostavke neoklasične ekonomije dojema

⁸⁸ Kaufmann, Kraay in Mastruzzi (2006, str. 52) nadaljujejo: »Intelektualni temelji tega pogleda niso novi in segajo nazaj vsaj do prelomnih študij Douglasa Northa«. Pri tem je treba poudariti, da je Douglass North prepoznan kot eden od utemeljiteljev NIE, tisti, ki je teoretske premisleke o pomenu institucij prenesel na polje političnega (glej North, 1990b), in eden tistih, ki je z omenjenimi raziskovalnimi študijami v okvirih razvojnih politik Svetovne banke postavil argumentacijo za vpeljavo vladovanja (glej De Capitani in North, 1994; North, Acemoglu, Fukuyama in Dani, 2008).

⁸⁹ Kot ugotavlja Larner (2000, str. 8) se neoliberalizem (prevladujoče) dojema kot način delovanja politik (*neoliberalism as policy*) ali kot politično ideologijo (*neoliberalism as ideology*), kar pa zamegljuje pogled, kako

kot napačno vednost, udejanjanje razvojnih politik na podlagi Washingtonskega konsenza kot neprimerne politike, NIE in vladovanje kot odgovora na zmote pa kot pravo vednost in najboljšo usmeritev politik.

Iz pozicije genealogije in v okvirih analitike oblasti je treba neoliberalizem razumevati kot način zamišljanja in delovanja oblasti (glej Rose, O'Malley in Valverde, 2006; Foucault, 2008). Ugotovili smo, da NIE predstavlja ključen teoretski okvir oziroma podlago za institucionalizacijo vladovanja in jo je zato treba razumeti kot vednosti okvir, ki determinira logiko delovanja oblasti. Teoretske predpostavke NIE je treba razumevati kot način zamišljanja, kako naj delujejo posamezniki ter kakšne cilje naj zasledujejo skupnosti. V tej smeri je NIE treba razumevati kot vednost, ki se prek vpeljave vladovanja preliva na polje političnega in na ta način odraža politično racionalnost oziroma logiko delovanja oblasti. Z namenom osvetlitve politične racionalnosti je treba sprva dekonstruirati temeljne predpostavke NIE in nasloviti, kako se prek teh predpostavk zamišlja politično.

Eden od utemeljiteljev NIE, Ronald H. Coase (1984, str. 231), je izhodiščno točko premislekov in raziskovalni fokus opredelil sledeče: »Sodobna institucionalna ekonomija bi morala preučevati človeka takšnega kot je, ko deluje v okvirih podpore ali omejitev dejanskih institucij«. NIE tako svoje usmeritve in poglede utemeljuje na izvornih premislekih o človeškem delovanju in obnašanjih v okvirih institucij. Takšen pogled poglobi Simon (1985, str. 303), ko pravi, da »ni nič bolj temeljnega pri določitvi naše raziskovalne smeri in oblikovanja naših raziskovalnih metod kot naš pogled na naravo ljudi, katerih obnašanja preučujemo«. V osvetljevanju temeljnih predpostavk NIE je tako ključno nasloviti, kako je v njih razumljeno delovanje ljudi oziroma človekova narava.

Eden najpomembnejših teoretikov NIE, Oliver E. Williamson (1993, str. 10–12), prepozna, da predpostavke NIE temeljijo na dojemanju človekove narave kot prepleta omejene racionalnosti (*bounded rationality*) in oportunitizma (*opportunism*).⁹⁰ Slednji predpostavlja, da

deluje oblast v okvirih neoliberalizma, oziroma »postavlja več odgovorov kot vprašanj«. Dojemanje neoliberalizma kot politike označuje prehod od politik države blaginje do udejanjanj politične agende prostega trga. S tem naj bi predstavljal politične reforme in programe, ki temeljijo na koherentnem teoretskem in ideološkem okviru, načrtovalci politik in politiki pa naj bi bili glavni akterji in nosilci sprememb. Dojemanje neoliberalizma kot 'napačne vednosti' o družbi in ekonomiji, ki mora biti zamenjana s 'pravo' vednostjo, s pravimi zakoni in mehanizmi politike, pa predstavlja dojemanje neoliberalizma kot ideologije (Larner, 2000; Lemke, 2019). Na tem pogledu neoliberalizma se razume NIE kot alternativo neoliberalizmu.

⁹⁰ Neoklasična ekonomija in NIE različno dojemata človekovo naravo. Neoklasična ekonomija namreč izhajajoč iz teorije racionalne izbire (*rational choice theory*) dojema človekovo naravo zgolj kot oportuno, posameznikova delovanja pa kot tehtanje stroškov in koristi ter tekmovalno v razmerju z drugimi subjekti. Ne naslavlja pa omejene

so delovanja posameznikov sebična in oportuna, ljudje pa v izhodiščih svojih odločitev ter ravnanj tehtajo med stroški in koristmi. Posledično je človek dojet kot tekmovalen in usmerjen v skrb za lastno korist. Omejena racionalnost pa dopolnjuje pogled na človekovo naravo s predpostavkami, da smo ljudje zaradi številnih razlogov, med drugim nepopolnih informacij, kompleksnosti problematik, s katerimi se soočamo, kognitivnimi nezmožnostmi obdelave vseh informacij in časa, ki ga lahko namenimo sprejemanju odločitve, zgolj omejeno racionalni.⁹¹

Izhajajoč iz dojetja človekove narave je temeljni postulat oziroma epistemološko orodje, prek katerega teoretiki NIE mislijo, opredeljujejo ter preučujejo človeško delovanje in obnašanje, transakcija oziroma natančneje transakcijski strošek.⁹² Iz definiranj transakcij in stroškov postane razvidna njuna inherentna prepletenost. Transakcije so v ekonomskem diskurzu NIE dojete kot ekonomske aktivnosti oziroma dejanja med posamezniki in/ali drugimi akterji (interesnimi skupinami, organizacijami, podjetji), ki vodijo v ekonomske izmenjave (Williamson, 1985, str. 1; Furubotn in Richter, 2008, str. 49–50). Vendar pa kot prepoznavata Furubotn in Richter (2008, str. 50) v eni od redkih neposrednih opredelitev koncepta transakcij, je treba transakcije v okvirih NIE dojemati širše, saj »objekt ekonomskih analiz institucij niso zgolj ekonomske transakcije, temveč tudi druga ‘družbena dejanja’«. Pri tem nadaljujeta, da so »še posebej pomembna dejanja, ki so nujna za vzpostavitev, ohranjanje ali spremembo družbenih razmerij« (prav tam). V pogledu NIE tako transakcije predstavljajo vsa družbena delovanja. Ali drugače, vsa delovanja so zamišljena kot ekonomske aktivnosti. Z vpeljavo transakcij pa se NIE usmerja v preučevanje delovanj ekonomskih akterjev (posameznikov, podjetij, organizacij).⁹³

Takšen pogled postane še bolj poudarjen z dojetjem in preučevanjem transakcij in preučevanjem prek transakcijski stroškov. V dojetjih NIE namreč »transakcije vodijo v

racionalnosti posameznikov (glej Williamson, 1993). V teh kontekstih NIE nadgrajuje neoklasično ekonomijo, vendar pa je treba izpostaviti, da osnovna predpostavka sebičnosti človekovih delovanj še vedno prevladuje. Z omejeno racionalnostjo se namreč *zgolj* poudarja pomen in vpliv, ki ga imajo institucije na zagotavljanje pogojev, da ljudje delujejo kot ekonomski akterji v tehtanju stroškov in koristi.

⁹¹ Omejena racionalnost predstavlja izhodišče preučevanja institucij in temeljni argument za vpeljavo institucij, saj naj bi ravno s tem, ko so ljudje omejeni v vednosti, veščinah in informacijah, institucije predstavljale uporabno investicijo za doseganje ciljev (Williamson, 1993, str. 11). To pomeni, da so v okvirih NIE institucije zamišljene kot tiste, ki vzpostavljajo takšno okolje, v katerem bodo omogočena tržna delovanja posameznikov s čim manj stroški, kar naj bi posledično vodilo v učinkovitost in gospodarsko rast, ki je temeljni (normativni) cilj NIE.

⁹² Williamson (1993, str. 16) izpostavlja, da predstavljata »ekonomija institucij in ekonomija transakcijskih stroškov /.../ enoten pristop«, zato je NIE pogosto opredeljena tudi kot teorija transakcijskih stroškov.

⁹³ Williamson (1985, str. 1) v prepoznanih transakcij kot osnovne enote analize tako NIE prepozna kot »mikroanalitičen pristop k preučevanju«.

stroške« (Hout, 2004, str. 203). To pomeni, da so družbena delovanja uokvirjena in zreducirana na to, da prinašajo večje ali manjše stroške, ki vplivajo na ekonomsko učinkovitost in posledično rast. S tem je vzpostavljeno razumevanje obnašanj in delovanj posameznikov kot ekonomskih aktivnosti, posameznike pa se dojema kot ekonomske akterje. Stroški so tako ključna predpostavka in osnovna prizma, prek katere se preučuje in dojema aktivnosti v skupnosti. V predpostavkah in pogledu teoretikov NIE se namreč v transakcijskih stroških nahaja pojasnitev (ne)učinkovitosti oziroma ekonomske (ne)uspešnosti. Namen NIE je tako dvojen, na eni strani identifikacija oziroma prepoznavanje stroškov, na drugi strani pa, kar je normativna usmeritev, zmanjšanje oziroma »ekonomizacija transakcijskih stroškov« (Williamson, 1993, str. 17), ki vodi k temeljnemu in končnemu cilju večje učinkovitosti in posledično večje gospodarske rasti (glej Williamson, 1985; Furubotn in Richter, 2008).⁹⁴ To pomeni, da se vsa delovanja preišči na ravni tehtanja med stroški in koristmi, pri čemer je kriterij uspeha ekonomska učinkovitost.

Iz dojemanj, da vsa delovanja posameznikov in ostalih ekonomskih akterjev (interesnih skupin, podjetij, organizacij ipd.) predstavljajo stroške, je logično, da je definiranje transakcijskih stroškov vseobsegajoče. Martinez Gonzalez (2006, str. 75) tako ugotavlja, da »[o]bstaja veliko raznolikih oblik transakcijskih stroškov /.../, vendar je naše vedenje o njih še vedno slabo razvito in omejeno«. Vseobsežnost pa je razvidna iz ene od temeljnih definicij, v kateri je Arrow (1969, str. 60) prepoznal, da so v splošnem »transakcijskih stroški pravzaprav stroški upravljanja sistema«. Posledično se prepoznava in identificira zelo raznolike stroške, pri čemer se jih prevladujoče analizira pred (*ex-ante*) in po (*ex-post*) sprejetju dogovorov oziroma odločitev. Analize transakcijskih stroškov 'pred' so prevladujoče usmerjene v identificiranje stroškov pridobivanja informacij, koordiniranja, pogajanj in sprejemanja odločitev. Analize 'po' pa se osredotočajo na identifikacijo stroškov nadzora, evalvacije, udejanjanja odločitev, ponovnih pogajanj itd. (glej Williamson, 1985; Furubotn in Richter, 2008).

Razumevanje temeljnih predpostavk NIE moramo zaokrožiti z refleksijo institucij, ki predstavljajo aplikacijo mikro-analitičnega razumevanja obnašanj in delovanj kot transakcij in stroškov na raven sistema oziroma na raven političnega. Pomen, ki je pripisan institucijam, je razviden že iz poimenovanja nove institucionalne ekonomije, pri čemer North (1990a, str. 12)

⁹⁴ Preučevanje NIE je tako usmerjeno na »dojemanje transakcij kot osnovne enote analize« (Williamson, 1981, str. 548), ključna miselna operacija pa je osredotočenost »na preučevanje primerjalnih stroškov načrtovanja, prilagajanja in nadzora izvedbe nalog« (prav tam, str. 552–553) oziroma transakcij.

naslovi temeljno idejo: »Najpomembnejše sporočilo s ključnimi posledicami za prestrukturiranje ekonomske teorije je, da ko so transakcije drage, so pomembne institucije«. Institucije v pogledu NIE predstavljajo ključen vpliv na učinkovitost in ekonomsko uspešnost, saj bodisi povečujejo ali zmanjšujejo transakcijske stroške. Takšno razumevanje je razvidno iz definiranja institucij, ki so dojete kot »pravila igre v družbi ali, bolj formalno, človeško vzpostavljene omejitve, ki oblikujejo človeške interakcije« (prav tam, str. 3). Bolj specifično se institucije razume v okvirih neformalnih pravil, ki predstavljajo med drugim navade, norme, tradicije in pravila delovanja ter obnašanja in formalnih pravil, ki predstavljajo med drugim zakone, pogodbe ter ostala politična in ekonomska pravila (glej North, 1990a, str. 36–53; Williamson, 1993). Institucije so tako dojete kot ključen okvir, ki vpliva na ter določa obnašanja in delovanja posameznikov ter ostalih akterjev.

S takšnim dojemanjem institucij pogled NIE prek institucionalizacij vladovanja vstopa na raven političnega. Teoretiki NIE namreč predpostavljajo, da so družbene in politične institucije najpomembnejših faktor, ki vpliva na gospodarsko rast oziroma gospodarsko uspešnost, ker pomembno vpliva na zmanjševanje ali dvig transakcijskih stroškov. Z besedami de Capitanija in Northa (1994, str. 10): »Politični procesi so tisti, ki oblikujejo ekonomsko delovanje, ker definirajo in udejanjajo ekonomska pravila igre«. Prelivanje predpostavk NIE na raven političnega prek vladovanja je razvidna tudi v dojemanjih političnega prek političnih transakcijskih stroškov (North, 1990b; Furubotn in Richter, 2008). Ti predstavljajo »stroške političnih procesov, zlasti stroške doseganja in udejanjanja političnih dogovorov« (Majone, 2001, str. 59). Natančneje razumevanje političnega prek političnih transakcijskih stroškov razčlenita Furubotn in Richter (2008, str. 55–57) z delitvijo na dve vrsti stroškov. Prva oblika stroškov je povezana z »vzpostavljanjem, ohranjanjem in spreminjanjem formalnih in neformalnih političnih institucij« (prav tam, str. 56). Ti vključujejo stroške, povezane z vzpostavitvijo pravnih okvirov in administrativnih struktur ter delovanja ključnih političnih akterjev, med drugim političnih strank in interesnih skupin. Druga oblika zaobjema »stroške upravljanja politične skupnosti«, ki se nanašajo na sprejemanje in implementacijo političnih odločitev, vključujoč stroške vzpostavljanja in zagotavljanja politične participacije ter »stroške pogajanj« (prav tam).⁹⁵ S preslikavo predpostavk NIE na polje političnega, ki se je zakoreninila

⁹⁵ Na ravni upravljanja politične skupnosti je poudarjeno, da so stroški odvisni predvsem od »obnašanj posameznikov«, iz česar je razvidno, da mora biti motiviranje posameznikov, da participirajo, dojeto kot strošek, ki »prispeva k manjšim trenjem (transakcijskim stroškom) v družbi in s tem povečuje ekonomsko produktivnost«

z institucionalizacijo vladovanja, se tako vsa politična delovanja in procese razumeva prek stroškov, institucije pa kot okvire, ki morajo zagotoviti zmanjšanje stroškov. Osnovni cilj politične skupnosti tako (p)ostane ekonomski – zvišanje gospodarske rasti.

Na podlagi identifikacije temeljnih teoretičnih predpostavk, na katerih temelji NIE, ter prepoznanjem, da je NIE predstavljal ključno teoretsko podlago za vpeljavo in institucionalizacijo vladovanja, prek katerega se je pogled in logika NIE neposredno prelila na raven političnega, terja, da v okvirih genealoškega pristopa ter razumevanj delovanja oblasti, reflektiramo NIE kot vednost, ki določa politično racionalnost vladovanja.⁹⁶ S tem lahko kritično naslovimo oziroma ovržemo dojetanja, da premisleki NIE in vladovanje kot način delovanja oblasti predstavljata alternativo neoliberalizmu.

V okvirih dojetanja neoliberalizma kot načina zamišljanj in delovanja oblasti je namreč treba prepoznavati, da je ključna lastnost neoliberalizma epistemološki obrat, ko se družbo uokviri in enači s trgov s trgov (Foucault, 2008, str. 243). Za takšen obrat oziroma pogled so bile ključne spremembe v premislekih ekonomskih teorij, ki so začele premišljati politično skozi prizmo ekonomske logike. Tako je eden ključnih teoretikov neoliberalizma Ludwig von Mises (v Gane, 2014, str. 9) poudaril, da mora ekonomija spremeniti raziskovalni fokus in se premakniti od preučevanj širših družbenih fenomenov k praksam. Po njegovem je torej potrebna analiza »človeških delovanj, ki potekajo na podlagi denarnih kalkulacij« v okvirih trga, saj predstavlja »trg družbeno telo« oziroma družbo. Pogled na družbo kot trg ter analitični fokus na prakse delovanj in obnašanj posameznikov pa odražajo tudi teoretske predpostavke NIE. Tako je treba NIE razumevati in analizirati kot ohranjanje neoliberalne logike oblasti, ki je na podlagi prelomov v ekonomski misli o tem, kaj določa učinkovitost in gospodarsko rast, poglobila neoliberalno dojetanje družbe kot trga. Prek vladovanja pa se je ta pogled prenesel v vse pore političnega. V tej luči je pomembna Waltersova (2004a, str. 41) ugotovitev, da se je vladovanje zakoreninilo kot *naravno*, edino mogoče in logično urejanje družbe.

(Furubotn in Richter, 2008, str. 57). Bolj celovito dojetanje participacije v okvirih NIE bom predstavil v naslednjem podpoglavju.

⁹⁶ V okvirih NIE je vladovanje definirano kot »sistem formalnih in neformalnih pravil« oziroma institucij ter kot »instrumenti, ki se uporabljajo za uveljavljanje pravil« (Furubotn in Richter, 2008, str. 6). Takšno definiranje, ki enači institucije in vladovanje z namenom zagotavljanja čim večje učinkovitosti se prekriva z zamišljanjem vladovanja v okvirih Svetovne banke. Ali drugače, še enkrat več odstre prepoznanje, da je Svetovna banka vpeljala vladovanje neposredno iz teoretskih argumentacij NIE.

Enačenje družbe s trgom je razvidno že iz razumevanja temeljnih delovanj posameznikov oziroma človekove narave, pri čemer pogled NIE izhaja iz predpostavke, da je človekova narava primarno oportuna. To pomeni, da so ljudje sebični, med seboj tekmujoči in usmerjeni v lastno dobrobit. Posledično so ljudje dojeti kot racionalni ekonomski subjekti – *homo economicusi*, ki delujejo na trgu in svoje odločitve ter ravnanja sprejemajo na podlagi tehtanja med stroški in koristmi (glej Gordon, 1991; Foucault, 2008; Gane, 2014). NIE hkrati pridodaja pogled na človekovo naravo prek omejene racionalnosti ljudi, kar je prepoznano kot nadgradnja predhodnega pogleda neoklasične ekonomske teorije, ki dojema delovanja posameznikov zgolj v okvirih oportunitizma. Takšen pogled, ki odraža, da ljudje zaradi *narave* skupnosti ne moremo biti popolnoma racionalni, pa je v okvirih razumevanja delovanja oblasti treba prepoznavati kot mehanizem zagotavljanja pogojev, da bodo ljudje lahko delovali oportuno v maksimiranju svojih koristi. Dojemanje omejene racionalnosti posameznikov s tem vzpostavlja argumentacijo za vpeljavo institucij, ki morajo poskrbeti za okolje, da bodo ljudje lahko delovali v okvirih primarne racionalnosti kot kalkulirajoči posamezniki, ki se odločajo na podlagi tehtanja stroškov in koristi. Cilj institucij je namreč ekonomizirati oziroma zmanjšati stroške, kar pomeni, da je cilj vzpostaviti okolje, kjer bodo kot ekonomski akterji delovali čim učinkoviteje.

V mikroanalitičnem fokusu NIE je razvidna ekonomizacija vseh aspektov skupnosti, kjer se vse ekonomske aktivnosti opredeljuje kot transakcije. Prek prizme analitike oblasti je treba dekonstruirati ekonomski diskurz in prepoznavati, da transakcije ne predstavljajo zgolj aktivnosti v okvirih izmenjave blaga in storitev, temveč vsa družbena delovanja (Furubotn in Richter, 2008, str. 49–50), ki vplivajo in pogojujejo ekonomsko učinkovitost in gospodarsko rast. Ključni cilj NIE, ki se ga prek vladovanja prevaja na polje političnega, je namreč doseganje najbolj (ekonomsko) učinkovitega delovanja vseh akterjev ter doseganje gospodarske rasti, kar naj bi prinašalo dobrobit skupnosti.⁹⁷ Z mikro pogledom na obnašanja in delovanja kot ekonomskih aktivnosti tako prihaja do ekonomizacije vseh vidikov skupnosti, kar je ključna lastnost neoliberalne racionalnosti.

⁹⁷ V razumevanjih NIE je mogoče prepoznati, da transakcije ne predstavljajo zgolj odnosov in aktivnosti med posamezniki, temveč tudi aktivnosti posameznikov do drugih akterjev (institucij, organizacij, podjetij ipd.) ter odnose in aktivnosti med temi akterji. S tem NIE razširja razumevanje, da so vse aktivnosti v družbi v svojem bistvu ekonomske.

Takšna logika zamišljanja postane še bolj razvidna iz dojetanja, da v transakcijah nastajajo stroški. Prek razumevanja delovanja oblasti to pomeni, da so vsa delovanja oziroma vse aktivnosti med posamezniki in ostalimi ekonomskimi akterji monetizirana. Edini kriterij ocenjevanja delovanj so čim nižji stroški, temeljni namen pa zmanjševanje stroškov. Vsako odločitev in delovanje se tehta na podlagi stroškov in koristi. Na mikro ravni to pomeni, da je osnovni način delovanja in obnašanj posameznikov tehtanje stroškov in koristi v zasledovanju ciljev lastne dobrobiti (glej Gordon, 1991). Na makro ravni pa v zasledovanju večje učinkovitosti postane ključni cilj zmanjšanje stroškov, posledično pa se tudi odločitve na sistemski ravni sprejemajo v okvirih logike tehtanja. Na podlagi takšnega pogleda se dojema, da celotne skupnosti (institucije in posamezniki) delujejo prek tehtanja stroškov in koristi, hkrati pa NIE v svoji normativni usmeritvi takšno delovanje predpostavlja tudi kot najboljši način delovanja oblasti.

Vstop teoretskih predpostavk NIE in posledično vpeljave neoliberalne racionalnosti prek vladovanja na raven delovanja oblasti pa postane nedvoumen v premislekih političnega v okvirih NIE.⁹⁸ V slednjih se tako politično zamišlja v okvirih političnih institucij in političnih transakcijskih stroškov (glej North, 1990b; Majone, 2001; Furubotn in Richter, 2008). Ti premisleki so predstavljali neposredno podlago in pogoj možnosti za vpeljavo in institucionalizacije vladovanja, kar seveda pomeni, da se v teh zamišljanjih odražajo tudi osnovni principi oziroma logika delovanja vladovanja. S transpozicijo ekonomskega pogleda na raven političnih institucij tako ključni cilj slednjih postane usmeritev v zagotavljanje ekonomsko učinkovitega okolja ter posledično zmanjšanja transakcijskih stroškov med posamezniki in ostalimi ekonomskimi akterji. Takšno razumevanje prek analitike oblasti osvetljuje, da se celotno delovanje političnega in oblasti ter cilji delovanja skupnosti zamišljajo

⁹⁸ Treba je poudariti, da se je koncept vladovanja izgrajeval prek raznolikih teoretskih vplivov. Teoretizacije vladovanja izhajajo prevladujoče iz ene teorije in v svoji normativni usmeritvi nadgrajujejo ter argumentirajo, kako naj bi se zamišljalo vladovanje kot način delovanja političnega (Jessop, 1995; Kooiman, 2003; Bevir, 2013). Številne raznolike opredelitve in dojetanja vladovanja tako vzpostavljajo dojetanje, da lahko vladovanje služi raznolikim, celo nasprotujočim idejam urejanja političnega in s tem postaja »prazen označevalec« (Offe, 2009, str. 550). V eni redkih študij zgodovinske konstrukcije vladovanja Cajvaneanu (2011, str. 70–97) pokaže, da se je koncept vladovanja prek različnih teorij nadgrajeval in pridobival različne lastnosti. Med drugim je s pojavnostjo v 1940ih na ravni ekonomskih teorij poslovanja in neo-korporativizma bilo vzpostavljeno dojetanje, da so podjetja in drugi zasebni akterji pomembni deležniki in jih je treba vključevati v procese sprejemanja odločitev. V naslednjih desetletjih pa sta ključni teoretski okvir na podlagi katerega se je vzpostavljala koncept vladovanja predstavljali sistemska teorija in kibernetika. Na podlagi njunih uvidov se je vzpostavilo dojetanje o kompleksnosti družbe, vladovanje pa je bilo zamišljeno kot rešitev urejanja sistema na podlagi pretoka informacij oziroma upravljanja skupnosti prek povratnih informacij (*feedback*) akterjev. Pomembno je, da NIE združuje ključna teoretska prepoznanja, na podlagi katerih se je izgrajeval koncept vladovanja, s čimer ne vzpostavlja *zgolj* še ene teorije vladovanja, temveč vpelje predhodna razumevanja v lastno politično racionalnost.

v ekonomskih okvirih učinkovitosti. Prek političnih transakcijskih stroškov se namreč vsa politična delovanja in vsi politični procesi dojemajo na ravni tehtanja med stroški in koristmi. Na eni strani so tako politične institucije dojete kot sredstvo zagotavljanja pogojev za čim bolj učinkovito delovanje oziroma zmanjšanje transakcijskih stroškov. Na drugi strani pa politične procese vzpostavljanja in upravljanja politične skupnosti prežema enaka logika, saj morajo biti vse odločitve in vse usmeritve utemeljene na tehtanju stroškov in koristi.

S prepoznanjem, da se v premislekih NIE družbo zamenjuje s trgom in da to predstavlja tudi ekonomizacijo vseh političnih procesov prek prenosa logike transakcij in transakcijskih stroškov na raven političnega, tako ni presenetljivo, da tudi politična participacija ni izvzeta iz takšnega celovitega zamišljanja delovanja oblasti. Še bolj pomembna pa je ugotovitev, da prihaja ravno s pojavnostjo vladovanja do vzpona institucionalizacij politične participacije, oziroma drugače, da se ravno v okvirih vladovanja vpeljuje participacijo. To nakazuje, da premisleki NIE predstavljajo pogoj možnosti oziroma izhodišče za vpeljavo participacije. Pri tem je pomembno osvetliti, kdaj in v kakšnih kontekstih prihaja do vzpona participacije, kako se razume participacijo oziroma kakšna vlogo se pripisuje participacije v širšem okviru delovanja oblasti.

4.1.3 Nova institucionalna ekonomija: ekonomska racionalnost politične participacije

Dosedanje ugotovitve, ki jih lahko strnemo v pet točk, se nadgrajujejo in jih je treba v nameri osvetlitve ekonomske racionalnosti participacije v okvirih vladovanja misliti skupaj. Prvič, vladovanje se je pojavilo in razvijalo kot ideja razreševanja problematik razvojnih politik na ravni Svetovne banke. Drugič, NIE je predstavljala vednosti okvir oziroma pogoj možnosti, na podlagi katerega se je vladovanje vzpostavilo kot ključna rešitev. Tretjič, z institucionalizacijo vladovanja na ravni Svetovne banke so teoretski premisleki NIE vstopili na polje političnega. Posledično je NIE predstavljala vednosti okvir politične racionalnosti vladovanja, s čimer je prišlo prek vladovanja do vpeljave neoliberalne racionalnosti v vse sfere družbe, kar predstavlja četrto točko uvidov. V tem pogledu in načinih delovanja je predpostavljeno, da se posamezniki in vsi ostali akterji v skupnosti odločajo in v vseh svojih ravnanjih delujejo prek tehtanja stroškov in koristi. Hkrati se vladovanje zamišlja kot vzpostavljanje političnih institucij, katerih temeljna usmeritev je vzpostaviti pravila in okolje, ki bodo spodbujali ekonomska delovanja

oziroma transakcije, zmanjševali stroške in posledično zagotovili gospodarsko rast. Slednje je ključni in končni cilj NIE in posledično tudi vladovanja.

Dosedanje ugotovitve je treba nadgraditi z osvetlitvijo povezave med participacijo in vladovanjem. Na ravni preučevanj vladovanja obstaja prepričanje, da participacija predstavlja ključni vidik vladovanja. Gottweis (2008, str. 265) tako ugotavlja, da sta »izraza participacije in vladovanja postala prepletena v nenavadno veliki meri.«⁹⁹ Še več, vzpostavlja se pogled, da se vladovanje razlikuje od preteklih načinov delovanja oblasti ravno z vpeljavo novih mehanizmov participacije: »Vladovanje se razlikuje od vladanja, saj slednje poudarja hierarhične strukture sprejemanja odločitev in osrednjost javnih akterjev, prvo pa označuje participacijo javnih in privatnih akterjev, pa tudi nehierarhične oblike sprejemanja odločitev« (Kohler-Koch in Rittberger, 2006, str. 28). To pomeni, da participacija predstavlja ključno lastnost vladovanja, hkrati pa nakazuje, da se je ravno v kontekstih vladovanja začel vzpon institucionalizacije novih mehanizmov participacije. Poleg volitev, ki so pogosto dojete kot najpomembnejši mehanizem participacije, se tako v okviru vladovanja institucionalizirajo nove prakse participacije, ki so v EU pogosto poimenovane kot »nove oblike vladovanja« (glej Radaelli, 2008; Bäckstrand in drugi, 2010).

Kar prevladujoče umanjka pa je osvetlitev, kako se je vpeljevalo participacijo v okvirih vladovanja. Ni presenečenje, da redke historično senzibilne analize ugotavljajo, da se je vzpon institucionalizacij novih mehanizmov participacije pojavil že v začetkih pojavnosti vladovanja, in sicer v okvirih razvojnih politik na ravni Svetovne banke. Desai (2008, str. 115) tako osvetli, da je »participacija postala pomemben element strategij zmanjševanja revščine, ki so jih sprejele vlade v kontekstih politik decentralizacije in programov post-strukturnega prilagajanja v 1990ih in prek politik dobrega vladovanja s strani mednarodnih agencij za pomoč, kot je Svetovna banka.«¹⁰⁰ Participacija je od začetkov razvojnih politik predstavljala del vladovanja ter bila dojeta kot pomemben mehanizem, ki naj bi zagotavljal učinkovitost razvojnih politik.

⁹⁹ V akademskih razpravah se je vzpostavil termin »participativno vladovanje« (glej Grote in Gbikpi, 2002; Fung in Wright, 2003; Heinelt, 2018), ki tudi na podlagi premislekov deliberativne demokracije prevladujoče premišljuje načine, kako zasnovati mehanizme delovanja oblasti, da bodo odražali *voljo* ljudstva oziroma da bodo čim bolj participativni.

¹⁰⁰ Vzpostavljanje participacije v začetkih pojavnosti vladovanja osvetljuje tudi Cornwall (2006, str. 62) ko pravi, da se je »participacija na ravni razvojnih politik uveljavila v 1990ih kot nov zdravorazumski (*common sense*) način naslavljanja številnih težav razvoja«.

Redke so študije, ki naredijo korak dlje in prepoznavajo vpliv teoretskih premislekov NIE pri zamišljanjih in vpeljavi participacije. Cleaver (1999, str. 600) v preučevanju razvojnih politik Svetovne banke tako ugotavlja, da je »diskurz participacije pod močnim vplivom novega institucionalizma«. Vpliv NIE na vzpon participacije v okvirih razvojnih politik prepoznava tudi Cornwall (2002, str. 49), ki poudari, da je »participacija kot način izboljšave praks razvoja pridobila odobravanje različnih akterjev razvojnih politik«. Pri tem nadaljuje, da je takšen pogled utemeljen na prepričanju, da »prava mera participacije lahko zagotavlja mir, zniža stroške države zaradi razbremenitve, poveča moralno in politično legitimnost tistih, ki jo uporabljajo, kot tudi poveča učinkovitost načrtovanih ukrepov. Vrednost uporabe participacije v te namene so prepoznale tudi organizacije, kot je Svetovna banka, nacionalne vlade ter tudi tuji donatorji« (prav tam). S tem je bila participacija, utemeljena na predpostavkah NIE, razumljena kot sredstvo za zagotavljanje stabilnosti, izboljšanja legitimnosti, prerazporeditve odgovornosti od vlad k drugim akterjem in izboljšanja učinkovitosti predlaganih politik. Participacija je bila tako dojeta kot orodje, ki služi zagotavljanju učinkovitosti, zmanjševanju stroškov ter omogočanju nemotenega poteka (ekonomskih) aktivnosti.

Kar umanjka analizam, ki prepoznavajo pomen teoretskih premislekov NIE na institucionalizacijo participacije prek vladovanja, je razumevanje, kako se je vpeljevalo participacijo v začetkih pojavnosti vladovanja na ravni Svetovne banke. Umanjka torej razumevanje participacije na ravni delovanja oblasti, ali drugače, umanjka osvetlitev racionalnosti oziroma logike participacije. Bolj specifično, analize ne naslavljajo, kako je na podlagi okvira vednosti NIE razumljena participacija, kako se zamišlja njena vloga v političnih procesih, kakšnim ciljem in namenom služi. Ključen moment genealogije pa je ravno osvetljevanje vpeljave vednosti na raven političnega, s čimer lahko naslovimo logiko razumevanja in posledično institucionalizacijo participacije v politične prakse.

Tekom arhivskega preučevanja dokumentov o pojavnosti (politične) participacije v okvirih Svetovne banke sem zasledil pomemben in do sedaj neizpostavljen politični dokument z naslovom *Participatory Development: Myths and Dilemmas*, katerega avtor je nekdanji generalni direktor Svetovne banke Robert Picciotto (1992). Dokument vpeljuje znanstvena dognanja v politične procese. Po mojem védenju gre za prvi dokument, ki na podlagi teoretskih uvidov sistematično argumentira potrebo po vpeljavi participacije v okvirih vladovanja. To Picciottovo delo je ključno, ker predstavi razumevanje participacije v času pojavnosti in vzpona

vladovanja na ravni razvojnih politik Svetovne banke.¹⁰¹ S tem pokaže logiko prepleta vladovanja in participacije, ki se je v okviru usmeritev in politik vladovanja v naslednjih letih razširila in zakoreninila v političnem diskurzu in praksah tudi onkraj Svetovne banke (Cleaver, 1999; Cornwall, 2002; Kohler-Koch in Finke, 2007).¹⁰² Zaradi svoje pionirskosti in prepleta med teoretskimi premisleki ter praktično vpeljavo participacije predstavlja dokument dober uvid v politično racionalnost participacije v okvirih vladovanja.¹⁰³

Most med participacijo in vladovanjem je poudarjen že v izhodišču dokumenta: »Participacija predstavlja sestavni del vladovanja«, saj »[n]e glede na obstoječ političnih sistem predstavlja dobro vladovanje ekonomsko upravljanje, ki ga oblikujejo odgovornost, transparentnost in pravna država« (Picciotto, 1992, str. 4). Posledično participacijo postavlja in razume v okvirih vladovanja, kar nakazuje, da je tako kot vladovanje utemeljena v vednostnem okviru NIE. To se odraža tudi v tem, da se participacijo vedno premišljuje in vpeljuje skupaj s formalnimi in neformalnimi institucionalnimi okviri vladovanja, zakonodajo in načeli ter pravili transparentnosti in odgovornosti. Te politične institucije naj bi namreč v skladu z logiko NIE zmanjševale ovire v delovanjih oziroma zmanjševale stroške, prinašale učinkovitost ter gospodarsko rast, kar je dojeto kot ključna usmeritev in temeljni cilj vladovanja ter posledično tudi participacije.

S postavitvijo participacije v okvire vladovanja kot ekonomskega upravljanja postanejo razvidni njeni cilji in usmeritve. Treba je izpostaviti, da je participacija dojeta kot del

¹⁰¹ Dokument odlikava širše dojemanje participacije in ne zgolj idej in premislekov nekdanjega generalnega direktorja Svetovne banke Roberta Picciotta, kar je vidno tudi iz konteksta nastanka dokumenta. Kot je izpostavljeno v uvodu, je podlago za nastanek dokumenta predstavljala »vznemirljiva in burna razprava /.../, ki je združila raziskovalce in praktike, voditelje nevladnih organizacij, predstavnike mednarodnih razvojnih bank, ekonomiste in ne-ekonomiste. Našlo se je veliko skupnih izhodišč in vzpostavil se je konsenz o praktičnih priporočilih za povečanje participacije pri snovanjih in financiranju projektov« (Picciotto, 1992, str. 1). Dokument tako predstavlja preplet idej akademikov oziroma raziskovalcev ter praktikov – odločevalcev politik in predstavnikov civilne družbe, kar odraža pomen in vpliv dokumenta.

¹⁰² Inherentnost prepleta vladovanja in novih mehanizmov participacije se namreč odraža tudi na ravni evropskih integracijskih procesov (glej Magonette, 2003; Finke, 2007; Saurugger, 2010), pri čemer te študije ne prepoznavajo teoretskih premislekov onkraj EU, ki so pomembno determinirali razumevanje in vpeljavo participacije v evropskih integracijskih procesih. Osvetlitev izgradnje racionalnosti (politične) participacije v začetkih pojavnosti vladovanja mi bo v nadaljevanju pomagalo razumevati pojavnost prvih dialogov v evropskih integracijskih procesih ter institucionalizacijo vladovanja in novih mehanizmov participacije v EU.

¹⁰³ Pomen dokumenta je treba prepoznavati tudi zato, ker je nastal v obdobju, ko participacija še ni bila razširjena v diskurzih in praksah vladovanja in je bilo vpeljavo participacije treba argumentirati. To prepozna in izpostavi tudi Picciotto (1992, str. 5) v izhodišču dokumenta, saj kot pravi, »[s]am koncept participacije ni bil subjekt natančnega preučevanja, zato se zdi zaželeno, da ga podvržemo bolj sistematičnem pristopu«.

institucionalnega okvira in nujen, a tehničen oziroma apolitičen mehanizem ekonomskega upravljanja, ki mora biti vzpostavljen s ciljem večje ekonomske učinkovitosti.

[P]articipacija je vsota človeških transakcij, ki poteka prostovoljno (v in med institucijami) v družbi z namenom doseganja trajnostne in pravične ekonomske rasti. Ta formulacija izključuje prisilne in nasilne interakcije. Vključuje transparentnost v procesu participacije in tudi odgovornost za njene rezultate. Ta definicija je široka, vendar vabi v razčlenitev participativnega razvoja na njegove temeljne dele – od mikro (institucionalnega) nivoja do družbe kot celote (prav tam, str. 5).¹⁰⁴

Na ta način dobi politična participacija ekonomsko racionalnost, saj se na podlagi predpostavk NIE družbo razume kot trg, participacija pa ne predstavlja cilja političnega sodelovanja in soodločanja o usmeritvah družb, temveč sodelovanje na trgu z namenom in usmeritvijo k čim bolj učinkovitem delovanju trga.¹⁰⁵ Takšen pogled na eni strani vzpostavlja participacijo kot institucijo oziroma institucionalni okvir vladovanja, ki bo služil gospodarski rasti. Na drugi strani pa participacijo dojema kot mehanizem, kjer je vsa delovanja in aktivnosti treba dojemati prek stroškov in koristi, kar pomeni, da vse aktivnosti v okvirih participacije odražajo temeljno načelo delovanja znotraj logike NIE.

Participacija je v tem pogledu smotrna samo takrat, ko se prek nje sprejemajo odločitve, ki so ekonomsko učinkovite. Slednje je poudarjeno v razumevanju, da participacija »v vseh fazah /.../ izpolnjuje številne funkcije: predstavlanje, vpliv, deliberacijo, mediacijo, pogajanja, konzultacije itd.«. Pri tem pa sta ključni vprašanji, ki se postavljata, in sicer »[k]ako te transakcije vplivajo na družbeno učinkovitost in kako prispevajo k razvoju« (prav tam). Takšen pogled izpostavi še eno pomembno lastnost razumevanja participacije v okvirih vladovanja, in sicer da participacija zaobjame številne procese in aktivnosti, med drugim tudi deliberacijo. Deliberacija tako predstavlja del participativnega procesa in je v okvirih širše logike

¹⁰⁴ Ne samo, da preplet participacije in vladovanja izhaja ter temelji na pogledih NIE, temveč se vzpon participacije dojema kot posledica premislekov NIE. Kot je poudarjeno, »[o]sredotočanje na participativni razvoj predstavlja odpiranje razvojne ekonomije disciplinam onkraj makroekonomije«, kar pomeni, da morajo »trenutna prizadevanja izboljšanja delovanja politik in implementacije programov /.../ združiti sile pod okriljem institucionalne ekonomije« (Picciotto 1992, str. 6). Podlago za vzpon participacije tako predstavljajo teoretizacije NIE, pri čemer je participacija namenjena izboljšanju učinkovitosti politik.

¹⁰⁵ Takšno razumevanje participacije pojasnjuje, zakaj v predhodnih omembah (politično) participacijo zapisujem v oklepajih. S tem namreč želim poudariti, da se je v okvirih vladovanja (politično) participacijo razumelo kot delovanje na trgu. Takšna percepcija bo postala razvidna v nadaljevanju v pojasnitvi razumevanj participacije na podlagi predpostavk NIE in hkrati tudi na ravni prvih praks dialogov v okvirih evropskih integracijskih procesov. To ne pomeni, da takšno razumevanje ni politično, temveč *zgolj*, da je politično zamišljeno v okvirih trga. S tem prihaja do odmika razumevanja političnega kot delovanja družbe in politične participacije kot procesov demokratizacije družb – odpiranja procesov soodločanja o usmeritvah družb. (Politična) participacija je v tem pogledu namreč dojeta kot delovanje na trgu in za namene trga. Te procese nekateri avtorji na ravni vladovanja pojasnjujejo kot fenomen depolitizacije politike (glej Walters, 2004a).

vladovanja, utemeljene na predpostavkah NIE, dojeta kot transakcija. Posledično je deliberacija vpeta v enako logiko kot participacija, saj je uporabljena zgolj, če je učinkovita, njeno smotrnost pa je treba presojati prek »tehtanja stroškov participacije z njenimi koristmi« (prav tam, str. 8). Na ravni delovanja oblasti je tako treba osvetliti, da ideje in teorije deliberativne demokracije ne predstavljajo primarne politične racionalnosti, mehanizmi deliberacije pa niso dojeti kot inherentno dobre politične prakse, temveč je deliberacija uporabljena za namene in cilje vladovanja. Deliberacija tako ne predstavlja cilja samega po sebi, kot v svoji normativni usmeritvi poudarjajo teoretiki deliberativne demokracije, temveč so deliberativne ideje in prakse zaželeni, če v svojih delovanjih prispevajo k ekonomsko učinkovitim politikam in ciljem gospodarske rasti.

Vrednotenje vpeljave participacije postane še bolj očitno v osrednjem delu dokumenta, ki se osredotoča na naslavljanje problematik prevladujočih dojemanj participacije, tako imenovanih mitov o participaciji. Prek tega razkrije dojetje oziroma ključne lastnosti participacije ter ideje, kako naj se participacija institucionalizira oziroma udejanji v praksi.¹⁰⁶ Z branjem prek analitike oblasti pa je treba prepoznati in osvetliti, kakšne so meje takšnega razumevanja participacije in bolj specifično, kakšna je logika oziroma racionalnost participacije v okvirih vladovanja.

Prvo lastnost participacije odraža razumevanje, da je dojeta kot sredstvo za doseganje cilja. Takšno dojetje izhaja iz zavračanja prevladujočega prepričanja, da je participacija »univerzalna rešitev problemov človeštva«, in mite, da je »cilj sam po sebi« (prav tam, str. 2). Iz perspektive delovanja oblasti takšno razumevanje odstre meje participacije. Participacija tako ni namenjena cilju demokratizacije družbe same po sebi ali večjemu vključevanju ljudi z namenom skupnega soodločanja o usmeritvah in delovanju družbe, temveč je dojeta kot sredstvo za doseganje ekonomskih ciljev gospodarske rasti. Takšen pogled, kjer »participacija predstavlja del ekonomskega upravljanja« (prav tam, str. 4), odstira temeljno lastnost neoliberalne racionalnosti in delovanja oblasti, kjer ekonomija postane temeljno polje premislekov o političnem, ekonomski cilji konkurenčnosti in rasti aksiom usmeritve, ki se je ne preizprašuje, participacija pa sredstvo za doseganje teh ciljev in ne cilj soodločanja o usmeritvah in delovanju družbe sam po sebi.

¹⁰⁶ Osredotočanje na prevladujoča dojetja oziroma mite o participaciji ter idejo *drugačne* institucionalizacije prek zavračanja mitov razkriva že naslov dokumenta *Participatory Development: Myths and Dilemmas*.

Druga lastnost osvetljuje vlogo, ki se pripisuje participaciji. Participacija je namreč namenjena prepričevanju ljudi oziroma pridobivanju podpore za vpeljavo ekonomskih reform ter legitimiranju politik, ki bodo služile vnaprej postavljenim ekonomskim ciljem. Kot je poudarjeno v dokumentu, uspešno vladanje namreč temelji na »doseganju politične podpore kritične mase za vpeljavo sprememb«, pri čemer je vloga »participacije zagotoviti dolgotrajen konsenz za reforme in ohraniti zeleno politično usmeritev« (prav tam). Takšen pogled je utemeljen na zavračanju mita, da je »več participacije boljše«, saj je poudarjeno, da je »enako nezaželena neustrezna participacija kot tudi nenehno, neučinkovito iskanje vedno višje participacije« (prav tam, str. 8). V tem pogledu se odstrejo meje ekonomske racionalnosti participacije, saj se prek učinkovitosti presoja tako kvantiteto, kakšna je *prava* stopnja ali količina participacije, kot tudi kvaliteto, oziroma kakšne so *prave* oblike participacije. Na ravni kvantitete se tako premišlja pasti prekomerne participacije, kjer je poudarjeno, da »so vlade, ki so bile zelo odzivne na volilno telo ugotovile, da bodo težko sprejele stroge politike«, ki bi zagotavljale učinkovitost in rast. Izhajajoč iz tega pa je poudarjena pozicija, da »neposredna povezava med demokratizacijo in ekonomsko rastjo ne obstaja« (prav tam, str. 4). Na drugi ravni pa si je, v kolikor je treba za zagotavljanje stabilnosti, prizadevati za čim višjo stopnjo participacije, saj je »ena od prednosti participacije, da znižuje negotovost in tveganja«, pri čemer lahko »participacija vodi v znatne stroške, ki pa so upravičeni v okvirih zmanjšanja tveganj« (prav tam). To pomeni, da je participacija smiselna zgolj takrat, ko zmanjšuje možnost uporov oziroma tveganj, ki predstavljajo ovire ekonomskemu delovanju. V kolikor državljani zagovarjajo drugačno usmeritev družbe, ki gre onkraj ekonomske usmeritve gospodarske rasti, pa je njihova participacija dojeta kot nezaželena in nesmiselna. V tem pogledu so cilji in usmeritve družbe oziroma trga že predpostavljene in določeni, participacija pa tako ni dojeta kot skupno oblikovanje in sprejemanje usmeritev družbe, temveč kot zagotavljanje čim bolj nemotenega ekonomskega delovanja.¹⁰⁷

¹⁰⁷ S tehtanjem učinkovitosti participacije se presoja tudi, kakšna participacija je primerna in dovoljena, torej kaj predstavlja pravo in kvalitetno participacijo: »Izziv participacije je zagotoviti zadostno soglasje za vzpostavljanje in ohranjanje ukrepov, ne da bi žrtvovali temelje prvotnih ciljev. Vendar pa ne morejo biti zadovoljeni vsi interesi in participativni procesi, saj lahko hitro privedejo do skrajne točke, kjer se vzpostavi močno nasprotovanje spremembam, četudi s strani manjšine. To pojasnjuje, zakaj /.../ potrebujejo družbe protokole sprejemanja odločitev in hierarhične strukture, ki pridejo v poštev, ko so dosežene meje sodelovanja« (Picciotto 1992, str. 11). Iz takšnega dojemanja je razvidno, da je prava participacija zgolj tista, ki podpira predpostavljene cilje, ki so v okvirih NIE in vladovanja v končni točki namenjeni vzpostavljanju pogojev za doseganje ekonomske rasti. V kolikor pride do uporov ali v procesih participacije do zavračanja smernic, politik in ciljev, pa so »dosežene meje sodelovanja« (prav tam). Prave oblike participacije so zgolj tiste, ki ne predstavljajo upora predpostavljenim ciljem. To bodisi pomeni, da državljani participirajo pri oblikovanju in sprejemanju takšnih odločitev, ki ne

Ravno meje *pravega* načina in *primerne* stopnje participacije pa vodijo do tretje lastnosti participacije v okvirih vladovanja. To je poudarjanje potrebe po nadzoru in hierarhiji v procesih participacije, ki temelji na zavračanju mita, da je »s participacijo nadzor odveč« (prav tam). Kot je poudarjeno, neprimerna in »prekomerna participacija prinaša nestabilnost« v družbo, zato je za »doseganje ravnovesja potreben nadzor« (prav tam, str. 11). Ta mora biti določen z zakoni, standardi in pravili delovanja, ki predstavljajo »institucionalni okvir, ki definira meje, v katerih poteka participacija, kazni za njihovo prečenje in koristi, ki se lahko materializirajo« (prav tam, str. 5). V okvirih nadzora je tako jasno določena hierarhija sprejemanja odločitev, kdaj in za katere namene se uporabi participacija, kar je »naloge upravljanja«, saj »mora vodstvo usklajevati spremembe, da zagotovi združljivost med zahtevami akterjev in doseganjem ciljev« (prav tam, str. 13). Pravo razmerje med nadzorom in participacijo pa je doseženo takrat, ko »optimalna stopnja nadzora prinaša takšno stopnjo participacije, pri kateri koristi presegajo stroške« (prav tam, str. 12).

Na ravni delovanja oblasti je tako treba prepoznavati, da se v procesih participacije izražajo in delujejo razmerja moči, ki so najočitneje določena z institucionalnimi oziroma pravnimi okviri. Ti namreč postavljajo meje, kako naj poteka participacija in za katere namene se naj uporablja. S tem pa so determinirane tudi vloge akterjev v procesih participacije, torej kdo sprejema odločitve ter kdo tehta o tem, koliko participacije in ali sploh. V okvirih vladovanja je demokratizacija v smeri večje participacije dojeta kot potrebna, ko prinaša koristi in je učinkovita. To pomeni, da je participacija, v kolikor je to potrebno, podrejena drugim oblikam sprejemanja odločitev.

Preplet vladovanja in participacije, ki je v obstoječih študijah dojet kot ključen, postane pojasnjen s prepoznanjem, da vpeljevanje obeh temelji na premislekih NIE. Takšno razumevanje odstira tri lastnosti participacije. Prvič, da je participacija sredstvo za doseganje učinkovitosti in gospodarske rasti in ni namenjena cilju demokratizacije družbe same po sebi. Drugič, da je participacija namenjena legitimiranju politik, ki implementirajo vnaprej postavljene cilje gospodarske rasti. Nenazadnje pa, da je participacijo treba nadzorovati in omejevati s pravili in protokoli sprejemanja odločitev, ki morajo biti uporabljeni, v kolikor prihaja do uporov oziroma drugačnih zamišljanj delovanja družbe. Prepoznanje ekonomske

vplivajo in ne postavljajo pod vprašaj ekonomskih ciljev. Ali pa, da mora biti v okvirih tistih procesov participacije, ki vplivajo na ekonomske cilje, participacija podrejena drugim političnim procesom sprejemanja odločitev, v kolikor prihaja do zavračanja pogleda, ki dojema družbo kot trg.

racionalnosti participacije pa nam omogoča misliti in osvetliti neprepoznano in utišano zgodovino pojavnosti participacije in dialogov v evropskih integracijskih procesih, ki stopi onkraj prevladujočih interpretacij participacije prek prizme večje demokratizacije EU.

4.2 Drugačna zgodovina: ekonomska racionalnost prvih institucionalizacij dialogov v evropskih integracijskih procesih

Uveljavljene študije politične participacije (Saurugger, 2010; Kohler-Koch, 2012; Kröger in Friedrich, 2012) umeščajo vzpostavljanje participacije in dialoga v evropskih integracijskih procesih v začetke 1990ih. Natančneje, točko nič pojavnosti dialoga in participacije postavljajo v »znamenito komunikacijo o odprtem in strukturiranem dialogu iz leta 1992« (Saurugger, 2010, str. 477), ki je postala razvpita ravno zaradi številnih navedb v znanstveni literaturi, ki dokument Evropske komisije označujejo kot prelomno točko začetkov demokratizacije Evropske skupnosti.¹⁰⁸ Dokument *An open and structured dialogue between the Commission and special interest groups* (1993b)¹⁰⁹ je tako v številnih interpretacijah dojet kot začetna točka vzpostavljanja participativne demokracije (Saurugger, 2010; Kohler-Koch, 2012), deliberativne demokracije (Mak, 2000; Cammaerts in drugi, 2016) in pojavnosti dialogov (Bouza Garcia, 2015; Smismans, 2015) v evropskih integracijskih procesih. Takšno interpretacijo je v kasnejšem obdobju prevzela tudi Evropska komisija (2006a, str. 5–6): »Stališče Komisije o civilni družbi in drugih interesnih skupinah je bilo prvič uradno izraženo v komunikaciji ‘An open and structured dialogue between the Commission and special interest groups’ /.../. V zadnjih letih pa je Komisija nadalje razvijala svojo politiko o participaciji z organizacijami civilne družbe in drugimi deležniki«.

Vendar kot ugotavljata McLaughlin in Greenwood (1995, str. 145), je treba dokument razumevati v kontekstu časa njegovega nastanka, saj je bila »[o]b koncu leta 1992 zadeva vpeta v veliko širša vprašanja o odprtosti in transparentnosti procesov oblikovanja in sprejemanja odločitev ter pretoka informacij v EU«. Vpetost urejanja dialogov in participacije v okviru

¹⁰⁸ Razlike v poimenovanjih med Evropsko skupnostjo in Evropsko unijo izhajajo iz različnih obdobjev evropskih integracijskih procesov. Izraz Evropska skupnost je bil prevladujoč do leta 1993, ko je z ratifikacijo Maastrichtske pogodbe bilo vpeljano ime Evropska unija (EU).

¹⁰⁹ Dokument je bil prvič predstavljen decembra leta 1992, v Uradnem listu Evropske skupnosti (*Official Journal of the European Communities*) pa objavljen 5. marca 1993. Večina avtorjev je prevzela letnico 1992, v pričujočem delu pa navajam uradno objavo v letu 1993.

transparentnosti je razvidna tudi iz samega dokumenta, kjer je poudarjeno, da »je treba pričujočo komunikacijo dojemati v kontekstih širše razprave deklaracije o pravici dostopa do informacij /.../ in bolj odprti Skupnosti z namenom bolj informirane javne razprave« (Commission of the European Communities, 1993b, str. 2).¹¹⁰ Nenazadnje je ideja transparentnosti in urejanja *obstojećih* dialogov s predstavniki interesnih skupin razvidna že iz naslova samega dokumenta *An open and structured dialogue between the Commission and special interest groups*, kjer se odprtost nanaša na idejo transparentnosti, strukturirani dialogi pa na bolj formalizirane odnose oziroma dialoge, ki bodo urejeni z določenimi pravili. Tako je poudarjeno, da »[p]ričujoča komunikacija izhaja iz prepričanja, da bo Komisija s tem, ko bo razmerja malo bolj formalizirala, le-te naredila bolj transparentne v korist vseh vpletenih« (prav tam).

Prevladujoče interpretacije (Kohler-Koch in Finke, 2007; Saurugger, 2010), ki dojemajo dokument Evropske komisije kot začetno točko vpeljave participacije in dialogov v evropskih integracijskih procesih, kontekstualizirajo pojavnost dokumenta v okvirih transparentnosti. Tako Saurugger (2010, str. 477) pojasnjuje, da je dokument »izpostavil idejo, da bo minimalna formalizacija razmerij med interesnimi skupinami in evropskimi institucijami omogočala vzpostavitev večje transparentnosti«. Te analize iz pozicije sedanjosti interpretirajo, da so v okvirih evropskih integracijskih procesov ravno politike transparentnosti v devetdesetih omogočile vzpon participacije ter posledično predstavljale prvo fazo demokratizacije EU. Takšen prevladujoč pogled dobro orišeta Kohler-Koch in Finke (2007, str. 211), ko poudarita, da so »prizadevanja za izboljšanje transparentnosti in dostopa do dokumentov v vseh fazah procesa oblikovanja in sprejemanja odločitev tista, ki so izboljšala splošne pogoje za državljansko udejstvovanje v politikah EU«. Izhajajoč iz dojemanj, da dokument o strukturiranju dialogov iz leta 1992 predstavlja začetno točko demokratizacije EU, se je tako vzpostavila sledeča prevladujoča interpretacija, ki jo dobro oriše Bouza Garcia (2005, str. 16):

Urejanje odnosov med EU in interesnimi skupinami v 1990ih je povezano z zavedanjem o pomanjkanju transparentnosti, ki se je odrazila v zavrnitvi Maastrichtske pogodbe na referendumu na Danskem in obtožbi o korupciji ter posledično odstopu Santerjeve Komisije. Pravila (med EU in interesnimi skupinami, op. a.), namenjena izboljšanju legitimnosti EU, so se usmerila v zagotavljanje večje vloge deležnikov in zainteresiranih organizacij v procesih oblikovanja in sprejemanja odločitev /.../. Njihov cilj pa je bil izboljšanje priložnosti, da lahko vsi relevantni akterji izrazijo svoje mnenje z namenom doseganja uravnotežene in široke politične razprave.

¹¹⁰ Od tu naprej uporabljam kratico CEC.

V devetdesetih letih se je v EU namreč zakoreninilo prepričanje o nelegitimnosti oziroma demokratičnem deficitu institucij EU (glej Walters in Haahr, 2005), pri čemer prevladujoče interpretacije utrjujejo pogled, da so bile politike transparentnosti vpeljane z namenom razreševanja demokratičnega deficita in da so se posledično ideje participacije in dialoga vpeljevale od leta 1992, začevši z dokumentom *An open and structured dialogue between the Commission and special interest groups*, katerega cilj naj bi bil demokratizacija EU.

Zgodovinski pogled prevladujočih interpretacij, ki za namene sedanjosti iščejo začetke oziroma korenine participacije in dialogov v eni točki zgodovine, je v okvirih genealogije treba obrniti ter raziskovalni pogled usmeriti v kontekstualizacijo dojemanj transparentnosti, dialogov in participacije na ravni Evropske komisije v obdobju zgodnjih devetdesetih, ki je dojeto kot obdobje rojstva dialogov in participacije v evropskih integracijskih procesih. Takšna kontekstualizacija omogoča na eni strani kritiko prevladujočih interpretacij pojavnosti participacije in dialogov, na drugi strani pa predstavlja pot do osvetlitve politične racionalnosti vpeljave participacije in prvih dialogov v evropskih integracijskih procesih.

Prva problematičnost zakoreninjenih interpretacij izhaja iz prepoznanja, da se je zavedanje o demokratičnem deficitu in nelegitimnosti pri Evropski komisiji vzpostavilo v obdobju *po* sprejetju dokumenta Evropske komisije (glej Walters in Haahr, 2005; Cajvaneanu, 2011). Ideja o strukturiranju dialogov tako ne more predstavljati odgovora na demokratični deficit, kar je razvidno tudi iz samega dokumenta, saj (ne)legitimnost in deficit nista omenjena niti enkrat. Takšno prepoznanje pa je razvidno tudi iz prevladujočih interpretacij, ki so ujete v lastno časovno nekonsistentnost. Ob poudarjanju, da je dokument predstavljal začetno točko vpeljave dialogov in participacije namreč zgrešijo, da so dogodki, ki so predstavljali podlago za prepričanje, da je EU nelegitima in da na EU ravni obstaja demokratični deficit, zgodili kasneje. Finke (2007, str. 13, poudarek dodan) tako ugotavlja, da je »Evropska komisija, soočena z naraščajočo kritično razpravo o demokratični legitimnosti EU *po* Maastrichtski pogodbi leta 1992, začela stopnjevati in razširjati obstoječe kontakte z družbenimi skupinami«. ¹¹¹ To pomeni, da se je zavedanje o »deficitu legitimnosti integracije« (Walters in Haahr, 2005, str. 65) začelo vzpostavljati po nastanku dokumenta. Na ravni Evropske komisije

¹¹¹ Enako časovno sosledje, kjer naj bi dokument *An open and structured dialogue between the Commission and special interest groups* predstavljal začetke participacije in dialogov kot namena Komisije na razreševanje problematik nelegitimnosti in deficita je mogoče zaslediti v skoraj vseh študijah o participativni in deliberativni demokraciji na ravni EU (glej med drugim Mak, 2000; Kohler-Koch in Quittkat, 2013; Bouza Garcia, 2015).

ob nastanku dokumenta ideja o nelegitimnosti ni bila prisotna. Iz vsebine kot tudi časovnega sosledja nastanka dokumenta ter kontekstov, ki sprožili zavedanje Evropske komisije o demokratičnem deficitu tako izhaja, da dokument ni temeljil na logiki demokratizacije prek dialoga in participacije.¹¹²

Drugo problematičnost dojemanja začetkov dialogov in participacije razkriva osvetlitev usmeritev politik transparentnosti na ravni Evropske komisije v začetku devetdesetih. V kanonskih interpretacijah naj bi ideja transparentnosti pri Evropski komisiji predstavljala kontekst in podlago za vpeljavo dialogov in participacije kot načina demokratizacije EU. Analize politik transparentnosti (Curtin, 2006; Curtin in Meijer, 2006) pa razkrivajo, da je Evropska komisija v devetdesetih zasledovala usmeritev tako imenovane »ozke transparentnosti« (Curtin in Meijer, 2006, str. 115). To pomeni, da se je v političnih usmeritvah osredotočala predvsem na zagotavljanje dostopa do dokumentov s ciljem, da bi na ta način omogočala nadzor javnosti nad delovanjem oblasti. Ali z besedami Curtin (2006, str. 146): »V prvem obdobju (bolj ali manj v celotnem obdobju 1990ih) je bil poudarek na postopnem vzpostavljanju pravice dostopa javnosti do določenih kategorij dokumentov, treh glavnih odločevalskih institucij EU, in sicer Sveta ministrov, Komisije in Evropskega parlamenta.«¹¹³ V tem obdobju je bila transparentnost na ravni Komisije dojeta kot cilj, ki bo dosežen z zagotavljanjem dostopa do dokumentov in ne kot sredstvo za odpiranje političnih procesov ter vzpostavljanje participacije in dialogov.¹¹⁴ Tako argumentacije, ki postavljajo začetke vpeljave dialoga in participacije z dokumentom *An open and structured dialogue between the Commission and special interest groups* v okviru transparentnosti kot načina demokratizacije političnih procesov v EU, zgrešijo kontekste usmeritev Evropske komisije in politik transparentnosti EU.

¹¹² Nenazadnje se ideja demokratizacije in koncept demokracije v dokumentu, ki naj bi predstavljal začetno točko dialogov in participacije, ne pojavita niti enkrat.

¹¹³ Curtin (2006, str. 144) za koncept transparentnosti v okviru politik EU ugotavlja, da se nanjo »pogosteje sklicuje kot se jo opiše in da se jo pogosteje opiše kot definira«. To pomeni, da transparentnost pogosto predstavlja vseobsegajoč slogan in hkrati zelo raznolike načine razumevanja in udejanjanja. V prvem obdobju vzpostavljanja transparentnosti v političnih procesih EU tako ni šlo za benevolentnost EU institucij in usmeritve čim širšega dostopa javnosti do političnih dokumentov, temveč za politični boj. Ta je potekal prek tožb novinarjev časopisa *Guardian* in sindikata švedskih novinarjev, ki so na Sodišču Evropske unije zahtevali dostop do nekaterih dokumentov, ki jim je bil zavržen (glej Curtin in Meijer, 2006, str. 113–114).

¹¹⁴ Takšen pogled odražajo tudi ključni politični dokumenti Sveta Evropske unije (1996) o transparentnosti v tistem obdobju, saj ne vsebujejo idej participacije in usmeritev institucionalizacije novih mehanizmov participacije ter dialogov.

Ključen argument za zavrnitev prevladujoče interpretacije o začetkih participacije, odpiranja političnih procesov in vpeljevanja demokratizacije, pa predstavlja dojetje dialogov na ravni Evropske komisije v letu 1992. Že v uvodu dokumenta je poudarjeno, da je bila Komisija (1993b, str. 2) »vedno institucija, odprta za zunanje vplive« in da »uživa ugled dostopnosti do interesnih skupin in seveda mora ohraniti dostopnost«. V začetku devetdesetih let so bili na ravni Evropske skupnosti dialogi dojeti predvsem kot lobiranje interesnih skupin (Greenwood, 1997) in ne kot načini participacije širše civilne družb in državljanov, zaradi česar je Komisija prepoznavala, da je bila *vedno* odprta za dialog oziroma da so dialogi z interesnimi skupinami potekali že od začetkov evropskih integracijskih procesov.¹¹⁵ Iz osvetlitve pozicije, da so dialogi z interesnimi skupinami za Komisijo predstavljali kontinuirano prakso, je tako mogoče ugotoviti, da dokument ni predstavljal preloma ali novega začetka demokratizacije, temveč potrebo po urejanju že obstoječih stikov z lobisti oziroma interesnimi skupinami, ki so bili poimenovani kot dialogi. Kot je poudarjeno v dokumentu, se je strukturiranje obstoječih dialogov, na ravni Evropske komisije vzpostavilo zaradi prepoznanih problematik »vedno bolj agresivnega lobiranja«, ki so se kazale v zlorabah »prodajanja osnutkov in uradnih dokumentov, napačnega predstavljanja lobistov z uradnimi simboli Komisije,; neposrednega dostopa do tiskovnih konferenc in sporočil za javnost, ker so imeli novinarsko akreditacijo« (CEC, 1993b, str. 3).

Da dokument Komisije o strukturiranju dialogov ni predstavljal preloma in začetka demokratizacije ter vpeljave participacije in dialogov, temveč je bil namenjen urejanju obstoječih dialogov z lobisti, pa je v intervjuju, ki sem ga opravil, potrdil tudi Martin Kröger, ki je bil v tistem obdobju na Generalnem sekretariatu Evropske komisije zadolžen za pripravo in spremljanje implementacije dokumenta.¹¹⁶ Kröger zrelativizira razvpitost dokumenta in pomena, ki mu je bil v akademskih analizah o demokratizaciji EU naknadno pripisan: »Komunikacija iz leta 1992 je bila odgovor na probleme, ki jih je Komisija imela z lobisti, ki so zlorabljali sistem /.../. Tako je Komisija, kolikor jaz vem, leta 1992 prvič poudarila, da

¹¹⁵ Treba je prepoznavati, da so dialogi v okvirih evropskih integracijskih procesov v začetku devetdesetih označevali procese lobiranja, danes pa dialogi predstavljajo mehanizem konzultacij. Semantično razliko enakega poimenovanja različnih aktivnosti kot dialogov pojasnita Kohler-Koch in Quitkatt (2013, str. 58) z ugotovitvijo, da se »lobiranje vzpostavi na pobudo predstavnikov interesnih skupin, konzultacije pa so upravljane s strani Evropske komisije«. To pomeni, da s konzultacijami prične Evropska komisija ko ugotovi, da so v procesih oblikovanja in sprejemanja odločitev potrebni vsebinski nasveti, v okvirih lobiranja pa je Evropska komisija soočena s pobudami različnih skupin, ki želijo uveljavljati interese.

¹¹⁶ Za osvetlitev nastanka dokumenta in spoznanje da je za pripravo in implementacijo dokumenta pri Evropski komisiji skrbel Martin Kröger, kar je rezultiralo v intervjuju, se zahvaljujem prof. Justinu Greenwoodu.

rabimo okvir (za te probleme) in to je bil zelo ohlapen okvir, v katerem se je pojavila ideja pravih delovanja. Vendar to ni imelo večjih posledic razen tega, da se je oblikoval seznam predstavnikov interesnih skupin, ki se je osveževal enkrat letno« (Kröger, osebni intervju, 2018, 9. april). Komunikacija Evropske komisije je tako predstavljala tehničen dokument z malo učinka na urejanje obstoječih neformalnih stikov Evropske komisije s predstavniki interesnih skupin. Hkrati kontekstualizira tudi takratno idejo poimenovanja strukturiranih dialogov, ki je bila naknadno interpretirana kot začetek premislekov vpeljave dialogov na ravni Evropske komisije: »Strukturiran dialog je velika beseda za nekaj kar je dejansko ... Kaj je pomenila v tistem času? Pomenila je dejansko /.../, da so določene stvari, ki jih kot lobist ne smeš početi« (prav tam). S tem poudari, da je Komisija kot odgovor na problematike lobiranja in nestrukturiranih (*ad hoc*) dialogov želela te strukturirati in vzpostaviti »nekaj stabilnejšega, upoštevajoč določena pravila« (prav tam).

Dokument je tako predstavljal singularen poskus urejanja obstoječih kontaktov z lobističnimi skupinami, in kot večkrat poudari Kröger, ni predstavljal izvora ter podlage za vpeljavo novih mehanizmov participacije in dialogov po letu 2000: »Komunikacija o strukturiranem dialogu iz leta 1992 je bila popolnoma nepovezana s sledečimi dokumenti o dialogu s civilno družbo leta 2000« (prav tam). Osvetlitev pragmatičnega namena vpeljave ideje strukturiranih dialogov v letu 1992 tako zavrne linearne interpretacije, ki na podlagi pojavnosti koncepta dialoga v dokumentih Evropske komisije iščejo začetke participacije in dialogov ter korenine večje demokratizacije EU v začetku devetdesetih.

Hkrati pa so prevladujoče interpretacije soočene s še eno dilemo. Ne morejo namreč pojasniti, zakaj se je v obdobju med letoma 1992, ki je dojet kot začetek, in 2000, ki naj bi predstavljal sistematično institucionalizacijo, prišlo v EU do zastoja vpeljave participacije in mehanizmov dialoga. Takšen pogled na nepojasnjeno tišino, ki jo je moč prepoznati v zakoreninjenih interpretacijah, strnjeno povzame Smismans (2015, str. 89–90):

Participacija se je v uradnem diskurzu EU pojavila v devetdesetih letih. Leta 1992 je Komisija sprejela dva povezana dokumenta, 'An Open and Structured Dialogue between the Commission and Special Interest Groups' in 'Increased Transparency in the Work of the Commission'¹¹⁷, katerih cilj je bil izboljšanje transparentnosti dela Komisije z namenom spodbujanja

¹¹⁷ Kot je razvidno že iz naslova dokumenta, so v njem tematizirani ukrepi za doseganje transparentnosti Komisije, ki so osredotočeni predvsem na dostop do dokumentov. Na ravni participacije dokument zgolj na splošno prepozna, da bi morala Komisija omogočati širšo participacijo, kako in na kakšne načine pa ni pojasnjeno, saj je poudarjeno, »da je na pristojnih službah, da določijo primeren trenutek kdaj in koga zaprositi za nasvet« (CEC, 1993a, str. 8).

participacije interesnih skupin v procesih oblikovanja in sprejemanja politik EU. Vendar se je šele ob koncu devetdesetih vzpostavil diskurz, v katerem je participacija predstavljena kot ključni element demokratičnega vladovanja, še posebej s poudarjanjem pomena participacije civilne družbe v evropskem vladovanju.

Ne le, da periodizacije participacije in dialogov kot načinov demokratizacije s postavljanjem začetkov v leto 1992 ne odražajo dojemanj in usmeritev Komisije v tistem obdobju in da ne zmorejo nasloviti obdobja med letoma 1992 in 2000, temveč tudi v veliki meri ne naslovijo prvih mehanizmov dialogov z državljani v EU. Prve institucionalizacije dialogov z državljani v EU niso naslovljene in so posledično utišane, ker niso skladne z logiko, da so bili participacija in dialogi vpeljani z namenom odpiranja procesov oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev oziroma demokratizacije EU. Na podlagi teh spoznanj je tako treba racionalnost za vpeljavo participacije in dialogov prepoznavati v premislekih in usmeritvah Evropske komisije ob koncu osemdesetih in začetku devetdesetih let.

4.2.1 Utišana zgodovina: ekonomska racionalnost prvih institucionalizacij dialogov v evropskih integracijskih procesih

Pojavnost participacije in dialogov v uradnem diskurzu oziroma dokumentih Evropske skupnosti v začetku devetdesetih še ni bila artikulirana v terminih demokratizacije. Politična racionalnost, ki jo odražajo tudi prve institucionalizacije dialogov, se je namreč izgrajevala v okvirih širših ciljev Evropske komisije. S sprejetjem Enotnega evropskega akta (*Single European Act*) leta 1987 so bili, z besedami takratnega predsednika Evropske komisije Jacquesa Delorsa (1987, str. 6), »postavljeni novi cilji Skupnosti, predvsem dokončanje notranjega trga do leta 1992«. Temeljno usmeritev Evropske komisije je ob koncu osemdesetih in začetku devetdesetih tako predstavljala vzpostavitev skupnega trga, pri čemer je bila Komisija leta 1992, ob koncu petletnega obdobja, soočena z nedoseganjem zastavljenega cilja.

Z namenom razreševanja te problematike je Komisija vzpostavila delovno telo, Skupino visokih predstavnikov (*High Level Group*), pod vodstvom nekdanjega komisarja za konkurenčnost Petra Sutherlanda, ki je pripravila poročilo *The internal market after 1992: Meeting the challenge* (CEC, 1992).¹¹⁸ To poročilo predstavlja pomembno točko za

¹¹⁸ Kot je predstavljeno v uvodu, »poročilo, ki ga je zahtevala Komisija marca 1992, identificira, v kolikšni meri so bili administrativni mehanizmi v pripravah za odpravo nadzora na mejah udejanjeni in predlaga strategijo, ki bo zagotavljala izkoristek vseh prednosti notranjega trga po letu 1992« (CEC, 1992, str. 1).

razumevanje participacije in dialogov na ravni Evropske komisije v devetdesetih, saj je predstavljalo pomemben vpliv na nadaljnje usmeritve in delovanja Komisije. Kot je leta 1992 ugotavljal tedanji generalni direktor za industrijo in koordinator vpeljave enotnega trga pri Evropski komisiji Riccardo Perissich (1993, str. 8), je tako imenovano »Sutherlandovo poročilo z opredelitvijo potreb za učinkovito in uspešno delovanje novih pravil postavilo načrt agende notranjega trga za prihodnja leta«. Sutherlandovo poročilo je tako z identifikacijo problematik delovanja enotnega trga in priporočili za njihovo razreševanje pomembno vplivalo na prihodnje usmeritve in politike Evropske komisije. Pomen Sutherlandovega poročila je prepoznan tudi na ravni preučevanj evropskih integracijskih procesov (McLaughlin in Greenwood, 1995; Weatherill, 2000; Greenwood, 2014). Weatherill (2000, str. 609) je še osem let po objavi ugotavljal, da je »Sutherlandovo poročilo zagotovilo ključen vpogled, da je krepitev zaupanja v notranji trg nujno potrebna za njegov uspeh«, ter nadaljeval, da »[t]akšna percepcija ohranja osrednje mesto v premislekih Komisije«. Ideje in usmeritve poročila so pomembno zaznamovale logiko delovanja Evropske komisije, saj naj bi se odražale v njenih politikah še v letu 2000.

Sutherlandovo poročilo je v kontekstih zasledovanja širših političnih ciljev vzpostavljanja notranjega trga treba razumeti tudi kot prelomnico v zamišljanjih in prepoznavanjih pomena participacije in dialogov. Greenwood (1997, str. 37) v eni redkih študij, ki osvetljuje vpliv Sutherlandovega poročila na zamišljanje participacije, izpostavlja, da je poročilo predstavljalo »obširno kritiko« procesov oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev ter v okviru predlogov sprememb zagovarjalo »celovito prenovo načinov sodelovanja Komisije z interesnimi skupinami, vključujoč sistematičen in usklajen način vzpostavljanja dialogov«. Takšno spoznanje nakazuje, da je Sutherlandovo poročilo prepoznavalo obstoječe mehanizme participacije in dialogov kot enega od vzrokov za nedelovanje trga in hkrati, da je bilo drugačno razumevanje participacije in dialogov razumljeno kot ena od ključnih rešitev učinkovitega delovanja trga. Kljub pomenu, ki ga je Sutherlandovo poročilo imelo na zamišljanje participacije in, kot bom pokazal v nadaljevanju, tudi na institucionalizacije mehanizmov dialogov z državljani, pa je njego vloga v kanonskih študijah participacije, dialogov in deliberacije v EU prevladujoče neprepoznana in nenaslovljena (za izjeme glej McLaughlin in Greenwood, 1995; Greenwood, 2014).

Spregledanje Sutherlandovega poročila v prevladujočih zgodovinskih interpretacijah vzpostavljanja participacije in dialogov tekom evropskih integracijskih procesov je razumljivo,

saj participacija, kot je zamišljena v poročilu, ni skladna z zgodbo o postopni demokratizaciji Evropske skupnosti prek vpeljevanja participacije. Hkrati pa Sutherlandovo poročilo predstavlja problem za prevladujoče zgodovinske naracije, saj ovrže njihovo postavljanje začetkov dialogov in participacije v leto 1992 in hkrati razkrije njihovo nezmožnost pojasnitve prvih dialogov z državljani ob koncu devetdesetih let. Greenwood (2014, str. 114) opozarja, da je dokument *An Open and Structured Dialogue between the Commission and Special Interest Groups*, ki je prevladujoče dojet kot začetna točka pojavnosti dialogov in participacije, predstavljal »odgovor Generalnega sekretariata« na »Sutherlandovo poročilo«. S tem razkrije, da je Sutherlandovo poročilo predhodilo ideji strukturiranja dialogov z lobisti in da je imelo neposreden vpliv na dojemanja participacije in dialogov na ravni Evropske komisije. Ravno v vplivu, ki ga je imelo Sutherlandovo poročilo na razumevanje participacije in dialogov v Evropski skupnosti, pa je ključen problem ignoriranja in neprepoznavanja pomena poročila, ki se odraža v zakoreninjenih interpretacijah. Sutherlandovo poročilo je namreč s prepoznavanjem pomena participacije in dialogov ter drugačni vlogi, ki jima jo je namenjalo, predstavljal prelom z dotedanji razumevanji in vpeljalo novo racionalnost dialogov ter participacije. Drugačno razumevanje pa je ključno prispevalo k vzponu novih mehanizmov participacije in dialogov tekom evropskih integracijskih procesov. Kot bom pokazal, je pomen Sutherlandovega poročila na zamišljanje participacije in dialogov ključen, saj se je racionalnost participacije, ki jo vpelje poročilo, odražala tako v prvih dialogih z državljani v EU, kot tudi v dojemanjih vloge participacije v kasnejših letih.

Redke historične analize, ki prepoznavajo pomen Sutherlandovega poročila na vpeljevanje participacije in dialogov (glej McLaughlin in Greenwood, 1995; Greenwood, 2014), deloma naslovijo spremembe, ki jih je prineslo poročilo. V kolikor je predhodno participacija predstavljala aktivnosti lobiranja, ki so bile vzpostavljene na pobudo predstavnikov interesnih skupin zaradi uveljavljanja lastnih interesov, je s Sutherlandovim poročilom prišlo do prepoznanja, da morajo participacija in dialogi postati sestavni del oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev (Greenwood, 2014, str. 113–114). Kar umanjka tem prepoznanjem pa je osvetlitev, zakaj je ravno s Sutherlandovim poročilom prišlo do prepoznavanja pomena participacije in dialogov in kako se ju razume oziroma kakšno vlogo se pripisuje dialogom in participaciji.

Odgovor je treba poiskati v razumevanju Sutherlandovega poročila v okvirih analitike delovanja oblasti. Samo s prepoznavanjem širšega okvira vednosti in pogleda, iz katerega izhaja

Sutherlandovo poročilo, je namreč mogoče razumeti, kakšno vlogo se pripisuje dialogom in participaciji na ravni delovanja oblasti. Poročilo je na podlagi prepoznanih problemov obstoječega delovanja namreč predstavljalo podlago za drugačne načine delovanja oblasti v Evropski skupnosti. Pogled, na katerem temelji poročilo, je mogoče prepoznavati že v njegovi usmeritvi na učinkovitost. Temeljni namen poročila je bila identifikacija problematik *neučinkovitega* delovanja skupnega trga in oblikovanje sprememb politik Skupnosti za doseganje *učinkovitosti*. Ključna pa je ugotovitev, da problem neučinkovitega delovanja trga, ki je prisoten skozi celotno poročilo, predstavljajo neustrezna in nepoenotena pravila. Tako je že v uvodu izpostavljeno, da »notranji trg ne bo deloval, v kolikor pravila ne bodo udeležena učinkovito in dosledno po vsej Skupnosti« (CEC, 1992, str. 1). Bolj specifično, »če bo varovanje raznolikosti rezultiralo v udeležanju različnih pravil na lokalni, regionalni in nacionalni ravni, bo načelo udeležanja notranjega trga pod vprašajem« (prav tam).

Takšno uokvirjanje problema izraža dvoje. Na eni strani, da se v nepoenoteni in neustreznih pravilih nahaja problem nedelovanja trga, in na drugi, da so pravila ključna za doseganje učinkovitosti trga. V tej smeri so tudi vsa priporočila usmerjena v poenotenje pravil, informiranje o obstoječih pravilih delovanja trga in vzpostavljanju novih, *pravih* pravil, ki bodo zagotovila učinkovitost trga. Pozicija, kjer so pravila ključna za doseganje učinkovitosti nakazuje, da Sutherlandovo poročilo izhaja in temelji na predpostavkah nove institucionalne ekonomije (NIE).¹¹⁹ V okviru NIE namreč politične institucije, kot sem pokazal v prejšnjem poglavju, predstavljajo »zbir formalnih in neformalnih pravil«, ki ključno vplivajo na učinkovitost (Furubotn in Richter, 2008, str. 7; glej tudi North, 1990b, str. 364). Institucije so v okvirih NIE enačene s pravili, pri čemer je ravno vzpostavitev takšnih institucij oziroma pravil, ki bodo zagotavljale učinkovitost, ključna predpostavka in usmeritev NIE, ki se odraža v Sutherlandovem poročilu.¹²⁰ Na ta način Sutherlandovo poročilo vpeljuje ekonomsko racionalnost na raven političnega. Politične institucije so namreč zamišljene v okvirih ekonomske logike učinkovitosti. V tej logiki je tako treba spremeniti obstoječa pravila in

¹¹⁹ Po mojem vedenju je študija Cajvaneanu (2011), ki v analizi koncepta in politik transparentnosti na ravni evropskih integracijskih procesov edina prepoznava, da Sutherlandovo poročilo temelji na okviru vednosti NIE. Vpliv NIE na Sutherlandovo poročilo zasledi v »dojemanju političnih institucij kot sredstev za zagotavljanje gospodarske uspešnosti in ne kot okvirov zagotavljanja pravic posameznikom«. Kot poudari, je je takšen pogled »zelo jasno prisoten v Sutherlandovem poročilu iz leta 1992, ki je vpeljal pomembna priporočila za dokončanje in uspeh enotnega trga in je bil velikokrat naveden v številni dokumentih Komisije« (prav tam, str. 153).

¹²⁰ V Sutherlandovem poročilu so pravila oziroma institucije, tako kot v okvirih NIE, dojeta široko oziroma vseobsegajoče, saj predstavljajo tako formalna pravila oziroma zakone, kot tudi raznolika načela (med drugim transparentnost) in mehanizme sprejemanja odločitev (participacijo in dialoge). Vsa pa so, kot v logiki NIE, presojana in vpeljana z namenom doseganja učinkovitega trga.

institucije, ki ne zagotavljajo učinkovitosti, oziroma vpeljati nove, takšne, ki bodo zagotavljale učinkovitost ter gospodarsko rast.

V okvirih ekonomske logike delovanja oblasti Sutherlandovo poročilo preišča in vpeljuje tudi mehanizme dialogov in participacije. Participacija je skupaj s transparentnostjo namreč predstavljala ključen element sprememb političnih procesov, oziroma »transparentnosti oblikovanja pravil« (CEC, 1992, str. 6) za namene bolj učinkovitega delovanja trga.¹²¹ Potreba po spremembi političnih procesov, oziroma v diskurzu NIE, spremembi institucij in pravil, ki določajo ekonomsko učinkovitost, je bila utemeljena na identifikaciji »obstojećih pomanjkljivosti: neustreznega pretoka koristnih informacij, nezadostnih predhodnih konzultacij in pomanjkanja informacij v vseh fazah zakonodajnega procesa Skupnosti« (prav tam). Kot je poudarjeno v poročilu, je namreč »zaradi takšnih pomanjkljivosti celoten proces nepredvidljiv, saj pri javnosti vzbuja občutke izključenosti ter zmedenost glede potrebe in koristnosti zakonodaje Skupnosti« (prav tam). Obstoječi mehanizmi dialogov in participacije, uokvirjeni kot konzultacije, so bili tako prepoznani kot neustrezni in kot eden od ključnih faktorjev nedelovanja trga.

Razumevanje, da so bili obstoječi mehanizmi dialogov in participacije dojeti kot eden temeljnih razlogov za neučinkovitost trga, postane razvidno iz predpostavk ter pogleda, da je »delovanje trga odvisno predvsem od *obnašanj* potrošnikov prek njihovih nakupov in podjetij prek njihovih tržnih ter investicijskih strategij« (prav tam, str. 4, poudarek dodan).¹²² S tem, ko naj bi obstoječi mehanizmi dialogov ter participacije vzbujali občutke zmedenosti in izključenosti, ter povzročali nepredvidljivost in neinformiranost ekonomskih akterjev (posameznikov kot potrošnikov in podjetij), namreč niso vzpostavljali občutkov samozavesti in zaupanja ter s tem preprečevali, da bi učinkovito delovali na skupnem trgu. Tako je v Sutherlandovem poročilu poudarjeno, da so »potrebni resnični in substancialni napor, da prepričamo potrošnike in podjetja /.../, da ponotranjijo samozavestno in odprto držo do celotnega sklopa pravil in

¹²¹ Vpeljava participacije skupaj s transparentnostjo je ena od temeljnih lastnosti razumevanja participacije v okvirih premislekov NIE (glej Picciotto, 1992). Vloga obeh je namreč prepletana in uokvirjena v namene doseganja učinkovitosti. Brez transparentnosti v smislu dostopnosti do informacij, na podlagi katerih se oblikujejo in sprejmejo politične odločitve, namreč ni participacije. Hkrati pa tudi participacija zagotavlja transparentnost, v tem primeru obveščena Evropske komisije o ovirah in problemih delovanja trga s strani akterjev, ki delujejo na trgu, in obratno, informiranost akterjev o namerah in usmeritvah Evropske komisije prek participacije.

¹²² Takšen pogled odraža temeljno usmeritev NIE, ki na podlagi obnašanj in delovanj posameznikov in ostalih ekonomskih akterjev (podjetij, organizacij ipd.) pojasnjuje ekonomsko (ne)učinkovitost. Hkrati pa ravno institucijam oziroma pravilom pripisuje pomemben vpliv na obnašanja, saj *ustrezna* pravila vzpostavljajo zaupanje med akterji, povečujejo transakcije oziroma njihova delovanja ter hkrati prispevajo k učinkovitosti (glej Furubotn in Richter, 2008, str. 57; glej tudi Williamson, 1993). To je temeljna predpostavka tudi v Sutherlandovem poročilu.

procesov, zasnovanih z namenom, da bi jim omogočili prednosti velikega trga brez ovir« (prav tam, str. 4–5).

Na problematikah obstoječih mehanizmov dialogov in participacije ter dojemanjih, da morajo biti ti zasnovani z namenom čim bolj učinkovitega delovanja trga, pa je Sutherlandovo poročilo, z besedami Greenwooda (1997, str. 37), prinašalo »celovito prenavo« procesov participacije in dialogov. Temeljna lastnost participacije, ki predstavlja odmik od predhodnih dojemanj je, da je potrebne *več* participacije in dialogov. To je v poročilu izpostavljeno večkrat: »Oblikovanje in sprejemanje zakonov terja transparentnost in participacijo tistih, na katere ti zakoni vplivajo. /.../ S potrošniki in podjetji se je treba posvetovati – in jih vključevati – bolj sistematično in učinkovito« (CEC, 1992, str. 6). Hkrati pa je v priporočilu za Evropsko skupnost poudarjeno, da so »obširne in učinkovite konzultacije o predlogih Komisije bistvenega pomena« (prav tam). S Sutherlandovim poročilom tako prihaja do predloga sistematične vpeljave participacije v politične procese Evropske skupnosti. Vendar pa je participacija uokvirjena v ekonomsko logiko, saj so mehanizmi participacije namenjeni izključno podjetjem in posameznikom kot potrošnikom, ki delujejo na trgu.

Ekonomsko racionalnost pa lahko prepoznamo tudi v vlogi participacije in dialogov, ki jo vpeljuje Sutherlandovo poročilo. Prva izhaja iz ideje, da so participacija in dialogi namenjeni informiranju o obstoječih pravilih, pravicah ter priložnostih, ki jih ponuja skupni trg, ter zakonskih predlogih Komisije za zagotavljanje delovanja trga. Ta je utemeljena na prepoznanih problematikah neustreznosti obstoječih mehanizmov, v okviru katerih je bolj specifično poudarjeno, da »čeprav Komisija vzdržuje dialog z evropskimi organizacijami, ki zastopajo člane po vsej Skupnosti, je očitno, da je pretok informacij nepopoln« (prav tam). Na tem je osnovano priporočilo, da mora »Komisija vpeljati boljše procese, da ljudi v najzgodnejši fazi seznanijo z njenimi nameni predlogov zakonodaje«, pri čemer je poudarjeno, da bi »razprava morala potekati z večjim številom različnih zainteresiranih partnerjev« (prav tam). Ta usmeritev temelji na predpostavki, da bo s širšim vključevanjem ekonomskih akterjev (potrošnikov in podjetij) v procese oblikovanja in sprejemanja odločitev Komisija zagotovila njihovo informiranost ter posledično vzpostavila njihovo zaupanje za delovanje na skupnem trgu.¹²³

¹²³ S tem se potrošnikom širi omejena racionalnost, kot predpostavka človekove narave, na kateri temeljijo teoretski uvidi NIE, saj potrošniki prek boljše informiranosti lahko delujejo bolj oportuno, kot bolj konkurenčni in tekmovalni akterji na trgu.

Druga vloga, ki je v okvirih ekonomske racionalnosti pripisana participaciji in dialogom, pa sledi prepričanju, da bo z zagotavljanjem vključevanja akterjev v procese oblikovanja in sprejemanja odločitev Komisija dobila povratno informacijo (*feedback*) o ovirah na trgu. Kot poudarja poročilo, so v okviru obstoječih dialogov »povratne informacije včasih zapoznele in nezadostne« (prav tam). Tako je v priporočilu Evropski skupnosti poudarjeno, da bi »morala Komisija ob tesnem posvetovanju z vsemi deležniki redno ocenjevati učinek zakonodaje Skupnosti /.../, da bi preverila njihovo učinkovitost ter združljivost s pravilnim delovanjem notranjega trga« (prav tam, str. 9–10). To pomeni, da mora Komisija zagotoviti takšne mehanizme participacije in dialogov, ki bodo udeležencem na trgu (potrošnikom in podjetjem) omogočali poročati o delovanju trga oziroma o morebitnih omejitvah ter ovirah, s katerimi se soočajo v svojem delovanju. Komisija pa bi na podlagi teh odzivov spremenila obstoječo zakonodajo in vzpostavila pravila ter institucije, ki bi odpravljali te ovire in omogočili učinkovito delovanje trga.¹²⁴

Na ta način so s Sutherlandovim poročilom, ki izhaja iz predpostavk NIE, participacija in dialogi dojeti kot politične institucije oziroma mehanizmi, ki bodo zagotavljali učinkovito delovanje trga. S tem prihaja do vpeljave ekonomske racionalnosti politične participacije. Ekonomske zaradi njene usmeritve v zagotavljanje učinkovitosti in pravilnega delovanja trga, politične pa zato, ker se s takšnim razumevanjem participacije vzpostavlja razumevanje družbe kot trga.¹²⁵ S tem, ko participacija ni dojeta kot mehanizem demokratizacije, temveč kot orodje za doseganje ekonomskih ciljev gospodarske rasti, namreč prihaja do ekonomizacije vseh naših delovanj, kar je temeljna lastnost neoliberalizma. Osvetlitev, da je s Sutherlandovim poročilom prišlo do vpeljave razumevanja participacije za bolj učinkovito delovanje trga, pojasnjuje, zakaj je poročilo predstavljalo prelomnico. Poročilo je namreč predstavljalo podlago za sistematično vpeljavo dialogov in participacije na ravni politik Evropske skupnosti v namen boljšega delovanja trga, kar je bil temeljni cilj Skupnosti. V teh premislekih je vloga participacije zreducirana na boljše informiranje o možnostih in priložnostih, ki jih ponuja skupni trg, ter prepoznavanju ovir prek zbiranja odzivov uporabnikov trga, podjetij in potrošnikov za namene bolj učinkovitega delovanja trga. Takšno dojemanje oziroma ekonomska racionalnost politične

¹²⁴ Na ta način pa se razširja omejena racionalnost Evropske skupnosti, saj lahko Komisija na podlagi povratnih informacij vzpostavlja pogoje, ki bodo zagotavljali *bolj popolno* delovanje trga.

¹²⁵ Politična dimenzija se konkretno odraža v razumevanjih, da bo na podlagi povratnih informacij (*feedback*) potrošnikov in podjetij Evropska komisija prepoznavala ovire v delovanjih trga ter spremenila politike (pravila, zakone, mehanizme) za njegovo bolj učinkovito delovanje.

participacije pa se odraža tudi v prvih institucionaliziranih praksah dialogov z državljani EU, ki jih vidnejše študije participacije in dialogov v evropskih integracijskih procesih ne zajamejo.

Prenos idej ter premislekov o participaciji in dialogov se je začel odražati v konkretnih praksah EU v drugi polovici devetdesetih let. Kot prepoznava Yeoh (2006, str. 497), je »Sutherlandovo poročilo sprožilo ideje in pobude Evropski komisiji za oblikovanje Akcijskega načrta o enotnem trgu«. Leta 1997 je Evropska komisija tako predstavila Akcijski načrt, ker, kot je bilo v dokumentu poudarjeno, »[c]eloten potencial trga še ni bil izkoriščen. Še vedno obstajajo ovire. Evropa potrebuje boljši enoten trg« (CEC, 1997, str. 1). Z načrtom je »Komisija identificirala omejeno število pomembnih konkretnih ukrepov, namenjenih izboljšanju delovanja enotnega trga do 1. januarja 1999« (prav tam, str. 2). Akcijski načrt je tako predstavljal časovno opredeljen nabor konkretnih ciljev in ukrepov, ki jih je nameravala Evropska komisija vpeljati z namenom boljšega delovanja trga. »Uresničevanje enotnega trga v korist vseh državljanov« je predstavljal enega od štirih ciljev, v okviru katerega je bilo poudarjeno, da »morajo biti državljani seznanjeni z njihovimi pravicami in prejeti hiter odziv, da bi lahko uživali prednosti enotnega trga« (prav tam). S tem je bila poudarjena potreba po vzpostavitvi mehanizmov za informiranje in pridobivanje povratnih informacij o delovanjih trga ter odzivanju nanje v okviru obstoječih pravic, ki jih ponuja trg.

Za doseganje cilja uresničevanja enotnega trga v korist vseh državljanov pa je bil identificiran konkreten ukrep »Vzpostavljanja dialoga z državljani« (prav tam, str. 10). Dialogi z državljani so bili zamišljeni kot »mehanizem, ki bo ponujal materiale in hitre nasvete državljanom /.../ o njihovih pravicah ter priložnostih enotnega trga /.../ in spodbujal povratne odzive o težavah, s katerimi se soočajo pri uveljavljanju pravic« (prav tam, str. 44). Državljan naj bi povratne informacije o ovirah, s katerimi se soočajo kot potrošniki na trgu, Komisiji sporočali prek telefona ali spletne strani, ki naj bi bila vzpostavljena za te namene. Prva praksa dialoga z državljani, ki naj bi bila vzpostavljena do leta 1998, je bil v okviru akcijskega načrta tako zamišljena kot mehanizem za delovanje enotnega trga. Pri tem vloga informiranja o pravicah in priložnostih potrošnikov o enotnem trgu ter pridobivanja informacij o težavah enotnega trga, na katere naletijo državljani, predstavljata neposredno preslikavo zamišljanj participacije in dialogov v Sutherlandovem poročilu.¹²⁶

¹²⁶ Da je Sutherlandovo poročilo pomembno vplivalo na oblikovanje akcijskega načrta kaže tudi ugotovitev Komisije v dokumentu, in sicer da »enotni trg stoji in pade na samozavesti: samozavesti, da so vzpostavljena vsa

Leta 1998 je bila tako s strani Evropske komisije vzpostavljen nov mehanizem, poimenovan *Europe direct: Dialogi z državljani in podjetji* (European Commission, 1998a).¹²⁷ Na otvoritvi je tedanji predsednik Evropske komisije Jacques Santer (prav tam) poudaril: »Europe direct vzpostavlja stalen Dialog z državljani in podjetji. Ljudje lahko zdaj postavijo vprašanja in dajejo predloge, ter tako prispevajo k izboljšanju delovanja enotnega trga«. Dialogi z državljani so delovali kot storitev Evropske komisije, kjer so državljani prek telefona ali na spletni strani postavili vprašanje »o delu, življenju in študiju v tujini, potovanjih, nakupih blaga in storitev« ali predstavili probleme, s katerimi se soočajo pri teh aktivnostih (European Commission, 1998b). Kot je bilo poudarjeno, naj bi mehanizem dialogov z državljani »evropskim institucijam in državam članicam zagotovil dragocene povratne informacije. Te bodo pomagale identificirati specifične pomanjkljivosti, ki jih je mogoče razrešiti s praktičnimi ukrepi« (European Commission, 1998a). Prve prakse dialogov so bile namenjen državljanom EU, hkrati pa je Komisija načrtovala tudi vzpostavitev dialogov s podjetji.

V začetku leta 1999 je Komisija tako vzpostavila tudi mehanizem Dialogov z državljani, pri čemer je v letu in pol »prejela več kot 2,5 milijona zahtev o informacijah in nasvetih« (European Commission, 2000a). V kolikor so bili dialogi s podjetji sprva namenjeni zgolj informiranju, pa je bil leta 2000 vzpostavljen tudi »Mehanizem povratnih informacij podjetij (*Business feedback mechanism*)«. Šlo je za novo pobudo, ki naj bi zagotavljala, da se v procesih oblikovanja in sprejemanja odločitev bolj(e) upošteva praktične izkušnje evropskih podjetij, ki delujejo na notranjem trgu« (prav tam). S tem je bila tudi v okviru dialogov s podjetji, enako kot pri dialogih z državljani, zagotovljena možnost pridobivanja informacij o težavah, s katerimi se soočajo podjetja pri svojih delovanjih na trgu.¹²⁸ Te pridobljene informacije pa bodo po besedah

ključna pravila; da se v celoti in pravično uporabljena; da bodo problemi hitro razrešeni; da se spoštuje temeljna pravila poštene konkurence; samozavesti potrošnikov o zanesljivosti blaga in storitev ter informacij; samozavesti majhnih podjetij, ki so ustvarjalci delovnih mest, da jim enotni trg koristi; samozavesti, da je vsaka vlada zavezana, da bo trg deloval« (CEC, 1997, str. 1). S tem je izraženo, da trg temelji na obnašanjih oziroma zaupanju in samozavesti potrošnikov in podjetij kot uporabnikov trga ter da ključen vpliv na obnašanja in posledično delovanje trga predstavljajo pravila oziroma institucije. Slednje je temeljna predpostavka tudi teoretizacij NIE.

¹²⁷ *Europe direct* deluje še danes v obliki informacijskih centrov, ki v različnih mestih po EU zagotavljajo informacije o pravicah, politikah EU, možnostih financiranja ipd. Ti informacijski centri organizirajo tudi razprave z državljani o prihodnosti EU in odgovarjajo na različne zahteve ter vprašanja državljanov (glej European Commission, 2019a).

¹²⁸ Kot je bilo poudarjeno, bo »mehanizem povratnih informacij podjetij Komisiji pomagal izpolniti zahtevo Evropskega sveta iz Lizbone«, ki je vzpostavljala strateške usmeritve EU za naslednje desetletje, »da posveti posebno pozornost vplivu in stroškom usklajevanja novih predlogov in da izvaja dialoge s podjetji in državljani s tem v mislih« (European Commission, 2000a). To pomeni, da so dialogi z državljani in podjetji namenjeni zmanjševanju stroškov vzpostavljanja nove zakonodaje oziroma novih reguliranj trga prek zakonov. Ali drugače, oblikovanje novih zakonov mora temeljiti na dialogih z državljani in podjetji, da ne bi prihajalo do takšne

tedanjega komisarja za notranji trg Fritsa Bolkesteina »prinesle Komisiji dragocen vpogled v praktične težave in pomisleke, s katerimi se podjetja soočajo pri izkoriščanju prednosti notranjega trga«. Pri tem je poudaril, da bo Komisija »informacije uporabila z namenom, da notranji trg postane praktičen za vse« (prav tam). Bolj specifično, »s poglobljeno analizo zahtev podjetij bo Komisija dobil vpogled, kakšni so njihovi problemi in se odzvala z novo ali prenovljeno zakonodajo, ali po potrebi z nezakonodajnimi ukrepi« (prav tam). Na ta način so tudi dialogi s podjetji, poleg informiranja, namenjeni prepoznavanju ovir, s katerimi se soočajo podjetja pri svojem delovanju na notranjem trgu. Informacije o ovirah naj bi Evropska komisija upoštevala pri oblikovanju novih zakonskih predlogov. S tem naj bi se odzivi podjetij neposredno odražali v političnih procesih oblikovanja in sprejemanja politik.

Z mehanizmoma Dialogi z državljani in Dialogi s podjetji je tako prišlo do neposrednega prenosa zamišljanj in idej participacije in dialogov Sutherlandovega poročila v prakso. Prvi mehanizmi dialogov namreč odražajo, da je Evropska komisija prevzela ekonomsko racionalnost politične participacije, ki jo je na podlagi teoretskih predpostavk NIE vpeljalo Sutherlandovo poročilo. Participacija in dialogi so tako bili uokvirjeni in uporabljeni za informiranje ekonomskih akterjev v okviru predpostavk, da bo boljša informiranost prinesla zaupanje in samozavest za delovanje na skupnem trgu. Hkrati pa so bili dialogi zamišljeni tudi kot način vzpostavljanja občutkov vključenosti, saj naj bi Komisija odzive o težavah, s katerimi se soočajo državljani oziroma potrošniki ter podjetja na trgu, vključila v predloge novih politik, ki bi zagotavljale učinkovito delovanje trga. Na ravni razumevanja participacije in dialogov tekom evropskih integracijskih procesov je tako treba prepoznavati, da prihaja do vpeljavanja ekonomske racionalnosti politične participacije prek Sutherlandovega poročila in prvih praks dialogov že pred institucionalizacijo vladovanja v EU. Ravno premisleki o vladovanju, ki so na ravni EU potekali v okviru razprav in publikacij možganskega trusta Evropske komisije *Forward Studies Unit*¹²⁹, vzpostavljenega z namenom vpeljave vladovanja v EU, pa so predstavljali odmik od dojemanj participacije v ekonomskih okvirih. V okvirih genealoškega preučevanja, z razumevanjem nelinearnosti zgodovine, je tako treba osvetliti tudi ideje in premisleke, ki so segali onkraj takratnih zakoreninjenih idej ter praks participacije.

zakonodaje, ki bi povzročala upor ali vzpostavljala ovire za boljše delovanje trga. Takšna logika, ki jo je mogoče zaslediti v Lizbonski strategiji neposredno odraža pogled NIE.

¹²⁹ Od tu naprej uporabljam uveljavljeno kratico FSU.

4.2.2 Pot do vladovanja v EU: Vloga možganskega trusta »Forward studies unit«

Sredi devetdesetih let se je v EU vzpostavil pogled o njeni nelegitimnosti (glej Walters in Haahr, 2005; Curtin, 2006). Ta je bila prevladujoče dojeta kot problem demokratičnega deficita. Zavedanje o nelegitimnosti EU je bila posledica težav z ratifikacijo Maastrichtske pogodbe oziroma zavrnitvijo ratifikacije na referendumih na Danskem, Švedskem, Irskem in v Franciji. K temu je prispeval tudi padec Santerjeve komisije zaradi korupcijske afere, poleg tega pa je bil problem tudi konstantni upad udeležbe na volitvah v Evropski parlament. Ti konteksti naj bi odražali padec podpore ter nestrinjanje z evropskimi integracijskimi procesi in bili odraz demokratičnega deficita v EU. Posledično se je »med številnimi oblikovalci politik v EU vzpostavilo prepričanje, da tiho soglasje o integracijskih procesih med evropskimi državljani izginja«, kar je rezultiralo v »burno politično in znanstveno razpravo o deficitu in demokratični nelegitimnosti EU« (Friedrich, 2008, str. 140). Tako se je v EU vzpostavil širok konsenz med političnimi predstavniki in raziskovalci, da je EU soočena s problemom demokratičnega deficita, ki naj bi vzpostavljala prepričanje o nelegitimnosti EU (glej Walters in Haahr, 2005; Steffek, Kissling in Nanz, 2008; Kohler-Koch in Quittkat, 2013).

Zavedanje o problemih, s katerimi je bila soočena EU v devetdesetih, je terjalo odziv EU institucij. Široka in »burna razprava«, kot jo je poimenoval Friedrich (2008, str. 140), je vodila v prepoznavo potrebe po vpeljavi vladovanja (glej Greenwood, 2001; Finke, 2007). V preučevanjih evropskih integracijskih procesov se prevladujoče postavlja začetke vpeljave vladovanja na ravni EU v objavo Bele knjige o vladovanju leta 2001. Ta dokument je dojet tudi kot ena od ključnih prelomnic vzpostavljanja participacije in dialogov v EU (glej Kohler-Koch in Quittkat, 2013). Pogost pa je tudi argument, da je proces vpeljave vladovanja potekal na ravni delovanj tako imenovanega možganskega trusta FSU (glej Maignette, 2003; Saurugger, 2010), od koder so izhajali ključni »premiseki za Belo knjigo« (Sloat, 2003, str. 130). Glavni namen FSU, ki je bil vzpostavljen na ravni generalnega sekretariata Evropske komisije kot neposredno svetovalno telo predsedniku Komisije, je bil namreč premislek o vladovanju in oblikovanje predlogov za njegovo vpeljavo na ravni EU. FSU je organiziral številne razprave med raziskovalci in političnimi odločevalci evropskih institucij, ki so rezultirale v objavi publikacij o vlogi in implementaciji vladovanja v EU (De Schutter, Lebessis in Paterson, 2001).

Vloga FSU je velikokrat prepoznana, a malokrat reflektirana. Refleksija FSU o vladovanju pa je na ravni genealogije dialogov potrebna ne le zaradi pomena, ki ga je imel FSU pri vpeljavi vladovanja, temveč tudi zaradi specifičnega pripisovanja pomena in vloge dialogom in

participaciji, ki je šlo onkraj do tedaj prevladujočih razumevanj na ravni EU. Drugačno razumevanje participacije in dialogov se je izoblikovalo na podlagi razreševanja osnovnega problema nelegitimnosti EU. Pri tem pa je izhodiščno dojemanje FSU odstopalo od uveljavljenega razumevanja, da se EU sooča s krizo nelegitimnosti zaradi demokratičnega deficita njenih institucij. Tako je predsednik FSU Jérôme Vignon (2001a, str. 4) osvetlil, da kriza EU »v prvi vrsti ni vprašanje deficita, torej odsotnosti parlamentarnih institucij, ki jih lahko najdemo na ravni politik nacionalnih držav«, temveč da »kriza evropske politične legitimnosti izhaja predvsem iz procesov Evropske skupnosti«. S tem je osvetlil, da se je na ravni FSU problematika legitimnosti dojemala širše, saj je prevladovala predpostavka, da »evropsko povezovanje trpi krizo demokracije« (prav tam), v kateri je ključni problem obstoječ sistem oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev.

Takšen pogled se je izoblikoval na podlagi uvidov raziskovalcev Centra za pravne študije Univerze v Leuvnu.¹³⁰ Ti so neposredno vplivali na zavedanje Komisije, da problem legitimnosti EU ne izhaja iz evropskih institucij ali vloge, ki jo ima Evropski parlament. Prav tako so ti raziskovalci vplivali na mnenje Komisije, da problem legitimnosti ni v odsotnosti volitev Evropske komisije ali v načinu sprejemanja odločitev v institucijah, kar je bil prevladujoč pogled. Kot je poudaril Vignon (v Saurugger, 2010, str. 481), »so nam raziskovalci iz Centra za pravne študije pokazali, da se je nujno osredotočiti na to, kaj se dogaja preden pride do oblikovanja predloga, kdo sodeluje, koga se posluša in kdo ima besedo pri oblikovanju pobud Skupnosti«. Vladovanje je na ravni FSU tako prinašalo odgovor na problematiko nelegitimnosti EU in je bilo zamišljeno kot celovita prenova političnih procesov oblikovanja in sprejemanja odločitev. V tej smeri je predstavljalo drugačen način delovanja oblasti, v okviru katerega so imeli participacija in dialogi osrednje mesto.

Izgradnja razumevanja vladovanja je izhajala iz zavedanja o širši problematiki delovanja oblasti. Krizo demokracije in nelegitimnosti EU se je v okviru premislekov FSU namreč dojemalo kot krizo zamišljanja in delovanja oblasti. Lebessis in Paterson (1997, str. 13) sta v tem smislu poudarila, da »delovna hipoteza tega projekta nakazuje«, da je kriza delovanja EU dejansko »kriza racionalnosti«. Izhodiščno razumevanje FSU je namreč izhajalo iz

¹³⁰ Vloga raziskovalcev, ki odraža foucaultovski preplet vednosti in oblasti, je neposredno naslovljena tudi v zborniku *Governance in the European Union* (De Schutter in drug, 2001). V njem so zbrani ključni prispevki premislekov FSU. Na začetku zbornika je namreč izpostavljeno, da so »prispevki Jacquesa Lenobla in Jeana De Muncka iz Centra za pravne študije Univerze v Leuvnu bili ključni za naše začetne premisleke in predstavljali vodilo za naše delo« (prav tam, str. 11).

neprimernosti obstoječih načinov delovanja oblasti, na eni strani »substancijalne racionalnosti« oziroma racionalnosti države blaginje, ki je temeljila na predpostavki, da imajo institucije »oblasti kognitivna in materialna sredstva ter zmožnosti, da razumejo in razrešujejo probleme v družbi« (prav tam). Na drugi pa iz »formalne racionalnosti« oziroma neoliberalne racionalnosti, ki je izhajala iz razumevanja, da vpeljava trga kot načina delovanja oblasti prinaša najboljše delovanje družbe (prav tam). Obe racionalnosti predpostavljata, da je bodisi centralistično upravljanje bodisi delovanje trga najboljši način upravljanja družbe. »Medtem ko imata oba pristopa vero v razum, prek katerega je možno odkriti, razumeti in nadzirati vzročna razmerja, ki vzpostavljajo fizično in družbeno realnost, pa delovna hipoteza, utemeljena na procesni racionalnosti, poudarja dejstvo, da je to neizogibno proces konstrukcije realnosti« (prav tam). To pomeni, da medtem ko obstoječi racionalnosti predpostavljata, da realnost obstaja, da je njuna razlaga družbe in ciljev, utemeljena na razumu edina prava in vnaprej zamišljena, pa FSU utemeljuje procesno racionalnost¹³¹ vladovanja, ki predpostavlja, da se realno vedno konstruira prek in v delovanjih družbe (glej Lebessis in Paterson, 1997; De Schutter in drugi, 2001; Walters in Haahr, 2005, str. 37–39).

FSU tako v okvirih vladovanja vpeljuje novo procesno racionalnost delovanja oblasti, novo »umetnost vladanja« (Vignon, 2001a, str. 4), poimenovano tudi kot proceduralizem.¹³² Proceduralizem odraža spremembe v načinih vladanja, pri čemer je poudarjeno, da »[p]rocesni načini vladovanja temeljijo v prvi vrsti na zagotavljanju participacije deležnikov« (Lebessis in Paterson, 1997, str. 21). Ključna sprememba in »temeljno načelo procesnega vladanja je, da se nameni delovanja oblasti preusmerijo iz določanja ciljev k vzpostavitvi in podpori participativnih programov« (prav tam, str. 22). To pomeni, da v okvirih procesne racionalnosti politične institucije ne določajo ciljev delovanja družbe, temveč je njihova vloga vzpostavljanje mehanizmov participacije in upravljanje procesov participacije, prek katere bodo cilji šele določeni. V okvirih proceduralizma so »odločitve sprejete na podlagi procesov, ki so odprti, vključujoči« in v katerih imajo »javni akterji večjo odgovornost, da zagotovijo primernost procesov, s katerimi je zagotovljeno kolektivno učenje in usklajevanje ukrepov« (prav tam). Kot v svojem prispevku k FSU poudarjata De Munck in Lenoble (2001, str. 43), »proceduralizma ne smemo zamenjevati s formalnimi postopki«, temveč ga moramo razumeti

¹³¹ *Procedural rationality* prevajam kot procesno racionalnost, ker, kot bom osvetlil v nadaljevanju, v središče delovanja oblasti postavlja procese oblikovanja in sprejemanja odločitev oziroma procese participacije in dialoga.

¹³² Dojemanje problematik racionalnosti predhodnih oblik vladanja in utemeljevanje procesne racionalnosti, ki je dojeta kot nova, drugačna umetnost vladanja, izhaja neposredno iz Foucaultovega razumevanja delovanja oblasti.

kot »vzpostavljanje situacij za refleksijo prek postopkov«. To odraža, da v okvirih procesne racionalnosti vladovanja »odločitve, zakoni in predpisi niso več v središču pozornosti«, temveč je ključen »proces sprejemanja in oblikovanja odločitev, ki mora biti zasnovan na način, da omogoča nenehno posodabljanje in upošteva povratne odzive ter nove premisleke in dognanja« (Bail, 1996, str. 5–6).

Kot je poudaril Vignon (1996, str. 2), »proceduralizem ni revolucija. /.../, [t]emveč nov način vladanja, še posebej glede dojemanja obstoječih oblik konzultacij in participacije, ki so prevladujoče dojete kot postranske«. V okvirih procesne racionalnosti vladovanja so tako dialogi in participacija dojeti kot osrednji mehanizem delovanja oblasti. Središčnost participacije in dialogov je razvidna tudi iz prevajanja procesne racionalnosti v bolj razumljiv diskurz, saj kot pojasni Vignon (prav tam), »ljudje različno uporabljajo besedo ‘proceduralizem’; NVO-ji raje uporabljajo izraz ‘konstruktiven dialog’; ‘novo vladovanje’ je še ena možnost«. Vsa poimenovanja pa označujejo drugačen način delovanja oblasti oziroma »novo paradigmo, ki jo lahko poimenujemo tudi kot ‘samo-organizirana’ ali ‘eksperimentalna družba’, kjer proces učenja predstavlja osrednje mesto v procesih oblikovanja in sprejemanja odločitev« (Bail, 1996, str. 6).

Ravno prek učenja, ki odraža perspektivo, da mora v družbi potekati nenehna refleksija, pa prihaja do vpeljave participacije in dialogov kot temeljnih načinov delovanja družbe. V vednostnem okviru o vladovanju na ravni FSU je namreč »učenje ključen element procesne racionalnosti« (Ladeur, 2001, str. 55). Lebessis in Paterson (2001, str. 277) ob tem osvetlita, da »poudarek na kolektivnem učenju nikakor ne pomeni ustvarjanje dokončne opredelitve problemov in rešitev /.../, pač pa gre za vprašanje vzpostavljanja procesov, ki omogočajo nenehno bogatitev posameznih stališč. Ključen namen takšnih priložnosti kolektivnega učenja je poskus krepitve komunikacije med različnimi racionalnostmi, ki se zdijo med seboj izključujoče ali da govorijo ena mimo druge«. Učenje prek komunikacije tako poteka v vseh vidikih družbe in je ključen moment političnega, saj se odločitve oblikujejo in sprejemajo na podlagi spoznavanja oziroma učenja različnih stališč ter pogledov v družbi, hkrati pa se vsak posameznik s sodelovanjem uči in osvešča o različnih izkušnjah ter situacijah, ki jo prinaša določen ukrep, s čimer se državljani politizirajo.

Pri tem je treba prepoznati, da procesna racionalnost s kolektivnim učenjem odraža temeljne ideje deliberativne demokracije. Participacija in dialogi so namreč dojeti kot ključni mehanizmi oblikovanja in sprejemanja odločitev, ki morajo temeljiti na komunikaciji kot nenehni refleksiji

lastne pozicije ter argumentov drugih deležnikov, ki jih določen segment urejanja delovanja družbe zadeva. Da procesna racionalnost temelji na idejah deliberativne demokracije in se odraža v zamišljanjih vladovanja, je mogoče prepoznati v številnih premislekih FSU. Tako Dehousse (2001, str. 186) osvetli, da poudarjanje procesov vključevanja državljanov v oblikovanje in sprejemanje odločitev v okvirih procesne racionalnosti »spodbuja razvoj javne deliberacije, ki je ključen element demokracije tako v nadnacionalnih sistemih kot nacionalnih«. Deliberacija je v teh okvirih na ta način predstavljena kot demokratični ideal, h kateremu mora stremeti tudi vladovanje. Da so bile ideje FSU močno pod vplivom vednostnega okvira deliberativne demokracije pa je v pogovoru prek elektronske pošte poudaril tudi tedanji direktor Centra za pravne študije Univerze v Leuvnu Jacques Lenoble (Osebno pismo, 2018, 11. november)¹³³: »Očitno je, da obstaja globoka povezava med procesno paradigmo v teoriji vladovanja in razpravo o deliberativni demokraciji v politični filozofiji. Zato lahko rečemo, da je ideja deliberativne demokracije v ozadju procesne perspektive, ki jo je podpirala FSU«. ¹³⁴

Nenazadnje pa se ideje deliberativne demokracije v premislekih FSU odražajo tudi v predlogih implementacije procesne racionalnosti, v kateri se osrednje mesto delovanja oblasti namenja prav participaciji in mehanizmom dialoga. Procesna racionalnost in kolektivno učenje naj bi se na ravni vladovanja v EU udeleževala prek tako imenovanih »novih načinov vladovanja« (*new modes of governance*) (Lebessis in Paterson, 1997; Paterson in Lebessis, 1998; De Schutter in drugi, 2001). Ali kot poudarita Lebessis in Paterson (1997, str. 19), »novi načini vladovanja predstavljajo vzpon procesne racionalnosti«. Temeljno spremembo in osnovni princip delovanja oblasti prek novih načinov vladovanja namreč predstavlja ravno vpeljava »participacije deležnikov v različne faze političnega procesa (oblikovanja politik (na primer konzultacije), implementacije (na primer partnerstvo in nadzorni odbori) in evalvacijo) (Paterson in Lebessis, 1998, str. 37). Primeri novih načinov vladovanja tako predstavljajo različne oblike participacije in mehanizmov dialoga, »vključujoč konzultacije na različnih nivojih vlade, deliberativno merjenje javnega mnenja (*deliberative polling*), stalne posvetovalne odbore, fokusne skupine, državljske porote, konsenzualne konference itd.«

¹³³ Komunikacija z Jacquesom Lenoblom prek elektronske pošte je na voljo v mojem osebni arhivu.

¹³⁴ Hkrati Lenoble (Osebno pismo, 2018, 11. november) nadaljuje, da »vendarle to ne pomeni, da so bile te ideje uporabljene kot teoretska podlaga za pristop vladovanja, kot ga vpelje Bele knjiga, in se odraža v praksah EU vladovanja«. S tem poudari, da institucionalizacije vladovanja v EU niso odražale v popolnosti premislekov FSU. Ali drugače, da ideje FSU niso bile prevedene neposredno v prakse vladovanja. Na ravni delovanja oblasti to pomeni, da je vednostni okvir FSU predstavljal drugačno razumevanje oziroma diskontinuiteto zamišljanj delovanja oblasti, kot se je kasneje institucionalizirala prek vladovanja v EU.

(Lebessis in Paterson, 2001, str. 288). S tem prihaja do neposredne prepoznavne pomena deliberacije kot načina delovanja oblasti, saj so kar trije predlagani mehanizmi (deliberativno javno mnenje, državljanske porote in konsenzualne konference) uveljavljene deliberativne prakse. Z vpeljavo novih mehanizmov vladovanja, ki odražajo ideje deliberacije in predpostavljajo delovanje oblasti prek mehanizmov dialoga, bi v premislekih FSU namreč razreševali ključno problematiko EU. Kot poudarita Lebessis in Paterson (1999, str. 30), »moramo namreč učinkovitost in odgovornost (in tako dokončno legitimnost) delovanja oblasti razumeti kot vse bolj odvisno od konstruktivnega vključevanja različnih stališč percepcij, interesov in vrednot«.

Premisleke FSU o vladovanju je tako treba dojemati kot odgovor na ključno problematiko nelegitimnosti, s katero se je in se še sooča EU. Razreševanje nelegitimnosti EU je bilo zamišljeno prek vpeljave drugačne racionalnosti delovanja oblasti, in sicer procesne racionalnosti, temelječe na nenehnem kolektivnem učenju kot konstantni refleksiji problematik in ciljev družbe. Procesna racionalnost bi bila zagotovljena z vzpostavitvijo novih mehanizmov vladovanja oziroma dialogov kot mehanizmov oblikovanja in sprejemanja odločitev. Kot poudarja Bertrand (1999, str. 11), »Evropejci zahtevajo, da bi bili resnično vključeni v odločitve glede stvari, ki vplivajo nanje. /.../ Če želimo, da bo delo politikov in institucij sprejemljivo in prinašalo rezultate, mora celoten proces od določitve osnovnega problema do implementacije in ocenjevanja rešitev postati bolj demokratičen«. Prepoznana rešitev pa se kaže v »vzpostavljanju več priložnosti za resničen dialog in pripušcanju večjega vpliva ključnih deležnikov in interesov« (prav tam). Participacija je tako dojeta kot osrednje načelo delovanja političnega, dialogi z državljani in drugimi akterji pa kot ključen mehanizem delovanja oblasti. Na ta način se v premislekih FSU vpeljuje ideje in prakse deliberacije kot načine vladovanja na ravni EU. Pri tem je pomembno prepoznavati, da so imeli premisleki FSU o vladovanju pomemben vpliv na vpeljavo vladovanja v EU, vendar pa se ideje o drugačni, procesni racionalnosti in osrednjosti participacije ter dialogov, niso prelile neposredno na raven institucionalizacij vladovanja, ki je bila vpeljana z Belo knjigo o vladovanju. Ali drugače, vladovanje, kot je bilo na ravni EU vpeljano z Belo knjigo, ni odražalo prepoznane potrebe po celoviti spremembi racionalnosti in spremembi načina delovanja oblasti prek participacije in dialogov.

4.2.3 Bela knjiga o vladovanju: institucionalizacija participacije kot okvira dialogov v EU

Belo knjigo o vladovanju (CEC, 2001b) politični predstavniki in raziskovalci prepoznavajo kot eno najpomembnejših prelomnic vpeljave participacije in dialogov v EU. Komisija (2002d, str. 7) je leto po vpeljavi Bele knjige ugotavljala, da so njeni »predlogi o izboljšanju vključevanja neinstitucionalnih akterjev v procese oblikovanja politik in – do določene mere – implementacijo politik bili nedvomno v osrčju reforme vladovanja z namenom približevanja Evropske unije njenim državljanom«. V tej smeri se študije, ki osvetljujejo zgodovinske kontekste vpeljave deliberacije, participacije in dialogov tekom evropskih integracijskih procesov, ne morejo izogniti prepoznavi pomena Bele knjige, s katero je na ravni EU prišlo do institucionalizacije vladovanja (Kohler-Koch in Finke, 2007; Saurugger, 2010; Heinelt, 2018).

Prevladujoče interpretacije, ki izpostavljajo pomen Bele knjige in s tem potrebo po njenem analiziranju, dobro oriše sledeča interpretacija: »Če pred letom 2001 participacija skoraj ni obstajala, se je situacija spremenila, ko je Bela knjiga o evropskem vladovanju s predlogom o konzultacijah s civilno družbo pridobila več pozornosti kot katera koli druga tematika« (Thiel in Petrescu, 2017, str. 14). Na ta način je še enkrat več poudarjeno prepričanje, da je šele leta 2001 prek Bele knjige in vladovanja prišlo do prepoznave pomena in institucionalizacije participacije in dialogov v EU. Na eni strani takšna dojemanja poudarijo pomen Bele knjige, vendar hkrati spregledajo zamišljanja in vpeljavo prvih mehanizmov dialogov z državljani, ki sem jih naslovili v predhodnem poglavju. Na drugi strani pa skozi prizmo demokratizacije utrjujejo interpretacije, da je z Belo knjigo o vladovanju ravno prek participacije in vpeljave dialogov prišlo do demokratizacije EU. Takšen ustaljen pogled dobro odslikava perspektiva, da Bela knjiga predstavlja »zaščitni znak političnih in akademskih razprav o vladovanju in demokraciji v EU« (Friedrich, 2016, str. 40).

Uveljavljene študije, ki postavijo Belo knjigo kot prelomnico demokratizacije EU, spregledajo ekonomsko racionalnost participacije, utemeljeno na podlagi NIE, ki je bila vpeljana v devetdesetih in implementirana v prvih praksah dialogov z državljani. Hkrati tudi ne odražajo družbenopolitičnih kontekstov in razmerij moči, ki so vplivali na vsebino Bele knjige ter posledično dojemanj vloge vladovanja in participacije. Prav tako pa uveljavljene analize v svoji normativni nameri demokratizacije EU iz pozicije sedanjosti poudarjajo sklope Bele knjige, kjer je participacija opredeljena v okvirih demokracije, pri tem pa spregledajo in ne naslavljajo

širše vloge in vpetosti participacije. V Beli knjigi je namreč primarno participacija zamišljena v okvirih učinkovitosti, predvsem v smislu učinkovitega oblikovanja in sprejemanja odločitev.

V nameri razumevanja participacije in dialogov na ravni delovanja oblasti, kot so bili zamišljeni z Belo knjigo in posledično vpeljani na raven vladovanja v EU, bom sprva osvetlil kontekste razmerij moči, ki so pomembno vplivali na vsebino Bele knjige. Ravno v teh družbenopolitičnih kontekstih je namreč treba prepoznavati razloge, da se premisleki FSU o vladovanju, v katerih je participacija predstavljala osnovni princip delovanja oblasti in posledično večje demokratizacije EU, niso odražali v Beli knjigi. V nadaljevanju pa bom predstavil vlogo ter pomen, ki jo Bela knjiga pripisuje participaciji in dialogom v okvirih učinkovitosti ter jo prevladujoče interpretacije Bele knjige prek prizme demokratizacije ne zajamejo. S tem ne bom zgolj kritično naslovil kanonskega dojemanja, temveč tudi osvetlil, kakšno razumevanje participacije in dialogov se z vpeljavo vladovanja vzpostavlja na ravni EU.

V študijah, ki osvetljujejo družbenopolitične kontekste nastanka Bele knjige, obstaja soglasje, da se premisleki FSU niso neposredno odražali v Beli knjigi (Magnette, 2003; Sloat, 2003; Kohler-Koch in Quittkat, 2013). Ena od temeljnih razlik med zamišljanji vladovanja pri FSU in institucionalizacijah v Beli knjigi je ravno v dojemanjih vloge in pomena participacije in dialogov. V kolikor je FSU prek procesne racionalnosti argumentiral potrebo po vpeljavi drugačnega načina delovanja oblasti, kjer bo participacija temeljni princip, dialogi pa ključen mehanizem delovanja oblasti, pa se participaciji v Beli knjigi ni pripisovalo takšnega pomena. V kontekstualizaciji Bele knjige sta tako Gbikpi in Grote (2002, str. 18) poudarila, da je »participacija v preliminarnem delu Komisije prek FSU nedvoumno predstavljala ključno idejo, /.../ v Beli knjigi pa se je pojavila le kot ena od mnogih in posledično manj pomembna tema«. Spremembo med dojetjem vloge participacije in dialogov v premislekih FSU ter institucionalizacijo na ravni EU odstrejo procesi sprejemanja, razmerja moči ter interesi ob vpeljavi Bele knjige.

Pomembno je izpostaviti, da je »Bela knjiga v temelju politični in ne akademski dokument ter zato poln kompromisov in različnih interesov« (Grote in Gbikpi, 2002, str. 268). Proces sprejemanja Bele knjige tako ni predstavljal neposredne odslikave procesne racionalnosti kot je bila zamišljena na podlagi premislekov v okvirih FSU, temveč je predstavljal rezultat različnih pritiskov, kritik, drugačnih idej o vlogi vladovanja in participacije ter njihovega usklajevanja na ravni Generalnega sekretariata Evropske komisije, ki je bil zadolžen za pripravo Bele knjige. Kohler-Koch (2013, str. 25) je osvetlila, da »dokument ne predstavlja enotnega

mnenja, temveč jasno odraža razlike v stališčih znotraj Komisije in sledi uspešnega lobiranja«. V analizi vsebine oblikovanja Bele knjige je prepoznala, da »razlika med osnutkom in končno verzijo teksta jasno kaže, da je večina komisarjev dala prednost politični učinkovitosti« in s tem »zmanjšala demokratično participacijo in odgovornost na neobvezujoče priložnosti izražanja mnenj« (prav tam, str. 28). Kontekst spremembe, ki je vodil v zmanjšanje vloge in pomena participacije in dialogov v okvirih vladovanja v EU, je bolj podrobno osvetlila Amanda Sloat, ki je bila v času priprave Bele knjige zaposlena v skupini, ki je na ravni Evropske komisije pripravljala dokument. Sloat (2003, str. 133) dogajanja na Komisiji opiše sledeče: »[V]išji uradniki na Generalnem sekretariatu (Evropske komisije, op. a.) so tekom zadnje faze pisanja Bele knjige zaradi politični odzivov naredili številne spremembe. Jérôme Vignon in skupina so bili presenečeni in razočarani, saj so s to potezo do neke mere spodkopali proces konzultacij, ki je bil vzpostavljen za pripravo Bele knjige«. S tem je poudarila, da so premisleki FSU in njihova dojemanja o vladovanju in vlogi, ki so jo namenjali participaciji in dialogom, bili v političnem procesu sprejemanja Bele knjige zapostavljeni. Vsebina Bele knjige in s tem zamišljanja vladovanja in vloge participacije se je namreč na podlagi političnih pritiskov spreminjala.

Enega ključnih razlogov vsebinskih sprememb, ki je vodil v zmanjšanje in drugačno dojetje vloge participacije, je treba poiskati v razmerjih moči in odnosu ključnih akterjev ter političnih institucij EU do participacije. Sloat (prav tam) je tako prepoznavala, da je »Evropski parlament izrazil zaskrbljenost glede izgube svoje predstavniške funkcije, če bi bile 'nedemokratične' organizacije bolj tesno vključene«. To pomeni, da je Evropski parlament nasprotoval vpeljavi novih mehanizmov participacije in dialogov, ki bi omogočili neposredno odločanje, na podlagi argumenta reprezentativnosti in demokratičnosti morebitnih novih akterjev, ker bi s tem izgubil svojo vlogo v procesih oblikovanja in sprejemanja odločitev. V smeri skrbi glede izgube vloge so odpiranju političnih procesov v EU nasprotovali tudi predstavniki »regionalnih akterjev, ki so imeli interes razširitve in ne zmanjševanja svojih pristojnosti« (Grote in Gbikpi, 2002, str. 269). Prav tako pa s strani držav članic ni bilo odzivov in podpore institucionalizaciji participacije in dialogov s civilno družbo in državljani, saj so si, kot ugotavlja Sloat (2003, str. 131), »želeli bolj neposredne vloge pri zadevah EU in se bali izgube svoje predstavniške vloge v prizadevanjih za bolj participativno demokracijo z izboljšanjem posvetovanj z državljani«. ¹³⁵

¹³⁵ Z namenom zagotavljanja večje vloge držav članic se je pri vpeljavi vladovanja vzpostavljala tudi ideja nove institucije, tako imenovanega tretjega doma (*third chamber*), v kateri bi bili zastopani poslanci nacionalnih

V teh političnih kontekstih in razmerjih moči med ključnimi akterji z Belo knjigo o vladovanju, kot prepoznavata Grote in Gbikpi (2002, str. 269), »participativno oblikovanje in sprejemanje odločitev« oziroma delovanje oblasti na podlagi participacije in dialogov, kot je bilo izgrajeno v premislekih FSU, »ni imelo več osrednje vloge«.

Kljub prepoznanju, da je v procesu oblikovanja Bele knjige prišlo do pomembne razlike v dojemanih vloge participacije in dialogov, kot so jo vzpostavljali premisleki na ravni FSU, in da so ključni akterji v EU nasprotovali odpiranju procesov oblikovanja in predvsem sprejemanja odločitev, pa prevladujoče študije utrjujejo interpretacijo, da je z Belo knjigo prišlo do začetkov večje demokratizacije prek vpeljave participacije. Cram (2011, str. 644) tako poudari, da je »krepitev participativne demokracije s strani Komisije prišla v obliki Bele knjige o vladovanju«. To pomeni, da se Belo knjigo razume kot začetek in interpretira, da je bil eden od ciljev dokumenta tudi vpeljava participativne demokracije: »Participativna demokracija je bila prek vključevanja civilne družbe dojeta kot dopolnitev predstavniške demokracije in se je vzpostavila prek EU dokumentov, kot je Bela knjiga o evropskem vladovanju. /.../ Bela knjiga, še posebej njen fokus na participativno demokracijo in civilno družbo, je bila široko sprejeta in močno prisotna v akademskih razpravah« (Finke, 2007, str. 4). Prek prizme krepitve demokracije na EU ravni se Bela knjiga še vedno razume in interpretira kot začetek večje demokratizacije prek participacije, posledično pa se ji pripisuje tudi namen vzpostavljanja participativne demokracije.

Takšne interpretacije temeljijo na poudarjanju fragmentov iz Bele knjige, ki naj bi odražali, da prepoznanje pomena participacije temelji na ideji večje demokratizacije EU in razreševanju temeljnega problema nelegitimnosti EU. V Beli knjigi (CEC, 2001b, str. 10) je tako poudarjeno, da bi »izboljšanje participacije verjetno ustvarilo več zaupanja glede končnih rezultatov in institucij, ki izvajajo politike«, in da je »legitimnost danes odvisna od vključevanja in participacije (prav tam, str. 11). Hkrati pa v okviru predlogov sprememb delovanja EU institucij opredeljuje, da je »demokracija odvisna od ljudi, ki so se sposobni vključevati v razpravo« (prav tam). Pri tem so ukrepi za boljše vključevanje državljanov nedefinirani oziroma so na ravni razreševanja problema legitimnosti EU usmerjeni v izboljšanje informiranja državljanov

parlamentov. Za to idejo se je zavzemala predvsem Velika Britanija in takratni premier Tony Blair (glej Sloat, 2003, str. 133).

in zagotavljanje boljšega dostopa do dokumentov institucij EU, niso pa usmerjeni k vpeljavi mehanizmov participacije in dialogov.

Da Bela knjiga ne določa konkretnih ukrepov in mehanizmov, s katerimi bi odpirala politične procese in zagotavljala participacijo državljanov v okvirih večje demokratizacije EU, prepoznavajo tudi kritične študije Bele knjige (glej Magnette, 2003; Walters in Haahr, 2005; Kohler-Koch in Quittkat, 2013). Tako Kohler-Koch (2013, str. 25) ugotavlja, da Bela knjiga »določa načela in norme participativnega vladovanja – odprtost, participacijo, odgovornost, učinkovitost in koherentnost –, vendar ostaja eklektična na ravni pravil in procesov«. Hkrati je poudarjeno, da je participacija v Beli knjigi »zamejena na neodločanje«, saj so kljub izpostavljanju pomena participacije »dejanski predlogi usmerjeni na konzultacije pred sprejetjem odločitev«, samo sprejetje »odločitev pa je rezervirano za izvoljene institucije« (Magnette, 2003, str. 150). Walters in Haahr (2005, str. 83) pa osvetlujeta, da se v Beli knjigi »poudarek na vključevanju in konzultacijah ne pojavlja v smeri vzpostavljanja boljše osnove za informiranje in argumentiranje politik, temveč v želji izboljšanja podpore ljudstva in razumevanja teh politik«. S tem se participacijo in dialoge zameji na »orodje prepričevanja, retorično dejanje, katerega namen je prepričati ljudi z retoriko o vnaprej določenih verjetjih željah in identitetah« (prav tam, str. 83). V svoji normativni poziciji se tako kritične interpretacije Bele knjige osredotočajo na ocenjevanje in presojanje vpeljave participacije v smeri njenega prispevka k večji demokratizaciji EU, pri čemer poudarjajo, da je vloga participacije dvoumna, premalo ambiciozna in nezadostna, hkrati pa ne osvetlijo, kakšno je širše razumevanje in kakšna vloga se pripisuje participaciji in dialogom.

Prek razumevanja delovanja oblasti in politične racionalnosti vladovanja je treba prepoznati, da Bela knjiga zmanjšuje vlogo participacije in dialogov, kot je bila zamišljena v premislekih FSU. Hkrati pa je potrebno prepoznavati, da ne gre zato, da z Belo knjigo zaradi različnih interesov ni bila vpeljana *prava* participacija, temveč je v okvirih vladovanja participaciji in dialogom pripisana drugačna vloga. V Beli knjigi je v okvirih učinkovitosti participacija namreč primarno zamišljena kot mehanizem, prek katerega bo zagotovljeno učinkovito oblikovanje in sprejemanje odločitev. Takšna vloga participacije je razvidna že iz opredelitve osrednjega namena Bele knjige (CEC, 2001b, str. 3): »Demokratske institucije in predstavniki ljudstva tako na nacionalni kot evropski ravni lahko in morajo poskušati povezati Evropo z njenimi državljani. To je predpogoj za učinkovite in relevantne politike«. Participacija, zaobjeta s sloganom 'povezovanje Evrope z njenimi državljani', je tako zamišljena kot sredstvo za

doseganje cilja bolj učinkovitih politik. S tem namenom je namreč Komisija »predlagala odpiranje procesov oblikovanja in sprejemanja odločitev«, saj »naj bi to ljudem pomagalo, da vidijo, kako se lahko države članice s skupnim delovanjem v Uniji učinkoviteje spopadejo z njihovimi problemi« (prav tam). V tej smeri participacija ni samo predpogoj za doseganje bolj učinkovitih politik, temveč tudi mehanizem, prek katerega bodo ljudje informirani o sprejemanju odločitev, kar naj bi prinašalo njihovo zaupanje v EU in večjo legitimnost slednje.

Ravno v okvirih učinkovitosti Bela knjiga natančneje opredeljuje vlogo in pomen participacije in dialogov. Tako je izpostavljeno, da »[k]akovost, relevantnost in učinkovitost EU politik temeljijo na zagotavljanju širše participacije v celotni verigi političnih procesov – od zasnove do implementacije« (prav tam, str. 11). Še pomembnejši pa je poudarek, da participacija ni namenjena »institucionalizaciji protestov«, temveč »bolj učinkovitemu oblikovanju politik, ki temelji na zgodnjem posvetovanju in preteklih izkušnjah« (prav tam, str. 15). V takšnem dojemanju je treba prepoznavati, da participacija v okvirih Bele knjige in vladovanja v EU nista bila vpeljana z namenom soodločanja državljanov, temveč z namenom bolj učinkovitega delovanja politik oziroma implementacije ciljev, ki so določeni s strani političnih predstavnikov. Tako institucionalizacija vladovanja z Belo knjigo artikulira demokratizacijo na specifičen način, in sicer prek ekonomske logike učinkovitosti. Takšno razumevanje je razvidno v Beli knjigi tudi iz razumevanja legitimnosti, saj je izpostavljeno, da je »bolj učinkovito uveljavljanje zakonodaje Skupnosti nujno ne le zaradi učinkovitega notranjega trga, temveč tudi za krepitev kredibilnosti Unije in njenih institucij« (prav tam, str. 5). S tem je poudarjeno dojemanje, da bo legitimnost unije zagotovljena prek učinkovitih politik. Ali drugače, da je zagotavljanje legitimnosti in demokratizacije podrejeno ključnemu cilju bolj učinkovitih politik zaradi katerih je vpeljana participacija.

V okvirih zagotavljanja učinkovitosti so opredeljeni tudi konkretniji ukrepi vzpostavljanja participacije, pri čemer je bilo predvideno, da bo Komisija do konca leta 2001 sprejela »minimalne standarde za konzultacije« in »uredila partnerstva« s civilno družbenimi organizacijami (prav tam, str. 17). Hkrati pa je izpostavljeno, da Komisija »razvija spletne konzultacije prek iniciative interaktivnega oblikovanja politik« (*inter-active policy-making – IPM*) (prav tam, str. 15). IPM je, kot je bilo leta 2001 predstavljeno v opisu mehanizma, namenjen »izboljšanju vladovanja z uporabo spleta za zbiranje in analizo odzivov na trgu za uporabo v procesih oblikovanja politik Evropske Unije. Komisija bo iniciativo uporabljala za evalvacijo obstoječih EU politik in odprte konzultacije o novih iniciativah« (European

Commission, 2001). IPM tako odraža logiko prvih mehanizmov Dialogov z državljanom in podjetji, ki so bili vzpostavljeni za namene delovanja trga, prek odzivov državljanov oziroma potrošnikov o ovirah, s katerimi se soočajo pri delovanju na trgu. Hkrati pa se s prepoznavanjem vloge participacije za doseganje učinkovitih politik z Belo knjigo in vladovanjem ta logika z iniciativo IPM razširja na celoten proces oblikovanja politik. IPM je namreč deloval prek »novega spletnega portala: 'Tvoj glas v Evropi'«, ki je bil vzpostavljen leta 2001 in je predstavljal »dostop do vseh konzultacij in tudi številnih drugih diskusij in orodij, ki omogočajo državljanom, potrošnikom in podjetjem, da igrajo aktivno vlogo v evropskem procesu oblikovanja politik« (prav tam).¹³⁶ Komisija je tako že pred vpeljavo Bele knjige z namenom in v okvirih logike učinkovitosti vzpostavljala mehanizme dialoga, to vlogo participacije pa je z Belo knjigo zgolj utrdila.

V okvirih delovanja oblasti je tako treba prepoznavati, da Bela knjiga ohranja in razširja ekonomsko racionalnost participacije. V kolikor je bilo s Sutherlandovim poročilom, utemeljenim na teoretskih predpostavkah NIE, participacija zamišljena in s prvimi praksami Dialogov z državljanom in podjetji vpeljana za namene bolj učinkovitega delovanja trga, pa z Belo knjigo o vladovanju prihaja do razširitve ekonomske racionalnosti participacije v vse pore družbe. Participacija je namreč namenjena učinkovitemu oblikovanju politik, kar pomeni, da se državljanom in drugim akterjem prek različnih praks dialogov omogoča sodelovanje v okvirih vnaprej postavljenih ekonomskih ciljev. Belo knjigo je namreč treba razumevati tudi v širšem kontekstu Lizbonske strategije, ki je z opredelitvijo, da EU do leta 2010 »postane najbolj konkurenčno in dinamično na znanju temelječe gospodarstvo na svetu« (European Council, 2000), postavila temeljni ekonomski cilj za prihodnje desetletje. Predpostavke NIE ter ekonomska racionalnost se odlikavajo tudi v definiranju vladovanja v Beli knjigi. V njej je poudarjeno, da »vladovanje predstavlja pravila, procese in obnašanja, ki vplivajo na način izvajanja oblasti na evropski ravni, še posebej odprtost, participacijo, odgovornost, učinkovitost in koherentnost« (CEC, 2001b, str. 4). To odraža, da je participacija dojeta kot element institucionalnega okvira oziroma pravil vladovanja in pomemben mehanizem delovanja oblasti.

¹³⁶ Spletna stran Tvoj glas v Evropi je kot praksa dialoga z državljanom obstajala vse do leta 2016. Danes deluje pod sloganom »Povej svoje mnenje« (*Have your say*) (glej European Commission, 2019b) v okvirih enake ekonomske logike učinkovitosti, kot je bila vzpostavljena ob vpeljavi Bele knjige in utemeljena na podlagi predpostavk NIE, ki so v evropske integracijske procese bili vpeljeni s Sutherlandovim poročilom. Državljanom, organizacijam in podjetjem imajo namreč priložnost, da Komisiji na njene predloge politik sporočijo 'povratno informacijo' (*feedback*) ali poročajo o ovirah, s katerimi se soočajo v njihovih delovanjih. Na podlagi teh odzivov pa naj bi Komisija vzpostavila nove ali spremenila obstoječe zakonodajne okvire.

Nenazadnje pa lahko temeljne lastnosti participacije, kot so bile na podlagi predpostavk NIE vzpostavljene v okvirih pojavnosti vladovanja na ravni Svetovne banke, prepoznavam v vlogi in pomenu, ki jih Bela knjiga pripisuje participaciji.¹³⁷ Prvič, participacija je dojeta kot ključen mehanizem za zagotavljanje učinkovitosti in posledično gospodarske rasti. Drugič, participacija je namenjena legitimiranju politik vnaprej postavljenih in določenih ekonomskih ciljev, kar v Beli knjigi prepoznavajo tudi kritične študije (Walters in Haahr, 2005, str. 83). Nenazadnje, da je treba participacijo nadzorovati in omejevati s pravili, standardi in protokoli sprejemanja odločitev. Ta lastnost ekonomske racionalnosti participacije se kaže v enem od prvih ukrepov, ki jih je Komisija (CEC, 2001b, str. 17) v okvirih participacije predvidela z Belo knjigo. Ob prepoznanih lastnostih participacije, ki jih vpeljuje Bela knjiga, tako interpretacije, ki prek prizme demokratizacije ugotavljajo, da je Bela knjiga predstavljala začetek večje demokratizacije, a da *še ni* vpeljala *pravih* oblik participacije, zgrešijo ekonomsko racionalnost participacije. Ne gre namreč zato, da ne bi bila vpeljana *pristna* participacija namenjena večji demokratizaciji, temveč da je bila na ravni vladovanja EU participacija zamišljena v okvirih in za namene ekonomskih ciljev ter učinkovitosti.

S tem uvidom lahko nadgradim Radaellijevo (2002, str. 197) tezo, da »Bela knjiga ni končna, temveč začetna točka«. Na ravni politične racionalnosti in delovanja oblasti je namreč razvidno, da Bela knjiga ne predstavlja začetne točke vpeljave ekonomske racionalnosti participacije, saj je bila ta prek Sutherlandovega poročila in prvih praks dialogov za namene boljšega delovanja trga vzpostavljena že v začetku devetdesetih. S tem je ohranila ekonomsko razumevanje participacije, utemeljeno na predpostavkah NIE. Vsekakor pa Bela knjiga predstavlja prelom, saj razširja ekonomsko racionalnost participacije v vse pore političnega. Celoten proces oblikovanja in sprejemanja odločitev je namreč uokvirjen v ekonomsko logiko učinkovitosti, kjer cilj participacije ni primarno demokratizacija družbe, temveč čim učinkovitejše implementiranje vnaprej postavljenih ekonomskih ciljev rasti. Demokratizacija je v teh okvirih stranski produkt učinkovitega oblikovanja in sprejemanja odločitev, saj je v Beli knjigi predpostavljeno, da naj bi bila legitimnost EU zagotovljena z učinkovitostjo politik in ne s (so)odločanjem o ciljih in sprejemanju politik v dialogih z državljani. Hkrati pa je treba Belo knjigo dejansko prepoznavati kot eno od ključnih začetnih točk, saj vzpostavlja na ravni

¹³⁷ Številne študije prepoznavajo vpliv Svetovne banke pri vpeljavi vladovanja tekom evropskih integracijskih procesov (glej Kohler-Koch in Rittberger, 2006; Hout, 2010; Cajvaneanu, 2011). Nenazadnje se ta odraža tudi v poimenovanju 'dobrega vladovanja' v Beli knjigi, kakor je bilo vladovanje poimenovano na ravni Svetovne banke. Pri tem je v EU predpona 'dobro' počasi izginjala in se je uveljavilo zgolj vladovanje.

evropskih integracijskih procesov sistematično prepoznanje pomena participacije in vpeljave mehanizmov dialoga. Kot je izpostavljeno v Beli knjigi, mora EU delovati v smeri »krepitev kulture dialoga in konzultacij; kulture ki jo morajo sprejeti vse evropske institucije« (CEC, 2001b, str. 16).

4.3 Kultura dialoga na ravni vlad(ov)anja v EU

Z Belo knjigo o vladovanju je na ravni evropskih integracijskih procesov prišlo do vpeljave ideje vladovanja kot osnovnega načela in načina delovanja oblasti, hkrati pa do sistematičnega prepoznanja pomena participacije, ki ga je Evropska komisija (CEC 2002e) poimenovala kot »kultura dialoga in konzultacij«.¹³⁸ Kmalu po objavi Bele knjige je Jérôme Vignon (2001b, str. 44) v vlogi svetovalca Evropski komisiji ugotavljal, da je v preteklosti Komisija že vzpostavljala različne mehanizme dialogov, »vendar, odkrito rečeno, zahvaljujoč prizadevanjem redkih prepričanih posameznikov, ki so bili na pravem mestu ob pravem času. Zdaj pa je čas, da vse institucije – ne le Komisija – prevzamejo in razvijajo to usmeritev«. Prvi korak vzpostavljanja kulture dialoga je bil opredeljen že v Beli knjigi (CEC, 2001b, str. 17) s poudarkom, da mora »vzpostavljanje kulture konzultacij /.../ temeljiti na kodeksu (*code of conduct*), ki opredeljuje minimalne standarde« izvajanja dialogov. Leta 2002 je tako Evropska komisija objavila dokument *Towards a reinforced culture of consultation and dialogue - General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission*, v katerem je vzpostavila pravila, »o čem, kdaj, s kom in kako izvesti konzultacije« (prav tam). Dokument, ki je predstavljal »korak k operacionalizaciji krepitev kulture konzultacij« (CEC, 2002e, str. 9) je mejnik, ki je prispeval k sistematični vpeljavi participacije in mehanizmov dialoga na ravni EU.

Ob tem, da je kultura dialoga predstavljala pomembno prelomnico, pa je treba osvetliti, da je bila vpeljana v okviru širšega načrta implementacije vladovanja v EU. Sočasno s kodeksom o izvajanju dialogov so bili namreč sprejeti še trije drugi dokumenti: *European governance: Better law-making* (CEC, 2002b), s katerim so bile opredeljene smernice operacionalizacije vladovanja, akcijski načrt *Simplifying and improving the regulatory environment* (CEC, 2002a), v katerem so bili določeni ukrepi implementacije vladovanja, ter dokument *Impact assessment*

¹³⁸ Kot bom predstavil v nadaljevanju, se je v naslednjih letih zakoreninilo poimenovanje kultura dialoga, ki je predstavljalo širši nabor aktivnosti Evropske skupnosti onkraj vzpostavljanja mehanizmov konzultacij.

(CEC, 2002c), ki je skupaj z dokumentom o vpeljavi dialogov opredeljeval izvajanje ključnih ukrepov implementacije vladovanja. V nameri osvetlitve politične racionalnosti, v katero vstopa in hkrati za namene katere je bila vpeljana kultura dialoga, je treba dokumente brati in razumevati celostno. Vsi štirje dokumente se namreč vsebinsko prepletajo in sklicujejo eden na drugega, pri čemer je treba prepoznavati in upoštevati hierarhijo med njimi. Temeljne smernice in akcijski načrt opredeljujeta širše cilje in določata smer implementacije vladovanja v EU, dokumenta o ocenjevanju učinka (*impact assessment*) in definiranju načel ter standardov izvajanja dialogov pa sta predstavljala ključna ukrepa za doseganje teh ciljev. S tem postane razvidno, da je bila kultura dialoga vpeljana kot ukrep implementacije vladovanja, vloga dialogov pa je bila določena s širšimi smernicami in cilji vladovanja.

Politična racionalnost, v kateri se vzpostavlja kultura dialoga, postane vidna v zamišljanju vladovanja, ki ga vpeljujejo temeljne smernice in akcijski načrt. V izhodišču temeljnih smernic je tako poudarjeno, da je Bela knjiga o vladovanju vsebovala »enostavno sporočilo /.../, da si moramo vladati bolje« (CEC, 2002b, str. 2). Boljše vladovanje pa je bilo, kot je razvidno že iz naslova dokumenta *Better law-making*, zamišljeno kot sprememba procesov sprejemanja političnih odločitev, ki bo vodila v *boljša* pravila oziroma zakone. Takšna usmeritev implementacije vladovanja je določena s poudarkom, da »akcijski načrt in dva spremljajoča dokumenta temeljijo na enakih predpostavkah: postaviti tri institucije – Parlament, Svet in Komisijo – v položaj sprejemanja boljše zakonodaje; njihov skupen napor /.../ bo vodil v osnovni zakonodajni okvir, ki je enostavnejši, učinkovitejši in bolj razumljiv« (prav tam, str. 4). Izhodišče zamišljanja vladovanja s fokusom na procese oblikovanja *boljših* zakonov pa je izhajalo iz predpostavke, da »ljudi danes zanima učinkovitost pravil, ki so sprejeta 'iz Bruslja', in načini, kako so oblikovana« (prav tam, str. 2). Implementacija vladovanja je bila tako dojeta kot »tiha revolucija« (prav tam, str. 6) celotnega procesa oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev.¹³⁹

Kaj naj bi takšna usmeritev udejanjanja vladovanja prinašala in kakšen je temeljni cilj vladovanja pa je konkretnije izraženo v akcijskem načrtu, ki je sledil Beli knjigi. V izhodišču

¹³⁹ Dojemanje implementacije vladovanja kot *tihe revolucije* se nanaša na prepoznanje, da za vpeljavo vladovanja ni potrebna sprememba pogodb, ki predstavljajo primarni zakonodajni okvir evropskih integracijskih procesov. Implementacijo vladovanja naj bi formalno potrdila *Ustava Evropske unije*, ki je bila v tistem času v pripravi in so jo voditelji držav članic sprejeli leta 2004, vendar je bila njena ratifikacija z zavrnitvijo na referendumih v Franciji in na Nizozemskem ustavljena. Na ravni delovanja oblasti pa je treba *tiho revolucijo* vladovanja dojemati kot spremembo racionalnosti delovanja oblasti oziroma vpeljavo ekonomske racionalnosti vladovanja.

dokumenta je tako poudarjeno, da naj bi »navori za izboljšanje zakonodajnih procesov in institucionalnih praks« omogočili »prihranek časa in zmanjšali stroške za podjetja in javne institucije« (CEC, 2002a, str. 3). Spremembe izboljšanja pravil ter političnih procesov, ki naj bi jih zagotovili predvideni ukrepi, pa naj bi vodili h »končnemu cilju zagotavljanja visoke stopnje pravne gotovosti EU«, kar naj bi omogočilo, da so »ekonomski in družbeni akterji bolj dinamični in tako prispevajo k izboljšanju kredibilnosti Skupnosti v očeh njenih državljanov« (prav tam). Iz akcijskega načrta tako postane razviden pogled, da je cilj vladovanja vzpostaviti procese oblikovanja in sprejemanja odločitev, ki bodo prinašala pravila, s katerimi bo zagotovljeno učinkovito delovanje EU. Takšna usmeritev pa naj bi vzpostavljala gotovost pri državljanih in nenazadnje zagotavljala legitimnost EU institucij ter evropskih integracijskih procesov.

Usmeritev implementacije vladovanja v spremembo političnih procesov oblikovanja in sprejemanja odločitev, ki naj bi zagotavljala primerna pravila oziroma učinkovit, razumljiv in enostaven zakonodajni okvir, predstavlja neposredno preslikavo predpostavk NIE na raven EU. Tako kot v logiki NIE, tudi vladovanje v EU temelji na pogledu, da naj bi predvidljiv institucionalni okvir, ki je opredeljen kot končni cilj implementacije vladovanja, zagotavljal samozavest ključnih akterjev, državljanov, podjetij in drugih deležnikov, na katere vplivajo pravila. Rezultat takšne usmeritve pa naj bi bila večja aktivnost akterjev in posledično bolj uspešno delovanje Skupnosti. Prizma, skozi katero se ocenjuje uspešnost EU, pa je tako kot v premislekih NIE, usmerjena v dojemanje aktivnosti posameznikov, institucij in drugih akterjev kot transakcij, ki povzročajo stroške. Boljši institucionalni okvir naj bi v zamišljenih vladovanja na ravni EU namreč zmanjševal stroške in s tem prinašal učinkovitejše delovanje Skupnosti. Ravno učinkovitost pa naj bi vzpostavljala zaupanje državljanov in posledično zmanjševala deficit legitimnosti EU institucij. V usmeritvah operacionalizacije se tako odraža ekonomska racionalnost vladovanja, ki postane še bolj razvidna iz ukrepov, ki jih je sprejela Evropska komisija.

V akcijskem načrtu sta bila opredeljena ukrepa, ki ju je Komisija z definiranjem v dveh ločenih dokumentih predvidela kot ključna za doseganje končnega cilja, in sicer bolj učinkovite, razumljive in enostavne zakonodaje. Prvi ukrep je bil vzpostavitev orodja za »ocenjevanje učinka ključnih zakonodajnih in političnih iniciativ« (prav tam, str. 7). Drugi pa vpeljava mehanizmov participacije in dialogov v procese oblikovanja in sprejemanja odločitev, kar naj

bi bilo zagotovljeno z opredelitvijo »minimalnih standardov konzultacij« (prav tam, str. 6).¹⁴⁰ Eno od ključnih sprememb procesov oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev v okvirih vladovanja tako predstavlja vpeljava kulture dialoga oziroma vzpostavitev mehanizmov dialoga. Pri tem pa vloga in pomen dialogov postaneta bolj razvidna, v kolikor vpeljavo dialogov mislimo skupaj z vzpostavljanjem orodja za ocenjevanje učinka politik. Kot prepozna Komisija (2002d, str. 11), namreč izvajanje dialogov, ki je bilo določeno z minimalnimi standardi, »kaže jasno povezavo s postopki Komisije o ocenjevanju učinka«. Dialogi namreč predstavljajo enega od načinov ocenjevanja učinkov politik in zakonodaje, hkrati pa logika, na kateri temelji ocenjevanje učinkov, določa kriterije, kdaj so dialogi *smiselni*.

Ravno v zamišljanju političnega, ki je bilo vpeljano prek ocenjevanja učinkov, prihaja do implementacije ekonomske racionalnosti vladovanja. Dokument *Impact assessment* (CEC, 2002c, str. 2) namreč predstavlja priročnik za implementacijo orodja ocenjevanja učinkov, ki ga je Komisija vzpostavila z namenom »izboljšanja kakovosti in skladnosti procesov oblikovanja politik«, kar naj bi »prispevalo k učinkovitemu in uspešnemu zakonodajnemu okolju«. Vpeljava orodja naj bi po besedah Komisije (prav tam, str. 3) prinašala oceno »učinkov prihodnje zakonodaje – z drugimi besedami, kakšni bodo koristi in stroški njene implementacije«. Na ta način prihaja prek implementacije vladovanja do razumevanja političnega prek prizme učinkovitosti. Vsi politični procesi ter odločitve so namreč uokvirjeni v logiko tehtanja stroškov in koristi. Kot je poudarila Evropska komisija (2002a, str. 7), morajo biti »načeloma vsi zakonodajni predlogi in vsi ostali glavni predlogi politik /.../ podvrženi procesom ocenjevanja učinka«.

Implementacija orodja je bila zamišljena v obliki vprašalnika, na podlagi katerega je bila izdelana analiza ocene učinka, ki jo morajo oblikovalci politik na ravni Komisije izvesti pred vsakim novim predlogom politik. Analiza je vsebovala identifikacijo problema ter njenih ekonomskih, družbenih in okoljskih učinkov ter oceno pozitivnih in negativnih posledic različnih predlogov politik. Ob koncu ocene učinkov zakonodaje pa je predviden še opis že izvedenih in nadaljnjih korakov, ki so potrebni za izvedbo predloga, v okviru katerega je bila

¹⁴⁰ Pomembno je prepoznavati, da je akcijski načrt nalagal implementacijo teh ukrepov tudi onkraj delovanj Komisije. Svetu EU in Parlamentu je bilo namreč priporočena vzpostavitev mehanizma ocenjevanja učinkov pomembnih amandmajev, ki jih ti instituciji vlagata na obstoječo zakonodajo (CEC, 2002a, str. 11–16), državam članicam pa je akcijski načrt predlagal vpeljavo mehanizmov konzultacij in orodij ocenjevanja učinkov zakonodaje ter političnih predlogov (prav tam, str. 16–18). Implementacija mehanizmov utemeljenih na ekonomski racionalnosti vladovanja je bila tako zamišljena in prepoznana kot potrebna tudi v drugih institucijah EU ter državah članicah.

potrebna ocena, ali so potrebne konzultacije oziroma dialogi in kakšen je njihov učinek (CEC, 2002c, str. 12–19). V teh okvirih je celoten politični proces, med drugim tudi potreba izvedbi dialogov, zamišljen prek učinkovitosti. V dokumentu je poudarjeno, da »se lahko uporablja različne metode ocenjevanja učinkov«, med drugim »analizo stroškov-koristi, analizo stroškovne učinkovitosti, analizo stroškov usklajevanja, večkriterijsko analizo in oceno tveganja« (prav tam, str. 15). Prek ocenjevanja učinkov se tako kot vse politične aktivnosti tudi dialoge dojema kot stroške, smiselnost njihove izvedbe pa se ocenjuje prek analize stroškov.

Z vpeljavo ocenjevanja učinkov je tako prišlo do miselnega obrata na ravni dojemanja političnega in celovite preslikave vladovanja, zamišljenega na predpostavkah NIE, na raven EU. Ne samo, da je bil cilj vladovanja vzpostavitev institucionalnega okvira oziroma pravil, ki bodo zagotavljali učinkovito delovanje Skupnosti, temveč je tudi celoten proces oblikovanja in sprejemanja odločitev uokvirjen v logiko učinkovitosti oziroma presojanja na podlagi tehtanja stroškov in koristi. Kultura dialoga je bila tako vpeljana v okviru ekonomske racionalnosti vladovanja oziroma neoliberalne racionalnosti delovanja oblasti, v kateri se družbo zamišlja kot trg. Dialogi so bili namreč na eni strani zamišljeni kot del ocenjevanja politik, saj je bilo poudarjeno, da bo v »izvajanju ocenjevanja učinkov Komisija iskala široko paleto pogledov«, ker »konzultacije z zainteresiranimi akterji /.../ prinašajo koristne informacije in analize« (prav tam, str. 3). S tem so bili dialogi dojeti kot pomemben del tehtanja stroškov vpeljave politik glede na koristi. Na drugi strani pa je presojanje o *smiselnosti* dialogov potekalo v okviru enake logike, saj se je potrebo ocenjevalo na podlagi tehtanja stroškov in koristi, ki jih prinaša njihova izvedba.

Vendar pa zgolj uvid, da so bili dialogi zamišljeni kot del potrebnega institucionalnega okvira, prek katerega bodo oblikovani *primerni* zakoni in pravila, ter da je izvajanje dialogov primerno, v kolikor je učinkovito, ni dovolj. Z dokumentom *Towards a reinforced culture of consultation and dialogue - General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission*, s katerim je bila vpeljana kultura dialoga, namreč niso bila določena zgolj pravila izvajanja dialogov, temveč so bile postavljene tudi meje dialogov in participacije.

4.3.1 Splošna načela in minimalni standardi dialogov kot tehnologija oblasti: priročnik izvajanja dialogov in meje participacije

Vpeljavo kulture dialoga z opredelitvijo splošnih načel in minimalnih standardov kot načina implementacije vladovanja je treba na ravni delovanja oblasti prepoznavati kot pomembno oblastno tehnologijo. Z definiranjem pravil namreč dokument predstavlja priročnik izvajanja dialogov, ki določa vloge akterjev v dialogu in s tem neposredno vpliva na njihova delovanja. Evropska komisija s kodeksom pridobiva vlogo organiziranja kdaj, s kom in na kakšen način bodo izvedeni dialogi. S tem določa tudi delovanja ključnih akterjev, državljanov EU in širše civilne družbe v skladu s postavljenimi pravili dialogov. V dokumentu (CEC, 2002e, str. 4) je tako izpostavljeno, da »ni treba posebej poudarjati, da morajo oddelki Komisije delovati v skladu z načeli in navodili, ko jih Komisija določi«, in hkrati, da priročnik vpeljuje »ustrezna navodila ter je v pomoč uradnikom na Komisiji, ki so zadolženi za vodenje procesov konzultacij« (prav tam, str. 10). Priročnik je tako predstavljal neposreden okvir za izvajanje dialogov.

Na ravni analize delovanja oblasti je treba osvetliti različne kodekse in priročnike, ki določajo pravila delovanja, saj ti predstavljajo »dejanske mehanizme, prek katerih avtoritete skušajo vplivati, oblikovati, normalizirati, instrumentalizirati upravljanje, vedenje, odločitve, aspiracije drugih, da bi dosegli zelene rezultate« (Miller in Rose, 1990, str. 8). Z določitvijo pravil namreč neposredno vplivajo na upravljanje delovanj (*conduct of conduct*) institucij, družbenih skupin in posameznikov, s čimer predstavljajo oblastno tehnologijo, prek katere postane delovanje oblasti vidno (glej Foucault, 1988e, 1991a).

S priročnikom je na ravni EU prišlo do poenotenja pravil o izvajanju dialogov. V izhodišču dokumenta je namreč poudarjeno, da »do sedaj na ravni Komisije ni obstajal enoten pristop izvajanja konzultacij, /.../ [v]sak oddelek je imel svoje mehanizme in metode /.../, zato je pri mnogih na Komisiji in tistih, ki so bili vključenih v konzultacije, prevladalo prepričanje, da mora biti proces bolj konsistenten« (CEC, 2002e, str. 3). Pomembno pa je, da je do določitve pravil prišlo ravno v okvirih implementacije vladovanja. Pravila so bila namreč vpeljana z namenom »spodbujanja večje vključenosti zainteresiranih strani prek bolj transparentnega procesa konzultacij, ki bo izboljšal legitimnost Komisije« (prav tam). V okvirih vladovanja se ja namreč prepoznaval pomen večje participacije deležnikov, ki naj bi zagotavljala bolj učinkovita pravila in vzpostavljala legitimnost institucij in politik. Hkrati pa so bila pravila

vpeljana z namenom izboljšanja samega procesa oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev oziroma izboljšanja učinkovitosti dialogov.

V ta namen je Komisija sprejela štiri načela, ki določajo splošen okvir dialogov v EU. Prvo poudarja splošen pomen participacije, ker naj bi bila »Komisija zavezana k vključujočemu pristopu, ko vzpostavlja in implementira EU politike, kar pomeni, da se o ključnih političnih iniciativah posvetuje v najširši mogoči meri« (prav tam, str. 16). S participacijo naj bi se namreč zagotavljala »kakovost EU politik« (prav tam) in posledično učinkovito delovanje skupnosti. Ravno učinkovitost predstavlja drugo načelo, v okviru katerega je poudarjeno, da se mora konzultacije vpeljati v čim zgodnejši fazi oblikovanja politik. Prek dialogov naj bi bilo zagotovljeno, da Komisija in deležniki bolje razumejo pozicijo drug drugega. Tretje načelo odprtosti in odgovornosti izvajanja dialogov poudarja, da morajo biti ti transparentni. Transparentnost morata zagotavljati obe strani. Komisija mora pojasniti, »kakšna vprašanja se obravnavajo, kateri mehanizmi so uporabljeni za konzultiranje, koga se je konzultiralo in zakaj ter kaj je vplivalo na odločitve v oblikovanju politik« (prav tam, str. 17). Pri drugih deležnikih v dialogu pa »mora biti jasno razvidno, katere interese zastopajo« in »kako vključujoči so ti interesi« (prav tam). Zadnje načelo pa je načelo koherentnosti in se nanaša na spremljanje in nadzor nad procesi konzultacij. Tako na ravni Komisije kot pri ostalih akterjih, ki sodelujejo v dialogih, naj bi bili zagotovljeni mehanizmi »povratnega odziva, evalvacije in nadzora« (prav tam, str. 18) nad procesi izvajanja dialogov.

Na ravni delovanja oblasti pa je treba splošna načela dojemati kot okvire delovanja za Komisijo in deležnike v dialogu, prek katerih naj bi bil vzpostavljen učinkovit institucionalni okvir. Kot je poudarjeno v dokumentu, namreč »ta načela definirajo okolje, v katerem bodo oboji (Komisija in deležniki, op. a.) delovali« (prav tam, str. 15). V okvirih ekonomske racionalnosti vladovanja pa naj bi ravno institucionalni okvir zagotavljal učinkovito izvajanje dialogov oziroma procesov sprejemanja pravil in posledično vodil v *boljše* delovanje Skupnosti.

Bolj natančno pa pravila o izvajanju dialogov in načine delovanj Komisije ter akterjev v dialogu določa pet minimalnih standardov. Prvi določa »jasno vsebino procesov konzultacij« (prav tam, str. 19), s katerim je Komisiji naloženo, da pri izvajanju dialogov deležnike informira o kontekstu, obsegu in ciljih konzultacij, jasno določi rok za konzultacije in pojasni, kako bodo predlogi obravnavani. Določitev skupin deležnikov, s katerimi bodo opravljene konzultacije, predstavlja drugi standard. Ta določa kriterije, s katerimi deležniki naj Komisija opravi konzultacije, pri čemer je poudarjeno, da je treba vključiti tiste, na katere bodo odločitve imele

vpliv, in vse tiste, ki bodo vključeni v izvajanje politik. Hkrati pa tudi presoditi, ali je treba vključiti strokovnjake oziroma splošno javnost. Tretji standard nalaga Komisiji, da mora na enem spletnem mestu objaviti vse informacije o odprtih dialogih in zagotoviti dokumente, ki se nanašajo na konzultacije. Četrty opredeljuje časovno obdobje trajanja konzultacij, v katerem je določeno, da imajo deležniki vsaj osem tednov časa, da sporočijo mnenja. V okviru petega standarda pa so določeni kriteriji obravnave sprejetih mnenj akterjev. V tem je opredeljeno, da bodo odzivi, če je to mogoče, javno objavljeni in da mora Komisija obvestiti deležnike o prejetem predlogu ter se odzvati bodisi individualno ali kolektivno. Hkrati je Komisiji naloženo, da mora analizirati prejete predloge in pojasniti, kako so bili upoštevani (prav tam, str. 19–22). Na ravni delovanja oblasti priročnik oblikovalcem politik v Komisiji torej nalaga, da morajo izpolniti procesne in vsebinske kriterije izvajanja dialogov, deležnikom pa postavlja okvir, o čem, kdaj in na kakšen način smejo sodelovati v dialogih.

Še pomembneje pa je osvetliti, kako ta pravila uokvirjajo participacijo ter postavljajo meje dialogov. Pravila kot oblastna tehnologija z zamejevanjem namreč ne določajo zgolj aktivnosti, ki spadajo v dialoge, temveč tudi, kakšna delovanja niso zaželena ali sprejemljiva. Kot je razvidno že iz naslova priročnika, so dialogi uokvirjeni v mehanizem konzultacij. Pri tem je Komisija opredelila, da »‘konzultacije’ predstavljajo procese, s katerimi želi Komisija pridobiti mnenja zainteresiranih strani pred sprejetjem odločitve Komisije« (prav tam, str. 15–16). S tem je jasno izraženo, da so dialogi kot konzultacije vzpostavljeni na željo Komisije in hkrati, da gre za pridobivanje mnenj v procesu oblikovanja odločitev in ne soodločanje. Komisija zamejevanje dialogov eksplicitno naslovi s poudarkom, da »si široke konzultacije in koncept predstavniške demokracije ne nasprotujeta. Seveda je samoumevno, da primarno proces odločanja v EU poteka prek izvoljenih predstavnikov s strani evropskih narodov. /.../ Temeljno načelo Komisije je, da se zainteresiranim stranem zagotovi sodelovanje, vendar ne odločanje« (prav tam, str. 4–5). Meja participacije na ravni vladovanja je tako postavljena z razumevanjem dialogov kot konzultacij, v katerih so dialogi namenjeni *le* Komisijnem pridobivanju mnenj.¹⁴¹

V dojemanjih dialogov kot konzultacij so jasno izražena razmerja moči in hierarhija. To postane jasno razvidno na ravni sistematizacije dialogov, saj »niti splošna načela niti minimalni

¹⁴¹ Potreba po zamejevanju dialogov s pravili, kjer morajo biti jasno določene meje sprejemanja odločitev zato, da ne prihaja do nasprotovanja vnaprej postavljenim ciljev in v najširšem okviru dojetanja družbe kot trga, je izražena v že omenjenem poročilu Svetovne banke (Picciotto, 1992). V njem je argumentirana vpeljava ekonomske racionalnosti politične participacije v okvirih vladovanja na podlagi predpostavk NIE.

standardni niso pravno zavezujoči« (prav tam, str. 15). S tem ne le, da Komisija ni obvezana izvajati dialoge v skladu s pravili, temveč sme določiti tudi, ali bodo dialogi izvedeni ali ne. V argumentaciji, zakaj pravila in samo izvajanje dialogov niso obvezni, je bilo namreč izpostavljeno, da Komisija »ostaja prepričana, da se je treba pravno-zavezujočemu pristopu h konzultacijam izogniti«, ker je »treba preprečiti situacijo, v kateri bi se pred Sodiščem na podlagi domnevnega pomanjkanja konzultacij s strani zainteresiranih akterjev predloge Komisije izpodbijalo« (prav tam, str. 10). Civilna družba v tej smeri nima formalnega vpliva na to, kdaj in ali sploh bodo izvedeni dialogi.

Hkrati pa je hierarhija razvidna tudi na vsebinski ravni zastavitve izvajanja dialogov. Komisija je namreč tista, ki določi vsebino konzultacij v okviru vnaprej postavljenih ciljev in smernic delovanja EU, ki niso predmet dialogov. V pravilih je tako poudarjeno, da Komisija določi »obseg in cilje konzultacij, vključno z opisom specifičnih problemov, odprtih za razpravo, ali vprašanj, ki so posebej pomembna za Komisijo« (prav tam, str. 19). Na vsebino dialogov pa nenazadnje vpliva tudi izbor sodelujočih deležnikov v dialogih, kar je v pristojnosti Komisije. Kljub temu, da Komisija poudarja, da bo »bodo posamezni državljani, podjetja ali organizacije še naprej imeli možnost Komisiji predstaviti svoj pogled« (prav tam, str. 11), pa je v kriterijih za izbor deležnikov opredeljeno, da Komisija vključi državljane »kjer je primerno« (prav tam, str. 20). V okvirih pravil o izvajanju dialogov so tako jasno izražene meje, in sicer tako, da Komisija sama določa okvir vsebine dialogov in način vključevanja oziroma izključevanja določenih akterjev.¹⁴²

Takšna ureditev dialogov nakazuje, da participacija ni cilj sam po sebi in, da ni namenjena izključno oziroma prevladujoče večji demokratizaciji družbe, temveč učinkovitemu delovanju Skupnosti. Kot poudarja Komisija, bi bila uvedba obveznih dialogov »neskladna s potrebo pravočasnega uresničevanja politik in pričakovanji državljanov, da evropske institucije predstavijo vsebino, namesto da se osredotočajo na procese« (prav tam, str. 10). S tem je neposredno izraženo, da učinkovitost prevlada nad potrebo in idejo po demokratizaciji Skupnosti prek dialogov.

¹⁴² Jasno določena hierarhija in razmerja moči v pravilih izvajanja dialogov neposredno odražajo ekonomsko racionalnost participacije, ki jo argumentira že Picciotto (1992). Kot je bilo poudarjeno v poročilu, je namreč potreben nadzor nad dialogi, ker lahko sicer prekomerna participacija prinaša nestabilnost v družbi in posledično spodkopava učinkovito delovanje politične skupnosti, ki je določeno z vnaprej postavljenimi usmeritvami in cilji (prav tam).

Potreba po dialogih je tako zamejena z učinkovitim oblikovanjem in sprejemanjem odločitev, ki izhaja iz predpostavke, da je takšna želja in volja državljanov EU.¹⁴³ Ideja učinkovitosti je jasno izražena v pravilih, saj je izvajanje dialogov zamejeno na največ osem tednov, s čimer je »Komisija želela še enkrat poudariti, da mora obdobje konzultacij odražati razumno ravnovesje med potrebo ustreznega odziva in hitrem sprejemanju odločitev« (prav tam, str. 12). Prav tako pa je bilo poudarjeno, da se Komisija ne more odzvati na vse prejete odzive v okviru dialogov, ker »to ni skladno z zahtevami učinkovitega procesa sprejemanja odločitev« (prav tam). V okvirih učinkovitosti pa so dialogi namenjeni tudi legitimiranju politik in doseganju vnaprej postavljenih ciljev. Kot je poudarjeno v priročniku, »naj bi namreč boljše razumevanje /.../ delovanja Komisije pomagalo, da bodo imeli zunanji akterji realistična pričakovanja o tem, kaj je lahko doseženo« (prav tam, str. 18). V tem pogledu so dialogi dojeti kot mehanizem preprečitve nasprotovanja sprejetim odločitvam oziroma pridobivanja podpore za vnaprej postavljeno usmeritev. V implementaciji vladovanja na ravni EU so dialogi uokvirjeni v logiko učinkovitosti, demokratizacija pa je, v kolikor je to prepoznano kot učinkovito, stranski učinek izvajanja dialogov.

Priročnik tako z definiranjem pravil o izvajanju postavlja tudi meje participacije. Dialogi so namenjeni pridobivanju mnenj in ne soodločanju. S pravili je določena hierarhija, v kateri Komisija odloča o vsebini in procesih izvajanja dialogov in o tem, ali so dialogi sploh potrebni in smiselni. Skrajna meja participacije pa je postavljena z učinkovitostjo, saj dialogi niso cilj sami po sebi, temveč so namenjeni legitimiranju vnaprej postavljenih usmeritev in dojeti kot sredstvo za doseganje učinkovitosti procesov oblikovanja političnih odločitev. Pomembno pa je, da je Komisija pravila izvajanja dialogov, ki so bila vzpostavljena v samih začetkih vpeljave vladovanja na ravni EU, leta 2015 nadgradila, a se v svojem bistvu in usmeritvi niso spremenila. S tem predstavljajo pomemben mejnik na ravni vzpostavljanja dialogov tekom evropskih integracijskih procesov in pomembno oblastno tehnologijo, ki z definiranjem pravil postavlja meje in neposredno določa okvir delovanja akterjev v dialogu. V teh okvirih pa je treba razumevati tudi proliferacijo dialogov na ravni EU, ki je bila vzpostavljena leta 2005 in poimenovana kot *Načrt D – demokracija, dialog, debata*, prek katerega je bila kultura dialoga najbolj konkretno vpeljana v prakso.

¹⁴³ Pomembno je poudariti, da pravila ne pojasnjujejo, na podlagi česa je Komisija oblikovala predpostavko, da državljanje EU preferirajo hitro in učinkovito sprejemanje pravil pred možnostjo sodelovanja v procesih oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev.

4.3.2 Načrt D – demokracija, dialog, debata: implementacija kulture dialoga v EU

Do uveljavitve dialoga kot mehanizma delovanja oblasti v EU ter implementacije kulture dialoga, ki je bila vzpostavljena v okvirih vpeljave vladovanja, je prišlo z iniciativo Evropske komisije, poimenovane kot *Načrt D – demokracija, dialog, debata*. Kot je poudarila tedanja podpredsednica Komisije Margot Wallström (2006, str. 2), je »namen Načrta D državljanom omogočiti boljše razumevanje in lastništvo nad EU politikami – prispevati k oblikovanju Unije državljanov«. Načrt D je s poudarjanjem pomena dialoga in ukrepi, prek katerih so bile »organizirane številne iniciative in projekti, ki so vzpostavljali transnacionalne deliberacije evropskih državljanov« (Ivic, 2016, str. 171–172), dojet kot korak k vzpostavljanju deliberativne demokracije na ravni EU (glej Skelcher in Torfing, 2010). Vendar pa je treba Načrt D razumevati in reflektirati v okviru meja participacije, ki so bile postavljene s pravili izvajanja dialogov in širše ekonomske racionalnosti participacije. Potrebo po kritični refleksiji v okviru delovanja oblasti nakazuje tudi dejstvo, da Načrt D ni bil vpeljan z benevolentnostjo EU institucij kot mehanizem, ki je primarno namenjen demokratizaciji,¹⁴⁴ temveč je bil v okvirih meja in ekonomske racionalnosti participacije zamišljen kot rešitev in sredstvo za ohranjanje učinkovitega delovanja Skupnosti. Takšna vloga kulture dialoga postane jasno razvidna iz kontekstov vzpostavitve Načrta D.

Korenine Načrta D segajo v Deklaracijo o prihodnosti EU, ki so jo voditelji držav članic na ravni Evropskega sveta leta 2001 sprejeli z namenom soočanja s problemom deficita legitimnosti EU institucij. V njej so z namenom »poenostavitve obstoječih Pogodb« oziroma pravnega okvira EU ter transformacije EU institucij, da bodo postale »bolj demokratične, transparentne in učinkovite« (European Council, 2001, str. 23), prepoznali potrebo po oblikovanju Ustave EU. V deklaraciji je bila za pripravo Ustave vzpostavljena *Konvencija o prihodnosti Evrope*, ki je predstavljala forum voditeljev držav članic, predstavnikov nacionalnih in Evropskega parlamenta ter Evropske komisije.¹⁴⁵ V tej sestavi je bila zasnovana Ustava EU, ki so jo voditelji držav članic podpisali oktobra 2004, pred ratifikacijo pa so jo

¹⁴⁴ Ravno prepoznanje, da je bil Načrt D zamišljen kot odgovor na politično krizo, v kateri se je znašla EU, kaže, da vpeljava dialogov ni bila dojeta kot način sistematične spremembe procesov oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev, temveč kot mehanizem, prek katerega bo zagotovljeno učinkovito delovanje skupnosti. To potrjuje tudi dejstvo, da po institucionalizaciji vladovanja leta 2001, v EU ni prišlo do vzpona mehanizmov participacije in dialogov, temveč so bili vpeljeni šele štiri leta kasneje v okviru Načrta D.

¹⁴⁵ Kot sta prepoznavala Joerges in Everson (2004, str. 175), sta vzpostavitev Konvencije ter postavitve cilja oblikovanja Ustave EU predstavljala »odgovor na zahteve, da vladovanje dobi legitimno podlago z vzpostavitvijo pravnih okvirov ali eksplicitno prek ustavnosti«. Vladovanje bi prek Ustave EU tako pridobilo zahtevan pravni okvir in bilo formalno prepoznano kot način delovanja Skupnosti.

morali potrditi državljani EU. V procesu ratifikacije je bila Ustava leta 2005 potrjena v desetih državah članicah in zavrtnjena na referendumih v Franciji in na Nizozemskem, s čimer je bil proces sprejemanja in vpeljave Ustave ustavljen (glej Streinz, 2008; Reh, 2009).

Kot so poudarili voditelji držav članic na ravni Evropskega sveta (2005, str. 2), »rezultati (zavrnitve Ustave, op. a.) ne postavljajo pod vprašaj zavezanosti državljanov k izgradnji Evrope«, so pa »državljani kljub temu izrazili pomisleke in skrbi, ki jih je treba upoštevati«. Ob odsotnosti podpore usmeritvam evropskih integracijskih procesov je Evropski svet leta 2005 oznanil »obdobje refleksije, ki bo izkoriščeno za omogočanje široke razprave v vsaki od naših držav, vključeni pa bodo državljani, civilna družba, socialni partnerji, nacionalni parlamenti in politične stranke. /.../ Svoj prispevek bodo morale dati tudi evropske institucije, še posebej Komisija« (prav tam). Na podlagi zahteve Evropskega sveta je Komisija vzpostavila *Načrt D – demokracija, dialog in debata*. Načrt tako predstavlja operacionalizacijo obdobja refleksije v EU, v katerem so bili dialogi zamišljeni kot odgovor na politično krizo evropskih integracijskih procesov, v kateri se je EU znašla, ko so njeni državljani zavrnili začrtano smer povezovanja EU. Implementacija kulture dialoga je bila tako primarno dojeta in vzpostavljena kot mehanizem, ki bo zagotavljal učinkovito delovanje Skupnosti. Da so bili dialogi razumljeni v mejah in okvirih ekonomske racionalnosti participacije pa postane še bolj razvidno iz dojemanj razlogov, ki naj bi botrovali zavrnitvi Ustave, ter osvetlitve nadaljnjih korakov EU v procesu njenega sprejemanja.

Ob poudarku, da so razlogi za zavrnitev Ustave v Franciji in na Nizozemskem kompleksni, je Komisija (2006b, str. 2) v okviru Načrta D prepoznavala, da so bili glasovi proti Ustavi EU »posledica neustreznega razumevanja dejanskega vpliva in pomena Ustave, čemur so sledili strahovi, da bo prišlo do izgube suverenosti«. Hkrati pa je v oceni izvajanja Načrta D Komisija ugotavljala, da »je bila intenzivnost razprav o prihodnosti Evrope v posameznih članicah zelo različna. Vsaj deloma je to naravna reakcija različnih faz, ki so jih države članice dosegle glede ratifikacije – države članice, ki so *ratificirale* (Ustavo, op. a.), so že *opravile razpravo*« (prav tam, str. 3, poudarek dodan). V tem pogledu sta razvidni dve medsebojno prepleteni predpostavki. Prva, da je do zavrnitve prišlo zaradi pomanjkanja informiranosti in razumevanja s strani državljanov, ter druga, da je participacija dojeta kot mehanizem legitimiranja vnaprej določene usmeritve in predlogov EU. Jasno izraženo je namreč dojemanje, da v kolikor so bili referendumski v državah članicah izvedeni pred dialogi, je bila Ustava potrjena, in obratno, če je bila Ustava zavrtnjena, ni bilo (dovolj) dialogov. Dialogi tako niso bili namenjeni usklajevanju

mnenj in pogledov, kritikam ali soodločanju o usmeritvi EU, temveč reševanju politične krize, v kateri se je znašla EU, ter zagotavljanju učinkovitosti. Njihova vloga pa je bila predvsem informiranje o *pravi* poti in pridobivanje podpore vnaprej postavljenim politikam.¹⁴⁶

Da so bili dialogi zamišljeni predvsem kot informiranje in legitimiranje usmeritev EU je razvidno tudi iz operacionalizacije Načrta D in epiloga sprejemanja Ustave po obdobju refleksije. V okviru Načrta sta bila opredeljena dva ključna cilja,¹⁴⁷ in sicer »povrnitev zaupanja v Evropsko unijo« in aktivnost »od poslušanja k večjemu vključevanju«. Pri tem je bil prvi namenjen »vzpodbujanju primernejše komunikacije o aktivnostih Evropske unije« oziroma informiranju, drugi pa »ukrepanju na podlagi izraženih skrbi državljanov« (CEC, 2005, str. 4–5). Vsebinsko je bil Načrt D v tem smislu zamišljen kot »dvosmeren proces informiranja ljudi o vlogi Evrope prek konkretnih dosežkov in projektov ter poslušanja pričakovanj državljanov« (prav tam, str. 5).¹⁴⁸

Za te namene je Načrt D predvideval trinajst ukrepov, pri čemer jih je bila večina namenjenih promociji EU in njenih dosežkov ter informiranju državljanov. Med ukrepi promocije in informiranja so bili med drugim obiski Komisarjev v državah članicah in nacionalnih parlamentih, odpiranje predstavništev EU institucij v državah članicah in imenovanje evropskih ambasadorjev dobre volje (prav tam, str. 16–19). Ključen cilj teh ukrepov je »boljša informiranost« in »približevanje EU državljanom« (prav tam, str. 17). Zgolj eden pa je bil namenjen dialogom, prek katerih naj bi Evropska komisija pridobila uvide in na podlagi njih ukrepala. Ta bil zamišljen v obliki financiranja projektov »posvetovanj EU državljanov«, katerih namen je bil »okrepiti občutke vključenosti pri državljanih« (prav tam, str. 18). Dialogi so bili tako opredeljeni kot sredstvo za pridobivanje mnenj, na podlagi katerih bi Komisija

¹⁴⁶ Opredelitev, da je treba razloge za zavrnitev Ustave iskati v pomanjkanju dialogov ter slabi informiranosti državljanov, je skladna z ekonomsko racionalnostjo vladovanja, utemeljene na predpostavkah NIE. V okviru ekonomske racionalnosti je participacija namreč smiselna takrat, ko zmanjšuje ovire in upore vnaprej postavljenim ekonomskim ciljem Skupnosti, hkrati pa so državljanji, ki nasprotujejo predpostavljeni usmeritvi, dojeti kot neracionalni, njihova participacija pa kot neželena in nesmiselna (Picciotto, 1992).

¹⁴⁷ Preostala cilja Načrta D se nanašata na doseganje skupin, ki jih referendumске kampanje niso zajele, med drugim mlade in manjšine, ter na ohranitev aktivnosti dialogov in razprav tudi po obdobju refleksije (CEC, 2005, str. 3).

¹⁴⁸ Pomembno je prepoznanje, da so dialogi usmerjeni na prihodnost EU in ne na razpravo o obstoječih politikah in potrebnih spremembah. V tej usmeritvi se kaže vsaj ena lastnost. Dialogi o prihodnosti redko terjajo takojšen odziv EU institucij, saj predstavljajo vizijo, ideje, želje in aspiracije državljanov, kakšna bi morala biti Unija, medtem ko je razprava o sedanosti prevladujoče usmerjena na probleme, s katerimi se soočajo državljanji ter hkrati kritike do EU institucij o njihovem delovanju, ki vzpostavlja zahtevo odgovarjanja na izpostavljene problematike. Enako uokvirjanje dialogov, kjer so državljanji na dialogih pozvani, da spregovorijo o »njihovih pričakovanjih in idejah za prihodnost Evrope« (European Commission, 2014, str. 4), je treba prepoznati tudi v sodobni praksi *Dialogov z državljanji*.

oblikovala usmeritve in politike EU. Vendar kot je v analizi izvedenih dialogov v okviru Načrta D osvetlil Boucher (2009, str. 10–13), politični predstavniki na ravni Komisije niso znali pojasniti, kako so se predlogi državljanov in pridobljena mnenja v okvirih dialogov odražali v sprejetih odločitvah.¹⁴⁹ Da so bili dialogi zamišljeni primarno kot način legitimiranja obstoječe usmeritve in nenazadnje tudi Ustave EU, je razvidno iz rezultatov Načrta D. Ne samo, da Komisija in ostale institucije EU niso predstavile, kako so se izražena stališča in pričakovanja državljanov v okviru aktivnosti Načrta D odražala v prihodnjih politikah EU oziroma kako se je proces poslušanja EU institucij prevajal v prihodnje usmeritve EU, temveč je bila vsebina Ustave EU v skoraj nespremenjeni obliki vpeljana prek Lizbonske pogodbe, ki je bila uveljavljena leta 2009 (glej Streinz, 2008; Reh, 2009).¹⁵⁰

Kljub prepoznanju, da so bili dialogi namenjeni predvsem informiranju in legitimiranju političnih odločitev, prek katerih naj bi bilo zagotovljeno učinkovito delovanje Unije, pa je pomembna lastnost, ki se je vzpostavila v okviru Načrta D, vzpon diskurza o pomenu dialoga in deliberacije v političnih dokumentih ter izjavah politični predstavnikov. V okviru Načrta D naj bi »Evropska komisija predlagala popolnoma nov pristop – odločen premik od enosmerne komunikacije k okrepitvi dialoga, od komunikacije, usmerjene v institucije, h komunikaciji, usmerjeni v državljane, od bruseljskega k bolj decentraliziranemu pristopu« (CEC, 2006c, str. 4). Nov pristop je bil opredeljen kot »pristen dialog med ljudmi in oblikovalci politik ter živahna politična diskusija med državljani samimi« (prav tam). Načrt D je tako predstavljen kot mejnik in »začetna točka dolgoročnejšega procesa demokratičnih reform« (CEC, 2006b, str. 3), pri čemer je bilo poudarjeno, da »proces demokratične preнове pomeni, da morajo imeti državljani EU pravico, da je njihov glas slišan« (CEC, 2005, str. 4). Pomemben del takšnega diskurza je tudi poudarjanje, da prihodnost EU temelji na dialogu: »Vsakršna vizija prihodnosti Evrope

¹⁴⁹ Takratna podpredsednica Evropske komisije Viviane Reding (v EURACTIV, 2010) je dejala, da so bili v okviru projektov »razprave preveč splošne in ni bilo dovolj časa za podrobno debato«, hkrati pa je prepoznavala, da so bili »stroški in potrebne veščine za participacijo v konzultacijah previsoki«, ter poudarila, da »ne more zagotoviti, da bodo politični odločevalci (konzultacije) upoštevali«.

¹⁵⁰ Tako pri političnih predstavnikih kot tudi raziskovalcih evropskih integracijskih procesov obstaja strinjanje, da je Lizbonska pogodba ohranila vsebino, ki je bila predvidena v Ustavi EU, in da je bila ključna sprememba procesna in simbolna. Na simbolni ravni je bilo umaknjeno poimenovanje ustave, na procesni ravni pa je prišlo do umika potrebe po ratifikaciji pogodbe na referendumih s strani državljanov držav članic. Lizbonska pogodba je bila v vseh državah, razen na Irskem, ratificirana v parlamentih. Referendum na Irskem pa je bil prepoznan kot potreben, ker je pogodba posegala v Irsko ustavo, pri čemer so Irci na prvem referendumu Lizbonsko pogodbo zavrnili, zato je bil izveden še drugi referendum, na katerem je bila Pogodba potrjena (glej Streinz, 2008; Reh, 2009).

mora biti utemeljena na jasnem vpogledu o potrebe in pričakovanja državljanov. To je namen Načrta D« (prav tam, str. 2).

Hkrati pa je z Načrtom D prišlo do vzpona diskurza deliberativne demokracije in vpeljave mehanizmov deliberacije v delovanje oblasti v EU. Na ravni diskurza je bilo tako poudarjeno, da bo Načrt D prispeval »k vzpostavitvi evropske javne sfere, v kateri bodo državljani razpolagali z informacijami in orodji, da bodo aktivno participirali v procesih sprejemanja odločitev in postali nosilci evropskega projekta« (prav tam). Hkrati pa je na enem od deliberativnih dogodkov, ki so bili organizirani v okviru Načrta D, tedanja podpredsednica Evropske komisije Margot Wallström (v *European Citizens' Consultations*, 2006) poudarila: »Upam, da bo to predstavljalo začetek gibanja, ki bo pomagalo pri prenovi demokracije povsod po Evropi. Obljubim, da bo Komisija poslušala in se učila«. Na ta način je prepoznavala pomen deliberacije in poudarila, da bi morala biti to prihodnja usmeritev EU. Diskurz o dialogu in deliberaciji, ki se je na ravni EU zakoreninil z Načrtom D, je tako treba dojemati kot pomembno lastnost sodobnega delovanja oblasti, katerega namen je vzpostaviti občutek vključenosti pri državljanih Unije z namenom učinkovitega delovanja Skupnosti.

Vendar pa v okvirih Načrta D ni ostalo samo pri prepoznavanju pomena deliberacije na ravni diskurza. Prek financiranja projektov, ki so predstavljali najpomembnejši in najbolj prepoznan ukrep Načrta, so bili namreč deliberativni mehanizmi neposredno udejanjeni tudi v praksi. Evropska komisija je v okviru ukrepa »posvetovanja EU državljanov« financirala šest projektov, od katerih sta dva najbolj odmevna predstavljala prenos deliberativnih praks na raven EU. Prvi projekt, poimenovan kot Posvetovanja z evropskimi državljani (*European Citizens' Consultations*), je temeljil na deliberativni metodi *državljskih porot* (*European Citizens' Consultations*, 2006). V okviru projekta je bilo organiziranih 27 nacionalnih konferenc, na katerih so naključno izbrani državljani, ki so odražali demografsko sestavo države, deliberirali med seboj in z nacionalnimi evropskimi poslanci. Končni dogodek pa je predstavljala deliberacija v Bruslju, na kateri je na dvodnevni konferenci 150 državljanov kot predstavnikov nacionalnih posvetovanj skupaj z oblikovalci politik EU oblikovalo predloge za institucije EU in države članice (prav tam). Drugi projekt, poimenovan Evropa prihodnosti (*Tomorrow's Europe*), pa je izhajal iz metode *deliberativnega merjenja javnega mnenja*. V okviru projekta je bil izbran reprezentativen vzorec 362 državljanov iz 27 držav članic, ki so na dvodnevnem dogodku v Evropskem parlamentu na podlagi pripravljenega informativnega gradiva, prek katerega so se udeleženci seznanili o tematikah, deliberirali o njihovi viziji EU. Rezultati

deliberacije so bili posredovani in predstavljeni politikom in oblikovalcem EU politik (Tomorrow's Europe, 2007).

Projekta sta bila s strani političnih predstavnikov EU sprejeta z navdušenjem in dojeta kot mejnik demokratizacije EU. Evropski poslanec in podpredsednik skupine, poimenovane Konvencija o prihodnosti Evrope, ki je bila zadolžena za pripravo Ustave EU, Jean-Luc Dehaene (v *European Citizens' Consultations*, 2007), je tako izpostavil, da projekti »predstavljajo mejnik povezovanja Evrope z ljudmi... Tokrat se je prvič našel način, kako dati glas državljanom«. Tedanja podpredsednica Evropske komisije Viviane Reding (v *EURACTIV*, 2010) pa je poudarila: »Vemo, kako delujejo posvetovanja in deliberativna merjenja. Preizkusili smo jih. Izboljšali so védenje državljanov in njihov entuziazem za EU. Delujejo«. Kljub prepoznanju, da se zaključki deliberativnih dogodkov in drugih dialogov v okviru Načrta D¹⁵¹ niso prevajali v politične smernice in odločitve EU institucij (Boucher, 2009), pa je prevladujoč pogled na deliberativne mehanizme dobro povzel Gerrit Rauwsk (v *EURACTIV*, 2010), koordinator projekta Posvetovanj z evropskimi državljani: »Niso imeli veliko političnega vpliva zato, ker so bili zamišljeni kot pilotni projekti. To pa vsekakor ne pomeni, da ne bodo vplivali na politike v prihodnosti«. Prek prizme demokratizacije EU so bili tako deliberativni projekti in mehanizmi dojeti in predstavljeni kot pomemben in potreben korak v smeri vpeljave deliberativne demokracije v EU, ki pa se še ni udejanjil (glej Ivic, 2016, str. 171–177).

Vendar na ravni delovanja oblasti diskurz političnih predstavnikov o pomenu dialoga ne sme biti razumljen kot zavajanje, vpeljevanje deliberativnih praks ter neupoštevanje oblikovanih predlogov pa kot neuspeh EU institucij. Namesto tega je institucionalizacijo dialogov potrebno prepoznavati kot mehanizme delovanja oblasti.¹⁵² V skladu z ekonomsko racionalnostjo participacije, ki se je zakoreninila z vpeljavo vladovanja ter postavljenimi mejami participacije, namreč deliberativni mehanizmi in diskurz o ključni vlogi dialoga odražajo cilj vzpostavitve

¹⁵¹ Med drugim je Evropska komisija organizirala zaključno konferenco »Prihodnost Evrope – Agenda državljanov« (*The Future of Europe – The Citizens' Agenda*) vseh financiranih projektov v okviru Načrta D, na kateri »so imeli državljani, ki so sodelovali v različnih transnacionalnih projektih participativne demokracije, možnost združiti njihove želje in jih izraziti neposredno političnim odločevalcem« (CEC, 2008, str. 5). Oblikovana priporočila so naslovljena na voditelje držav članic, nacionalne parlamente, EU institucije in politične stranke (glej "The future of Europe – the citizens' agenda", 2007).

¹⁵² Na tem mestu je treba spomniti, da so deliberacija in deliberativne prakse že v začetnih argumentacijah ekonomske racionalnosti participacije dojete kot inherenten del vladovanja (glej Picciotto, 1992, str. 5). Deliberacija tako predstavlja del procesa participacije in je vpeljana, v kolikor prinaša več stroškov kot koristi, oziroma če prispeva k zagotavljanju učinkovitosti.

»občutka vključenosti pri državljanih« (CEC, 2005, str. 18) in ne namere oblikovanja politik na podlagi izraženih zahtev državljanov ali vzpostavitve mehanizmov soodločanja. Takšna dojemanje in usmeritev sta jasno razvidna iz konteksta pojavnosti Načrta D, ki je bil vpeljan s strani EU institucij kot odgovor na politično krizo in kot mehanizem nadaljnjega učinkovitega delovanja oblasti, ki je zastala z zavrnitvijo Ustave s strani državljanov. Jasno pa se kaže tudi onkraj aktivnosti, ki so bile namenjene zagotavljanju percepcije vključenosti, saj so bili ukrepi Načrta D primarno usmerjeni v informiranje državljanov in legitimiranje politik EU. Načrt D je z vzponom diskurza ter deliberativnih praks in mehanizmov dialoga predstavljal pomemben korak k uveljavitvi dialogov kot sodobnih političnih fenomenov na ravni EU.

4.3.3 Dialogi z državljani: sodoben politični fenomen in oblastna praksa v EU

Dialogi z državljani so bili od Načrta D dalje v središču programa vseh sestav Evropskih komisij. Leta 2009 je v političnih usmeritvah nove Komisije tedanji predsednik José Manuel Barroso (2009, str. 33) poudaril: »Dialogi z državljani in različnimi akterji v civilni družbi, ki je zaščitni znak trenutne Komisije, bodo še naprej ključnega pomena. Komisija bo podvojila svoje napore, da bo zagotovila pravo prisotnost in komunikacijo na terenu /.../, poslušala državljane in se iz prve roke soočala z njihovimi vprašanji in skrbmi«. V ta namen je Barrosova komisija leta 2012 vzpostavila mehanizem *Dialogi z državljani*, ki je utemeljen na deliberativnem mehanizmu *srečanj v mestni hiši*. Enako usmeritev je v obeh mandatih imela tudi Komisija pod vodstvom tedanjega predsednika Jeana-Claudea Junckerja (2018, str. 3), ki je poudaril, da sta »razprava in dialog od prvega dne del prizadevanj Komisije«. Pri tem je ob zasedbi funkcije izpostavil, da je »prepričan, da bo to zadnja priložnost za Komisijo: bodisi bomo uspeli približati Evropo državljanom, ali pa bomo propadli« (Juncker, 2014, str. 36). S tem namenom je Komisija postavila cilj organiziranja 1000 *Dialogov z državljani*. Hkrati pa je poročilo, ki ga je z namenom »dostopa do EU državljanov« pripravil posebni svetovalec predsednika Komisije Luc Van den Brande (European Commission, 2017b, str. 27), utemeljevalo potrebo po še več deliberativnih praksah in delovanju EU v okvirih deliberativne demokracije. Eno od priporočil se je tako osredotočalo na »razvoj novih mehanizmov participativne demokracije, utemeljenih na /.../ konceptu deliberativne demokracije«. ¹⁵³

¹⁵³ Kot je zapisano v nadaljevanju priporočila, je »cilj vključiti 'neorganizirane državljane' in organizirana gibanja, ki predstavljajo različne družbene skupine, z namenom razprave o ključnih družbenih dilemah in jim omogočiti

Dialogi tako predstavljajo del vsakodnevnega diskurza političnih predstavnikov in nadaljnjih usmeritev EU, deliberativni mehanizmi pa sestavni del procesov oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev.¹⁵⁴

Vendar pa je treba poudariti, da so dialogi in deliberativni mehanizmi kot sodobni politični fenomeni še vedno uokvirjeni v ekonomsko racionalnost participacije, ki je bila na raven EU sistematično vpeljana v začetku leta 2000 prek vladovanja. Aktualna pravila izvajanja in meje dialogov so namreč določene v okvirih agende Evropske komisije, poimenovane kot »Boljše reguliranje« (*Better regulation*) (European Commission, 2015a). Ta predstavlja načrt delovanja Komisije in hkrati skupaj z dokumenti, ki določajo obsežna in podrobna navodila izvajanja procesov oblikovanja in sprejemanja političnih odločitev za oblikovalce politik, način razumevanja delovanja političnega na ravni EU.¹⁵⁵ Agenda boljšega reguliranja je tako kot predhodna iniciativa *Better law-making* (CEC, 2002b) uokvirjena v logiko predpostavk NIE, saj je osredotočena v vzpostavljanje primernega institucionalnega okvira (zakonov, pravil in procesov), ki bodo omogočali učinkovito delovanje in ekonomsko uspešnost.¹⁵⁶ V okvirih agende je namreč poudarjeno, da »'boljše reguliranje' pomeni oblikovati EU politike in zakone tako, da dosežejo svoje cilje z minimalnimi stroški« (European Commission, 2015b, str. 5). Tako kot v okvirih implementacije vladovanja je tudi v okviru boljšega reguliranja vzpostavljeno dojemanje, da je ključna problematika neprimernost obstoječega institucionalnega okvira, ki povzroča prevelike stroške. Rešitev je predvidena v vzpostavitvi

oblikovanje predlogov, ki so lahko vpeljani v javno sfero in predloženi javnim institucijam za nadaljnji razvoj« (European Commission, 2017b, str. 27).

¹⁵⁴ Enako usmeritev je treba prepoznavati tudi pri aktualni Komisiji. Sedanja predsednica Evropske komisije Ursula von der Leyen (2019, str. 19) je v političnih usmeritvah do leta 2024 poudarila, da morajo državljani EU »imeti vodilno vlogo v oblikovanju prioritet in naših ambicij« in v tej smeri predstavila cilj organiziranja »Konference o prihodnosti Evrope«. Slednja je zamišljena kot dvoletno obdobje razprav, v okviru katerih bi lahko »državljani izrazili svoje poglede«.

¹⁵⁵ Agenda boljšega reguliranja je bila tako kot predhodna *Better law-making* predstavljena skupaj s priročnikom izvajanja ocene učinka zakonodaje in pravili oziroma minimalnimi standardi izvajanja dialogov. Pomembno pa je prepoznanje, da je nova agenda mnogo obsežnejša. Medtem ko so dokumenti predhodne obsegali 72 strani, pa nova obsega 518 strani. To odraža, da se je politična racionalnost vladovanja močno zakoreninila, saj priročniki natančno definirajo korake političnih oblikovalcev v okviru logike učinkovitosti oziroma tehtanja stroškov in koristi.

¹⁵⁶ Pomembno je prepoznanje, da v okvirih agende boljšega reguliranja, ki predstavlja neposredno naslednico iniciative *Better law-making*, s katero je bilo operacionalizirano vladovanje v EU, koncept vladovanja skoraj popolnoma izgine. Zamišljanje delovanja oblasti, ki se je vzpostavilo prek vladovanja, tako z izgubo označevalca pridobiva status naravnega in edinega mogočega političnega delovanja. V kolikor je določen način zamišljanja delovanja oblasti opredeljen prek določenega koncepta namreč obstaja zavedanje, da izhaja iz določenih teoretskih predpostavk in idej, ki jih je mogoče kritično nasloviti in na tej podlagi oblikovati alternativo. Brez referiranja na temeljni koncept vladovanja, iz katerega izhaja specifično dojemanje političnega, pa dobivajo takšne ideje status ahistoričnosti in naravnosti.

pravil, ki bodo prinašala najmanj stroškov in največ koristi. Takšno dojemanje je neposredno izraženo v pogledu, da je »Evropska komisija odločena zagotoviti, da njeni predlogi z minimalnimi stroški izpolnijo cilje politike, ki bi državljanom, podjetjem in delavcem prinesle največje koristi in se izognile nepotrebnim bremenom reguliranja. To je ključno za podporo rasti in vzpostavljanja delovnih mest – kar bi EU omogočilo, da si zagotovi konkurenčnost v svetovnem gospodarstvu« (prav tam, str. 4). Delovanje EU, ki »mora voditi v enostaven, jasen in predvidljiv okvir reguliranja za podjetja, delavce in državljane« (prav tam), je tako zamišljeno v ekonomskih okvirih učinkovitosti, ki naj bi zagotavljala končen cilj gospodarske rasti.

Na podlagi teoretskih izhodišč NIE in enako kot v okvirih predhodne agende implementacije vladovanja je delovanje Skupnosti opredeljeno v okvirih ekonomske logike trga, kar je temeljna značilnost neoliberalne racionalnosti. Vsa delovanja in aktivnosti so namreč razumljene kot transakcije, ki prinašajo stroške, ključno za doseganje učinkovitosti in rasti pa je zmanjševanje stroškov. V tej logiki so zamišljeni tudi politični procesi oblikovanja in sprejemanja odločitev. Kot je poudarjeno, mora biti »priprava politik podprta z retrospektivno oceno učinkovitost in oceno učinka v prihodnosti. Oba pogleda, kako moramo ali kako bi morali nasloviti problem (in njegove temeljne vzroke), da bi dosegli želene cilje, temeljita na upoštevanju stroškov in koristi« (prav tam, str. 8). Celoten proces oblikovanja in sprejemanja politik je tako vpet v oceno učinka (za nazaj in naprej), oziroma v miselni proces tehtanja stroškov in koristi ter logiko učinkovitosti.¹⁵⁷

V teh okvirih je tako zamišljena tudi vloga participacije in mehanizmov dialoga. Kot je poudarila Komisija (2012a, str. 8), je »poslušanje državljanov in deležnikov ključno za pametno reguliranje v vseh fazah političnega cikla«. Participacija je tako zamišljena kot mehanizem »zagotavljanja boljših pravil za boljše rezultate« (European Commission, 2015a, str. 3), pri čemer je poudarjeno, da »mnenja deležnikov zagotavljajo povratne informacije ter dokaze za vse vrste evalvacij, ocene učinka in politične odločitve« (European Commission, 2015b, str. 8). Participacija je tako zamišljena na eni strani kot sredstvo ocenjevanja učinka obstoječe zakonodaje oziroma pridobivanja informacij o morebitnih ovirah, ki jih povzroča zakonodaja,

¹⁵⁷ Za namene ocenjevanja učinka zakonodaje je Komisija (2012a) vzpostavila program REFIT (*The Regulatory Fitness and Performance Programme*), v okviru katerega se ocenjuje stroške in koristi obstoječe EU zakonodaje. Namen REFIT-a je po besedah Komisije »sprostiti koristi EU zakonodaje za državljane, podjetja in družbo kot celoto na najbolj učinkovit način in hkrati odpraviti birokratske ovire ter znižati stroške. /.../ REFIT ni enkratni pregled, temveč trajna zaveza ohraniti EU zakonodajo vitko in zdravo« (European Commission, 2015a, str. 10).

in na drugi kot proces pridobivanja informacij za oblikovanje novih pravil in zakonov, s katerimi naj bi bilo zagotovljeno, da bodo pravila učinkovita in jih bodo državljani ter drugi deležniki sprejemali oziroma da ne bo prihajalo do uporov (European Commission, 2015c, str. 27–95 in 299–336). V navodilih za izvajanje političnih procesov (*Better Regulation Guidelines*)¹⁵⁸ za politične odločevalce na Komisiji, ki predstavljajo del agende boljšega reguliranja, je na vprašanje, zakaj Komisija opravlja konzultacije z deležniki, bil podan odgovor, da imajo »zasnova, evalvacija ter sprememba političnih intervencij koristi od obravnave mnenj in pogledov, ki jih posredujejo deležniki, tako tistih, ki jih politike neposredno zadevajo, kot tistih, ki so vključeni v zagotavljanje pravilne izvedbe«. Koristi imajo lahko zato, ker prinašajo »dokaze za oblikovanje politik«, kot tudi prispevajo »k izogibu kasnejšim problemom in povečanju sprejemljivosti političnih iniciativ/intervencij« (European Commission, 2015b, str. 63–64). Participacija je tako kot v okvirih vladovanja zamišljena kot sredstvo za doseganje boljših pravil in bolj učinkovitega delovanja Skupnosti, s tem pa je percipirana tudi kot zagotovilo večje demokratičnosti EU.

Participacija in mehanizmi dialogov so tako še vedno dojeti kot konzultacije, ki predstavljajo proces pridobivanja pogledov ter mnenj deležnikov, sprejemanje odločitev in upoštevanje predlogov pa je v pristojnosti EU institucij. Še vedno veljajo tudi meje participacije in dialogov, ki so bile sprejete v okvirih implementacije pravil o izvajanju dialogov ter določitvijo splošnih načel in minimalnih standardov (glej CEC, 2002e).¹⁵⁹ Kot je poudarjeno v agendi boljšega reguliranja, konzultacije namreč »temeljijo na obstoječih minimalnih standardih konzultacij« (European Commission, 2015b, str. 4). Poleg uokvirjanja vloge dialogov na informiranje ter legitimiranje politik, je tako še vedno vzpostavljena hierarhija, kjer Komisija določa vsebino in procesni okvir konzultacij na podlagi vnaprej postavljenih predlogov in ciljev. V tej smeri je v

¹⁵⁸ Navodila je tako kot pravila izvajanj dialogov, ki so bila vzpostavljena v okvirih implementacije vladovanja leta 2002, treba dojemati kot oblastno tehnologijo. Definiranje pravil izvajanja političnih procesov, vključujoč dialoge oziroma konzultacije z deležniki, namreč neposredno določa okvire delovanja in determinira korake, ki jih morajo oblikovalci politik izvesti v pripravi politik ter izvajanju konzultacij. Kot je poudarjeno v priročniku (European Commission, 2015b, str. 5), »navodila pojasnjujejo, kaj je boljše reguliranje in kako naj se vpeljuje v vsakodnevni praksah uradnikov Komisije, ko pripravljajo nove iniciative in predloge ali upravljajo obstoječe politike ter zakonodajo. Ta navodila bi morali prebrati vsi uradniki, vključeni v aktivnosti boljšega reguliranja, in vodje, ki so odgovorni za nadzor kakovosti ter dodeljevanje sredstev v oddelkih Komisije«.

¹⁵⁹ Pri tem se Komisija neposredno referira na naslovljen dokument *Towards a reinforced culture of consultation and dialogue - General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission* (CEC, 2002e), pri čemer so od leta 2002 spremembe minimalnih standardov bile minorne in so obsegale predvsem razširitev časovnega okvira izvajanja in določitve, kdaj mora Komisija izvesti konzultacije. Postavljene meje participacije in dialogov so ostale enake.

priročniku izvajanja političnih procesov (*Better regulation toolbox*)¹⁶⁰ (European Commission, 2015c, str. 307–308) med drugim opredeljeno tudi, da Komisiji ni treba izvesti konzultacij za odločitve, povezane s proračunom, predloge politik zunanjih agencij EU in v ostalih upravičenih primerih, kot je na primer učinek na trge.¹⁶¹ Hkrati pa je tako kot na ravni implementacije vladovanja skrajna meja dialogov postavljena v okvire učinkovitosti. V priročniku je tako poudarjeno, da je konzultacije treba »nujno izvesti na podlagi kriterijev /.../ učinkovitosti intervencij /.../ in razmerja do porabljenih sredstev« (prav tam, str. 306). Dialogi morajo tako biti učinkoviti in hkrati zagotavljati učinkovitost.

Poleg obstoječih meja dialogov pa je pomembno osvetliti, da je Komisija v okvire ekonomske racionalnosti participacije neposredno vpeljala tudi deliberativne mehanizme. Priročnik izvajanja političnih procesov namreč kot primerne metode izvajanja dialogov opredeljuje tudi deliberativna mehanizma državljanov in srečanj v mestni hiši kot orodij »neposrednega vključevanja državljanov v procese oblikovanja in sprejemanja odločitev«, prek katerih »je reprezentativna skupina državljanov povabljen, da predloži pripombe ter predlaga politične možnosti za določeno zakonodajno pobudo ali projekt« (prav tam, str. 63). Hkrati pa je poudarjeno, da je eden od namenov metod neposrednega vključevanja državljanov »doseganje konsenza ali deliberacije« (prav tam, str. 317).¹⁶²

V teh okvirih je prišlo na ravni EU do proliferacije različnih mehanizmov dialoga ter vzpona diskurza o pomenu participacije državljanov, ki vzpostavlja dialoge kot politični fenomen in pomembno prakso delovanja oblasti. V agendi boljšega reguliranja je Komisija tako predvidela vzpostavitev spletne strani »Tvoj glas v Evropi« pod sloganom »Zmanjšaj breme – povej svoje mnenje« (European Commission, 2016c). Vzpostavila ga je z namenom, da se »vsem državljanom omogoči predstaviti svoje poglede« in predloge politik ter da povedo, kaj »jih

¹⁶⁰ Priročnik za izvajanje političnih procesov (*Better regulation toolbox*) predstavlja operacionalizacijo navodil izvajanja (*Better regulation guidelines*) s podrobno opredelitvijo korakov za oblikovalce politik Evropske komisije. Navodila in priročnik se tako dopolnjujeta in ju je treba brati skupaj kot oblastno tehnologijo, ki pomembno determinira delovanje Komisije. Ne determinira pa le delovanja Komisije, temveč skupaj s pravili izvajanja dialogov postavlja meje zaželenih delovanj ostalih akterjev.

¹⁶¹ V okvirih delovanja oblasti je tako pomembno prepoznavati ne le, v katerih primerih in na katere tematike so izvedene konzultacije, temveč tudi, o čem državljanji in ostali deležniki v procesih oblikovanja in sprejemanja odločitev v EU niso povprašani za mnenje. Podrobnejša analiza premisleka v smer presega meje pričujoče doktorske disertacije, pomembno pa je prepoznanje, da deležniki ne morejo posegati na delovanje trga, ki je dojet kot aksiom delovanja oblasti.

¹⁶² Pri tem je v priročniku naveden primer *AmericaSpeaks* (<http://www.americaspeaks.org/>), prepoznavne neprofitne organizacije, ki je razvijala deliberativne prakse ter organizirala številne deliberativne dogodke na lokalni in državni ravni v ZDA (glej Lee, 2015).

moti, obremenjuje in kaj je treba izboljšati« (European Commission, 2015a, str. 6). *Nov mehanizem dialoga*, ki obstaja še danes, predstavlja neposredno nadaljevanje prvih praks *Dialogov z državljani in podjetji* (European Commission, 1998a), vendar pod drugim imenom. Ta temelji na predpostavkah NIE, in sicer da se prek odziva deležnikov identificira ovire delovanja EU, razumljene kot trg, ter na tej podlagi izboljša institucionalni okvir in zmanjša stroške delovanj.

Med bolj izpostavljenimi mehanizmi delovanja oblasti prek dialoga so že omenjeni *Dialogi z državljani*, ki jih Evropska komisija organizira od leta 2013 z namenom približevanja EU njenim državljanom oziroma informiranja ter vzpostavljanja občutka vključenosti. Od Evropskega leta državljanov 2013 pa do leta 2018 je tako organizirala prek 1200 dialogov v vseh državah Unije (European Commission, 2018a). Hkrati prihaja do proliferacije različnih mehanizmov dialoga tudi s financiranjem različnih projektov dialogov prek programov EU. Leta 2016 je Evropski parlament (2016, str. 12) v svojem poročilu tako izpostavil potrebo po »krepitvi dialogov o EU v naših šolah, združenjih in javnih prostorih, saj se zdi, da je povrnitev vere v vrednost in nujnost evropskih integracijskih procesov bolj nujna kot kdajkoli«. V ta namen je Evropska komisija (2020, str. 12) v okviru programa Erasmus+ namenila financiranje različnih projektov, ki organizirajo različne »dialoge deležnikov /.../ na področjih izobraževanja, usposabljanja in mladine za osveščanje o agendah evropskih politik«. Prek finančne podpore so tako v EU organizirani številni projekti dialogov, prek katerih se vzpostavlja občutek vseprisotne možnosti vključevanja državljanov v EU politike. Na ravni delovanja oblasti pa je pomembno prepoznanje, da ne gre zgolj za vzpostavljanje občutka, temveč za delovanje oblasti prek dialoga v okvirih ekonomske racionalnosti, kjer je vloga dialogov uokvirjena v procese informiranja in legitimiranja političnih odločitev ter zagotavljanja učinkovitosti političnih procesov Unije, prek tega pa tudi njene demokratičnosti.

Na ravni proliferacije praks dialogov pa je pomembno izpostaviti tudi mehanizem Strukturiranega dialoga z mladimi. Evropska komisija si je namreč v obdobju med 2014-2019 zadala cilj, da prek mehanizma Strukturiranega dialoga doseže milijon mladih. Na ravni EU se tako še posebej izpostavlja pomen dialogov s to specifično populacijo, kar je z besedami, da »mladi bolj kot kadarkoli prej ostajajo ključni partner v komunikaciji in dialogu«, poudaril tudi svetovalec predsednika Evropske komisije Luc Van den Brande (European Commission, 2017b, str. 20). Strukturiran dialog, ki je dojet tudi kot deliberativen mehanizem (LSE, 2013; Kiilakoski in Gretschel, 2014; Cammaerts in drugi, 2016), je tako treba dojemati kot pomembno

prakso delovanja oblasti, ki prispeva k proliferaciji dialogov kot sodobnih političnih fenomenov v EU. Pri tem pa se na ravni delovanja oblasti postavljata vprašanji, in sicer zakaj se ravno mlade izpostavlja kot ključne partnerje v dialogu in zakaj EU poudarja poseben pomen Strukturiranega dialoga kot najpomembnejšega mehanizma participacije mladih v EU. Odgovor je treba poiskati prek osvetlitve historičnih kontekstov, ki so privedli do vpeljave Strukturiranega dialoga, katerega pomena ne izpostavljajo le politični predstavniki, temveč tudi mladi, ki sodelujejo na dogodkih in so vpeti v izvajanje Strukturiranih dialogov.

4.4 Genealogija Strukturiranega dialoga

Ob širšem trendu proliferacije mehanizmov dialoga v EU ni presenetljivo, da lahko enako usmeritev prepoznavamo tudi na specifičnem področju mladinskih politik. Pomembno pa je, da se na ravni tako imenovanih mladinskih politik EU (*youth policy*)¹⁶³ skorajda izključno izpostavlja specifičen mehanizem participacije mladih, poimenovan kot Strukturiran dialog. Prek njega naj bi EU zagotavljala, da se mladinske politike oblikujejo v in prek dialoga z mladimi. Kot sem predstavil v uvodu pričujoče doktorske disertacije, pomen mehanizma Strukturiranega dialoga prepoznavajo in poudarjajo tako EU institucije, kot tudi mladinske organizacije in mladi, ki sodelujejo na dialogih. Eno takšnih predstavlja izjava Cátie Goncalves (v Valli, 2011), mladinske udeleženke na dialogu, ki je za mladinski spletni portal *European Youth Week* poudarila, da »pred Strukturiranim dialogom niti mladi sami niti mladinske organizacije niso bile prepoznavne v EU politiki«. Enako podobo, kjer je EU predstavljena kot prostor, v katerem se politične odločitve sprejemajo skupaj z mladimi, pa izgrajujejo tudi EU institucije, saj je Strukturiran dialog predstavljen kot »vpliven instrument za vključevanje mladih v sprejemanje odločitev« (Council of the European Union, 2012a, str. 10) in kot »proces, ki mlade opolnomoči in jim ponudi priložnost, da so aktivni državljani in del demokratičnega življenja« (Council of the European Union, 2012b, str. 2).

Iz dosedanjih spoznanj izhaja, da je diskurz o pomenu Strukturiranega dialoga na ravni delovanja oblasti vpet v okvire ekonomske racionalnosti participacije. Kot bom pokazal v

¹⁶³ Kljub temu, da institucije EU nimajo pravne podlage za sprejemanje enotne mladinske politike EU in da te formalno še vedno ostajajo v pristojnosti nacionalnih držav, pa z dojetjem politik kot upravljanja delovanja lahko prepoznavamo, da EU pomembno vpliva na oblikovanje mladinskih politik. Nenazadnje poimenovanje »sodelovanja pri mladinskih politikah EU« določa tudi nova strategija za mladino 2019-2027 (European Commission, 2018b).

nadaljevanju, je namreč do proliferacije dialogov z mladimi v EU prišlo ob vpeljavi vladovanja. To pomeni, da je bil mehanizem Strukturiranega dialoga na eni strani vzpostavljen v okvirih širšega cilja učinkovitega delovanja Skupnosti ter učinkovitega sprejemanja mladinskih politik, na drugi strani pa je Strukturiran dialog uokvirjen v meje participacije, ki so bile vzpostavljene z vpeljavo vladovanja. Posledično je Strukturiran dialog mehanizem konzultacij mladih prek dialoga, ki je namenjen informiranju mladih, legitimiranju politik ter vzpostavljanju občutka vključenosti v procese oblikovanja mladinskih politik EU.

Vendar pa se ob razumevanju ekonomske racionalnosti in meja, v okviru katerih deluje mehanizem Strukturiranega dialoga na ravni delovanja oblasti, postavlja vprašanje, kako to, da mladi, politične institucije ter predstavniki EU izpostavljajo potrebo po dialogih z mladimi in poudarjajo, da je bil Strukturiran dialog vpeljan z namenom, »da spremeni svet politike na boljše« (Leon, 2011). Za razumevanje tega je treba osvetliti dve specifikki Strukturiranega dialoga, prek katerih se od začetka vpeljave pa vse do danes utrjuje potrebo po dialogih z mladimi. Prva se nanaša na samo vsebino, druga pa na izvedbeno raven Strukturiranega dialoga.

Na vsebinski ravni mladinske politike EU vedno naslavljajo probleme »brezposelnosti mladih, njihove neudeležbe v procesih izobraževanja in usposabljanja, revščine med mladimi, nizke stopnje participacije in zastopanosti mladih v demokratičnih procesih ter različne zdravstvene probleme« (Council of the European Union, 2009, str. 1). Ker se politike vedno oblikujejo kot odgovori na družbene problematike (glej Foucault, 1980f, str. 83; Dean, 2010, str. 56–57), je specifična mladinskih politik, da se usmerjajo na probleme specifičnega dela populacije. S tem obravnava in determinira mlade kot homogeno družbeno skupino. Kot bom naslovil v nadaljevanju, takšna specifična izhaja iz zgodovinskih kontekstov, v katerih se je izoblikovala potreba po urejanju mladine oziroma potreba po vzpostavitvi mladinskih politik. Mladi so bili sprva obravnavani kot problem (*youth as a problem*), v sodobnih kontekstih pa se mladinske politike oblikujejo na opredeljevanju mladih kot družbene skupine, ki je podvržena tveganjem (*youth at risk*), ter mladih kot vira (*youth as a resource*) (Wallace in Bendit, 2009; Chisholm, Kovacheva in Merico, 2011; Banjac, 2017).

V okvirih takšnega dojetja se je mehanizme dialoga prepoznavalo kot orodje, prek katerih mladi poročajo o svojih problemih, željah in aspiracijah. Tako je tudi Strukturiran dialog s strani političnih predstavnikov dojet kot »dragoceno orodje, prek katerega so oblikovalci politik obveščeni o dejanskih življenjskih razmerah mladih« (Council of the European Union, 2017b, str. 7). Zato se nenehno poudarja, da »morajo mladinske politike nadaljevati z dialogom z

mladimi z namenom celovitega razumevanja izzivov, s katerimi se srečujejo« (Council of the European Union, 2012a, str. 15). Vsebine Strukturiranih dialogov so tako vedno osredotočene na probleme mladih, pri čemer so bile do danes med drugim obravnavane tematike zaposlovanja, socialnega vključevanja ter participacije mladih, problemi brezposelnosti, socialne izključenosti in upada participacije ter problemi nekonvencionalnih oblik participacije mladih (European Commission, 2016a, str. 14). Na vsebinski ravni konstantno prisotni problemi mladih predstavljajo podstat, na kateri je utemeljena nenehna potreba po Strukturiranem dialogu.

Potreba po dialogu oziroma še več dialoga pa se kaže tudi na izvedbeni ravni Strukturiranega dialoga. Od začetkov vpeljave mehanizma pa vse do danes sta namreč Strukturiranemu dialogu inherentni dve problematiki. Prva se nanaša na majhen domet oziroma nedoseganje mladih, ki niso člani mladinskih organizacij, druga pa na pomanjkanje vpliva oziroma prikaza, kako se predlogi mladih, ki so oblikovani v okviru Strukturiranih dialogov, prevajajo v politike EU. V okviru slednje mladinske organizacije nenehno poudarjajo potrebo po »izboljšanju spremljanja izvajanja ukrepov«, ki so sprejeti v okviru dialogov in zagovarjajo, »da je potrebna jasna zaveza političnih odločevalcev do Strukturiranega dialoga z rednimi konkretnimi povratnimi informacijami in jasno razvidnimi ukrepi« (European Youth Forum, 2012, str. 9), kako se predlogi prevajajo v mladinske politike EU.¹⁶⁴ V okviru prve problematike se že od leta 2001, ko je bila sprejeta *Bela knjiga: nova spodbuda za evropsko mladino*, ki je, kot bom pokazal v nadaljevanju, dojeta kot ključen mejnik na ravni mladinskih politik EU, izpostavlja potrebo po dialogih z mladimi, ki niso člani mladinskih organizacij. Enako potrebo je skorajda 20 let kasneje ob pripravi nove strategije za mlade 2019-2027 prepoznaval Svet EU (2017a, str. 36), ki je pozval Komisijo, da izboljša Strukturiran dialog z namenom »omogočanja inovativnega, smiselnega in ciljno usmerjenega konstruktivnega dialoga ne samo z mladimi iz mladinskih organizacij, temveč tudi mladimi iz raznolikih okolij, tistih z manj priložnostmi in neorganizirano mladino«.¹⁶⁵ Tako na izvedbeni ravni prihaja do nenehnih klicev po izboljšanju

¹⁶⁴ Enako problematiko so izpostavile tudi EU institucije in države članice v številnih dokumentih. V analizi izvajanja Strukturiranega dialoga je tako s strani držav članic (v European Commission, 2018c, str. 63) bilo izpostavljeno, da je »treba izboljšati poročanje in mehanizem povratnih informacij«. V novi strategiji za mlade v EU za obdobje 2019-2027 pa je poudarjeno, da je »stalno spremljanje ključno za nadzor nad kakovostjo rezultatov in na splošno učinka celotnega procesa« (European Commission, 2018b, str. 8).

¹⁶⁵ Obe problematiki sta prepoznani kot ključni tudi v eni od redkih študij o Strukturiranem dialogu, ki je bila s strani raziskovalcev *London School of Economics and Political Science* pripravljena za Evropsko komisijo (glej LSE, 2013). V študiji je ugotovljeno, da velika večina mladih v EU mehanizma Strukturiranega dialoga ne pozna, da vključuje ozek krog predstavnikov mladinskih organizacij in da se ideje, oblikovane na dogodkih

dialogov z mladimi, s čimer se utrjuje zavedanje o nujnosti Strukturiranega dialoga. Problemi Strukturiranega dialoga so tako uokvirjeni v idejo, ki jo dobro orišeta Karlsen in Villadsen (2008, str. 347): »[K]o dialog ne uspe je predlagano čudežno zdravilo, skoraj brez izjeme, še več dialoga«.

Za razumevanje, kako se je vzpostavila potreba po razreševanju problemov mladih prek dialogov z njimi in kako se je tako med mladimi kot tudi političnimi predstavniki EU zakoreninilo prepričanje, da je mehanizem Strukturiranega dialoga ključen, vendar potreben izboljšav, je nujno osvetliti zgodovinske transformacije, prek katerih se je vzpostavila današnja podoba Strukturiranega dialoga. Natančneje, v okvirih delovanja oblasti je treba osvetliti zgodovino sedanosti, torej tiste zgodovinske procese, prelome in politične boje, ki so tekom evropskih integracijskih procesov omogočili in privedli do vzpostavitve Strukturiranega dialoga kot mehanizma oblikovanja mladinskih politik. Pri tem pa je pomembno izpostaviti, da je Strukturiran dialog pogosto dojet kot deliberativen mehanizem (glej LSE, 2013; Kiilakoski in Gretschel, 2014; Cammaerts in drugi, 2016), pri čemer je treba skozi prizmo delovanja oblasti razumeti, kako se deliberativni mehanizmi vpeljujejo in vzpostavljajo v specifičnih zgodovinskih kontekstih in političnih bojih ter v okvirih specifičnih razmerij moči. V tej smeri se na primeru Strukturiranega dialoga postavljajo ključna vprašanja. Zakaj in kako so mladi postali specifičen del populacije, ki ga je treba upravljati? Kako se je tekom evropskih integracijskih procesov vzpostavila ideja, da je treba mlade vključevati v procese oblikovanja in sprejemanja odločitev? Kako je v EU prišlo do proliferacije dialoga z mladimi? Kako sta se vzpostavila današnja podoba in delovanje Strukturiranega dialoga?

Pri odgovarjanju na zastavljena vprašanja bom v prvem delu genealogije Strukturiranega dialoga sprva naslovil, kako je prišlo do zavedanja, da je treba upravljati delovanja mladih kot homogene družbene skupine ter kako se je vzpostavil koncept mladine, na podlagi katerega se oblikujejo mladinske politike. Na tej osnovi bom v nadaljevanju naslovil, kako so se tekom evropskih integracijskih procesov začele vzpostavljati mladinske politike. Posebno pozornost bom namenil v analizah in razpravah prevladujoče izpuščenim političnim kontekstom poznih 1960ih, ki so pripeljali do zavedanja, da je treba mlade vključiti v procese oblikovanja in sprejemanja odločitev. Hkrati bom osvetlil, kako je kot odgovor na dojetje mladih kot problema prišlo do specifične institucionalizacije politične participacije mladih, ki je

Strukturiranega dialoga, ne prevajajo v politične odločitve. Na tej osnovi je bilo oblikovano priporočilo Evropski komisiji, da »mora proces Strukturiranega dialoga narediti bolj učinkovit in vključujoč« (prav tam, str. 8).

pomembno determinirala kasnejše zamišljanje mehanizma Strukturiranega dialoga. V drugem delu bom predstavil politične kontekste dialogov z mladimi v letih 2000 in 2001, ki jih je Evropska komisija organizirala v namen priprave Bele knjige: nova spodbuda za evropsko mladino, s katero je prišlo do okrepljenega sodelovanja na področju mladine v EU. Ravno procese, pred, med in po dialogih je namreč treba dojemati kot politične boje, ki so ključno zaznamovali zamišljanje izvajanja dialogov z mladimi v EU ter posledično pomembno vplivali na zasnovo mehanizma Strukturiranega dialoga. Tretji del pa bo namenjen osvetlitvi ključnih mejnikov institucionalizacije dialogov z mladimi, ki so prispevali k vzpostavitvi Strukturiranega dialoga kot mehanizma oblikovanja mladinskih politik v EU. Z zgodovino sedanjosti želim na eni strani na primeru Strukturiranega dialoga osvetliti, da se mehanizmi dialogov, ki se dojemajo kot deliberativne prakse in poskusi implementacije ideala deliberacije v prakso, vedno vzpostavljajo v razmerjih moči, ki determinirajo strukturo, potek in izvajanje dialogov. Na drugi strani pa želim predstaviti, kako je na ravni mladinskih politik prišlo do vzpostavitve mehanizma Strukturiranega dialoga, ki predstavlja pomemben element proliferacije dialogov, prek katerih deluje oblast v EU.

4.4.1 Upravljanje mladine tekom evropskih integracijskih procesov

Mladinske politike v EU so s strani institucij dojete in predstavljene kot relativno sodoben fenomen. Leta 2018 je Komisija (2018c, str. 3) ob pripravi nove strategije za mlade poudarila, da »sodelovanje na področju mladine v EU temelji na tridesetletnih izkušnjah, začeni s financiranjem programov in od leta 2001 s podporo prek političnega sodelovanja«. Zаметke mladinski politik se v tem pogledu postavlja v leto 1988, ko je bil z namenom omogočanja izmenjav mladih vzpostavljen program *Mladi za Evropo*. Uraden začetek pa naj bi predstavljala objava Bele knjige: nova spodbuda za evropsko mladino (CEC, 2001a), ki je dojeta kot »prelomnica na področju mladinskih politik« (CEC, 2004b, str. 4). Z njo naj bi prišlo do okrepljenega sodelovanja na področju mladine. Vendar pa raziskovalci mladine in mladinskih politik v evropskih integracijskih procesih (glej Geyer, 2000; Wallace in Bendit, 2009; Chisholm in drugi, 2011; Banjac, 2017) poudarjajo, da lahko mladinske politike prepoznavamo že v začetkih evropskih integracijskih procesov. Do diskrepance prihaja zaradi različnega pojmovanja mladinskih politik. Medtem ko EU institucije razumejo ter postavljajo začetke mladinskih politik v pravno-formalne okvire, pa raziskovalci na področju mladine razumejo mladinske politike širše, kot upravljanje delovanj mladih. Širši pogled in razumevanje

mladinskih politik, prek katerega je mogoče nasloviti tudi vzpostavljanje dialogov tekom evropskih integracijskih procesov, postane razviden iz zasnove in razumevanja koncepta mladine.

4.4.1.1 Konstrukcija koncepta mladine: mladi kot problem, tveganje in priložnost

Kljub temu, da se danes zdi samoumevno, da obstajajo specifične mladinske politike, ki urejajo probleme mladih, zgodovinske analize (glej Gillis, 1974; Hebdige, 1983; Chisholm in drugi, 2011) umeščajo vznik označevalca oziroma koncepta mladine, na podlagi katerega se je izoblikovala potreba po urejanju delovanj mladih, v obdobje prehoda iz predindustrijske v industrijsko družbo.¹⁶⁶ Pri tem so ključno vlogo igrali procesi modernizacije, ali natančneje, urbanizacija, spremembe na trgu dela, spremembe življenjskih pogojev in načinov produkcije. Ti procesi so omogočali, da se je posameznikovo življenje razdelilo na izmerljive enote, del katerih je predstavljalo tudi obdobje mladosti (Chisholm in drugi, 2011, str. 12–13). V tem obdobju so na vzpostavitev koncepta mladine med drugim vplivali procesi izobraževalnih reform, raznolike državne intervencije, ki so potrebovale in posledično vzpostavljale kategorijo mladine, urejanje delovnih pogojev, še posebej otroškega dela, ter prepoznanje prostega časa kot specifične lastnosti obdobja mladosti (Wallace in Kovacheva, 1998).

Procesi, ki so v obdobju industrijske revolucije vodili v vzpostavitev mladine kot homogene družbene skupine so, kot v genealogiji mladine na primeru Velike Britanije pokaže Hebdige (1983), prinesli specifično razumevanje mladine, ki je prisotno še danes. Do vznika označevalca mladine je prišlo v kontekstih pojava delavskih urbanih množic kot novih odtujenih subjektov v družbi, del katerih so bili tudi mladi, prepoznani in opredeljeni kot potencialno delinkventna skupina. Mladina kot koncept in družbena kategorija se je tako vzpostavila v dojemanju mladih kot problema, pri čemer so bile z namenom »izboljšanja pogojev ubožanih razredov na eni strani ter nadzora na drugi« (prav tam, str. 73) vzpostavljene različne iniciative, med drugim vladno financirani programi izobraževanja in institucije, namenjene spreobračanju mladih

¹⁶⁶ Pomembno je poudariti, da mladina ne predstavlja homogene družbene skupine in da ne obstaja enotna definicija, kaj mladina je (Furlong, 2009; Chisholm in drugi, 2011). Mladina kot označevalec namreč »predstavlja družbeno entiteto, na katero družbe pripenjajo specifične lastnosti, vloge, pravice in dolžnosti ter pripisujejo specifične odgovornosti« (Chisholm in drugi, 2011, str. 19). V tej smeri je koncept mladine vedno ambivalenten in se zgodovinsko razlikuje na eni strani s pripisanimi lastnostmi, pričakovanji in zahtevami institucij ter širše družbe, in na drugi strani z dejanji akterjev, ki jim je pripisano, da spadajo v okvir mladine, saj lahko ti prevzamejo kolektivno zavest in s svojimi dejanji vplivajo na dojemanje ter spremembe, kaj predstavlja in pomeni mladina.

prestopnikov. V teh okvirih se je vzpostavila administracija, ki je obravnavala mlade kot problematično družbeno skupino, za kar je potrebovala »velike količine dokaznega materiala, statistik ter dokumentacije o podrobnostih najbolj intimnih aspektov posameznikovih življenj« (prav tam, str. 74). V skladu s prepoznano potrebo po spoznavanju novih urbanih množic in možnosti obravnave mladih kot potencialnih delinkventov pa se je od 19. stoletja naprej vzpostavilo raziskovanje mladih, ko so se »raziskovalci pričeli podajati v ‘neznane kontinente’, ‘džungle’ in ‘Afrike’ – to je frazeologija, uporabljena v tistem času – Manchestra in ostalih getov Vzhodnega Londona« (prav tam, str. 72).¹⁶⁷ Koncept mladine se je tako vzpostavljal prek raziskovanja, administracije ter številnih na novo vzpostavljenih institucij in poklicev, katerih skupna točka je obravnava mladih kot problema.

Na zakoreninjenje dojemanja mladine kot problema so v sodobnih kontekstih najbolj vplivala tako imenovana nova družbena gibanja oziroma delavski in študentskih protesti v 1960ih. Kot osvetli Furlong (2000, str. 139), je »študentski aktivizem in razvoj alternativnih družbenih in političnih agend med mladimi« vzpostavljala »dojemanje, da so mladi neposredna nevarnost političnemu redu«. Mladi so namreč s protesti in drugimi oblikami političnega aktivizma vzpostavljali tako imenovano protikulturo, ki je v najširši opredelitvi predstavljala zavračanje tehnokratske družbe ter vzpostavljanje ‘alternativne družbe’ z novimi vrednotami. V tej poziciji so mladi na eni strani vzpostavljali kolektivno zavest, skupno pripadnost in generacijsko identiteto ter bili prepoznani kot revolucionarni razred in začetniki ter promotorji družbenih in kulturnih sprememb (glej Jones, 2009; Chisholm in drugi, 2011). Na drugi strani pa so bili z zagovarjanjem drugačnih vrednot in vzpostavljanjem različnih gibanj in subkultur opredeljeni kot tisti, ki povzročajo »‘moralno paniko’«, ter dojeti kot »družbeni problem, odgovoren za razkroj družbenih vrednot, ter kot krivci za različne družbene probleme« (Chisholm in drugi, 2011, str. 18). Da je takšno dojemanje mladih še vedno ključno tudi v sodobnih kontekstih prepoznavata tudi Wyn in White (2014, str. 22) s poudarkom, da je »ideja, da so mladi problem družbe in sami sebi, osrednja tema h kateri se vračajo tako mediji kot tudi raziskovalci mladine«.

Nenazadnje lahko prisotnost obravnave mladih kot problema prepoznavamo v sodobnih kontekstih mladinskih politik v EU. Tako je Komisija (2001a, str. 5) v Beli knjigi poudarila, da

¹⁶⁷ Tako kot se je koncept mladine vzpostavljala tudi prek raziskovanja, se je treba zavedati, da tudi sodobne opredelitve študij mladine in klasifikacije raziskovalcev na področju mladine in mladinskih politik utrjujejo podobo mladih kot homogene družbene skupine in potrebo po vzpostavljanju mladinskih politik.

»je zdaj čas, da se mladina obravnava kot pozitivna sila pri izgradnji Evrope in ne kot problem«, kar kaže na prepoznanje, da je bila prehodno mladina prevladujoče obravnavana kot problem. Hkrati pa tudi sodobni dokumenti EU mlade opredeljujejo in dojemajo kot problem. V premisleku o novi perspektivi evropskega sodelovanja na področju mladine je Svet EU (2017a, str. 35) prepoznaval, da je »finančna in gospodarska kriza /.../ imela nesorazmerno večji vpliv na mlade in zlasti mlade z manj priložnostmi, kar je rezultiralo v visoki stopnji brezposelnosti in povečevalo tveganja za družbene pretrese, politično odtujenost in celo nasilno radikalizacijo ter ekstremizme, ki spodbijajo demokratične vrednote in družbeno kohezijo«. Mladi so tako tudi v sodobnih kontekstih EU dojeti kot potencialni delinkventi ter vir družbenih pretresov, hkrati pa kot skupina, ki je podvržena tveganjem.

Ravno na osnovi prepoznanja mladih kot problema je izšlo dojemanje mladih kot ranljive in ogrožene skupine, ki je podvržena tveganjem (*youth at risk*) (glej Kelly, 2001; Wyn in White, 2014; Banjac, 2017). Kot osvetlita Wyn in White (2014, str. 22–25), je diskurz o mladih kot problemu impliciral potrebo po njihovem spremljanju in nadzoru, v tem okviru pa so se vzpostavili različni eksperti in institucije, med drugim prevzgojni domovi, službe za pomoč mladim, institucije, ki se ukvarjajo s potrebami in težavami mladih, ter mladinski poklici in različni svetovalci, ki naj bi pomagali mladim v fazi odraščanja. Pri tem je »nadzor mladih neizogibno vodil do ideje, da lahko nekatere mlade identificiramo kot 'podvržene tveganju'« (prav tam, str. 22). Diskurz in dojemanje mladih kot skupine, ki je izpostavljena tveganju, je tudi sodobna lastnost mladinskih politik, pri čemer Banjac (2017, str. 471) prepozna, da enako velja tudi za EU raven, saj so prek »različnih objav in političnih izjav na EU ravni mladi nenehno opredeljeni kot skupina, ki je soočena s tveganjem brezposelnosti, socialne izključenosti, marginalizacije in revščine«. Ključna razlika od dojemanj mladih kot problema pa se kaže v tem, da »niso vsi mladi dojeti kot problem, temveč zgolj skupina, ki ne odrašča na način, kot bi morala« (Wyn in White, 2014, str. 22), ter hkrati, da težave pri učenju, vedenju, brezposelnosti in drugi najrazličnejši dejavniki, ki predstavljajo tveganje za mlade, izhajajo ne iz »družbenih, političnih, ekonomskih in izobraževalnih institucij, temveč iz otroka« (prav tam, str. 57). To pomeni, da se težave mladih individualizira in dojema kot posledico njihovih lastnih izbir (glej Kelly, 2001; Banjac, 2017).

Z vzponom individualizacije ter samo-odgovornosti mladih pa se je izoblikovala še tretja lastnost sodobnega dojemanja mladine, in sicer pogled na mlade kot vir in priložnost (*youth as a resource*) (glej Wallace in Bendit, 2009; Loncle, Cuconato, Muniglia in Walther, 2012).

Ključna lastnost takšnega dojemanja je oblikovanje politik, ki »bodo spreobrile mlade v aktivne državljane in družbeni vir« (Wallace in Bendit, 2009, str. 447). V tej smeri je treba poudariti, da vrednotenje »mladih kot vira vedno implicira dojemanje mladih kot problema«, saj prihaja do instrumentalizacije družbe, v kateri so mladi »dojeti kot problem, v kolikor ne prinašajo dodane vrednosti« (Loncle, Leahy, Muniglia in Walther, 2012, str. 23) za družbene oziroma ekonomske cilje.

Na takšnem pogledu in dojemanju mladih temeljijo tudi sodobne mladinske politike v EU. V načrtu mladinskih politik 2010-2018 je bilo tako poudarjeno, da »prepoznavajo vse mlade kot družbeni vir« (Council of the European Union, 2009, str. 2), v novi strategiji za mlade 2019-2027 pa je izpostavljeno, da si »Evropa ne more privoščiti zapravljenih talentov /.../. [M]ladi morajo biti ne zgolj arhitekti svojih lastnih življenj, temveč tudi prispevati k pozitivnim spremembam v družbi« (European Commission, 2018b, str. 1). Na tej osnovi je izgrajeno tudi dojemanje, da lahko mladinske »politike prispevajo k uspešnemu izpolnjevanju vizije kontinenta tako, da bodo lahko mladi izkoristili priložnosti« (prav tam). Na ta način v opredelitvah in obravnavi mladih kot vira prihaja na eni strani do popolne ekonomizacije delovanj mladih, saj so ti dojeti kot človeški kapital, ki mora na podlagi lastnih izbir določati svojo prihodnost. Na drugi strani pa morajo v *lastnih* izbirah zasledovati in uresničevati vnaprej postavljene ekonomske cilje Skupnosti. S tem prihaja, enako kot v dojemanjih mladih kot skupine, podvržene tveganjem, do prenosa odgovornosti na posamezne mlade, hkrati pa so vsi tisti, ki jim *ne uspe(va)* ali se upirajo, dojeti kot problem.

4.4.1.2 Mladinske politike in dialog v evropskih integracijskih procesih

Na podlagi prepoznanj, da mladinske politike predstavljajo aktivnosti upravljanja delovanj mladih kot problema oziroma naslavljanja problemov mladih, temeljijo ugotovitve, da je mogoče mladinske politike prepoznavati že v začetkih delovanja Evropske skupnosti. Pri tem je treba izpostaviti, da prevladujoče interpretacije mladinskih politik na ravni evropskih integracijskih procesov (glej Wallace in Bendit, 2009; Chisholm in drugi, 2011; Banjac, 2017) poudarjajo, da so bile aktivnosti na področju upravljanja mladine namenjene predvsem ekonomskim ciljem delovanja skupnega trga in posledično osredotočene na usposabljanje delovne sile ter preprečevanju brezposelnosti mladih. V tem pogledu sta v zgodovinskih analizah mladinskih politik v evropskih integracijskih procesih prepoznana dva ključna

mejnika: Rimska pogodba iz leta 1957 in prvi programi za izmenjavo mladih ob koncu osemdesetih let.

Rimska pogodba, s katero je bila vzpostavljena Evropska gospodarska skupnost, je določala, da »morajo države članice v okviru skupnega programa spodbujati izmenjave mladih delavcev« (Rimska pogodba, 50. člen).¹⁶⁸ Na tej podlagi je Komisija leta 1963 oblikovala prvi program izmenjave mladih pripravnikov, ki je bil namenjen »izboljšanju kvalitete in učinkovitosti pripravništev« v Evropski skupnosti ter »povečanju števila pripravnikov«, ki se udeležujejo izmenjav v drugih državah članicah (CEC, 1963, str. 1). Na osnovi Rimske pogodbe oziroma, kot je ubesedil Dereymaeker (2011, str. 239), »kreativnih branj ter interpretacij« 50. člena pogodbe, so bili ob koncu osemdesetih vzpostavljeni tudi »programi za izmenjavo mladih in študentov«, med drugim program *Mladi za Evropo*.¹⁶⁹ Kot je bilo ob vzpostavitvi programa pojasnjeno s strani Sveta Evropske Skupnosti (1988, str. 43), je omogočanje izmenjav mladih med 15 in 25 letom starosti namenjeno »razvijanju veščin za aktivno in poklicno življenje« v Skupnosti. S tem so bile mladinske izmenjave formalno uokvirjene kot usposabljanje delovne sile. Na podlagi teh dveh mejnikov in njune ekonomske racionalnosti je posledično vzniknila prevladujoča interpretacija, da je bilo do leta 2001 in objave Bele knjige upravljanje mladine zamejeno na mladinske izmenjave, namenjene usposabljanju mladih, da bi postali bolj *zaposljiva* delovna sila. Takšen pogled dobro povzame Geyer (2000, str. 202), ki pravi, da je »v svojem bistvu EU želela, da so mladi izobraženi, usposobljeni in kasneje zaposleni. Onkraj tega pa (mladim, op. a.) ni posvečala pozornosti«. Vendar pa takšna interpretacija izpušča ključno obdobje ob koncu šestdesetih in sedemdesetih, v katerem se je urejanje delovanj mladih na podlagi dojemanj mladine kot problema usmerilo onkraj ekonomske dimenzije.

Ključni politični kontekst prepoznave mladih kot političnih akterjev predstavljajo študentski protesti ob koncu sedemdesetih let, na podlagi katerih se je na ravni Skupnosti oblikovala

¹⁶⁸ Rimska pogodba je bila podpisana 25. marca 1957 in stopila v veljavo 1. januarja 1958. S pogodbo je bila ustanovljena Evropska gospodarska skupnost (*European Economic Community*).

¹⁶⁹ Eden ključnih korakov k vzpostavitvi programov izmenjav za mlade je bila sodba Sodišča evropskih skupnosti v zadevi Gravier, v katerem je sodišče odločalo o primeru francoske študentke Françoise Gravier, ki je želela študirati v Belgiji, vendar je bila njena prošnja za študij zavrnjena na podlagi različnih pogojev za domače in tuje študente. Sodišče je podalo interpretacijo, da »vsaka oblika izobraževanja, ki predstavlja pripravo za določen poklic, obrt ali zaposlitev ali zagotavlja potrebne veščine za tak poklic /.../, predstavlja poklicno izobraževanje, ne glede na starost, raven usposabljanja učencev ali študentov, tudi če usposabljanje ali izobraževalni program vključuje elemente splošnega izobraževanja« (European Commission, 2006b, str. 102). Na tej osnovi so bili vzpostavljeni pogoji za prve programe izmenjav oziroma mobilnosti za mlade. Poleg programa *Mladi za Evropo*, ki je bil vzpostavljen leta 1988, so se tako oblikovali programi Erasmus leta 1985, namenjen izmenjavi študentov, ter program Comett leta 1986, ki je bil vzpostavljen za namene sodelovanja univerz in podjetij (glej Corbett, 2003).

potreba po vključevanju mladih v politične procese. Kot je osvetlil Harribey (2011, str. 115), so politični predstavniki po protestih leta 1968 mladino »dojemali kot ‘generacijo’« in kot »mobilizirano skupino ali kot skupino, ki je lahko mobilizirana«. Študentski protesti so bili namreč opredeljeni kot »kriza Evropskih družb« (Council of Europe, 1968) in kot nemiri med generacijami, mladi pa dojeti kot »jezna generacija« (Hicter, 1969, str. 15) in kot problem. Podobo mladih kot problema dobro oriše tako imenovano Hicterjevo poročilo za Svet Evrope, ki je bilo »posvečeno obravnavi stanja ‘sveta, ki ima zadosti svoje mladine’« (Harribey, 2011, str. 115). V številnih evropskih državah je posledično politična participacija mladih postala ključna tematika, ki ni ostala spregledana niti na ravni Evropske skupnosti. V deklaraciji z vrha v Haagu (Council of the European Communities, 1969b, str. 16) so voditelji držav članic tako poudarili, da je prihodnost Skupnosti odvisna od »tesnejše povezave mlade generacije« s politikami Skupnosti in pozvali Komisijo, da mora zagotoviti aktivno participacijo mladih pri oblikovanju politik Skupnosti (Corbett, 2011, str. 149–150).¹⁷⁰

S tem napotilom je leta 1970 Evropska komisija organizirala konferenco *Mladina in Evropska skupnost*, ki je predstavljala neposreden odgovor na študentske proteste. Kot je poudarjeno v poročilu s konference, »[o]dločitev za takšen sestanek sega nazaj v prevratniške dneve maja 1968 v Parizu, ko so se mladi in študentje pokazali kot sila, ki jo je treba v modernih družbah upoštevati« ("Youth and the Community", 1970, str. 18). Evropska komisija je tako organizirala konferenco z namenom, da »delegati političnih in nepolitičnih mladinskih organizacij šestih držav skupnega trga in različnih mednarodnih organizacij /.../ izrazijo njihove poglede in kritike neposredno voditeljem Skupnosti« (prav tam). Na ta način je bila konferenca v Bruslju dojeta in opredeljena kot dialog z mladimi, katerega temeljni cilj je bil skupen premislek, kako urediti vključevanje mladih v politike Skupnosti, da ne bi prihajalo do protestov.

Idejo za dialog z mladimi je posledično treba razumeti kot odgovor na politične boje, ki so v obliki protestov rezultirali v zavedanje političnih institucij in predstavnikov, da je politično participacijo mladih treba institucionalizirati. Pri tem pa je pomembno, kako si je Komisija zamišljala in izvedla dialog z mladimi. Kot je poudarjeno v poročilu s konference, se je Komisija soočala z »izjemnimi težavami«, kako organizirati »sestaneke predstavnikov 40 milijonov Evropejcev, starih med 15 in 30«, pri čemer je »zaradi pomanjkanja izvedljive

¹⁷⁰ Evropski parlament (1974, str. 5) je tako poudaril, da deklaracija iz Haaga prepoznava potrebo »povezovanja mladih s politikami Skupnosti z namenom zagotavljanja njihovega uspeha«, kar je po mnenju Parlamenta predstavljalo podlago za »vzpostavitev politik za mladino na evropskih ravni«.

metode izbire med preostalimi« bila »prisiljena povabiti zgolj uveljavljene mladinske organizacije« (prav tam). Že v samih začetkih institucionaliziranja politične participacije mladih v obliki dialoga je prišlo na ravni vabljenja do zamejevanja sodelovanja na predstavnike mladinskih organizacij. Hkrati pa je Komisija, kot je poudarjeno, izbrala *zgolj* tiste organizacije, ki so bile za »vzpostavitev evropske enotnosti«, in ne tistih, ki so imele širše cilje spremembe »kapitalističnega sistema« (prav tam).¹⁷¹ Seleksijski postopek se je tako usmeril na izbiro predstavnikov, ki so bili naklonjeni povezovanju držav v Evropsko skupnost, ter izločil gibanja in organizacije, ki so bile kritične do usmeritev in delovanj Skupnosti.

Kljub temu so se na konferenci oblikovale različne ideje o vključevanju mladih in njihovih problemov v politične procese Skupnosti. Med predlogi so bili med drugim vzpostavitev Evropske pisarne za mlade, v katero bi države članice imenovalle svoje predstavnike, oblikovanje predstavniške institucije za mlade, vzpostavitev »Mladinskega sveta Skupnosti z namenom spodbujanja dialoga med mladimi in Skupnostjo« in vzpostavitev treh komisij mladinskih voditeljev za vprašanja izobraževanja, informiranja in ekonomskih zadev (prav tam). Raznoliki in med seboj nasprotujoči si predlogi so, kot je poudarjeno v poročilu, razkrili »kontroverznost, ki obdaja idejo 'institucionalizacije' Evropskih mladinskih politik« (prav tam, str. 19), kar se je odražalo tudi v rezultatu konference.¹⁷² Komisija je namreč predlagala vzpostavitev institucije, v katero bi vsaka država članica imenovala eksperta na področju mladine, vendar je bil predlog, kot osvetli Corbett (2011, str. 151), na podlagi pritiska mladinskih organizacij na države članice zavrnjen, saj so mladinske organizacije »nasprotovale ustanovitvi še enega telesa /.../, ki naj bi domnevno poznal mladinsko problematiko. Ker so same zatrjevale, da zastopajo mlade v Evropi«, se jim je takšen predlog zdel »paternalističen«.¹⁷³

¹⁷¹ Kot je predstavljeno v poročilu, je Komisija namreč kot »vajo za dialog« organizirala predkonference z »revolucionarnimi študentskimi gibanji skrajne levice«, ki pa so bili »bolj zainteresirani za strmoglavljenje kapitalističnega sistema kot vzpostavitev evropske enotnosti«, zaradi česar naj bi imeli dogodki »malo uspeha« ("Youth and the Community", 1970, str. 18).

¹⁷² Kot je poudarjeno v poročilu (prav tam), so se takoj po odprtju konference mladi uprli predpostavljeni agendi in zahtevali spremembo delovnih skupin, z utemeljitvijo, da »politika in ekonomija ne moreta biti ločeni«. Hkrati pa so se v delovnih skupinah predstavniki »zmernega in levega bloka odprto spopadli« na podlagi ideoloških vprašanj, zato so, kot je predstavljeno v poročilu, desno usmerjene mladinske organizacije vzpostavile novo delovno skupino, ko so uvidele, da njihovi predlogi ne bodo sprejeti. Takšni dogodki odražajo, da je prihajalo tekom dialoga do bojev tako med mladinskimi organizacijami in Komisijo glede vsebine, kaj naj bi obravnavali, kot tudi med mladinskimi organizacijami samimi glede vprašanja, kako razreševati problematike.

¹⁷³ Leta 1969 pa je Evropska komisija (1969a, str. 1, poudarek dodan) v poročilu *European youth and the unification of Europe* poudarila, da je »skupina specialistov za probleme mladih (visokih državnih uradnikov držav članic Evropske skupnosti, izobraževalcev, učiteljev in raziskovalcev s področja socialne psihologije) /.../

Na podlagi te zavrtnitve je Komisija leta 1973 predstavila nov predlog vzpostavitve *Mladinskega foruma evropskih skupnosti* (*Youth Forum of the European Communities*), predstavniške institucije mladinskih organizacij, ki bi bila oblikovana z namenom vključevanja mladih v politične procese Skupnosti (CEC, 1975).¹⁷⁴ Predlog je sprožil različne politične boje, na eni strani med samimi mladinskimi organizacijami, saj je ideja o Forumu naletela na odpor, ker nekatere organizacije niso želele še enega predstavniškega telesa,¹⁷⁵ ki bi govoril v imenu mladih in črpal sredstva, ki jih je Skupnost namenjala mladinskim organizacijam.¹⁷⁶ Na drugi strani pa je sprožil boje tudi med mladinskimi organizacijami in Komisijo, saj so od leta 1975, ko je bil imenovan začasni sekretariat, in vse do uradne vzpostavitve Mladinskega foruma leta 1978 potekala pogajanja med Komisijo ter predstavniki mladinskih organizacij o vlogi in delovanju Forumu (Corbett, 2011, str. 151–153). Na osnovi pogajanj so si mladinske organizacije poleg financiranja Forumu pridobile možnost sodelovanja na sestankih Odbora za mladino in socialne zadeve v Evropskem parlamentu, stalen kontakt s predstavniki različnih generalnih direktoratsv Komisije ter nenazadnje v naslednjih letih tudi sodelovanje pri upravljanju in izbiri projektov v okviru programa Mladi za Evropo (glej Jenkins, 1979; Council of the European Communities, 1988; Corbett, 2011).¹⁷⁷ Z vzpostavitvijo Forumu se je tako institucionalizirala participacija mladih, pri čemer so Komisija in druge EU institucije pridobile kanal, prek katerega naj bi se glas mladih prevajal v politike Skupnosti, hkrati pa so se mnenja

predlagala, da se opravi raziskavo o odnosu mladih do evropske integracije«. Takšne aktivnosti v Evropski skupnosti potrjujejo tezo Geyerja (2000, str. 195), da so bile mladinske politike »vedno del politične usmeritve« Skupnosti, pri čemer je razvidno, da niso bile usmerjene *zgolj* na ekonomski vidik, temveč so bile usmerjene širše, na upravljanje mladih kot problema. Za aktivnosti na ravni mladinskih politik pred letom 1968 bi bila potrebna podrobnejša analiza v arhivih EU institucij, ki presega meje pričujoče doktorske disertacije.

¹⁷⁴ Komisija je sprva podala predlog za Svetovalni odbor mladih (*Youth Advisory Committee*), ki pa je bil na predlog Evropskega parlamenta preimenovan v Evropski mladinski forum in kasneje institucionaliziran kot Mladinski forum Evropskih Skupnosti (glej European Parliament, 1974).

¹⁷⁵ Nekatere mladinske organizacije so namreč predstavljale mladinske odbore organizacij, ki so že bile vključene v socialni dialog s Komisijo. Med njimi je tudi mladinski odbor ETUC (Evropske konfederacije sindikatov), ki je nasprotoval vzpostavitvi Forumu, saj si ni želel, da bi govorili o tematikah brezposelnosti mladih in poklicnega usposabljanja, za katera so bili do tedaj oni prepoznani kot glas mladih (Corbett, 2011, str. 151).

¹⁷⁶ V sredini šestdesetih je Evropska komisija vzpostavila tako imenovani Kreyssingov sklad (*Kreyssing Fund*), ki je zagotavljal sredstva mladinskim organizacijam za aktivnosti na področju informiranja o politikah Evropske skupnosti (Corbett, 2011; Harribey, 2011). V vzpostavitvi sklada lahko prepoznavamo, da si je Komisija že pred protesti leta 1968 zamišljala delovanje mladinskih politik oziroma upravljanja delovanja mladih prek mladinskih organizacij.

¹⁷⁷ Zahteve mladinskih organizacij so bile usmerjene v zagotovitev, da bo imel Forum pravico do konzultacij in podajanja pobud za oblikovanje politik, da bo v celoti financiran s strani proračuna Skupnosti, da financiranje Forumu ne bo ogrozilo sredstev za druge obstoječe mladinske organizacije ter da bo Forum vključen v odločanje o financiranju mladinskih organizacij (Corbett, 2011, str. 151–152). Komisija je potrdila, da bo zagotovila večino sredstev za delovanje Forumu, vendar pa je zavrnila pravico do konzultacij in obveze, da mora obravnavati pobude za oblikovanje politik, saj kot je poudaril takratni predsednik Evropske komisije Roy Jenkins (1979, str. 2), »za takšno pravico ni podlage v pogodbah, niti ni Komisija /.../ pred oblikovanjem politik obvezana h konzultacijam s katerokoli drugo organizacijo«.

mladih institucionalizirala prek predstavniške institucije tako imenovane organizirane mladine oziroma mladinskih organizacij.

Vzpostavitev Foruma je tako neposreden odgovor na proteste študentov ob koncu sedemdesetih, pri čemer so bili mladi in njihova tako imenovana nekonvencionalna oblika participacije dojeti kot problem, odgovor pa je predstavljala institucionalizirana in predstavniška oblika participacije v okvirih Foruma. Mladinski forum je bil namreč zamišljen kot rešitev, prek katere naj bi se glas mladih prenašal na raven Skupnosti in v oblikovanje mladinskih politik. Na konferenci ob prvi obletnici Foruma je takratni predsednik Komisije Jenkins (1979, str. 2) poudaril, da mora Komisija »ostati v tesnih stikih s Forumom« in da »cenijo posebno razmerje« s Forumom. Francoski predsednik Mitterrand (v 2011, str. 39) pa je na generalni skupščini Foruma leta 1995 predstavnik mladinskih organizacij nagovoril z besedami: »Poglejte, koliko časa je trajalo, da je Evropa omogočila mladim, da je vaš glas slišan. Mladi ste morali čakati do leta 1978 /.../ na vzpostavitev Mladinskega foruma«. Ob prepoznanju, da je Mladinski forum s strani politični predstavnikov dojet kot glas mladih, pa je treba razumevati, da se je specifično zamišljanje participacije mladih v obliki Foruma oblikovalo prek političnih bojev. Sprva prek protestov, kasneje prek dialogov z mladinskimi organizacijami in gibanji, nazadnje pa v obliki pogajanj med mladinskimi organizacijami in Komisiji o sami strukturi in delovanju Foruma. Pri tem pa je pomembno, da je institucionalizacija politične participacije mladih in vzpostavitev novega akterja, Mladinskega foruma kot predstavniške institucije mladinskih organizacij, pomembno determinirala zamišljanje, kako naj potekajo dialogi z mladimi v obdobju, ko se je v okvirih vladovanja na ravni Komisije vzpostavila podlaga za okrepljeno sodelovanje na ravni mladinskih politik EU.

4.4.2 Drugačna zgodovina Strukturiranega dialoga

Kljub raznolikim aktivnostim, ki odražajo, da je Evropska skupnost od začetkov evropskih integracijskih procesov tudi onkraj ekonomskih aktivnosti upravljala delovanja mladih, pa se formalen začetek mladinskih politik običajno prepoznava v objavi Bele knjige: nova spodbuda za evropsko mladino (CEC, 2001a). Razloge za takšno pojmovanje je treba prepoznavati v vpeljavi »novih načinov vladovanja« (Dale, 2004, str. 174), del katerih je tudi tako imenovana odprta metoda koordinacije. V okvirih vladovanja in z namenom doseganja ključnega cilja, da EU do leta 2010 »postane najbolj konkurenčno in dinamično na znanju temelječe gospodarstvo

na svetu« (European Council, 2000), so voditelji držav članic z Lizbonsko strategijo leta 2000 vpeljali mehanizem odprte metode koordinacije, ki je bil zamišljen kot način oblikovanja politik na področjih, za katere EU nima neposrednih pristojnosti, kamor spadajo tudi mladinske politike. Odprta metoda koordinacije, ki deluje kot mehanizem postavljanja skupnih ciljev na ravni EU, določitve kriterijev za njihovo doseganje ter poročanje držav članic o doseženih ciljih, je tako predstavljala neposredno podlago za objavo Bele knjige, s katero je bil, kot prepozna Banjac (2014, str. 147), vzpostavljen »podroben in dobro utemeljen okvir za sodelovanje med državami članicami in Komisijo«. ¹⁷⁸ Še pomembneje kot prepoznanje, da je bila z odprto metodo koordinacije vzpostavljena podlaga za bolj sistematično sodelovanje na področju mladine in da je posledično Bela knjiga dojeta kot začetek, pa je spoznanje, da je z Belo knjigo v okviru vladovanja prišlo do spremembe načina oblikovanja mladinskih politik. ¹⁷⁹

V Beli knjigi je namreč izpostavljeno, da je temeljni namen vladovanja »odpreti procese sprejemanja odločitev EU za ljudi, na katere bodo odločitve najbolj vplivale in to vključuje mlade« (CEC, 2001a, str. 4). Hkrati pa je izpostavljeno, da bo »uporaba odprte metode koordinacije prinesla na evropsko raven dodano vrednost, še posebej z okrepitevijo participacije« (prav tam, str. 16). Bela knjiga tako poudarja pomen participacije in jo prepozna kot temeljno načelo oblikovanja in sprejemanja mladinskih politik. Da je participacija z vpeljavo Bele knjige postala ključna usmeritev mladinskih politik je v intervjuju izpostavil tudi nekdanji direktor pri Generalnem direktoratu za izobraževanje, mladino, šport in kulturo pri Evropski komisiji Pierre Mairesse: »z Belo knjigo, s katero je bila vzpostavljena strategija (na področju mladine, op. a.), je bila participacija ključni steber, seveda so bile še ostale, vendar je bila participacija ključna« (Mairesse, osebni intervju, 2018, 9. julij). ¹⁸⁰ Z Belo knjigo je tako na ravni mladinskih politik EU prišlo do sistematizacije participacije kot

¹⁷⁸ V okvirih analiz, ki se osredotočajo na delovanje oblasti, se odprto metodo koordinacije dojema kot oblastno prakso (glej Dale, 2004; Haahr, 2004; Banjac, 2014), kjer se prek vzpostavljanja skupnih ciljev in kvantificiranih indikatorjev ter meril vzpostavlja vladanje na daljšo v okvirih ekonomske oziroma neoliberalne racionalnosti.

¹⁷⁹ Vpetost v širi okvir vladovanja ter vpeljava odprte metode koordinacije kot okvira, ki omogoča okrepljeno sodelovanje na področju mladinskih politik, je razvidna tudi iz Bele knjige. V uvodu je tako izpostavljeno, da je »Bela knjiga popolnoma skladna z Belo knjigo o vladovanju« in da je »odločitev za objavo Bele knjige o mladinskih politikah /.../ rezultat pristopa vladovanja« (CEC, 2001a, str. 4). Hkrati pa je prepoznano, da Bela knjiga z »novim okvirom sodelovanja« vpeljuje »dva ključna aspekta«, pri čemer eden predstavlja »vpeljavo odprte metode koordinacije na specifično področje mladine« (prav tam, str. 5).

¹⁸⁰ Pierre Mairesse je postal vodja enote za mladino pri tedanjem generalnem direktoratu X (kasneje preimenovan v generalni direktorat za izobraževanje in kulturo) leta 1999. Kot vodja enote je bil odgovoren tako za pripravo Bele knjige, kot tudi vpeljavo mehanizma Strukturiranega dialoga. Zvočni posnetek in zapis intervjuja sta v obliki surovih podatkov na voljo v mojem osebni arhivu.

ključnega načina oblikovanja politik in posledično do prepoznanja pomena dialogov z mladimi.¹⁸¹

Ob strinjanju, da je Bela knjiga predstavljala prelomnico, s katero sta bila na raven mladinskih politik vpeljana participacija in prepoznan pomen dialoga z mladimi (glej Cammaerts in drugi, 2016; Banjac, 2017), pa institucije EU kot tudi raziskovalci mladinskih politik v EU postavljajo začetke mehanizma Strukturiranega dialoga v kasnejše obdobje. Komisija (2009b, str. 6) tako opredeljuje, da je bil »strukturiran dialog z mladimi vzpostavljen od leta 2005«. Pri tem se nanaša na domnevno prvo omembo v dokumentih Sveta EU, hkrati pa prepoznava, da je »bil strukturiran dialog med EU institucijami in mladimi implementiran /.../ leta 2007« (European Commission, 2008, str. 1).¹⁸² V študijah, ki reflektirajo vzpostavljanje Strukturiranega dialoga, pa Williamson (2015, str. 87) opazuje, da je proces nastanka »strukturiranega dialoga zrel vse od leta 2001«, pri čemer pa poudarja, da »se je uradno začel leta 2010« (prav tam, str. 91). Banjac (2017, str. 477) pa izpostavlja Resolucijo Sveta EU iz leta 2005 kot »enega najpomembnejših dokumentov za razvoj Strukturiranega dialoga /.../, ker vključuje prvo eksplicitno omembo dialoga z uradnim imenom«. Kljub raznolikim interpretacijam začetkov strukturiranega dialoga, ki segajo od leta 2001 pa vse do 2010, je vsem skupno, da prepoznajo izvor bodisi v omembah v uradnih dokumentih EU ali pa postavljajo začetke v prve dogodke Strukturiranih dialogov. Vendar pa je treba v okvirih genealoškega raziskovanja prepoznati, da so se ključni dogodki za formiranje mehanizma in nenazadnje samega poimenovanja *strukturiranega* dialoga kot ga poznamo danes, dogajali v političnih bojih na ravni procesov priprave Bele knjige leta 2000 in 2001.¹⁸³

¹⁸¹ Kot sem pokazal v predhodnih poglavjih, je prišlo do proliferacije participacije in dialogov ravno prek vladovanja, saj je bila participacija dojeta kot institucionalni okvir, ki bo zagotavljal učinkovito delovanje politik. V tej smeri ni presenetljivo, da je z Belo knjigo, ki je bila vpeljana v okvirih vladovanja, prišlo do vpeljave participacije kot mehanizma sprejemanja mladinskih politik. Ob prepoznanju ekonomske racionalnosti participacije pa je treba osvetliti, kako je v evropskih integracijskih procesih prek političnih bojov prišlo do specifičnega udejanjanja participacije na ravni mladinskih politik in do oblikovanja mehanizma Strukturiranega dialoga.

¹⁸² Evropski mladinski forum (2011), ki je, kot bom pokazal v nadaljevanju, eden ključni akterjev na področju dialoga z mladimi v EU pa »izvor Strukturiranega dialoga« postavlja v »prvo omembo v Resoluciji Sveta EU, sprejeti leta 2005«.

¹⁸³ Pomembno je prepoznati razliko med zapisom *strukturirani* dialog z malo ali veliko začetnico. Zapis z malo zaobjema *idejo* in *proces* izvajanja dialogov z mladimi prek mladinskih organizacij, zapis Strukturirani dialoga z veliko pa predstavlja uradni *mehanizem* oblikovanja EU politik, ki je bil vpeljan v okviru novega sodelovanja na področju mladine 2010-2019. Razliko v zapisu je mogoče zaslediti tudi v EU dokumentih, saj so EU institucije pred letom 2010 uporabljale zapis z malo, z vpeljavo Strukturiranega dialoga kot uradnega orodja, metode oziroma mehanizma oblikovanja politik, pa je uporabljen zapis z veliko začetnico.

Komisija je v skladu s prepoznanim pomenom participacije v okvirih vladovanja za namene priprave Bele knjige namreč organizirala dialoge med mladimi, predstavniki mladinskih organizacij ter političnimi predstavniki držav članic in EU institucij. Ti dialogi so potekali v okviru evropskih konferenc, prve v Parizu leta 2000 in druge v Umei leta 2001. Osrednji namen teh konferenc je bila razprava z mladimi o ključnih tematikah in usmeritvah Bele knjige.¹⁸⁴ Kot je poudaril član kabineta tedanje komisarke za mladino Georges Ternes (2001, str. 9), je bilo ob »napovedi novembra 1999, da bo oblikovana Bela knjiga o mladinski politiki jasno, da ta ne bo imela povsem tehnokratske oblike, temveč nasprotno, da bo temeljila na obsežnih konzultacijah med vsemi deležniki, vpetimi v mladinske politike«, in da bo »vsebinska ter legitimnost Bele knjige izhajala iz teh posvetovanj«. Konferenca v Parizu je tako opredeljena kot prvi dialog z mladimi v EU, saj je, kot je v intervjuju izpostavil Jan Vanhee, državni uradnik in član belgijske delegacije, ki je sodeloval na konferenci, »Paris predstavljal točko brez povratka«, ker je »pomenil začetek vključevanja mladih v vse, kar počnemo« (Vanhee, osebni intervju, 2018, 20. april).¹⁸⁵ Mairesse pa je konferenco v Parizu opisal kot »prvi dober primer strukturiranega dialoga pred Strukturiranim dialogom« (Mairesse, osebni intervju, 2018, 9. julij).¹⁸⁶ Vendar pa je bolj kot samo vsebino konference v Parizu treba osvetliti dogodke pred, med in po konferenci. Prek teh so razvidna različna zamišljanja, kako naj potekajo dialogi z mladimi v EU.

Že pred konferenco v Parizu so mladinske organizacije in predvsem Evropski mladinski forum kot predstavniška institucija mladinskih organizacij v EU začele aktivnosti za prepoznavnost mladinskih organizacij in njihovo vključitev v procese oblikovanja mladinskih politik. Osnovna ideja Komisije je bila, da za pripravo Bele knjige izvede posvetovanja na treh ravneh: dialoge z mladimi in političnimi predstavniki na nacionalnih in EU konferencah, razprave s

¹⁸⁴ Tretja konferenca je bila organizirana v Gentu novembra 2001, na kateri je Evropska komisija mladim in predstavnikom držav članic uradno predstavila vsebino Bele knjige. Pred sklopom treh konferenc pa so v državah članicah potekale nacionalne konzultacije z mladimi. Te naj bi predstavljale podlago za vsebino na EU konferencah, hkrati pa naj bi iz teh konzultacij bili izbrani predstavniki mladih za udeležbo na evropskih konferencah.

¹⁸⁵ Jan Vanhee je kot predstavnik belgijskega ministrstva sodeloval na konferencah v Parizu in Umei, hkrati pa je organiziral tretjo konferenco v Gentu leta 2001. Vanhee je od vpeljave mehanizma sodeloval na vseh dogodkih Strukturiranega dialoga na EU ravni. Intervju sem opravil na EU mladinski konferenci v Sofiji. Zvočni posnetek in zapis intervjuja sta v obliki surovih podatkov na voljo v mojem osebni arhivu.

¹⁸⁶ Analize, ki Pariz obravnavajo kot prvi dialog z mladimi, je treba kritično nasloviti, saj je Komisija, kot sem pokazal v predhodnem podglavju, že leta 1970 organizirala dialoge z družbenimi gibanji mladih in evropsko mladinsko konferenco z mladinskimi organizacijami. Rezultat teh dogodkov je bila vzpostavitev Mladinskega foruma Evropske skupnosti leta 1978. Mladinski forum se je leta 1996 z združitvijo še preostalih dveh predstavniških institucij mladinskih organizacij preimenoval v Evropski mladinski forum, ki je danes krovna institucija mladinskih organizacij v Evropi.

predstavniki držav članic ter konference z raziskovalci. Vendar kot je izpostavljeno v poročilu Foruma (2000, str. 1), namenjenega mladinskim organizacijam članicam, se je po »intervenciji Evropskega mladinskega foruma Komisija strinjala, da organizira še četrti 'steber konzultacij', poimenovan kot 'Posvetovanja s civilno družbo'«. Na tej podlagi je bila organizirana obravnava (*hearing*) med predstavniki mladinskih organizacij, Forumom in Evropsko komisijo z namenom »zagotovitve prispevka in prepoznanja Evropskih mladinskih organizacij ter mrež in drugih organizacij civilne družbe, ki delajo na področju mladine« (MIJARC, 2001, str. 12).¹⁸⁷ Na ta način so si mladinske organizacije, zbrane v Forumu, že pred konferenco v Parizu prizadevale za uveljavitev lastnih pozicij v okviru novega oziroma okrepljenega sodelovanja na področju mladinskih politik EU. Tendence in aktivnosti mladinskih organizacij za prepoznanje njihove vloge pa so postale očitne na konferenci v Parizu. Na njej je postalo razvidno, da si Evropska komisija s podporo Sveta EU na eni strani in mladinske organizacije zbrane okoli Evropskega mladinskega foruma na drugi različno zamišljajo dialoge z mladimi.

Evropska komisija si je konferenco v Parizu, ki se jo je udeležilo 450 mladih in političnih predstavnikov, zamislila kot dialog z mladinskimi organizacijami in tako imenovano neorganizirano mladino, torej z mladimi, ki niso člani mladinskih organizacij. Kot je poudaril Mairesse, so v ta namen »zaposili države članice, da predlagajo dva mlada«, ki sta bila udeleženca nacionalnih konzultacij. S tem »bi pokazali, da ne gre zgolj za ozek dialog z Evropskim mladinskim forumom« (Mairesse, osebni intervju, 2018, 9. julij).¹⁸⁸ Osnovna ideja in pozicija Komisije, ki jo je udeležila s konferenco v Parizu je bila, da so poleg dialogov z mladinskimi organizacijami in Forumom potrebni tudi neposredni dialogi z mladimi. V tej smeri je francoska ministrica Marie-George Buffet (v Council of the European Union, 2000a),

¹⁸⁷ Z vključitvijo civilne družbe so si mladinske organizacije zagotovile, da so njihova mnenja predstavljala del rezultatov konzultacij. Evropski mladinski forum je od mladinskih organizacij prevzel koordinacijo prispevkov in oblikoval skupen predlog. Poleg tega pa si je mladinski forum prizadeval za pridobitev podpore tudi pri drugih institucijah EU. Kot je poudarjeno v poročilu, je Evropski parlament »izrazili poseben pomen vključevanja mladinskih nevladnih organizacij« v proces priprave Bele knjige, hkrati pa je »na podlagi intervencije Mladinskega foruma« Ekonomski in socialni odbor potrdil oblikovanje mnenja o Beli knjigi. Prav tako je kot eksperta pri oblikovanju mnenja izbral člana Foruma, kar je, kot je poudarjeno v poročilu, »zagotovilo močno vključenost Mladinskega foruma v pripravo procesa poročila« (European Youth Forum, 2000, str. 9). To odraža, da je bilo s strani Foruma veliko aktivnosti za vključitev mladinskih organizacij in samega Foruma v procese oblikovanja mladinskih politik ter posledično tudi v dialoge z mladimi.

¹⁸⁸ Že v predhodnih konzultacijah v državah članicah je bil temeljni namen, da se »v posvetovanja vključi raznolike skupine mladih iz različnih okolij, neorganizirane in organizirane« (Swedish presidency of the European Union, 2001, str. 10). Pri tem je Komisija v poročilu poudarila, da je bilo na nacionalnih posvetovanjih med udeleženci »50 odstotkov tistih mladih, ki se soočajo s težavnimi situacijami (npr. marginalizirani mladi) in mladi, ki ne pripadajo kakšni organizaciji«. Hkrati pa je bilo »glede na raznolikost v državah članicah nujno vključiti tudi nacionalne mladinske svete« (European Commission, 2000b).

organizatorica konference v Parizu, ob zaključku poudarila, da mora Unija »nadaljevati začetni dialog z mladimi in vzpostaviti pravo partnerstvo z njimi in njihovimi združenji«. Pozicija pa je bila še bolj eksplicitno izražena v okviru razprave Sveta EU (Council of the European Union, 2000b, str. 4, poudarek dodan). Takoj po konferenci je bilo sporočeno, da je »treba dati nov zagon obstoječim okvirom konzultacij (platformam mladinskih organizacij, še posebej Evropskemu mladinskemu forumu, Mladinskim svetom, združenjem, NVO-jem, podmladkom političnih in sindikalnih organizacij itd.) in poskušati razvijati *nove oblike* participacije za vključevanje mladih bolj neposredno in širše«. S tem so tudi države članice predstavile usmeritev, da želijo zagotoviti participacijo tako prek obstoječih mladinskih struktur, kot tudi prek novih mehanizmov, ki predstavlja idejo neposrednega dialoga z mladimi.

Ideji, da je treba nadaljevati neposredni dialog z neorganizirano mladino in nadalje razvijati mehanizme za dialoge z mladimi onkraj mladinskih organizacij, so na konferenci nasprotovali predstavniki mladinskih organizacij. Kot je poudarjeno v poročilu Evropskega mladinskega foruma (European Youth Forum, 2000, str. 4), je bila na konferenci v Parizu »izjava francoske ministrice za mladino in šport Buffet, da je treba leta 2001 organizirati še eno tovrstno konferenco in vzpostaviti alternativne mladinske strukture, očitno slabo premišljena«. Kot je poudarjeno, je namreč na konferenci »veliko mladinskih voditeljev spregovorilo in nasprotovalo obliki in tudi vsebini teh idej«, pri čemer »je bilo jasno izraženo, da je treba sprva spoštovati mreže, organizacije in strukture mladih, ki na nacionalni in evropskih ravni že obstajajo, in da bi morala biti njihova vloga v procesu upoštevana« (prav tam). Predstavniki mladinskih organizacij so tako na konferenci neposredno nasprotovali ideji, da Evropska komisija organizirana še eno konferenco oziroma dialog, kjer bodo v večini mladi, ki niso predstavniki mladinskih organizacij. Hkrati so nasprotovali razvijanju novih mehanizmov dialoga z mladimi, saj so se zavzemali, da dialog z mladimi poteka prek mladinskih organizacij.

Najbolj očitno pa se je nasprotovanje ideji neposrednega dialoga z mladimi onkraj mladinskih organizacij in Evropskega mladinskega foruma izrazilo v dogodkih po konferenci v Parizu. Na konferenci je bilo namreč izbranih osemnajst predstavnikov mladih z namenom predstavitve rezultatov konference na okrogli mizi z ministri držav članic v okviru Sveta EU, ki je sledila konferenci. Postopek izbire predstavnikov in samo dejstvo, da mladinske organizacije niso bile povabljene na okroglo mizo, je pri Evropskem mladinskem forumu in drugih mladinskih organizacijah sprožilo nasprotovanje. Iz poročila Evropskega mladinskega foruma (prav tam, str. 6) izhaja, da je »povabilo izbrani skupini posameznih mladih naletelo na kritične pripombe«

in da je »Mladinski Forum izrazil zaskrbljenost, da bi lahko povabilo posameznikom z nejasnim statusom povzročilo težave s sistematičnostjo in legitimnostjo«. ¹⁸⁹ Oster odziv pa je bil izražen tudi s strani španskega mladinskega sveta (CJE, 2001, str. 8), kjer so poudarili, da »mladinski sveti ne predstavljajo vseh mladih, vendar so dovolj reprezentativni«. Ocenili so tudi, da je trditev, da je naključna izbira mladih bolj pravična kot pa njihovo zastopanje prek mladinskih organizacij, »laganje civilni družbi in odvzem pravice, da jih zastopajo ljudje, ki so usposobljeni, informirani in odgovorni za predstavitev idej v imenu drugih«. Mladinske organizacije so tako neposredno izrazile nezadovoljstvo in nestrinjanje, da bi, kot je bilo to izvedeno na konferenci v Parizu, političnim predstavnikom ideje mladih predstavljali mladi, ki niso predstavniki mladinskih organizacij. S tem so za namene uveljavitve lastnega vpliva in vključitve v politične procese nasprotovali razvijanju mehanizmov neposrednega dialoga z mladimi.

Pritisk mladinskih organizacij, politični boj za prepoznanje lastne pozicije ter tendenca, da bi dialog z mladimi potekal prek mladinskih organizacij, pa se je odvijal tudi po sprejetju Bele knjige. Komisija (2001a, str. 17) je v Beli knjigi namreč ohranila pozicijo in med predvidene aktivnosti za naslednja leta uvrstila »organizacijo neposrednih dialogov z mladimi v obliki rednih srečanj na posamezne teme«. Pri tem je poudarila, da morajo ti temeljiti na prepoznani »potrebi razširitve participacije onkraj mladih, ki pripadajo organizacijam« (prav tam, str. 27). V tej smeri je predlagala tudi spremembo delovanja mladinskih organizacij, predvsem nacionalnih mladinskih svetov in Evropskega mladinskega foruma, da bi v zagovarjanju interesov mladih vključevali tudi mnenja mladih, ki niso člani organizacij. Tako je bilo v Beli knjigi poudarjeno, da morajo biti mladinski sveti v državah članicah »odprti za mlade, ki ne pripadajo organizacijam« (prav tam, str. 28), na EU ravni pa je bilo poudarjeno, da Komisija (prav tam, str. 16) »brez poseganja v neposredne mehanizme konzultacij /.../ predlaga preoblikovanje Mladinskega foruma, da bo reprezentativen za mlade, ki lahko ali pa ne pripadajo mladinskim organizacijam«. Komisija tako v Beli knjigi ni izključevala neposrednih

¹⁸⁹ Evropski mladinski forum je z nagovorom predsednika sodeloval na pripravljalnem srečanju (*briefing*), ki ga je organizirala Komisija za osemnajst mladinskih predstavnikov dan pred srečanjem z ministri. Pri tem so naslednji dan trije od štirih predstavnikov, ki so bili izmed osemnajsterice izbrani za predstavitev ministrom, bili člani mladinskih organizacij. Posledično je bil, kot je poudarjeno v poročilu Foruma (2000, str. 8), eden od treh poudarkov in sporočil ministrom s strani osemnajsterice »prepoznanje obstoječih mladinskih struktur in še posebej Evropskega mladinskega foruma«. Hkrati pa je v poročilu tudi izpostavljeno, da je »Forum ustno in pisno zaprosil francosko predsedstvo za prisotnost na sestanku z ministri in ponovno pristopil k predstavnikom kabineta francoske ministrice /.../. Kljub temu, da je Komisija podprla željo Mladinskega foruma, pa ni bilo uspeha« (prav tam, str. 5). Te aktivnosti, poleg neposredno izraženih kritik na in po konferenci, odražajo aktivno prizadevanje za prepoznanje in vključitev mladinskih organizacij na nacionalnih ravneh in Foruma na EU ravni.

dialogov z mladimi, temveč jih je ločevala od dialoga z mladinskimi organizacijami na nacionalni ravni in Evropskim mladinskim forumom na EU ravni. Hkrati pa je pritiskala na mladinske organizacije, da se prestrukturirajo na način, da bodo vključevala mnenja neorganizirane mladine.¹⁹⁰

Vsebina Bele knjige in ideja prestrukturiranja mladinskih organizacij sta pri Evropskem mladinskem forumu in mladinskih organizacijah naleti na kritiko. V odzivu Foruma na Belo knjigo (2002, str. 8) je poudarjeno, da je »dejstvo, da niso vsi mladi člani obstoječih struktur« oziroma mladinskih organizacij, kot je bilo izpostavljeno v Beli knjigi, vendar so bili »Forum in mnoge organizacije članice razočarani nad predlogi v Beli knjigi, ker so pokazali pomanjkanje razumevanja s strani Komisije tako glede dela demokratičnih mladinskih organizacij, kot tudi razlogov za nizko stopnjo članstva«. ¹⁹¹ Še bolj neposredne pa so bile mladinske organizacije. Španski mladinski svet (CJE, 2001, str. 7) je tako poudaril, da je »neverjetno, da si institucija kot je Evropska komisija, ki ni izvoljena in ima načeloma dolžnost, da kot javna služba služi interesom državljanov, drzne kritizirati delo mladinskih organizacij, njihovega načina dela in organiziranosti«. V mladinski sekciji Evropske konfederacije sindikatov pa so izpostavili, da so »šokirani, da Bela knjiga ne prepozna vloge, ki jo imajo mladinske organizacije in predstavniška telesa pri spodbujanju participacije mladih« (ETUC Youth, 2001, str. 2).

Na podlagi odzivov mladinskih organizacij je Evropski mladinski forum (2002, str. 9) na Komisijo naslovil zahtevo, da mora v izvajanju predlogov iz Bele knjige »bolj upoštevati vlogo mladinskih organizacij in njihov prispevek, ki ga lahko dajo k podpori participacije mladih v

¹⁹⁰ Da si je Komisija zamišljala dialog na dveh ravneh, neposredno in prek mladinskih organizacij, je razvidno v posebnem sklopu Bele knjige, poimenovanem kot »Dialog z Evropskim mladinskim forumom«. V njem je poudarjeno, da je bil Forum vzpostavljen »z namenom zastopanja mladinskih organizacij na evropski ravni in kot začetek dialoga z mladimi« (CEC, 2001a, str. 74). Komisija pa je ponovno izpostavila, da »bi moral Forum postati dostopen ne zgolj mladinskim organizacijam in nacionalnim mladinskim svetom/.../, temveč tudi mladim, ki niso predstavljeni v teh strukturah« (prav tam, str. 28). Takšen »razširjen Forum pa bi bil logična institucija za dialog z evropskimi institucijami« (prav tam).

¹⁹¹ Ideja ter koncept reprezentativnosti je imel osrednjo vlogo v procesih zamišljanja dialogov z mladimi. Na eni strani so mladinske organizacije kritizirale idejo neposrednih dialogov z mladimi ravno na podlagi reprezentativnosti, saj naj bi naključno izbrani mladi predstavljali *zgolj* svoj pogled in mnenje. Na drugi strani pa je Evropska komisija mladinskim organizacijam in Forumu očitala nereprezentativnost, saj naj bi zastopali zgolj glas manjšega števila mladih, niso pa vključevali pogledov neorganizirane mladine. Kot je poudaril nekdanji predsednik Foruma Giacomo Filibeck (2011, str. 329), je bil argument mladinskih organizacij proti Komisiji sledeč: »Če je res premalo mladih vključenih v združenja in organizacije, bi bilo smiselno, da bi jih podprli v izboljšanju njihovega potenciala razširitve članstva«. Mladinske organizacije so prek Foruma tako pritiskale na večje financiranje, prek katerega naj bi razrešile reprezentativnost, hkrati pa nasprotovale ideji razvijanja mehanizmov in izvajanja neposrednih dialogov z mladimi.

družbi«. Pri tem so poudarili, »da bi bilo treba uvesti mehanizme, ki bi zagotavljali, da se z mladimi opravi posvetovanja v vseh fazah procesa« oblikovanja politik in da so »primerne strukture za takšne konzultacije nacionalni mladinski sveti in Evropski mladinski forum kot demokratične in reprezentativne strukture« (prav tam, str. 9). Enako zahtevo pa so zagovarjale tudi mladinske organizacije s prepoznanjem, »da pozdravljajo predlog organiziranja neposrednih dialogov z mladimi«, kar je bil predlog Komisije v Beli knjigi, vendar »poudarjajo, da bi moral biti ta izveden prek nacionalnih mladinskih svetov in evropskega predstavniškega telesa prek Evropskega mladinskega foruma« (ETUC Youth, 2001, str. 2). Na ta način so idejo Komisije po izvedbi neposrednih dialogov z mladimi preoblikovali v zahtevo po dialogih z mladimi prek mladinskih organizacij.

Ravno v razlikah v zamišljanjih izvajanja dialogov in političnih bojih med mladinskimi organizacijami in Evropskim mladinskim forumom na eni strani ter Evropsko komisijo in Svetom EU na drugi je treba prepoznavati kontekst poimenovanja *strukturiranega* dialoga. Komisija in Svet EU sta se poleg dialoga z mladinskimi organizacijami zavzemala tudi za neposreden dialog z mladimi, medtem ko so si mladinske organizacije prizadevale za *strukturiran* dialog. Takšna pozicija je poudarjena tudi v poročilu Evropskega mladinskega foruma (2000, str. 4): »Če je srečanje v Parizu predstavljalo vrhunec pomembne evropske vaje nabiranja idej mladih o mladinskih politikah, morata sedaj slediti ustrezna refleksija in *strukturiran* dialog«. Po mojem védenju prva omemba strukturiranega dialoga v okviru mladinskih politik EU tako prihaja s strani mladinskih organizacij, natančneje Evropskega mladinskega foruma. Pri tem je »bizarno poimenovanje« (Leon, 2011), kot je bilo na mladinskem spletnem portalu *European Youth Week* nekaj let kasneje označeno ime mehanizma Strukturiranega dialoga, treba razumevati v kontekstih političnega boja mladinskih organizacij za njihovo prepoznanje in vključitev v politične procese. Označevalec *strukturirani* namreč predstavlja idejo, da mora dialog potekati prek mladinskih organizacij in z njimi. Mladinske organizacije so se namreč zavzemale, da same izvajajo procese dialoga z mladimi in da gredo prek njih rezultati dialogov do političnih predstavnikov. Takšna ideja in vizija dialogov pa je nenazadnje imela pomemben vpliv na institucionalizacijo dialogov z mladimi, ki so jo institucije EU začele udejanjati po sprejetju Bele knjige.¹⁹²

¹⁹² Vpliv Evropskega mladinskega foruma in politični boj s Komisijo se je odražal tudi v procesu sprejemanja Bele knjige. Kot je v intervjuju osvetlil Vanhee, je Evropska komisarka Viviane Reding člane svojega kabineta in nekatere predstavnike držav članic, med katerimi je bil tudi Vanhee, na neformalnem kosilu v Bruslju z besedami,

4.4.3 Institucionalizacija Strukturiranega dialoga

Evropska komisija je v Beli knjigi opredelila, da bo v naslednjih letih vpeljala in institucionalizirala dialoge z mladimi. Pri tem je bila ideja, da bo razvijala na eni strani mehanizme neposrednega dialoga z mladimi, na drugi pa dialoge z mladinskimi organizacijami in Evropskim mladinskim forumom. Proces institucionalizacije dialogov po objavi Bele knjige, ki je privedel do specifičnega načina izvajanja dialogov z mladimi v obliki mehanizma Strukturiranega dialoga, je mogoče razdeliti na tri časovna obdobja. Prvo od leta 2002 do 2005, v katerem je na zahtevo Sveta EU oziroma držav članic Komisija začela premisleke, kako oblikovati dialoge z mladimi. Drugo obdobje od leta 2005 do 2009, ki so ga zaznamovale aktivnosti razvoja dialogov ter izvedba prvih mladinskih konferenc v obliki dialogov mladih in političnih predstavnikov na EU ravni. V tretjem od leta 2010 do 2019 pa je z novim okvirjem sodelovanja na področju mladine ter novo EU strategijo za mlade prišlo do vzpostavitve mehanizma Strukturiranega dialoga kot orodja in načina oblikovanja politik ter s tem do izvajanja dialogov z mladimi v EU v obliki, ki je uveljavljena še danes.

Prvo obdobje institucionalizacije dialogov z mladimi se je začelo z usmeritvijo Sveta EU (2002, str. 4), ki je na podlagi Bele knjige Komisiji naložil, »da preuči načine in možnosti za vključevanje problemov mladih v svoje predloge in v programe ter iniciative Skupnosti«. Na tej osnovi je Komisija (2003, str. 6) v predlogu skupnih ciljev za novo sodelovanje na področju mladine, med katerimi je prepoznavala tudi participacijo mladih, izpostavila potrebo po dialogu:

Predstavniška demokracija je eden od temeljev naših družb. Veliko je odvisno od aktivne udeležbe mladih. Družba mora tako zagotoviti boljši odziv na aspiracije in potrebe mladih, če želi, da sprejmejo tradicionalne mehanizme demokracije. Tega ni mogoče storiti brez spremembe odnosa in vedenja. Za uveljavitev mladih v prostorih sprejemanja odločitev in političnega vpliva je bolj kot karkoli drugega ključen dialog. Politične institucije morajo zagotoviti, da so mladi bolj vključeni v mehanizme predstavniške demokracije.

da »ta dokument, ki je naš otročiček, ne bo nosil imena Bele knjige« (*the baby will not have the name of White paper*) (Vanhee, osebni intervju, 2018, 20. april), obvestila, da bo povezovanje na ravni evropskih mladinskih politik imelo manjšo veljavo. Kot je osvetlil Mairesse, je bila takšna odločitev komisarke pod vplivom generalnega sekretariata Komisije, ki je »naenkrat rekel stop«, saj so bile Bele knjige rezervirane »za velike zadeve«, kot je na primer »prihodnost Evropske unije« (Mairesse, osebni intervju, 2018, 9. julij). Nasprotovanje in zaustavitev procesa sprejema Bele knjige je naletelo na oster odziv držav članic in tudi Evropskega mladinskega foruma, ki je v ta namen pred zasedanjem ministrov za mladino v okviru Sveta EU organiziral protest. Kot je poudaril Mairesse, je bilo »to zelo razburljivo obdobje«, ki je rezultiralo v to, da je generalni sekretariat z besedami, da »ne želimo imeti protesta mladih« (prav tam), spremenil odločitev na podlagi katere je bila Bela knjiga novembra 2001 sprejeta. Pritisk v obliki protesta Forumu je tako neposredno vplival na sprejetje Bele knjige.

Na ta način je Komisija v samih začetkih okrepljenega sodelovanja na področju mladinskih politik dialog uokvirila v in za namene predstavniške demokracije. Dialogi z mladimi so tako kot v sedemdesetih letih zamišljeni kot sredstvo preprečevanja protestov. V tej smeri pa je vloga dialogov na eni strani zamišljena kot način spoznavanja potreb, želja, problemov in aspiracij mladih s strani političnih predstavnikov, na drugi pa kot aktivacija mladih v sistem predstavniške demokracije.

V teh okvirih je Komisija (prav tam, poudarek dodan) predlagala ukrepe za implementacijo dialoga, pri čemer je poudarila potrebo »krepitve in razvoja rednega in *strukturiranega* dialoga med političnimi institucijami in mladimi ter njihovimi reprezentativnimi strukturami (nacionalnimi in regionalnimi mladinskimi sveti, Evropskim mladinskim forumom)« ter poudarila, da je treba »zagotoviti vključenost v dialog tistih mladih, ki niso v *strukturiranih* organizacijah, in da te organizacije upoštevajo njihove potrebe«. Predlagane aktivnosti rednega dialoga se nanašajo na že obstoječi dialog EU institucij z Evropskim mladinskim forumom, strukturirani dialog pa, kot je poudarjeno dvakrat, predstavlja implementacijo dialoga z mladimi prek mladinskih organizacij. Prva omemba strukturiranega dialoga v EU dokumentih, ki jo prevladujoče študije mehanizma Strukturiranega dialoga (glej LSE, 2013; Williamson, 2015; Cammaerts in drugi, 2016; Banjac, 2017) izpuščajo, se tako pojavi že v začetnih premislekih Komisije, kako implementirati dialoge z mladimi. Pri tem je Komisija prevzela idejo, da se dialogi z mladimi izvajajo prek uveljavljenih mladinskih struktur, ki so jo mladinske organizacije in Evropski mladinski forum zagovarjale že v procesih priprave Bele knjige.

Razloge za uveljavitev ideje strukturiranega dialoga na ravni Komisije je pojasnil Mairesse, ki je poudaril, da je po objavi Bele knjige na ravni Komisije prevladalo prepričanje, da je participacija mladih v okviru mladinskih politik EU ključna. V tej smeri pa se je postavilo ključno vprašanje, »kako jo implementirati«, odgovor pa je predstavljala ideja »strukturiranega dialoga, ki ni samo (dialog, op. a.) z Evropskim mladinskim Forumom, ampak prek Foruma z vsemi telesi, še posebej z nacionalnimi mladinskimi sveti« (Mairesse, osebni intervju, 2018, 9. julij).¹⁹³ Na vprašanje, zakaj je pri Komisiji prevladal takšna struktura dialogov z mladimi, pa

¹⁹³ Kot je osvetlil Mairesse, je bila Evropska komisija v tistem obdobju razdvojena. »Interno je bil Evropski mladinski forum pri nekaterih zaposlenih, ki niso v celoti poznali narave Evropskega mladinskega foruma, dojet kot lobistična organizacija, /.../ zaradi te tenzije je bilo težko imeti dialog« (Mairesse, osebni intervju, 2018, 9. julij). V tem se deloma kaže tudi pojasnilo, da je Evropska komisija ob pripravi Bele knjige vztrajala pri neposrednih dialogih. Ob prevladi tistih, ki so na Komisiji dojemali Evropski mladinski forum kot primerno organizacijo, prek katere bi lahko potekal dialog z mladimi in ob pomanjkanju idej, kako drugače organizirati neposredne dialoge z mladimi, pa je prevladala ideja strukturiranega dialoga.

je v svojem odgovoru poudaril: »Odgovor je precej enostaven. Predstavljajte si, da ne bi bilo Evropskega mladinskega foruma ... Predstavljajte si, da ne bi bilo kanala za konzultacije, konzultacije koga? 70 milijonov mladih v Evropi? Kako to organizirati?« (prav tam). Nacionalni mladinski sveti in Evropski mladinski forum so po besedah Mairesseja tako predstavljali »sredstvo za Evropske institucije, da so lahko razpravljale z mladimi« (prav tam). Prvo obdobje institucionalizacije dialogov z mladimi je tako zaznamoval premislek, kako organizirati dialoge z mladimi, pri čemer je tako kot v sedemdesetih letih zaradi organizacijskih razlogov prevladala ideja strukturiranih dialogov. S tem pa se je problem Komisije, kako zajeti neorganizirano mladino, s Komisije prenesel na mladinske organizacije, ki naj bi zagotovile, da bo v dialogih slišan tudi njihov glas.

Do leta 2005, ko je Svet EU (2005, str. 6, poudarek dodan) povabil države članice in Evropsko komisijo, da »razvijejo strukturiran dialog z mladimi in njihovimi organizacijami na nacionalni, regionalni, lokalni« in tudi »na evropski ravni /.../ s prirejanjem rednih konferenc med mladimi, njihovimi organizacijami, raziskovalci na področju mladine in oblikovalci politik«, je bila ideja strukturiranega dialoga že dodobra uveljavljena.¹⁹⁴ Tako resolucije ne moremo dojemati kot začetka strukturiranega dialoga, kar je prevladujoča interpretacija študij, ki reflektirajo vzpostavljanje mehanizma Strukturiranega dialoga (glej Williamson, 2015; Banjac, 2017). Kot je razvidno iz samega dokumenta, gre kvečjemu za obdobje razvoja mehanizma. Uveljavitev ideje v mehanizem strukturiranega dialoga po napotilu Sveta EU prepoznava tudi Mairesse, ki je osvetlil, da je Komisija organizirala »v letu 2006 in 2007 številne sestanke s predstavniki držav članic in z Evropskim mladinskim forumom« z namenom razprave o tem, »kako organizirati strukturirani dialog« (Mairesse, osebni intervju, 2018, 9. julij). V oblikovanju organiziranja strukturiranih dialogov je bil vključen tudi Evropski mladinski forum, ki si je že od samih začetkov sistematične vpeljave participacije na prvih dialogih z mladimi v okviru priprave Bele knjige zavzemal, da bi dialogi z mladimi potekali prek mladinskih organizacij.

¹⁹⁴ Tako je v resoluciji leta 2003 Svet EU (2003, str. 7) med ukrepi za večjo participacijo mladih v sistemu predstavniške demokracije pritrdil poziciji Komisije, da je za to treba »spodbujati in razvijati /.../ strukturiran dialog med javnimi in/ali vladnimi organi ter mladimi in njihovimi reprezentativnimi strukturami«. Naslednje leto pa je Komisija (2004a, str. 8) z namenom »boljšega poznavanja in védnosti o mladih« predlagala, da se na ravni držav članic »spodbuja in razvija strukturirane dialoge /.../ med oblikovalci politik, raziskovalci, mladimi in njihovimi organizacijami«. Prav tako je Komisija leta 2004 v predlogu novega programa za mlade *Mladi v akciji* za obdobje od leta 2007 do 2013 pod sklopom »Podpora za politično sodelovanje« opredelila financiranje projektov »srečanj mladih in odgovornih za mladinsko politiko«. Ti projekti so bili namenjeni »podpori političnega sodelovanja in strukturiranega dialoga med mladimi in njihovimi organizacijami in tistimi, ki so odgovorni za mladinsko politiko« (CEC, 2004c, str. 26).

Sestanki Komisije, držav članic in Mladinskega foruma so vodili v določitev okvira izvajanja strukturiranih dialogov, ki ga je Komisija (2006a) predstavila v dokumentu *The European Structured dialogue – basic concepts and activities 2007-2008*. V njem je opredelila potek izvajanja strukturiranega dialoga v štirih korakih. Prvi korak predvideva, da se najprej izvedejo dialogi na lokalni in nacionalni ravni, ki jih skupaj z nacionalnimi institucijami za mladino organizirajo nacionalni mladinski sveti in druge organizacije na področju mladine. Nacionalnim mladinskim svetom je bila dodeljena ključna vloga, saj morajo »zagotoviti, da mladinski seminarji prinesejo konkretne rezultate v obliki pisni zaključkov, priporočil ipd.« (prav tam, str. 5). Na podlagi izvedbe lokalnih in nacionalnih dogodkov je bilo predvideno, da se predstavniki mladih kot udeleženci teh dogodkov udeležijo EU konference, na kateri predstavijo rezultate.¹⁹⁵ Drugi korak tako določa izvedbo EU konferenc, na katerih predstavniki »Komisije, raziskovalci in predstavniki nacionalnih ministrstev /.../ vstopijo v razpravo/dialog s sodelujočimi mladimi« (prav tam, str. 6). Pri tem je navedeno, da morajo biti EU konference »organizirane na učinkovit način ter prinesiti konkretne rezultate v obliki ‘mladinskih deklaracij’ ali ‘akcijskih načrtov’ /.../, slednje pa se mora jemati resno in morajo imeti neposreden učinek na oblikovanje mladinskih politik« (prav tam, str. 3). To naj bi bilo zagotovljeno s tretjim in četrtem korakom, v katerih je določeno, da bodo rezultati oziroma zaključki EU dogodkov »obravnavani v neformalni skupini med predsedstvi, Komisijo, Evropskim parlamentom in predstavniki mladih« (prav tam, str. 6), ki jih zastopa Evropski mladinski forum. Hkrati pa je bilo predvideno, da bodo zaključke obravnavali ministri v okviru Sveta EU ter sprejeli zaključne dokumente v obliki komunikacij, resolucij ali zaključkov, s katerimi naj bi se zagotovilo, da so rezultati dialogov upoštevani pri oblikovanju politik. S tem je bil določen temeljni okvir kasnejšega mehanizma Strukturiranega dialoga, v katerem je bila ključna vloga pripisana mladinskim organizacijam.

V drugem obdobju institucionalizacije dialoga z mladimi in razvojem ideje strukturiranega dialoga so mladinski sveti na nacionalni in Evropski mladinski forum na EU ravni pridobili ključno vlogo v izvajanju dialogov z mladimi. V tem obdobju so bile od leta 2006 do 2009 organizirane tudi prve EU konference, ki so jih, kot je bilo predvideno v zasnovi strukturiranega dialoga, organizirale države, ki so predsedovale Svetu EU. Ti dialogi so predstavljali testiranje

¹⁹⁵ V tem obdobju so bile EU konference poimenovane kot EU mladinski dogodki (*EU youth events*), z vpeljavo mehanizma Strukturiranega dialoga pa so postale poimenovane kot EU mladinske konference (*EU youth conferences*).

in razvijanje ideje strukturiranega dialoga v praksi. Kot je glede tega pojasnil Mairesse, se je mehanizem razvijal tudi prek »številnih konzultacij, številnih dialogov /.../, veliko prakse med Belo knjigo in EU strategijo« za mlade, ki jo je Komisija sprejela leta 2009 (Mairesse, osebni intervju, 2018, 9. julij). Hkrati pa so EU konference predstavljale prostor, kjer so mladi in mladinske organizacije poudarjali potrebo po formalni vpeljavi mehanizma Strukturiranega dialoga kot metode oblikovanja mladinskih politik. V zaključnih dokumentih EU konferenc, kjer so predstavljeni rezultati dialogov, je bilo tako večkrat izpostavljeno, da si mladi želijo »pravi dialog /.../, v namen česar je treba vzpostaviti enakopraven strukturiran dialog med predstavniki mladih in političnimi odločevalci« (Austrian youth event, 2006, str. 5). Na EU konferenci na Češkem pa so mladi izpostavili, da »bi moral biti strukturiran dialog mehanizem upravljanja« (Czech youth event, 2009, str. 6) mladinskih politik. V drugem obdobju je tako prišlo do izgradnje okvira strukturiranih dialogov, izvedbe prvih EU konferenc in pritiska mladinskih organizacij, da strukturirani dialogi postanejo uraden mehanizem oblikovanja EU politik.

Ključen mejnik formalne prepoznave in institucionalizacije Strukturiranega dialoga pa predstavljata sprejetje *Nove strategije za mladino – vlaganje v in opolnomočenje mladih* (CEC, 2009a) ter vzpostavitev *Prenovljenega okvira sodelovanja na področju mladine 2010-2018* (Council of the European Union, 2009), ki je bil vpeljan na podlagi strategije. Komisija je v strategiji Strukturiran dialog namreč prepoznala kot sestavni del odprte metode koordinacije ter »kot prostor skupne refleksije o prioritetah« mladinskih politik (CEC, 2009a, str. 12). Prenovljeni okvir sodelovanja na področju mladine pa je Strukturiran dialog postavil kot »instrument implementacije« odprte metode koordinacije s poudarkom, da »je treba strukturiran dialog z mladimi in mladinskimi organizacijami, ki služi kot forum za nenehno skupno refleksijo o prioritetah, implementaciji in spremljanja evropskega sodelovanja na področju mladine, udeležati in razvijati« (Council of the European Union, 2009, str. 4). Vpeljava Strukturiranega dialoga kot mehanizma izvajanja odprte metode koordinacije tako predstavlja tretje obdobje institucionalizacije dialoga z mladimi, s katerim se je specifično zamišljanje dialoga z mladimi v obliki strukturiranih dialogov prek mladinskih organizacij prevedlo v prakso v obliki enega od političnih mehanizmov, prek katerih se postavljajo cilji in izvajajo ter spremljajo mladinske politike v EU.¹⁹⁶

¹⁹⁶ Pomembno je prepoznanje, da je osnutek nove strategije za mlade s skorajda identičnim naslovom *Investing in youth: An empowerment strategy* prišel že leta 2007 s strani možganskega trusta BEPA (*Bureau of European*

Nova strategija za mladino, na podlagi katere je bil oblikovan okvir sodelovanja na področju mladine za obdobje 2010-2018, je po besedah Mairesseja tako predstavljala »enega ključnih mejnikov /.../, s katerim smo uradno predlagali Strukturiran dialog« (Mairesse, osebni intervju, 2018, 9. julij). Hkrati pa je osvetlil, da sta se oblikovanje mehanizma Strukturiranega dialoga ter premislek, »s katerimi metodami, kako s predsedujočo trojko, ali potrebujemo poseben program«, začela »že leto ali dve pred strategijo za mlade« (prav tam). Komisija je tako leta 2008 objavila dokument *The new concept of the European structured dialogue with young people*, s katerim je v »pravilih implementacije« poudarila, da »strukturiran dialog lahko in mora potekati prek mladinskih organizacij« in da »si morajo mladinske organizacije prizadevati doseči mlade izven lastnega članstva« (European Commission, 2008, str. 2). Na ta način je bilo uradno prepoznano, da so mladinske organizacije ključen kanal, prek katerih poteka Strukturiran dialog kot mehanizem oblikovanja mladinskih politik.

Vloga mladinskih organizacij je razvidna tudi iz specifične organizacije dialogov z mladimi prek mehanizma Strukturiranega dialoga, ki je ostala v svoji temeljni strukturi enaka vse do danes. Od leta 2010 je Strukturiran dialog institucionaliziran kot mehanizem, ki poteka v 18 mesečnih ciklih in posledično zajema tri polletna predsedstva držav članic Svetu EU. Tri države članice v okviru Sveta EU določijo skupno tematiko, na podlagi katere se izvedejo sprva dialogi med mladimi in političnimi predstavniki na lokalni in nacionalni ravni. Za koordinacijo teh dialogov v državah članicah je pristojna Nacionalna delovna skupina (*National working group*), v kateri ima ključno vlogo nacionalni mladinski svet. Ta je zadolžen za poročanje o rezultatih dialogov, izvedenih v državah članicah, Evropskemu usmerjevalnemu odboru (*European steering committee*). V slednjem so predstavniki Komisije, predsedujočih držav članic, njihove nacionalne agencije in nacionalni mladinski forumi, predseduje pa mu Evropski mladinski forum. Na EU ravni pa je vsakih šest mesecev organizirana Evropska mladinska konferenca med mladimi in političnimi predstavniki, ki jo organizirajo države predsedujoče Svetu EU. Ključno vlogo koordiniranja strukturiranega dialoga na EU ravni ima Evropski usmerjevalni odbor, ki je med drugim zadolžen za pripravo vprašanj za lokalne in nacionalne dialoge,

Policy Advisers), ki svetuje neposredno predsedniku Evropske komisije (BEPA, 2007). V tem dokumentu je predstavljen tudi »Strukturiran dialog«, pisan z veliko začetnico, kot mehanizem, »ki bi lahko zagotovil mladim glas in institucijam uporabne informacije« za oblikovanje mladinskih politik (prav tam, str. 72). Kot je osvetlil Mairesse, je bila Evropska komisija »v stiku z BEPA, in vse te stvari, ki pridejo prek internega možganskega trasta, ki je blizu predsedniku, so bile dobre za nas, imeli smo več sestankov in nismo bili presenečeni z predlogom BEPA« (Mairesse, osebni intervju, 2018, 9. julij). S tem je nakazano, da je Komisija prek BEPA pridobivala podporo za novo strategijo in hkrati za uveljavitev Strukturiranega dialoga kot mehanizma oblikovanja mladinskih politik.

zbiranje rezultatov nacionalnih posvetovanj in pripravo zaključkov EU mladinskih konferenc (glej European Commission, 2012b).¹⁹⁷ V takšni strukturi izvedbe dialogov z mladimi imajo tako ključno vlogo nacionalni mladinski sveti v državah članicah ter Evropski mladinski forum na EU ravni. V tem okviru in s Strukturiranim dialogom kot uradnim mehanizmom oblikovanja politik je bilo tako od leta 2010 izvedenih že sedem ciklov Strukturiranega dialoga oziroma enaindvajset EU mladinskih konferenc ter številni dialogi med mladimi in političnimi predstavniki na ravni nacionalnih držav, kar je pomembno prispevalo k proliferaciji dialogov v EU.

Proces institucionalizacije, ki je pripeljal do kompleksnega izvedbenega okvira dialogov z mladimi v obliki Strukturiranega dialoga, se je tako vzpostavljala skozi tri obdobja. V prvem, ko je zaradi pragmatičnih razlogov izvedbe dialogov z mladimi s strani Komisije prevladala ideja strukturiranih dialogov, ki so jo zagovarjale mladinske organizacije že ob vpeljavi Bele knjige. V drugem obdobju, ko je Komisija skupaj z Evropskim mladinskim forumom in državami članicami razvijala in določila osnovne koordinate izvajanja strukturiranih dialogov, ki so omogočile izvedbo prvih EU konferenc. V tretjem obdobju pa se je mehanizem Strukturiranega dialoga dokončno razvil ter postal mehanizem oblikovanja in izvajanja EU politik za mlade. Vendar pa je proces institucionalizacije in današnji okvir Strukturiranega dialoga, ki je večkrat opredeljen kot deliberativen mehanizem, treba obravnavati v širšem kontekstu političnih bojev, ki so predstavljali podlago za specifično zamišljanje dialogov z mladimi v obliki Strukturiranega dialoga. Že sama institucionalizacija participacije mladih v sedemdesetih v obliki Mladinskega foruma, ki je bil s strani Komisije vzpostavljen kot odgovor na študentske proteste, je omogočila, da so mladinske organizacije ob pripravi Bele knjige zagovarjale izvajanje strukturiranih dialogov prek uveljavljenih mladinskih struktur. Hkrati pa so boji za izvajanje dialogov prek mladinskih organizacij potekali tudi po objavi Bele knjige. Prek prizme delovanja oblasti postane tako na primeru genealogije Strukturiranega dialoga razvidno, da se deliberativni mehanizmi vedno vzpostavljajo prek političnih bojev in da posledično razmerja moči vedno določajo načine izvajanja dialogov. Vendar pa ni dovolj zgolj prepoznanje, da se deliberativne prakse vzpostavljajo prek razmerij moči, temveč je treba osvetliti, kot bom pokazal prek analize delovanja Strukturiranega dialoga v naslednjem poglavju, da so tudi v

¹⁹⁷ Treba je prepoznavati, da se je mehanizem Strukturiranega dialoga konstantno dopolnjeval in spreminjal. Eno najpomembnejših sprememb je predstavljalo izvajanje dialogov na lokalni in nacionalni ravni, ki so se sprva izvajali vsakih šest mesecev, kasneje pa enkrat v osemnajstmesečnem ciklu, pri čemer so tri mladinske konference na EU ravni ostale.

procesih deliberacije in izvajanja dialogov prisotna razmerja moči in da je posledično treba dialoge dojemati kot oblastne prakse oziroma mehanizme, prek katerih deluje oblast.

5 DELOVANJE OBLASTI PREK DIALOGA Z DRŽAVLJANI: ŠTUDIJA PRIMERA STRUKTURIRANEGA DIALOGA

Preden se posvetimo študiji primera Strukturiranega dialoga, je treba narediti dve referenci na dosedanje uvide. Prvič, specifični institucionalizirani mehanizmi dialogov z državljani se vzpostavljajo v političnih bojih. Drugič, mehanizmi dialogov z državljani na ravni EU so vpeti v ekonomsko racionalnost politične participacije, ki se je vzpostavila v okvirih vladovanja. Ekonomska racionalnost politične participacije, na ravni katere je delovanje družbe zamišljeno v okvirih trga, je razvidna tudi iz vloge, ki je pripisana Strukturiranemu dialogu z mladimi. Tako so voditelji držav članic v Laekenu (European Council, 2001, str. 21) poudarili, da mora EU postati »bolj učinkovita«, za doseganje tega pa mora razrešiti »ključni izziv: kako državljane, predvsem mlade, približati evropskemu projektu in evropskim institucijam«. Na enakih premisah zagotavljanja učinkovitosti politik pa je utemeljen tudi Strukturiran dialog, saj je Svet EU (2015a, str. 10) izpostavil, da »rezultati dialoga med mladimi in političnimi predstavniki pomembno prispevajo /.../ k oblikovanju na dokazih temelječih in učinkovitih politik EU«. Na ta način se dialoge z državljani, vključno z mehanizmom Strukturiranega dialoga, dojema kot institucionalni okvir ter orodje, ki bo prek spoznavanja potreb in želja državljanov, legitimiranja političnih odločitev ter posledično preprečevanja uporov, zagotovil učinkovitost procesov oblikovanja in sprejemanja odločitev ter širše, delovanja Skupnosti.¹⁹⁸

Nenazadnje se ekonomska logika odraža tudi v zadnjem, šestem ciku Strukturiranega dialoga, ki je bil predmet sledeče študije primera. Namen šestega cikla z naslovom *Mladi v Evropi: kako naprej?* je bil namreč usmerjen v pripravo nove strategije za mladino 2019-2027 prek Strukturiranega dialoga. Kot je bilo predstavljeno v obrazložitvi cikla, je »prihodnost Evrope odvisna od participacije mladih in smiselne vključitve njihove perspektive v razvoj EU«, zato naj bi dialogi v okviru šestega cikla prispevali k »podrobnejši razpravi o tem, kako bi lahko strategija, odgovarjajoč na potrebe, pravice in želje mladih, delovala najbolj učinkovito« (European Steering Committee, 2017, str. 1). S tem so bili dialogi v okviru šestega cikla

¹⁹⁸ Vpetost v ekonomsko racionalnost se kaže tudi v nenehnih klicih in poudarjanju potrebe po izboljšanju Strukturiranega dialoga. Svet EU (2017b, str. 7) je tako za obdobje 2019-2027 »pozval k preučitvi, kako izboljšati dialog in ga v prihodnosti narediti učinkovitejšega«. Komisija (2018b, str. 3) pa je v novi strategiji za mladino prepoznala potrebo »[i]zboljšanja vpliva političnih odločitev na mlade s pomočjo dialoga«. Na ta način nenehni pozivi k izboljšanju mehanizma Strukturiranega dialoga sledijo logiki zagotavljanja bolj učinkovitih mladinskih politik prek dialoga.

namenjeni pripravi strategije za prihodnje osemletno obdobje, katere ključni cilj je zagotavljanje učinkovitosti mladinskih politik, mehanizem Strukturiranega dialoga pa je predstavljal orodje za doseganje učinkovitosti.

Ob prepoznanju vpetosti v ekonomsko racionalnost politične participacije je uvodoma pomembno še spoznanje, da opredelitve in dojetanja Strukturiranega dialoga odslikavajo zakoreninjeno podobo dialoga, ki izhaja tudi iz teoretskih predpostavk deliberativne demokracije. Svet EU (Council of the European Union, 2012b, str. 1) je tako opredelil »Strukturiran dialog« kot »participativni proces od spodaj navzgor«, kar pomeni, da mladi in politični predstavniki v dialogih od lokalne prek nacionalne in vse do EU ravni skupaj sooblikujejo mladinske politike na vseh ravneh.¹⁹⁹ Poleg možnosti sodelovanja v procesih Strukturiranega dialoga od lokalne pa vse do EU ravni se nenehno poudarja enaka pozicija sodelujočih. Strukturiran dialog je tako predstavljen kot proces »participacije mladih v razpravi z oblikovalci politik, v katerem imata oba deležnika *enako* priložnost prispevati k doseganju skupnih ciljev (European Youth Forum, 2012, str. 6, poudarek dodan).

Nenazadnje pa se je podoba *skupnega* in *enakopravnega* dialoga odražala tudi v zadnjem, šestem ciklu Strukturiranega dialoga, saj je bilo v ciljih mladinske konference v Avstriji poudarjeno, da Strukturiran dialog »združuje mlade in oblikovalce politik, ki želijo *skupaj* oblikovati prihodnost Evrope« (EUYC Vienna, 2018a, poudarek dodan). Hkrati je bilo poudarjeno, da »[v]rhunec Strukturiranega dialoga« predstavljajo »EU mladinske konference, kjer politični odločevalci in predstavniki mladih delujejo *skupaj* – to je *deliberativna demokracija*« (EUYC Vienna, 2018b, poudarek dodan). Strukturiran dialog je tako bodisi neposredno opredeljen kot proces deliberativne demokracije, ali pa predstavljen kot prostor, ki je *osvobojen* razmerij moči ter kot proces, v katerem imajo vsi deležniki, še posebej mladi, enako možnost sodelovanja in vplivanja na oblikovanje mladinskih politik. Takšne opredelitve odražajo temeljno pozicijo deliberativne demokracije, ki sem jo podrobneje predstavil v drugem poglavju, in sicer da mora biti v dialogu moč odsotna in da je edina moč »brezprisilna sila

¹⁹⁹ Enaka podoba se izgrajuje tudi prek mladinskih organizacij, saj Evropski mladinski forum (2017, str. 2) opredeljuje Strukturiran dialog kot proces, »kjer se ideje razvijajo na lokalni ravni in potujejo navzgor do tiste ravni, kjer je implementacija najbolj relevantna«. Na ta način naj bi bilo mladim »omogočeno, da so prek kontinuiranega sodelovanja med predstavniki mladih in političnimi odločevalci vključeni v oblikovanje politik, ki jih zadevajo (European Youth Forum, 2018).

boljšega argumenta« (Dryzek, 2000, str. 172; glej tudi Habermas, 1990, 1995; Mansbridge in drugi, 2010).

Podobo mehanizma Strukturiranega dialoga kot prostora, v katerem mladi in politični predstavniki skupaj sooblikujejo mladinske politike, dobro orišejo tudi sledeče izjave mladih, ki sem jih pridobil prek intervjujev na dogodkih Strukturiranega dialoga. Lucia,²⁰⁰ facilitatorica Strukturiranega dialoga na eni od evropskih mladinskih konferenc v okviru šestega cikla, je tako poudarila, da je najbolj pozitivna lastnost Strukturiranega dialoga možnost, da »kot normalna najstnica v majhnem mestu nekje v moji državi na primer sedim za mizo z županom in se počutim enakopravno /.../. [P]rav tako pa gre to vse do evropskega nivoja, kjer lahko kot mlada oseba iz katerekoli države sedim skupaj s Komisarjem in se čutim njemu enaka« (Lucia, osebni intervju, 2018, 13. marec).²⁰¹ Facilitatorja Anita in Boris pa sta na lokalnem dogodku Strukturiranega dialoga v Sloveniji mladim udeležencem mehanizem Strukturiranega dialoga predstavila sledeče: »Kaj mislimo, ko rečemo Strukturiran dialog? Neka čudna beseda, ki pomeni, da je Evropa naredila dialog, da bi dobila mnenja od vas. /.../. Zakaj je nastal? O mladih so odločali drugi, mladi so dovolj pametni, da odločajo o svojih zadevah. Zato pobiramo vaša mnenja /.../ od spodaj navzgor, tista mnenja, ki so najbolj pogosta, pošljemo gor. Zato potrebujemo vaša mnenja« (Zapiski s terena).²⁰² Iz teh izjav je razvidno, da Strukturiran dialog ti mladi opredeljujejo kot prostor enakih možnosti. Razvidna je tudi njihova percepcija o enakopravnosti sodelovanja med vsemi akterji, ki implicira, da v procesih Strukturiranega dialoga razmerja moči niso prisotna. Ta se dodatno utrjuje tudi prek akterjev, ki imajo vlogo organiziranja in upravljanja procesa Strukturiranega dialoga.

Na podlagi teoretskih izhodišč o delovanju oblasti in hkrati zgodovinskih kontekstov vpeljave dialogov z mladimi tekom evropskih integracijskih procesov je treba biti do podobe Strukturiranega dialoga kot mehanizma, v katerem so razmerja moči odsotna, in prostora, kjer mladi in politični predstavniki skupaj sooblikujejo mladinske politike, zadržan. Na eni strani namreč že iz genealogije Strukturiranega dialoga, ki sem jo osvetlil v preteklem poglavju, postane razvidno, da se je ideja dialogov z mladimi institucionalizirala na podlagi političnih bojev med mladinskimi organizacijami in političnimi institucijami, predvsem Evropsko

²⁰⁰ Metodološke korake izvajanja raziskave, vključujoč etično dimenzijo raziskovanja in anonimizacijo intervjuvancev, podrobneje predstavim v nadaljevanju.

²⁰¹ Zvočni posnetek in zapis intervjuja sta v obliki surovih podatkov na voljo v mojem osebni arhivu. Enako velja tudi za vse naslednje intervjuje, ki jih uporabljam v analizi.

²⁰² Zapiski so v obliki surovih podatkov na voljo v mojem osebni arhivu.

komisijo. Na drugi strani pa je deklarativna podoba Strukturiranega dialoga kot prostora enakopravnega dialoga nasprotna teoretskim uvidom iz tretjega poglavja, da so razmerja moči inherentna političnemu. Pri tem je za namene razumevanja delovanja oblasti treba razkrivati, kako se v dialogih kot procesih oblikovanja političnih odločitev vzpostavljajo in delujejo razmerja moči. Na podlagi zapostavljenih teoretskih uvidov, da je »moč v dialogih vseprisotna«, kar pomeni, da »moč ne obstaja brez dialoga, prav tako kot dialog nujno vsebuje moč« (Hammond in drugi, 2003, str. 150), je treba tako tudi mehanizem Strukturiranega dialoga preučevati prek prizme delovanja oblasti.

Večina študij Strukturiranega dialoga (glej LSE, 2013; Kiilakoski in Gretschel, 2014; Cammaerts in drugi, 2016) izhaja iz teoretskih predpostavk deliberativne demokracije in v svoji normativni usmeritvi identificira predloge za izboljšavo Strukturiranega dialoga v smeri deliberativnega ideala, kjer moč prisile ne bi bila prisotna. Posledično raziskovalnega pogleda ne usmerjajo v vprašanje, kako se v procesih izvajanja dialogov odražajo razmerja moči, in Strukturiranega dialoga ne prepoznavajo kot mehanizma delovanja oblasti. Še več, kot izpostavljajo Hammond, Anderson in Cissna (2003, str. 125), »ostaja razmerje med dialogi in močjo relativno neraziskano«. Več kot desetletje kasneje enako ugotavlja tudi Lee (2015, str. 5), ki poudari paradoks »obsežne literature o pomenu večjega sodelovanja državljanov v javnem življenju«, pri čemer pa zgolj redke raziskave »posvečajo pozornost posledicam institucionaliziranih participativnih praks« dialogov. Na podlagi prepoznanj, da obstoječe študije Strukturiranega dialoga niso senzibilne za razmerja moči in da obstaja tudi širša potreba po razumevanju, kako se prek dialogov izgrajuje in deluje oblast, sem uvidel smotrnost študije primera Strukturiranega dialoga. Namen sledečega poglavja je tako kritično nasloviti zakoreninjeno podobo Strukturiranega dialoga kot prostora, kjer razmerja moči niso prisotna, hkrati pa osvetliti, kako deluje oblast v in prek mehanizma Strukturiranega dialoga med mladimi in političnimi predstavniki v EU.

V ta namen sem izhajal iz usmeritve, da pristop »opazovanja ljudi medtem, ko deliberirajo, v prepletu s poglobljenimi intervjuji z udeleženci« (Delli Carpini in drugi, 2004, str. 328) lahko ponudi poglobljeno razumevanje dialogov. Etnografsko raziskovanje oziroma raziskovanje Strukturiranega dialoga prek opazovanja z udeležbo je bilo, kot sem predstavil v tretjem poglavju, uokvirjeno v tako imenovano »razširjeno študijo primera« (Burawoy, 1998; Tavory in Timmermans, 2009; Golob in Giles, 2015). Ključen aspekt razširjene študije primera pa je tesen preplet teorije in raziskovanja z udeležbo, saj so teoretski uvidi bistveni v vsaki dimenziji

etnografskega raziskovanja, od oblikovanja začetnih raziskovalnih vprašanj do interpretacije pridobljenih podatkov (Burawoy, 1998, str. 15). V ta namen je raziskovanje prek opazovanja z udeležbo predstavljalo zbir orodij in tehnik, vključno s polstrukturiranimi intervjuji, prek katerih sem spoznaval, kako se vzpostavlja in deluje oblast prek Strukturiranega dialoga. Teoretski okvir, na katerem je temeljilo opazovanje z udeležbo, pa je predstavljala analitika oblasti.

5.1 Metodologija študije primera Strukturiranega dialoga

Raziskovanje študije primera je bilo zamejeno na tako imenovani šesti cikel Strukturiranega dialoga, ki je potekal od začetka julija 2017 do konca decembra 2018. Vsak cikel Strukturiranega dialoga predstavlja zaključeno celoto, saj je namenjen obravnavi ene tematike, ki je pomembna za razvoj mladinskih politik v EU. V vsakem ciklu so organizirane tri evropske mladinske konference, ki jih gostijo države predsedujoče Svetu EU. Evropske mladinske konference predstavljajo mejnike, s katerimi je potek Strukturiranega dialoga razdeljen v tri faze. V prvi, ki poteka pred prvo konferenco, se odvija razprava o skupnem razumevanju tematike cikla med vsemi vključenimi deležniki. Rezultat prve faze, ki se zaključi z EU mladinsko konferenco, je skupen okvir in vprašanja za konzultacije in dialoge med mladimi in političnimi predstavniki v državah članicah. Druga faza tako predstavlja izvedbo dialogov v državah članicah in se zaključi z mladinsko konferenco, na kateri se razpravlja o rešitvah, ki so izšle iz nacionalnih dialogov. V zadnji fazi se oblikujejo priporočila za delovanja oziroma mladinske politike na različnih nivojih, od lokalne do EU ravni. Faza se zaključi s tretjo konferenco, ki rezultira v resoluciji Sveta EU kot prispevkom k nadaljnjim usmeritvam mladinskih politik v EU (European Youth Forum in European Commission, 2013; European Youth Forum, 2017).

Šesti cikel, v času katerega so Svetu EU predsedovale Estonija, Bolgarija in Avstrija, je nosil naslov *Mladi v Evropi: kako naprej?*. Namenjen je bil pridobivanju mnenj mladih za oblikovanje nove strategije za mladino za naslednje devetletno obdobje. V tem ciklu so bile organizirane tri EU mladinske konference: prva v Talinu, in sicer oktobra 2017, druga aprila 2018 v Sofiji in tretja septembra 2019 na Dunaju. V skladu z ustaljenim okvirom so med prvo in drugo evropsko mladinsko konferenco v državah članicah potekale nacionalne konzultacije oziroma dialogi med mladimi in političnimi predstavniki. Raziskovalno sem se osredotočil na

potek Strukturiranega dialoga v šestem ciklu na EU ravni v okvirih evropskih mladinskih konferenc, na nacionalni ravni pa sem spremljal izvajanje Strukturiranega dialoga v Sloveniji.

Vstop na teren in začetek etnografskega raziskovanja sem pričel v začetku leta 2018 s sestanki na Mladinskem svetu Slovenije (MSS), ki koordinira tako imenovano Nacionalno delovno skupino (*National working group*), zadolženo za izvajanje Strukturiranega dialoga v Sloveniji.²⁰³ V kontekstu spoznavanja Strukturiranega dialoga v Sloveniji sem opravil intervju s predstavnikom MSS in predstavnikom Urada Republike Slovenije za mladino, ki deluje v okviru Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport (URSM). Ker gre za ključna deležnika, ki sta vpeta v izvajanje Strukturiranega dialoga v Sloveniji in EU ravni, sta intervjuja predstavljala podlago za nadaljnje raziskovanje. V okviru preučevanja poteka Strukturiranega dialoga v Sloveniji sem se udeležil srečanja facilitatorjev Strukturiranega dialoga, ki ga je organiziral MSS, sestanka Nacionalne delovne skupine za Strukturiran dialog in dveh dogodkov Strukturiranega dialoga v Sloveniji. Na vseh dogodkih sem bil v vlogi raziskovalca s tako imenovano zmerno udeležbo (glej DeWalt, 2015), ki označuje aktivno prisotnost na dogodku ter spremljanje, opazovanje in zapisovanje poteka samih dialogov. Hkrati pa zmerna udeležba ne predvideva aktivne udeležbe v samih dialogih, in sicer v izogib *prevelikega* vpliva na samo vsebino dialogov. Po dogodkih sem opravljal intervjuje s facilitatorji in udeleženci dogodkov, pri čemer sem v Sloveniji opravil 9 intervjujev z udeleženci in tri intervjuje s facilitatorji.

V okvirih preučevanja izvajanja Strukturiranega dialoga na EU ravni sem opravil intervju s predstavnikom Evropskega mladinskega foruma, ki koordinira Evropski usmerjevalni odbor (*European steering committee*)²⁰⁴ in je zadolžen za izvajanje Strukturiranega dialoga v EU ter predstavnico Evropske komisije, ki pokriva področje Strukturiranega dialoga na Komisiji. Enako kot v kontekstu Slovenije sta tudi ta intervjuja s ključnima deležnikoma predstavljala podlago za nadaljnje raziskovanje poteka Strukturiranega dialoga na EU ravni. Opazovanje z udeležbo izvajanja Strukturiranega dialoga v EU je zajemalo tri dogodke, in sicer pripravljalo srečanje facilitatorjev v Sofiji ter Evropski mladinski konferenci, prvo v Sofiji in drugo na

²⁰³ Nacionalna delovna skupina je koordinacijsko telo Strukturiranega dialoga na nacionalni ravni, ki ji prevladujoče predsedujejo nacionalni mladinski sveti. V Sloveniji Nacionalni delovni skupini predseduje MSS, v njej pa sodelujejo predstavniki Mladinske mreže MaMa, Ministrstva za izobraževanje, znanost, kulturo in šport, Urada RS za mladino, Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve ter enake možnosti in zavoda MOVIT. Slednja je nacionalna agencija za programe EU na področju mladine.

²⁰⁴ Evropski usmerjevalni odbor sestavljajo predstavniki Evropskega mladinskega foruma, ki predseduje odboru, Evropska komisija, tri predsedujoče članice Sveta EU ter nacionalni mladinski sveti iz teh držav. Stalna člana sta torej Evropski mladinski forum in Komisija, države članice in nacionalni mladinski sveti pa se vsakih osemnajst mesecev, kolikor traja cikel Strukturiranega dialoga, menjajo.

Dunaju. Na teh dogodkih sem opravil deset intervjujev, dva intervjuja s facilitatorji in osem intervjujev z udeleženci, med katerimi so bili predstavniki mladih, raziskovalci in oblikovalci politik.²⁰⁵

Korpus podatkov za analizo je poleg transkriptov intervjujev zajemal še dokumente o šestem ciklu Strukturiranega dialoga, ki sem jih pridobil s strani MSS, URSM, facilitatorjev dogodkov in na spletu. Kot podatke za analizo sem uporabil tudi zapiske z dogodkov in raziskovalni dnevnik. Zapiski z dogodkov predstavljajo opažanja o dogajanju, poteku in izvedbi samega procesa Strukturiranega dialoga, ki so bili opravljeni ob neposrednem opazovanju dogodka. V zapiskih z dogodkov so navedene neposredne izjave udeležencev in opažanja poteka dogodkov. Raziskovalni dnevnik pa predstavlja zapis moje refleksije takoj po dogodku.

Podatke sem na podlagi teoretskih uvidov, da so razmerja moči v dialogih vedno prisotna, kodiral tako, da sem identificiral razmerja moči v procesu izvajanja Strukturiranega dialoga. Na eni strani sem prepoznaval, prek katerih struktur, procesov, mehanizmov, praks in tehnik lahko kritično naslovimo zakoreninjeno podobo in prepričanje, da v procesih Strukturiranega dialoga razmerja moči niso prisotna. V tej smeri sem se osredotočil na opazovanje, kje prihaja do discipliniranja in onemogočanja enakosti v procesih Strukturiranega dialoga, torej kje se kaže tako imenovana negativna moč. Na drugi strani pa je bil fokus na tako imenovano produktivno moč in sicer, kje in kako se vzpostavlja, omogoča in spodbuja specifična delovanja akterjev. Osredotočal sem se torej na to, kako deluje mehanizem Strukturiranega dialoga kot specifična oblastna praksa, prek katere se vzpostavlja delovanje političnih institucij in mladinskih politik v EU ter hkrati kot prostor, v katerem se konstituira specifično upravljanje delovanj posameznikov in v katerem posamezniki oblikujejo subjektiviteto.

Ugotovitve bodo predstavljene v treh sklopih. V prvem bom osvetlil izvedbo šestega cikla Strukturiranega dialoga v Sloveniji. Pri tem se bom osredotočil na osvetlitev procesa oblikovanja in prevajanja tako imenovanega glasu (*voice*) mladih ter političnih odločevalcev iz lokalne na nacionalno in naprej na EU raven. V tem procesu bom osvetlil strukture in postopke, v katerih so se odražala razmerja moči, ki so vplivala na oblikovanje glasu v procesu šestega cikla v Sloveniji. V drugem sklopu bom osvetlil potek izvedbe šestega cikla in oblikovanje

²⁰⁵ Za vse intervjuje sem prejel ustno ali pisno privolitev v obliki obveščene soglasja. Vsi intervjuji so bili zvočno posneti, naknadno pa so bili opravljeni transkripti. Intervjuje sem, v kolikor s strani intervjuvanca ni bilo eksplicitno izraženo drugače, anonimiziral v obliki spremembe imena in v kolikor je bilo za namene zakritja identitete potrebno tudi v obliki spremembe spola.

glasu na EU ravni. V tretjem sklopu pa bom osmisлил razmerja moči, ki so se pokazala v izvedbi šestega cikla in predstavil, kako je Strukturiran dialog deloval kot oblastna tehnologija. V tej smeri bom na eni strani osvetlil, kako je prek Strukturiranega dialoga prihajalo do *zamejevanj* delovanj akterjev in posameznikov ter posledično delovanja Strukturiranega dialoga kot tehnologije discipliniranja. Na drugi strani pa bom predstavil, kako se je prek Strukturiranega dialoga *omogočalo* specifična delovanja akterjev in posledično, kako je Strukturiran dialog deloval kot tehnologija sebstva.

5.2 Strukturiran dialog: skupen glas mladih in političnih predstavnikov?

Zakoreninjena podoba Strukturiranega dialoga kot prostora in procesa enakopravnega dialoga brez hierarhije se na ravni izvedbe najbolj neposredno izraža prek poudarjanja temeljnega namena prenosa *glasov* mladih in političnih predstavnikov iz dialoga v politične odločitve. To se kaže na dva načina. Na eni strani s prevladujočo opredelitvijo, da je Strukturiran dialog proces, ki »združuje mlade in oblikovalce politik po vsej EU, da skupaj razpravljajo in prispevajo k oblikovanju mladinskih politik na lokalnem, regionalnem in Evropskem nivoju« (European Youth Forum, 2018). S tem je izraženo, da rezultati Strukturiranega dialoga predstavljajo skupen glas mladih in političnih odločevalcev. Na drugi strani pa je enakopravnost izražena v poudarjanju, da imajo mladi v procesih Strukturiranega dialoga priložnost, da izrazijo svoj glas in povedo svoje mnenje. Kot je v intervjuju na EU mladinski konferenci v Sofiji poudarila ena od facilitatork konference, so »pred Strukturiranim dialogom (mladi) vedno govorili, da niso slišani«, saj »niso imeli procesa, v katerem bi predstavili svoj glas /.../. [Z]daj ga imajo« (Petra, osebni intervju, 2018, 17. april). Takšna podoba izhaja iz predpostavk, da predhodno mnenja in perspektive mladih v političnih odločitvah niso bile upošteevane, da so o politikah, ki vplivajo na življenja mladih, odločali politični predstavniki, in da mehanizem Strukturiranega dialoga s tem, ko podeljuje glas mladim, omogoča odpravljanje takšne neenakosti. V tej smeri Evropski mladinski forum (2018) izpostavlja, da je »cilj Strukturiranega dialoga krepitev možnosti soodločanja mladih v demokratičnih procesih z zagotavljanjem, da njihovi glasovi in mnenja štejejo«.

Kot prepozna Hartung (2017, str. 92), je danes v akademskih in političnih razpravah »glas sam po sebi prepoznan kot dobra stvar z zelo malo preučevanj, kako se glasove sliši in kako se z njimi ravna«. Tudi v opredelitvah Strukturiranega dialoga je glas dojet izključno pozitivno,

hkrati pa se ne izpostavlja, kako se glas mladih in političnih odločevalcev oblikuje in prevaja v politične odločitve. Še več, kot poudarjata Arnot in Reay (2007, str. 311), je danes treba prepoznavati »egalitarno mitologijo glasu kot koncepta, ki predstavlja dragoceno orodje legitimiranja za vsako oblast, ki si želi preusmeriti pozornost od vse bolj zaostrenih družbenih neenakosti«. Ta je še posebej razvidna na področju participacije mladih, saj je »v zadnjem času glas mladih pogosto predstavljen kot nov in progresiven ideal«, pri čemer je temeljna predpostavka, da bo podelitev glasu mladim »vodila k odpravi neenakosti« (Hartung, 2017, str. 89). Vendar kot nadaljuje Hartung (prav tam, str. 92), »[s] promoviranjem glasu mladih brez preučevanja načinov, kako se oblikuje prek specifičnih agend, ki potencialno spodkopavajo zaželen enakopraven ideal, obstaja tveganje, da bodo slišani zgolj nekateri glasovi in da bodo tisti, ki se jih sliši, homogenizirani«. V ta namen želim osvetliti, kako se je v okviru šestega cikla Strukturiranega dialoga vzpostavljala, oblikovala in prevajala glas mladih in političnih predstavnikov.

5.2.1 Izvedba šestega cikla Strukturiranega dialoga na lokalni ravni v Sloveniji

Eden od dogodkov, ki odstre vpogled v potek in izvedbo šestega cikla Strukturiranega dialoga v Sloveniji je potekal na eni od srednjih šol na Dolenjskem. V okviru deklarativne podobe, da Strukturiran dialog poteka od spodaj navzgor, kjer glasovi iz dialogov mladih in političnih predstavnikov prehajajo od lokalne prek nacionalne vse do EU ravni, se je dogodek na Dolenjskem uvrščal v izvedbo na lokalni ravni. Kot je osvetlil Peter, predstavnik MSS, ki je pristojen za izvajanje Strukturiranega dialoga v Sloveniji in poročanje o rezultatih naprej na EU raven, so v šestem ciklu na lokalni ravni »izvajal posvetovanja pač čisto po srednjih šolah« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec). Poudaril je, da je ideja in namen teh dogodkov, »da mladi iz lokalnega okolja /.../ povejo nekaj, potem mi prenesemo to na nacionalno raven in na evropsko in, da se potem pač... Da prihaja res iz potreb posameznikov oziroma mlade osebe« (prav tam). Za izvedbo lokalnih dogodkov Strukturiranega dialoga v okviru šestega cikla je MSS tako kontaktiral srednje šole po Sloveniji ter za izvedbo vsakega dogodka predvidel dva facilitatorja iz tako imenovanega bazena trenerjev MSS.²⁰⁶

²⁰⁶ Bazen trenerjev MSS predstavlja skupino trenerjev iz organizacij članic MSS, ki z metodami neformalnega izobraževanja izvajajo delavnice, usposabljanja in seminarje ter v tem sklopu facilitirajo tudi dogodke Strukturiranega dialoga, ki jih MSS izvaja v Sloveniji (MSS, 2019).

Že pred odhodom na Dolenjsko se mi je odpiralo vprašanje, kako se lahko dogodek, potek katerega je bil predviden v času pouka, z enim razredom dijakov srednje šole, uvršča v izvedbo Strukturiranega dialoga. Takšna izvedba se namreč ni skladala s predvideno strukturo dialogov v ciklu, da naj bi na lokalnih dogodkih *različne* skupine mladih in politični odločevalci iz njihove občine razpravljali na tematiko šestega cikla z naslovom *Mladi v Evropi: kako naprej?*. Za namene spoznavanja, kako potekajo lokalni dogodki Strukturiranega dialoga, sem se tako ob osmih zjutraj skupaj z Anito in Borisom, ki sta se prijavila za facilitiranje tega dogodka, odpravil iz Ljubljane na Dolenjsko. Takoj po prihodu na šolo in ob začetku, kjer se je učiteljica razreda na željo facilitatorjev umaknila iz razreda in prepustila izvedbo dogodka facilitatorjema, se je še bolj utrdil moj pomislek, »da ne gre za dogodek Strukturiranega dialoga« (Raziskovalni dnevnik),²⁰⁷ ker je bila to *zgolj* skupina dijakov, politični odločevalci pa niso bili prisotni.

Problem umeščanja takšnega dogodka v okvir Strukturiranega dialoga je v intervjuju po dogodku reflektirala tudi facilitatorka Anita: »Težko rečem, da je to pravi Strukturiran dialog, ne, odločevalcev sploh ni, težko je merljivo, kaj se sploh dogaja /.../, potem pa ni nobenega k bi mel *follow-up* /.../. Jst sem bla kot mlada ful kritična okrog tega in se vedno bojim vprašanja 'kaj pol'«. Hkrati pa je prepoznavala, da je problem takšne izvedbe »[t]o, k so ljudje prisiljeni /.../ in če človek res ne želi bit tm, kaj boš« (Anita, osebni intervju, 2018, 25. oktober). Poleg spoznanja, da ne gre za dialog med političnimi odločevalci in mladimi, ki se na lastno iniciativo udeležijo dogodka, je hkrati naslovila tudi strah in dilemo, kako na takšnem dogodku odreagirati na morebitna vprašanja mladih, kaj se bo zgodilo z njihovimi predlogi.

Vendar pa do takšnih vprašanj s strani mladih na srednji šoli na Dolenjskem ni prišlo. Sama forma dogodka, ki je bila osredotočena na spoznavanje aktivnega državljanstva ter možnosti sodelovanja mladih v družbi, namreč ni bila zasnovana v smer pridobivanja konkretnih idej in predlogov, temveč izobraževanju mladih. Takšen namen je razviden tudi iz vsebine dogodka, ki je bil razdeljen na tri sklope. Prvi je zajemal aktivnosti spoznavanja in igre razreševanja skupinskega problema. V tem sklopu sta facilitatorja predstavila tudi Strukturiran dialog, poleg tega pa je bil namenjen oblikovanju skupinske dinamike ter začetnemu spoznavanju sprejemanja odločitev v skupnosti. Drugi, osrednji sklop, je bil namenjen spoznavanju aktivnega državljanstva ter pogovoru v skupini o tem, kdo je aktiven državljan in kako lahko deluje v različnih okoljih, med drugim doma, v šoli, lokalni skupnosti in v širšem prostoru

²⁰⁷ Dnevnik je v obliki surovih podatkov na voljo v mojem osebni arhivu.

Slovenije. V tem delu so morali mladi v skupinah premisliti, kakšne spremembe si želijo ter bili pozvani, da na podlagi teh idej pripravijo volilno kampanjo in jo v nadaljevanju predstavijo pred celotno skupino.²⁰⁸ Tretji sklop pa je bil namenjen evalvaciji in refleksiji, kaj so mladi odnesli z dogodka (Zapiski s terena). Glede osrednjega sklopa, in sicer igre volitev, je facilitatorka Anita poudarila, da je bil namen dogodka, da mladi »dobijo vpogled, kako dejansko se nek tak predlog razvije, pa mal razmišljajo, kaj vse morjo. Recimo, če si zberejo nek problem na šoli, da grejo tud čez korake, kaj morjo pa zdej narest, da če bi *hotl to v resnic* narest. Mal je *simulacije* tud notr.« (Anita, osebni intervju, 2018, 25. oktober, poudarek dodan). Dogodek je bil tako zamišljen in izveden kot delavnica za participacijo, kot simulacija, izobraževanje ter priprava mladih za participacijo v *prihodnosti* in ni predstavljal *samega procesa participacije* v obliki dialoga. Takšna namen in izvedba dogodka pa nenazadnje pojasnjujeta tudi odsotnost političnih predstavnikov.

Iz poteka in same vsebine dogodka, kjer ni bilo govora o tematiki takrat aktualnega cikla in na katerem niso bila oblikovana konkretna priporočila, se je utrdil sklep, da to ni dogodek Strukturiranega dialoga, kot je prevladujoče definiran in ga opredeljuje tudi MSS. Moje prepričanje je postalo še bolj eksplicitno po opravljenih intervjujih z mladimi, ki so sodelovali na dogodkih. Na vprašanje, ali poznajo Strukturiran dialog, je eden poudaril, »[p]ač, js sem slišal za dialog« (Nejc, osebni intervju, 2018, 25. oktober), Špela pa je odgovorila z vprašanjem: »Je to, ko imaš neke oporne točke in govoriš po teh?« (Špela, osebni intervju, 2018, 25. oktober). Pri mladih se tako kljub uvodni predstavitvi facilitatorjev, da gre za dogodek Strukturiranega dialoga, zaradi izvedbe v obliki delavnice oziroma izobraževanja o participaciji, percepcija, da sodelujejo v dejanskem procesu dialoga ter sooblikovanja političnih odločitev ni mogla razviti in vzpostaviti. Zaradi strukture in splošne vsebine o pomenu aktivnega državljanstva, ki ni bila usmerjena v oblikovanje konkretnih idej in rešitev za prihodnost mladinskih politik v EU, pa je bila tudi možnost, da bi mladi postavljali *neprijetna* vprašanja, kaj se bo dogajalo z njihovimi mnenji in predlogi, praktično nična.

Kljub spoznanju, da s strani mladih ni bilo zavedanja, da so prisotni na dogodku v okviru mehanizma Strukturiranega dialoga, prepoznanju facilitatorke, da ne gre za *pravi* Strukturiran dialog in moji refleksiji, da se takšna izvedba ne sklada z deklarativno podobo Strukturiranega

²⁰⁸ Ta sklop, poimenovan kot igra volitev, je bil edini prostor na dogodku, kjer so mladi v volilni kampanji zapisali splošne predloge sprememb, za katere bi se zavzemali, ti predlogi pa so v obliki poročila, ki sta ga pripravila facilitatorja, bili preneseni do MSS, ki je odgovoren za izvajanje šestega cikla Strukturiranega dialoga v Sloveniji.

dialoga, pa je prek intervjuja s predstavnikom MSS postalo razvidno, da so delavnice, kot je bila ta na srednji šoli na Dolenjskem, spadale v sklop izvajanja šestega cikla.²⁰⁹ Peter, predstavnik MSS, je namreč pojasnil, da je bil proces Strukturiranega dialoga v šestem ciklu razdeljen na dva sklopa, tako imenovani učno in politično dimenzijo. Pri tem učna dimenzija pomeni, »da mlad v procesu posvetovanj doživi neko konkretno in kvalitetno učno izkušnjo /.../. [T]orej ne samo, da predlaga nek ukrep, ki bo potem služil zato, da bo MSS izvajal zagovorništvo, oziroma ta policy proces /.../, ampak da bo tut mlad mel nekaj iz te izkušnje« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec). Z delitvijo izvajanja Strukturiranega dialoga na učno in politično dimenzijo je MSS kot krovna mladinska organizacija, ki je pristojna za izvedbo šestega cikla Strukturiranega dialoga v Sloveniji, pomembno vplivala na zasnovo dogodkov šestega cikla na lokalni ravni. Z organizacijo delavnic namreč ni prišlo do dejanskega dialoga med mladimi in političnimi predstavniki na ravni lokalne skupnosti. Hkrati pa naj bi predlogi mladih z delavnic predstavljali glas mladih iz lokalne skupnosti, ki bi jih v političnem procesu zagovarjal MSS, s čimer se je slednji postavil v vlogo zagovornika in prevzel odgovornost za dialog s političnimi predstavniki nase.

Kljub poudarjanju, da je namen učne dimenzije in lokalnih dogodkov tudi oblikovanje predlogov, mnenj in ukrepov s strani mladih, na podlagi katerih naj bi MSS poročal o rezultatih naprej na nacionalno in EU raven, pa je bilo z dogodka na Dolenjskem razvidno, da se to v praksi ni zgodilo. Ne le, da delavnica ni predstavljala dialoga med mladimi in političnimi predstavniki, temveč niti vsebinsko ni bila osredotočena na pripravo predlogov na tematiko šestega cikla. To je naknadno reflektiral tudi Peter, ki je na vprašanje, ali je MSS v okviru šestega cikla z lokalnih dogodkov oziroma delavnic po srednjih šolah pridobil kakšne uvide za poročanje na nacionalno in EU raven, odgovoril sledeče: »Mmmm, ne, konkretno zato niti nismo... Ne, mislim. Sicer smo prebral, ampak tko mogoče, da nam kaj... Ne pa bi rekel, da ne konkretno, se nismo toliko fokusiral na to« (prav tam). S tem, ko lokalni dogodki niso predstavljali dejanskih dialogov in skupnega glasu mladih in političnih predstavnikov, se podoba Strukturiranega dialoga kot prenosa glasov od spodaj navzgor zamegljuje in odstopa od izvedbe, kot je predvidena na deklarativni ravni. Pri tem pa se postavlja vprašanje, kaj je bil dejansko glas Slovenije v okviru šestega cikla Strukturiranega dialoga za poročanje na EU

²⁰⁹ Kot je razvidno iz poročil lokalnih dogodkov, ki sem jih pridobil s strani MSS, so bili tudi vsi ostali lokalni dogodki v okviru šestega cikla izvedeni v obliki delavnic na srednjih šolah. Nobena delavnica ni obravnavala tematike šestega cikla o prihodnosti mladih in mladinskih politikah v EU, temveč so bile zasnovane v smeri izobraževanja o aktivnem državljanstvu, človekovih pravicah, demokraciji in evropskih vrednotah.

raven. Na kakšen način so bili oblikovani predlogi iz Slovenije, ki naj bi predstavljali skupen glas mladih in političnih odločevalcev za prihodnost mladinskih politik v EU?

5.2.2 Izvedba šestega cikla Strukturiranega dialoga na nacionalni ravni v Sloveniji

Izvedba Strukturiranega dialoga na lokalni in nacionalni ravni je strukturno pod vplivom poteka na EU ravni. Vsebina in časovni potek sta namreč določena na EU ravni oziroma odvisna od izvedbe EU mladinskih konferenc. Lokalni in nacionalni dogodki Strukturiranega dialoga se izvajajo med prvo in drugo EU mladinsko konferenco. Po prvi EU mladinski konferenci, na kateri se zberejo mladinski predstavniki in oblikovalci politik držav članic in EU institucij, se z namenom razprave o predlagani tematiki osemnajstmesečnega cikla,²¹⁰ oblikujejo vprašanja za izvedbo Strukturiranega dialoga na lokalni in nacionalni ravni. Vprašanja formalno potrdi in pošlje Evropski usmerjevalni odbor, ki uradno skrbi za potek Strukturiranega dialoga na EU ravni. Neformalna praksa pa je bila v šestem ciklu, kot osvetli Peter, da je nacionalnim mladinskim svetom, ki so pristojni za izvajanje Strukturiranega dialoga na lokalni in nacionalni ravni, vprašanja »poslal Youth Forum« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec). Evropski mladinski forum je namreč tisti, ki predseduje Evropskemu usmerjevalnemu odboru, hkrati pa tudi neformalno koordinira in skrbi za potek Strukturiranega dialoga na EU ravni. V Sloveniji je tako »konkreten vprašalnik in pa navodila, na kakšen način naj ta posvetovanja izvedemo«, prejel MSS, hkrati pa je Peter poudaril, da so bila navodila zgolj »priporočilo, na kakšen način to izvajati /.../, pol pač je v naši domeni, na kakšen način se tega lotiš« (prav tam).

Kljub temu, da imajo nacionalni mladinski sveti načeloma proste roke, da prilagodijo proces izvedbe Strukturiranega dialoga na lokalni in nacionalni ravni, pa sama priporočila o izvajanju, ki so bila v šestem ciklu podana v obliki anketnega vprašalnika in vprašalnika za izvedbo fokusnih skupin, odstopajo od deklarativne podobe izvedbe Strukturiranega dialoga. Pri vprašalniku za fokusne skupine je bilo namreč poudarjeno, da dokument »podaja primere vprašanj, ki bi lahko bili uporabljeni neposredno z *mladimi*, ko je dialog organiziran v obliki fokusne skupine« (European Steering Committee, 2017b, str. 1, poudarek dodan).²¹¹ Hkrati pa

²¹⁰ Tematiko osemnajstmesečnega cikla predlagajo tri predsedujoče države članice Svetu EU. Že sam izbor tematike neposredno uokvirja vsebino in predstavlja odraz razmerij moči.

²¹¹ Vprašalnik in navodila za izvajanje fokusnih skupin, naslovljena kot *VI Cycle of Structure Dialogue - Example focus group questions and guidance*, ki niso javno dostopna, sem pridobil prek MSS. V obliki surovih podatkov so na voljo v mojem osebni arhivu.

sugerira izvedbo več fokusnih skupin, saj kot je bilo poudarjeno, »bi bilo to koristno tako za vas kot za *mlade* (prav tam, poudarek dodan). Odstopanje od deklarativne podobe se kaže v poudarjanju izvedbe fokusnih skupin oziroma posvetovanj z mladimi, ne pa organiziranju dialogov med mladimi in političnimi predstavniki iz lokalnega okolja in na nacionalni ravni. V anketnem vprašalniku pa je poudarjeno, da »vsebuje standardna vprašanja za uporabo /.../ pri izvedbi anket za posvetovanja Strukturiranega dialoga« (European Steering Committee, 2017c, str. 1),²¹² pri čemer je enako kot pri fokusnih intervjujih predpostavljeno zgolj pridobivanje mnenj mladih. Prav tako pa (spletne) ankete²¹³ ne predstavljajo posvetovanj ali dialoga, temveč enosmerno pridobivanje mnenj mladih.²¹⁴ Že v samem načrtu izvajanja šestega cikla Strukturiranega dialoga tako prihaja do odstopanja od podobe, da glas v Strukturiranem dialogu prihaja od spodaj navzgor prek dialogov mladih s političnimi predstavniki, saj je bila izvedba zamišljena primarno kot pridobivanje mnenj mladih prek ankete in fokusnih skupin.

Iz izvedbe šestega cikla v Sloveniji pa postane razvidno, da je tudi ta odstopala od deklarativne podobe in da je glas Slovenije predstavljal specifično skupino mladih. Kot osvetli Peter, so bile s strani MSS v okviru šestega cikla izvedene tri aktivnosti, »[p]osvetovanja z mladimi v srednjih šolah, fokusni intervjuji, pa pač delo na terenu /.../ v okviru teh uličnih aktivnosti« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec). Ulične aktivnosti predstavljajo zbiranje mnenj, želja, idej in predlogov na določeno tematiko na ulici oziroma na množičnih dogodkih, pri čemer Peter osvetli, da te predstavljajo v okviru Strukturiranega dialoga »bolj promocijske aktivnosti, kjer pač dejanske vsebine ne nardiš« (prav tam). Ob prepoznavi, da v šestem ciklu MSS za poročanje ni dobil predlogov niti iz lokalnih dogodkov, ki so bili izvedeni v obliki delavnic z mladimi po srednjih šolah, so edino orodje, na podlagi katerega je bila oblikovana pozicija Slovenije za

²¹² Vprašalnik in navodila za izvedbo ankete, naslovljena kot *VI Cycle of Structured Dialogue Survey Question Guidance*, ki niso javno dostopna, sem pridobil prek MSS. V obliki surovih podatkov so na voljo v mojem osebni arhivu.

²¹³ Kot je razvidno iz rezultatov izvedbe lokalnih in nacionalnih dogodkov, je v vseh aktivnostih Strukturiranega dialoga v šestem ciklu sodelovalo 48369 mladih. Od tega je 76,6 odstotka sodelovalo v anketah in 20,6 odstotka v fokusnih skupinah, zgolj 4,6 odstotka pa v obliki drugi metod, ki niso poimenovane. Takšni rezultati kažejo, da je večina lokalnih in nacionalnih izvedb sledila priporočilom o izvajanju s strani Evropskega usmerjevalnega odbora. Pri tem pa je povedno, da so ti rezultati predstavljeni kot *glas mladih*, kar odstopa od deklarativne podobe, da bi to moral biti glas mladih *in* političnih odločevalcev v dialogih. Ankete in fokusne skupine namreč niso predstavljale dejanskega dialoga. Od skoraj petdeset tisoč mladih, ki so sodelovali v procesu šestega cikla, jih je skoraj petnajst tisoč sodelovalo v anketi, ki je bila izvedena na Slovaškem (European Steering Committee, 2018, str. 3). Ti rezultati odražajo tendenco na EU ravni, da je potrebno v procese Strukturiranega dialoga zajeti čim večje število ljudi, saj kot je poudaril komisar za izobraževanje, kulturo, mladino in šport Tibor Navracics (v European Commission, 2017c), je njegov cilj, da v procesu Strukturiranega dialoga »med svojim mandatom dosežem milijon mladih«.

²¹⁴ Na vprašanje, ali sta bili s strani Evropskega usmerjevalnega odbora sugerirani zgolj ti dve možnosti izvedbe, pa je Peter iz MSS dodal, »ali oboje /.../, pod C je blo oboje« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec).

prihodnjo mladinsko strategijo in mladinske politike v EU, predstavljali tako imenovani fokusni intervjuji.²¹⁵ Na vprašanje, iz česa je MSS črpal za poročanje o šestem ciklu na EU raven oziroma do Evropskega usmerjevalnega odbora, ki zbere vsa poročanja držav članic, je Peter iz MSS odgovoril, da »[č]ist iz fokusnih intervjujev /.../, pač dejansko to kar smo od njih vsebine zvedl, smo pol zapakirali, da je blo vedno v skladu z našimi programskimi dokumenti« (prav tam).

MSS je za namene izvedbe šestega cikla Strukturiranega dialoga tako poslal povabilo za intervju štirinajstim članicam MSS,²¹⁶ pri čemer, kot poudari Peter, je bilo izvedenih sedem intervjujev, na katerih sta sodelovali po dve osebi iz vsake organizacije, »šest v živo, en (pa, op. a.) po Skype-u« (prav tam). Kot je razvidno iz poročila, s katerim je MSS poročal na EU raven, je MSS organizacijam članicam poslal »vprašanja vnaprej« in opravil intervjuje »s predstavniki organizacij članic, ki najboljše poznajo vsebino cikla« (MSS, 2018).²¹⁷ Temeljna vsebina rezultatov šestega cikla je tako temeljila na sedmih intervjujih s štirinajstimi predstavniki mladinskih organizacij članic MSS, posledično pa je glas Strukturiranega dialoga iz Slovenije v šestem ciklu dejansko glas manjše skupine predstavnikov mladinskih organizacij. Hkrati pa je pomemben tudi poudarek, da je morala biti vsebina poročanja v skladu s programskimi dokumenti oziroma usmeritvami in idejami, ki jih zagovarja MSS.

Kot je razvidno iz analize poročila šestega cikla, ki je bil poslan na EU raven, ne samo, da mora vsebina odražati pozicijo MSS, temveč poročilo v veliki meri sestavljajo izseki različnih dokumentov MSS. Velik del poročila namreč predstavljajo neposredni navedki delovnih dokumentov (*policy paper*) o zaposlovanju mladih iz leta 2010 in 2013, o okolju in zdravju mladih iz leta 2011, programskega dokumenta o participaciji mladih iz leta 2016 ter poročanj za pretekle cikle Strukturiranega dialoga iz leta 2012, 2013 in 2014. To je v intervjuju omenil

²¹⁵ Metodo fokusnih skupin so na MSS za namene izvedbe šestega cikla preoblikovali v intervjuje, iz česar izhaja tudi njihovo poimenovanje *fokusnih intervjujev*. Vprašanja za fokusne skupine so uporabili za intervjuje, saj kot je poudaril Peter, »smo mi dejansko šli po tistem vprašalniku (za fokusne skupine, op. a.) delat /.../ pač odzive, ki smo jih dobil, mal zapakiral v fokusni intervju (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec).

²¹⁶ Članice MSS so različne mladinske organizacije in politični podmladki: Društvo Mladinski ceh, Mlada Slovenija, Mladi forum socialnih demokratov, Mladinska komisija pri Planinski zvezi Slovenije, Mladinska zveza Brez izgovora Slovenija, Nova generacija SLS, Slovenska demokratska mladina, Združenje slovenskih katoliških skavtinj in skavtov, Zveza slovenske podeželske mladine, Zveza ŠKIS, Zveza tabornikov Slovenije, Društvo ŠKUC – mladinska enota, Popotniško združenje Slovenije.

²¹⁷ Poročilo, naslovljeno kot *VI Cycle of Structure Dialogue Consultation Reporting Tool*, je predstavljalo zbir rezultatov izvedbe Strukturiranega dialoga v šestem ciklu, ki ga je morala vsaka Nacionalna delovna skupina za Strukturiran dialog poslati Evropskemu usmerjevalnemu odboru. Slovensko poročilo oziroma rezultate izvedbe šestega cikla, ki ni javno dostopno, sem pridobil prek MSS. Poročilo je v obliki surovih podatkov na voljo v mojem osebнем arhivu.

tudi Peter, ki je poudaril, da so za poročanje, »če je blo, ne vem, o participaciji, al pa vprašanje, ne vem česa, zdravja, smo šli čisto dejansko iz, ne vem, naših programskih dokumentov to črpat in smo tam povedal, to je mnenje National Working Group-a, na primer« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec). Kot je poudaril, je namreč v poročanju bila možnost, da poročajo v treh sklopih: »[T]ri faze so ble, da si mel mnenje mladih oziroma mnenje tistega pač predstavnika organizacije, se prav fokusni intervjuji, /.../ mnenje National Working Groupa, pa kaj je mnenje strokovnjakov« (prav tam). Tako je bilo v sami strukturi poročanja, ki je bila določena s strani Evropskega usmerjevalnega odbora, predvideno, da je bil glas, ki naj bi na deklarativni ravni predstavljal glas iz dialogov med mladimi in političnimi predstavniki, dejansko predviden kot glas mladih, mnenje Nacionalne delovne skupine in raziskovalcev.²¹⁸

Kljub poudarjanju MSS, da so bile navedbe iz programskih dokumentov v poročilu predstavljene kot glas Nacionalne delovne skupine, pa je iz same vsebine poročila mogoče razbrati, da so bile predstavljene tudi kot glas mladih (*responses from young people*) iz šestega cikla. To pomeni, da so bili delovni in programski dokumenti MSS vse od leta 2010 naprej ter poročila za pretekle cikle Strukturiranega dialoga dejansko opredeljeni in predstavljeni kot glas mladih v letu 2018. Glede tega Peter poudari, da predstavniki MSS »težko kaj zagovarjamo /.../, če ni v skladu« z usmeritvami, ki so »v naših programskih dokumentih«. V tem kontekstu pa reflektira, da v šestem ciklu »mi nismo mogli dobit kakršnegakol drugega odziva kot to, kar organizacije članice zagovarjajo« (prav tam) in kar je pozicija MSS-ja, saj so bili intervjuvanci predstavniki njihovih organizacij članic, ki potrjujejo tudi njihove programske dokumente.

Glas Slovenije, ki je bil v šestem ciklu uokvirjen s specifično izvedbo, je šel še skozi sito Nacionalne delovne skupine, ki je formalno zadolžena za koordiniranje aktivnosti Strukturiranega dialoga na nacionalni ravni. Kot je v intervjuju osvetlil Peter, MSS zbere in izpolni poročilo za poročanje o posameznem ciklu, potem pa ga, preden je poslan na EU raven, »predstavi na National Working Groupu« (prav tam). Nacionalna delovna skupina, v kateri sodelujejo tudi politični predstavniki MIZŠ, MDSSZ ter URSM, na sestanku opravi razpravo »o tem, kaj lahko damo, pa kaj ne« (prav tam). Na vprašanje, ali se v okviru razprave na

²¹⁸ Iz strukture poročila je razvidno, da je bila možnost poročanja dejansko o odgovorih oziroma glasu mladih (*responses from young people*) in komentarjih oziroma glasu Nacionalne delovne skupine (*working group comments*). Tretjega sklopa, ki bi moral zajemati odzive raziskovalce oziroma glas strokovnjakov in ga je omenjal Peter, pa v poročilu Slovenije za šesti cikel nisem prepoznal.

Nacionalni delovni skupini selekcionalni pridobljena mnenja oziroma popravlja poročilo, pa je Peter odgovoril, da po navadi prevlada prepričanje, »če ste vi to pripravili, če ste to dobili s terena, ja valda, pač to je to« (prav tam). Teren je v tem ciklu tako predstavljalo sedem opravljenih intervjujev, s čimer so bili seznanjeni tudi politični predstavniki v Nacionalni delovni skupini. MSS je namreč poročilo o rezultatih šestega cikla poslal Evropskemu usmerjevalnemu odboru v imenu Nacionalne delovne skupine. Prispevek Slovenije k oblikovanju nove mladinske strategije in prihodnjih mladinskih politik v EU je bil tako ob zavedanju in potrditvi s strani političnih predstavnikov dejansko glas specifično izbranih mladinskih organizacij ter predvsem MSS. Nikakor pa ni bil glas mladih, kaj šele glas mladih *in* političnih predstavnikov iz dialogov na lokalni in nacionalni ravni.

5.2.3 Refleksija šestega cikla na nacionalni in lokalni ravni v Sloveniji: glas mladih in političnih predstavnikov?

Iz poteka šestega cikla v Sloveniji je razvidno, da je proces oblikovanja glasu na lokalni in nacionalni ravni v Strukturiranem dialogu heterogen in kompleksen ter se vzpostavlja prek specifičnih razmerij moči. Eden temeljnih uvidov, ki se je pokazal v zastavitvi in izvedbi procesa na lokalni in nacionalni ravni je, da se je iskalo izključno glas mladih, glas političnih predstavnikov oziroma oblikovalcev politik pa je bil popolnoma izvzet. V takšni izvedbi, ki odstopa od deklarativne podobe, pa je postalo očitno, da so mladinske organizacije oziroma v kontekstu Slovenije specifično MSS ob podpori političnih predstavnikov tiste, ki imajo moč in pristojnost oblikovanja specifičnega glasu. Hkrati takšna izvedba šestega cikla podira podobo, da prihaja glas v Strukturiranem dialogu od spodaj navzgor, iz dialogov, v katerih razmerja moči med političnimi predstavniki in mladimi niso prisotna. Razvidno je namreč postalo, da se glas prek mladinskih organizacij in različnih odločitev oblikuje od zgoraj navzdol, prav tako pa tudi v procesu prevajanja glasu od spodaj navzgor.

Do specifičnega oblikovanja glasu je prišlo že s priporočili o izvedbi lokalnih in nacionalnih dogodkov na EU ravni. Evropski usmerjevalni odbor, ki mu predseduje Evropski mladinski forum in v katerem so prisotni tudi Evropska komisija ter politični predstavniki treh predsedujočih držav članic, je že s predlogom izvajanja dogodkov prek fokusnih skupin in ankete predpostavil pridobivanje mnenj izključno mladih, brez dialoga med mladimi in političnimi predstavniki. Hkrati pa je treba prepoznati, da se glas mladih oblikuje prek

številnih praks prevajanja glasu tudi od spodaj navzgor. Na mikro nivoju je takšno prakso osvetlil facilitator Marko, ki je v refleksiji lokalnih dogodkov na šolah poudaril, da določene predloge, »če jih majčken izpiliš, vidiš v kero smer grejo«. Pri tem je poudaril, da so facilitatorji »dostkrat /.../ to delal sami, ker pač ni blo časa, sploh v teh šolah si omejen, ko zazvoni un zvonc, morjo oni naprej na uro in... Nimaš kej, ne« (Marko, osebni intervju, 2018, 1. marec). Proces oblikovanja glasov za namene poročanja o rezultatih Strukturiranega dialoga pa je osvetlil Peter iz MSS, in sicer, da na lokalni ravni mladi »predlagajo zlo take konkretne predloge, k jih pol lahk zapakiraš na nek širši kontekst«. To ponazori s konkretnim primerom: »oni bi radi, ne vem, več kontejnerjev, na European level je pač to /.../, OK, trajnostni razvoj je pomemben za mlade« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec). Hkrati pa je reflektiral, »da mi ful zapakiramo neko mnenje, ki je politično ustrezno... Velik bolj, kot kar je mnenje dejansko mlade osebe« (prav tam). Iz prevajanja glasu z lokalne na nacionalno in naprej na EU raven je postalo očitno, da je bil glas mladih v šestem ciklu v domeni MSS.

To potrjuje tudi specifična izvedba šestega cikla v Sloveniji. Na podlagi odločitve MSS, da proces Strukturiranega dialoga razdeli na učno in politično dimenzijo, je postalo razvidno, da lokalni dogodki niso bili namenjeni dialogom med političnimi predstavniki in mladimi, torej procesu participacije, temveč so bili izvedeni kot izobraževanja oziroma delavnice za participacijo. Posledično tudi ni prihajalo do prevajanja glasu iz lokalne na nacionalno in naprej na EU raven. Pristojnost nad glasom Strukturiranega dialoga iz Slovenije se je tako odrazila na eni strani z odločitvijo, da lokalni dogodki predstavljajo izobraževanja in da nacionalni dogodki niso bili izvedeni, na drugi strani pa s specifično izvedbo šestega cikla v obliki intervjujev s predstavniki mladinskih organizacij. Glas Slovenije v šestem ciklu se je tako zreduciral *zgolj* na mnenje sedmih mladinskih organizacij in pozicijo MSS iz programski dokumentov od leta 2010 naprej ter se hkrati perpetuiral z vsebinsko enakim poročanjem kot v preteklih ciklih Strukturiranega dialoga.

Glas Slovenije v šestem ciklu je posledica prenosa odgovornosti za izvajanje Strukturiranega dialoga na MSS. Kljub temu, da izvedba Strukturiranega dialoga v šestem ciklu odstopa od deklarativne podobe Strukturiranega dialoga, pa Peter iz MSS pojasni, da je takšno izvajanje potrjeno s programom, ki ga MSS za izvajanje Strukturiranega dialoga v Sloveniji prijavi na Evropsko komisijo: »[M]i smo financirani za izvajanje iz Evropske komisije /.../, koordinator prejme določena sredstva«, za katera mora »prijavit konkreten plan dela«, ta načrt pa je za šesti cikel vključeval »ulična posvetovanja, posvetovanja z mladimi v srednjih šolah, vse to« (prav

tam). Program izvedbe, ki ne vsebuje lokalnih in nacionalnih dialogov mladih in političnih predstavnikov, je tako potrjen s strani političnih predstavnikov na ravni EU. O specifičnem poteku in izvedbi šestega cikla, ki poleg izvedbe lokalnih dogodkov v obliki izobraževanj ni zajemal nacionalnih dialogov med mladimi in političnimi predstavniki, pa so bili seznanjeni tudi oblikovalci politik in politični predstavniki na nacionalnem nivoju. Nenazadnje je bil glas Slovenije v šestem ciklu, ki je predstavljal rezultat specifične izvedbe Strukturiranega dialoga, potrjen in poslan na EU raven prek Nacionalne delovne skupine, v kateri so predstavniki URSM in ministrstev, pristojnih za izvajanje mladinskih politik. Tako so z izvedbo in s samim potekom Strukturiranega dialoga v šestem ciklu seznanjeni politični predstavniki na EU in nacionalni ravni, kar odraža tudi njihov pristanek na MSS-jevo specifično uokvirjanje glasu.

Vendar pa je treba specifično izvedbo šestega cikla Sloveniji, ki odstopa od deklarativne podobe, razumeti v širšem kontekstu dojetanja Strukturiranega dialoga s strani mladih, ki so vpeti v izvajanje procesa. Predstavnica MSS Eva je tako poudarila, da se ji zdi Strukturiran dialog »dostokrat na žalost... Izguba /.../ energije, ker milijon predlogov se da, če sta dva izpeljana do konca, je že ful velk napredek« (Eva, osebni intervju, 2018, 17. april). Facilitator Marko pa je poudaril, da je problem Strukturiranega dialoga, »da se ful prevečkrat stvar ustav samo na tem, da se zbere neke predloge«. Pri tem izpostavi, da so velikokrat pripravili »konkretna izhodišča, /.../ izvedljiva, realna, merljiva, in potem so vsi kimali, ja ful je dober, smo se slikal, po medijih je blo, tiskovna konferenca /.../. [O]bljubljajal so follow-up /.../ in ni blo nič iz tega narejen« (Marko, osebni intervju, 2018, 1. marec). Pri vseh mladih, s katerimi sem tekom spremljanja šestega cikla opravil intervju, je tako prevladovala negativna podoba in vtis o neučinkovitosti Strukturiranega dialoga. Tako je Peter iz MSS ocenil, da rezultati procesa Strukturiranega dialoga ne kažejo, »da je to primeren mehanizem za vplivanje na spremembe« in »smo ga tut mi začel dojemati negativno, pač sam še kot nek proces, ki ga sam izvajamo« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec). Pri mladih, ki so bili pristojni za izvajanje in so sodelovali v samem procesu, sta bila tako očitna dvom do Strukturiranega dialoga in razočaranje nad rezultati.²¹⁹

²¹⁹ Pri tem je bilo iz intervjujev s predstavniki MSS na eni strani razbrati kritiko do Strukturiranega dialoga, saj kot je poudaril Peter, je »dokaj kritičen do Strukturiranega dialoga /.../ v temu smislu, da se ga jemlje kot nek mehanizem, ki je pač dan mladim /.../. [P]redvsem iz tega vidika, ker se mi zdi, da se ga prevečkrat jemlje kot neko sredstvo, ki samo je, nima pa pač konkretne vsebine« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec). Pri tem je kritika usmerjena prevladujoče na stran političnih institucij in odločevalcev, saj kot pravi Peter: »Ni dovolj, da nam ga oni (institucije in odločevalci, op. a.) samo dajo, ampak mora bit tut pač, oni ga sprejet, kot stvar, prek katere lahko mladi dejansko vplivajo in tudi na tem delat« (prav tam). Hkrati pa je izražena tudi samokritika, saj

Eden pomembnejših razlogov za takšno izvedbo šestega cikla v Sloveniji je prevladujoča percepcija, ki je zakoreninjena na MSS, in sicer da izvedba procesa Strukturiranega dialoga nima učinka. Peter iz MSS tako osvetli, da »priporočila, ki so jih predlagali mladi v sklopu posvetovanj /.../, predstavmo na Svetu vlade za mladino, pa ... tko no, pač naslovimo jih na ministrstva in tut zahtevamo od njih neke odgovore«. Hkrati pa je na vprašanje, če se ti predlogi implementirajo, odgovoril, da »ne /.../, [v] bistvu zaenkrat tko res večje je blo samo /.../ Jamstvo za mlade« (prav tam).²²⁰ Pomanjkanje implementacije predlogov iz procesa Strukturiranega dialoga, ki ga zaznavajo predstavniki mladinskih organizacij, se sklada s širšo ekonomsko racionalnostjo participacije in mejami dialogov kot konzultacij, ki niso sistematizirani kot mehanizmi sooblikovanja in soodločanja, temveč namenjeni legitimiranju in zagotavljanju učinkovitosti politik.

Na mikro ravni se posledice percepcije, da Strukturiran dialog ne prinaša rezultatov, odražajo v izvedbi šestega cikla v Sloveniji. Hkrati pa so razlogi za specifično izvedbo tudi posledica širše usmeritve Strukturiranega dialoga na EU ravni ter razreševanja problemov z izvajanjem procesa v preteklih ciklih. Kot osvetli Peter, je do spremembe izvajanja Strukturiranega dialoga prišlo po letu 2014 »[z]ato, ker smo hotel zajet neorganizirano mladino« in »ker smo videl, da na lokalne dogodke več ne pridobivamo mlade«, saj jih je »ful težko dobit na neka dvodnevna srečanja /.../, ker je seveda prostovoljno (prav tam).²²¹ Odločitev za izvedbo lokalnih dogodkov v obliki delavnic je tako posledica prepričanja MSS, da bodo v srednjih šolah zajeli

kot pravi Peter: »od mladih mi dobimo ful predlogov, ful pobud, ampak jih nekak ne spravmo do tega, da bi se realizirale /.../. [P]ač sam ta pritisk, ki bi ga mogel izvajati, po mojem premal izkoriščamo, ker mamo tut mladinske organizacije moč, da pritiskajo oziroma nastavljajo ogledalo pač... Nerealiziranim ciljem« (prav tam). Na drugi strani je vedno prisotno upanje, da bo Strukturiran dialog enkrat v prihodnosti *dejansko* deloval, saj kot je pojasnila predstavnica MSS Eva, se na dogodkih Strukturiranega dialoga »bolj al manj naša priporočila zapišejo, pol pa upaš, da, da, da jih boš kje zasledil, al pa bojo spisal kakšen policy paper, policy dokument, pa da bojo noter vključena kakšna tvoja priporočila« (Eva, osebni intervju, 2018, 17. april).

²²⁰ Iz intervjujev z mladimi in izvajalci Strukturiranega dialoga v Sloveniji je razvidno, da proces Strukturiranega dialoga rezultatov bodisi ne prinaša bodisi niso razvidni. Nihče od intervjuvancev namreč ni znal pojasniti konkretnega rezultata procesa Strukturiranega dialoga. Najbolj pogosto se je izpostavljala ravno iniciativa Jamstvo za mlade (*Youth Guarantee*), ki pa je bila, kot pokažeta Escudero in Mourelou (2015), prisotna na ravni Evropske komisije že pred pojavnostjo predloga v Strukturiranem dialogu.

²²¹ Kot osvetli Peter, je MSS pred letom 2014 izvajal dvodnevne lokalne dialoge med mladimi in političnimi odločevalci, ki so po njegovem mnenju »ful bolj učinkoviti« in imajo večji »učinek«. Hkrati pa je prepoznal, da je na takšne dogodke udeležence »težje dobit, ker je to seveda prostovoljno, v njihovem prostem času« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec). Poleg percepcije o neučinkovitosti Strukturiranega dialoga je tako med razlogi za specifično izvedbo šestega cikla potrebno prepoznavati tudi v problemih organizacije takšnih dogodkov v smislu zagotavljanja udeležbe.

neorganizirano mladino, kar je posledica usmeritev Strukturiranega dialoga na ravni EU.²²² Hkrati pa gre tudi za pragmatično odločitev v smeri najenostavnejše izvedbe, ki je vezana na financiranje izvajanj Strukturiranega dialoga. Izvedba dogodkov Strukturiranega dialoga je namreč vezana na projekte v okviru programa Erasmus+, v katerem je financiranje odmerjeno glede na število udeležencev na dogodkih. Z izvedbo v srednjih šolah pa je zagotovljeno zadostno in previdljivo število mladih.²²³

Kljub prepoznanju, da je v izvedbi šestega cikla glas Slovenije za prihodnost mladinskih politik v EU dejansko predstavljal pozicijo MSS in pozicijo iz sedmih intervjujev, ki jo Peter predstavi kot glas tistih, ki »so predstavniki organizirane mladine« (prav tam), pa se je s strani izvajalcev procesa Strukturiranega dialoga v Sloveniji nenehno perpetuirala podoba, da gre za glas, ki prihaja s strani mladih, torej od spodaj navzgor. Tako je facilitatorica Anita po izvedbi lokalnega dogodka v obliki delavnice kljub temu poudarila, da je Strukturiran dialog »pač inštrument, k omogoča, da gor do politikov Evrope pride mnenje mladih, tud po eni strani, po drugi strani pa da se tud na nižjih inštancah lahko srečajo odločevalci z mladimi« (Anita, osebni intervju, 2018, 25. oktober, poudarek dodan). Peter iz MSS pa je v intervjuju večkrat poudaril, da v okviru Strukturiranega dialoga v Sloveniji »izvajamo posvetovanja z mladimi in pač jih potem prenašamo na nacionalno raven in na evropsko«, da se »posvetujemo z mladimi o teh temah in potem oblikujemo konkretna priporočila«, ter da so v okviru šestega cikla »izvajal posvetovanja pač čist po srednjih šolah« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec). Kljub prepoznanju, da glas mladih, ki so bili udeleženci lokalnih dogodkov v okviru šestega cikla v Sloveniji, ni bil prenesen ne na nacionalno, niti na EU raven, pa se je ohranjala podoba, da je šlo za posvetovanja in dialoge z mladimi.

Ohranjanje podobe s strani predstavnikov MSS je treba razumeti na dveh ravneh. Na eni gre za ohranjanje vloge MSS kot zagovornika glasu mladih oziroma vloge veznega člana »/.../ med mladimi in političnimi odločevalci« (prav tam). V tej poziciji pa gre tudi za ohranjanje moči MSS, da uokvirja glas mladih in legitimira svojo pozicijo zagovorništva. Na drugi ravni pa

²²² Tendence po pridobivanju tako imenovane neorganizirane mladine v procese Strukturiranega dialoga je, kot sem pokazal predhodno, prisotna že od same vzpostavitve mehanizma Strukturiranega dialoga na EU ravni in vse do danes. Hkrati pa je cilj EU, da se v procese Strukturiranega dialoga zajame čim večje število mladih.

²²³ Financiranje Strukturiranega dialoga v Sloveniji je dvotirno. Kot osvetli Peter, dobi MSS kot organizacija, ki koordinira izvajanje Strukturiranega dialoga v Sloveniji, del sredstev za zaposlitev osebe, ki je na MSS pristojna za Strukturiran dialog, neposredno iz Evropske komisije. Za ta sredstva morajo predložiti načrt izvajanja Strukturiranega dialoga. Za izvajanje neposrednih dogodkov, facilitatorjev ipd. pa morajo pridobiti sredstva prek projektov programa Erasmus+ (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec).

ohranjanje podobe Strukturiranega dialoga kot procesa prenosa glasu od spodaj navzgor predstavlja način ohranitve Strukturiranega dialoga kot enega redkih kanalov, s katerim naj bi mladi prek mladinskih organizacij imeli možnost sodelovanja in potencialni vpliv na politične odločitve. Kot pravi Peter iz MSS: »Naj nam ga ne vzamejo, sam to /.../. [P]ač, karkol bo kritika tega, bo sam uno: 'OK pol pa pač dajmo to črtat, pa boste karkol družga delal'« (prav tam). S tem je kljub percepciji o Strukturiranem dialogu kot procesu, ki ne prinaša rezultatov, izrazil strah pred posledicami kritike, v skrajnem primeru tudi ukinitve mehanizma. S tem pa prihaja do ohranjanja podobe Strukturiranega dialoga ne samo v dokumentih in opisu samega procesa, temveč tudi prek izvajalcev procesa v Sloveniji. Perpetuiranje enake podobe Strukturiranega dialoga kot enakopravnega dialoga med mladimi in političnimi predstavniki pa lahko prepoznamo tudi na EU ravni. Saj so »EU mladinske konference« predstavljene kot »vrhunec Strukturiranega dialoga /.../, kjer mladi in politični odločevalci delujejo skupaj« (EUYC Vienna, 2018b). Z namenom osvetlitve, kako se oblikuje glas na EU mladinskih konferencah, sem v okviru šestega cikla prek opazovanja z udeležbo spremljal tudi potek in izvajanje procesa Strukturiranega dialoga na EU ravni.

5.2.4 Izvedba šestega cikla Strukturiranega dialoga na EU ravni

Šesti cikel Strukturiranega dialoga na EU ravni je potekal v sklopu treh EU mladinskih konferenc. Te so bile v skladu z okvirom in podobo Strukturiranega dialoga namenjene dialogu med političnimi odločevalci in predstavniki mladih na tematiko *Mladi v Evropi: kako naprej?*. V okviru izbrane tematike pa je bil cilj šestega cikla oblikovanje tako imenovanih evropskih ciljev mladih (*European youth goals*), ki naj bi predstavljali prispevek procesa Strukturiranega dialoga k oblikovanju nove strategije za mladino in prihodnosti EU mladinskih politik.

S tem ciljem je bila prva konferenca v Talinu, organizirana oktobra 2017, namenjena spoznavanju tematike. Kot je bilo poudarjeno v opisu konference, je bil cilj odkrivati, »kaj je danes pomembno za mlade«, oziroma identificirati »najbolj pereča vprašanja, neizgovorjene probleme in ideje za prihodnost, ki se nanašajo in vplivajo na mlade« (EUYC Tallinn, 2017a). Rezultat prve konference je predstavljal nabor ključnih tematik mladinskih politik, na podlagi katerih je Evropski usmerjevalni odbor s pomočjo raziskovalcev oblikoval vprašanja za dialoge na lokalni in nacionalni ravni. Ti so potekali med prvo in drugo EU mladinsko konferenco v

državah članicah EU.²²⁴ Druga konferenca, ki je potekala aprila 2018 v Sofiji, je bila namenjena oblikovanju evropskih ciljev mladih, pri čemer naj bi ti izhajali iz rezultatov nacionalnih poročanj iz dialogov na lokalni in nacionalni ravni ter dialoga na EU ravni v okviru konference v Sofiji. Tretja in zaključna konferenca šestega cikla, ki je potekala septembra 2018 na Dunaju, pa je bila namenjena posvetu o implementaciji evropskih ciljev mladih oziroma »razpravi, kako na različnih nivoji (od lokalnega do evropskega) in v različnih sektorjih (mladinskem in drugih relevantnih sektorjih za mlade) najbolje izkoristi cilje mladih« (EUYC Vienna, 2018c).

Na deklarativni ravni naj bi EU mladinske konference predstavljale prostor za dialog med predstavniki mladih, političnimi odločevalci in oblikovalci politik iz nacionalnih držav in EU institucij, prek katerih naj Strukturiran dialog predstavljal prispevek k oblikovanju mladinskih politik EU. Vendar kot je razvidno že iz zastavitve šestega cikla, so bile EU mladinske konference z oblikovanjem evropskih ciljev *mladih* namenjene iskanju glasu mladih oziroma problemom, idejam in rešitvam, kot jih prepoznavajo mladi, in ne skupnemu oblikovanju predlogov mladinskih politik v dialogih med mladimi ter političnimi predstavniki. Takšna usmeritev se je, kot sem osvetlil v prejšnjem poglavju, odražala tudi v izvedbi lokalnih in nacionalnih posvetovanj v okviru izvedbe šestega cikla v Sloveniji. Da je bil šesti cikel namenjen prispevku mladih k oblikovanju mladinskih politik pa je razvidno tudi iz enega od zaključkov EU mladinske konference na Dunaju, kjer je bilo prepoznano, da so »mladinski cilji vizija mladih za Evropo« (Austrian presidency of the Council of the EU, 2018, str. 14). Hkrati pa so predstavniki mladih na konferenci izpostavili, da so cilji »rezultat participacije mladih /.../. [M]i smo naredili svoj del – zdaj moramo delati skupaj z vladami in komisijo na implementaciji« (prav tam, str. 17).

Dogodek, ki omogoča refleksijo in analizo dejanske izvedbe ter zamišljanja na deklarativni ravni, je potekal v sklopu tretje EU mladinske konference na Dunaju. V okviru štiridnevne konference je bil namreč drugi dan predviden uro in pol trajajoč sklop, naslovljen kot *EU mladinski dialog – dialog mladinskih delegatov z ministri za mladino*.²²⁵ Ta sklop je bil

²²⁴ Poleg nacionalnih dialogov potekajo v sklopu pridobivanja rezultatov za EU mladinske konference tudi posvetovanja mednarodnih nevladnih mladinskih organizacij, ki opravijo konzultacije s svojimi člani. Po opravljenih konzultacijah se oblikuje skupno poročilo teh organizacij, ki je obravnavano enako kot prispevek držav članic oziroma Nacionalnih delovnih skupin in Mladinskih svetov, ki jim predsedujejo.

²²⁵ V izvedbi sklopa je bila sestava političnih predstavnikov bolj raznolika in na nižjem (političnem) nivoju, kot je bilo predvideno. V razpravi je namreč sodelovalo šest ministrov, ki v državah članicah pokrivajo področje mladinskih politik, šest sekretarjev, predstavnica Sveta Evrope, Komisar za izobraževanje kulturo, mladino in šport, namestnik ministra in ambasador. Vzporedno z EU mladinsko konferenco na Dunaju je potekal tudi

predstavljen kot osrednji dogodek konference, saj je bilo v vabilu na konferenco poudarjeno, da bo »vrhunec programa predstavljal dialog med EU ministri za mladino in delegati konference, (kar bo, op. a.) prvič v zgodovini EU mladinskih konferenc« (EUYC Vienna, 2018a). Srečanje in razprava mladih oziroma mladinskih predstavnikov in političnih predstavnikov, ki naj bi na deklarativni ravni predstavljala *modus operandi* poteka Strukturiranega dialoga, sta bila tako opredeljena kot izjemna priložnost, celo kot prvo srečanje v skoraj desetletni zgodovini poteka Strukturiranega dialoga v obliki, kot jo poznamo danes.

Odstopanje od običajne prakse poteka EU mladinskih konferenc je bilo razvidno tudi v pripravi na dialog mladinskih delegatov z ministri. To je bil namreč edini sklop, na katerega so nas facilitatorji konference posebej pripravljali. Že pred izvedbo smo se morali udeleženci konference razdeliti v šestnajst po številu članov enakovrednih skupin, kar je odražalo predvideno število političnih predstavnikov. Predhodno smo opravili tudi vajo izvedbe dogodka, ki je bil zamišljen v formatu tako imenovane Svetovne kavarne (*World Café Style*). Na vaji so facilitatorji posameznega omizja udeležencem predstavili potek sklopa. Za omizjem, na katerem sem bil prisoten, je facilitatorka Edita tako predstavila, da bomo politične predstavnike počakali za mizo, po tem ko se nam pridružijo, pa bo sledilo več krogov *dialoga*. Prvi krog je bil namenjen spoznavanju prisotnih za omizjem, drugi političnim odločevalcem, da nam predstavijo zgodbo oziroma projekt, kako država, iz katere prihajajo, sodeluje z mladimi. Tretji sklop je predvideval vprašanja mladih za političnega predstavnika, v nadaljevanju pa naj bi sledil osrednji del razprave o možnostih implementacije ciljev mladih (Zapiski s terena). Potek sklopa je bil na ta način skrbno načrtovan, kar je reflektirala v intervjuju tudi facilitatorka Edita, ki je osvetlila, da je »bila to struktura, ki so nam jo dali /.../ glavni facilitatorji dogodka«, saj so tudi facilitatorji omizij »imeli neke vrste *briefing*, katera vprašanja zastaviti, kako nadzorovati čas in takšne stvari« (Edita, osebni intervju, 2018, 4. september). Že iz priprav na dogodek dialoga udeležencev mladinske konference z ministri je bilo mogoče prepoznati, da gre za posebnost EU mladinskih konferenc in ne stalno prakso, v katerem smo morali biti udeleženci in facilitatorji omizja pripravljani in seznanjeni s potekom, da bi dogodek potekal nemoteno in v skladu s predvideno strukturo.

Iz priprav in tudi strukture dogodka je bilo mogoče prepoznavati, da ne gre za enakopraven dialog mladih in političnih odločevalcev. Že v opisu sklopa je bilo namreč poudarjeno, da bo

neformalni sestanek ministrov in sekretarjev za mladino, tako da so politični predstavniki uro in pol sestanka namenili dialogu s predstavniki mladih.

»vsak politik gostil omizje za diskusijo o prihodnosti Ciljev mladih z manjšo skupino mladih« (Austrian presidency of the Council of the EU, 2018, str. 5). Političnim predstavnikom je bila tako pripisana osrednja vloga, kar je bilo poleg tega, da so bili predstavljeni kot gostitelji omizja, razvidno tudi iz njihove vloge, da kot edini predstavijo zgodbo dobre prakse sodelovanja njihove države z mladimi, ki vsebinsko ni povezana z nameni in cilji šestega cikla Strukturiranega dialoga. Takšen potek dogodka je reflektirala tudi facilitatorka Edita: »Ni bilo tako, da so prišli do nas, da bi poslušali, kaj imamo za povedati, temveč je bilo kot da jih čakamo, da jim postavimo vprašanja« (Edita, osebni intervju, 2018, 4. september). Takšna struktura dogodka pa je *razumljiva* ob dejstvu, da politični predstavniki zaradi njihove neprisotnosti tekom procesa šestega cikla Strukturiranega dialoga niso bili seznanjeni s samo vsebino, saj je bilo na samem dialogu s strani udeležencev konference prepoznano, da so se »številni ministri pravkar spoznali z evropskimi cilji mladih« (Austrian presidency of the Council of the EU, 2018, str. 20).

Dejanska izvedba dogodka je potrdila predpostavljeno osrednjo vlogo političnih predstavnikov in posledično neenakost v dialogu. Ta je bila razvidna že ob pričetku, kjer smo udeleženci konference v napetem pričakovanju ob šestnajstih omizjih s ploskanjem pričakali politične predstavnike, da zasedejo svoja označena mesta (Zapiski s terena). To je reflektirala tudi facilitatorka Edita: »Dejstvo je, da smo tam sedeli in čakali na njih /.../ in vsi so bili, wuuuhuu, ministri« (Edita, osebni intervju, 2018, 4. september). Po prihodu političnih predstavnikov je pri omizju, ki sem ga spremljal, vsebina potekala v skladu z vajo. Po spoznavanju in zgodbi sekretarke ene od držav članic EU je sledil osrednji del, ki je bil namenjen razpravi o vprašanjih: »Kako lahko uresničimo Cilje mladih? Kako lahko zagotovimo, da bodo Cilji mladih prepoznani tudi na drugih političnih področjih? Kakšna bi lahko bila vloga mladinskih organizacij in oblikovalcev politik pri promociji Ciljev mladih?« (Austrian presidency of the Council of the EU, 2018, str. 5). Na podlagi teh vprašanj je tako potekala razprava, za katero je bilo namenjeno pol ure, ključen cilj pa je bil, da mladi in politični predstavniki za omizjem oblikujejo eno skupno sporočilo na zastavljena vprašanja ter jo zapišejo na veliko razglednico. Pripisana osrednja vloga političnim predstavnikom in neenakost v dialogu pa je prišla najbolj do izraza v sklepnem delu dogodka. Zadnje pol ure je bilo namreč predvideno, da politični predstavniki preberejo oblikovana kratka sporočila. Ti so potem, ko so prebrali sporočila z razglednice in skupnem fotografiranju, zapustili EU mladinsko konferenco (Zapiski s terena).

Poleg izvedbe dogodka, v katerem je bilo razpravi med političnimi odločevalci in mladimi namenjene pol ure in rezultatu, ki je predstavljal stavek ali dva v obliki sporočila na razglednici, pa je bilo spoznanje, da cilj dialoga med mladimi in političnimi odločevalci ni bil skupen premislek za oblikovanje mladinskih politik v EU, razvidno tudi iz vsebine sporočil. Nekatera so bila splošna v obliki sloganov, kot sta: »Cilji mladih – ključ do uspeha prihodnosti Evrope« in »Zaupanje potrebuje participacijo, participacija potrebuje zaupanje« (Austrian presidency of the Council of the EU, 2018, str. 17–18). Večina pa jih je izražala potrebo po implementaciji: »cilji mladih niso zahteva mladih, temveč povabilo k sodelovanju«, »sprejmite in implementirajte cilje mladih v duhu odgovornosti in solidarnosti s strani vseh deležnikov, držav članic in na EU ravni – vključno s cilji mladih v EU mladinski strategiji« (prav tam). Iz sporočil, ki izražajo tendenco po implementaciji evropskih ciljev mladih je razvidno, da ti niso predstavljali skupnega glasu mladih in političnih predstavnikov, sicer sporočila ne bi bila usmerjena v iskanje podpore in želje po uveljavitvi rezultatov šestega cikla Strukturiranega dialoga v obliki ciljev, ker bi bili ti v dialogu že dogovorjeni.

V uvodnem nagovoru ob odprtju konference na Dunaju je avstrijska ministrica za mladino, Juliane Bogner-Strauss (v Austrian presidency of the Council of the EU, 2018, str. 7) izpostavila: »Ta konferenca ne sme biti še en prostor, kjer mi politiki govorimo vam, namesto z vami«. Vendar kot je razvidno iz osrednjega dogodka konference, so bili politiki uro in pol osrednji akterji, pred in po dogodku pa pri oblikovanju evropskih ciljev mladih na konferencah v šestem ciklu niso sodelovali. Da dogodek ni predstavljal procesa sooblikovanja idej in rešitev za prihodnost mladinskih politik so občutili tudi udeleženci, s katerimi sem opravil intervjuje. Tina, politična predstavnica ene od držav članic EU, ki je bila prisotna na EU mladinskih konferencah že v preteklih ciklih, je reflektirala, da je bil dogodek zasnovan v smeri, da je »vzbujal nerealno in neosnovano upanje pri mladih /.../. [N]ekaj je bilo opravljenega, vendar so ministri odšli, opravili so fotografiranje. Kaj bodo naredili z vsem tem? Nič« (Tina, osebni intervju, 2018, 3. september). Howard Williamson²²⁶ pa je izjave političnih predstavnikov o skupnem dialogu slikovito naslovil sledeče: »Ko dobiš vso to sranje z odra o tem, da je bilo dobro delati skupaj, da mladi in predstavniki vlad delajo skupaj, da oblikujejo agendo, to je neumnost, popolna neumnost« (Howard Williamson, osebni intervju, 2018, 19. april). Ob

²²⁶ Howard Williamson, ki je raziskovalec in profesor na področju evropskih mladinskih politik na Univerzi Južni Wales ter mladinski delavec, ni želel biti anonimiziran. Zato zapisujem tudi njegov priimek, ki je pri ostalih intervjuvancih zakrit.

prepoznanju, da osrednji dogodek EU mladinske konference na Dunaju ni bil namenjen oblikovanju skupnih predlogov med mladimi in političnimi predstavniki ter enaki percepciji s strani udeležencev konference, pa je treba osvetliti še, kaj je glas predstavljal in kako se je vzpostavljajal na EU ravni v okviru šestega cikla.

5.2.5 EU mladinske konference v šestem ciklu Strukturiranega dialoga: glas mladih in političnih predstavnikov?

Eden bolj izpostavljenih dogodkov, ki ponuja vpogled v oblikovanje glasu v šestem ciklu Strukturiranega dialoga na EU mladinskih konferencah, se je zgodil ob zaključku druge konference v Sofiji. V govoru je predsednik Evropskega mladinskega foruma Luis Alvarado, (2018, poudarek dodan) nanašajoč se na politične predstavnike na konferenci, izpostavil: »To ni dogovor, ki ga imamo v okviru Strukturiranega dialoga. /.../ Ne prihajate sem (na konferenco, op. a.), da bi nam govorili *z odra*. Prihajate, da bi *enakopravno* razpravljali z nami«. Pri tem se je nanašal na zaključni panel, kjer so sodelovali komisar za izobraževanje, kulturo, mladino in šport Tibor Navracsics, bolgarski premier Boyko Borissov, bolgarski minister za mladino in šport Krassen Kralev, članica Evropskega parlamenta Eva Maidel, direktorica regionalne pisarne za vzhodno Evropo in osrednjo Azijo Združenih narodov Alanna Armitage, in odposlanka za mladino Združenih narodov Jayathma Wickramanayake. Na panelu so tako sodelovali zgolj politični predstavniki, ki v preteklih dveh dneh na konferencah niso bili prisotni. Hkrati pa je bil panel organiziran v obliki nagovorov mladim, pri čemer udeleženci konference niso imeli možnosti in prostora za vprašanja. Po opravljenem skupinskem fotografiranju in ob zaključku panela so politični predstavniki zapustili konferenco (Zapiski s terena). To je v govoru, ki je sledil panelu, ugotavljal tudi predsednik Foruma Alvarado (2018): »Pripravil sem govor, vendar je veliko ljudi, na katere se govor nanaša, že odšlo«. Pri tem je ocenil, da je bil panel »najslabši primer participacije mladih, ki smo ga lahko pokazali«.

Vendar panel ob zaključku konference v Sofiji ni bil osamljen primer specifičnega sodelovanja političnih predstavnikov v šestem ciklu na EU mladinskih konferencah. Kot je bilo razvidno iz programov, je struktura EU mladinskih konferenc sledila vzorcu, da so otvoritve in zaključki namenjeni bodisi govorom političnih predstavnikov bodisi panelom, kjer politični predstavniki, ki med konferenco niso bili prisotni, v najboljšem primeru *z odra* odgovarjajo na vprašanja udeležencev konference (Zapiski s terena). Takšno strukturo je opazila tudi Edita, udeleženka

EU mladinske konference na Dunaju: »Danes smo imeli zaključni panel s ‘fensi’ govorniki, vendar niso imeli pojma, kaj smo govorili vse te dneve« (Edita, osebni intervju, 2018, 4. september). Dogodek na konferenci v Sofiji je bil drugačen *zgolj* v tem, da na panelu ni bilo prisotnega predstavnika mladih, ki bi prihajal iz vrst Evropskega mladinskega foruma, ali katerega od predstavnikov nacionalnih mladinskih svetov predsedujočih držav Svetu EU. Razlika je bila še v tem, da na konferenci v Sofiji ni bilo prostora za delegatov. Poleg očitne hierarhije, kjer politični odločevalci mlade nagovarjajo z odra in kjer se celo poudarja, da ti paneli, v kolikor dopuščajo vprašanja, predstavljajo možnost dialoga s političnimi predstavniki, pa je ključno spoznanje, da politični predstavniki tekom konference, ko sta čas in prostor namenjen vsebinski razpravi, niso prisotni.²²⁷

Da je bil potek EU mladinskih konferenc v šestem ciklu brez prisotnosti političnih odločevalcev v času vsebinskih razprav nekaj inherentnega in običajnega je mogoče prepoznavati na dveh ravneh. Na prvi prek usmeritve zasnove evropskih ciljev mladih, ki so jih v vsebinskih razpravah oblikovali predstavniki mladih. Takšno usmeritev je poudaril eden od mladinskih delegatov zadnji dan konference v Sofiji, ko so bili evropski cilji mladih že oblikovani: »Mi smo spregovorili, zdaj je čas, da spregovorijo tudi oni in upam, da bomo danes dobili odgovor od Evropske komisije in da cilji mladih ne ostanejo *zgolj* list papirja« (Zapiski s terena). S tem je poudaril, da so evropske cilje v okviru šestega cikla oblikovali mladi, politični predstavniki pa se morajo z njimi seznaniti in jih implementirati. Zastavitev EU mladinskih konferenc v šestem ciklu, kjer mladi v medsebojnih razpravah oblikujejo končni rezultat v obliki evropskih ciljev mladih, s katerimi ob koncu seznanijo politične odločevalce, pa je z besedami, »da imaš vedno cilj, ki ga želiš doseči, in zadnji dan bomo imeli komisarja in mu bomo predstavili produkt« v obliki ciljev mladih (Petra, osebni intervju, 2018, 17. april), izpostavila tudi ena od facilitatorok EU mladinske konference v Sofiji.

Na drugi strani pa se odsotnost političnih odločevalcev v procesu vsebinskih razprav kaže v dojemanjih udeležencev konferenc. Kot je kritično reflektirala Edita, se želi v Strukturiranem dialogu »prekiniti s to mentaliteto, vendar je ta še vedno tu«. Pri tem je prepoznavala, da »če

²²⁷ Hierarhijo je nenazadnje mogoče prepoznavati tudi med predstavniki mladih. Tako govora ob zaključku EU mladinske konference ni imel eden od naključno izbranih mladinskih delegatov na konferenci, temveč predstavnik Evropskega mladinskega foruma, ki se opredeljuje kot organizacija, ki predstavlja glas mladih v Evropi. Kot je v govoru omenil Luis Alvarado (2018): »Kot predstavnik 150 milijonov mladih na tem kontinentu ne bom dovolil, da javne institucije, vlade ali kdorkoli ravna z mojim volivci na ta način. Ne prihajajte sem, da bi jim govorili, pridite in jih vključujte v smiselno participacijo mladih«.

imaš oblikovalce politik, bomo (mladi, op. a.) še vedno imeli nekaj distance do njih in to je normalno /.../. Tako to funkcionira in ni druge poti /.../. To vidim pri svojem delu vsakodnevno« (Edita, osebni intervju, 2018, 4. september). Uradnica Evropske komisije pa je na vprašanje, zakaj komisar Navracsics ni bil prisoten tekom oblikovanja ciljev mladih na dialogih z mladimi, odgovorila da »zato, ker vzamejo preveč časa«. Ob tem je poudarila, da si »ni mogoče zamisliti, da bi komisar ali minister ostal tri dni« (Anna, osebni intervju, 2018, 2. september), kolikor poteka konferenca. Sodelovanje političnih odločevalcev je tako ovrednotila kot nepredstavljivo, njihovo odsotnost pa kot samoumevno.

Kljub temu, da je bila odsotnost političnih odločevalcev na dialogih zastavljena že v sami strukturi šestega cikla in dojeta kot popolnoma razumljiva s strani mladih udeležencev ter ljudi, ki so bili vpeti v organizacijo EU mladinskih konferenc, pa h kompleksnosti oblikovanja glasu v Strukturiranem dialogu na EU ravni prispeva tudi, da politični odločevalci niso edini politični predstavniki, ki so prisotni na teh konferencah. Kot je v intervjuju reflektirala ena od predstavnic držav članic, je ob napovedi organizatorjev in facilitatorjev na konferenci na Dunaju, da bo dialog med mladimi in političnimi predstavniki prvi v zgodovini Strukturiranega dialoga, »želela vstati in reči /.../ 'nekateri oblikovalci politik so že tukaj /.../, oblikovalci politik niso ministri'« (Tina, osebni intervju, 2018, 3. september). S tem je želela poudariti, da se EU mladinskih konferenc udeležujejo različni uradniki z ministrstev, nacionalnih agencij, uradov za mladino idr., ki so predstavniki delegacij držav članic EU. Vendar pa je za razumevanje oblikovanja glasu na EU mladinskih konferencah ključen uvid, kakšen glas zastopajo uradniki oziroma oblikovalci politik držav članic.

Težavo prevajanja glasu oblikovalcev politik v rezultate EU mladinskih konferenc je naslovil Jan Vanhee (Jan Vanhee, osebni intervju, 2018, 20. april), državni uradnik in član belgijske delegacije, ki se je udeležil vseh konferenc v šestem ciklu:

[N]a začetku (Strukturiranega dialoga, op. a.) je bilo rečeno /.../, da bodo mladi razpravljali z DG-ji (generalnimi direktorji, op. a.). Vendar sem razmišljal, koliko generalnih direktorjev dejansko razpravlja. Oni (mladi, op. a.) o vseh teh stvareh razpravljajo z državnimi uradniki, vendar jaz nisem politični odločevalec, sploh ne. Mojega generalnega direktorja ni tukaj, zato moram počakati na zeleno luč, če se strinja ali ne. Prav tako pa mora on počakati na zeleno luč s strani ministra.

Enako pa je poudaril tudi politični predstavnik Slovenije Klemen, ki je sodeloval na konferencah v okviru šestega cikla: »Ko se gre za sam Strukturiran dialog, za samo konferenco, je direktor Urada za mladino politični predstavnik, ane. Js sm v bistvu predstavnik am...

državnega organa, ki skrbi za področje mladinske politike, nisem pa politični odločevalec« (Klemen, osebni intervju, 2018, 13. november). S tem sta Jan in Klemen naslovila dve temeljni dilemi. Prvo, da so na EU mladinskih konferencah v okviru šestega cikla prevladujoče sodelovali zgolj državni uradniki, ki nimajo možnosti odločanja, katere vsebinske zadeve bodo njihove države sprejele. V prepletu s tem pa je druga dilema, da je bilo v okviru šestega cikla malo generalnih direktorjev, ki bi sodelovali v razpravah. In kot osvetli Jan Vanhee, bi tudi z njihovo prisotnostjo in sodelovanjem bilo vprašljivo, če lahko brez potrditve ministra zagovarjajo glas posamezne države.²²⁸

Problem odsotnosti političnih odločevalcev in posledično nezmožnosti prevajanja glasu držav članic in EU odločevalcev pa so tematizirali tudi ostali politični predstavniki. Na komentar, da je bilo na EU mladinskih konferencah v okviru šestega cikla malo političnih odločevalcev in da ni bilo dejanskega dialoga med mladimi in političnimi odločevalci, je uradnica pri Evropski komisiji odgovorila: »Da, točno. Moraš zgolj pogledati seznam za ta sestanek in videl boš, kako malo ministrov je dejansko prisotnih. Zelo jasno je, da jim to ni prioriteta« (Anna, osebni intervju, 2018, 2. september). Klemen, politični predstavnik Slovenije, pa je povedal, da je na EU mladinskih konferencah »prisotnih vse manj direktorjev /.../, se pravi pravzaprav nimaš političnih predstavnikov. /.../ [M]aš predstavnike ministrstev, ki pa niso politični odločevalci« (Klemen, osebni intervju, 2018, 13. november). Enako je izpostavila tudi predstavnica ene od držav EU, Tina, ki je v preteklosti velikokrat sodelovala na EU mladinskih konferencah. Na vprašanje, ali je bilo v preteklosti drugače in je sodelovalo več političnih predstavnikov kot na EU mladinskih konferencah v šestem ciklu, je odgovorila enostavno: »Nikoli« (Tina, osebni intervju, 2018, 3. september).

Največjo težavo in zadrego pa je pri uradnikih držav članic, ki so sodelovali kot delegati na EU mladinskih konferencah, predstavljalo vprašanje, kakšen glas in pozicijo zagovarjajo. Jan Vanhee je kot član belgijske delegacije tako poudaril: »Poskušam zagovarjati... nimam interesa. Skupaj z drugimi poskušam oblikovati koherentno, logično in zanimivo mladinsko politiko« (Jan Vanhee, osebni intervju, 2018, 20. april). Podobno pa je poudaril tudi slovenski

²²⁸ Podatka, koliko generalnih direktorjev ministrstev za mladino je dejansko sodelovalo v razpravah v okviru šestega cikla nisem uspel pridobiti. Zgovorna je percepcija, da so vsi intervjuvanci, ki so reflektirali prisotnost političnih odločevalcev izražali, da je bilo teh malo in da ne vedo, če so dejansko sodelovali v razpravah. Kljub poudarjanju, da naj bi EU konference predstavljale skupen glas mladih in političnih odločevalcev ter percepciji intervjuvancev, ki so bili del delegacij držav članic, da temu ni tako, pa temu pritrjuje tudi ugotovitev, da je bil ključen namen šestega cikla in EU konferenc oblikovanje ciljev mladih in posledično izražanje njihovega glasu.

predstavnik na EU mladinski konferenci, Klemen, ki je na vprašanje, ali na EU mladinskih konferencah zagovarja svoje mnenje, odgovoril: »Ja, sicer vedno ... [P]oznam naše raziskave /.../. [i]zhajam iz svojih izkušenj, izhajam pa tudi iz teh vprašalnikov, k MSS nrđi pol neke povzetke. /.../ Bi pa prej rekel, (da zagovarjam, op. a.) mnenje uradnika na Uradu za mladino, ne pa tisto, kar prihaja iz dialoga, ane« (Klemen, osebni intervju, 2018, 13. november). Iz teh refleksij je mogoče videti, da so predstavniki držav članic, ki sem jih intervjuval, predstavljali svoj glas, saj niso imeli pristojnosti, da bi odločali o smeri mladinskih politik v EU in njihovih nacionalnih kontekstih. Posledično tudi v razpravah na EU mladinskih konferencah niso mogli sodelovati v smeri oblikovanja skupnih predlogov in idej. Prav tako niso mogli s svojim glasom prispevati k idejam, kakšni naj bodo cilji mladih, da bodo uresničeni v nacionalnih in EU politikah, ter zakaj morebiti določene ideje v evropskih ciljih mladih niso uresničljive.

Sočasno je iz njihovih refleksij EU mladinskih konferenc šestega cikla mogoče prepoznati razočaranje in skepsa nad procesom Strukturiranega dialoga na EU ravni. Tina, delegatka ene od držav članic, je proces EU mladinskih konferenc opredelila kot igro: »[P]ostajam vedno bolj frustrirana, ker čutim, da sem pristala v igri, ki ni realna. /.../ V tej igri pridemo vsi skupaj vsake šest mesecev, igramo igro za nekaj dni in gremo nazaj domov in to je to« (Tina, osebni intervju, 2018, 3. september). Pri tem je prepoznavala, da je dialog mladih z ministri »previsoka raven, ker (ministri, op. a.) niso zares zainteresirani o detajlih« Strukturiranega dialoga (prav tam). Hkrati pa je reflektirala, da je »Strukturiran dialog ... postal simboličen, ker vsi (politični predstavniki, op. a.) pravijo 'pusti jih' /.../ 'naj (mladi, op. a.) govorijo karkoli ...' /.../ '[K]o bomo šli nazaj v državo, ne bomo naredili nič'« (prav tam). S tem je osvetlila, da pri nekaterih političnih predstavnikih obstaja zavedanje, da EU mladinske konference ne predstavljajo glasu mladih in političnih odločevalcev. V tem kontekstu je pokazala tudi, da na ravni nekaterih uradnikov držav članic obstaja percepcija, da Strukturiran dialog ne prinaša rezultatov. Na opazanje, da EU mladinske konference v šestem ciklu predstavljajo medsebojni dialog predstavnikov mladih in mladinskih organizacij, pa je uradnica Evropske komisije Anna pritrdila: »Da, to je prostor odmeva (*echo chamber*)« (Anna, osebni intervju, 2018, 2. september). Z metaforo odmeva je tako opredelila EU mladinske konference v šestem ciklu kot prostor, kjer se oblikuje glas specifične skupine mladih, ki so prisotni na EU mladinskih konferencah, in da se ta perpetuira ter nima (velikega) vpliva.

S temi uvidi lahko ugotovimo, da je bil glas šestega cikla Strukturiranega dialoga ujet v spiralo. Že na začetku z osnovnim namenom oblikovanja evropskih ciljev mladih se je predpostavljalo

iskanje glasu mladih brez političnih odločevalcev. Takšna usmeritev je postala očitna tudi iz poteka EU mladinskih konferenc, saj so bile vse zasnovane tako, da so politični odločevalci sodelovali bodisi v uvodih bodisi zaključkih, na vsebinskih razpravah pa niso bili prisotni. Hkrati je ujetost v spiralo ohranjala prisotnost uradnikov držav članic, ki so sodelovali na konferencah in v dialogih z mladimi, a njihov glas ni predstavljal glasu držav članic, saj niso imeli pristojnosti odločanja. Perpetuiranje takšnega stanja pa se odraža v percepcijah mladih in političnih predstavnikov, da dialoga med mladimi in političnimi odločevalci ni mogoče pričakovati, ker je nerealen. Spirala se ponovno zavrti s prepoznanjem, da je končni rezultat v obliki ciljev dejansko predstavljal glas mladih, ki so sodelovali v šestem ciklu, in ne skupnega glasu mladih in političnih odločevalcev. Posledično cilji mladih niso predstavljali skupnega predloga, temveč njihove želje, ideje in zamisli glede prihodnosti EU mladinskih politik. S tem prihaja do skepse med mladimi udeleženci konference, ki so prepoznavali, da politični odločevalci niso sodelovali in vedeli, kaj so vsebinski predlogi evropskih ciljev mladih. Vendar pa je pomembno izpostaviti, da je bil tudi glas mladih, ki je razumljen kot *avtentičen* in *avtonomen*, na ravni EU oblikovan oziroma uokvirjen v specifičnih razmerjih moči.

5.2.6 Uokvirjanje glasu mladih v šestem ciklu na EU mladinskih konferencah

Evropski cilji mladih, ki so predstavljali rezultat šestega cikla in naj bi predstavljali glas mladih, so se v procesu izvajanja Strukturiranega dialoga na EU ravni oblikovali na številnih ravneh in prek različnih odločitev. Uokvirjanje glasu se je tako kot v preteklih ciklih začelo že z izbiro tematike osemnajstmesečnega cikla, ki je determinirala, kakšen bo vsebinski fokus dialogov na lokalni in nacionalni ravni ter tudi na EU mladinskih konferencah. Po opravljenih intervjujih s ključnimi akterji Strukturiranega dialoga na EU ravni, torej s predstavnico Evropske komisije, predstavnikom Evropskega mladinskega foruma in s posameznimi predstavniki držav članic, je postalo razvidno, da obstajajo različna dojetanja, na kakšen način se oblikuje ter kdo izbere tematiko cikla. Nina, predstavnica Evropskega mladinskega foruma, je postopek izbire tematike opisala sledeče: »Po navadi /.../ mi (Evropski mladinski forum, op. a.) opravimo konzultacije z nacionalnimi mladinskimi sveti, pogosto tudi preko spleta, zgolj da pridobimo ideje za tematike, kaj je na agendi, kaj je aktualno in potem ... skupaj Evropski usmerjevalni odbor, trio predsedstev, Komisija, Mladinski forum, pride skupaj in se odloči o tematiki« (Nina, osebni

intervju, 2018, 10. april).²²⁹ Na podlagi vprašanja, ali je torej Evropski usmerjevalni odbor tisti, ki določi tematiko, pa je Nina pritrdila. Tina, ki je bila v enem od preteklih ciklov kot predstavnica predsedujočih držav Sveta EU vključena v izbiro tematike, pa je zavrnila, da so »na koncu tematiko izbrale tri države članice« (Tina, osebni intervju, 2018, 3. september). Enak pogled na izbiro je imel tudi predstavnik Slovenije Klemen, saj je zatrdil, da tematiko izberejo »države članice« (Klemen, osebni intervju, 2018, 13. november).²³⁰ Kljub temu, da je postopek izbire nejasen in da na podlagi zgornjih refleksij ni mogoče zagotovo zatrditi, kje se oblikuje tematika ter kdo o tem odloča, pa je jasno razvidno, da se izbira teme posameznega cikla, ki vsebinsko pomembno uokvirja dialoge, oblikuje v ozkem krogu institucij in njihovih predstavnikov. To pomeni, da se oblikuje bodisi v Evropskem usmerjevalnem odboru ali med predsedujočimi državami članicami.²³¹

Po izbiri tematike se je vsebina šestega cikla *Mladi v Evropi: kako naprej?* dodatno uokvirjala na prvi mladinski konferenci v Talinu. Prva konferenca je v zasnovi Strukturiranega dialoga vedno namenjena spoznavanju tematike, pri čemer je bil v šestem ciklu cilj konference, kot je bilo zapisano na vabilu, nasloviti, »kaj mladi pričakujejo od EU, da bi jim omogočala blagodejna, trajnostna in uspešna življenja« (EUYC Tallinn, 2017b). Nina, predstavnica Evropskega mladinskega foruma, je dodatno osvetlila, da je konferenca v Talinu temeljila na tako imenovani metodi »nabiranja-idej-brez-omejitev (*blue-sky-thinking*), kar pomeni, da so postavili velik prostor za mlade, da so predlagali ideje, tematike in vsebine. To je bil dejansko 'vzemi list papirja, napiši vsebino, o kateri želiš razpravljati naslednje dni' in tako je bilo zelo veliko tematik, zelo veliko iniciativ s strani mladih« (Nina, osebni intervju, 2018, 10. april).

²²⁹ Kljub temu, da je Nina iz Evropskega mladinskega foruma poudarila, da tematiko določi Evropski usmerjevalni odbor, v katerem je tudi predstavnik Evropske komisije, pa je Anna, predstavnica Komisije, na vprašanje, kako je bila določena tematika šestega cikla *Mladi v Evropi: kako naprej?*, odgovorila: »Ne vem čisto točno, kako se je zgodilo« (Anna, osebni intervju, 2018, 2. september).

²³⁰ Pri tem je Klemen predstavil tudi lastno izkušnjo, saj bo Slovenija skupaj z Nemčijo in Portugalsko predsedovala Svetu EU ter tvorila trio osmega cikla Strukturiranega dialoga. Na vprašanje, ali se pri izbiri tematike usklajujejo z Evropskim usmerjevalnim odborom, je odgovoril: »Pravzaprav niti ne. Mi zdele... V triu /.../ bi že lahko v bistvu /.../ rekl 'aha, mi se bomo ukvarjal s participacijo mladih'«. Pri tem je izpostavil, da se predsedujoče države članice o teh zadevah dogovarjajo na »neformalnih sestankih« (Klemen, osebni intervju, 2018, 13. november).

²³¹ Kot je osvetlila predstavnica Evropskega mladinskega foruma Nina, je bilo tudi oblikovanje evropskih ciljev mladih, ki so predstavljali končen rezultat šestega cikla, določeno v krogu institucij, ki so skrbele za organizacijo Strukturiranega dialoga na EU ravni. Izpostavila je namreč, da je bilo oblikovanje ciljev »ideja Avstrijskega mladinskega sveta«, ki je bila »predložena Evropskemu usmerjevalnemu odboru«. Tam pa, kot poudari, je prevladala odločitev, »OK, zdi se razumno, zdi se zanimivo, nadaljujmo z idejo« (Nina, osebni intervju, 2018, 10. april). Avstrijski mladinski svet naj bi dobil »inspiracijo pri ciljnih trajnostnega razvoja« Združenih narodov zato, ker so bila standardni zaključki Strukturiranega dialoga v obliki priporočil Svetu EU označeni kot »ne preveč zanimivi« (prav tam). Bolj kot to pa je pomembno, da je bilo z odločitvijo o ciljnih uokvirjeno, kako naj izgleda glas mladih oziroma kako naj bodo predstavljene zahteve, želje in predlogi mladih.

Kot je razvidno iz vabila in Nininega opisa, je bila konferenca usmerjena v iskanje glasu mladih in specifično predlogov, idej in vizij mladih udeležencev na konferenci.

Natančneje, konferenca je bila namenjena iskanju *lastnih* idej in pogledov 260ih udeležencev konference, saj pred konferenco v Talinu niso potekali lokalni in nacionalni dialogi, na podlagi katerih bi lahko mladi in politični predstavniki utemeljevali širše potrebe mladih. Takšen fokus je razviden tudi iz vabila, kjer je bilo poudarjeno, da bo konferenca »ponujala različne načine, da *se izrazite (to express yourself)* v manjših in večjih skupinah, zato vabimo vse, da delijo modrost, izkušnje in perspektive« (EUYC Tallinn, 2017a, poudarek dodan). Konferenca v Talinu je z iskanjem mnenj in izkušenj udeležencev konference glede tega, kaj so »najbolj pereča vprašanja, neizgovorjeni problemi, ki se nanašajo in vplivajo na mlade« (prav tam), pomembno uokvirjala tematiko šestega cikla. Na konferenci se je namreč oblikovalo dvajset tematik, ki so predstavljale neposredno podlago za izvedbo procesa konzultacij na lokalni in nacionalni ravni. V navodilih za izvajanje dialogov v državah članicah, ki so sledili konferenci v Talinu, je bilo namreč poudarjeno, da so bila vprašanja za dialoge, ki so jih oblikovali raziskovalci, »zasnovana tako, da bi bile konzultacije neposredno usmerjene na teme, ki so izhajale iz prve konference« (European Steering Committee, 2018, str. 2). To pomeni, da je 260 udeležencev konference na podlagi deljenja lastnih izkušenj, problemov ter želja, kako naj izgleda življenje mladih in kakšne naj bodo mladinske politike v EU, določilo, o katerih tematikah se bo razpravljalo na lokalni in nacionalni ravni ter posledično za katere teme in probleme ne bo prostora.

S spoznanjem, da so udeleženci prve konference v Talinu vsebinsko uokvirjali tematike, o katerih se je razpravljalo v šestem ciklu Strukturiranega dialoga, je pomembno osvetliti, kdo so bili mladi udeleženci EU mladinskih konferenc. Kot je razvidno iz delegacije Slovenije, ki sem jo podrobneje spremljal, sta bila med tremi delegati na EU mladinskih konferencah vsaj dva predstavnika MSS, tretji pa je bil predstavnik ene od mladinskih organizacij v Sloveniji.²³² Zasedbo mladinske delegacije iz Slovenije je dodatno pojasnila predstavnica MSS Eva, ki je dejala, da je »dolgotrajna struktura /.../, da se Evropske mladinske konference med tremi mladinskimi delegati udeleži tista oseba, ki je zadolžena za mednarodno sodelovanje na MSS,

²³² Prve mladinske konference se je poleg dveh delegatov iz MSS udeležila še delegatka mreže MaMa. Mreža MaMa združuje in zastopa mladinske centre v Sloveniji in ima predstavnika v Nacionalni delovni skupini Strukturiranega dialoga. Druge konference v Sofiji se je udeležil član enega od lokalnih mladinskih svetov. Tretje konference na Dunaju pa so se udeležili trije predstavniki MSS.

/.../ oseba, ki je zadolžena za Strukturiran dialog (na MSS, op. a.) in en mladinski delegat, ki je bil pač vključen v projekt Strukturiranega dialoga v Sloveniji« (Eva, osebni intervju, 2018, 17. april). Do takšne izbire mladinskih delegatov je bil kritičen politični predstavnik Slovenije na eni od mladinskih konferenc v okviru šestega cikla Strukturiranega dialoga: »Mi (Slovenija, op. a.) niti nimamo določeno, /.../ kdo so ti ljudje, zakaj morajo bit vedno po dva, celo trije predstavniki MSS-ja. Zakaj ne naredijo tle (MSS, op. a.) nek proces, neko opolnomočenje enga človeka skozi daljši proces, da potem gre tud na konferenco. Skratka ful nekih možnosti, ko jih nismo izkoristl« (Klemen, osebni intervju, 2018, 13. november). S tem je opozoril, da je izbira delegatov za EU mladinske konference v rokah MSS in da se konferenc udeležujejo predvsem predstavniki MSS. Skozi prizmo oblikovanja glasu pa je razvidno, da je bil glas Slovenije na EU mladinski konferenci v Talinu glas tistih, ki so člani mladinskih organizacij oziroma neposredno MSS.

V procesu izbire oziroma določitve mladinskih delegatov je v Sloveniji določeno, da glas mladih v Sloveniji zastopata za daljše obdobje isti osebi, ki sta na MSS zadolženi za izvajanje Strukturiranega dialoga. Eva, ena od predstavnic MSS osvetli, da je svojo vlogo na EU mladinskih konferencah v šestem ciklu dojemala »[i]z dveh vidikov, pač prvi vidik Slovenije, pač predstavljam Mladinski svet Slovenije in organizacije članice in slovensko mladino /.../, da pač podam mnenje in neka stališča na te določene teme iz vidika Slovenije«. Drugi vidik in njena vloga na EU mladinskih konferencah pa je, da je predstavnica »neformalne skupine južnoevropskih mladinskih svetov, kjer se tut dostkrat skupi usklajujemo in nekak predebatiramo, kakšne so prioritete naše regije« (Eva, osebni intervju, 2018, 17. april). S tem je osvetlila, da se na EU mladinskih konferencah oblikujejo tudi neformalne skupine mladinskih organizacij, predvsem nacionalnih mladinskih svetov. To je mogoče, ker nacionalni mladinski sveti koordinirajo izvajanje Strukturiranega dialoga in so posledično njihovi predstavniki stalno prisotni na EU mladinskih konferencah.²³³

Del aktivnosti neformalne skupine južnoevropskih mladinskih svetov Eva opiše, ko pojasni, da so se med EU mladinskima konferencama v Talinu in Sofiji dobili na dvodnevem sestanku, kjer so predebatirali »prioritete svoje države, pa pol vidl, kaj so v bistvu prioritete vseh nas

²³³ Na EU mladinskih konferencah v šestem ciklu je bilo razvidno, da je bil velik del mladinskih delegatov članov mladinskih organizacij, ki se med seboj poznajo. Hkrati pa kot je bilo razvidno iz poročila EU mladinske konference na Dunaju, je bilo 65 odstotkov udeležencev prisotnih že na preteklih konferencah šestega cikla (Austrian presidency of the Council of the EU, 2018, str. 9).

skupi /.../, nardil smo en skupen dokument, ... da tist k bo pač šel na tisto določeno temo, si pač pogleda in pač vidi, kaj se pač...« (prav tam). Kot naslovi v nadaljevanju, so se namreč južноеvropski mladinski sveti na konferenci v Sofiji razdelili po delavnicah, ki so bile namenjene pripravi evropskih ciljev mladih in zagovarjali dogovorjene smernice. Uokvirjanje glasu na EU mladinskih konferencah je tako kompleksnejše, saj ne predstavlja zgolj glasu mladih, temveč je to tudi glas predstavnikov mladinskih organizacij, ki se sestajajo znotraj različnih neformalnih skupin. Tako tudi glas na konferenci v Talinu, ki je določila 20 ključnih tematik za prihodnost mladih v EU in predstavljala neposredno podlago za izvedbo Strukturiranega dialoga na lokalni ter nacionalni ravni, ni bil *zgolj* glas mladih, ampak glas specifične skupine mladih in njihovih neformalnih skupin.

Glas v šestem ciklu se je po konferenci v Talinu dodatno uokvirjal tudi na ravni Evropskega usmerjevalnega odbora, ki organizira in upravlja proces Strukturiranega dialoga na EU ravni in mu predseduje Evropski mladinski forum. Po konferenci v Talinu so bila opravljena lokalna in nacionalna posvetovanja, ob koncu katerih so nacionalni mladinski sveti oziroma uradno Nacionalne delovne skupine poslale vsebinska poročila Evropskemu usmerjevalnemu odboru. Kot je osvetlila Nina, predstavnica Evropskega mladinskega foruma, pa sta po prejetih poročilih dva »raziskovalca nekako šla skozi veliko (teh poročil, op. a.) konzultacij in predlagala okvir in potem je sledila dolg proces burne razprave in potem je končno Evropski usmerjevalni odbor določil o enajstih (evropskih ciljih mladih, op. a.)« (Nina, osebni intervju, 2018, 10. april). Iz dvajsetih tematik, ki so jih predlagali udeleženci konference v Talinu, sta raziskovalca oblikovala šestnajst sklopov vprašanj, iz katerih je sledilo enajst ciljev mladih. Med pripravljanim srečanjem facilitatorjev v Sofiji je zaokročila ideja, da bo na koncu oblikovanih devet evropskih ciljev mladih. Vendar kot je osvetlila Nina, je bilo na podlagi razprave Evropskega usmerjevalnega odbora na koncu določeno enajst ciljev. V procesu oblikovanja evropskih ciljev mladih se je tekom šestega cikla torej z odločitvami na Evropskem usmerjevalnem odboru samo prek združevanja vsebinskih sklopov dodatno uokvirjal glas.

Pomembno pa je izpostaviti, da so organizatorji konferenc, tako na pripravljalnem srečanju facilitatorjev v Sofiji, kot tudi na drugi EU konferenci v Sofiji, poudarjali potrebo po transparentnosti procesa oblikovanja evropskih ciljev mladih. Transparentnost je pomenila prikazovanje in poudarjanje, da je oblikovanje ciljev neposredno rezultat dialogov na EU konferencah. Kot je poudarila ena od facilitatorjk konference v Sofiji: »mladinski delegati morajo začititi lastništvo (*ownership*) nad procesom (oblikovanja evropskih ciljev mladih, op.

a.) in povezavo med procesom v Talinu ter EU mladinsko konferenco v Sofiji« (Zapiski s terena). Tako se ni poudarjalo, da je bilo število evropskih ciljev mladih dogovorjeno na Evropskem usmerjevalnem odboru, temveč se je z namenom, da bi delegati evropske cilje sprejeli za svoje, izpostavljalo, da je to izključno rezultat procesa nabiranja idej v Talinu in na nacionalnih posvetovanjih. Ta proces je reflektiral tudi Howard Williamson, raziskovalec in udeleženec dveh mladinskih konferenc v šestem ciklu: »Mnoge stvari so se pojavile v Talinu in potem jih moraš filtrirati in ne samo da jih filtriraš, ampak jih tudi preurediš in jih zapakiraš drugače /.../. [T]o je realnost procesa, skozi katerega greš. /.../ Večina mojih kritik je v kontekstu, da rečem, to je desetkrat bolje kot takrat, ko sem bil otrok /.../. [V]endar bodimo malo, ne malo, veliko bolj odkriti o neuspehih tega procesa, o omejitvah« (Howard Williamson, osebni intervju, 2018, 19. april). S tem je pokazal, da proces prevajanja glasu ne more biti nevtralen, da mu je inherentno tudi uokvirjanje ter hkrati, da so se razmerja moči in sprejemanje odločitev zakrivala.

Hkrati pa se je glas v šestem ciklu uokvirjal tudi v sami formi ter procesu oblikovanja evropskih ciljev mladih pred in na drugi EU mladinski konferenci v Sofiji. Kot je poudarila Nina z Evropskega mladinskega foruma, je pred konferenco v Sofiji »Evropski usmerjevalni odbor določil število evropskih ciljev, število podciljev in tako naprej« (Nina, osebni intervju, 2018, 10. april). S tem je osvetlila, da je Evropski usmerjevalni odbor že pred konferenco določil število in obliko evropskih ciljev mladih, za katere je bilo predvideno, da imajo jasen naslov, ozadje oziroma pojasnilo, dodaten kratek opis ter podcilje. Posledično je bilo že pred konferenco v Sofiji, ki je bila namenjena oblikovanju evropskih ciljev mladih, določeno, kako naj bi izgledal glas mladih. V pripravah na konferenco v Sofiji je tako ena od facilitatorok drugim facilitatorjem²³⁴ predstavila: »Prosim zapomnite si, resnično si zapomnite, posamezen mladinski cilj je sestavljen iz štirih delov: naslova, sestavljenega iz dveh do štirih besed, enostavnega opisa, enostavne pojasnitve ozadja cilja in petih do sedmih podciljev« (Zapiski s terena).

²³⁴ Razmerja moči so bila razvidna tudi med samimi facilitatorji, ki jih je, kot osvetli Nina iz Evropskega mladinskega foruma, določil Evropski usmerjevalni odbor. Saj kot pravi, so bili na EU ravni v okviru šestega cikla »štirje glavni facilitatorji, ki so jih zagotovile tri predsedujoče države in Evropski mladinski forum /.../, in potem so tu dodatni, toliko da facilitirajo manjše skupinske razprave« (Nina, osebni intervju, 2018, 10. april). Pri tem pa je bila zgolj facilitatorka, ki jo je izbral Evropski mladinski forum, prisotna na vseh treh EU mladinskih konferencah šestega cikla.

Oblikovanje glasu na EU ravni pa je postalo najbolj razvidno v procesu priprave evropskih ciljev mladih na drugi mladinski konferenci v Sofiji. Osrednji namen konference je bil namreč ravno oblikovanje ciljev, čemur sta bila posvečena dva dneva. Udeleženci so v ta namen delali v enajstih skupinah, kar je sovpadalo s predvidenim oziroma določenim številom evropskih ciljev mladih. Vsako skupino je k procesu oblikovanja ciljev vodil facilitator, hkrati pa je z namenom zagotovitve kakovosti evropskih ciljev mladih skrbela tudi tako imenovana podporna skupina (*Supporting team*). Ta je bila sestavljena iz enajstih članov, ki jih je določil Evropski usmerjevalni odbor, pri čemer je bil vsak od enajstih članov prisoten v eni skupini, ki je oblikovala posamezen evropski cilj. V podporni skupini so bili člani taistega Evropskega usmerjevalnega odbora, ki je določil članstvo podporne skupine in dodatne osebe, ki so, kot je izpostavil eden facilitatorjev konference, »ljudje, ki so navajeni pisati politična priporočila« (Zapiski s terena). S podporno skupino je bilo tako že vnaprej predpostavljeno, da izključno ideje in predlogi oziroma glas delegatov ter predvsem mladih za oblikovanje evropskih ciljev mladih niso dovolj in da je potrebna pomoč, da bodo cilji dovolj *kakovostni*.²³⁵

Kljub temu, da se je tako na pripravljalnem srečanju facilitatorjev kot tudi pri delu v skupinah na konferenci v Sofiji s strani facilitatorjev nenehno poudarjalo, da podporna skupina ne sme in ne bo vplivala na potek razprave ter vsebino evropskih ciljev mladih, temveč je namenjena *zgolj* zagotavljanju jezikovne ustreznosti, pa je bilo iz procesa dela v skupinah razvidno, da jezikovna ustreznost pomembno vpliva na samo vsebino. V skupini, ki sem jo spremljal, je tako Jelena, članica podporne skupine, med njenimi najbolj izpostavljenimi intervencijami večkrat poudarila, da v opisu ciljev niti v podciljih ne sme biti izraženo, *kdo* naj implementira kakšnega od ciljev in podciljev in *kako* oziroma na *kakšen način* naj bodo implementirani.²³⁶ Člani skupine tako niso smeli zapisati, katera institucija naj implementira kakšnega od ciljev in podciljev in na kakšen način naj bo ta implementiran oziroma, kot je dejala Jelena, »brez

²³⁵ Kot ugotavljata Laine in Gretsche (2009, str. 193), so na EU mladinskih konferencah prisotne različne skupine mladih. Najbolj vplivno predstavlja tako imenovana skupina »odraslih-mladih«, ki označuje aktivne mlade, ki so člani mladinskih organizacij in so vpeti v organizacijo procesa Strukturiranega dialoga. Ta skupina ima »moč nad procesom« Strukturiranega dialoga, saj imajo »možnost delovanja v posebnih vlogah /.../ predsedujočih in poročevalcev« (prav tam, str. 202). Vpliv te skupine mladih na obravnavane vsebine v Strukturiranem dialogu je v intervjuju izpostavil tudi Howard Williamson, ki je prepoznal, da v Strukturiranem dialogu nikoli ni govora »o mladih prestopnikih in morebitnem brisanju kazenske evidence /.../. [N]i veliko o hendikepiranosti in izboljšanju okolja, ki bi jim omogočala boljšo mobilnost. Je pa veliko o plačanih pripravništvih, veliko o kakovostni izobrazbi in kakovostnih službah iz ust že tako zelo vključenih in privilegiranih mladih« (Howard Williamson, osebni intervju, 2018, 19. april).

²³⁶ Med drugim je bilo s strani Jelene poudarjeno tudi, da cilji in podcilji ne smejo vsebovati kvantificiranih ukrepov, večkrat pa je opozarjala, da kakšna beseda (npr. neformalno učenje) manjka, ali sugerirala drugačno ubeseditiv. S tem ni *samo pomagala* pri ubeseditvi, temveč tudi vplivala na vsebino ciljev (Zapiski s terena).

konkretnih priporočil kdo – ljudje ali institucije – bi moral to storiti« (Zapiski s terena).²³⁷ Tako se je z odločitvijo o sami formi evropskih ciljev mladih, ki so vsebovali podcilje in ne npr. kvantificiranih ukrepov, uokvirjala vsebina, za katero so z navodili in intervencijami v samem procesu oblikovanja ciljev skrbeli tudi člani podporne skupine. S poudarjanjem, da bo podporna skupina skrbela *zgolj* za jezikovno ustreznost, pa se je zakrivalo, da mora biti glas v evropskih ciljih mladih dovolj splošen in da ne sme biti oblikovan v obliki zahtev.²³⁸

Zadnje sito dokončnega oblikovanja evropskih ciljev mladih pa je predstavljala še ena skupina, tako imenovana skupina za dokončanje ciljev (*Finalising team*). Po zaključku dela v skupinah so bili namreč rezultati v obliki naslova, podciljev, opisa in razlage cilja predani tej skupini. Enako kot podporno skupino je tudi skupino za dokončanje ciljev določil Evropski usmerjevalni odbor. Povedno je, da je bila sestava skupine za dokončanje skorajda identična članom podporne skupine. Kot je bilo izpostavljeno na konferenci, je bilo, podobno kot pri podporni skupini, tudi delo skupine za dokončanje namenjeno jezikovnim popravkom in oblikovanju koherentnega dokumenta brez vsebinskih sprememb (Zapiski s terena). Zaradi zadržkov enega od članov skupine za dokončanje samega zaključnega oblikovanja evropskih ciljev mladih nisem mogel spremljati.²³⁹ Posledično ne morem oceniti, ali so jezikovni popravki tako kot pri intervencijah podporne skupine kakorkoli vplivali na samo vsebino ciljev. Vendar pa je že iz potrebe po skupini za oblikovanje evropskih ciljev mladih razvidno, da se mora glas iz dialogov na EU mladinskih konferencah dokončno izpiliti in oblikovati v, kot je dejala ena od facilitatorok na konferenci, »političen jezik« (Zapiski s terena).²⁴⁰

²³⁷ Tako je po zaključku dela eden od članov skupine ob pogledu na zapisan evropski cilji in podcilje reflektiral, da so »super široki« (Zapiski s terena). S tem je prepoznaval, da splošno zapisani cilji ustrezajo *primernemu* političnemu jeziku, ki so ga predpostavili organizatorji.

²³⁸ Zaradi samega poteka šestega cikla Strukturiranega dialoga, kjer politični odločevalci v dialogih, ki so bili namenjeni oblikovanju evropskih ciljev mladih, niso bili prisotni, cilji niso mogli biti oblikovani kot dogovor med mladimi in političnimi odločevalci, temveč kot splošna priporočila mladih za prihodnost EU mladinskih politik.

²³⁹ Ob vstopu na teren EU mladinskih konferenc sem organizatorjem konferenc poslal opis raziskave, vsebujoč etično razlago opravljanja raziskave in pripisom, da se lahko za morebitna dodatna vprašanja in informacije vedno obrnejo name. Prav tako sem ob vsakem dogodku, delavnici ali dialogu, ki sem ga na EU mladinskih konferencah spremljal pred začetkom predstavil svojo raziskavo in zaprosil za morebitna vprašanja. Na sestanku skupine za dokončanje evropskih ciljev mladih sem bil prisoten pet minut. Po predstavitvi in vprašanju predsedujoče skupini, če ima kdo kakšno dilemo z mojo prisotnostjo, je član skupine dejal, da nima dovolj informacij o mojem raziskovanju in da ne želi sodelovati v moji raziskavi. Pojasnjeno mi je bilo, da zaradi časovne stiske in potrebe po zaključku dela moja dodatna obrazložitev ni mogoča. V skladu z etično dimenzijo, da lahko udeleženci kadarkoli zavrnejo sodelovanje v raziskavi, sem zapustil prostor.

²⁴⁰ Možnost vpliva na vsebinske spremembe prek skupne za oblikovanje zaključkov, ki predstavlja že uveljavljen proces na EU mladinskih konferencah, je v intervjuju naslovil Howard Williamson, ki je bil na pretekli konferencah večkrat član teh skupin. Na vprašanje ali lahko skupine, ki so ob koncu EU mladinskih konferenc namenjene urejanju zaključnega dokumenta kakorkoli vplivajo na spremembo vsebine, je odgovoril: »Absolutno, to vem. /.../ [K]er je angleščina moj materni jezik, sem pomagal oblikovati besedišče, ne spreminjati idej, in bil

Proces oblikovanja glasu mladih v šestem ciklu Strukturiranega dialoga v EU je potekal prek razmerij moči na različnih ravneh. Uokvirjanje glasu je med drugim postalo razvidno že prek izbire tematike šestega cikla, identifikacije problematik mladih in oblikovanja tematskih sklopov za dialoge v državah članicah s strani specifične skupine delegatov, ki se je udeležila prve EU mladinske konference v Talinu. Prav tako uokvirjanje glasu postane razvidno iz odločitev Evropskega usmerjevalnega odbora o številu in obliki ciljev in nenazadnje prek različnih skupin na EU mladinski konferenci v Sofiji, ki so zagotavljale *jezikovno primernost* ter na ta način določale, kaj lahko in česa ne smejo vsebovati evropski cilji mladih. Pri tem je treba razmerja moči skozi prizmo governmentalnosti oziroma načina delovanja oblasti (os)misliti v okvirih prevladujoče ekonomske racionalnosti, v katero je vpet in sistematiziran mehanizem Strukturiranega dialoga. V tej smeri ne gre za iskanje *pravega* in *čistega* glasu onkraj razmerij moči, kar je normativna usmeritev, na kateri temeljijo teoretski premisleki deliberativne demokracije. Iskanje pravega in čistega glasu je bila prek zakrivanja, kje se sprejemajo odločite, ki vplivajo na oblikovanje glasu, nenazadnje tudi tendenca institucij in ljudi, ki so bili vpeti v upravljanje Strukturiranega dialog v šestem ciklu. Namesto tega je treba opraviti premiselek, kako ravno v okvirih razmerij moči, ki sem jih osvetlil, prek Strukturiranega dialoga deluje v EU oblast. Strukturiran dialog je zato treba misliti in razumevati kot oblastno tehnologijo.

5.2.7 Strukturiran dialog kot oblastna tehnologija

Na podlagi dosedanjih uvidov lahko ugotavljam, da so se v šestem ciklu Strukturiranega dialoga razmerja moči vzpostavljala prek številnih tehnik in praks. Vendar pa je treba raven delovanja oblasti in razmerij moči misliti v prepletu z oblastno racionalnostjo.²⁴¹ Kot prepoznavata

sem v nekaj skupinah, ki so pripravljale te dokumente, kjer so določeni člani /.../ bili popolnoma nepopustljivi, da se morajo uporabiti določene besede«. Pri tem je predstavil primer, ko je eden od članov skupine vztrajal, da se zapiše, da so »‘mladinske organizacije *najpomembnejši* kanal spodbujanja participacije mladih’. In sem rekel, to je sranje, raziskave nam ne kažejo tega. Člani mladinskih organizacij so trije odstotki mladih v Evropi ali nekaj takšnega, in sem rekel, zakaj ne spremenimo v ‘mladinske organizacije so *pomemben* kanal spodbujanja participacije’. Vendar tega niso sprejeli« (Howard, osebni intervju, 2018, 19. april, poudarek dodan).

²⁴¹ Natančneje, kot pojasnjuje Dean (1996, str. 51), »oblastne tehnologije vzpostavljajo razmerje med oblikami vednosti do določenih praktičnih in tehničnih aktivnosti (npr. tistih, ki so namenjene usmerjanju človeškega delovanja, vzpostavljanja možnih delovanj in oblikovanja osebnih, državljskih in kolektivnih subjektov)«. To pomeni, da se prakse ter tehnike, prek katerih so razvidna razmerja moči in ki vplivajo na delovanja posameznikov ter drugih družbenih akterjev in institucij, vzpostavijo kot oblastne tehnologije oziroma mehanizmi, prek katerih deluje oblast, ko postanejo vpete v specifično logiko oziroma oblastno racionalnost.

Karlsen in Villadsen (2008, str. 348), se namreč dialog kot tehnika in praksa uporablja v številnih sferah in za raznolike namene, med drugim v svetovanju, pedagoških procesih, zdravljenju in vodenju ter upravljanju. Pri tem poudarjata, da »tehnike (dialoga) postanejo tehnologije delovanja oblasti, ko se vpnejo v specifično racionalnost«. Na podlagi predhodnih spoznanj, da so mehanizmi participacije in dialogov v EU vpeti v ekonomsko racionalnost politične participacije, je treba tudi Strukturiran dialog ter razmerja moči, ki so postala razvidna preko številnih praks in tehnik v šestem ciklu, (os)misliti v skladu s prepoznano racionalnostjo v kateri delujejo. Strukturiran dialog pa je v tem kontekstu treba osvetliti kot oblastno tehnologijo, prek katere se vzpostavlja in deluje oblast v EU.

Pogled na Strukturiran dialog kot oblastno tehnologijo odstopa od prevladujočih in zakoreninjenih prepričanj, da se prek dialoga brišejo razmerja moči ter da se vzpostavlja bolj enakopravno vladanje. Takšno razumevanje dialoga se, kot prepoznavata Karlsen in Villadsen (prav tam, str. 359), prevladujoče napaja na teoretskih predpostavkah deliberativne demokracije. Hkrati pa se razumevanje Strukturiranega dialoga kot mehanizma delovanja oblasti razlikuje od pogleda, da dialogi predstavljajo novo orodje dominacije z agendo zakrivanja podrejanja. Analizo dialogov prek prizme delovanja oblasti je treba dojemati kot »novo obliko upravljanja in samoupravljanja« (prav tam, str. 347). Dialogi kot oblastne tehnologije tako »vedno delujejo na obeh 'koncih' razmerij moči« (prav tam, str. 348), saj na eni strani zamejujejo in onemogočajo, na drugi pa vzpostavljajo in spodbujajo določena delovanja. V okviru prve Karlsen in Villadsen (prav tam, str. 360) prepoznavata, da je dialog »kot prostor razprave že vnaprej oblikovan s postopki reguliranja«. S slednjimi se zamejuje *možna* delovanja in uokvirja, kakšen glas je *zaželen* ter *dovoljen*. Na drugi strani pa »onkraj hierarhičnega načina razumevanja delovanja moči tehnologija dialoga predstavlja obliko delovanja oblasti, ki /.../ spodbuja delovanja« (prav tam). To predstavlja tako imenovan pozitiven aspekt moči, kjer se prek in v dialogu oblikujejo ter vzpostavljajo delovanja posameznikov in družbenih akterjev, ki so v dialog vpeti.

Delovanje Strukturiranega dialoga kot oblastne tehnologije postane razvidno, v kolikor ga mislimo prek prizme prevladujoče ekonomske racionalnosti politične participacije. Kot sem razkril v poglavju o genealogiji dialogov, sodobni mehanizmi participacije v EU, vključujoč mehanizem Strukturiranega dialoga, zasledujejo idejo in ideal ekonomske učinkovitosti političnih procesov. Vpetost v ekonomsko racionalnost postane razvidna prek meja participacije, saj so dialogi sistematizirani kot konzultacije in uokvirjeni kot neobvezujoč glas

v procesu oblikovanja in sprejemanja odločitev. V tej smeri pa je njihov temeljni namen vzpostavljanje občutka vključenosti in legitimiranje političnih odločitev. Ekonomska racionalnost ter meje participacije in dialogov, ki so bile vzpostavljene v skladu s to racionalnostjo, vodijo v spoznanje, da je Strukturiran dialog kot oblastna tehnologija v šestem ciklu na eni strani zamejeval in onemogočal delovanja, na drugi strani pa vzpodbujal in omogočal specifična delovanja institucij in posameznikov, ki so bili vpeti v proces Strukturiranega dialoga.

Ključni vidik zamejevanja in onemogočanja *drugačnega* glasu v šestem ciklu predstavljajo ravno meje participacije oziroma sistematizacija Strukturiranega dialoga kot konzultacij. V okvirih konzultacij so rezultati oziroma glas iz Strukturiranega dialoga namreč vedno zamejeni in oblikovani kot priporočila. Tako so tudi v šestem ciklu evropski cilji mladih bili oblikovani v priporočila in ne zahteve ali odločitve, saj Strukturiran dialog ne predstavlja mehanizma oblikovanja in soodločanja o EU mladinskih politikah.²⁴² Takšna sistematizacija Strukturiranega dialoga pojasnjuje proces oblikovanja ciljev in delovanje tako imenovane podporne skupine ter skupine za dokončanje ciljev na EU mladinski konferenci v Sofiji. Glas mladih ni smel biti oblikovan v obliki zahtev, niti ni smel naslavljati katere od političnih institucij. Prav tako cilji niso smeli konkretizirati, na kakšen način naj se udejanji priporočilo, saj je to onkraj dovoljenega oziroma meja Strukturiranega dialoga. S takšno sistematizacijo Strukturiranega dialoga pa je Tina, politična predstavnikinja ene od držav članic, ki je sodelovala tudi v preteklih ciklih, prepoznavala, da prek Strukturiranega dialoga »izobražujemo skupino mladih, da postajajo manj radikalni«, saj »pričakujejo, da bodo politiki storili«, kar jim povedo, »vendar politiki tega nikoli ne bodo udejanjili, nikoli« (Tina, osebni intervju, 2018, 3. september). S tem je na eni strani osvetlila, da proces Strukturiranega dialoga zmanjšuje možnost oblikovanja *bolj radikalnega* glasu in na drugi strani izrazila prepričanje, ki je bilo razvidno tudi iz ostalih intervjujev, da Strukturiran dialog v takšni obliki ne prinaša rezultatov. Strukturiran dialog tako deluje v skladu z ekonomsko racionalnostjo politične participacije, saj vzpostavlja občutek sodelovanja in s tem omejuje možnost upora. V tej smeri pa deluje kot

²⁴² Kot sta osvetlila politična predstavnikinja držav članic, ki sta sodelovali v šestem ciklu, se odločitve o mladinskih politikah sprejemajo onkraj Strukturiranega dialoga. Klemen, politični predstavnik Slovenije, je tako predstavil, da se odločitve oblikujejo na ravni delovne skupine za mladino (*Youth working party*). Kot je poudaril, se v tej skupini »pripravi vse, zato da se odločitev sprejme na ravni ministrov /.../. [S]e pravi, končno odločitev sprejmejo ministri« v okviru Sveta EU (Klemen, osebni intervju, 2018, 13. november). Enako pa je ugotavljala Tina, politična predstavnikinja ene od držav članic, ki sodeluje v delovni skupini za mladino. Kot je predstavila, je tam prostor, »kjer se odločitve dejansko oblikujejo /.../ kljub temu, da se sprejmejo v Svetu« (Tina, osebni intervju, 2018, 3. september), torej na ravni ministrov.

oblastna tehnologija discipliniranja, ki z okviri konzultacij zamejuje, kakšen naj bo glas v Strukturiranem dialogu.

Delovanje Strukturiranega dialoga kot oblastne tehnologije discipliniranja je bilo v šestem ciklu razvidno na dveh ravneh. Na eni ravni s pristankom ključnih akterjev, mladinskih organizacij in političnih predstavnikov, da sodelujejo v procesu, ki je namenjen oblikovanju priporočil. Pri tem je pomembno, da mladinske organizacije in politični predstavniki niso zgolj sodelovali, temveč aktivno uokvirjali glas v obliko priporočil.²⁴³ Na drugi ravni je proces discipliniranja razviden iz percepcij mladih, ki so sodelovali v šestem ciklu Strukturiranega dialoga. Na vprašanje, kako dojemajo Strukturiran dialog, je Kevin, mladinski delegat na konferenci v Sofiji izpostavil, da se mu zdi Strukturiran dialog »dobra ideja, dejansko zelo dobra ideja. Motivi vključevanja mladih in mladinskih organizacij so zelo dobri /.../, izvedba pa je vprašljiva in stvar razprave« (Kevin, osebni intervju, 2018, 18. april). Martin, mladinski delegat, ki je v šestem ciklu v procesu sodeloval prvič, pa je poudaril, da Strukturiran dialog »zame osebno pomeni priložnost, da sem del mladinskih politik, da naredim spremembe, brez da bi bil prisiljen da grem v politiko, da bi bil vpet v politično stranko« (Martin, osebni intervju, 2018, 18. april). Lars, mladinski delegat, ki je kot udeleženec že dlje časa vpet v Strukturiran dialog, pa je poudaril, da je Strukturiran dialog »zelo dober in učinkovit sistem pridobivanja podatkov, kaj se dejansko dogaja (z mladimi, op. a.) v državah članicah /.../, zato je zame osebno produktiven, še posebej proces konzultacij, vendar vsekakor potrebuje veliko popravkov /.../ v smeri konstruktivne implementacije« (Lars, osebni intervju, 2018, 3. september). Kljub kritikam o implementaciji je iz izjav mladih udeležencev v šestem ciklu razvidno, da pristajajo na oblikovanje neobvezujočega glasu. Strukturiran dialog namreč ravno prek dopuščanja možnosti, da bi bila njihova mnenja *dejansko* upoštevana, uspešno deluje kot oblastna tehnologija discipliniranja.²⁴⁴ Tako je razvidno, da je Strukturiran dialog v šestem ciklu deloval kot tehnologija discipliniranja ne samo prek zamejevanja, kakšen glas je dovoljen, temveč tudi

²⁴³ Discipliniranje političnih predstavnikov se odraža v njihovi aktivni udeležbi, kljub prepoznanju, da Strukturiran dialog ni proces, v katerem bi se sprejemale odločitve, in prevladujoči percepciji, ki jo Tina dobro povzame z besedami, da je to »igra, ki ni realna« (Tina, osebni intervju, 2018, 3. september), torej da ne prinaša rezultatov.

²⁴⁴ Pozitivno percepcijo o Strukturiranem dialogu in občutku mladih, da sodelujejo v procesih oblikovanja političnih odločitev, je mogoče pojasniti prek spreminjajoče se udeležbe. Mladi udeleženci dogodkov Strukturiranega dialoga se namreč menjajo, nenazadnje zaradi starostne omejitve, saj na EU ravni velja, da si mlad do dopolnjenega tridesetega leta starosti. Temu pritrjuje tudi skepsa do Strukturiranega dialoga predvsem pri tistih, ki se udeležujejo dogodkov Strukturiranega dialoga že dlje časa. Tako Lars, ki je že nekaj let prisoten v procesu Strukturiranega dialoga na nacionalni kot tudi na EU ravni, reflektira: »Ko si v njem (procesu, op. a.) se zdi... Se ti zdi, da si nekaj naredil, ko pa se vrneš v naslednjem ciklu, se ti zdi, kot da te sploh niso poslušali. Zdi se ti, da si še ena tokenistična figura v igri šaha« (Lars, osebni intervju, 2018, 3. september).

prek tako imenovanega pozitivnega aspekta moči, ki je omogočal in vzpostavljaj občutek vključenosti v procese oblikovanja odločitev.

V okvirih ekonomske racionalnosti in meja participacije, ki je onemogočala, da bi rezultati Strukturiranega dialoga v obliki idej ter predlogov predstavljali obligatoren prispevek k oblikovanju mladinskih politik v EU, je Strukturiran dialog kot oblastna tehnologija v šestem ciklu tako tudi omogočal in vzpostavljaj specifična delovanja ključnih akterjev. Med drugim je dopuščal odsotnost političnih odločevalcev v vsebinskih razpravah, kjer so se oblikovali rezultati šestega cikla. Vrhunec takšnega delovanja je bil razviden na EU mladinski konferenci na Dunaju z organizacijo dialoga mladih in političnih odločevalcev, ki bi moral biti inherenten procesu Strukturiranega dialoga, a je predstavljaj prvi dogodek te vrste. Pri tem vsebinsko ni bil namenjen oblikovanju evropskih ciljev mladih, temveč pridobivanju podpore za njihovo udejanjanje. V takšnem delovanju, ki pojasnjuje vzorec prisotnosti političnih odločevalcev na uvodih in zaključkih EU mladinskih konferenc, se odraža ena od temeljnih lastnosti ekonomske racionalnosti politične participacije, da Strukturiran dialog kot oblastna tehnologija deluje v smeri vzpostavljanja občutka skupnega sodelovanja političnih odločevalcev in mladih pri oblikovanju mladinskih politik in ne mehanizma skupnega sooblikovanja političnih odločitev.²⁴⁵

Pozitiven aspekt moči pa je razviden tudi iz legitimiranja političnih odločitev prek Strukturiranega dialoga. Kot je osvetlil Klemen, politični predstavnik Slovenije, ki je sodeloval že v preteklih ciklih, rezultatov v obliki priporočil politični odločevalci in institucije velikokrat »ne bodo zasledovali«. Dodatno pojasni, da priporočila »lahko mirno ignorirajo /.../, [č]e bi pa rable, bi pa uporabne /.../ k bojo rekl, 'lej tud mladi so to rekl'« (Klemen, osebni intervju, 2018, 13. november). Bolj podrobno pa proces pridobivanja legitimnosti za politične odločitve prek Strukturiranega dialoga opiše sledeče: »Evropska komisija potrebuje za svoje politično delovanje /.../ civilni dialog. Se pravi, Evropski mladinski forum je tam zato, ker ga Evropska komisija rabi, da sooblikuje svoje mladinske politike z deležniki. Tko kot mi včasih rabmo tle Mladinski svet Slovenije, da rečemo, da to je blo narejeno v posvetovanju z mladimi« (prav

²⁴⁵ Tako prihaja do spirale, kjer zaradi sistematizacije Strukturiranega dialoga kot konzultacij in neobvezujočega glasu v obliki priporočil prisotnost političnih odločevalcev ni potrebna in obvezna. Posledično pa predlogi in ideje niso skupni in zaradi odsotnosti političnih odločevalcev niso usklajeni in potrjeni. To pa vodi v prepoznanje, kot poudarjajo mladi in politični predstavniki, ki so že dalj časa vpeti v izvajanje, da Strukturiran dialog ne prinaša rezultatov.

tam).²⁴⁶ Klemen je s tem opozoril, da so lahko rezultati Strukturiranega dialoga uporabljeni, v kolikor je to v interesu političnih odločevalcev in institucij. V okvirih delovanja oblasti pa je treba prepoznavati, da Strukturiran dialog kot oblastna tehnologija omogoča, da politične institucije in odločevalci uporabljajo rezultate, v kolikor se to sklada z njihovo usmeritvijo. Delovanje v smeri legitimiranja odločitev ali načrtovanih mladinskih politik, ki so bile oblikovane onkraj procesa Strukturiranega dialoga, pa je ena od temeljnih značilnosti ekonomske racionalnosti.

S sistematizacijo Strukturiranega dialoga kot konzultacij je omogočeno tudi specifično delovanje mladinskih organizacij. Ključno vlogo pri upravljanju Strukturiranega dialoga in vzpostavljanju specifičnega glasu imajo namreč ravno mladinske organizacije. V poteku šestega cikla Strukturiranega dialoga v Sloveniji je tako postalo razvidno, da je imel MSS ključno vlogo, oziroma tako formalno pristojnost v okviru Nacionalne delovne skupine, kot tudi neformalen vpliv na ravni izvedbe. Tako je Klemen, politični predstavnik Slovenije v šestem ciklu prepoznaval, da je »MSS izvajal posvetovanja o raznih EU zadevah /.../, mi pa smo bli več al manj sam seznanjeni s temi zadevami« (prav tam). S tem je osvetlil na eni strani vlogo MSS pri izvajanju, na drugi strani pa manko angažmaja političnih predstavnikov glede rezultatov in izvedbe Strukturiranega dialoga v Sloveniji. Iz poteka šestega cikla je namreč postalo razvidno, da je glas Slovenije v njem predstavljal mnenje manjšega števila predstavnikov organizacij članic MSS ter predvsem pozicijo MSS iz njihovih programskih dokumentov, ki pa so jo v okviru Nacionalne delovne skupine potrdili tudi politični predstavniki.

Na EU ravni pa je imel pri upravljanju procesa in uokvirjanju glasu v šestem ciklu ključno vlogo Evropski mladinski forum, ki predseduje Evropskemu usmerjevalnemu odboru in koordinira njegovo delo. Tako je Nina iz Evropskega mladinskega foruma osvetlila, da vloga Forumu poleg predsedovanja v Evropskem usmerjevalnem odboru »vključuje veliko praktičnih stvari, začeni s pisanjem zapisnikov sestankov, vendar tudi oblikovanje agende in vodenje celotne zadeve«. To pa, kot prepoznava, »nam (Evropskemu mladinskemu forumu, op. a.) omogoča, da na agendo uvrstimo določene naše zadeve«. Ob tem še poudari, da »seveda

²⁴⁶ V tej smeri Klemen prepoznava, da tudi prek Strukturiranega dialoga »MSS dosti pomaga Uradu za mladino, da se določene stvari prenesejo na politično agendo«. Enako pa prepoznava tudi na EU ravni, saj kot poudari, »tud Evropski mladinski forum dostikrat pomaga nam, državam, pa Evropski komisiji, da se neki prinese na politično agendo, na najvišjo politično agendo« (Klemen, osebni intervju, 2018, 13. november).

poskušamo uvrstiti naše stvari v največji možni meri« (Nina, osebni intervju, 2018, 10. april). S tem je naslovila enega od načinov vpliva Foruma na potek in posledično tudi na vsebino Strukturiranega dialoga.

V šestem ciklu pa se je vpliv Evropskega mladinskega foruma, kot je bilo mogoče prepoznati prek intervjujev, izražal na raznolike načine. Med drugim prek izbire določenih facilitatorjev, sodelovanjem z nacionalnimi mladinskimi sveti predsedujočih držav članic, sodelovanjem njihovih članov v podporni skupini in skupini za dokončanje ciljev na EU mladinski konferenci v Sofiji, sodelovanjem s političnimi predstavniki predsedujočih držav in raziskovalci pri oblikovanju priporočil.²⁴⁷ Posledično je imel Evropski mladinski forum moč in vzvode vplivanja na potek in vsebino v šestem ciklu. Na ravni delovanja oblasti to pomeni, da je Strukturiran dialog v šestem ciklu deloval kot oblastna tehnologija prek katere se je prenašala odgovornost za vključevanje mladih s političnih institucij na mladinske organizacije, ki pa je hkrati omogočala, da mladinske organizacije upravljajo z glasom mladih in legitimirajo lasten obstoj ter delovanje.

Slednje je z besedami, da na EU ravni Strukturirani dialog za Evropski mladinski forum predstavlja »mehanizem moči« (Tina, osebni intervju, 2018, 3. september), reflektirala tudi politična predstavnica ene od držav članic. Kot je dejala, prek Strukturiranega dialoga namreč čutijo, da so močni, da so del procesa oblikovanja in sprejemanja odločitev, da govorijo organizacijam« članicam Foruma in mladim: »‘Mi smo tam, da predstavljamo vaš glas’« (prav tam). Podobno pa je prepoznaval tudi Klemen, politični predstavnik Slovenije, ki je poudaril, da se v Sloveniji MSS predstavlja »za predstavnike mladih /.../, čeprav js mislim, da niso predstavniki mladih, ampak predstavniki organizacij. In isto je na evropski ravni. Evropski mladinski forum ni predstavnik mladih... Za kar se ima. Ampak je predstavnik evropskih mladinskih organizacij in nacionalnih mladinskih svetov« (Klemen, osebni intervju, 2018, 13. november). S tem sta opazila, da se v procesu na nacionalni in EU ravni legitimira vloga mladinskih organizacij, ki so vpete v upravljanje Strukturiranega dialoga. V okvirih delovanja oblasti pa se ravno s prepuščanjem ključne vloge mladinskim organizacijam ohranja položaj

²⁴⁷ V okviru slednjega, kot je poudarila Nina, je bil namreč »Youth Forum tisti, ki je delal z raziskovalci in v tem primeru /.../ deloval v imenu Evropskega usmerjevalnega odbora«. Pri tem je to delo vsebovalo »korekturo besedil in oblikovanje« dokumentov, vključno s poročili z nacionalnih posvetovanj (Nina, osebni intervju, 2018, 10. april). Podrobnejši vpogled v vlogo in moč Evropskega mladinskega foruma v okviru šestega cikla Strukturiranega dialoga ni bil mogoč tako zaradi časovne omejitve raziskovanja, kot tudi težavnosti dostopa na teren, saj se odločitve sprejemajo bodisi na neformalnih srečanjih bodisi v okviru sestankov Evropskega usmerjevalnega odbora, na katere osebe onkraj odbora nimajo dostopa.

Strukturiranega dialoga. Ta namreč, kljub temu, da je sistematiziran kot neobvezujoč glas v političnem procesu, predstavlja enega od vzvodov, prek katerega mladinske organizacije uveljavljajo svoj vpliv in legitimirajo lastno delovanje.

Spoznanje, da so imele mladinske organizacije v šestem ciklu formalno in neformalno ključno vlogo pri oblikovanju rezultatov oziroma glasu, pa je v okvirih premislekov delovanja oblasti venomer treba reflektirati skupaj z ekonomsko racionalnostjo politične participacije. Posledično je, kot sem pokazal, treba Strukturiran dialog dojemati kot oblastno tehnologijo, ki onemogoča, da bi bil glas iz Strukturiranega dialoga oblikovan drugače kot v obliki priporočil. Z uokvirjanjem glasu mladih pa deluje kot tehnologija discipliniranja mladinskih organizacij, ki aktivno sodelujejo v procesu uokvirjanja glasu, in tudi političnih predstavnikov ter mladih udeležencev, ki pristajajo na tako formo njihovih idej in predlogov. Hkrati pa Strukturiran dialog deluje tudi kot oblastna tehnologija, ki vzpostavlja občutek sodelovanja in omogoča legitimiranje odločitev političnih odločevalcev ter vpliv in legitimiranje delovanja mladinskih organizacij. Slednji pozitiven aspekt delovanja moči pa je v šestem ciklu postal najbolj razviden prek procesa oblikovanja subjektivitet mladih, ki so sodelovali v procesu Strukturiranega dialoga.

5.2.8 Strukturiran dialog kot prostor sooblikovanja subjektivitete

Za celovitejše razumevanje razmerij moči v šestem ciklu in delovanja oblasti prek Strukturiranega dialoga je pomembno spoznanje, da dialogi predstavljajo enega od pomembnejših prostorov oblikovanja subjektivitete posameznikov (Karlsen in Villadsen, 2008; Fejes in Dahlstedt, 2014).²⁴⁸ Kot izpostavljata Karlsen in Viladssen (2008, str. 395), dialog namreč »zahteva, vzpostavlja in deluje preko samoanalize ali samorefleksije, katere namen je vzpostavitev specifičnega načina vpogleda v samega sebe (*selfinsight*) in samozavedanja«. To pomeni, da je dialogu inherentno, da posameznik premisli svoje probleme, želje in pričakovanja, oziroma da preišča lastno pozicijo v družbi in svoja (prihodnja) delovanja.

²⁴⁸ Subjektivacija, ki sem jo podrobneje naslovil v tretjem poglavju, predstavlja proces, s katerim se posameznik konstituira kot subjekt, pri čemer Foucault (1988f, str. 253) prepoznava, da je oblikovanje subjektivitete vedno proces v nastajanju, ki poteka na številnih mestih in prek raznolikih praks. Zato so specifične prakse, med njimi tudi Strukturirani dialog, »samo ena od možnosti oblikovanja samozavedanja«. V kontekstu prepoznanja Strukturiranega dialoga kot prakse subjektivacije, zato govorim o sooblikovanju oziroma sokonstituiranju in ne dokončnemu konstituiranju.

Dialog, če ga osmislimo s Foucaultovimi (1993, str. 204) besedami, tako predstavlja tehniko izpovedovanja, ki spodbuja in je usmerjena »k odkrivanju in formiranju resnice o samemu sebi«. V dialogu je namreč poleg samorefleksije, kdo smo in kako delujemo, ključno tudi njeno ubesedenje. Na ravni delovanja oblasti je Foucault (prav tam, str. 203) mehanizme, ki spodbujajo premislek in pojasnitev sebe in svoje usmeritve ter delovanja v družbi, poimenoval kot tehnologije sebstva. Slednje »posameznikom dovoljujejo, da vplivajo z lastnimi sredstvi, z nekaterimi operacijami, na svoja telesa, na svoje duše, na svoje premisleke, na svoje delovanje in tudi, da transformirajo sebe, spreminjajo sebe in dosežejo določeno stanje popolnosti, sreče« (prav tam). Ker dialogi predpostavljajo in zahtevajo lasten premislek oziroma samorefleksijo o delovanju posameznika v družbi, je treba tudi Strukturiran dialog dojemati kot tehnologijo sebstva.

Da Strukturirani dialog predstavlja prostor izpovedovanja oziroma prostor premisleka ter ubesedenja lastnih pogledov, želja in problemov, je bilo v šestem ciklu najbolj razvidno na prvi konferenci v Talinu. Ta je bila zasnovana na metodi nabiranja-idej-brez-omejitev (*blue-sky-thinking*), kar je pomenilo, da so mladi predstavili ključne problematike, ki jih prepoznavajo, in izrazili lastne želje ter pogled o tem, kakšno prihodnost v EU si želijo oziroma kakšne naj bodo prihodnje mladinske politike v EU. Tako je bil namen konference spoznati, »kaj mladi pričakujejo od EU, da bi jim omogočala blagodejno, trajnostno in uspešno življenje« (EUYC Tallinn, 2017b). Pri tem je bilo poudarjeno, da bo konferenca »ponujala različne načine, da *se izrazite (to express yourself)* v manjših in večjih skupinah, zato vabimo vse, da delijo modrost, izkušnje in perspektive« (EUYC Tallinn, 2017a, poudarek dodan). V poteku šestega cikla je bila konferenca v Talinu namenjena podrobnejši razčlenitvi tematike *Mladi v Evropi: kako naprej?*, s čimer je predstavljala prostor premisleka mladih, kdo so, kaj si želijo in kako razumejo EU, v kateri živijo, ter svojo vlogo v njej.

Vlogo Strukturiranega dialoga kot prostora premisleka o sebi in deljenja lastnih mnenj, problemov, predlogov ter želja pa so doživljali tudi udeleženci šestega cikla. Na vprašanje, kaj pozitivnega prinaša Strukturiran dialog, je Nina, predstavnica Evropskega mladinskega foruma odgovorila: »Na splošno krepi participacijo v družbi. Moraš namreč *razmišljati*, kaj se dogaja in moraš razmisliti o *svojem mnenju, kaj želiš biti, kaj želiš početi* in kaj želiš, da naredijo politični odločevalci« (Nina, osebni intervju, 2018, 10. april, poudarek dodan). S tem je poudarila, da sodelovanje v Strukturiranem dialogu predpostavlja premislek o sebi in v naslednjem koraku o svojih željah ter usmeritvi. V isti smeri je Eva, predstavnica Slovenije v

šestem ciklu, opisala Strukturiran dialog kot prostor kjer »izražaš *svoje mnenje*, možnost, da *poveš kaj ti je OK, kaj ti ni OK*« (Eva, osebni intervju, 2018, 17. april, poudarek dodan). Udeleženca EU mladinskih konferenc v Sofiji in na Dunaju, Martin in Edita, pa sta poudarila, da je vloga delegatov na konferenci, »da vsak *prinese svoje vedenje in znanje*« (Edita, osebni intervju, 2018, 4. september, poudarek dodan). Ali kot je lastno pozicijo reflektiral Martin, »da je moja naloga da prinesem, *mojo lastno perspektivo, moj lasten pogled v proces*« konference in Strukturiranega dialoga (Martin, osebni intervju, 2018, 18. april, poudarek dodan). Strukturiran dialog tako v percepciji mladih predstavlja mehanizem, v katerem premišljajo o tem kdo so, kaj želijo biti ter prostor, kjer lahko to ubesedijo oziroma izrazijo. S tem Strukturiran dialog predstavlja pomembno tehnologijo sebstva, prek katere prihaja do izraza tako imenovan pozitiven aspekt moči v Strukturiranem dialogu. Ta namreč predstavlja prostor za premislek mladih o svojih delovanjih in s tem omogoča sooblikovanje njihovih subjektivitet.

Iz izjav mladih udeležencev je razvidno, da je šesti cikel Strukturiranega dialoga predstavljal predvsem prostor vzpostavljanja, sokonstituiranja in utrjevanja subjektivitete v dveh smereh. Prva se nanaša na konstrukcijo in samozavedanje o EU identiteti, druga pa na prepoznanje sebe in svoje vloge kot aktivnih in odgovornih posameznikov oziroma državljanov. Pri tem je treba oblikovanje te subjektivitete v šestem ciklu prepoznavati v okvirih vpetosti v obstoječa razmerja moči Strukturiranega dialoga. Kot sem osvetlil v teoretskem delu, proces subjektivacije, »s katerim se posameznik konstituira kot subjekt« (Foucault, 1988f, str. 253), poteka v prepletu med praksami podrejanja in uokvirjanja (*subjugation*) oziroma tehnologijami discipliniranja, ki interpelirajo subjekta v specifično formo oziroma način delovanja, ter praksami svobode oziroma avtonomnega premisleka o sebi in odločitev o lastnem delovanju (*liberation*), ki predstavljajo omenjene tehnologije sebstva (Foucault, 1988a, str. 50). To pomeni, da je poleg osvetlitve, kako so mladi v šestem ciklu razumevali sebe v smeri ponotranjanja EU identitete in lastne vloge odgovornih ter aktivnih državljanov, treba nasloviti tudi širšo vpetost in usmeritev Strukturiranega dialoga in prakse, ki so v šestem ciklu vzpodbujala takšne premisleke ter zavedanja pri mladih.

Interpeliranje mladih v vzpostavljanje EU identitete je razvidno v vsebinski usmeritvi šestega cikla, ki je bila po besedah Petra, predstavnika MSS, usmerjena v premislek, »na kakšen način si mladi predstavljamo Evropo. Pač, v kakšni Evropi oziroma družbi želimo živeti« (Peter, osebni intervju, 2018, 15. marec). Že sam naslov *Mladi v Evropi: kako naprej?* ter ključen rezultat oblikovanja evropskih ciljev mladih predpostavljata skupno življenje, skupne politike

in skupne cilje v EU oziroma širše v Evropi. Pri tem pa je Peter osvetlil, da je Strukturiran dialog kot mehanizem nasploh osredotočen na EU, saj kot je rekel, razume šesti cikel »isto kot pač vse ostale cikle /.../, [z]elo široka tema, mladi, položaj mladih v Evropi« (prav tam). S tem je nakazal, da se v vseh ciklih v večji ali manjši meri obravnava tematika EU. Nenazadnje je to razvidno iz same sistematizacije Strukturiranega dialoga kot najpomembnejšega mehanizma participacije v EU, v katerem so organizirane EU mladinske konference, namenjene oblikovanju EU mladinskih politik. Vendar je bil poudarek na Evropo in EU v šestem ciklu zaradi prispevka k EU mladinski strategiji še bolj izpostavljen. Z besedami Petra, ključna usmeritev šestega cikla je namreč bila, »kaj dejansko Evropa in Evropska unija za njih (mlade, op. a.) pomeni? A se čutijo Evropejce? /.../ Ali sploh so Evropejci?« (prav tam). Tako so bili udeleženci procesa Strukturiranega dialoga že na vsebinski ravni usmerjeni v oblikovanje zavedanja o skupni EU identiteti. Ta pa se je vzpostavljala tudi prek številnih mikro praks,²⁴⁹ med katerimi je izstopala himna EU mladinske konference v Sofiji, ki so jo predvajali med vsakim odmorom in ki so jo udeleženci konference večkrat prepevali. Refren himne je bil sledeč: »Evropa. Moja ljubezen. Ti si na vrsti. Moja ljubezen. Nihče te ne more pokopati. Evropa. Moja ljubezen«. [I]zstopajoči deli besedila, ki so izražali enotnost in skupnost Evrope pa: »Samo združeni lahko preživimo /.../ Moramo verjeti, da smo prijatelji brez meja, /.../ v našem unikatnem domu /.../, Evropa. Moja ljubezen« (Zapiski s terena). Mladi so bili tako s samo sistematizacijo Strukturiranega dialoga, prek njegove vsebinske usmeritve ter različnih praks v šestem ciklu interpelirani v vzpostavljanje EU identitete.

Hkrati pa je iz izjav mladi razvidno tudi, da je šesti cikel predstavljal moment zavedanja in prispeval h sokonstituiranju EU identitete. Tako je Kevin, mladinski delegat na EU mladinski konferenci v Sofiji poudaril, da je zanj eden najpomembnejših elementov v Strukturiranem dialogu, da »ljudje iz vse Evrope sedimo tu in razpravljamo o svojih problematikah skupaj. Ne kaj so mladinske problematike Bolgarije, kaj so problemi mladih v Nemčiji, kaj so portugalski mladinski problemi, temveč kaj so naše skupne mladinske stvari /.../. [T]a izkušnja je zame najpomembnejša v Strukturiranem dialogu« (Kevin, osebni intervju, 2018, 18. april, poudarek dodan). S tem je reflektiral svoje občutenje o povezanosti, skupnih problemih in izzivih in

²⁴⁹ Med pomembnejšimi praksami vzpostavljanja EU identitete so bili tudi govori političnih predstavnikov na EU mladinskih konferencah. Ob zaključku EU mladinske konference na Dunaju je predsednik Avstrije Alexander van der Bellen (v Austrian presidency of the Council of the EU, 2018, str. 23) dejal: »Vi ste prva generacija v Evropi, prva generacija ki je bila rojena v združeni Evropi, kar danes imenujemo Evropska unija. /.../ Kot državljani Evropske unije dojemamo mnoge dosežke kot samoumevne, vendar bi bilo nespametno domnevati, da bo vedno ostalo tako – prosim, zavedajte se tega«.

oblikovanju skupnih rešitev na ravni Evrope. Z besedami, da so na EU mladinski konferenci na Dunaju zbrani »z namenom iskanja skupnega soglasja, kako nadaljevati v Evropi za mlade /.../, kar nam omogoča razpravljati o evropskih vprašanjih« (Lars, osebni intervju, 2018, 3. september), pa je mladinski delegat Lars izrazil zavedanje, da so govorili o skupni prihodnosti mladih v EU. To nakazuje, da tudi sebe in svojo vlogo razume na ravni aktivnega delovanja v EU. Najbolj neposredno pa je zavedanje o vpetosti v skupno identiteto EU, ki jo je prepoznaval v procesu Strukturiranega dialoga izrazil Martin, mladinski delegat na EU mladinski konferenci v Sofiji: »Mislim, da smo vsi nekakšna *evropska družina*, skupina ljudi, ki si želimo izboljšati življenje za vse nas, boljši položaj za vse« (Martin, osebni intervju, 2018, 18. april, poudarek dodan). S tem je izrazil, da so evropski cilji mladih rezultat dela mladih, za mlade po Evropi in da dojema vse in nenazadnje samega sebe kot del *evropske družine*. Strukturiran dialog je v šestem ciklu tako deloval tudi kot tehnologija sestva, kot tehnologija, prek katere se je pri mladih vzpostavljajo ali poglobljajo zavedanje, da so del skupnosti v EU in da imajo skupno evropsko identiteto.

Drug pomemben moment oblikovanja subjektivitete, ki je postal razviden v šestem ciklu, pa se je nanašal na njihovo lastno prepoznanje, da so aktivni in odgovorni posamezniki. Vzpostavljanje mladih v aktivne in odgovorne posameznike lahko prepoznavamo že v sami zasnovi Strukturiranega dialoga. Kot je bilo razvidno iz poteka šestega cikla, namreč za izvedbo Strukturiranega dialoga prevladujoče skrbijo mladinske organizacije. S tem se odgovornost za sodelovanje oziroma participacijo prenaša na mlade oziroma specifično skupino mladih, ki so aktivni v mladinskih organizacijah. Poleg mladih, ki so vpeti v organizacijo in izvedbo Strukturiranega dialoga, pa se mlade v odgovorne in aktivne interpelira s samo strukturo EU mladinskih konferenc. Na teh konferencah so mladi namreč v vlogi mladinskih delegatov, torej predstavnikov mladih v EU, ki morajo zato, da pridejo na EU mladinsko konferenco, biti aktivni. Hkrati pa že vloga predstavnikov predpostavlja, da bodo odgovorni in aktivni v predstavljanju stališč glasu mladih v EU. Tako je Anna, predstavnica Evropske komisije poudarila, da »ne smemo pozabiti, da so mnogi mladi tu (na EU mladinskih konferencah, op. a.) aktivni v političnih strankah in organizacijah ter nekateri od njih zelo blizu temu, da bi bili sami izvoljeni«. Zato je prepoznavala, da Strukturiran dialog včasih predstavlja »primer reprodukcije političnega razreda« (Anna, osebni intervju, 2018, 2. september). Enako pa je ugotavljal tudi Lars, mladinski delegat na EU mladinski konferenci na Dunaju, ki je sebe opisal kot »zelo politično aktivnega državljana«, hkrati pa prepoznaval, da so na EU mladinski konferenci »zagotovo« prisotni številni mladi »voditelji /.../, številni bodoči Evropski in

nacionalni politiki« (Lars, osebni intervju, 2018, 3. september). Strukturiran dialog tako nekateri prepoznavajo kot specifičen prostor vzpostavljanja novih političnih odločevalcev, voditeljev oziroma politikov, na ravni delovanja oblasti pa lahko vidimo, da se je v procesu šestega cikla Strukturiranega dialoga mlade usmerjalo v aktivne in odgovorne posameznike.

Takšno obliko subjektivitete, ki je v skladu z ekonomsko racionalnostjo Strukturiranega dialoga in širše neoliberalne logike delovanja družbe kot trga, v kateri se predpostavlja, da posamezniki delujejo odgovorno v smeri tehtanja stroškov in koristi, pa je bilo mogoče prepoznati tudi v izjavah mladih, ki so bili v šestem ciklu vpeti v Strukturiran dialog. Lucia, facilitatorica na EU mladinski konferenci v Sofiji je tako poudarila, da je Strukturiran dialog »zame zelo močno povezan z odgovornostjo. Če sem imenovana, da grem na konferenco, ali če sem izbrana za facilitatorico, /.../ čutim to odgovornost, da bom predstavljala mojo organizacijo, mojo državo itd., in moram se potruditi, da izrazim svoje mnenje po najboljših močeh ter prispevati v proces, kakor najbolje zmorem« (Lucia, osebni intervju, 2018, 13. marec). S tem je izrazila, da sta zanjo pri udeležencih v Strukturiranem dialogu ključna odgovornost in aktivno delovanje ter da je sama v svoji vlogi *začutila* takšen način delovanja. Še bolj eksplicitno pa je pozicijo odgovornega in aktivnega delovanja predstavil Kevin: »[N]ajpomembnejša stvar na delavnici, na kateri sem sodeloval (je bila, op. a.), da sem poskušal delovati kar se da odgovorno v smeri ambicioznosti in resničnega naslavljanja težav mladih, in na drugi strani vpogleda, kaj bi lahko bilo realizirano. /.../ Menim, da je iskanje tega ravnovesja najbolj pomembna stvar, ker drugače tratimo tako svoj čas, denar davkoplačevalcev in čas mladih, ki so odgovarjali na vsa ta vprašanja« (Kevin, osebni intervju, 2018, 18. april). S tem je izrazil, da je razumel svoje delovanje kot aktivno in odgovorno v smeri predstavljanja težav mladih ter hkrati tudi v okvirih tehtanja, kaj predlagati, da bo izvedljivo. Posledično se je v šestem ciklu vzpostavljala tudi subjektiviteta aktivnih, odgovornih in kalkulirajočih subjektov oziroma mladih udeležencev.

V šestem ciklu Strukturiranega dialoga torej razmerja moči niso potekala zgolj v smeri omejevanja in discipliniranja mladih, ali celo prikrivanja *pravega* glasu mladih, temveč so delovala tudi v smeri vzpostavljanja ter omogočanja zavedanja posameznikov, kako razumejo sebe in svoja delovanja v družbi. Pri tem pa je delovanje Strukturiranega dialoga kot tehnologije sebstva, kot sem pokazal, treba razumeti v širšem okviru sistematizacije Strukturiranega dialoga in oblastne racionalnosti, v kateri deluje. Oblikovanje subjektivitete mladih, ki so bile na podlagi njihovih izjav razvidne, je tako potekalo v skladu s prevladujočo ekonomsko racionalnostjo, ki mlade interpelira v aktivne odgovorne posameznike. Hkrati pa se je odvijalo

v okvirih mehanizma participacije na EU ravni, prek katerega mladi *začutijo*, da so del procesa oblikovanja EU mladinskih politik. To prispeva k oblikovanju njihove EU identitete oziroma zavedanja, da so EU državljani.

6 ZAKLJUČEK

Ugotovitve in sklepi prevladujočih preučevanj vloge in pomena deliberativne demokracije v evropskih integracijskih procesih so, da delovanje EU *še ni* deliberativno, da dialogi v EU *še ne* dosegajo pogojev deliberativne demokracije ter da je potrebno *pravo* deliberacijo šele vpeljati. Iz ugotovitev pričujoče doktorske disertacije pa izhaja ravno obratno. V EU se že vsaj od preloma tisočletja vlada (tudi prek) idej deliberativne demokracije in praks deliberacije oziroma dialogov. Diskurz o pomenu dialogov, financiranje različnih projektov vzpostavljanja dialoga, izvedba najrazličnejših dialogov z državljani EU ter vpeljava novih deliberativnih mehanizmov v procese oblikovanja politik namreč predstavljajo del vsakodnevnega delovanja EU. Dialogi z državljani, ki najbolj eksplicitno odražajo vpeljavo idej deliberativne demokracije v prakso, tako predstavljajo sodoben političen fenomen v EU.

Tekom raziskovanja in pisanja je tematika disertacije postajala še aktualnejša. Priča smo problematikam, kot so vzpon novih nacionalizmov, poglobljanje nezaupanja v politične predstavnike in evropske integracijske procese, nenehna degradacija javnega ter povečevanje neenakosti. Poleg tega so sodobni izzivi, ki terjajo odziv, tudi realizacija Brexita ter soočanje z nadaljnjim vprašanjem dezintegracije EU, neodzivnost razreševanja okoljske krize, vzpon novih in ponoven vznik starih fašizmov ter izključevanj (glej Schimmelfennig, 2018; Michálek in Výboštok, 2019; Traverso, 2019, Burns, Eckersley in Tobin, 2020). Eden od ključnih odgovor EU institucij in političnih predstavnikov na vseobsegajočo krizo demokracije, ki zaobjame vse zgoraj našteje fenomene in probleme, pa je dialog, oziroma potreba po *še več* dialoga.

Vendar pa sta ideji dialoga kot rešitve in deliberacije kot potrebne usmeritve EU tekom evropskih integracijskih procesov prisotni že vsaj dve desetletji. Poleg vpeljave mehanizmov dialogov z državljani je diskurz o pomenu deliberacije in dialogov pri političnih predstavnikih EU nenehno prisoten. Tedanji evropski poslanec Jean-Luc Dehaene (v European Citizens' Consultations, 2007) je tako že leta 2007 v refleksiji deliberativnih projektov izpostavil, da ti »predstavljajo mejnik povezovanja Evrope z ljudmi«, saj »se je prvič našel način, kako dati glas državljanom«. Podobno je nekaj let kasneje ugotavljala tedanja podpredsednica Evropske komisije Viviane Reding (v EURACTIV, 2010): »Vemo, kako delujejo posvetovanja in deliberativna merjenja. Preizkusili smo jih. /.../ Delujejo«. Enaka usmeritev pa je na ravni

Komisije prisotna še danes. V vabilu državljanom na dialoge z novo Evropsko komisijo je tako izpostavljeno: »Želite izraziti svoj glas in predstaviti svoje mnenje o dogajanju v Evropski uniji, kako se spopada s ključnimi izzivi in kakšne koristi imate od tega vi? Evropski komisarji vas poslušajo« (European Commission, 2020). Pri tem se postavlja vprašanje, kako to, da kljub temu, da so ideje deliberacije ter prakse dialogov v EU prisotne že toliko časa in dojete kot ključna usmeritev ter rešitev, prihaja do poglobljanja krize demokracije in dezintegracije EU?

Na teoretski ravni sem *obljubo* o dialogu kot ključni rešitvi prepoznava v prevladujočih normativnih predpostavkah deliberativne demokracije. Ta je v politični teoriji dojeta kot osrednja alternativa sodobnim političnim problemom, kot »edina legitimna oblika demokracije« (Mansbridge, 2007, str. 251) ter kot najboljša pot k demokratizaciji naših vsakdanjih življenj. Hkrati pa sem izhodiščno v teoretskih predpostavkah deliberativne demokracije, tako kot predhodni kritični premisleki (glej May, 1994; Mouffe, 1999, 2015; Haahr, 2004), prepoznava problematično dojetje moči. Moč, ki je ključen koncept v politični teoriji, je namreč v teoretizacijah deliberacije problematično dojeta kot izključno prisila in dominacija ter posledično negativna sila. Hkrati je problematično razumljena kot nekaj, kar lahko posedujemo in odstranimo iz političnih razmerij. Vendar pa za razliko od kritikov, ki zaradi teoretske zamejenosti zavračajo ideje deliberativne demokracije in utemnjujejo drugačno razumevanje ter delovanje političnega in demokracije (glej May, 1994; Mouffe 2015), sam prepoznavam premisleke deliberativnih demokratov ter predvsem prakse deliberacije in dialogov kot sodobne politične fenomene, ki pomembno determinirajo politično oziroma naša delovanja.

Na podlagi teoretskega soočenja med prevladujočimi premisleki o deliberativni demokraciji, ki temeljijo na Habermasovi argumentaciji idealne govorne situacije, ter foucaultovskimi analizami, ki ponujajo celovito razumevanje moči, sem utemeljil in zgradil lasten analitičen aparat za razumevanje praks dialogov kot sodobnih političnih fenomenov. Ravno sinhrono branje dveh teoretskih smeri, ki pogosto ostajata vsaka k sebi (glej Kelly 1994; Ashenden in Owen, 1999a), je bilo podlaga za prepoznanje, da je potrebno dialoge kot deliberativne prakse preučevati prek analitike oblasti, kar predstavlja enega pomembnejših prispevkov disertacije. Z argumentacijo, da dialogi predstavljajo oblastne tehnologije, ki so vpeti v specifično politično racionalnost in v teh okvirih na eni strani zamejujejo in onemogočajo določena ravnanja ter na drugi strani vzpostavljajo in omogočajo aktivnosti ter delujejo tudi kot tehnologije subjektivacije, sem neposredno odgovoril na raziskovalno vprašanje, kako lahko mislimo

institucionalizirane deliberativne prakse na ravni delovanja oblasti. S tem sem odprl prostor osvetljevanju deliberativne demokracije kot okvira vednosti, ki sooblikuje politično racionalnost, dialoge pa kot mehanizme delovanja oblasti.

Razumevanje dialogov kot oblastnih tehnologij pa zahteva, da jih mislimo v realnih družbenopolitičnih kontekstih in razkrivamo procese vzpostavljanja dialogov. Za razliko od prevladujočih preučevanj deliberativne demokracije, ki dialoge v veliki meri raziskujejo na ravni eksperimentov onkraj njihove vpetosti v politične procese, je bilo potrebno ob prepoznanju pomena, ki se dialogom z državljani pripisuje v EU, osvetliti zgodovinske transformacije, ki so pripeljale do dialogov kot sodobnih političnih fenomenov. Natančneje, potrebno je bilo opraviti zgodovino sedanjosti oziroma genealoško analizo dialogov tekom evropskih integracijskih procesov. Pri tem me je vodilo spoznanje, da določene prakse dialogov postanejo oblastne tehnologije, ko se vpnejo v določeno racionalnost oziroma logiko delovanja oblasti. S to usmeritvijo sem se tako osredotočil na pojavnost ideje vključevanja državljanov v procese oblikovanja politik prek dialogov tekom evropskih integracijskih procesov. V tem delu se disertacija prelije v empirično raziskavo razkrivanja specifičnih zgodovinskih kontekstov, političnih bojev in racionalnosti, na podlagi katerih je prišlo do proliferacije dialogov v EU.

Genealoško analizo je vodilo spoznanje, da se ideje deliberativne demokracije v političnem diskurzu in procesu oblikovanja politik transformirajo v bolj prepoznana ter širša označevalca, in sicer 'participacija' ter 'dialog' (glej Curtin, 2006).²⁵⁰ Eden ključnih izzivov genealoškega preučevanja je na podlagi uvida, da je do vzpona participacije in dialogov v EU prišlo v okvirih vladovanja, predstavljala razširitev raziskovanja onkraj evropskih integracijskih procesov. Kot sem identificiral na podlagi arhivskega preučevanja in analize obstoječih študij, se je vladovanje vzpostavilo in oblikovalo v specifičnih kontekstih razvojnih politik pri Svetovni banki. Na podlagi problemov razvojnih politik se je kot rešitev v začetku devetdesetih vzpostavila nova paradigma, poimenovana kot vladovanje. V razkrivanju politične racionalnosti, kar je ena od glavnih prednosti analitike oblasti, sem prepoznaval, da je vednostni okvir za vzpon vladovanja predstavljal boj na ravni ekonomske misli. V tem boju za argumentacijo in pojasnjevanje, kaj prinaša (ekonomska) učinkovitost, je neoklasično ekonomijo nadomestil nov premislek v

²⁵⁰ Vidik preoblikovanja idej deliberativne demokracije v bolj razumljiv in atraktivnejši politični diskurz mi je z besedami, da je koncept deliberativne demokracije »preveč akademski« in da so procesi oblikovanja politik »mnogo bolj prizemljeni« (Kröger, osebni intervju, 2018, 9. april), v intervjuju odprl tudi vodja enote za transparentnost Generalnega sekretariata Evropske komisije Martin Kröger.

ekonomski teoriji, poimenovan kot nova institucionalna ekonomija (NIE), na podlagi katere je bilo vpeljeno in utemeljeno vladovanje.

Drug pomemben izziv genealoške analize pa je predstavljalo branje ekonomske logike in njene transpozicije na raven političnega. Torej, kako se v premislekih NIE zamišlja politično in delovanje oblasti. Pri tem sem ugotavljal, da so v okviru NIE vsa delovanja posameznikov in drugih družbenih akterjev zamišljena kot transakcije, ki prinašajo stroške. Ključ za zmanjševanje stroškov in posledično doseganje učinkovitosti pa v teh okvirih predstavljajo institucije. Ravno vzpostavljanje *pravih* institucij, ki bodo zmanjševale stroške, pa je temeljna definicija vladovanja. S tem NIE na ravni političnega, kljub temu, da je prevladujoče opredeljena kot alternativa neoliberalnim politikam, predstavlja poglobljanje neoliberalne racionalnosti.²⁵¹ Delovanje skupnosti oziroma družbe je v idejah NIE namreč razumljeno kot trg, ključen cilj pa so čim učinkovitejše aktivnosti med posamezniki in drugimi akterji, s čimer naj bi bila zagotovljena tudi učinkovitost skupnosti. To na ravni delovanja oblasti pomeni, da vladovanje predstavlja vzpostavitev takšnih institucij, ki bodo zagotavljale (ekonomsko) učinkovitost, saj sta v premislekih NIE temeljna in končna cilja učinkovito delovanje in gospodarska rast. Branje NIE kot vednosti, na podlagi katere je vzpostavljena politična racionalnost vladovanja, in rekonstrukcija bojev na ravni ekonomske misli pri Svetovni banki, ki je rezultirala v vzpon vladovanja, predstavljata naslednji pomemben doprinos disertacije.

V teh družbenopolitičnih kontekstih je na ravni teoretizacij vladovanja v okvirih Svetovne banke prišlo do poudarjanja pomena participacije in proliferacije različnih participativnih praks, med njimi tudi deliberacije oziroma dialogov. Participacija, utemeljena na premislekih NIE, je bila dojeta kot del institucionalnega okvira in posledično v okvirih takšne ekonomske racionalnosti vpeljana kot sredstvo za doseganje učinkovitosti ter gospodarske rasti, ne pa demokratizacije družbe same po sebi. V okvirih ekonomske racionalnosti politične participacije so participativne prakse, med njimi tudi deliberacije in dialogi z državljanji, namenjene predvsem vzpostavljanju občutka vključenosti državljanov v oblikovanje političnih odločitev ter legitimiranju politik, ki zasledujejo vnaprej predpostavljene cilje gospodarske rasti. Hkrati

²⁵¹ NIE je dojeta kot alternativa, ker poudarja, da *prosti* trg ni vedno najprimernejši prostor za doseganje učinkovitosti, temveč lahko bolj učinkovito delovanje predstavljajo tudi drugi, bolj regulirani in hierarhični prostori (npr. podjetja) (glej Williamson, 1993). Vendar pa z dojemanjem vseh aktivnosti kot transakcij in temeljnim načelom ravnanj posameznikov ter drugih akterjev na podlagi stroškov in koristi postavlja trg kot način delovanja družbe. Ravno moment opredelitve NIE kot alternative neoliberalizmu, daje vladovanju največjo moč.

pa je v okvirih vladovanja poudarjeno, da je treba participacijo nadzorovati in omejevati s pravili in protokoli sprejemanja odločitev, ki morajo biti uporabljeni, v kolikor prihaja do uporov oziroma drugačnih zamišljanj delovanja družbe. Ugotavljal sem torej, da se ideje in prakse deliberacije oziroma dialogov z državljani vpenjajo v specifično ekonomsko racionalnost in so vpeljane zgolj takrat, ko so dojete kot učinkovite.

S tem razumevanjem sem na ravni evropskih integracijskih procesov identificiral kontekste pojavnosti ideje dialogov z državljani. Pri tem sem odkril, da je do vpeljave participacije in mehanizmov dialoga prišlo v okvirih logike NIE že pred vladovanjem. Prve prakse dialogov z državljani so bile namreč vzpostavljene in vpeljane kot sredstvo za delovanje in večjo učinkovitost notranjega trga, kar je bil v začetku devetdesetih ključen cilj EU. S tem sem pokazal, da so premisleki NIE predstavljali podstat pojavnosti ideje dialogov z državljani. Prve prakse dialogov z državljani so namreč predstavljale mehanizme, prek katerih naj bi državljani Evropski komisiji poročali o izkušnjah in težavah pri njihovem delovanju na trgu. Komisija pa naj bi na podlagi teh mnenj spremenila pravila tako, da bi trg deloval čim bolj učinkovito. S tem sem osvetlil nenaslovljene vidike vpeljevanja participacije in vzpostavljanja prvih praks dialogov v evropskih integracijskih procesih, ki jih prevladujoče študije participacije v EU zaradi razumevanja in raziskovanja participacije skozi prizmo demokratizacije ne zajamejo. Prepoznanje ekonomske racionalnosti participacije, na kateri so bile utemeljene prve prakse dialogov z državljani, je eno od pomembnejših spoznanj genealoške analize.

Hkrati pa sem spoznaval, da je do vzpona diskurza o pomenu participacije in proliferacije različnih mehanizmov dialogov z državljani v EU prišlo na prelomu tisočletja, in sicer z vpeljavo vladovanja. Z vladovanjem je EU prevzela ekonomsko racionalnost, utemeljeno na predpostavkah NIE. Še pomembnejše pa je spoznanje, da z vladovanjem ekonomska logika NIE vstopa na raven EU v vse pore političnega. V tej smeri je participacija dojeta kot mehanizem zagotavljanja učinkovitosti politik. Konkretnije, participativne prakse, med njimi tudi deliberacije in dialogi z državljani, so namenjene predvsem vzpostavljanju občutka vključenosti državljanov v oblikovanje političnih odločitev ter legitimiranju politik, ki zasledujejo vnaprej predpostavljene cilje gospodarske rasti, s čimer naj bi bilo zagotovljeno učinkovito delovanje skupnosti. Premisleki deliberativne demokracije tako ne predstavljajo prevladujoče politične racionalnosti, temveč so ideje in mehanizmi deliberacije vpeti v ekonomsko racionalnost in uporabljeni, v kolikor so učinkoviti in za zagotavljanje učinkovitosti. Ta uvid se razlikuje od prevladujočih interpretacij, ki skozi prizmo

demokratizacije oziroma s pozicije deliberativnega ideala ocenjujejo, da EU še ni deliberativna. Sam ugotavljam nasprotno, in sicer da so premisleki deliberativne demokracije in mehanizmi deliberacije vpeti v delovanje oblasti v EU, a uporabljeni v okvirih prevladujoče ekonomske logike oziroma politične racionalnosti. S tem utemeljujem sklep, da EU že predstavlja prostor deliberacije in da se v EU vlada prek deliberativnih praks v obliki dialogov z državljani.

Argumentacijo tega uvida v disertaciji najbolj osvetljuje tako imenovana kultura dialoga z državljani, ki jo je EU vpeljala na podlagi prepoznanih problemov demokratičnega deficita institucij in legitimnosti evropskih integracijskih procesov. V okvirih vzpostavljanja kulture dialoga je prišlo do vzpona diskurza o pomenu dialoga in deliberacije v političnih dokumentih ter izjavah političnih predstavnikov ter vpeljavi mehanizmov deliberacije v delovanje oblasti v EU. Evropska komisija je sprva financirala raznolike projekte deliberativnih praks, med drugim deliberativna merjenja javnega mnenja in konsenzualne konference. V nadaljevanju pa je vpeljala deliberativne mehanizme tudi v procese oblikovanja politik. Tako je po letu 2005 prišlo na ravni EU do proliferacije različnih mehanizmov dialoga, ki jih je potrebno misliti kot sodobne politične fenomene in pomembne prakse delovanja oblasti.

Vendar pa je, kot sem pokazal, potrebno te mehanizme vedno preiščati v okvirih ekonomske racionalnosti, v katero so vpeti. Ta postane najbolj razvidna iz meja participacije ter deliberativnih praks oziroma dialogov z državljani. Na podlagi premislekov NIE in v okvirih ekonomske racionalnosti mora biti participacija namreč regulirana, zamejena in uokvirjena. Ravno prek vladovanja je na ravni EU prišlo do vzpostavitve meja participacije, ki veljajo še danes. V teh okvirih so dialogi uokvirjeni v konzultacije ter posledično namenjeni pridobivanju mnenj in ne soodločanju. Hkrati je bilo določeno, da je Komisija tista, ki odloča o vsebini in procesih izvajanja dialogov in o tem, ali so dialogi sploh potrebni in smiselni. Skrajna meja participacije pa je postavljena z učinkovitostjo, saj dialogi niso cilj sami po sebi, temveč so namenjeni legitimiranju vnaprej postavljenih usmeritev in dojeti kot sredstvo doseganja učinkovitosti procesov oblikovanja političnih odločitev. Z mejami participacije sta bila tako vzpostavljena jasna hierarhija delovanja in domet dialogov, v okviru katerih je potrebno razumevati tudi sodobne institucionalizirane mehanizme dialogov z državljani v EU.

S temi uvidi sem osvetlil genealogijo dialogov v EU in tako neposredno odgovoril na postavljeni vprašanji, v kakšnih družbenopolitičnih kontekstih se je v Evropski skupnosti pojavila ideja vključevanja državljanov prek dialoga ter kaj je bila ključna racionalnost dialoga z državljani. Hkrati sem naslovil tudi, kako se je ideja dialoga transformirala in na kakšen način

je vključevala ideje deliberacije in deliberativne demokracije. Posledično sem osvetlil, kako razumevati dialoge z državljani, ki predstavljajo sodoben političen fenomen delovanja EU, in odprl prostor nadaljnjemu raziskovanju specifičnih praks dialogov.

Eno teh je predstavljal mehanizem Strukturiranega dialoga, ki je dojet in obravnavan tudi kot deliberativna praksa (LSE, 2013; Kiilakoski in Gretschel, 2014; Cammaerts in drugi, 2016). Z namenom celovitejšega razumevanja delovanja Strukturiranega dialoga kot oblastne tehnologije sem pred etnografsko študijo opravil še zgodovinsko kontekstualizacijo oziroma genealogijo dialogov z mladimi v EU, ki predstavlja drugi empiričen del disertacije. Pri tem sem prek raziskovanja v arhivih EU institucij ter izvedbe intervjujev s ključnimi akterji, ki so sodelovali pri institucionalizaciji dialogov z mladimi, prepoznal, da je do oblikovanja mehanizma Strukturiranega dialoga prišlo na podlagi političnih bojev tekom evropskih integracijskih procesov. Enega od ključnih družbenopolitičnih kontekstov, ki so prispevali k institucionalizaciji participacije mladih, so predstavljali protesti študentov in delavcev leta 1968. Ti so utrdili dojemanje mladih kot problema, hkrati pa so tudi pri političnih predstavnikih Evropske skupnosti sprožili zavedanje, da je potrebno odgovoriti na prepoznano problematiko in vključevati mlade v proces oblikovanja politik. Institucionalizacija participacije mladih se je udejanjila v obliki Evropskega mladinskega foruma. Forum je predstavljal predstavniško telo mladinskih organizacij in je bil zamišljen kot kanal, prek katerega naj bi EU institucije komunicirale z mladimi in obratno. Z vzpostavitvijo Forumu se je tako ključno vlogo namenilo mladinskim organizacijam, kar je pomembno vplivalo na nadaljnjo implementacijo dialogov z mladimi.

Razmerja moči, ki so se vzpostavila v sedemdesetih letih z oblikovanjem Forumu, so bila ključna ob vzponu ideje participacije, do katere je prišlo v okvirih vladovanja z Belo knjigo: nova spodbuda za evropsko mladino.²⁵² Konteksti in politični boji ob pripravi Bele knjige, ki je prevladujoče dojeta kot začetek mladinskih politik EU, so pomembno prispevali k specifičnemu zamišljanju, v kakšni obliki naj potekajo dialogi z mladimi. Komisija in nekatere države članice v okviru Sveta EU so si namreč prizadevale vzpostaviti dialoge neposredno z mladimi, medtem ko so si mladinske organizacije, zbrane v Forumu, prizadevale za *strukturiran*

²⁵² Ni presenetljivo, da je do vzpona idej in praks dialogov z mladimi, kot sem prepoznal v širši genealogiji dialogov v EU, prišlo v okvirih vladovanja. S tem so tudi dialogi z mladimi vpeti v ekonomsko racionalnost politične participacije in uokvirjeni v meje participacije.

dialog. To je pomenilo, da bi dialoge z mladimi organizirale mladinske organizacije in da gredo rezultati dialogov prek njih do političnih predstavnikov. V procesu institucionalizacije dialogov z mladimi je prevladala ideja mladinskih organizacij, s čimer so te pridobile pomembno vlogo in moč v izvajanju dialogov prek mehanizma Strukturiranega dialoga, ki ga je v naslednjih letih vpeljala Evropska komisija in je danes prepoznan kot najpomembnejša praksa participacije mladih v EU.

Za razliko od prevladujočih interpretacij, ki postavljajo začetke vpeljave Strukturiranega dialoga v dokumente EU institucij, sem tako predstavil drugačno zgodovino Strukturiranega dialoga in pokazal, da je za celovitejše razumevanje vpeljave dialogov z mladimi treba prepoznavati širše družbenopolitične kontekste ter politične boje. Ti so pomembno determinirali delovanje mehanizma Strukturiranega dialoga, ki je bil v današnji obliki vpeljan leta 2010. Na ta način sem naslovil raziskovalna vprašanja, kako so bili na ravni politik v okviru evropskih integracijskih procesov dojeti mladi, kako se je pojavila ideja dialogov z mladimi in kako se je transformirala v institucionalizaciji specifičnega mehanizma Strukturiranega dialoga.

Genealogija (strukturiranega) dialoga predstavlja enega ključnih doprinosov disertacije tako v načinu preučevanja idej deliberativne demokracije in deliberativnih praks oziroma dialogov, kot tudi v razkrivanju možnih točk upora. V svoji nenormativni poziciji, ki se ne osredotoča na zamišljanje kako *naj bo*, temveč v razkrivanje, kako *je*, genealogija vsebuje tako imenovani militantni etos (Dean, 2010, str. 56). Ta osvetljuje nevarnosti sodobnih fenomenov udejanjanja oblasti in možnosti drugačnih delovanj. Pokazal sem, da ideje vpeljevanja participacije tekom evropskih integracijskih procesov temeljijo na ekonomski racionalnosti ter da so prakse izvajanj dialogov v EU vanjo vpete. Ob prepoznanju vedno večjega nezaupanja državljanov v evropske integracijske procese ter pričujočim procesom dezintegracije Unije, se kažejo potrebe po drugačnem razumevanju vloge participacije. Z vidika razmerij moči bi bila namesto ekonomske racionalnosti, kjer je participacija namenjena zagotavljanju učinkovitosti, potrebna drugačna racionalnost ter drugačni cilji, ki so usmerjeni v zmanjševanje dominacije in neenakosti.

Bolj specifično, drugačna delovanja so mogoča v zahtevah po spremembah in prečenju meja participacije. Ravno meje participacije predstavljajo identifikacijo točk, ki neposredno vplivajo na delovanja v dialogih. Na eni strani predstavljajo polje zamejevanja, kaj lahko in kaj je mogoče, na drugi strani pa so meje točke, na katerih se lahko oblikuje možnost uveljavitve drugačne vloge participacije in učinka dialogov. Preliminarni korak k premiku meja lahko predstavlja že soočenje političnih predstavnikov, da že skorajda dvajset let v EU obstaja enak

diskurz o osrednjosti dialogov, zavedanje, da so državljani v osrčju EU, in da bi morale politike odražati njihove zahteve ter obljubi po spremembah, ki naj bi jih prinesli dialogi med političnimi predstavniki in državljani EU. Tako je Evropska komisija (2001b, str. 11) že leta 2001 predstavljala, »da demokracija temelji na ljudeh, ki sodelujejo v javni razpravi«, leta 2018 pa je poudarila, da je gotova ena stvar: »Evropa mora poslušati svoje državljane in delovati v skladu s tem« (European Commission, 2018a, str. 5). Perpetuiranje enakega diskurza o dialogih kaže, da je tudi na ravni Komisije zavedanje, da ne prihaja do sprememb pri vključevanju državljanov.

Diskurz temelji na obstoječih mejah, kjer je participacija namenjena vzpostavljanju občutka vključenosti pri državljanih in legitimiranju vnaprej zamišljenih političnih odločitev. Spremembe pa so mogoče s prečenjem meja, kjer primarno vodilo ne bi bili učinkovitost oblikovanja političnih odločitev in gospodarska rast, temveč širša demokratizacija družbe. To na ravni participacije in praks deliberacije oziroma dialogov z državljani lahko pomeni bodisi vključevanje utišanih glasov in zmanjševanja raznolikih oblik dominacije (glej May, 1994).²⁵³ Drugo smer mogočega delovanja nakazuje Lee (2015, str. 7) s prepoznanjem, da »deliberacija še zdaleč ni revolucionarna sprememba sprejemanja političnih odločitev, temveč obremenjuje običajne ljudi z novimi odgovornostmi, ne da bi jih kaj dosti opolnomočila, ter postavlja elite /.../ kot nosilce družbenih sprememb, čeprav jih veliko ne dosegajo – kljub veliko govora o transparentnost in odgovornosti«. S tem izraža, da se je treba upreti prenašanju odgovornosti oblikovanja političnih odločitev na državljane in sugerira zahtevo do političnih odločevalcev, da sprejmejo odgovornost in oblikujejo politike, ki bodo zagotavljale dobrobit državljanov. Tretja in vsekakor ne zadnja možnost pa je etika participacije in deliberacije v delovanjih posameznikov na različnih nivojih, torej vzpostavljanje participativnega in deliberativnega delovanja od spodaj navzgor, v različnih mikro praksah, ki bi bile bolj vključujoče in v katerih bi prihajalo do minimalne dominacije. V disertaciji implicitno sledim poziciji, da se spremembe vedno vzpostavljajo v konkretnih aktivnostih in (mikro) bojih in uporih, pri čemer ne predpisujem iz *razsvetljene* pozicije raziskovalca, kakšne naj bodo te aktivnosti. Z

²⁵³ Foucault (1987, str. 129) je prepoznaval, da »razmerja moči niso nekaj slabega sama po sebi iz katerih bi se moral posameznik osvoboditi. /.../ Težava ne bo razrešena z raztopitvijo (razmerij moči, op. a.), v utopiji popolnoma transparentne komunikacije (kot poudarjajo teoretiki deliberativne demokracije, op. a.), temveč da si zagotovimo pravna pravila, tehnike upravljanja in tudi etiko, *etos*, prakse sebstva, ki bi omogočale, da so te igre moči izvajane z minimalno dominacijo«.

razkrivanjem, na kakšne načine deluje oblast v EU, pa ponujam podlago in oporo za nova, drugačna delovanja, kar je ena od ključnih prednosti genealogije.

Enega od pomembnejših uvidov in prednosti disertacije predstavlja tudi etnografska študija Strukturiranega dialoga z mladimi, ki predstavlja tretji del empiričnega raziskovanja. V tem sklopu sem na podlagi teoretsko usmerjene etnografije, ki jo utemeljuje tako imenovana razširjena študija primera, preučeval, kako se v procesu izvajanja Strukturiranega dialoga odražajo razmerja moči, oziroma kako deluje Strukturiran dialog kot oblastna tehnologija. Kljub temu, da je Strukturiran dialog dojet kot deliberativna praksa in se na deklarativni ravni poudarja enakopravnost mladih in političnih odločevalcev v dialogih, pa je bilo prek opazovanja in intervjujev razvidno, da so razmerja moči inherentna procesu izvajanja Strukturiranega dialoga. Tako je bila temeljna ugotovitev ob sodelovanju na dogodkih in opazovanju izvedbe Strukturiranega dialoga na lokalni, nacionalni in EU ravni, da lahko raznolika razmerja moči prepoznavamo na vseh ravneh: v specifičnem zamišljanju dialogov z mladimi v institucionalizirani obliki Strukturiranega dialoga, v (ne)delovanju političnih predstavnikov in mladinskih organizacij na lokalni, nacionalni in EU ravni ter v mikropraksah izvajanja Strukturiranega dialoga s strani facilitatorjev in drugih ekspertov ter nenazadnje v dojemanjih in aktivnostih udeležencev na dialogih.

Razmerja moči so bila najbolj razvidna na ravni izvedbe prek uokvirjanja glasu v Strukturiranem dialogu. V tem procesu so imele ključno vlogo mladinske organizacije, v Sloveniji MSS, na EU ravni pa Evropski mladinski forum. Za razliko od deklarativne podobe, da se predlogi oblikujejo na podlagi dialogov med mladimi in političnimi predstavniki, sem ugotavljal, da v Sloveniji ti dialogi niso bili izvedeni. Tako je glas Slovenije oziroma predloge za prihodnje mladinske politike v EU oblikoval MSS na podlagi izvedenih intervjujev z mladinskimi organizacijami in programskih dokumentov MSS. Na ta način je glas Slovenije predstavljal pozicijo mladih, ki sodelujejo v mladinskih organizacijah, oziroma glas specifične skupine mladinskih organizacij. Na EU ravni pa se je glas uokvirjal prek organizacije in izvedbe EU mladinskih konferenc, ki so ključni dogodki Strukturiranega dialoga. V raziskovanju procesa EU mladinskih konferenc sem ugotavljal, da dejanski dialogi med mladimi in političnimi predstavniki niso bili namenjeni oblikovanju vsebine, temveč se je iskal *zgolj* glas specifične skupine mladih. Ta pa je moral biti specifično oblikovan, zato se je prek številnih mikro praks in delovanja različnih skupin ekspertov, prevladujoče iz Evropskega mladinskega

forumu, vzpostavil neobvezujoč glas v obliki predlogov mladih, ne pa zahtev ali skupnih rešitev, oblikovanih med mladimi in političnimi predstavniki.

Ob prepoznanju, da so imele ključno vlogo pri uokvirjanju glasu mladinske organizacije, pa je bilo prek osvetljevanja Strukturiranega dialoga kot oblastne tehnologije ključno, da sem jo razumel prek ekonomske racionalnosti oziroma meja participacije, v katero so vpeti dialogi z mladimi. Strukturiran dialog je v okviru meja participacije, tako kot drugi participativni mehanizmi oziroma prakse dialogov, zamišljen kot mehanizem konzultacij in ne sooblikovanja in soodločanja o mladinskih politikah. Posledično je glas v Strukturiranem dialogu vedno zamejen in oblikovan v obliki priporočil, s čimer deluje kot oblastna tehnologija discipliniranja. To se je odražalo v delovanju ključnih akterjev, saj so mladinske organizacije in prisotni politični predstavniki (implicitno) pristajali na sodelovanje v procesu oblikovanja priporočil, ki ga sami niso prepoznavali kot učinkovitega procesa, ki bi prinašal spremembe. Še več, predstavniki mladinskih organizacij so aktivno sodelovali oziroma koordinirali proces uokvirjanja specifičnega glasu. Delovanje Strukturiranega dialoga kot oblastne tehnologije discipliniranja pa je postalo razvidno tudi iz percepcij mladih, ki so sodelovali na dialogih, kjer je bilo kljub kritikam o implementaciji razvidno, da pristajajo na sodelovanje in aktivno sodelujejo pri izvedbi in oblikovanju predlogov. Strukturiran dialog namreč ravno s sistematizacijo v obliki konzultacij dopušča možnost, da bi glas in predloge mladih prepoznali in upoštevali politični predstavniki. Na ta način uspešno deluje kot oblastna tehnologija discipliniranja.

S tem, ko se prek Strukturiranega dialoga dopušča možnost, da bi njihovi predlogi bili upoštevani, pa Strukturiran dialog vzpostavlja občutek sodelovanja v procesu oblikovanja političnih odločitev. Na ta način Strukturiran dialog ne deluje zgolj kot prostor razmerij moči, ki zamejuje in onemogoča, temveč deluje tudi kot oblastna tehnologija, ki omogoča in vzpostavlja specifična delovanja. Poleg vzpostavljanja občutka sodelovanja se tako prek Strukturiranega dialoga omogoča legitimiranje odločitev političnih odločevalcev ter utemeljuje delovanja mladinskih organizacij. Prav tako jim omogoča vpliv na oblikovanje in definiranje glasu mladih. Slednji pozitiven aspekt je postal najbolj razviden prek vpliva Strukturiranega dialoga na oblikovanje subjektivitet mladih, ki so sodelovali na dialogih. Mladi so med drugim izražali, da so se v in prek procesa Strukturiranega dialoga prepoznavali kot odgovorni, aktivni, kalkulirajoči subjekti. Vzpostavljali so zavedanje o svoji EU identiteti in državljanstvu. Na ta

način sem osvetlil, da je potrebno Strukturiran dialog prepoznavati in analizirati kot tehnologijo sebstva.

Tako sem neposredno odgovoril na vprašanja, kako se na dogodkih Strukturiranega dialoga odražajo razmerja moči, kako deluje kot oblastna tehnologija ter kako mladi v tem procesu razumejo sebe in svojo vlogo. S tem sem na konkretnem primeru ne le pokazal, da so izvedbam dialogov inherentna razmerja moči, temveč da se v dialogih odraža tudi pozitiven aspekt moči. Posledično pa sem osvetlil *slepo pego* razumevanj moči v teorijah deliberativne demokracije in pokazal, kako je mogoče preučevati delovanja razmerij moči ne le v okviru Strukturiranih dialogov, temveč tudi v drugih praksah dialogov z državljani.

Z raziskovalno pozicijo in fokusom na institucionalizirane prakse dialogov z državljani v EU pa se odpirajo tudi omejitve in prostori za nova preučevanja in širše družbene aktivnosti. Nenormativna pozicija preučevanja razmerij moči v dialogih, ki sem jo zavzel, je sicer ena od prednosti, hkrati pa tudi omejitev disertacije, saj se s preučevanjem, kako se prek dialogov udejanja oblast, ne osredotočam na vprašanje, kako naj dialogi potekajo. Udejanjanje pozicije, *kako naj bo*, prepuščam novim aktivnostim, idejam in delovanjem oziroma novim praksam dialogov. Hkrati je ena od pomembnejših omejitev disertacije osredotočanje na institucionalizirane prakse dialogov in prevladujočo racionalnost dialogov. S tem sicer naslovim, kako je prek raznolikih (ekonomskih) idej in pogledov, ki so postale dominantne, ter številnih politik, sprejetih s strani institucij EU, prišlo do proliferacije dialogov kot sodobnih političnih fenomenov. Vendar obenem tudi izpuščam morebitne ideje in prakse dialogov v civilni družbi, ki poskušajo prečiti postavljene meje participacije državljanov, razvijajo *drugačno etiko* ter vzpostavljajo *drugačno delovanje* dialogov.²⁵⁴ Nenazadnje pa sem svoje raziskovanje zamejil na prostor EU, pri čemer številni avtorji (Karlsen in Villadsen, 2008; Phillips, 2011; Lee, 2015) prepoznavajo, da dialogi (p)ostajajo politični fenomeni tudi v drugih prostorih in vidikih urejanja družbe ter delovanja oblasti.

²⁵⁴ Pri tem je potrebno biti pazljiv in se izogniti nekritičnemu *časččenju* novih praks dialogov, ki jih prinaša civilna družba. Tudi v teh so namreč vedno prisotna razmerja moči in oblike dominacije. Enega takšnih primerov predstavljajo tudi deliberativni dialogi, ki so v EU potekali v okviru načrta D. Na eni strani so jih izvajale civilnodružbene organizacije pod vodstvom nekdanjih vodilnih politikov, kot je primer inštitut *Notre Europe* pod vodstvom Jacquesa Delorsa (glej *Tomorrow's Europe*, 2007). Na drugi strani pa so perpetuirali deliberativen pogled o brisanju razmerij moči v dialogih in deliberacijah. Pomembno je še dodati, da so ohranjali tudi meje participacije, saj so bili rezultati projektov mnenja, ki nikoli niso bila upoštevana.

S tem se v skladu z usmeritvijo analitike oblasti po nikoli dokonč(a)ni analizi odpirajo nove možnosti preučevanja dialogov kot načinov delovanja oblasti. Dialogi so, in kot je razvidno iz prevladujočega diskurza, bodo tudi v prihodnje pomemben mehanizem oblikovanja političnih odločitev v EU in onkraj nje. Vprašanja, kakšna bo vsebina in kakšni bodo rezultati teh dialogov, sta pomembni tudi v okvirih prepoznane dezintegracije EU, pri čemer je, kot sem s to disertacijo opozoril, pomembno prepoznavati in nadalje preučevati razmerja moči, ki so prisotna v dialogih in ki se (na novo) oblikujejo prek dialogov.

7 VIRI

1. Acemoglu, D. (2008). Interactions between governance and growth. V D. C. North, D. Acemoglu, F. Fukuyama in R. Dani (ur.), *Governance, growth, and development decision-making* (str. 1–8). Washington, D.C.: World Bank Group.
2. Adelman, I. (2000). The role of government in economic development. V F. Tarp (ur.), *Foreign aid and development: Lessons learnt and directions for the future* (str. 48–79). London: Routledge.
3. Alvarado, L. (2018, 19. april). *Govor o evropskih ciljih mladih na EU mladinski konferenci v Sofiji*. Dostopno prek <https://www.youtube.com/watch?v=bj9HfA4Wdcg>
4. Alvesson, M. in Deetz, S. (2000). *Doing critical management research*. London: SAGE Publications.
5. Arnot, M. in Reay, D. (2007). A sociology of pedagogic voice: Power, inequality and pupil consultation. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 28(3), 311–325. doi: 10.1080/01596300701458814
6. Arrow, K. J. (1969). *The organization of economic activity: Issues pertinent to the choice of market versus nonmarket allocation*. Dostopno prek <http://www.uvm.edu/~jdericks/EE/Arrow2.pdf>
7. Ashenden, S. (1999). Questions of criticism: Habermas and Foucault on civil society and resistance. V S. Ashenden in D. Owen (ur.), *Foucault contra Habermas: Recasting the dialogue between genealogy and critical theory* (str. 143–165). London: SAGE Publications Ltd.
8. Ashenden, S. in Owen, D. (1999a). *Foucault contra Habermas: Recasting the dialogue between genealogy and critical theory*. London: SAGE Publications Ltd.
9. Ashenden, S. in Owen, D. (1999b). Introduction: Foucault, Habermas and the politics of critique. V S. Ashenden in D. Owen (ur.), *Foucault contra Habermas: Recasting the dialogue between genealogy and critical theory* (str. 1–20). London: SAGE Publications Ltd.

10. Aull Davies, C. (2002). *Reflexive ethnography: A guide to researching selves and others*. London: Taylor and Francis.
11. Austrian youth event. (2006). *Conclusions of Austrian EU youth conference*. Dostopno prek <https://issuu.com/movit/docs/2006-march-conclusions-of-austrian-eu-youth-confer>
12. Austrian presidency of the Council of the EU. (2018). *EU youth conference, 2–4 September 2018: Harvesting summary*. Dostopno prek <http://www.youthconf.at/wp-content/uploads/2018/10/European-Union-Youth-Conference-Harvesting-Summary.pdf>
13. Bache, I. in Flinders, M. (ur.). (2004). *Multi-level governance*. Oxford: Oxford University Press.
14. Bächtiger, A. in Wegmann, A. (2014). Scaling up' deliberation. V S. Elstub in P. McLaverty (ur.), *Deliberative democracy: Issues and cases* (str. 118–135). Edinburgh: Edinburgh University Press.
15. Bächtiger, A., Niemeyer, S., Neblo, M., Steenbergen, M. R. in Steiner, J. (2010). Disentangling diversity in deliberative democracy: Competing theories, their blind spots and complementarities. *Journal of Political Philosophy*, 18(1), 32–63. doi: 10.1111/j.1467-9760.2009.00342.x
16. Bäckstrand, K., Khan, J., Kronsell, A. in Lövbrand, E. (ur.). (2010). *Environmental politics and deliberative democracy: Examining the promise of new modes of governance*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
17. Bačlija, I., Červ, G. in Turnšek Hančič, M. (2013). 'Governance': Vladanje, upravljanje, vladavina ali vladovanje? *Družboslovne razprave*, 29(73), 99–119.
18. Bager, A. S., Mølbjerg Jørgensen, K. in Raudaskoski, P. (2016). Dialogue and governmentality-in-action: A discourse analysis of a leadership forum. V P. McIlvenny, J. Zhukova Klausen in L. Bang Lindegaard (ur.), *Studies of discourse and governmentality: New perspectives and methods* (str. 209–234). Amsterdam: John Benjamins.
19. Bail, C. (1996). *Reducing environmental risks in democratic societies*. European Commission: Forward Studies Unit. Dostopno prek <http://aei.pitt.edu/82867/1/4.pdf>

20. Banjac, M. (2012). Building cross-border communities through cooperation: EU regional policy and cross-border regions as spaces of government. *Journal of Comparative Politics*, 5(2), 42–60.
21. Banjac, M. (2014). Governing youth: Configurations of EU youth policy. *CEU Political Science Journal*, 9(3-4), 139–158.
22. Banjac, M. (2017). Youth, risk and the Structured dialogue: Governing young EU citizens. *Journal of Youth Studies*, 20(4), 471–486. doi: 10.1080/13676261.2016.1241866
23. Banjac, M. in Pušnik, T. (2015). Making citizens, being European? European symbolism in Slovenian citizenship education textbooks. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 45(5), 748–771. doi: 10.1080/03057925.2014.916972
24. Barroso, J. M. (2009). *Political guidelines for the next Commission*. Dostopno prek https://ec.europa.eu/archives/commission_2010-2014/president/pdf/press_20090903_en.pdf
25. Barry, A., Osborne, T. in Rose, N. (1996). *Foucault and political reason: Liberalism, neo-liberalism, and rationalities of government*. Chicago: University of Chicago Press.
26. Bellamy, R. in Castiglione, D. (2002). The uses of democracy: Reflections on the European democratic deficit. V E. O. Eriksen in J. E. Fossum (ur.), *Democracy in the European Union: Integration through deliberation?* (str. 66–84). London: Routledge.
27. Bernard, H. R. (2006). *Research methods in anthropology: Qualitative and quantitative approaches*. Oxford: AltaMira Press.
28. Bertrand, G. (1999). *The Union we need*. European Commission: Forward Studies Unit. Dostopno prek <http://aei.pitt.edu/82659/1/3.pdf>
29. Besson, S. in Martí, J. L. (ur.). (2006). *Deliberative democracy and its discontents*. Hampshire: Ashgate.
30. Bevir, M. (2013). *A theory of governance*. Berkeley: University of California Press.
31. Black, L. W. (2008). Deliberation, storytelling, and dialogic moments. *Communication Theory*, 18(1), 93–116. doi: 10.1111/j.1468-2885.2007.00315.x

32. Blakeley, G. (2010). Governing ourselves: Citizen participation and governance in Barcelona and Manchester. *International Journal of Urban and Regional Research*, 34(1), 130–145. doi: 10.1111/j.1468-2427.2010.00953.x
33. Blakeley, G. (2014). Conflict and deliberation. V S. Elstub in P. McLaverty (ur.), *Deliberative democracy: Issues and cases* (str. 17–33). Edinburgh: Edinburgh University Press.
34. Bohman, J. (1996). *Public deliberation: Pluralism, complexity and democracy*. Cambridge: The MIT Press.
35. Bohman, J. (1998). The coming of age of deliberative democracy. *Journal of Political Philosophy*, 6(4), 400–425.
36. Bohman, J. in Rehg, W. (1998). *Deliberative democracy: Essays on reason and politics*. Cambridge: The MIT Press.
37. Boucher, S. (2009). If citizens have a voice, who's listening? Lessons from recent citizen consultation experiments for the European Union. *EPIN Working Paper*, 24(1), 1–23. Dostopno prek <http://aei.pitt.edu/11231/1/1856.pdf>
38. Bouza Garcia, L. (ur.). (2015). *Participatory democracy and civil society in the EU: Agenda-setting and institutionalisation*. London: Palgrave Macmillan.
39. Brouillette, R. (producent). (2009). *Encirclement: Neo-liberalism ensnares democracy* [Dokumentarni film]. Saint-Paulin: Les films du passeur.
40. Burawoy, M. (1991). The extended case method. V M. Burawoy, A. Burton, A. A. Ferguson, K. J. Fox, J. Gamson, L. Hurst, N. G. Julius, C. Kurzman, L. Salzinger, J. Schiffman in S. Ui (ur.), *Ethnography unbound: Power and resistance in the modern metropolis* (str. 271–287). Berkeley: University of California Press.
41. Burawoy, M. (1998). The extended case method. *Sociological Theory*, 16(1), 4–33. doi: 10.1111/0735-2751.00040
42. Burawoy, M. (2009). *The extended case method: Four countries, four decades, four great transformations, and one theoretical tradition*. Berkeley: University of California Press.

43. Burchell, G. (1993). Liberal government and techniques of the self. *Economy and Society*, 22(3), 267–282.
44. Bureau of European Policy Advisers [BEPA] (2007). *Investing in youth: An empowerment strategy*. Dostopno prek <https://www.semanticscholar.org/paper/Investing-in-youth%3A-an-empowerment-strategy-Barrington-Leach-Canoy/15d8131a9aa6df1a78991632b648d9b275e50e99?p2df>
45. Burkhalter, S., Gastil, J. in Kelshaw, T. (2002). A conceptual definition and theoretical model of public deliberation in small face-to-face groups. *Communication Theory*, 12(4), 398–422. doi: 10.1111/j.1468-2885.2002.tb00276.x
46. Burns, C., Eckersley, P. in Tobin, P. (2020). EU environmental policy in times of crisis. *Journal of European Public Policy*, 27(1), 1–19. doi: 10.1080/13501763.2018.1561741
47. Button, M. in Ryfe, D. M. (2005). What can we learn from the practice of deliberative democracy? V J. Gastil in P. Levine (ur.), *The deliberative democracy handbook: Strategies for effective civic engagement in the twenty-first century* (str. 20–31). San Francisco: Jossey-Bass.
48. Cajvaneanu, D. (2011). *A genealogy of government. On governance, transparency and partnership in the European Union* (doktorska disertacija). University of Trento, Trento. Dostopno prek <https://core.ac.uk/reader/35316832>
49. Camara Neto, A. in Vernengo, M. (2004). Fiscal policy and the Washington consensus: A post Keynesian perspective. *Journal of Post Keynesian Economics*, 27(2), 333–343.
50. Cammaerts, B., Bruter, M., Banaji, S., Harrison, S. in Anstead, N. (2016). *Youth participation in democratic life: Stories of hope and disillusion*. London: Palgrave Macmillan.
51. Caporaso, J. A. in Wittenbrinck, J. (2006). The new modes of governance and political authority in Europe. *Journal of European Public Policy*, 13(4), 471–480. doi: 10.1080/13501760600693846
52. Chambers, S. (2003). Deliberative democratic theory. *Annual Review of Political Science*, 6(1), 307–326.

53. Chambers, S. (2012). Deliberation and mass democracy. V J. Parkinson in J. Mansbridge (ur.), *Deliberative systems: Deliberative democracy at the large scale* (str. 52–71). Cambridge: Cambridge University Press.
54. Chappell, Z. (2012). *Deliberative democracy: A critical introduction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
55. Chisholm, L., Kovacheva, S. in Merico, M. (ur.). (2011). *European youth studies: Integrating research, policy and practice*. Innsbruck: M.A. EYS Consortium.
56. Cleaver, F. (1999). Paradoxes of participation: Questioning participatory approaches to development. *Journal of International Development*, 11(4), 597–612.
57. Coase, R. H. (1984). The new institutional economics. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 140(1), 229–231.
58. Cohen, J. (1989). Deliberation and democratic legitimacy. V A. Hamlin in P. Pettit (ur.), *The good polity: Normative analysis of the state* (str. 17–34). Oxford: Basil Blackwell.
59. Cohen, J. (2007). Deliberative democracy. V S. W. Rosenberg (ur.), *Deliberation, participation and democracy: Can the people govern?* (str. 219–236). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
60. Cohen, J. in Sabel, C. (1997). Directly-deliberative polyarchy. *European Law Journal*, 3(4), 313–342. doi: 10.1111/1468-0386.00034
61. Commission of the European Communities [CEC]. (1963). *Application of Article 50 (P 500/67-E)*. Dostopno prek http://aei.pitt.edu/15273/1/P_11_63.pdf
62. Commission of the European Communities [CEC]. (1969a). *European youth and the unification of Europe* (17.261/X/69). Dostopno prek <http://aei.pitt.edu/15149/1/Provisional-Working-Paper.pdf>
63. Commission of the European Communities [CEC]. (1969b). *Final communique of the Hague summit*. Dostopno prek http://aei.pitt.edu/1451/1/hague_1969.pdf
64. Commission of the European Communities [CEC]. (1975). *Recommendation for a Council decision setting up a Committee for youth questions; Recommendation for a*

- Council decision on the creation of a European Youth Forum* (COM (75) 27 final). Dostopno prek <http://aei.pitt.edu/77527/1/COM0891.pdf>
65. Commission of the European Communities [CEC]. (1988). *Council decision of 16 June 1988 adopting an action programme for the promotion of youth exchanges in the Community – ‘Youth for Europe’ programme* (88/348/EEC). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A31988D0348>
66. Commission of the European Communities [CEC]. (1992). *The internal market after 1992: Meeting the challenge. Report to the EEC Commission by the high level group on the operation of internal market, presided over by Peter Sutherland* (SEC(92) 2044). Dostopno prek http://aei.pitt.edu/1025/1/Market_post_1992_Sutherland_1.pdf
67. Commission of the European Communities [CEC]. (1993a). *Increased transparency in the work of the Commission* (93/C 63/03). Dostopno prek https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOC_1993_063_R_0008_01inqid=1596319819425infrom=EN
68. Commission of the European Communities [CEC]. (1993b). *An open and structured dialogue between the Commission and special interest groups* (93/C 63/02). Dostopno prek <https://ostr.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/a9e0a8b1-5fa4-42bb-a7d7-c77640d81f78/language-en>
69. Commission of the European Communities [CEC]. (1997). *Action plan for the single market* (CSE(97)1 final). Dostopno prek <https://ostr.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cfb0889b-616d-4f6e-8745-dd4490f2ce2b/language-en/format-PDF/source-141816208>
70. Commission of the European Communities [CEC]. (2001a). *European Commission white paper: A new impetus for European youth* (COM(2001) 681 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0681&from=EN>
71. Commission of the European Communities [CEC]. (2001b). *European governance: A white paper* (COM(2001) 428 final). Dostopno prek <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:52001DC0428>

72. Commission of the European Communities [CEC]. (2002a). *Action plan 'Simplifying and improving the regulatory environment'* (COM(2002) 278 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002DC0278&infrom=EN>
73. Commission of the European Communities [CEC]. (2002b). *European governance: Better lawmaking* (COM(2002) 275 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002DC0275&inqid=1596321107423&infrom=EN>
74. Commission of the European Communities [CEC]. (2002c). *Impact assessment* (COM(2002) 276 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2002:0276:FIN:EN:PDF>
75. Commission of the European Communities [CEC]. (2002d). *Report from the Commission on European governance* (COM(2002) 705 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002DC0705&inqid=1596321011785&infrom=EN>
76. Commission of the European Communities [CEC]. (2002e). *Towards a reinforced culture of consultation and dialogue - General principles and minimum standards for consultation of interested parties by the Commission* (COM(2002) 704 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52002DC0704&inqid=1596321054064&infrom=EN>
77. Commission of the European Communities [CEC]. (2003). *Follow-up to the white paper on a new impetus for European youth. Proposed common objectives for the participation and information of young people, in response to the Council Resolution of 27 June 2002 regarding the framework of European cooperation in the youth field* (COM(2003) 184 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52003DC0184&inqid=1596321270421&infrom=EN>
78. Commission of the European Communities [CEC]. (2004a). *Follow-up to the white paper on a new impetus for European youth. Proposed common objectives for a greater understanding and knowledge of youth, in response to the Council Resolution of 27 June 2002 regarding the framework of European cooperation in the youth field* (COM(2004)

- 336 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0336:FIN:EN:PDF>
79. Commission of the European Communities [CEC]. (2004b). *Follow-up to the white paper on a new impetus for European youth: Evaluation of activities conducted in the framework of European cooperation in the youth field* (COM(2004) 694 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2004:0694:FIN:EN:PDF>
80. Commission of the European Communities [CEC]. (2004c). *Proposal for a decision of the European Parliament and of the Council creating the Youth in Action programme for the period 2007-2013* (COM (2004) 471 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52004PC0471inqid=1596321429187infrom=EN>
81. Commission of the European Communities [CEC]. (2005). *The Commission's contribution to the period of reflection and beyond: Plan-D for democracy, dialogue and debate* (COM(2005) 494 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0494:FIN:EN:PDF>
82. Commission of the European Communities [CEC]. (2006a). *Green paper on the role of civil society in drugs policy in the European Union* (COM(2006) 316 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0316:FIN:en:PDF>
83. Commission of the European Communities [CEC]. (2006b). *The period of reflection and Plan D* (COM(2006) 212 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0212:FIN:EN:PDF>
84. Commission of the European Communities [CEC]. (2006c). *White paper on a European communication policy* (COM(2006) 35 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0035:FIN:EN:PDF>
85. Commission of the European Communities [CEC]. (2008). *Debate Europe – building on the experience of Plan D for democracy, dialogue and debate* (COM(2008) 158 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2008:0158:FIN:EN:PDF>

86. Commission of the European Communities [CEC]. (2009a). *An EU strategy for youth – investing and empowering: A renewed open method of coordination to address youth challenges and opportunities* COM(2009) 200 final. Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2009:0200:FIN:EN:PDF>
87. Commission of the European Communities [CEC]. (2009b). *An EU strategy for youth – investing and empowering: A renewed open method of coordination to address youth challenges and opportunities - impact assessment* (SEC(2009) 545). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52009SC0545&inqid=1596321691747&infrom=EN>
88. Conable, B. B. (1989). Foreword. V World Bank (ur.), *From crisis to sustainable growth - sub Saharan Africa: A long-term perspective study* (str. XI–XII). Washington, D.C.: World Bank Group.
89. Consejo de la Juventud de España [CJE] – The Spanish Youth Council. (2001). *Initial response to the white paper*. Dostopno prek <https://web.archive.org/web/20020405082215/http://www.youthforum.org/start/whitepaper/cje.pdf>
90. Corbett, A. (2003). Ideas, institutions and policy entrepreneurs: Towards a new history of higher education in the European Community. *European Journal of Education*, 38(3), 315–330.
91. Corbett, R. (2011). A case study of transnational linkage and “engrenage” of non-governmental actors in the European Community: The remarkable case of youth organisations. V European Youth Forum (ur.), *Anthology: Raw materials for a history of the European Youth Forum* (str. 143–155). Brussels: European Youth Forum.
92. Cornwall, A. (2002). Locating citizen participation. *IDS Bulletin*, 33(1), 49–58. doi: 10.1111/j.1759-5436.2002.tb00016.x
93. Cornwall, A. (2006). Historical perspectives on participation in development. *Commonwealth & Comparative Politics*, 44(1), 62–83. doi: 10.1080/14662040600624460
94. Council of Europe. (1968). *Present crisis of the European society: Parliamentary assembly debate on 24 September 1968* (Recommendation 531 (1968)). Dostopno prek

<http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-en.asp?FileID=14568inlang=en>

95. Council of the European Union. (1996). *Basic texts on transparency* (SN 3620/96). Dostopno prek <http://aei.pitt.edu/41753/1/A5711.pdf>
96. Council of the European Union. (2000a). *2303rd Council meeting - EDUCATION/YOUTH*. Dostopno prek <https://web.archive.org/web/20020111061807/http://ue.eu.int/Newsroom/LoadDoc.cfm?MAX=1inDOC=!!!inBID=92inDID=64046inGRP=2929inLANG=1>
97. Council of the European Union. (2000b). *Young people and Europe: What follow-up measures should be taken following consultations with young people in Europe? (public debate)* (12602/00). Dostopno prek <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-12602-2000-INIT/en/pdf>
98. Council of the European Union. (2002). *Resolution of the Council and of the representatives of the governments of the member states, meeting within the Council of 27 June 2002 regarding the framework of European cooperation in the youth field* (2002/C 168/02). Dostopno prek [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002G0713\(01\)infrom=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32002G0713(01)infrom=EN)
99. Council of the European Union. (2003). *Council resolution of 25 November 2003 on common objectives for participation by and information for young people* (2003/C 295/04). Dostopno prek [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003G1205\(04\)infrom=SL](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003G1205(04)infrom=SL)
100. Council of the European Union. (2005). *Resolution of the Council and of the representatives of the governments of the member states, meeting within the Council, on addressing the concerns of young people in Europe - implementing the European pact for youth and promoting active citizenship* (2005/C 292/03). Dostopno prek [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42005X1124\(03\)infrom=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42005X1124(03)infrom=EN)
101. Council of the European Union. (2009). *Council Resolution of 27 November 2009 on a renewed framework for European cooperation in the youth field (2010-2018)* (2009/C 311/01). Dostopno prek [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009G1219\(01\)infrom=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009G1219(01)infrom=EN)

102. Council of the European Union. (2012a). *Joint report of the Council and the Commission on the implementation of the renewed framework for European cooperation in the youth field (EU Youth Strategy 2010-2018)* (2012/C 394/03). Dostopno prek [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012XG1220\(01\)inqid=1596322903086infrom=SL](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52012XG1220(01)inqid=1596322903086infrom=SL)
103. Council of the European Union. (2012b). *Resolution of the Council and of the representatives of the governments of the member states, meeting within the Council, on the overview of the structured dialogue with young people on youth participation in democratic life in Europe* (2012/C 380/01). Dostopno prek [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42012Y1211\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42012Y1211(01)&from=EN)
104. Council of the European Union. (2015a). *Council Resolution on encouraging political participation of young people in democratic life in Europe* (2015/C 417/02). Dostopno prek [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42015Y1215\(02\)infrom=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42015Y1215(02)infrom=EN)
105. Council of the European Union. (2015b). *Empowering young people for political participation in the democratic life in Europe - policy debate* (8095/15). Dostopno prek <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-8095-2015-INIT/en/pdf>
106. Council of the European Union. (2017a). *Council conclusions on strategic perspectives for European cooperation in the youth field post-2018* (2017/C 189/07). Dostopno prek [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017XG0615\(02\)inrid=4](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017XG0615(02)inrid=4)
107. Council of the European Union. (2017b). *Outcome of the Council meeting - 3541st Council meeting: Education, youth, culture and sport* (9540/17). Dostopno prek <https://www.consilium.europa.eu/media/22177/st09540en17.pdf>
108. Cram, L. (2011). The importance of the temporal dimension: New modes of governance as a tool of government. *Journal of European Public Policy*, 18(5), 636–653. doi: 10.1080/13501763.2011.586793
109. Crosby, N. in Nethercut, D. (2005). Citizens juries: Creating a trustworthy voice of the people. V J. Gastil in P. Levine (ur.), *The deliberative democracy handbook: Strategies*

- for effective civic engagement in the twenty-first century* (str. 111–119). San Francisco: Jossey-Bass.
110. Curtin, D. (2006). Framing public deliberation and democratic legitimacy in the European Union. V S. Besson in J. L. Martí (ur.), *Deliberative democracy and its discontents* (str. 133–156). Hampshire: Ashgate.
 111. Curtin, D. in Meijer, A. J. (2006). Does transparency strengthen legitimacy? *Information Polity* 11(2), 109–122.
 112. Czech youth event. (2009). *Conclusions of Czech EU youth conference*. Dostopno prek <https://issuu.com/movit/docs/2009-june---conclusions-of-czech-eu-youth-conferen>
 113. Dahlstedt, M. in Fejes, A. (2015). In the name of freedom: Governmentality, cognitive behavioural therapy and the will to deliberate. V G. H. Jacobsen (ur.), *Rights of children in the Nordic welfare states: Conceptual and empirical enquiries* (str. 51–71). Copenhagen: NSU Press.
 114. Dale, R. (2004). Forms of governance, governmentality and the EU's open method of coordination. V W. Larner in W. Walters (ur.), *Global governmentality: Governing international spaces* (str. 174–194). London: Routledge.
 115. De Capitani, A. in North, D. C. (1994). *Institutional development in third world countries: The role of the World Bank* (HRO 42). Washington, D.C.: World Bank Group. Dostopno prek <http://documents.worldbank.org/curated/en/382501468765598532/Institutional-development-in-third-world-countries-the-role-of-the-World-Bank>
 116. De la Porte, C. in Nanz, P. (2004). The OMC—a deliberative-democratic mode of governance? The cases of employment and pensions. *Journal of European Public Policy*, 11(2), 267–288.
 117. De Munck, J. in Lenoble, J. (2001). Transformations in the art of governance. V O. De Schutter, N. Lebessis in J. Paterson (ur.), *Governance in the European Union* (str. 29–52). Luxembourg: Office for official publications of the European Communities.
 118. De Schutter, O., Lebessis, N. in Paterson, J. (ur.). (2001). *Governance in the European Union*. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities.

119. Dean, M. (1996). Putting the technological into government. *History of the human sciences*, 9(3), 47–68. doi: 10.1177/095269519600900303
120. Dean, M. (1999). *Governmentality: Foucault, power and social structure*. London: SAGE Publications.
121. Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and rule in modern society*. London: SAGE Publications.
122. Dehousse, R. (2001). European governance in search of legitimacy: The need for a process-based approach. V O. De Schutter, N. Lebessis in J. Paterson (ur.), *Governance in the European Union* (str. 169–187). Luxembourg: Office for official publications of the European Communities.
123. Delli Carpini, M. X., Cook, F. L. in Jacobs, L. R. (2004). Public deliberation, discursive participation, and citizen engagement: A review of the empirical literature. *Annual Review of Political Science*, 7(1), 315–344. doi: 10.1146/annurev.polisci.7.121003.091630
124. Delors, J. (1987). *The Single Act: A new frontier for Europe* (COM(87) 100). Dostopno prek http://aei.pitt.edu/1760/1/Single_act_COM_87_100.pdf
125. Demetriou, K. N. (2015). *The European Union in crisis: Explorations in representation and democratic legitimacy*. Heidelberg: Springer International Publishing.
126. Dereymaeker, J. (2011). Building blocks for a European youth policy architecture. V European Youth Forum (ur.), *Anthology: Raw materials for a history of the European Youth Forum* (str. 238–242). Brussels: European Youth Forum.
127. Derrida, J. (1982). *Margins of philosophy*. Brighton: The Harvester Press.
128. Desai, V. (2008). Community participation in development. V V. Desai in R. B. Potter (ur.), *The companion to development studies* (str. 115–119). London: Hodder Education.
129. DeWalt, K. (2015). Participant observation. V H. R. Bernard in C. C. Gravlee (ur.), *Handbook of methods in cultural anthropology* (str. 251–292). London: Rowman & Littlefield.

130. Dryzek, J. S. (2000). *Deliberative democracy and beyond: Liberals, critics, contestations*. Oxford: Oxford University Press.
131. Dryzek, J. S. (2005). Deliberative democracy in divided societies. *Political Theory*, 33(2), 218–242. doi: 10.1177/0090591704268372
132. Dryzek, J. S. (2007). Theory, evidence, and the tasks of deliberation. V S. W. Rosenberg (ur.), *Deliberation, participation and democracy: Can the people govern?* (str. 237–250). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
133. Dryzek, J. S. (2009). Democratization as deliberative capacity building. *Comparative Political Studies*, 42(11), 1379–1402. doi: 10.1177/0010414009332129
134. Dryzek, J. S. (2010). Rhetoric in democracy: A systemic appreciation. *Political Theory*, 38(3), 319–339. doi: 10.1177/0090591709359596
135. Dryzek, J. S. in Niemeyer, S. (2010). *Foundations and frontiers of deliberative governance*. Oxford: Oxford University Press.
136. Elster, J. (1998). *Deliberative democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
137. Elstub, S. (2010). The third generation of deliberative democracy. *Political Studies Review*, 8(3), 291–307. doi: 10.1111/j.1478-9302.2010.00216.x
138. Elstub, S. in McLaverty, P. (ur.). (2014). *Deliberative democracy: Issues and cases*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
139. Elstub, S., Ercan, S. in Mendonça, R. F. (2016). Editorial introduction: The fourth generation of deliberative democracy. *Critical policy studies*, 10(2), 139–151. doi: 10.1080/19460171.2016.1175956
140. Eriksen, E. O. in Fossum, J. E. (2012). Representation through deliberation – the European Case. *Constellations*, 19(2), 325–339. doi: 10.1111/j.1467-8675.2012.00677.x
141. Escudero, V. in López Mourelo, E. (2015). *The Youth Guarantee programme in Europe: Features, implementation and challenges*. Paris: International Labour Office.
142. ETUC Youth. (2001). *ETUC Youth reaction to European Commission white paper A new impetus for European youth*. Dostopno prek <https://www.etuc.org/fr/node/1098>

143. EURACTIV. (2010). Reding calls for wider use of citizens' consultations. Dostopno prek <https://www.euractiv.com/section/public-affairs/news/reding-calls-for-wider-use-of-citizens-consultations/>
144. European Citizens' Consultations. (2006). Welcome to the first pan-European citizens' consultations. Dostopno prek <https://web.archive.org/web/20061117220904/https://www.european-citizens-consultations.eu/>
145. European Citizens' Consultations. (2007). Synthesis event. Dostopno prek <https://web.archive.org/web/20071005125736/http://www.european-citizens-consultations.eu/43.0.html>
146. European Commission. (1998a). Europe Direct strengthening the dialogue with citizens and business. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_98_544
147. European Commission. (1998b). Signpost service: Helping citizens to overcome practical difficulties in the exercise of their EU rights. Dostopno prek <https://ostr.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/c6d98101-a1f6-44d0-8339-7a5477656e15/language-en/format-PDF/source-120400207>
148. European Commission. (2000a). Dialogue with business: Feedback mechanism to improve business environment. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_00_391
149. European Commission. (2000b). National youth conferences: Reference framework. Dostopno prek https://web.archive.org/web/20010605055033/http://europa.eu.int/comm/education/youth/ywp/cadre_ref_en.html
150. European Commission. (2001). What is Interactive policy making? Dostopno prek <https://web.archive.org/web/20011129013502/http://ipmmarkt.homestead.com/>
151. European Commission. (2006a). *The European Structured dialogue – basic concepts and activities 2007-2008* (D(2006)). Dostopno prek https://www.jugendpolitikineuropa.de/downloads/22-177-520/concept_action_SD_181206_en.pdf

152. European Commission. (2006b). *The history of European cooperation in education and training: Europe in the making – an example*. Dostopno prek <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/2686e4f1-7bcf-4c15-bf68-56db0639cbbb>
153. European Commission. (2008). *The new concept of the European structured dialogue with young people* (EAC/D1/JK/D(2008)). Dostopno prek http://ec.europa.eu/youth/documents/doc776_en.pdf
154. European Commission. (2012a). *EU regulatory fitness* (COM(2012) 746 final). Dostopno prek https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/eu-regulatory-fitness_dec2012_en_0.pdf
155. European Commission. (2012b). *EU youth report 2012*. Luxembourg: Publications office of the European Union. Dostopno prek https://ec.europa.eu/assets/eac/youth/library/reports/eu-youth-report-2012_en.pdf
156. European Commission. (2012c). *Your voice in Europe*. Dostopno prek https://web.archive.org/web/20130627022641/http://ec.europa.eu/yourvoice/index_en.htm
157. European Commission. (2013). *Standard Eurobarometer 80: Public opinion in the European Union, Autumn 2013*. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb80/eb80_en.htm
158. European Commission. (2014a). *Citizens' dialogues as a contribution to developing a European public space* (COM(2014) 173 final). Dostopno prek https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:ac99d0ae-b433-11e3-86f9-01aa75ed71a1.0006.04/DOC_1informat=PDF
159. European Commission. (2014b). *Citizens' dialogue in Bucharest with Commissioner Cioloş*. Dostopno prek http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-268en.htm
160. European Commission. (2015a). *Better regulation for better results - An EU agenda* (COM(2015) 215 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0215infrom=EN>
161. European Commission. (2015b). *Better regulation guidelines* (SWD(2015) 111 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015SC0111infrom=sl>

162. European Commission. (2015c). *Better regulation toolbox*. Dostopno prek http://ec.europa.eu/smart-regulation/guidelines/docs/br_toolbox_en.pdf
163. European Commission. (2015d). Citizens' dialogues: Let's talk about Europe. Dostopno prek https://ec.europa.eu/info/events/citizens-dialogues_en
164. European Commission. (2016a). *EU youth report 2015*. Luxembourg: Publications office of the European Union. Dostopno prek https://ec.europa.eu/assets/eac/youth/library/reports/youth-report-2015_en.pdf
165. European Commission. (2016b). Structured dialogue. Dostopno prek https://ec.europa.eu/youth/policy/implementation/dialogue_en
166. European Commission. (2016c). Your voice in Europe. Dostopno prek https://ec.europa.eu/yourvoice/consultations/2016/index_en.htm
167. European Commission. (2017a). *EU citizenship report 2017: Strengthening citizens' rights in a Union of democratic change*. Luxembourg: Publications office of the European Union Dostopno prek https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-is-new/news/news/20170124_eu_citizenship_report_2017_en.pdf
168. European Commission. (2017b). *Reaching out to EU citizens a new opportunity 'about us, with us, for us': A report by Luc Van den Brande, special adviser to the president of the European Commission, Jean-Claude Juncker*. Luxembourg: Publications office of the European Union. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/reaching-out-to-citizens-report_en.pdf
169. European Commission. (2017c). Structured dialogue. Dostopno prek http://ec.europa.eu/youth/policy/implementation/dialogue_en
170. European Commission. (2018a). *Citizens' dialogues and Citizens' consultations: Progress report*. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/eu-progress-report-consultations-111218_en.pdf
171. European Commission. (2018b). *Engaging, connecting and empowering young people: A new EU youth strategy* (COM(2018) 269 final). Dostopno prek https://ec.europa.eu/youth/sites/youth/files/youth_com_269_1_en_act_part1_v9.pdf

172. European Commission. (2018c). *Results of the open method of coordination in the youth field 2010-2018* (SWD(2018) 168 final). Dostopno prek <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018SC0168inrid=3>
173. European Commission. (2019a). Europe Direct - answering your questions about the EU. Dostopno prek https://europa.eu/european-union/contact/europe-direct-answering-your-questions-about-eu_en
174. European Commission. (2019b). Have your say. Dostopno prek <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say>
175. European Commission. (2020). *Erasmus+: Programme guide*. Dostopno prek https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/resources/documents/erasmus-programme-guide-2020_en
176. European Council. (2000). *Lisbon European Council 23-24 March 2000: Presidency conclusions*. Dostopno prek http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm#a
177. European Council. (2001). *Presidency conclusions - European Council meeting in Laeken, 14 and 15 December 2001* (SN 300/1/01 REV 1). Dostopno prek http://aei.pitt.edu/43344/1/Laeken_2001.pdf
178. European Council. (2005). *Declaration by the heads of state or government of the member states on the ratification of the Treaty establishing a Constitution for Europe* (SN 117/05). Dostopno prek https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/85325.pdf
179. European Parliament. (1974). *Opinion of the Committee on Budgets on the Communication from the Commission of the European Communities to the Council (Doc. 112/73) concerning matters arising from point 16 of the Hague Communiqué: Recommendation for a decision creating a 'Committee for Youth Questions', Recommendation for a decision concerning the creation of a 'Youth Advisory Committee'*. (PE 35.431/fin.). Dostopno prek <http://aei.pitt.edu/97679/1/1974-75.74.41.Annex.pdf>
180. European Parliament. (2016). *Report on Learning EU at school*. (A8-0021/2016). Dostopno prek https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2016-0021_EN.pdf

181. European Steering Committee. (2017). *6th cycle of the EU Structured Dialogue with young people: July 2017 - December 2018: Consultation on topic and process*. Dostopno prek <http://eupa.org.mt/wp-content/uploads/sites/9/2016/10/6th-Cycle-of-the-EU-Structured-Dialogue-with-Young-People.pdf>
182. European Steering Committee. (2018). *The VI cycle of Structured dialogue consultation: Introduction to the final reports*. Dostopno prek <https://zenodo.org/record/3716256#.XygiX54zaUk>
183. European youth conference [EUYC] Tallinn. (2017a). Practical info. Dostopno prek <http://youthconf.eu/practical-info/>
184. European youth conference [EUYC] Tallinn. (2017b). Structured dialogue. Dostopno prek <http://youthconf.eu/dialogue/>
185. European youth conference [EUYC] Vienna. (2018a). Aims & objectives. Dostopno prek <http://www.youthconf.at/aimsobjectives/>
186. European youth conference [EUYC] Vienna. (2018b). *Building on the Youth Goals*. Dostopno prek <http://www.youthconf.at/wp-content/uploads/2018/07/Building-on-the-Youth-Goals-1.pdf>
187. European youth conference [EUYC] Vienna. (2018c). European Union youth conference Vienna 2.-4. 9. 2018. Dostopno prek <http://www.youthconf.at/>
188. European Youth Forum in European Commission. (2013). *Review of the Structured dialogue with young people and youth organisations*. Dostopno prek <https://www.youthforum.org/sites/default/files/2017-11/Joint-Recommendations.pdf>
189. European Youth Forum. (2000). European Union, white paper: Youth policy, 4th briefing note background. Dostopno prek <http://www.cywu.org.uk/index.php?id=8intypeid=18incategoryid=14inarticleid=38>
190. European Youth Forum. (2002). *European Youth Forum response to the European Commission's white paper: A new impetus for European youth (0011-02)*. Dostopno prek <https://www.jugendpolitikineuropa.de/downloads/4-20-2649/YFJWPresponse.pdf>

191. European Youth Forum. (2011). Origins of the Structured Dialogue. Dostopno prek <https://web.archive.org/web/20120125004327/http://youthforum.org/>
192. European Youth Forum. (2012). *Position paper on Structured dialogue* (COMEM 0252-12-FINAL). Dostopno prek https://www.youthforum.org/sites/default/files/publication-pdfs/Position%20Paper%20on%20Structured%20Dialogue_1.pdf
193. European Youth Forum. (2013). *Structured dialogue from A to Z: Toolkit for international youth NGOs*. Dostopno prek <https://www.youthforum.org/sites/default/files/page-pdfs/SD-from-A-to-Z-YEU.pdf>
194. European Youth Forum. (2015). Open call: Support structure for the V cycle of the Structured Dialogue. Dostopno prek <http://www.yeu-international.org/en/publications/newsmail/calls/open-call-support-structure-for-the-v-cycle-of-the-structured-dialogue>
195. European Youth Forum. (2017). The Structured dialogue. Dostopno prek <https://www.youthforum.org/StructuredDialogue>
196. European Youth Forum. (2018). Connecting young people in decision makers: The Structured dialogue. Dostopno prek <https://www.youthforum.org/introduction-to-structured-dialogue>
197. European Youth Week. (2011). Dostopno prek <https://web.archive.org/web/20110721063340/http://www.youthweek.eu/european-youth-week/structured-dialogue/>
198. Fejes, A. in Dahlstedt, M. (2013). *The confessing society: Foucault, confession and practices of lifelong learning*. London: Routledge.
199. Filibeck, G. (2011). The European youth Convention, or how we convinced the Union to put youth in its Constitution. V European Youth Forum (ur.), *Anthology: Raw materials for a history of the European Youth Forum* (str. 329–339). Brussels: European Youth Forum.
200. Finke, B. (2007). Civil society participation in EU governance. *Living Reviews in European Governance*, 2(2), 4–31.

201. Fishkin, J. S. (1991). *Democracy and deliberation: New directions for democratic reform*. New Haven: Yale University Press.
202. Fishkin, J. S. in Laslett, P. (2003). *Debating deliberative democracy*. Malden: Blackwell Publishing.
203. Fontana, A. in Frey, J. H. (2005). The interview: From natural stance to political involvement. V N. K. Denzin in Y. S. Lincoln (ur.), *The Sage handbook of qualitative research* (str. 695–727). Thousand Oaks: SAGE Publications.
204. Fossum, J. E. in Menéndez, A. J. (ur.). (2014). *The European Union in crises or the European Union as crises?* Oslo: Arena.
205. Foucault, M. (1980a). Body/power. V C. Gordon (ur.), *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977* (str. 55–62). New York: Pantheon Books.
206. Foucault, M. (1980b). Power and strategies. V C. Gordon (ur.), *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977* (str. 134–145). New York: Pantheon Books.
207. Foucault, M. (1980c). Prison talk. V C. Gordon (ur.), *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977* (str. 37–54). New York: Pantheon Books.
208. Foucault, M. (1980d). The confession of the flesh. V C. Gordon (ur.), *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977* (str. 194–228). New York: Pantheon Books.
209. Foucault, M. (1980e). The history of sexuality. V C. Gordon (ur.), *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977* (str. 183–193). New York: Pantheon Books.
210. Foucault, M. (1980f). Two lectures. V C. Gordon (ur.), *Power/Knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977* (str. 78–108). New York: Pantheon Books.
211. Foucault, M. (1983). The subject and power. V H. L. Dreyfus in P. Rabinow (ur.), *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics* (str. 208–226). Chicago: University of Chicago Press.

212. Foucault, M. (1984a). On the genealogy of ethics: An overview of work in progress. V P. Rabinow (ur.), *The Foucault reader* (str. 340–372). New York: Pantheon Books.
213. Foucault, M. (1984b). Politics and ethics: An interview. V P. Rabinow (ur.), *The Foucault reader* (str. 373–380). New York: Pantheon Books.
214. Foucault, M. (1984c). Space, knowledge, and power. V P. Rabinow (ur.), *The Foucault reader* (str. 239–256). New York: Pantheon Books.
215. Foucault, M. (1984d). Truth and power. V P. Rabinow (ur.), *The Foucault reader* (str. 51–75). New York: Pantheon Books.
216. Foucault, M. (1984e). What is enlightenment? V P. Rabinow (ur.), *The Foucault reader* (str. 32–50). New York: Pantheon Books.
217. Foucault, M. (1987). The ethic of care for the self as a practice of freedom: An interview with Michel Foucault. V R. Fornet-Betancourt, H. Becker in A. Gomez-Muller (ur.), *Philosophy & Social Criticism* (zv. 12, str. 112–131).
218. Foucault, M. (1988a). An aesthetics of existence. V L. D. Kritzman (ur.), *Michel Foucault, politics, philosophy, culture: Interviews and other writings 1977-1984* (str. 47–53). London: Routledge.
219. Foucault, M. (1988b). Critical theory/intellectual history. V L. D. Kritzman (ur.), *Michel Foucault: politics, philosophy, culture: Interviews and other writings 1977-1984* (str. 17–46). New York: Routledge.
220. Foucault, M. (1988c). On power. V L. D. Kritzman (ur.), *Michel Foucault: politics, philosophy, culture: Interviews and other writings 1977-1984* (str. 96–109). New York; London: Routledge.
221. Foucault, M. (1988d). Power and sex. V L. D. Kritzman (ur.), *Michel Foucault: politics, philosophy, culture: Interviews and other writings 1977-1984* (str. 110–124). New York; London: Routledge.
222. Foucault, M. (1988e). Technologies of the self. V L. H. Martin, H. Gutman in P. H. Hutton (ur.), *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault* (str. 16–49). Amherst: University of Massachusetts Press.

223. Foucault, M. (1988f). The return of morality. V L. D. Kritzman (ur.), *Michel Foucault, politics, philosophy, culture: Interviews and other writings 1977-1984* (str. 242–254). London: Routledge.
224. Foucault, M. (1990). *The history of sexuality: The Use of Pleasure*. New York: Vintage Books.
225. Foucault, M. (1991a). Governmentality. V Graham Burchell, C. Gordon in P. Miller (ur.), *The Foucault effect: Studies in governmentality* (str. 87–104). Chicago: The University of Chicago Press.
226. Foucault, M. (1991b). Questions of method. V G. Burchell, C. Gordon in P. Miller (ur.), *The Foucault effect: Studies in governmentality* (str. 73–86). Chicago: University of Chicago Press.
227. Foucault, M. (1993). About the beginning of the hermeneutics of the self: Two lectures at Dartmouth. *Political Theory*, 21(2), 198–227.
228. Foucault, M. (1994). The art of telling the truth. V M. Kelly (ur.), *Critique and power: Recasting the Foucault/Habermas debate* (str. 139–148). Cambridge: MIT Press.
229. Foucault, M. (1995). *Discipline and punish: The birth of the prison*. New York: Vintage Books.
230. Foucault, M. (1996a). Nietzsche, genealogy, history. V D. F. Bouchard (ur.), *Language, counter-memory, practice: Selected essays and interviews* (str. 139–164). Ithaca: Cornell University Press.
231. Foucault, M. (1996b). The order of things. V S. Lotringer (ur.), *Foucault live: Collected interviews 1961-1984* (str. 13–18). New York: Semiotext(e).
232. Foucault, M. (1997a). The birth of biopolitics. V R. Paul (ur.), *Ethics: Subjectivity and truth* (str. 73–80). New York: The New Press.
233. Foucault, M. (1997b). The ethics of the concern for the self as a practice of freedom. V R. Paul (ur.), *Ethics: Subjectivity and truth* (str. 281–302). New York: The New Press.
234. Foucault, M. (1997c). Penal theories and institutions. V R. Paul (ur.), *Ethics: Subjectivity and truth* (str. 17–21). New York: The New Press

235. Foucault, M. (1997d). Sexuality and solitude. V R. Paul (ur.), *Ethics: Subjectivity and truth* (str. 175–184). New York: The New Press.
236. Foucault, M. (1997e). Technologies of the self. V R. Paul (ur.), *Ethics: Subjectivity and truth* (str. 223–251). New York: The New Press.
237. Foucault, M. (1997f). Subjectivity and truth. V R. Paul (ur.), *Ethics: Subjectivity and truth* (str. 87–92). New York: The New Press.
238. Foucault, M. (1998a). On the archaeology of the sciences: Response to the epistemology circle. V J. D. Faubion (ur.), *Aesthetics, method, and epistemology* (str. 297–333). New York: The New Press.
239. Foucault, M. (1998b). Foucault. V J. D. Faubion (ur.), *Aesthetics, method, and epistemology* (str. 459–463). New York: The New Press.
240. Foucault, M. (1998c). *The history of sexuality: An introduction*. New York: Pantheon Books.
241. Foucault, M. (2000a). Interview with Actes. V J. D. Faubion (ur.), *Power* (str. 394–402). New York: The New Press.
242. Foucault, M. (2000b). Truth and juridical forms. V J. D. Faubion (ur.), *Power* (str. 1–90). New York: The New Press.
243. Foucault, M. (2000c). The subject and power. V J. D. Faubion (ur.), *Power* (str. 326–348). New York: The New Press.
244. Foucault, M. (2002). *The archaeology of knowledge*. London: Routledge.
245. Foucault, M. (2003). *Society must be defended: Lectures at the College de France 1975-76*. London: Penguin.
246. Foucault, M. (2007a). Christianity and confession. V S. Lotringer (ur.), *The politics of truth* (str. 169–191). Los Angeles: Semiotext(e).
247. Foucault, M. (2007b). *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France, 1977-1978*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

248. Foucault, M. (2007c). What is critique? V S. Lotringer (ur.), *The politics of truth* (str. 41–83). Los Angeles: Semiotext(e).
249. Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
250. Foucault, M. (2012). *The hermeneutics of the subject: Lectures at the Collège de France, 1981-1982*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
251. Foucault, M. (2015). *On the punitive society: Lectures at the Collège de France 1972-1973*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
252. Foucault, M. (intervjuvanec) in Bess M. (intervjuvar). (1988). Power, moral values and the intellectual: An interview with Michel Foucault. *History of the present* (4), 1–2, 11–13.
253. Foucault, M. in Deleuze, G. (1996). Intellectuals and power. V D. F. Bouchard (ur.), *Language, counter-memory, practice: Selected essays and interviews* (str. 205–217). Ithaca: Cornell University Press.
254. Frederickson, G. H. (2009). Whatever happened to public administration? Governance, governance everywhere. V E. Ferlie, L. E. Lynn in C. Pollitt (ur.), *The Oxford handbook of public management* (str. 282–304). Oxford: Oxford University Press.
255. Freeman, S. (2000). Deliberative democracy: A sympathetic comment. *Philosophy & Public Affairs*, 29(4), 371–418. doi: 10.1111/j.1088-4963.2000.00371.x
256. Friedrich, D. (2008). Democratic aspiration meets political reality: Participation of organized civil society in selected European policy processes. V J. Steffek, C. Kissling in P. Nanz (ur.), *Civil society participation in European and global governance: A cure for the democratic deficit?* (str. 140–165). London: Palgrave Macmillan.
257. Friedrich, D. (2016). European governance and the deliberative challenge. V P. Nanz in R. Kies (ur.), *Is Europe listening to us?: Successes and failures of EU citizen consultations* (str. 35–58). London: Taylor and Francis.

258. Fung, A. (2003). Recipes for public spheres: Eight institutional design choices and their consequences. *Journal of Political Philosophy*, 11(3), 338–367. doi: 10.1111/1467-9760.00181
259. Fung, A. (2006). *Empowered participation: Reinventing urban democracy*. Princeton: Princeton University Press.
260. Fung, A. (2007). Minipublics: Deliberative designs and their consequences. V S. W. Rosenberg (ur.), *Deliberation, participation and democracy: Can the people govern?* (str. 159–183). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
261. Fung, A. in Wright, E. O. (2001). Deepening democracy: Innovations in empowered participatory governance. *Politics & Society*, 29(1), 5–41. doi: 10.1177/0032329201029001002
262. Fung, A. in Wright, E. O. (ur.). (2003). *Deepening democracy: Institutional innovations in empowered participatory governance*. London: Verso.
263. Furlong, A. (2000). Introduction: Youth in a changing world. *International Social Science Journal*, 52(164), 129–134.
264. Furlong, A. (2009). *Handbook of youth and young adulthood: New perspectives and agendas*. London: Routledge.
265. Furubotn, E. G. in Richter, R. (2008). *Institutions and economic theory: The contribution of the new institutional economics*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
266. Gane, N. (2014). The emergence of neoliberalism: Thinking through and beyond Michel Foucault's lectures on biopolitics. *Theory, Culture & Society*, 31(4), 3–27.
267. Gastil, J. (2008). *Political communication and deliberation*. Thousand Oaks: SAGE Publications Inc.
268. Gastil, J. in Black, L. W. (2008). Public deliberation as the organizing principle of political communication research. *Journal of Public Deliberation*, 4(1), 1–47.
269. Gastil, J. in Keith, W. M. (2005). A nation that (sometimes) likes to talk: A brief history of public deliberation in the United States. V J. Gastil in P. Levine (ur.), *The deliberative*

- democracy handbook: Strategies for effective civic engagement in the twenty-first century* (str. 3–19). San Francisco: Jossey-Bass.
270. Gastil, J. in Levine, P. (ur.). (2005). *The deliberative democracy handbook: Strategies for effective civic engagement in the twenty-first century*. San Francisco: Jossey-Bass.
271. Gbikpi, B. in Grote, J. R. (2002). From democratic government to participatory governance. V J. R. Grote in B. Gbikpi (ur.), *Participatory governance. Political and societal implications* (str. 17–34). Wiesbaden: Springer.
272. Geyer, R. R. (2000). *Exploring European social policy*. Cambridge: Polity Press.
273. Gillis, J. R. (1974). *Youth and history: Tradition and change in European age relations, 1770-present*. New York: Academic Press.
274. Golob, M. I. in Giles, A. R. (2015). Multiculturalism, neoliberalism and immigrant minorities' involvement in the formation and operation of leisure-oriented ventures. *Leisure Studies*, 34(1), 98–113. doi: 10.1080/02614367.2014.962589
275. Gordon, C. (ur.). (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books.
276. Gordon, C. (1991). Governmental rationality: An introduction. V G. Burchell, C. Gordon in P. Miller (ur.), *The Foucault effect: Studies in governmentality* (str. 1–51). Chicago: The University of Chicago Press.
277. Gottweis, H. (2008). Participation and the new governance of life. *Biosocieties*, 3(3), 265–286. doi: 10.1017/s1745855208006194
278. Gould, C. C. (1996). Diversity and democracy: Representing differences. V S. Benhabib (ur.), *Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political* (str. 171–186). Princeton: Princeton University Press.
279. Greenwood, J. (1997). *Representing interests in the European Union*. Basingstoke: Macmillan.
280. Greenwood, J. (2001). EU public affairs and the white paper on governance. *Journal of Public Affairs*, 1(4), 423–435. doi: 10.1002/pa.85

281. Greenwood, J. (2014). The European Commission's relations with interest organizations: Master of the information universe? V T. Blom in S. Vanhooacker (ur.), *The politics of information: The case of the European Union* (str. 111–126). Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
282. Grönlund, K., Bächtiger, A. in Setälä, M. (ur.). (2014). *Deliberative mini-publics: Involving citizens in the democratic process*. Colchester: ECPR Press.
283. Grote, J. R. in Gbikpi, B. (2002). Participation and meta-governance: The white paper of the EU Commission. V J. R. Grote in B. Gbikpi (ur.), *Participatory governance. Political and societal implications* (str. 265–275). Wiesbaden: Springer.
284. Gutmann, A. in Thompson, D. (1997). *Democracy and disagreement*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
285. Gutmann, A. in Thompson, D. (2004). *Why deliberative democracy?* Princeton: Princeton University Press.
286. Gutmann, A. in Thompson, D. (2009). Why deliberative democracy is different. *Social Philosophy and Policy*, 17(1), 161–180. doi: 10.1017/S0265052500002570
287. Haahr, J. H. (2004). Open co-ordination as advanced liberal government. *Journal of European Public Policy*, 11(2), 209–230.
288. Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Reason and the rationalization of society* (zv. 1). London: Heinemann.
289. Habermas, J. (1987). *The philosophical discourse of modernity: Twelve lectures*. Cambridge: Polity Press.
290. Habermas, J. (1989). *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
291. Habermas, J. (1990). *Moral consciousness and communicative action*. Cambridge: Polity Press.
292. Habermas, J. (1991). Questions and counterquestions. V R. J. Bernstein (ur.), *Habermas and modernity* (str. 192–216). Cambridge: The MIT Press.

293. Habermas, J. (1995). Reconciliation through the public use of reason: Remarks on John Rawls's political liberalism. *The Journal of Philosophy*, 92(3), 109–131. doi: 10.2307/2940842
294. Habermas, J. (1996a). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy*. Cambridge: The MIT Press.
295. Habermas, J. (1996b). Three normative models of democracy. V S. Benhabib (ur.), *Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political* (str. 21–30). Princeton: Princeton University Press.
296. Habermas, J. (1998). *On the pragmatics of communication*. Cambridge: The MIT Press.
297. Habermas, J. (2005). Concluding comments on empirical approaches to deliberative politics. *Acta Politica*, 40(3), 384–392. doi: 10.1057/palgrave.astr.5500119
298. Hajer, M. A. in Wagenaar, H. (ur.). (2003). *Deliberative policy analysis: Understanding governance in the network society*. Cambridge: Cambridge University Press.
299. Hammond, S. C., Anderson, R. in Cissna, K. N. (2003). The problematics of dialogue and power. *Annals of the International Communication Association*, 27(1), 125–157. doi: 10.1080/23808985.2003.11679024
300. Harribey, L. E. (2011). A glimpse into European youth policy from the end of the 60s till the end of the 90s. V European Youth Forum (ur.), *Anthology: Raw materials for a history of the European Youth Forum* (str. 114–122). Brussels: European Youth Forum.
301. Harrison, G. (2005). The World Bank, governance and theories of political action in Africa. *The British Journal of Politics and International Relations*, 7(2), 240–260. doi: 10.1111/j.1467-856X.2005.00175.x
302. Hartung, C. (2017). Selective hearing: Rethinking children and young people's 'voice'. V C. Hartung (ur.), *Conditional citizens: Rethinking children and young people's participation* (str. 77–104). Singapore: Springer.
303. Hebdige, D. (1983). Posing... Threats, Striking... Poses: Youth, Surveillance, and Display. *SubStance*, 12(1), 68–88.

304. Heinelt, H. (ur.). (2018). *Handbook on participatory governance*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
305. Held, D. (2009). *Models of democracy*. Cambridge: Polity Press.
306. Helleiner, G. K. (1992). The IMF, the World Bank and Africa's adjustment and external debt problems: An unofficial view. *World Development*, 20(6), 779–792. doi: 10.1016/0305-750X(92)90051-V
307. Hendriks, C. M. (2005). Consensus conferences and planning cells: Lay citizen deliberations. V J. Gastil in P. Levine (ur.), *The deliberative democracy handbook: Strategies for effective civic engagement in the twenty-first century* (str. 80–110). San Francisco: Jossey-Bass.
308. Hendriks, C. M. (2006). Integrated deliberation: Reconciling civil society's dual role in deliberative democracy. *Political Studies*, 54(3), 486–508.
309. Hicter, M. (1969). The angry generation. *UNESCO Courier*, 15–24. Dostopno prek <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000078375?posInSet=1&queryId=af648b29-7648-4d8c-b078-80c2fc2d88a5>
310. Hix, S. (1998). The study of the European Union II: The 'new governance' agenda and its rival. *Journal of European Public Policy*, 5(1), 38–65. doi: 10.1080/13501768880000031
311. Hobson, K. (2009). On a governmentality analytics of the 'deliberative turn': Material conditions, rationalities and the deliberating subject. *Space and Polity*, 13(3), 175–191. doi: 10.1080/13562570903454283
312. Hodgson, N. (2011). Dialogue and its conditions: The construction of European citizenship. *Policy Futures in Education*, 9(1), 43–56. doi: 10.2304/pfie.2011.9.1.43
313. Hooghe, L. in Marks, G. (2001). *Multi-level governance and European integration*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
314. Hout, W. (2004). Political regimes and development assistance. *Critical Asian Studies*, 36(4), 591–613. doi: 10.1080/1467271042000273266

315. Hout, W. (2010). Governance and development: Changing EU policies. *Third World Quarterly*, 31(1), 1–12. doi: 10.1080/01436590903557298
316. Innes, J. E. in Booher, D. E. (2003). Collaborative policymaking: Governance through dialogue. V M. A. Hajer in H. Wagenaar (ur.), *Deliberative policy analysis: Understanding governance in the network society* (str. 33–59). Cambridge: Cambridge University Press.
317. Ivic, S. (2016). *European identity and citizenship: Between modernity and postmodernity*. London: Palgrave Macmillan.
318. Jenkins, R. (1979). *Speech by the president of the Commission, the right hon Roy Jenkins, at the General Assembly of the Youth Forum of the European Communities. 22 November 1979*. Dostopno prek <http://aei.pitt.edu/11295/>
319. Jessop, B. (1995). The regulation approach, governance and post-Fordism: Alternative perspectives on economic and political change? *Economy and society*, 24(3), 307–333. doi: 10.1080/03085149500000013
320. Joerges, C. in Everson, M. (2004). Law, economics and politics in the constitutionalization of Europe. V E. O. Eriksen, J. E. Fossum in A. J. Menéndez (ur.), *Developing a constitution for Europe* (str. 164–182). London: Routledge.
321. Jones, G. (2009). *Youth*. Cambridge: Polity.
322. Jordan, A. (2008). The governance of sustainable development: Taking stock and looking forwards. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 26(1), 17–33. doi: doi:10.1068/cav6
323. Juncker, J.-C. (2014). *Time for action: Statement in the European Parliament plenary session ahead of the vote on the College*. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/juncker-political-guidelines-speech_en.pdf
324. Juncker, J.-C. (2018). Europeans expect. V European Commission (ur.), *Citizens' dialogues and Citizens' consultations: Progress report* (str. 3–4). Luxembourg: Publications office of the European Union. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/eu-progress-report-consultations-111218_en.pdf

325. Karlsen, M. P. in Villadsen, K. (2008). Who should do the talking? The proliferation of dialogue as governmental technology. *Culture and Organization*, 14(4), 345–363. doi: 10.1080/14759550802489680
326. Karpowitz, C. F. in Mendelberg, T. (2011). An experimental approach to citizen deliberation. V J. N. Druckman (ur.), *Cambridge handbook of experimental political science* (str. 258–272). Cambridge: Cambridge University Press.
327. Kaufmann, D., Kraay, A. in Mastruzzi, M. (2006). Measuring governance using cross-country perceptions data. V S. Rose-Ackerman (ur.), *International handbook on the economics of corruption* (str. 52–104). Massachusetts: Edward Elgar.
328. Kelly, M. (ur.). (1994). *Critique and power: Recasting the Foucault/Habermas debate*. Cambridge: MIT Press.
329. Kelly, M. G. E. (2009). *The political philosophy of Michel Foucault*. New York: Routledge.
330. Kelly, M. G. E. (2018). *For Foucault against normative political theory*. Albany: State University of New York Press.
331. Kelly, P. (2001). Youth at risk: Processes of individualisation and responsabilisation in the risk society. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 22(1), 23–33. doi: 10.1080/01596300120039731
332. Kies, R. in Nanz, P. (2016). Introduction. V P. Nanz in R. Kies (ur.), *Is Europe listening to us?: Successes and failures of EU citizen consultations* (str. 1–14). London: Taylor and Francis.
333. Kiilakoski, T. in Gretschel, A. (2014). Challenging structured participation opportunities. V S. Astala, G. Blakely in M.-L. Dreber (ur.), *Perspectives on youth: 2020 – what do YOU see?* (str. 99–118). Strasbourg: Council of Europe Publishing.
334. Kohler-Koch, B. (2012). Post-Maastricht civil society and participatory democracy. *Journal of European Integration*, 34(7), 809–824. doi: 10.1080/07036337.2012.726016

335. Kohler-Koch, B. (2013). Governing with the European civil society. V B. Kohler-Koch in C. Quittkat (ur.), *De-mystification of participatory democracy: EU-governance and civil society* (str. 18–40). Oxford: Oxford University Press.
336. Kohler-Koch, B. in Finke, B. (2007). The institutional shaping of EU–society relations: A contribution to democracy via participation? *Journal of Civil Society*, 3(3), 205–221. doi: 10.1080/17448680701775630
337. Kohler-Koch, B. in Quittkat, C. (ur.). (2013). *De-mystification of participatory democracy: EU-governance and civil society*. Oxford: Oxford University Press.
338. Kohler-Koch, B. in Rittberger, B. (2006). The ‘governance turn’ in EU Studies. *Journal of Common Market Studies*, 44(1), 27–49. doi: 10.1111/j.1468-5965.2006.00642.x
339. Kohn, M. (2000). Language, power, and persuasion: Toward a critique of deliberative democracy. *Constellations*, 7(3), 408–429. doi: 10.1111/1467-8675.00197
340. Kooiman, J. (ur.). (1993). *Modern governance: New government – society interactions*. London: SAGE Publications Ltd.
341. Kooiman, J. (1999). Social-political governance. *Public Management: An International Journal of Research and Theory*, 1(1), 67–92. doi: 10.1080/14719037800000005
342. Kooiman, J. (2003). *Governing as governance*. London: SAGE Publications Ltd.
343. Kröger, S. in Friedrich, D. (2012). *The challenge of democratic representation in the European Union*. New York: Palgrave Macmillan.
344. Krogstad, E. (2007). The post-Washington consensus: Brand new agenda or old wine in a new bottle? *Challenge*, 50(2), 67–85. doi: 10.2753/0577-5132500205
345. Kuhar, M. (2015a). Deliberativnost v formalni javni sferi: primer sprejemanja družinskega zakonika v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 52(6), 1119–1123.
346. Kuhar, M. (2015b). Dialoške razsežnosti medosebnega komuniciranja v socialnem kontekstu. *Teorija in praksa*, 52(6), 1212–1230.
347. Kuhar, M. in Petrovčič, A. (2015). Vidiki (ne)deliberativnosti v parlamentarnih razpravah o Družinskem zakoniku. *Teorija in praksa*, 6(52), 1124–1142.

348. Laclau, E. in Mouffe, C. (1987). *Hegemonija in socialistična strategija: k radikalni demokratični politiki*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
349. Ladeur, K.-H. (2001). Proceduralisation and its use in a post-modern legal policy. V O. De Schutter, N. Lebessis in J. Paterson (ur.), *Governance in the European Union* (str. 53–69). Luxembourg: Office for official publications of the European Communities.
350. Laine, S. in Gretschel, A. (2009). Whose arena is the EU youth policy?: Young participants' involvement and influence in the EU youth policy from their own points of view: Case of the EU presidency youth event in Hyvinkää, Finland. *Young*, 17(2), 191–215. doi: 10.1177/110330880901700205
351. Larner, W. (2000). Neo-liberalism: Policy, ideology, governmentality. *Studies in Political Economy*, 63(1), 5–25.
352. Lebessis, N. in Paterson, J. (1997). *Evolutions in governance: What lessons for the Commission? A first assessment*. European Commission: Forward Studies Unit. Dostopno prek http://aei.pitt.edu/58027/1/Forward_Studies_Evlt_EU_Gov_99.pdf
353. Lebessis, N. in Paterson, J. (2001). Developing new modes of governance. V O. De Schutter, N. Lebessis in J. Paterson (ur.), *Governance in the European Union* (str. 259–294). Luxembourg: Office for official publications of the European Communities.
354. Lee, C. W. (2015). *Do-it-yourself democracy: The rise of the public engagement industry*. New York: Oxford University Press.
355. Lemke, T. (2001). 'The birth of bio-politics': Michel Foucault's lecture at the Collège de France on neo-liberal governmentality. *Economy and Society*, 30(2), 190–207.
356. Lemke, T. (2002). Foucault, governmentality, and critique. *Rethinking Marxism*, 14(3), 49–64.
357. Lemke, T. (2019). *A critique of political reason: Foucault's analysis of modern governmentality*. London: Verso Books.
358. Leon, L. (2011). European youth week: Structured dialogue - political evolution. Dostopno prek <https://web.archive.org/web/20120326155840/http://www.youthweek.eu/structured-dialogue-political-evolution/>

359. Levine, P., Fung, A. in Gastil, J. (2005). Future directions for public deliberation. *Journal of Public Deliberation*, 1(1), 1–13.
360. Lofland, J. (2009). *Analyzing social settings: A guide to qualitative observation and analysis*. Belmont: Wadsworth.
361. Lomax Cook, F., Delli Carpini, M. X. in Jacobs, L. R. (2007). Who deliberates? Discursive participation in America. V S. W. Rosenberg (ur.), *Deliberation, participation and democracy: Can the people govern?* Basingstoke: Palgrave Macmillan.
362. Loncle, P., Cuconato, M., Muniglia, V. in Walther, A. (ur.). (2012). *Youth participation in Europe: Beyond discourses, practices and realities*. Bristol: The Policy Press.
363. Loncle, P., Leahy, P., Muniglia, V. in Walther, A. (2012). Youth participation: Strong discourses, weak policies – a general perspective. V P. Loncle, M. Cuconato, V. Muniglia in A. Walther (ur.), *Youth participation in Europe: Beyond discourses, practices and realities* (str. 21–38). Bristol: The Policy Press.
364. LSE. (2013). *Youth participation in democratic life* (EACEA 2010/03). Dostopno prek https://ec.europa.eu/assets/eac/youth/policy/youth_strategy/documents/youth-participation-study_en.pdf
365. Lukšič, A. A. (2015). [Recenzija knjige *Deliberative democracy: Issues and cases*, S. Elstub in P. McLaverty]. *Teorija in praksa*, 52(6), 1231–1237.
366. Lukšič, I. (2013). *Politična kultura: političnost morale*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
367. Machiavelli, N. (1966). *Vladar*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
368. Magnette, P. (2003). European governance and civic participation: Beyond elitist citizenship? *Political Studies*, 51(1), 144–160. doi: doi:10.1111/1467-9248.00417
369. Majone, G. (2001). Nonmajoritarian institutions and the limits of democratic governance: A political transaction-cost approach. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 157(1), 57–78.

370. Majone, G. (2014). The general crisis of the European Union: A genetic approach V J. E. Fossum in A. J. Menéndez (ur.), *The European Union in crises or the European Union as crises?* (str. 211–243). Oslo: Arena.
371. Mak, J. (2000). *Dialogue and deliberation as informal ways to enhance legitimacy of the EU?* Paper presented at the ECPR Joint Sessions, Copenhagen. <https://ecpr.eu/Filestore/PaperProposal/e3fc7160-8b66-416f-9565-3ae6dad98fc8.pdf>
372. Manin, B. (1987). On legitimacy and political deliberation. *Political Theory*, 15(3), 338–368. doi: 10.1177/0090591787015003005
373. Mansbridge, J. (1999). Everyday talk in deliberative systems. V S. Macedo (ur.), *Deliberative politics: Essays on democracy and disagreement* (str. 211–239). New York: Oxford University Press.
374. Mansbridge, J. (2007). “Deliberative democracy” or “democratic deliberation”? V S. W. Rosenberg (ur.), *Deliberation, participation and democracy: Can the people govern?* (str. 251–271). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
375. Mansbridge, J., Bohman, J., Chambers, S., Estlund, D., Føllesdal, A., Fung, A., . . . Martí, J. L. (2010). The place of self-interest and the role of power in deliberative democracy. *Journal of Political Philosophy*, 18(1), 64–100. doi: 10.1111/j.1467-9760.2009.00344.x
376. Martinez Gonzalez, N. A. (2006). *A transaction costs approach to community participatory development: Orthodox theory vs reality in traditional communities in Mexico* (doktorska disertacija). London School of Economics and Political Science, London. Dostopno prek <http://etheses.lse.ac.uk/2690/>
377. May, T. (1994). *The political philosophy of poststructuralist anarchism*. University Park: Penn State University Press.
378. McCoy, M. L. in Scully, P. L. (2002). Deliberative dialogue to expand civic engagement: What kind of talk does democracy need? *National Civic Review*, 91(2), 117–135.
379. McLaughlin, A. M. in Greenwood, J. (1995). The management of interest representation in the European Union. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 33(1), 143–156. doi: 10.1111/j.1468-5965.1995.tb00521.x

380. McLaverty, P. (2014). Inequality and deliberative democracy. V S. Elstub in P. McLaverty (ur.), *Deliberative democracy: Issues and cases* (str. 34–49). Edinburgh: Edinburgh University Press.
381. Mendelberg, T. (2002). The deliberative citizen: Theory and evidence. V M. X. Delli Carpini, L. Huddy in R. Y. Shapiro (ur.), *Political decision-making, deliberation and participation* (str. 151–193). Bingley: Emerald Group Publishing Limited.
382. Mestna občina Ljubljana. (2015). Pobude meščanov. Dostopno prek <https://pobude.ljubljana.si/VnosPobude.aspx>
383. Mestna občina Maribor. (2018). Participativni proračun v mestni občini Maribor. Dostopno prek <http://www.maribor.si/podrocje.aspx?id=1917>
384. Michálek, A. in Výboštok, J. (2019). Economic growth, inequality and poverty in the EU. *Social indicators research*, 141(2), 611–630. doi: 10.1007/s11205-018-1858-7
385. MIJARC. (2001). Youth policy in white. *MIJARC Info*. Dostopno prek <https://web.archive.org/web/20050524110634/http://www.mijarc.org/europe/pdf/info2001-1.pdf>
386. Miller, P. in Rose, N. (1990). Governing economic life. *Economy and society*, 19(1), 1–31.
387. Mirowski, P. in Plehwe, D. (ur.). (2015). *The road from Mont Pèlerin: The making of the neoliberal thought collective, with a new preface*. Cambridge: Harvard University Press.
388. Mitterrand, F. (2011). Speech delivered by Mr. François Mitterrand, president of the Republic, at the opening ceremony of the XIth general assembly of the Youth Forum of the European Union, Paris, Friday 31 march 1995. V European Youth Forum (ur.), *Anthology: Raw materials for a history of the European Youth Forum* (str. 35–40). Brussels: European Youth Forum.
389. Mladinski svet Slovenije [MSS]. (2016). Strategija Strukturiranega dialoga. Dostopno prek http://mss.si/Posvet2015/1.delovna_skupina_SD_strategija.pdf
390. Mladinski svet Slovenije [MSS]. (2019). Trenerji MSS. Dostopno prek <https://mss.si/o-mss/trenerji-mss/>

391. Mouffe, C. (1999). Deliberative democracy or agonistic pluralism? *Social research*, 66(3), 745–758.
392. Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. London: Verso.
393. Mouffe, C. (2015). *Agonistika: misliti svet politično*. Ljubljana: Maska.
394. Munshi, S., Abraham, B. P. in Chaudhuri, S. (2009). *The intelligent person's guide to good governance*. Thousand Oaks: SAGE Publications Ltd.
395. Mutz, D. C. (2008). Is deliberative democracy a falsifiable theory? *Annual review of political science*, 11, 521–538. doi: 10.1146/annurev.polisci.11.081306.070308
396. Navracsics, T. (intervjuvanec) in Farndale S. (novinarka) (2015). An interview with Tibor Navracsics, European Commissioner for Education, Culture, Youth and Sport. *YO!Mag* (str. 16–21). Dostopno prek <http://www.yomag.eu/an-interview-with-tibor-navracsics/>
397. Neuman, W. L. (2006). *Social research methods: Qualitative and quantitative approaches* (ur.). Boston: Pearson Education.
398. North, D. C. (1990a). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
399. North, D. C. (1990b). A transaction cost theory of politics. *Journal of Theoretical Politics*, 2(4), 355–367. doi: 10.1177/0951692890002004001
400. North, D. C., Acemoglu, D., Fukuyama, F. in Dani, R. (ur.). (2008). *Governance, growth, and development decision-making*. Washington, D.C.: World Bank Group.
401. Obama, B. (2008). *Pogum za upanje: misli o obnovi ameriškega sna*. Ljubljana: Sanje.
402. Občina Ajdovščina. (2018). Moja pobuda - participativni proračun v občini Ajdovščina. Dostopno prek <https://www.ajdovscina.si/mojapobuda/>
403. Offe, C. (2009). Governance: An 'empty signifier'? *Constellations*, 16(4), 550–562.
404. Offe, K. in Preuss, U. K. (1991). Democratic institutions and moral resources. V D. Held (ur.), *Political theory today* (str. 143–171). Stanford: Stanford University Press.

405. Olsson, U., Petersson, K. in Krejsler, J. B. (2015). On confessional dialogue and collective subjects. V A. Fejes in K. Nicoll (ur.), *Foucault and a politics of confession in education* (str. 93–105). London: Routledge.
406. OŠ Zbora odposlancev. (2018). Šolska skupnost. Dostopno prek <http://www.oszboraodposlancev.si/solska-skupnost/>
407. Owen, D. in Smith, G. (2015). Deliberation, democracy, and the systemic turn. *Journal of Political Philosophy*, 23(2), 213–234. doi: 10.1111/jostr.12054
408. Paloni, A. in Zanardi, M. (2006). The IMF, World Bank and policy reform: Introduction and overview. V A. Paloni in M. Zanardi (ur.), *The IMF, World Bank and Policy Reform* (str. 1–24). London: Routledge.
409. Parkinson, J. in Mansbridge, J. (ur.). (2012). *Deliberative systems: Deliberative democracy at the large scale*. Cambridge: Cambridge University Press.
410. Pateman, C. (2012). Participatory democracy revisited. *Perspectives on Politics*, 10(1), 7–19. doi: 10.1017/S1537592711004877
411. Paterson, J. in Lebessis, N. (1998). *A learning organisation for a learning society: Proposals for 'designing tomorrow's Commission'*. European Commission: Forward Studies Unit. Dostopno prek <http://aei.pitt.edu/82658/1/2.pdf>
412. Paterson, J. in Lebessis, N. (1999). *Improving the effectiveness and legitimacy of EU governance: A possible reform agenda for the Commission*. (CdP (99) 750). Brussels: European Commission: Forward Studies Unit. Dostopno prek http://aei-dev.library.pitt.edu/58025/1/Forward_Studies_Improve_EU_Gov_99.pdf
413. Patomäki, H. (2017). Will the EU disintegrate? What does the likely possibility of disintegration tell about the future of the World? *Globalizations*, 14(1), 168–177. doi: 10.1080/14747731.2016.1228786
414. Pellizzoni, L. (2015). Bridging promises and (dis)illusions: Deliberative democracy in an evolutionary perspective. V R. Beunen, K. Van Assche in M. Duineveld (ur.), *Evolutionary governance theory: Theory and applications* (str. 215–232). Cham: Springer International Publishing.

415. Perissich, R. (1993). 1 January, 1993 - one day in the life of the internal market. *European Business Journal*, 5(1), 8–18.
416. Perloff, R. M. (2014). *The dynamics of political communication: Media and politics in a digital age*. New York: Routledge.
417. Pettit, P. (2003). Deliberative democracy, the discursive dilemma, and republican theory. V J. S. Fishkin in P. Laslett (ur.), *Debating deliberative democracy* (str. 138–162). Malden: Blackwell Publishing.
418. Phillips, L. (2011). *The promise of dialogue: The dialogic turn in the production and communication of knowledge*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
419. Picciotto, R. (1992). *Participatory development: Myths and dilemmas*. (WPS 930). Washington, D.C.: World Bank Group. Dostopno prek <http://documents.worldbank.org/curated/en/690921468766804456/Participatory-development-myths-and-dilemmas>
420. Picciotto, R. (1995). *Putting institutional economics to work: From participation to governance* (WDP 304). Washington, D.C.: World Bank Group. Dostopno prek <http://documents.worldbank.org/curated/en/495941468739314632/Putting-institutional-economics-to-work-from-participation-to-governance>
421. Picciotto, R. in Wiesner, E. (ur.). (1998). *Evaluation and development: The institutional dimension*. Washington, D.C.: World Bank Group.
422. Pinter, A. (2004). Javnost in deliberativna demokracija pri Johnu Rawlsu. *Časopis za kritiko znanosti*, (32), 402–419.
423. Pogodba o Evropski uniji, podpisana 7. februarja 1992 v Maastrichtu, v veljavi od 1. novembra 1993, kot jo spreminja Lizbonska pogodba, podpisana 13. decembra 2007 v Lizboni, v veljavi od 1. decembra 2009. Dostopno prek <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2016:202:FULL&infrom=SL>
424. Preiss, B. in Brunner, C. (2013). *Democracy in crisis: The dynamics of civil protest and civil resistance*. Münster: LIT Verlag.

425. Puetter, U. (2012). Europe's deliberative intergovernmentalism: The role of the Council and European Council in EU economic governance. *Journal of European Public Policy*, 19(2), 161–178. doi: 10.1080/13501763.2011.609743
426. Pušnik, T. (2016). *Mobilna Evropska unija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV. Dostopno prek https://knjigarna.fdv.si/knjige/i_727_mobilna-evropska-unija
427. Radaelli, C. M. (2002). Democratising expertise? V J. R. Grote in B. Gbikpi (ur.), *Participatory governance. Political and societal implications* (str. 197–212). Wiesbaden: Springer.
428. Radaelli, C. M. (2008). Europeanization, policy learning, and new modes of governance. *Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice*, 10(3), 239–254. doi: 10.1080/13876980802231008
429. Rawls, J. (1996). *Political liberalism*. New York: Columbia University Press.
430. Rawls, J. (1997). The idea of public reason revisited. *The University of Chicago Law Review*, 64(3), 765–807. doi: 10.2307/1600311
431. Rawls, J. (2005). *A theory of justice*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
432. Read, J. (2009). A genealogy of homo-economicus: Neoliberalism and the production of subjectivity. *Foucault Studies*, 6(1), 25–36.
433. Reh, C. (2009). The Lisbon treaty: De-constitutionalizing the European Union? *Journal of Common Market Studies*, 47(3), 625–650. doi: 10.1111/j.1468-5965.2009.01819.x
434. Rehg, W. (1996). Translator's introduction. V J. Habermas (ur.), *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (str. IX–XXXVII). Cambridge: The MIT Press.
435. Rimska pogodba, podpisana 25. marca 1957, v veljavi od 1. januarja 1958. Dostopno prek https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf
436. Rose, N. (2004). *Powers of freedom: Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.

437. Rose, N. (2006). Governing “advanced” liberal democracies. V A. Sharma in A. Gupta (ur.), *The anthropology of the state: A reader* (str. 144–162). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
438. Rose, N. in Miller, P. (1992). Political power beyond the state: Problematics of government. *British Journal of Sociology*, 43(2), 173–205.
439. Rose, N., O'Malley, P. in Valverde, M. (2006). Governmentality. *Annual Review of Law and Social Science*, 2(1), 83–104.
440. Rosenau, J. N. (1992). Governance, order, and change in world politics. V J. N. Rosenau in E.-O. Czempiel (ur.), *Governance without government: Order and change in world politics* (str. 1–29). Cambridge: Cambridge University Press.
441. Rosenberg, S. W. (2007). An introduction: Theoretical perspectives and empirical research on deliberative democracy. V S. W. Rosenberg (ur.), *Deliberation, participation and democracy: Can the people govern?* (str. 1–22). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
442. Ryfe, D. M. (2005). Does deliberative democracy work? *Annual review of political science*, 8, 49–71. doi: 10.1146/annurev.polisci.8.032904.154633
443. Sabel, C. F. in Zeitlin, J. (ur.). (2010). *Experimentalist governance in the European Union: Towards a new architecture*. Oxford: Oxford University Press.
444. Sanders, L. M. (1997). Against deliberation. *Political Theory*, 25(3), 347–376.
445. Santiso, C. (2001). Good governance and aid effectiveness: The World Bank and conditionality. *The Georgetown public policy review*, 7(1), 1–22.
446. Saurugger, S. (2010). The social construction of the participatory turn: The emergence of a norm in the European Union. *European Journal of Political Research*, 49(4), 471–495. doi: 10.1111/j.1475-6765.2009.01905.x
447. Schensul, J. J. in LeCompte, M. D. (2013). *Essential ethnographic methods: A mixed methods approach*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
448. Schimmelfennig, F. (2018). Brexit: Differentiated disintegration in the European Union. *Journal of European Public Policy*, 25(8), 1154–1173. doi: 10.1080/13501763.2018.1467954

449. Schlyter, P. in Stjernquist, I. (2010). Regulatory challenges and forest governance in Sweden. V K. Bäckstrand, J. Khan, A. Kronsell, E. Lövbrand, J. Khan, A. Kronsell in E. Lövbrand (ur.), *Environmental politics and deliberative democracy: Examining the promise of new modes of governance* (str. 180–196). Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
450. Schmitter, P. C. (2002). Participation in governance arrangements: Is there any reason to expect it will achieve “sustainable and innovative policies in a multi-level context”? V J. R. Grote in B. Gbikpi (ur.), *Participatory governance. Political and societal implications* (str. 51–69). Wiesbaden: Springer.
451. Scott, C. E. (2014). Genealogy. V L. Lawlor in J. Nale (ur.), *The Cambridge Foucault lexicon* (str. 165–174). New York: Cambridge University Press.
452. Setälä, M. (2014). The public sphere as a site of deliberation: An analysis of problems of inclusion. V S. Elstub in P. McLaverty (ur.), *Deliberative democracy: Issues and cases* (str. 149–165). Edinburgh: Edinburgh University Press.
453. Setälä, M. in Herne, K. (2014). Normative theory and experimental research in the study of deliberative mini-publics. V K. Grönlund, A. Bächtiger in M. Setälä (ur.), *Deliberative mini-publics: Involving citizens in the democratic process* (str. 57–75). Colchester: ECPR Press.
454. Shapiro, I. (2003). Optimal deliberation? V J. S. Fishkin in P. Laslett (ur.), *Debating deliberative democracy* (str. 121–137). Malden: Blackwell Publishing.
455. Simon, H. A. (1985). Human nature in politics: The dialogue of psychology with political science. *American Political Science Review*, 79(2), 293–304.
456. Skelcher, C. in Torfing, J. (2010). Improving democratic governance through institutional design: Civic participation and democratic ownership in Europe. *Regulation & Governance*, 4(1), 71–91. doi: 10.1111/j.1748-5991.2010.01072.x
457. Sloat, A. (2003). The preparation of the governance white paper. *Politics*, 23(2), 128–136. doi: 10.1111/1467-9256.00188
458. Smismans, S. (2015). Democratic participation and the search for a European Union institutional architecture that accommodates interests and expertise. V S. Piattoni (ur.),

- The European Union: Democratic principles and institutional architectures in times of crisis* (str. 88–111). Oxford: Oxford University Press.
459. Smith, G. (2013). *Trans-national democratic innovation in the European Union: Flirting with deliberative and plebiscitary design*. Predstavljeno na 109th annual meeting of the American political science association, Chicago, August 29th to September 1st. Dostopno prek https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2299603
460. Steenbergen, M. R., Bächtiger, A., Spörndli, M. in Steiner, J. (2003). Measuring political deliberation: A discourse quality index. *Comparative European Politics*, 1(1), 21–48. doi: 10.1057/palgrave.cestr.6110002
461. Steffek, J., Kissling, C. in Nanz, P. (ur.). (2008). *Civil society participation in European and global governance: A cure for the democratic deficit?* New York: Palgrave Macmillan.
462. Steiner, J. (2012). *The foundations of deliberative democracy: Empirical research and normative implications*. New York: Cambridge University Press.
463. Steiner, J. (2014). Sequencing deliberative democracy to promote public openness. V S. Elstub in P. McLaverty (ur.), *Deliberative democracy: Issues and cases* (str. 136–148). Edinburgh: Edinburgh University Press.
464. Steiner, J. (2018). The foundation of deliberative democracy and participatory governance. V H. Heinelt (ur.), *Handbook on participatory governance* (str. 33–52). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
465. Steiner, J., Bächtiger, A., Spörndli, M. in Steenbergen, M. R. (2004). *Deliberative politics in action: Analyzing parliamentary discourse*. New York: Cambridge University Press.
466. Stiglitz, J. E. (1998). *Towards a new paradigm for development: Strategies, policies and processes*. Prebisch Lecture at United Nations Conference on Trade and Development, Geneva. Dostopno prek <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8MC98VB>
467. Streinz, R. (2008). The European constitution after the failure of the Constitutional Treaty. *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 63(2), 159–187.

468. Stromer-Galley, J. in Muhlberger, P. (2009). Agreement and disagreement in group deliberation: Effects on deliberation satisfaction, future engagement, and decision legitimacy. *Political Communication*, 26(2), 173–192.
469. Swedish presidency of the European Union (2001). *Conditions for young people in Europe: Report from the meeting 16-17 March 2001, Folkets Hus in Umeå, Sweden*. Dostopno prek https://www.jugendpolitikineuropa.de/downloads/4-20-2655/umeaa_report.pdf
470. Swyngedouw, E. (2005). Governance innovation and the citizen: The Janus face of governance-beyond-the-state. *Urban Studies Urban Studies*, 42(11), 1991–2006.
471. Škerlep, A. (2004). Retorika, javno razpravljanje in spor o racionalnosti. *Javnost - The Public*, 11(sup1), S29–S46. doi: 10.1080/13183222.2004.11008873
472. Tamanaha, B. Z. (2015). The knowledge and policy limits of new institutional economics on development. *Journal of Economic Issues*, 49(1), 89–109. doi: 10.1080/00213624.2015.1013881
473. Tavory, I. in Timmermans, S. (2009). Two cases of ethnography: Grounded theory and the extended case method. *Ethnography*, 10(3), 243–263. doi: 10.1177/1466138109339042
474. Ternes, G. (2001). The European Commission's White paper on youth policy - Speech by Mr. Georges Ternes, member of Ms. Viviane Reding's cabinet, European Commission. V Swedish presidency of the European Union (ur.), *Conditions for young people in Europe: Report from the meeting 16-17 march 2001, Folkets Hus in Umeå, Sweden* (str. 9–10). Dostopno prek https://www.jugendpolitikineuropa.de/downloads/4-20-2655/umeaa_report.pdf
475. The future of Europe – the citizens' agenda. (2007). Dostopno prek <http://www2.aueb.gr/statistical-institute/european-citizens/Plan%20D-results-7-9-de-07.pdf>
476. Thiel, M. in Petrescu, O. (2017). Institutional instruments for citizen involvement and participation: Their impact on the EU's political processes and institutional legitimacy. V B. Pérez de las Heras (ur.), *Democratic legitimacy in the European Union and global governance: Building a European demos* (str. 9–40). Cham: Palgrave Macmillan.

477. Thompson, D. F. (2008). Deliberative democratic theory and empirical political science. *Annual review of political science*, 11, 497–520. doi: 10.1146/annurev.polisci.11.081306.070555
478. Tietäväinen, A., Pyykkönen, M. in Kaisto, J. (2008). Globalization and power - Governmentalization of Europe? An Interview with William Walters. *Foucault Studies*, 5, 63–73.
479. Tomorrow's Europe (2007). The first Europe wide Deliberative Poll. Dostopno prek <https://web.archive.org/web/20070613025913/http://tomorrowseurope.eu/>
480. Traverso, E. (2019). *The new faces of fascism populism and the far right*. London: Verso.
481. Tshuma, L. (1999). The political economy of the World Bank's legal framework for economic development. *Social & Legal Studies*, 8(1), 75–96. doi: 10.1177/096466399900800104
482. Tusk, D. (2017). 'United we stand, divided we fall': Letter by president Donald Tusk to the 27 EU heads of state or government on the future of the EU before the Malta summit. Dostopno prek <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/01/31/tusk-letter-future-europe/>
483. Valli, L. (2011). European Youth Week: How to get young people involved in politics. Dostopno prek <https://web.archive.org/web/20120429181656/http://www.youthweek.eu/how-to-get-young-people-involved-in-politics/>
484. Velikonja, M. (2005). *Evroza: kritika novega evrocentrizma*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
485. Vignon, J. (1996). *Environmental governance*. European Commission: Forward Studies Unit Dostopno prek <http://aei.pitt.edu/82867/1/4.pdf>
486. Vignon, J. (2001a). Governance and collective adventure. V O. De Schutter, N. Lebessis in J. Paterson (ur.), *Governance in the European Union* (str. 3–4). Luxembourg: Office for official publications of the European Communities.
487. Vignon, J. (2001b). White paper on Governance, future prospects... V W. Burton in M. Weninger (ur.), *Legal aspects of the relation between the European Union of the future and the communities of faith and conviction: The role of these communities and co-*

- operation for a common European future* (str. 39–47). Brussels: European Commission: group of policy advisers.
488. Vlada Republike Slovenije. (2009). Predlagam.vladi.si. Dostopno prek <https://predlagam.vladi.si/kako-deluje/>
489. Vlada Republike Slovenije. (2018). Strategija razvoja Slovenije 2030 je nov krovni razvojni okvir države. Dostopno prek http://www.vlada.si teme in projekti/strategija_razvoja_slovenije_2030/
490. Von der Leyen, U. (2019). *A Union that strives for more - my agenda for Europe: Political guidelines for the next European Commission 2019-2024*. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/political-guidelines-next-commission_en.pdf
491. Vromen, A. (2010). Debating methods: Rediscovering qualitative approaches. V D. Marsh in B. Stocker (ur.), *Theory and methods in political science* (zv. 3, 249–266). London: Palgrave Macmillan.
492. Wallace, C. in Bendit, R. (2009). Youth policies in Europe: Towards a classification of different tendencies in youth policies in the European Union. *Perspectives on European Politics and Society*, 10(3), 441–458. doi: 10.1080/15705850903105868
493. Wallace, C. in Kovacheva, S. (1998). *Youth in society: The construction and deconstruction of youth in East and West Europe*. London: Macmillan.
494. Wallström, M. (2006). *Information note from vice president Wallström to the Commission: Plan D – wider and deeper debate on Europe*. (SEC(2006) 1553). Dostopno prek <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/2/2006/EN/SEC-2006-1553-1-EN-MAIN -PART-2.PDF>
495. Wallström, M. (2007). A vision for Europe. Dostopno prek https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_07_183
496. Walsh, K. C. (2007). The democratic potential of civic dialogue. V S. W. Rosenberg (ur.), *Deliberation, participation and democracy: Can the people govern?* (str. 45–63). Basingstoke: Palgrave Macmillan.

497. Walters, W. (2004a). Some critical notes on “governance”. *Studies in Political Economy*, 73(1), 27–46. doi: 10.1080/19187033.2004.11675150
498. Walters, W. (2004b). The political rationality of European integration. V W. Larner in W. Walters (ur.), *Global governmentality: Governing international spaces* (str. 155 – 173). London: Routledge.
499. Walters, W. (2012). *Governmentality: Critical encounters*. New York: Routledge.
500. Walters, W. in Haahr, J. H. (2005). *Governing Europe: Discourse, governmentality and European integration*. New York: Routledge.
501. Warnke, G. (1995). Communicative rationality and cultural values. V S. K. White (ur.), *The Cambridge companion to Habermas* (str. 120–142). Cambridge: Cambridge University Press.
502. Warren, M. E. (2007). Institutionalizing deliberative democracy. V S. W. Rosenberg (ur.), *Deliberation, participation and democracy: Can the people govern?* (str. 272–288). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
503. Weatherill, S. (2000). New strategies for managing the EC's internal market. *Current legal problems*, 53(1), 595–619. doi: 10.1093/clp/53.1.595
504. Williamson, H. (2015). Legitimacy, confidence and authority?: A quarter of a century of EU youth engagement and the structured dialogue for youth policy and practice. V European Commission (ur.), *Youth work and non-formal learning in Europe's education landscape: A quarter of a century of EU cooperation for youth policy and practice* (str. 82–98). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
505. Williamson, O. E. (1981). The economics of organization: The transaction cost approach. *American Journal of Sociology*, 87(3), 548–577. doi: 10.1086/227496
506. Williamson, O. E. (1985). *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*. New York: Free Press.
507. Williamson, O. E. (1993). *The economic analysis of institutions and organisations – in general and with respect to country studies* (133). Dostopno prek <https://www.oecd-ilibrary.org/content/paper/802045548530>

508. Wittgenstein, L. (1986). *Philosophical investigations*. Oxford: Basil Blackwell Ltd.
509. World Bank. (1989). *From crisis to sustainable growth - sub Saharan Africa: A long-term perspective study*. Washington, D.C.: World Bank Group. Dostopno prek <http://documents.worldbank.org/curated/en/498241468742846138/From-crisis-to-sustainable-growth-sub-Saharan-Africa-a-long-term-perspective-study>
510. World Bank. (1992). *Governance and development*. Washington, D.C.: World Bank Group.
511. World Bank. (2002). *World development report 2002: Building institutions for markets*. New York: Oxford University Press.
512. Wyn, J. in White, R. (2014). *Rethinking youth*. Sydney: Allen & Unwin.
513. Yeoh, P. (2006). EU free market rules: Strategic options for transition economies. *Managerial Law*, 48(5), 495–510.
514. Young, I. M. (1996). Communication and the other: Beyond deliberative democracy. V S. Benhabib (ur.), *Democracy and difference: Contesting the boundaries of the political* (str. 120–135). Princeton: Princeton University Press.
515. Young, I. M. (2000). *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.
516. Young, I. M. (2001). Activist challenges to deliberative democracy. *Political Theory*, 29(5), 670–690.
517. Youth and the Community. (1970). *European Community*, 18–19. Dostopno prek <https://library.net/document/4yr7g2oq-united-outward-looking-europe-european-community-july.html>
518. Zima, P. V. (1995). Interpretacija in dekonstrukcija: Iterativnost in iterabilnost. *Primerjalna književnost*, 18(1), 69–73.

8 STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

Agonizem 68, 71

Analitika oblasti 22, 23, 24, 25, 29, 68, 72, 89, 100 – 118, 135, 140 – 141, 147, 158, 236, 286 – 287, 297

Antagonizem 71

B

Barroso, Jose Manuel 196

Bela knjiga

- nova spodbuda za evropsko mladino 126 – 127, 204, 206, 209, 211, 216 – 219, 221 – 231, 291
- o vladovanju 16, 127, 166, 170 – 182

Buffet, Marie-George 220

Bureau of European policy advisers 229

C

Coase, Ronald H. 135

Conable, Barber B. 132

D

Deliberacija

- definicija 19, 32, 35 – 38, 40 – 45, 49 – 50, 54, 57, 59, 62, 64, 71, 126
- ideal 19, 40 – 41, 46, 54 – 56, 170, 206
- institucionalizacija 15 – 16, 21, 24, 38, 44, 46 – 47, 49, 51, 57, 89, 96

- javna 32, 34, 41 – 42, 46, 60
- prakse, tudi mehanizmi 25, 30, 34, 51, 58, 68 – 69, 72, 81, 83, 101, 147, 171, 194 – 195, 200, 285 – 286, 289 – 290, 293
- proces 18, 32, 37, 60, 64, 78 – 79, 81 – 83, 88 – 90, 95 – 96, 146, 231
- preučevanje, tudi raziskovanje 18, 33, 35 – 36, 40, 46 – 50, 57, 72, 78 – 79, 112, 122

Deliberativen ideal 15, 18 – 21, 35 – 37, 39, 42, 45 – 46, 48, 50, 54, 63, 65, 70, 206, 235, 290

Deliberativna demokracija

- teorije 15, 18, 20 – 24, 27 – 29, 33, 36, 38 – 51, 53 – 73, 78, 83 – 85, 88 – 89, 95, 104, 112, 119, 123, 147, 170, 271, 285 – 287, 289 – 290, 292, 296
- prva generacija 38 – 42
- druga generacija 43 – 46
- tretja generacija 46 – 49
- četrta generacija 49 – 51
- kritika 57 – 72, 77 – 78, 81 – 82, 104 – 105, 296

Deliberativne prakse 15, 17 – 19, 23, 25, 31, 34 – 35, 40, 42, 46 – 55, 57 – 58, 67 – 68, 72, 78 – 79, 81 – 83, 88 – 89, 96, 101, 107, 112 – 124, 171, 194 – 196, 206, 231, 285 – 296

Deliberativni obrat 14 – 16, 21, 31, 33, 46 – 48, 50 – 53

Deliberativno merjenje javnega mnenja 48,
171

Delors, Jacques 156, 296

Demokracija

- agonistična 68, 71
- kriza 14 – 15, 21, 24, 34, 167, 285 – 286
- participativna 62, 121, 150, 152, 175, 195, 197
- predstavniška 14 – 15, 19, 21, 24, 34, 123, 175, 187, 225

Demokratični deficit 14, 35, 50, 52, 152 –
153, 166 – 167, 290

Dialog

- deliberativen 54 – 55, 95, 296
z državljani 14 – 28, 96, 119 – 121,
126 – 127, 156 – 158, 163 – 165,
171 – 172, 178 – 180, 196, 201,
232, 285, 287 – 293, 296
- z mladimi 17, 24 – 27, 29, 121,
126, 201 – 206, 212 – 230, 232,
234, 252, 260, 263, 291 – 295

Diskurz 16, 32 – 33, 40, 47 – 49, 54, 57, 59,
63, 69 – 70, 80, 84 – 85, 120, 122 – 123,
125, 134, 136, 140, 144 – 145, 155 – 156,
160, 169, 193 – 197, 200, 203, 209, 285 –
293, 297

Dryzek, John 14, 19, 32 – 42, 46, 49 – 59,
62 – 63, 69 – 70, 234

Državlanske porote 48, 171, 194, 200

E

Epistemologija/epistemološko 14, 21, 37,
57, 80, 86, 109, 112, 136, 139

Erasmus+ 201, 252

Etika 59, 91 – 97, 103, 234, 270, 293

Etnografija 24, 28 – 29, 102, 111 – 119, 235
– 237, 291, 294

EU mladinske konference 126, 224, 227 –
230, 233 – 239, 253 – 283, 294

Eur-lex 119, 125

Evropski mladinski forum, tudi Mladinski
forum evropskih skupnosti 214 – 215, 219
– 230, 237, 239, 244, 248, 258 – 258, 262 –
268, 275 – 279, 291, 294 – 295

F

Forward Studies Unit 165 – 176

Foucault, Michel 20, 22 – 25, 59, 65 – 113,
118 – 119, 124 – 125, 135, 139 – 140, 168,
185, 203, 278 – 280, 286, 293

G

Genealogija 23 – 29, 102 – 111, 118 – 120,
124 – 128, 134 – 135, 139, 144, 152, 165 –
167, 202 – 231, 234, 272, 287 – 294

Glas 14, 16 – 18, 44, 55 – 56, 120 – 121,
178, 191, 194 – 195, 200, 214 – 215, 222,
226, 229, 238 – 286, 293 – 295

Governmentalizacija Evrope 26, 102, 107 – 110

Governmentalnost 22 – 23, 96 – 101, 109, 271

Greenwood, Justin 150, 154, 157 – 158, 161, 166

H

Habermas, Jürgen 18, 34, 38 – 45, 50, 54, 57 – 64, 69, 82 – 83, 85 – 86, 104, 234, 286

Humanizem 81, 87, 91

I

Idealna situacija govora 18 – 19, 39, 46, 63, 286

Ideologija 16, 73, 79, 84, 121, 134

Izpovedovanje 95, 279

J

Jenkins, Roy 214 – 215

Juncker, Jean-Claude 16, 120, 196

K

Kröger, Martin 122 – 123, 126, 154 – 155, 287

Kultura dialoga 127, 180 – 185, 189 – 191, 290

L

Lenoble, Jacques 169 – 170

M

Mairesse, Pierre 126, 217 – 220, 224 – 229

Mini javnost 48, 50

Mladina

- kot problem 207 – 209
- kot vir 209 – 210
- podvržena tveganjem 209 – 210

Mladinske organizacije 17, 122, 202 – 204, 212 – 214, 219 – 230, 248, 274 – 278, 282, 291 – 295

Mladinske politike 202 – 210, 214 – 218, 229, 233 – 236, 246, 261, 265, 275, 279, 294

Mladinski svet Slovenije 28, 237 – 253, 262 – 266, 276 – 280, 294

Moč

- juridična 72 – 79, 90 – 92, 95
- komunikacijska 39 – 40, 70
- negativna 22, 65, 70 – 77, 90 – 91, 238, 286
- produktivna, tudi pozitivna 22 – 23, 65, 70 – 72, 76 – 79, 81 – 83, 90 – 91, 94, 238, 272, 275, 278 – 280, 295 – 296

Morala 41, 46, 67, 91 – 93, 97, 144

Mouffe, Chantal 57 – 58, 66 – 72, 82, 286

N

Načrt D 189 – 196, 296

Navracsics, Tibor 14, 17, 121, 245, 258, 260

Neoklasična ekonomija 130 – 131, 134 – 136, 140, 287

Neoliberalizem 129 – 130, 134 – 135, 139 – 142, 147, 162, 168, 198, 216, 283, 288

Normativne (zahteve) veljavnosti 59 – 60, 63, 82 – 83, 88

North, Douglass 129 – 131, 133 – 134, 137 – 138, 141, 159

Nova institucionalna ekonomija 131 – 146, 148, 159 – 160, 165, 178 – 182, 198, 288 – 290

O

Ontološko/ontologija 20, 57 – 58, 61, 63, 65 – 66, 69 – 71, 75, 78, 86 – 88, 91, 94, 102

Opazovanje z udeležbo 25, 28, 72, 102, 110 – 118, 235 – 237, 253

Oportunizem 135 – 136, 140, 161

P

Picciotto, Robert 129 – 133, 144 – 149, 160, 187 – 188, 192, 195

Pogodba

- Lizbonska 193
- Maastrichtska (pogodba o Evropski uniji) 150 – 152, 166
- Rimska 211

Proceduralizem 168 – 169

R

Racionalnost

- ekonomska 142, 146, 148, 150, 156 – 165, 172, 178 – 184, 186 – 188, 190 – 197, 200 – 203, 211, 217, 232 – 233, 251, 271 – 278, 283, 288 – 295
- instrumentalna 62 – 63
- komunikacijska 39 – 41, 59 – 66
- neoliberalna 140 – 142, 147, 162, 184, 198, 216, 288
- oblastna 25, 99 – 101, 109 – 111, 119, 271
- omejena 135 – 136, 140, 161 – 162
- procesna 168 – 171, 173
- univerzalna 58, 66 – 67

Rawls, John 34, 38 – 45

Razširjena študija primera 28, 110 – 118, 232, 235 – 236, 294

Razvojne politike 128 – 135, 142 – 145, 287

Reding, Viviane 193, 195, 224, 285

Resnica 41, 59, 63, 72 – 73, 80 – 91, 95 – 96, 99, 102 – 104, 107, 111, 242, 279

S

Santer, Jacques 151, 164, 166

Srečanja v mestni hiši 17, 120 – 122, 196, 200

Stiglitz, Joseph 130 – 131, 133 – 134

Strategija

- Lizbonska 164 – 165, 178, 193, 216

Subjektiviteta/subjektivacija 25, 65, 86, 91
– 96, 106, 238, 278 – 283, 286, 295

Sutherland, Peter 156 – 165, 178 – 179

Svetovna banka 125 – 134, 139, 142 – 145,
179, 187, 287 – 288

T

Tehnologije

- dominacije, tudi discipliniranja 100 – 101, 239, 274 – 278, 280
- oblastne 23, 25 – 29, 100 – 101, 108 – 111, 185 – 189, 239, 271 – 278, 287, 291, 294 – 296
- sebstva, tudi subjektivacije 94 – 95, 100 – 101, 239, 279 – 283, 296

Timmermans, Frans 14, 20

Transakcija, tudi transakcijski strošek 136 – 143, 146 – 147, 160, 182, 198, 288

Tusk, Donald 14

U

Ustava EU 126, 181, 190 – 196, 218, 224

V

Vanhee, Jan 218, 260 – 261

Vignon, Jérôme 167 – 169, 174, 180

Vladovanje

- dobro 21, 127 – 128, 132 – 134, 143 – 145, 179
- novi načini, tudi oblike 21, 51 – 52, 143, 170

W

Wallström, Margot 121, 190, 194

Walters, William 22, 26, 28, 51, 102, 107 – 115, 127 – 128, 134, 139, 146, 152, 166, 168, 176, 179

Washingtonski konsenz 130, 132 – 135

Williamson, Howard 217, 225 – 226, 257, 268 – 270

Williamson, Oliver E. 130 – 131, 135 – 138, 160, 288